ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

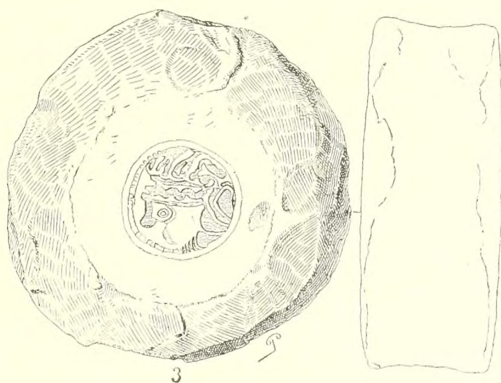
A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM. XXVI. KÖTET.

KÉT KÉPMELLÉKLETTEL, HUSZONHAT TÁBLÁVAL ÉS HATSZÁZNYOLCZVANNYOLCZ ÁBRÁVAL.

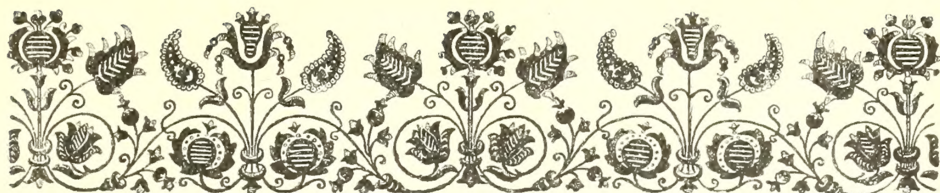
CELTA ÉREMVERŐTŐ SZALACSKÁRÓL (SOMOGY M.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1906.

Franklin-Társulat nyomdája.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ókor és régibb középkor.

III. Középkor és Újkor.

IV. Vegyes közlemények

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1906 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

MÁSODIK FÜZET. *(Megjelent 1906 április 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

HARMADIK FÜZET. *(Megjelent 1906 junius 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1906 október 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

ÖTÖDIK FÜZET. *(Megjelent 1906 deczember 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

B

C

J

K

L

M

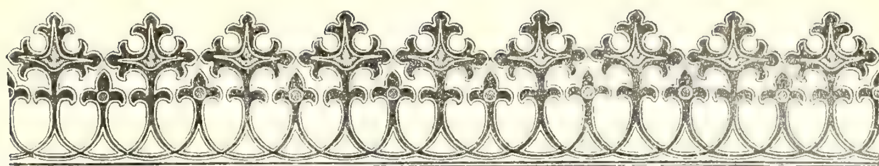
Q

R

U.

V

M. E.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A PRÁGAI SZENT GYÖRGY-SZOBOR.

A Kolozsvári Márton és György művészete körüli kérdések még koránt sincsenek kimerítve. Tavaly az akkorig fölkutatott ismeretek körét igyekeztem összefoglalni egy dolgozatban. Azóta azonban az Arch. Ért.-ben immár harmadszor van szó e témáról, jeléül annak, hogy még sok és alapos hozzászólásra van szükség, a míg annyira megérik a tárgy, hogy monographia készülhessen belőle.

Mellőzve a már leszűrt eredményeket, ezúttal csak a vitásakra akarok kitérni.

Ilyen kérdés első sorban az is, hogy hol készülhetett a Szent György-szobor? Eddig a legtöbb iró a mellé a föltevés mellé állott, hogy IV. Károly Prágába hivatta művészeinket s ott csináltatta azt velök. Ezzel szemben én a mellett kardoskodtam, hogy Magyarországon készült s esetleg, mint ajándék került oda. Érvül hoztam föl: 1. hogy nem volt szerves helye a szobornak; 2. a műszerető IV. Károly nemcsak ezt az egy művet csináltatta volna a Kolozsváriakkal; 3. az a körülmény, hogy míg a nagyváradi szobroknál a talpazatra alkalmaztak fölírást, a prágain meg a pajzson, arra mutat, hogy a talpazattól, a felállítási helytől a művészek távol voltak; 4. Magyarországon látni kellett a lovasművet, különben nem lett volna kedve a váradi püspöknek megismételni Szent Lászlót lovon, mikor az már gyalogosan amúgy is állott a piaczon; 5. végül pedig arra hivatkoztam, hogy az alacsony kun nyereg, a ló tipusa, a hajviselet stb. magyar modellekre vezethető vissza.

Ezt a hozzávetésemet a kolozsvári szoborbizottság akczeptálta is, mert az ott fölállított Szent György-szobor fölirata ennek megfelelőleg van megfogalmazva.

De némely ellenvetés is hangzott föl. Kárász az Arch. Ért.-ben azt kérdi, ha magyarországi ajándék a prágai szobor, miért nincs az jelezve a föliraton? E kérdés nem egész indokolatlan, de egyszersmind veszedelmes is, mert kételü. Egyszerüen meg is lehet fordítani s akkor visszafelé is elsül; ha IV. Károly csináltatta e művet — mint a hogy Kárász mondja — hát miért nincs az kitüntetve? Szóval úgy-e, a hol

semmi nincs mondva, ott semmi sincs tagadva sem. Lehetett a szobor ajándék, lehetett megrendelés, lehetett azonban olyan előre elkészített mű is, melynek csak utóbb akadt gazdája. Az mindenesetre gyanus, hogy a prágai fölirat szűkszavúbb mint a váradi, sem a fölállítás napjáról, sem annak körülményeiről nem nyújt fölvilágosítást, mintha mind arról mit sem tudtak volna a készítők.

Ugyan-e kérdéshez hozzá szólott Bezold is, a nürnbergi múzeum igazgatója. Ő is azt tartja, hogy a Kolozsváriak Prágában működtek, de óvatosan hozzáteszi: «vagy ha már Prágában nem is végezték el az egész munkát a műszerető IV. Károly szeme alatt, bizonyosra vehető, hogy magok szállították darabonkint az öntvény egyes részeit Prágába és ott illesztették egybe.» Azt hiszem, ez sem szerencsés kombináczió. Magam létrákon fölmentem a helyszinén a szoborra, azt alaposan megvizsgáltam és meggyőződtem, hogy az egy darabból öntött mű, à cire-perdue eljárással készült. Ha kopogtatjuk, tompán kong, mint az érett görögdinnye, a benne rekedt magtól és nem cseng-bong úgy, mint az összesrófolt vagy forrasztott bronzmű szokott. Feltudtam ismerni az összes balesetek nyomát; a fej 11 darabból van összeillesztve, a nyereg möge, a négy boka, a lovag jobb karja törés utánni forrasztás nyomát mutatják. Ellenben azt is egész határozottan lehet konstatálni, hogy eredetileg ló-lovas egybe öntetett. Ugyanezt állítja Zapletal Alfonz várkapitány is, kinek a gipszmásolatok levételekor volt alkalma belülről is megvizsgálni e művet. Ha tehát egy darabból öntött művel van dolgunk, akkor azt nem vihették oda darabonkint, mint Bezold mondja. Csak két eset lehetséges: vagy egészben ott csinálták vagy egészben vitték oda.

Én még mindig hajlandó vagyok az utóbbit vélelmezni. Ismervén a középkori munka menetét és föltételeit, kizártnak tartom azt, hogy ilyen társas alapon szervezett művészczég ma itt, holnap Prágában legyen képes dolgozni. Theophilus és Cellini leírják, milyen nagy apparátussal, kemencze-építéssel, betanított segéderőkkel és kipróbált érczolvasztási fogásokkal készítették az öntött érczműveket. Valósággal évek kellettek a berendezkedéshez. Úgy hogy a munka nagyon is helyhez volt kötve. Nem valószinű tehát, hogy művészeink, a kik 1370-ben Váradnak készítettek három szobrot, 73-ban már Prágában üssék föl sátorfájukat, hogy aztán megint visszatérjenek Váradra. Már maga a híres prágai czéh sem engedte volna meg, hogy idegen futólagos ideig ott kantárkodjék. Erős bizonyítéknak veszem művészeink prágai szereplése ellen azt is, hogy nincs bronztárgy e korból Prágában, melynek vegyi összetétele ugyanaz volna, mint a Szent Györgyé. Ezt még a Grueber idejében megejtett vizsgálatok igazolják. Pedig minden városban mühelygyakorlati közösségek állottak fönn. A Szent

György ötvénye az összes prágai bronzok közt a legegyszerűbb, a legprimitivebb, csak a művészet, mely megformálta, a kiváló. Ilyen technikai megfigyelések sokszor vezettek már helyes nyomra.

Azt az érvemet, hogy Szent György lovasszobra kelthette a kedvet a Szent László lovas szobrához, Kárász is elfogadja, de oda módosítva, hogy Váradon nem a kész művet látták, hanem annak gipszmodelljét. Nem is számítva azt, hogy az erős bronzot könnyebben lehetett Váradról-Prágába szállítani, mint a törékeny gipszet Prágából Váradra, tudnunk kell azt is, hogy a viaszkiolvasztási eljárásnál egyáltalán nincs gipszmodell. Mert a segédminta viaszból van s az az öntésnél úgy elolvad, hogy semmi sem marad meg belőle. Példa erre Lionardo lovasszobra, melynek öntése nem sikerült s így mi már soha sem tudhatjuk meg, minő volt.

Tartom tehát továbbra is azt a föltevést, hogy a Szent Györgyöt Magyarországon öntötték. Kellett lenni Márton és György birtokában egy jól fölszerelt műhelynek, a honnét szobraik kikerültek. S ha nagyobb súlylyal mérlegeljük azt, hogy egy föliratukról sem hagyják el húsz éven át Kolozsvár nevét, akkor önkéntelenül arra gondolunk, hogy nem-e ott volt az az állandó műhely? Alighanem a város nevével nemcsak születési, hanem működési helyöket is kivánták jelölni.

Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy ez is csak olyan hozzávetés, a miben kételkedni könnyű, de másikat helyébe állítani nehéz.

De ha az iránt kétség is merülhet föl, hogy a mű hol készült, azt egész bizonyossággal állíthatjuk, hogy egy darabból öntetett. Ha készült valami külön, az csak a pajzs, kard, nyakláncz, sarkantyútaraj, lándzsa és kantárszár volt. Ezek azok, melyek úgy eltüntek, hogy nyomuk is alig maradt a szobron. A pajzsot csak a kéz tartotta, a lóhoz nem volt akasztva s a ló oldalán csüngő szerszám karikái jelzik még, hol futott a szobortól külön készített bronz szíjj. Maga a ló és lovas egy sütet. A szelelő lyukak elhelyezéséből világosan látjuk, hogy fejjel lefelé volt a viaszminta beágyazva s úgy öntötték helyébe az olvadt érczet. Ezzel megdől Kárásznak az a kedvencz állítása is, mely a lovag hajának technikus kivitelére vonatkozik s így szól: «A haj egymás mellé rakott sodronyszálak csoportjából készült s a csoportok egymáshoz forrasztattak.» Ha a ló még a lovassal is egy test, mennyivel inkább egy a haj a fejjel. A hajat épp úgy rámintázták a segédmintára, mint a száját vagy akár a legutolsó pitykét. Kárász különben is figyelmen kívül hagyta vizsgálódásánál a technikát, azaz hogy inkább többet említ, mint a mit észlelni lehet. Mert szerinte van öntés, vésés, trébelés, matricz és forrasztás is a művön.

Ezeknek az eljárásoknak pedig fele sem érvényesült a Szent Györgyön, éppen úgy nem, mint a hogy sohasem volt bearanyozva a

szobor. Azt tudjuk, hogy a váradi négy szobor közül egy aranyozva volt. A prágai Szent Györgyről azonban ezt a legszorgosabb vizsgálat sem derítheti ki. Sőt az irott kútfők határozottan kiemelik, hogy csak a lovag pajzsán lévő kereszt volt aranyozva. Így aztán a nürnbergi múzeumban a gipszmásolat bearanyozásával bakot lőttek, mint mindenütt olyan esetekben, hol a másolatot szebbé akarják restaurálni az eredetinél. *Dr. Czakó Elemér.*

A PRÁGAI SZENT GYÖRGY-SZOBOR.

Czakó Elemér két jeles középkori művészünk, Kolozsvári Márton és Györgyről közzétett doktori értekezését* szives volt 1904-ben azzal a kivánsággal megküldeni, hogy szóljak hozzá én is a tárgyhoz.

Megfeleltem e fölszólításnak. Így jött létre folyóiratunk mult évi áprilisi számában közzétett czikkem, melyet azután, a nyáron külföldön járván, újabb adatokat tartalmazó közleménynyel toldottam meg.

Nem lévén szándékom a jeles két mesterről monographiát írni, beértem volna két fölszólalásommal, hogyha közléseim nem vonták volna magukra a monographus úr haragját. A «Művészet»-ben sárkányölői elszántsággal véli tönkre silányíthatni az «elbeszélő» archæologiai módszert és mindent, a mi vele összefügg, ** most pedig folyóiratunkban is némely állításom helytelen voltának a vitatására közöl egy czikket.

Így kénytelen vagyok e helyütt újból foglalkozni a Szent György-szoborral, a miért t. olvasóinktól elnézést kérek. Mentségemre szolgáljon, hogy a következőkben előbbre birom vinni ismereteinket a jeles szoborműről és ez az ily eszmecserékben és vitákban végre is elég fontos eredmény.

A «Művészet»-beli czikk megró, a miért mindenekelőtt az ikonographia iránt merek érdeklődni. Megveti föltett kérdéseimet, melyekre kár választ keresni, mert «így sem leszünk okosabbak tőle». Gáncsol a miért «eltanult mértékegységeket» erőszakolunk reá egyéni alkotásokra és «műitélet czímén leltározó föladatot végzünk». Természetes, hogy így (szerinte) a művészet «a rovatos elme martaléka lesz», mely osztályzat alakjában fejezi ki a műértéket, «mint az iskolai dolgozatoknál szokás». Analitikus «botorkálásunk» közepette a küzdésből nem veszünk észre semmit. A szabadon álló műben architektonikus megkötöttségre vélünk reá ismerni. Az egészet egyszerű «ötvösműnek» mer-

* Kolozsvári Márton és György XIV. századi szobrászok, írta Czakó Elemér 1904. 8° 35. l.

** Kolozsvári Márton és György művészete «Művészet» 1905. 371—383.

jük tekinteni, mely a középkori megkötöttség gyümölcse. Ilyen és hasonló kifogásokkal illeti a monographus a «Művészet» közönsége előtt két közleményemet. A pusztán odavetett gáncsokra nem válaszolok. A kik szives figyelmükre méltatták fölhozott adataimat, nézeteimet és fölvetéseimet, itélkezhettek a maguk belátása szerint, a kik pedig nem érdeklődtek a dolog iránt, azok kedvéért kár volna ismétlésekbe bocsájtkozni. A mennyiben újabb tények és tapasztalások következtében nézeteim megváltoztak, lesz alkalmam erről számot adni.

I. Előbb a Művészetbeli czikk érdemében tartozom válaszszal arra, a mi a gáncsok után következik, a mikor a «tanszerű erőszakoskodástól» megszabadulva, az író átengedi magát «a művészi jelenség egységes hatásának.» Okulásunk kedvéért mindenekelőtt arra figyelmezteti olvasóit, «hogy a keresztény népek alkotó képessége sokkal gazdagabb, mint az ókori és az új népekben is nagyobb termelő erejű képzelet lakozott». Mindig érdemes ily kérdésről elmélkedni, de ezúttal meszsze vezetne róla vitatkozni. A kiket közelebbről érdekel a kérdés, élvezettel fogják Kinkel kisebb tanulmányai között a themáról szóló előadást olvasni.* A monographus úr is bizonyára ismeri. A keresztény népek képzelme és teremtő ereje megteremtette ugyan a nagyszerű keresztény művészetet, de azért minden egyes keresztény művészt saját érdeme szerint kell méltányolni. A két Kolozsvári testvér nagy egyéni tehetséggel birt; örvendünk, hogy kutatónk ezt látja, de nem menthetjük őt föl abbeli kutatói föladata alól, hogy a midőn állítja, hogy a Szent György-szobor különb mint más Szent György-szobrok, ezeket ismerje. Minden kutatás ily gyüjtéseken indul meg, mert helyes műtörténeti értékelés rokon művek összehasonlítása nélkül alig képzelhető.

«A legfiatalabb keresztségű magyar néplélek sajátos jelleme érezhetően táplálta a Kolozsvári művésztestvérpárt», kedvesen hangzó szófűzés. Hogy a magyar néplélek legutoljára volt részes a keresztségben európai társai között, ezt a csekély hibát a jó hangzás miatt elnézzük; mert örvendenünk kell, hogy végre akadt valaki, a ki a magyar néplélek XIV. századi milyenségéről tud valamit. A XIX. századi magyar néplelket valamennyire kikutatták, de nem ismertünk eddig magyar historikust, a ki az ötszáz év előtti magyar lélek sajátos jellemét ismerte volna! Igaz, hogy a monographus úr sem állítja világosan, hogy ismeri; inkább csak óvatosan úgy szól, hogy kiérzi a Szent György-szoborból!

Utóbb hasonló szólammal tér vissza fölfödözésére, azt mondván, hogy a Kolozsváriak számára legtöbbet nyújtott «a magyar nemzeti eszme föllendülése». Lehet, hogy az olasz dynastia idején erősebb volt

* Kinkel Mosaik zur Kunstgeschichte 1876 «Über den verschiedenen Charakter der antiken und der modernen Kunst.»

a nemzeti eszme lüktetése, mint az Árpádok alatt, de ezt talán valahogy meg kellene magyarázni, mert igazán meglepő állítás. Némely írók «a nemzeti eszme» föllendülését egyátalában sokkal későbbi időkre teszik; azok talán tévednek. De akár milyennek képzeli a monographus a néplelket, a közvéleményt, a köztudatot vagy közműveltséget hazánkban a XIV. század második felében: két tény kétségtelen. Egyik, hogy akkor hazánkban a keresztény katholikus fölfogás az egyházi művészet körében átalános zsinormérték, a másik, hogy a két Kolozsvári testvér is e közfölfogás hatása alatt állott. A monographus úr is közvetve bevallja ezt, mikor alább egy helyen megjegyzi, hogy «még a legnagyobb művészek sem vonhatják ki magukat a kor hatása alól».

Egy XIV. századi szent szobor stilistikus fejtegetésénél a limine tagadni az egyház hatását, a melyet jól ismerünk, ellenben keletkezésénél főtényezőül oda állítani «a nemzeti eszmét», melyről abban a korban oly halavány sejtelmünk van, ez oly fajta tudományos okoskodás, a melyből nem kérünk.

Minapi közleményem utalt arra, hogy az akkori közműveltségi tényezők közül a testvérpár művészetében az uralkodók és egyházi fejedelmek magas művészi izlésének és áldozatkészségének volt nagy fontossága, de ezt a tényt aligha lehet «a nemzeti eszme» alá foglalni! A fejedelmi megbizások oly jelentősek lehettek a testvérpár művészeti emelkedésére, hogy hajlandók vagyunk a művészlelkek megerősödését és képességüknek magasabb föladatokra való fejlesztését a nagyobb szobrokra adott megbizásokból származtatni.

Sem a középkorban, sem a modern időben művészek sohasem alkottak nagyot hatalmas pártfogók nélkül. Ez oly köznapi tapasztalás, hogy kár miatta megállani.

Hogyha művészeink gondolkodás irányításában az érvényesülő tényezőket keressük, akkor legényéveikben szülővárosuk közszellemét kellene ismernünk, sőt az első impressiókat még szűkebb körben kellene nyomoznunk a czéh körében, melyben nevelkedtek. De bajos eldönteni érvényesült-e akkor az ötvösök és festők czéhében, melyhez tartoztak, magyar szellem. A városok akkor rendszerint nem képviselték épen legerősebben a nemzeti eszmét. Kolozsvár is talán csak félig volt akkor magyar város. Pedig nem is tudjuk még a testvérpár ereiben magyar vagy szász vér folyt-e s így a magyar vagy szász czéhben nevelkedtek-e? Wenrich a szászságnak kivánta őket lefoglalni, a mi monographusunk ez ellen ugyan állást foglalt, de egy izben mégis úgy véli, hogy a fiatalabb testvér nápicz szász ifjú lehetett, mikor a Szent György-lovag mintájául szolgált. Igaz, hogy nagyváradi szobraikon «Kolozsvárt» vallották szülőhelyüknek, de Prágában «Klussenberchnek» nevezték. Nem mutatná ez, hogy a testvérek mégis csak «okos és körültekintő» szász

férfiak voltak, a kik szükség szerint hol németeknek, hol magyaroknak vallották magukat?!

Hogy lehessen ily kételyek közepette a prágai Szent Györgyről azt állítani, hogy a «magyar nemzeti eszme» szülöttje, nem igen érthető. Miért is szállotta volna meg e művészeket a magyar nemzeti eszme épen Szent György megteremtésénél?! Igaz, hogy hazai földünkön száz meg száz helységet, templomot, oltárt neveztek el az ő nevéről s így száz meg száz helyütt állhatott a szobra vagy a képe, tehát lehet, hogy hazai képfaragóink és festőink az idegenföldi szentet megmagyarosították annyira, a mennyire lehetett. Ez föltevés, melyet majd a kutatás fog igazolni vagy megczáfolni. De épenséggel nem lehet megérteni, hogy a két testvér mikép merített volna a magyar néplélekből inspiratiot, mikor ezt a nemzetközi szentet Prága számára formálta!

Nincs is rajta valóságban semmi specialis magyar vonás. Az ifjúról maga a monographus sem merte utóbbi közleményében állítani, hogy magyar typust képvisel. Ki is merne ilyesmit, a XIV. századról lévén szó, határozottan állítani vagy tagadni? A fölszerelés is épannyira kül-, mint belföldön divó formákat képvisel. Ne felejtsük el, hogy akkor már félszázados olasz dynastia főbb osztályainkat belévitte volt az olasz-francziás izlésbe.

Hogy a pánczél és fegyver magyar specialitás, azt szerző sem hiszi, csupán azt véli, hogy a nyereg magyar. Ezt lehet állítani, de bajos bebizonyítani. A középkori magyar falképeken rendszerint magas (torna) nyeregben ül Szent László. Viszont a híres XV. századi elefántcsontnyergek, melyekből hármat őriz a n. múzeum, alacsonyabb kápájú nyergek, még alacsonyabb a kápájuk, mint a prágai Szent Györgyé. De azok a nyergek minden valószinüség szerint Burgundiában készültek. Tehát a nyereg idoma épannyira európai, mint magyar. Hasonlókép vagyunk a lószerszámmal, melynek diszítésében semmi specialis magyar jellemvonást nem lehet kimutatni, talán azért, mert e részben is európai divatot követtek a magyar főurak. Maradna a ló. Lehet, hogy ez magyar lótypus, de ilyent igazán csak szakember dönthetne el; mi nem értünk hozzá. A monographus egy évvel ezelőtt a kigyók és gyíkok lakta bazaltokban is hazai zamatot szeretett látni, most már elejti ezt a sejtelmet, pedig ebben talán még leginkább tanusíthatna a Szent György helyi jelleget. Azóta meggondolhatta, hogy mégis bajos volna bazalthasábokra alapítani a magyar néplélek nyilvánulását, mert a bazalt nem kizárolagosan nemzeti kőzet.

A magyar lélek vagy nemzeti genius jelenlétét ezek szerint sem a művészek származásában, sem a Szent György typusában, sem végre az ábrázolt alakoknak a formáiban nem tapasztalhatjuk. De hát a szerző

azt mégis kiérezte. Érzésekről azonban nem igen lehet tárgyilagosan vitatkozni, azért szivesebben áttérünk a bronztechnikára, melynek csakugyan nagy fontosság tulajdonítandó a Kolozsváriak stilusának a megítélésénél. De ebben csakugyan fölösleges Grosséra hivatkozni. A ki bármely jobbfajta kézi könyvet az antik szobrászatról átolvasott, léptennyomon reá találhatott benne azoknak a mozzanatoknak a jellemzésére, melyek a márványszobrászat és a bronzművelés stilistikus különbségét megállapítják. Szobrásznak pláne fölösleges e különbségeket magyarázni. Sőt jelesebb szobrász, a ki a művészetéről elmélkedni szokott, a Szent György-csoport bronzművészetében egyebet is lát, mint a monographus. Első tekintetre fölismeri, hogy ez a bronzból készült csoport híven megőrizte a máskor ötvösművekben remeklő mesterek jellemvonásait. Nincs is ebben a jelenségben semmi meglepő, mert mindennapi dolog volt a középkorban, hogy ötvös- és bronzmunkát ugyanabban a műhelyben végeztek. Mint ötvösök természetesen csupán kisebb terjméjű tárgyakat mintáztak. A legnagyobb ismert ezüstszobrok sincsenek akkorák, mint a prágai Szent György. Érthető, hogy a midőn a természeti nagyságot megközelítő arányokra tértek át, akkor figyelmesebben nézték az élő formákat, mint előbb. Ujonnan szerzett tapasztalásaikat néha nem érvényesítették elég mérséklettel. Frissen gyüjtött ismereteik folytán p. o. leggondosabban domborítják ki a ló hasán és egyéb puhább részein az összes ereket, egyforma erővel ábrázolván a mellékedényeket s a fővonalakat. Ötvös mesterségüknél fogva megszokták a legaprólékosabb detail munkát és a fölületeknek diszítésekkel való borítását. A vért, a nyereg, a lószerszám, a ló testén a szint jelző körök, a sárkány ezer bibércsének a mintázása, a miniature gyikok és kigyók, a száz meg száz virág és egyéb növény a sziklákkal együtt mind ötvösök detail munkája. Kit ne emlékeztetne a környezetnek ez a tulzásig menő részletezése Jamnitzer és Cellini rokon természetű munkáira!

És e sok apró részlet mellett a kellő tömegelosztás és a nagy plastikában oly fontos nagy körvonalak összhangjának hiánya!

Hiába minden tagadás. Az ötvösök a nagyobb dimensiókba is átvitték az ő ötvösségi stilusukat; mert senki sem vetkőzhetik ki könnyen megszokott fölfogásából és modorából és ők akkor jóformán szobrászi pályájuk elején lehettek. De ők valószinűleg később is megmaradtak ötvösöknek, már csak azért is, mert ez biztosabb, állandóbb kereset volt. Azonkívül valószinűvé lehetett tennem,* hogy az erdélyi iskola a XV. század óta és azon túl több nemzedéken át oly műhelyi folytonosságot mutatott, mely különösen az apró plasztikában jeleskedett. Tehát nyilvánvaló, hogy az ottani ötvösök oly mesterektől kapták az

* Vesd. ö. Arch. Ért. 1888. 193—208. és 1892. 198—204.

első impulsusokat, a kik azért nyomhatták reá az iskolára ezt a jelleget, mert az iskola alapítói szobrászok is voltak.

A bronzművesség technikai oldalát tekintve, alig volt a két jeles ötvösnek mit tanulnia, a mikor nagyobb bronzszobrok elkészítésére vállalkoztak. Jól ismerték mindennapi ötvösgyakorlatukban a viaszmintázást, a hogy a földben és agyagban öntéshez is kellett érteniök. A vésés, csiszolás, faragás, trébelés, aranyozás és egyéb fémmunkát művelő technikai fogásokban is járatosak voltak. Mindezeket a prágai szobornál is érvényesíthették.

Túlzó állítás, hogy a Kolozsváriakon kivül a középkorban senkisem alkalmazta nagyobb szerepre a bronz-anyagot és hogy az ő művük egyedül álló tünemény. Volt Európa egyéb helyein a XIV. század előtt is több ötvösiskola, mely a bronzöntést nagy művészi föladatokra használta. Csak tájékozódnia kellene a kutatónak. Remélhető, hogy monographiája érdekében végig is fog menni az analog emlékeken, a mit eddig még nem tartott szükségesnek.

A Szent György-csoport ritka egyéni tehetségről tesz tanuságot. Készítői kezdik megérezni a valóságot, közelednek az élethez és ahhoz a drámaisághoz, melyre maga a legenda is viszi és ösztönzi őket.

Okuljunk az antik művészet fokozatos fejlődésén, mely az emberi test merev ábrázolásán kezdte, azután mindinkább megismervén anatomiai alkatát az életet iparkodott megközelíteni, utóbb a mozgást próbálta ábrázolni és a physikai élet mindig élénkebb meg élénkebb mozzanataira tért át, de a belső életet, a gondolkodást és kedélyi momentumokhoz csak legutóbb jutott. Látván az antik szobrászatnak ezt a fokozatos emelkedését, önkéntelenül azt hiszszük, hogy a keresztény szobrászat sem ugrásszerűen fejlődött.

Hogy világosan lássuk a fejlődési fokot, melyen e történeti folyamatban a Szent György-szobor áll, arra úgy a megelőző, mint a következő fokokat kell ismernünk. Mi azt tartjuk, hogy a kolozsváriak a physikai életet már meglehetősen ismerik, a mozgást is tudják ábrázolni, de ebben még nem érték el a lehetőség teljét, a lelki élet pedig még rejtett kamara előttük.

Csupán jóhangzású szólam a Szent György csoportnál a cselekvésben való együttérzésről és hasonlókról beszélni. Az itt ábrázolt harcz nem igazi küzdelem. A sárkány ugyan elég félelmetes, de az ő küzdelmének vajmi kevés nyoma. A farka ugyan a ló egyik lába körül tekerődzik, de szárnyai és teste bátyadtan lapúl, lanyha mozdulattal lefelé készül, mintha menekülni akarna, fogait összezárja és csupán felső ajka nyaldossa a hős lábát borító vértezet csúcsát. A hős hosszú nyelű dárdáját is úgy döfi torkába, mintha ezt a győzelmet nem is komoly erőlködéssel vívta volna ki. Karját talán a XVI. században történt törése után

nem egész pontosan igazították helyre, de alig lehetett jelentékenyebb tévedés a dologban, mert hiszen a kézben álló pózna egyenes vonala szabta meg a helyrehozatal irányát. Tehát bátran állítható, hogy az ifjú csupán mérsékelten erőlködik.

1. A PRÁGAI SZENT GYÖRGY-SZOBOR ELŐLRŐL TEKINTVE.

F. Fridrich 74. számu fényképe szerint.

Jóval élénkebb a ló mozdulata. Azt tapasztaljuk, hogy ezúttal is, mint minden művészet archaikus szakaszában, az állat kellő megismerése megelőzi az emberi alak helyes ábrázolását. A ló mozgása élénkebb és inkább közelíti meg a valóságot, mint az emberé.

Leginkább Szent György alakjában látjuk a Kolozsváriak képességének archaikus megkötöttségét. Vagy száz évvel utóbb már teljesen leküzdötte volt a művészet ezt a megkötöttséget. Például idéztem a firenzei múzeum Giorgione-képét. Mindenki talál egyéb XV. vagy XVI.

2. A PRÁGAI SZENT GYÖRGY-SZOBOR HÁTULRÓL TEKINTVE.

Carl Maloch fényképe szerint

századi Szent György-szobrot vagy képet, mely a drámai élénkség erősebb voltát szemlélteti. Csupán a monographus úr nem látja a megkötöttséget.

A kigyók és gyíkok bámulatos élethűséggel vannak mintázva; azon-

ban, hogy azok a ló dübörgésétől megijednének, azt bajos elfogultság nélkül állítani. Van minden hosszú oldalon egy gyík és egy kigyó. Az egyik mindig áll és föltekint, a másik kényelmesen folytatja útját lefelé.

A sziklák és növények idomairól nem mondhatunk annyi dicséretest, mint az állatokról, ezek conventionalis módon készültek.

Visszatérve a főalakhoz, úgy tapasztaljuk, hogy a szent a XIV. század izlése szerint jelenik meg. Ebben a művészek a középkor szokását követték. A keresztény legendák szentjeit kevés kivétellel még a XVI. és XVII. század művészei is a közhasználatban levő öltözetbe vagy fegyverzetbe bujtatják. Az anatomia ugyan a testhez simuló fegyverzetben is érvényesül, de a boritlan arczról és hajról a monographus is kénytelen bevallani, hogy a Kolozsváriak a középkori művészet «leszűrődéséből» vették a typust, mert «korát ki sem tagadhatja meg». Nem tartottam fölöslegesnek a haj alakítására különösen figyelmeztetni; mert a haj ábrázolása sodronytekercsek és egymásmellé rakott sodronycsoportok idomában a kolozsvári művészeknek ép úgy sajátságuk, mint a hogy hasonló stilizálást az antik archaismus körében tapasztalunk. Minden archæologus tudja, hogy mily sokáig tartott, míg a szobrászok a haj helyesebb ábrázolását megtanulták és mennyire nem birt e nehézséggel Myron sem megküzdeni, a ki pedig fölülmulhatlanul értett a legdramatikusabb mozgás előadásához.

Nyilván a nagyváradi lovas Szent László feje sem volt még ment ezektől az archaikus sajátságoktól és talán azért mondja Szamosközi róla, hogy durvább munka* («rudioris artificii») mint Marcus Aurelius, Gattamelata vagy Colleoni szobra, melyeket a humanista olaszföldi utján látott.

Mikép lehetséges, hogy a mikor valaki Szent Györgyöt és a sárkányt látja, ne jusson eszébe a szent legendája, nem érthető. De hát talán egy legmodernebb műtörténésznek ez is lehetséges! Annyi bizonyosra vehető, hogy sem a kolozsvári művészek, sem kortársaik, a kik számára szobrukat csinálták, nem láttak a csoportban közönséges lovagot, a hogy a sárkány sem közönséges hüllő, de csak a legendában élő lény.

Azt már inkább értem, hogy a monographus szükségét érezte, hogy a csoportot megkerülje és hátulról is nézze. Most, a mikor meg lehet kerülni a művet, más is minden oldalról nézi. De kérdés, vajjon a művészeknek nem volt-e valami okuk, a mely miatt az egyik hosszoldalra központosították minden figyelmüket, a másik hosszoldalon pedig csupa érdektelen fölületet mutassanak. Úgy képzeltem, hogy a cso-

* Arch. Ért. 1905. 211 l.

port hátsó hosszoldalával valami fal mellé volt állítva, ezért szóltam architektonikus kényszerről.

Furcsának találom azt az állítást, hogy a Kolozsváriak voltak az elsők, a kik Szent István, Szent László és Szent Imre szobrait mintázták; mintha 1370 előtt sok száz magyarországi oltár és templom, mely e szenteknek volt állítva nélkülözhette volna az ő képüket vagy szobrukat. De talán a monographus úgy képzeli a dolgot, hogy a Kolozsvári testvérpárnak jutott ezen hazai szentek typusának a megállapításában az a szerepük, mint némely görög művésznek p. o. Phidiasnak egyes isteni idealok megállapításában. Reá utaltam gyakran idézett czikkemben a hazai szentek némely képére, mely az 1370-ik évet megelőzi. A monographus dolga lesz az analogiák gyűjtését folytatni, már csak abból a czélból is, hogy megközelítőleg lássuk, mit tanulhattak a mesterek elődeiktől. De még fontosabb lesz az 1370-ik datum után keletkezett hazai szent királyok szobrait tanulmányozni, hát ha azokból csakugyan megbizonyul, a mit a monographus a nagyváradi szobrok hatásáról állít.

Mostani nyilatkozatát csak kedvező vélelmen alapuló előlegnek tekinthetjük.

Még nagyobb tartózkodással kell azt a túlhajtó nyilatkozatot fogadnunk, mely szerint ez a Szent György a kereszténység első világias és modern szabadon álló szobra lett volna. Hát a monographus nem ismeri a Scaligeri sírjai legtetején álló lovas szobrokat?[1] Vannak mások is, de reá hagyom a középkorral foglalkozó műtörténészeinkre, hogy szerzőt e részben kioktassák és vele megértessék, hogy a «Művészet» olvasó közönségének nem lehet manapság akármit föltálalni.[2]

II. Áttérvén a monographusnak az Arch. Ért. jelen füzetében közzétett közleményére mindenek előtt jelentenem kell, hogy csak pár héttel ezelőtt értesültem egy szakértő bizottságról, mely néhány éve Prágában a Szent György-szobort szakszerűen megnézte és látleletéről hivatalos jegyzőkönyvet vett föl. A jegyzőkönyv még nincs kezemben, de teljesen szavahihető oldalról[3] arról értesülök, hogy a hivatalos bizottság szakértő tagjai is úgy vélekedtek, hogy a bronzcsoport viaszminta után készült. Azonban időközben értekeztem budapesti bronzöntő szakférfiúval is,[4] a ki az egy tagban való öntést nem oly föltétlenül állítja. Lehetőnek véli, hogy a csoportot három darabban készítették, melyeket oly pontosan lehetett összeilleszteni, hogy az egybeállítás helyei

[1] I. Cangrande síremléke 1329-ból való, a másik 1374-ben készült.

[2] Csupán kicsi lapsus linguæ, ha szerző 17 esztendei időkülönbséget állapit meg a Szent György-szobor (1373) és Donatello Gattamelata szobra (1453) között.

[3] Dr. J. L. Pič, a prágai múzeum tudós őrétől, kinek e helyütt is szives köszönetet mondok.

[4] Vandrák László úr volt szives kérdéseimre az itt előadott véleményt nyilvánítani.

alig tünnek szembe. Úgy véli, hogy földben agyag vagy gipszminta után készült az ürminta; de valószinű, hogy az erősen alámetszett és szabadon kiemelkedő részek p. o. a nyereg kápái, a majdnem szabadon álló kigyótestek és hasonlók viaszból formálva tétettek az ürmintába, a hogy a harangöntök mai nap is járnak el finomabb czirádákkal a harang fölületén. Az adott esetben az egy tagban való öntést azért sem véli valószinűnek, mivel a férfi, a ló s a terjedelmes talapzat egyszerre való öntése akkora folyékony érctömeget igényelt volna, melynek kezelése igen körülményes. Akár a jelen helyzetben, akár megfordított állásban történt volna az öntés, a sok ellentétes irányban futó folyási irányok miatt az egyenletes hőfok megtartása az üregekbe ömlő áramlatokban alig sikerülhetett volna. Látni való, hogy sem a monographus, sem a prágai szakértők véleménye sem döntő ezekben a technikus kérdésekben, de be kell várnunk, míg a bronzöntő technikusok a prágai szobor készítése dolgában megegyezésre jutnak. Sem a monographus úr véleménye, sem a magamé nem nyomhat eléggé latba ebben az ügyben, mert egyikünk sem bir elég gyakorlati képzettséggel.

Más kérdés, volt e a prágai szobor megaranyozva. Én ugyan föltételeztem, hogy meg volt aranyozva, mert azt tartottam, hogy az aranyozás nagyon hozzáillenék ötvösstilusához; azonban kénytelen voltam bevallani, hogy prágai tartózkodásomkor nem birtam az aranyozás legcsekélyebb nyomát sem észlelni. Azért tehát Vandrák úrtól kértem véleményt abban a tekintetben, lehetséges-e hogy az aranyozás annyira eltünhetik, hogy nyoma sem marad. E kérdésre azt a választ kaptam, hogy szabadon álló szobornál az aranyozás eltünése több százados időtartam alatt nemcsak lehetséges, de szükségképen bekövetkező folyamat. Mert az amalgam aranyozásnál a bronzfölületen az aranykéreg alatt megmarad a higany hatása, észrevétlen lassusággal működik és kikerülhetlenül lepattogtatja az aranylepel apró tömecseit, melyek mint poratómok folyton lehullanak.

Hogy mily indokolt Vandrák úr nyilatkozata, arról meggyőzött dr. Pič szaktársam mult évi deczember 31-iki levelében az a hír, hogy a fönnemlített bizottság szakértői pontos szemle alapján constatálták, hogy a *prágai szobor meg volt aranyozva.* Az arany ugyan lehullott róla, de három helyen biztosan birták megállapítani nyomát, a nyergen, a lószerszámon és a sarkantyún.

Most tehát erről már nem kell vitatkoznom a monographus urral; de Bezold a germán múzeum jóizlésű igazgatója is könnyen fogja elviselni azt az indokolatlan gáncsot, melylyel a monographus úr őt illette, a miért kopottas aranyozással boríttatta a szobor gipszmásolatát. Bátran megaranyozhatják a halászbástyai lépcsőn és a Kolozsvártt fölállított példányokat is.

Ez érdekes hír kapcsán még más két hirt vettem Prágából, mely ismereteinket a prágai szoborról érdekes módon gyarapítja.

Egyik a szobor eredeti fölállítására, vagy miként a monographus mondja, a szobor «szerves helyére» vonatkozik. Úgy tüntette föl szerzőnk e csoport sorsát, mintha Prágában nem is tudták volna igazában soha, hogy mit kezdjenek vele? Állítólag négyszer is ide-oda hurczolták volna stb!

Most arról értesülök, hogy a szobor sohasem volt másutt, mint a Hradsinon a mostani vagyis u. n. 3-ik várudvarban. Mindössze annyi változás történt az elhelyezésében, hogy előbb vagy százötven lépéssel odább «ante senaculum procerum» állott, azaz annak a csúcsíves izlésű teremépületnek a fala előtt, mely harántosan áll az udvar főhomlokára és a csoport kezdettől fogva vízmedencze közepét diszítette, a víz pedig azon kigyótesten át ömlött ki, mely a sziklacsoport legtetején emelkedett.

Ebből tehát világos, hogy a csoportnak tektonikus czélja volt, vagyis mai szólás szerint, a csoport iparművészeti tárgynak tekintendő, nem önálló czélból készűlt szobrászati alkotásnak. Mint kedves kútdiszítmény teljesen meg is felelt rendeltetésének és a mit fogyatkozásnak tekintenénk, ha a nagy szobrászat igényeivel lépnénk eléje, a méretek, az aprólékos részletezés, a mellékes dolgok, különösen a táj tultengőnek látszó szerepe, azt most mind más szemmel nézzük, az mind az iparművész jól megfontolt és helyesen alkalmazott szándéka gyanánt érvényesül és valljuk be őszintén, hogy ezt a szándékot csak most ismerjük föl igazi mivolta szerint.

Mielőtt nem tudtuk, hogy kútmedencze közepére volt szánva, addig nem is méltányolhattuk a talaját és rajta a csoport fölépítését. Bámuljuk a művészeket, a miért a legendabéli tájt oly jól összhangba tudták hozni a mű gyakorlati rendeltetésével. Hegyes völgyes vidéken esett meg a sárkány legyőzése, a művészek is ilyennek jellemzik a tájt, de mert itt víz veszi körül a talajt, nagy ügyességgel mereven álló bazaltduczokból épitik föl sziklás szigetjüket. Úgy merednek a hasábok mintha a vízből nőnének ki és magukat az egyes sziklahasábokat ismét úgy helyezték el a művészek, hogy elől, a hol a víznek kellett kiszöknie, a legmagasabbra emelkednek a bazaltok, onnan ugrik ki a cső és ezt a talajemelkedést arra is használják, hogy a ló fölemelt mellső lábainak a patái élükkel rajta állanak. Így létesül e helyen, a csoport egyik súlypontjában, a talaj s a ló terhének kellő kapcsolata a nélkül, hogy a ló mozdulatának a könnyedségében általa kár esnék.

A gombák (?) és cserjék sokaságát is értjük, melyek víz környékén dúsan tenyésznek, a gyíkok meg kígyók pedig mint kétlakiak kitünően illenek oda, a hová az ügyes művészek helyezték.

Végűl most már a sárkány sajátszerű helyzete is érthetővé válik. Úgy képzelhették a művészek, hogy a szárnyas hüllőnek jellemzett bestia előbb a sziklán sütkérezett; mikor a lovag fölriasztotta, próbált ugyan támadni, de egyúttal a víz felé kivánt menekülni, azonban a teste csak irányt vesz lefelé, a vizet már nem érhette el, szárnyaszegetten félig emelkedik, félig dül, mert torkában áll a lándzsa.

Úgy vélem, hogy ilyféle magyarázat közelebb vihet bennünket a prágai mű megértéséhez, mint ha «a nemzeti lélek» regióiban «botorkálunk» és jóhangzású, de üres tartalmu szószerkezetekkel tápláljuk olvasóinkat.

Reá térünk arra, a mit architektonikus megkötöttségnek neveztem, melyet a monographus úr nem tudott fölismerni, pedig világosan meg volt mondva, hogy e csoport, bár kereken formált alakokból áll, mégis csupán egy nézőpont számára van elrendezve. Miért rendezték a művészek úgy a cselekmény szereplőit, hogy az összeütközés cselekményéről csupán az egyik hosszoldallal szemben állva értesülünk, a túlsó oldalon azonban csak a sárkány fejét látjuk?! A magyarázat most könynyen adható meg. A művészeknek ott a helyszinén látniok kellett a tervbe vett elhelyezést és mint okos művészek alkalmazkodtak hozzá. A hossznégyszögű medencze, melynek közepére a kútcsoport szánva volt, egyik hosszoldalával a senaculum-épület homlokához közel állott és így ott alig lehetett megkerülni. Csak a (harmadik) udvar felé tekintő hosszoldala és (talán) az udvar bejárata felé tekintő keskeny mellső oldala állott egészen szabadon. Igy tehát a keskeny oldalra tették a művészek a víz folyatására szánt kigyós fejű csövet és minden érdeklődést a szabadon álló hosszoldalra központosítottak. Ezt az egyoldalúságot észrevettem, meg is mondtam, hogy fal mellé állítás volt ez «architektonikus megkötöttségnek» az oka, de a fölállításnak itt jelzett közelebbi okait csupán néhány héttel ezelőtt tudtam meg.

Már az itt előadottakból is önkéntelenül következik, hogy a művészek nem szállítottak egy vaktában megkomponált szoborcsoportot Prágába, melylyel azután az odavalók állítólag nem tudtak mit kezdeni, miként a monographus vélte; de a művészek ott voltak a helyszinén, látták a helyet, melyre a megrendelő előre jól megfontolt szándékkal a csoportot szánta volt és csak azután csinálták meg.

Hátra van még az a sokszor feszegetett kérdés, hogy hol csinálták hát? Még a nyert fölvilágosítás után se volna kizárva a lehetőség, hogy egyikök vagy mindketten Prágában voltak, körülnéztek, azután hazatérve, otthon öntötték meg a csoportjukat s úgy szállították Prágába.

Azonban utolsó kételyeinket a készítés helyére nézve is eloszlatja egy 1373. évi okmány, melynek létezéséről az utóbbi napokban ugyancsak dr. Pič kollegám szivességéből értesültem. Ezt az okmányt — mely

eddig talán még nincs is közzétéve — a fönnemlített bizottság volt elnöke, a ki egyúttal a cseh akademia elnöke, látta és szerinte az okmány IV. Károly cseh király fizetési meghagyása a Kolozsvári mesterek számára az általa megrendelt és 1373-ban fölállított díszes kútért. Sem eredetiben, sem másolatban nem láthattam ezt az okmányt, a mit annál inkább kell sajnálnom, mert hogyha az említett elnök úr jól emlékezett, az okmány tartalma minden egyéb érv és okoskodásnál erősebben igazolná a csoport eredetéről táplált föltevésemet.

III. Ez előzmények és a korábbi kutatások alapján most már valószinűséggel vázolhatjuk a testvér-pár művészi pályáját. Miklós apjuk festő volt, talán két fiát is festőnek kivánta volna nevelni, de mivel igen korán nyilvánult az ötvösségre való hajlamuk, ötvösöknek szánta. Mikor a XIV. század közepe táján Besztercze városa Nagy Lajostól királyi városi szabadalmát nyerte, történhetett, hogy a város a király iránti hálából a királyi párnak díszes czimerekkel ékes ritualis könyvet ajánlott föl. A könyv apró festményeit talán Miklós mesterre bízták, a remek ötvösmunkát a tábláján pedig fiai végezték. Ezt az egyházi szertartásos könyvet egyéb clenodiumokkal Aachenbe küldte az ottan általa a hatvanas években alapított kápolna számára a jámbor király. A könyv ugyan elveszett (?), de a remek szépségű, 22 cm. magas két czímer most is megvan. Bámulatos rajtuk és igen jellemző a mintázók ügyessége a figuralis alakokban. A czímert megtámasztó, majdnem szabadon dolgozott két griff és alul a két sárkány, továbbá a felső fülkékben a három magyar szent király és más négy apró emberke az akkori ötvösség remekei, melyek nagyfokú szobrászati képességről is tanuskodnak.

Talán máskor is volt módjuk a művészeknek a három magyar szent királyt ábrázolni. Tény, hogy nem sokkal azután a váradi püspök megrendelte náluk a három magyar királyt a székesegyház előtti tér számára. Ezek a nagyobb méretü szobrok természetesen bronzból készültek, de valószinűleg ezek is megvoltak aranyozva, bár nincs róla biztos hirünk. A szobrok föliratát ismerjük, ebből tudjuk, hogy 1370-ben állíttattak föl.

Röviddel ezután IV. Károly az akkor bizonyosan már nagy hírü fiatal művészeket Prágába hivta és ott a vára udvarán állítandó kút számára Szent György-csoportot rendelt náluk; a művészek ezt 1373-ban elkészítették. A szobor fönmaradt és föliratát is ismerjük.

Ezután hosszú ideig nem hallunk a mesterekről semmit. Valószinűleg visszatértek az ötvösséghez és talán kisebb egyházi bronzfölszerelések készítésével foglalkoztak, a mire azokban az időkben, mikor sok templom újjá épült és midőn az ország virágzó állapotában a vagyonos főurak is bizonyára sok áldozatot hoztak a templomok érdekében, sűrű

alkalom volt. Ötvösségüknek valószinűleg az volt jellemző vonása, hogy minden lehető alkalommal szerettek figurális díszt alkalmazni. Igy nevelték tanítványaikat is, úgy hogy több nemzedéken keresztül észlelhető a mesterek hatása a virágzó erdélyi ötvösségben, melynek oly elsőrangú remekeket köszönünk, mint a Súky-féle kehely, a nagydisznódi ereklyetartó és beszterczei Balázs 1506-ból való csóktáblája.

Mintegy húsz évvel az első (?) váradi megbizás után János váradi püspök Szent László lovas-szobrát rendeli a mestereknél és azt 1390-ben állították föl. A szobor meg volt aranyozva és a ló alatt alkalmazott érctáblán volt a dedicatióról szóló fölirat, melyet ismerünk.

Ezután már nagyobb szoborról nem értesülünk, nem is tudunk arról semmit, hogy a hazai szobrászatban iskolát alapítottak volna, de a jelzett ötvösművek tanuságot tesznek róla, hogy az ötvösségben erős és állandó lehetett a hatásuk.

Budapest, 1906 januarius 22. *Kárász Leó.*

ÁSATÁS A SZEGED-ÖTÖMÖSI ANJOU-KORI TEMETŐBEN.

Kiss Ferencz, m. kir. erdőtanácsos úr, a szegedvárosi múzeum régiségtárának egyik legbuzgóbb gyarapítója s tanyavilágunk topographiájának már állásánál fogva egyik legjobb ismerője, már régebben fölhivta figyelmünket a szeged-ötömösi határban, de még szegedi területen levő egyik dombra, mint a melynek megásatása még laikus szemmel is sikert igérőnek tetszik. A halom fekvéséből következtette ezt, mely vizes, tocsogós síkság közepén jókora magasságra domborodik s szemmel láthatólag nem a buczkahordó pusztai szél, hanem emberkéz alkotása.

Tömörkény István igazgató úr utasítására ez év május 3-án kimentem a szegedi alsó tanyavilág szabadkai határára, a domb megtekintése, esetleg megásatása végett. Mivel az összeköttetés nagyon bajos (a Szegedtől egy órányira eső királyhalmi vasúti állomáshoz kocsin jó ötödfél óra ez a domb), úgy, hogy egy napot az odamenetelre, egyet a visszajövetelre kell számítani, első nap délutánján a megszálló-helyül szolgáló város-tanyához közel eső Vajda-féle szélmalomnál végeztettem próbaásatásokat. Itt 1903-ban két izben is jazyg-korbeli leleteket találtak, (v. ö. Arch. Ért. 1903. 378., 384. l.), úgy látszik azonban, a terület kimerült, mert ezuttal a kisérletek semmi eredménynyel nem jártak.

Az ötömösi domb, a hol másnap reggel öt órakor kezdetem meg az ásatást, az ötömösi puszta Fürtön-járásában fekszik, mintegy 20 percznyire a Klauzál-erdőtől, balra a mérgesi országúttól. Igen kopár tájék ez, a buczkák már itt ellapulnak s nem egy helyen kiütődik a legfinomabb futó-homok. Közeledvén az 5—6 méter magas, vagy félórányira ellátszó dombhoz, neki elevenedik a homoki vegetáczió. Keletről és északról terjedelmes semlyék keríti

a dombot, tele Caltha palustris-szal és Orchis morio-val. A semlyéken túl északnak még két hosszú halom húzódik, melyekről egy nem régiben húzott árok vezeti le a csapadékot a tocsogókba. A dombtól nyugatra és délre már lakott vidék következik, elszórt tanyákkal, melyek azonban csak azóta léteznek, mióta a város a baromjárásnak ezt a részét bérbeadta szántóföldeknek. Ezekről a tanyákról szereztem napszámosokat — 10—13 embert — a kik szerint a dombnak emberemlékezet óta «lyukas templomhegy», «fúrott templomhegy» a neve. «Templomhegy» azért, mert a szájhagyomány szerint valamikor a régi világban templom volt rajta s «lyukas» és «fúrott», mert különösen a közepén jócskán összelyukgatták a kincskeresők. Hogy találtak-e valamit, arról nem tud senki; kanászgyerekek a mult nyáron az egyik sekély gödörnek, melyet régebben fúrtak a dombtetőn, addig turkálták bottal a falát, hogy egyszerre csak reves csontok kerültek ki belőle.

Egyebet nem tudnak a tanyai népek mondani, legalább elfogadhatót nem, bár fantáziájukban nagy szerepet játszik ez a szépen begyepesedett domb, melynek tetejéről, úgy állítják, pár esztendővel ezelőtt káposztanyomtatéknak hordtak el egy pár nagy követ, de az írott nyomok tán még szűkszavúbbak. Ötömös neve 1436-ban merül föl először, Mátyás királynak egy oklevelében, a ki megengedi a szegedi polgároknak, hogy a Duna-Tisza közti kun pusztákat, köztük *Hytemest* is. a kunokkal közösen használják, de csak pusztának és ne településhelynek. (Varga Ferencz: Szeged tört. I. Okmánytár, 44., 53., 76. sz. alatti oklevelek.) Tehát község már a Hunyadiak idejében se volt ezen a helyen — nem ismer ilyet Csánky sem a Hunyadi-korbeli Magyarország földrajzában — s nem volt azóta se, nincs maig se, mikor ez a vidék mind csupa marhalegelő. Azonban Kaltschmiedt Ábrahámnak 1747-ben Szeged külterületéről készített térképe, mely Szeged város birtokában van s ennek nyomán közölve Reizner: Szeged történetének I. kötetében, Ötömös pusztán ismer egy templom-helyet: tulajdon ezt a dombot nevezi *locus ecclesiæ*-nek, melyet a népszáj mindmaiglan templomhegynek hív. Nyilván ennek a nyomán indult el Kaltschmiedt is, a kinek térképe különben locus ecclesiæ-t jelez a szegedi határban. Az sincs azonban kizárva, hogy a néhai indzsellér még látott ezeken a helyeken olyan omladékokat, melyekből biztos következtetést vonhatott egykori rendeltetésükre.

Az ásatást a domb keleti oldalán kezdettem, dereka táján huzatván egy 8 m. hosszú, 3 m. széles árkot É—D irányban. A második ásónyomnál már csontvázakat találtunk, melyeket a száraz homokföld meglepően konzervált. Az árokban 12 csontvázat találtunk sorjába fektetve, kétségtelen jeléül annak, hogy rendes temetőt tárunk föl. Az árok déli végében, 100—120 cm. mélységben nagy csonthalmot leltünk: koponyák, lábszárak, karizmok egymásra hányva, összetörve-zúzva, alighanem a csalódott kincskeresők kegyetlen munkája.

Eme derékszög alatt húzattam a másik, hasonló méretű árkot, Ny—K irányban. Ebben az árokban kizárólag gyermek-csontvázakat találtunk, számszerint 9-et. Az árok külső oldalát aláásattam, de a keresetlen, nyers homokban nyoma se volt a temetkezésnek, talán itt volt a temető déli határa. A belső oldalt is megnyesetvén, az ásó minduntalan kőbe ütközött.

Most már szorosan a második mellett, vele párhuzamosan ásattam a harmadik árkot, a belső oldalon, a domb közepe felé haladva. Nehezen ment a munka, már a legfelső réteg, a melyben a gyep gyökerezett, tele volt homokkődarabokkal, diónyi és ökölnyi nagyság közt, némelyik vakolatnyomokkal. Ez a kövecses réteg olyan 30 cm.-ig tartott, azon alul egy másik 30 cm.-ig kevert homokföld következett s végre egy sor homokkő-koczka K—Ny, másik É—D irányban, a két irány az árok közepén sarkalván össze.

Most már a kősorok irányában bontattam a földet tovább, húzatván a negyedik és ötödik árkot. A K—Ny irány 840 cm.-ig vitt. a hol elcsavarodott s 5 cm. hosszúságban húzódott É—D irányban, a másik ág szinte É—D irányban haladt 800 cm.-ig, a hol egy törött kőkoczkával megszakadt. A K—Ny irányú hosszfalból a 680 cm.-nél D felé új fal szögellett ki, melyből azonban csak négy kő maradt meg, 240 cm. hosszúságban.

A negyedik, ötödik és hatodik árok ilyformán egy 70 négyzetméternyi területet befogó épület alapjait hozta napvilágra. Az alapfalak az alföldi homoktalajban gyakran képződő terméskőből voltak rakva, a mit a hajdani telepesek durván kiformáltak 60—80 cm. hosszú, 30—40 cm. széles s ugyanilyen vastag koczkákká. Hogy azonban a laza homokban az építkezés szilárdabb és biztosabb legyen, a terméskő-réteg alá 80 cm. vastagságban szíkföldet furkóztak. Valósággal a betont helyettesítette ez a szíkréteg, melyet csak csákánynyal lehetett volna áttörni, az ásó minduntalan kicsorbult benne. Az aláásásnál finom sárga homokot találtunk, erre jött az ős-beton, s erre a testes alapkövek, nyilván két sorban, úgy, hogy a második már a talajszínen felül esett. Talán ezt hordták el az ötömösiek káposzta-köveknek (a most kiásott alsó falakat is széthordták egy pár éjszaka) s talán még ezt a felső falat látta Kaltschmiedt Ábrahám is. Legnevezetesebb a dologban az, hogy a néhai múzeumigazgató, Reizner János hajszálig hasonló s még a méretekken is megegyező építkezési modort talált a felső-tanyai Csengelén (Arch. Ért. XII. k. 235—246. l.) s megtalálta ennek az építkezésnek a nyomait Tömörkény István is Szatymazon.

Reizner a Csengelén felásott romok körül ossariumot és harangdarabokat talált s ezekből joggal következtetett az egykori épület egyházi rendeltetésére. Itt is találtunk a hosszú fal mentében, 120 cm. mélyen két érczdarabot, melyek színre, vastagságra s bizonyára vegyi összetételre is megegyeznek a Csengelén találtakkal s egy kisebb harang, vagy nagyobb csengő töredékei. Egyéb nyomára az egyházi rendeltetésnek nem találtunk, bár felásattam a három fal által kerített területet. A negyedik falnak se akadtunk semmi nyomára, hiányzott a szíkréteg is, mintha a falusi kápolnácska északnak nyitott lett volna. A hosszú falból kiugró felmaradvány alatt szinte hiányzott a szíkföld.

Hogy azonban valamikor csakugyan egyházi épület volt itt — még pedig a talált pénzekből következtetve, az Anjou-korban — azt legjobban bizonyítja a fölásott temető, mely a domb keleti, északkeleti és déli lejtőjén és tövében terült el: középkori szokás szerint körülfogván a templomot. Nyugaton, a faltól 1 m.-re húzott kémlő-árok nem adott semmit, a laza sárga homokban se csontot, se faltörmeléket nem találtunk. Az északi oldalon próbát se tet-

tünk, ott ásattam, a hol legtöbb eredmény mutatkozott: keleten, észak- és délkeleten.

Május 3-tól 6-ig és 23-tól 25-ig összesen 64 sírt tártunk föl, melyek szép sorjában következtek, de annál ritkábban, minél közelebb értünk a domb tövéhez. Itt 60—90 cm. távolságra estek egymástól a sirok, míg föntebb alig 20—30 cm. távol volt köztük. Mélységük többnyire 120—140 cm. volt, a legmagasabban fekvő mélysége 80 cm.-t tett. A csontvázakon én, laikus lévén, anthropologiailag semmi feltünőt nem találtam, vékonycsontú s úgy tetszik, aránylag kisfejű nép temetkezett ide: 44 csontváznál megtaláltuk *a koporsó körvonalait* barna por alakjában, mely az őrölt kávéhoz hasonló legjobban; ittott nagyobb deszkaszilánkokat is találtunk, melyek azonban kézbe véve rögtön szétmállottak. A többi 20 csontváznál nem volt nyoma a koporsónak, pedig a fa nem vész el nyomtalanul, tehát ezeket valamely okból koporsó nélkül temették el. A sírbafektetés iránya mindig Ny—K volt valamennyinél.

A koporsók elül feltünően összekeskenyedtek, 15—20 cm.-re, egyébként alakjuk olyan lehetett, mint a mai koporsóké, egyet találtunk láda formájút (*64. sír.* l. alább). Valami 20-ig való ép koporsószöget is találtunk; hosszuk 7—9 cm., négyoldaluak, többnyire hosszú, lapos, ritkán kerek fejjel, afféle kovácsolt szögek, a miket a nép czigányszögnek hív, mert a czigánykovács gyárt ilyeneket. Egy-egy koporsó körül 4—4 szögnél többet nem találtunk.

Itt következik a sírmellékletek ismertetése.

1. sír. Női csontváz, nyugvó helyzetben, koporsóban, a nyak körül üveggyöngyökkel, fejénél törött tojáshéjak, melyek nagysága és szinezése körülbelül a bibicz (Vanellus cristatus) tojásának felel meg. *2. sír.* Férfi csontváz koporsós; a mellcsont felső végén erősen oxidált sima kis ezüstgomb, melynek füle ránczos; hossza 1·5 cm. *3.* és *4. sír.* Férficsontváz, koporsóban, melléklet nélkül. *5. sír.* Nő-csontváz; nyakában ezüstcsörgő gombbal, melyből a csörgőkövecske már kiesett; koporsós. *6—9. sír.* Koporsós férficsontvázak, melléklet nélkül. *10. sír.* Nőcsontváz, koporsós, jobb keze fölhajtva a mellére, melyen igen kicsi gyerekcsontváz feküdt; bal füle helyén az ismeretes tekercses végű ezüstfüggő, bizonytalan anyagú gyöngygyel, a nyitott függő hosszátmérője 2 cm.; a nyak alatt 0·7 cm. átmérőjű kerek, lapos vasgomb, mely igen hasonlít a most is használatban levő, úgynevezett czérnagombok vázához, a fölvarrásra való négy lyukkal. *11—19. sír.* Kisebb-nagyobb gyerekcsontvázak, koporsótlanok, melléklet nélkül. *20. sír.* Nőcsontváz, koporsós; nyakán hengeridomú kréta-gyöngy, 1·3 cm. hosszú, 1 cm. vastag, közepén átfúrva; két fülénél két, erősen oxidált tömör ezüstkarika, az egyik majdnem teljes, 5 cm. átmérővel, a másik fél. *21. sír.* Férfi, koporsós, nyaka körül néhány üveggyöngy s kis ezüstgomb (l. 2. sír.), de annál nagyobb, gömbölyűbb, nem két darabból forrasztott, s alján kis gömböcske van; fülén czérnamaradványok, mintha a ruhára rá lett volna kötözve; teljes hossza 1·9 cm.

22. sír. Férficsontváz, koporsó nélkül, a koszorúvarraton két ujjnyi széles zöld rozsdával. *23. sír.* Férficsontváz, koporsó nélkül, a nyak alatt lapos, ránczos fülű ezüst-gombbal, mely két részből van összeforrasztva; a felső füles részből, melynek hat csipkéje van s az ehhez forrasztott, szinte hat csipkéjű

alsóból, melyen geometrikus diszítések vannak; lapjának átmérője 1 cm.; a fülön s nem a fülben czérnamaradványok; a mellre hajtott jobb kéz középső ujján vékony ezüst pecsétgyűrű, melynek 1·6 cm. átmérőjű lapja igen kezdetleges módon van a 2 cm. átmérőjű karikához erősítve. A karikán két borda húzódik, a lemezen kettős keretben sajátságos diszítés domborodik ki: középen egy széles I betű idom, melyből jobbra-balra 2—2 liliomlevél indul ki, közrefogván egy-egy bimbót; a jobb kézcsukló mellett ezüstpénz töredéke, igen kopott; átmérője 0·8 cm., a homályosan kivehető kettős-kereszt és szerecsenfő szerint Nagy Lajos XXII. nemű verete (Rupp: 35. l. XV. tábla).

24. sír. Férficsontváz, koporsós, jobb kezefejénél üveggyöngy, a mellen ezüstkereszt töredéke (?). *25 sír.* Férficsontváz, koporsótlan, homlokán széles zöld rozsdasávval, lába körül faszéndarabok; valamivel a nyak alatt, középen, közel egymáshoz két füles ezüstgomb (l. 1.), alsó lapján diszítésekkel; a kerületen két kör, bennük egy-egy kis kereszt, a közre vett csillagban rozetta; a fülön czérnamaradványok, hosszuk 1·4 cm., igen csinos kidolgozásúak; a mellen, az előbbiektől 7—8 cm.-rel lefelé, egymáshoz közel két sima ezüstgomb, tőlük egy araszszal lefelé közel a derékhoz két hasonló gomb felső, füles része; a medencze-csontok mellett jobb oldalon vaskés maradványa, 3 darabban, a penge hossza 9 cm., legnagyobb szélessége 2 cm.; a fanyélből is megmaradt egy darab, középen a szög helyével, mely a pengét beleerősítette, hossza 6·7 cm., széle 1·7 cm. *26. sír.* Nőcsontváz, koporsótlan, nyakában apró zöld üveggyöngyökkel, a jobb kézfej mellett nagyon megkopott kis rézpénzzel (átmérője 1·4 cm.); a bal halántéknál egy lapos csontkarika (?) töredékével, melynek külső oldala vörös-sárga, az alsó lapos, kopott, az egyik végén mintha csatorna kezdete látszanék. (Megjegyzem, hogy ilyen karikatöredéket az előbbi síroknál is több helyt találtunk, mindig töredéket és mindig a balhalántéknál, de nem vetettem rá ügyet, mert először valami véletlenül odakerült kisebb rágcsáló körmének gondoltam). *27. sír.* Férficsontváz, koporsótlan, mindkét felkarcsonton s a czipőkön zöld rozsdafoltokkal; mellén ezüstgombbal (l. 25.) A *28. sír* ásása közben egy kosfejet találtunk, a sírban koporsós férficsontváz volt, a nyak alatt ezüst csörgőgombbal, melyben még benne van a csörgő: kölesszemnyi kis fekete kavics; szájában kis ezüstgomb, mint a 21-nél, de az alsó gömböcske le van róla törve; az alsó metszőfogakat be is zöldítette. (Bizonyára véletlenül került a szájba, mikor fölbomlott a holttest s a koponya rá esett a mellcsontra).

29. sír. Nő-csontváz, koporsótlan; nyakában 4 szem üveggyöngy, fejénél törött tojáshéjak (l. 1.); jobb és bal fülénél egy-egy ezüst karika-függő, az épebbnek átmérője 5·4 cm., a sodrony vastagsága 0·1 cm., közepére egy üres ezüstgomb van forrasztva s két másik gombnak a nyoma látszik: a forrasztás helye; a másik karikán, mely amannál vékonyabb, megvan egy összetört gomb s egy másiknak forrasztási helye. *30. sír.* Nőcsontváz, koporsós; nyakában füles ezüstgombocska, aranyozás nyomaival; alsó fele áttört rozetta; hossza 0·7 cm.; a koporsón kívül egy zöldes színű üvegdarabka, nyilván pohártöredék. *31. sír.* Férficsontváz, koporsótlan, a bal vállra hajtott fejjel, hossza 182 cm.; a homlokon egy fillérnagyságú kerek lyuk; fogai igen kopottak, hóna alatt ruhafosz-

lányok, a nyak alatt üveggyöngyök; a nyakszirtcsont alatt 3 cm. átmérőjű kerek ezüstboglár, beágyazva két kerek szíjmaradvány (?) közé, melyek közül az alsóba a boglár domború diszítése is belenyomódott. A felső részén megcsorbult bogláron liliomos diszítés domborodik ki: egy tőből jobbra-balra egy-egy levél, középen egy bimbó, melynek két oldalán kicsiben ugyanez a motivum ismétlődik. Szélén 6 lyuk volt a felfűzésre; a jobb kéz kis ujján ezüst pecsétgyűrű, átmérője 2 cm., a lemez a karika folytatása, nem forrasztás; mellső fele igen keskeny, 0·1 cm.-es, oldalain fokozatosan szélesedik 0·5 cm.-ig, lemeze 1·5 cm. átmérőjű volt, de alsó fele lecsorbult; igen kezdetleges kivitelben ugyanazok a motivumok diszítik, melyek a boglárt; a medenczecsontok közt egy négyögletes boglár, széle-hossza 2·2 cm., 4 sarkában 4 lyukkal a felvarrásra, gömböcskékből álló keretben 5 üres dudorral, a középsőből kiinduló kereszt az egészet 4 mezőre osztja; a medenczecsontok alatt és körül ezüst rojtmaradványok, melyek a levegőre hozva hirtelen szétmállottak, pár szálacska azonban megmaradt belőlük; a jobb kéztő mellett ezüstpénz, Nagy Lajos szerecsenfejes dénárja (Rupp: 35. l. XV. t. 420. sz.); a jobb lábtőnél vas késpenge, 10·5 cm hosszú, 2 cm. széles, elég ép. *32. sír.* Férficsontváz, koporsós, a nyak alatt czérnamaradványos, füles ezüstgombbal; a bal halánték mellett csontkarika töredéke; a bal czomb mellett 6·8 cm. hosszú, 1·5 cm. széles, végein görbített vaslemez, mondhatni félkarika, mely mintha fogója lett volna valaminek; belső szinén farostok keresztbe menő nyomai; a jobb térd mellett valamivel gömbölyűbb és görbébb, különben hasonló eszköz, 5 cm. hosszátmérővel. *33. sír.* Férficsontváz, koporsós, a nyak alatt kis ezüstgombbal; a medenczecsontok közt 1·5 cm. átmérőjű vaskarika, ellepve vassalakkal; az alsó bordák közt jobb oldalon egy kerek, szélein görbülő ezüstlapocska, 1·4 cm. átmérőjű, középen lyukas, talán valami nagyobb fülesgomb töredéke.

34. sír. Nőcsontváz, koporsós, mindkét keze a mellére hajtva, melyen kis gyerekcsontváz feküdt; fejénél törött tojáshéjak (l. 1.); nyaka alatt három, achátból (?) durván faragott kámea; köztük a legnagyobbnak mellső lapja ellipsis, lapos, 1·4 cm. hosszátmérővel, középen jól kidomborodó, de tisztán ki nem vehető virágdiszítéssel (emberfejjel?), hátsó fele gömbölyű; a másik kettő gömbölyű keresztidomú, diszítés nélkül; mind a három lyukas, hogy fel lehessen fűzni. A mellcsonton lapos, vékony ezüstboglár, melyen 7 lyuk van a felvarrásra, mezejét három kerek levél tölti ki, melyeket a középen rozetta köt össze; átmérője 2·3 cm., mélyedéseiben aranyozás nyoma látszik. *5. sír.* Férficsontváz, koporsós; bal keze a mellére hajtva; a nyak alatt két ezüst csörgőgomb; a jobb kéz gyűrűsujján ezüst pecsétgyűrű; a karika átmérője 2·1 cm., szélessége 0·2 cm.; a lemez, melyhez a karika két vége forrasztva van, kerek, 1·6 cm. átmérőjű. Kezdetlegesen belekarczolt leveles ágak osztják 4 mezőre, melyeket csigavonal-diszítés tölt ki; a bal térd mellett 11 cm. hosszú, egyenletesen 3 cm. széles vaslemez, 3 darabban, alsó oldalán keresztbe menő farostok nyomaival, a legvégső darabon szögnek látszó dudorodással; a vasrozsda a földben még 20 cm.-re követhető volt. *36. sír.* Férficsontváz, koporsós; a nyak alatt ezüst csörgőgombbal, melynek alsó fele össze van roncsolva; a medencze-csontok közt vascsat töredéke, melyre 2·7 cm. hosszú vékony réz-

nyelv van rásodorítva; a bal lábszár mellett 3·4 cm. hosszú négyélű vastőr töredéke.

37. sír. Férficsontváz, koporsós, nyaka alatt jobbra-balra egy-egy ezüst füles gombocskával. *38. sír.* Gyerekcsontváz, melléklet nélkül, koporsós. *39. sír.* Koporsós nőcsontváz, nyakában üveggyöngytöredékekkel s 25 szem ép üveggyöngygyel, melyek különböző nagyságúak, kékek, pirosak, mézsárgák, fehérek, valamennyit erősen kimarta a föld sava. *40—41. sír.* Koporsós félcsontváz, mindkettő nyakában kis füles ezüstgomb. *42. sír.* Koporsós gyermekcsontváz, halántékán csontkarika töredékével. *43. sír.* Nőcsontváz, koporsóban, fejénél törött tojáshéjak (l. 1.), a koporsón kívül vastag cserépedény töredéke; szájában 1 cm. átmérőjű vékony, szabálytalanul összehajlított ezüstkarika; homlokán ellipsis-alakban összehajtott, egyenletesen 2 cm. széles, 7 cm. hosszú, 3·6 cm. kis-átmérőjű vaslemez, melynek két vége közt 0·5 cm. távolság van; talán a koporsóhoz tartozott s annak elkorhadásával esetleg hullott a homlokra; farostok nyomai nem látszanak rajta. *44. sír.* Férficsontváz, koporsótlan, feje balra hajtva, koponyáján keskeny zöld rozsdacsík, nyakában ezüst fülesgomb töredéke; mellén vékony ezüstboglár, 3 cm. átmérőjű szabályos kör, szélén 4 lyukkal a felvarrásra, a lyukakon belül dudoros körzet, ebben szabályos hatágú csillag, benne rozetta; a csillag minden külső szögletében 3 kis dudor, aranyozás nyomaival; a bal czomb mellett bőrfoszlányok közt 8 cm. hosszú, 1·6 cm. széles vas késpenge, tövénél a fanyél maradványai; jobb keze középső ujjának alsó ízén 2 cm. átmérőjű, igen vékony ezüst pecsétgyűrű; a lemez átmérője 1·7 cm.; hátsó felén világosan látható a karika két végének forrasztási helye, mellső lapjának alsó felén egy keskeny sávban az oxidált réteg lepattant s így diszítésének csak felső része látszik: két, egymástól elhajló liliomlevél, mindegyiknek csúcsától egy-egy bőségszarv-féle idom csavarodik lefelé. Az egész diszítés írott M betűhöz hasonló; szájában ezüstpénz, jó mélyen bent, úgy, hogy a járomív is megzöldült tőle (Rupp: 36. l. XV. t. szerint Nagy Lajos ezüstdénárja). *45. sír.* Férficsontváz, koporsótlan, feje balra hajtva, koponyáján széles zöld rozsda-csík; bal fülénél ezüst karikafüggő kis töredéke (l. 22.); nyakában ezüst csörgőgomb; a csípőcsontok közt négyszögletes, vékony, aranyozott ezüst-boglár, széle-hossza 2 cm., 4 sarkában 4 lyukkal, közepén dudorral, melyből a sarkok stilizált levelek visznek; jobb keze gyűrűsujjának alsó ízén ezüst pecsétgyűrű 2 cm. átmérővel, mely az 1·6 cm. átmérőjű lemezig lassan szélesedik s a fél-fél lemezzel végződik, melyek a hátlapon 0·4 cm. széles pánttal vannak összeforrasztva. Rajza igen kezdetleges vésés, nyilván késhegygyel: koszorúba fűződő leveles ágak (fűzfavesszők ?). *46. sír.* Női csontváz, koporsós; nyakában apró, zöld, részben megfakult üveggyöngyök; szájában kopott rézpénz, kettős horganykereszttel, átmérője 1·4 cm. (l. 26.); mellén kis ezüst fülesgomb. *47. sír.* Koporsós gyermekcsontváz, szájában az alsó állcsonton kerek zöld rozsda-folt. *48. sír.* Koporsótlan férficsontváz, jobb karja hiányzott; a nyak alatt kis ezüstgomb ruhamaradványokkal; valamivel alább két hasonló kis gomb czérnamaradványokkal; egy araszszal lentebb, a mellcsont jobb és bal oldalán nagyobb füles ezüstgomb s ismét egy araszszal lentebb megint hasonló két gomb; a jobb fül mellett 5·7 cm. átmérőjű karika-függő,

0·2 cm. vastag ezüst-sodronyból, a karika végei egymásba görbítve; a függő közepe mogyorónyi nagy ezüstgombon megy keresztül, mely rá van forrasztva. A függő párja lecsúszott a bal vállra, hasonló nagy, de kettétört; a gomb, melynek csak a csonkja maradt, nem a közepén volt, hanem közel a végéhez; szájában kis ezüstpénz töredéke, igen kopottan kettős kereszt látszik rajta. *49. sír.* Kis gyerekcsontváz, koporsós, ujjcsontjai közt kis ezüstkarika, talán gyűrű töredéke. *50. sír.* Koporsós női csontváz, bal keze a mellére hajtva, szájában kis ezüstpénz piczike darabja, körülötte zöld folt; a jobb kéztő mellett ökölnyi csomagocska: földdel keveredett ruhafoszlányok közt egy rakás gyöngy, üveg, agyag és csont, a kölesszemnyi nagyságútól a 0·7 cm. átmérőjűig, egymáshoz tapadva, földesedve, a legtöbb a fölvételkor szétesett. Némelyikben zsinórmaradványok vannak, nyilván az egész csomagocska hozzá volt kötve a halott asszony kezéhez; nyakában kis füles ezüstgomb. *51. sír.* Férficsontváz, koporsós, koponyája mellső részén vasrozsdanyomok; nyakában füles ezüstgomb, ruhamaradványokkal, a bal czombnál fanyelű vastőr darabjai; a jobb kéz gyűrűsujján sodrott pecsétgyűrű, ezüstözött rézből; 2·2 cm. átmérőjű karikája hozzá van forrasztva az 1·8 cm. átmérőjű lemezhez, melynek alsó fele letörött, a megmaradton homályosan látható valami zavaros vésés. *52. sír.* Koporsótlan férficsontváz, koponyáján körül 3 cm. széles zöld rozsdaszalag; bal fülénél függő (l. 48.) 3·5 cm. hosszú töredéke, 4 gerezdű ezüstgombbal; jobb fülénél ugyanilyen, de teljesebb, három darabban, 5 cm. átmérővel, mint látszik, ennek is tekercses vége volt, gombja nem gerezdes; nyakában kis ezüstgomb, füles, ruhamaradványnyal; valamivel lentebb, a nyakcsonttól jobbrabalra két ezüst csörgőgomb, lentebb megint kettő, még alább két kis ezüst fülesgomb; a medenczecsontok közt 4 cm. átmérőjű ezüstboglár, aranyozás nyomaival, szélein 7 lyukkal, liliomos diszítése igen szép kivitelű; az Anjouk pénzein sűrűn előjövő ú. n. firenzei liliom; jobb keze kisujján 2 cm. átmérőjű pecsétgyűrű, az előbbieknél sokkal finomabb kidolgozású; lemeze, melyhez a 0·3 cm. széles lapos karika forrasztva van, csak 1 cm. átmérőjű, széles keretben virágpártát ábrázol; a gyűrű- és az ujjcsont közt bőrmaradványok voltak (keztyű?); szájában kis ezüstpénz, Nagy Lajos XVIII. nemű veretének (Rupp: 33. l. XV. t. 414. sz.) variánsa: a czímerpaizs fölött kereszt van, a horgonykereszt felső ágainál pontocskák. *53. sír.* Nőcsontváz, koposós, nyakában aranyozott ezüstgomb, ruhafoszlányokkal. *54. sír.* Férficsontváz, koporsós; nyakában ezüstzsinór maradványán üveggyöngyök, töröttek és épek; mellén 2 ezüst fülesgomb; a medenczecsontok közt 2·8 cm. átmérőjű rézkarika, csuklóra járó vaspeczekkel, rajta szíjmaradványok; a bal czombtő mellett vastag bőrmaradványok közt, vasrozsdával telirakódott és átjárt fakésnyél, két lapja közt a penge nyúlványa; hossza 11, szélessége 2, vastagsága 0·4 cm.

55. sír. Férficsontváz, koporsós, koponyáján körül zöld rozsdafoltokkal; nyaka alatt csörgőgomb töredéke; a jobb térden a 43. alattihoz hasonló vasszalag töredéke, de hosszabb (11 cm.) s külső felén vannak keresztbe menő farostok; a medenczecsontok közt 3 cm. átmérőjű vastag vaskarika töredéke; a bal czomb mellett 6 cm. hosszú vas késnyél, fanyomokkal, 2 cm.-rel lentebb 3 cm. hosszú, vastag pengedarab. *56. sír.* Férficsontváz, koporsós. A sír föld-

jében vastag cserépdarab s egy tűzkődarab; a nyak alatt a mellcsonton jobbra-balra egy-egy füles ezüstgomb; a bal fülnél 4·5 cm. átmérőjű ezüst karikafüggő, 2 drbban; egyik vége csavarosan meggörbítve, a másik letört; rajta nagyobb mogyorónyi ezüstgomb, mozgathatóan ráfűzve, a jobb fül függője teljesen szétmállott; a medenczecsontok közt 2 csöves csontdarab, tapadós fogású, külső kerületük 5 cm., hosszúk 7—8 cm.; az egyiken simítás és faragás nyomai láthatók, belsejükben vasrozsda, bizonyosan késnyélül szolgáltak. *57. sír.* Koporsós férficsontváz, mindkét keze fölhajtva a mellére, nyakában ezüst fülesgomb. *58. sír.* Koporsós férficsontváz, nyakában ezüst fülesgomb, a bal czomb hosszában 22 cm. hosszú, hegyes, vékony vaseszköz 4 darabban, talán tőr? *59. sír.* Koporsós nőcsontváz, nyakában 2 ezüst fülesgomb, mellére fölhajtott jobb karja körül 24 szem lapos, sajtalakú csont-gyöngy, átfúrt; bal kezénél vas késnyél darabkája, 5 cm. hosszú, farostokkal. *60. sír.* Közvetlenül az előbbi sír mellett koporsós gyermekcsontváz, nyakábao pár szem üveggyöngygyel.

61. sír. Koporsós nőcsontváz, nyakában egy ezüstgomb füles része. *62. sír.* Férficsontváz, koporsós; metszőfogain zöld rozsdafolt; bal kezénél 5 cm. hosszú vas késnyél, felső részén szeg van átütve, mely a pengenyujtványt hozzá erősítette. *63. sír.* Koporsós férficsontváz, nyakában ezüstgomb fülével; koponyájától jobbra 15 cm. hosszú, egyik végén görbülő vaslemez; szélessége az egyenes végén 2·6 cm., mely a görbülésig 2 cm.-re keskenyedik; 3 szögfejformájú kidudorodással; egyik széle egyenes, a másikon két nagy csipkézés van; mindkét lapján széles zöld rozsdafoltok vannak, a miből azt következtetem, hogy réz burholhatta. Rendeltetése bizonytalan, nyilván a koporsóról került a koponya mellé. A felső balkar mellett is találtunk egy teljesen alaktalan vasdarabot, a melyen az igen-igen vékony rézburkolatnak egy kis töredéke meg is maradt; szájában kis ezüstpénz töredéke, szerecsenfejes ezüstdénár (l. Rupp: 33. l. XV. t.). A *64.* számú *sír* volt a legutolsó, melyet fölbontottunk, már jó napáldozatkor, mikor a munkát épen be akartam fejeztetni. Az egyik napszámos ásója megcsörrent egy 5·2 cm. széles vaslemezen, mely pár deciméter távolságig lefelé haladván, azt véltem róla, vaskard pengéje. A gondos ásás kiderítette, hogy vaspántokkal megerősített koporsóra találtunk, melynek fája elrothadt, de vasalása elég épen megmaradt. A koporsó alakja hosszú, a láb felé eső részén kissé keskenyedő négyszög volt, inkább láda-, mint a mai koporsóalak, 1½ m.-nél hosszabb, a fejnél 50, a lábnál 35—40 cm. széles. Széleire 2—3 cm. hosszú, vastag, kerekfejű szögekkel 5·2 cm. széles vaspántok voltak erősítve. Közülök az alsóknak alsó, a felsőknek felső széle mintegy 2—3 cm.-ig rá volt hajlítva az alap- illetve a tetőlapra szögezés nélkül s a hajtásokban megmaradtak a koporsó faszilánkjai. A pántok csuklóra járó sarokvasai közül négyet sikerült épségben kivennem és hazahoznom, a többi töredékvasak száma 87. A pántok nem mind sima lemezek, vannak köztük ú. n. vízfolyás-diszítésüek is; a mennyire ki lehet venni, a sarokvasak csuklósrésze ilyenekben folytatódott s nyílalakú hegyben végződött. A koporsó jobb oldalán 12 cm. átmérőjű kerek vaslapot találtunk, mely az alsó felére forrasztott 1·7 cm. széles, körben futó pánttal, illetve ennek erős szögeivel volt a koporsóra erősítve. Kitisztítás után a korong közepén kulcslyukat s belső felén závárt talál-

tünk, tehát ez a vasalt koporsó kulcsra járt. A koporsóban talált csontváz öreg férfié lehetett, fogai igen el vannak kopva, mellette mindössze 4 kis füles ezüst gombot találtunk, a szokott elhelyezés szerint. Ezek az eredményei az ötömöspusztai ásatásnak, melyet a különben is csekély ásatási alap kimerülte miatt ép akkor kellett abbahagyni, mikor talán a legdúsább részéhez értünk volna a temetőnek. Ha becsesebb dolgok nem kerültek is elő, némi értéket ád a leletnek az a körülmény, hogy Anjou-kori sírleleteink — még ily szegényesek is — alig vannak. Másfelől az sem érdektelen, hogy ezeken a nagy siványságokon, a hol most a rideg marha tévelyeg s úgyszólván csak most veszi kezdetét a czivilizáczió az erdő- és szőlőtelepítési kisérletekkel, ötödfélszáz-hatszáz évvel ezelőtt települt élet volt s templomi harangszó csengett a délibábos puszták felett. A szegedi határ kőkori, népvándorláskori, avarvilágbeli, ősmagyarkori leletei után ime napvilágra kerültek a középkori pusztai élet nyomai is az ötömösi pusztán. Nem látszik fölöslegesnek a másik, hosszú két dombnak a megásatása sem, mert az erre legeltető gulyások állítása szerint ott meg egyszer «hegyes, vasfazék formájú kalapot», tehát nyilván sisakot találtak. Esetleg az egykori községnek is lehetne valamelyes nyomát találni, a halottak városa után az élőkének: egyik napszámosom, a kinek egy előbb fölvállalt mezei munka miatt abban kellett hagyni a mi munkánkat, a templomhegytől mintegy negyedórányi távolban krumplikapálás közben kapált föl a földből két pecsétgyűrűt, a fentiekhez hasonlót, meg egy vastagfalú cserépedényt, a melyet azonban össze is zúzott, hogy «hátha van valami a fenekén».

Szeged, 1905 deczemberben. *Móra Ferencz.*

A VESZKÉNYI AVARKORI LELET.

A «Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission 1903. I. Band» 273—288. lapjain néhai Riegl Alajos «Pferdeschmuck aus Westungarn» czímen egy leletről értekezik, a mely állítólag 1902-ben Csorna és Győr között találtatott és Széchenyi Manó gróf tulajdona. A lelet egy teljes s egy hiányos zablából, két teljes s egy hiányos lószerszámra való, lapos, keresztalakú, valamint két teljes, hasonló, de félgömbre kidomborított négytagú ékszerből (díszgombból) s egy csüngőből áll. Valamennyi tárgy, kivéve a zabla vasból való középrészét, aranyozott bronzból készült. Az említett évkönyvet és Riegl cikkét e folyóirat (1904, 366—368. l.) ismertette.

Ezt a nyugatmagyarországi leletet részben kiegészíti s a lelet körülményeire némi fényt vet két azonos lószerszámdísz, a melyeket Bella Lajos 1904 tavaszán a soproni múzeum számára a sopronmegyei Veszkény községben (Kapuvár és Szárföld között) szerzett s a melyek kétségtelenül a Riegl által publikált lelethez tartoznak. A két darabnak nemcsak anyaga és technikája ugyanaz, de az egyik (1—3. ábra.) tökéletes mása is annak a félgömbalakú, négytagú díszgombnak, a milyen a Riegl leletében kettő is akadt. A másik darab (4. ábra.) némileg új motivummal gazdagítja a leletet, egyébként szintén analog csüngő

és bizonyára ugyanegy kéz munkája. Az ékszerek állítólag a Veszkénytől nyugatra feküdt nagy halomból valók és lócsontváz mellett találtattak.

A *szíjpánt* négyágú, közepett gömbszelvényű dudorral, bronzból, fölülete aranyozott volt. A keresztben álló négy ág párhuzamos oldalú lemez, mindegyik sarkában gömböcsfejű szögecs erősítette a bőrszíjhoz, párhuzamos szélei mentén S formájú beponczolt mélyedések sora, mindegyik mélyedésben három gömböcscsel.

A középső dudor legtetején gyűrűs tag, melyben gömböcsös középpont körül körhornyolat, kördudor és körkeret vonul, a gyűrűtagból állatfőkben végző pánt vonul mindegyik pántlemez aljára; az állat feje gyíkéhoz hasonlít,

1. ábra

2. ábra.

3. ábra.

a pánton zigzegben vonuló melldísz van. A négy gyíkos pánt között két-két ellentétes mező hasonló domború díszítést mutat. Kettőben egy emberi idom szemközt van ábrázolva, hasonló, de nem egyforma részletezéssel. Egyiken a haj, szem és száj világosabban van tagozva, a másikon zavarosabban; az arcz alsó szélét körszelvényű lécz kereteli be. A ruhából mellén kétoldalt lefelé álló párhuzamos léczek és a csipő tájától lefelé álló hornyolt ruha. A két karon a kéz töve fölött kargyűrű van jelezve.

A másik két mezőben ábrázolt dombormű, a mező aljában egymás mellett két fekvő állatfőt mutat, fölötte két háromrétű szallagforma állati test egymásba tekerve jelentkezik, a tekercsek tövén rovátkos szallagdarabok vágják el az állati testeket, a szallagok fölül állatfőkben végződnek, melyeknek a szája

elmaradt, a mező legfelső két sarkában két idom, a mely két száras borostyánlevelet mutat. A középdudor alsó szélét kétrétű léczkeret szegélyzi. A gombokat a szíjhoz erősítő ezüstszögecsekből darabunkon három darab maradt meg.

A csüngő közel kétszer akkora, mint a Riegl darabja s ettől úgy alakjára, mint diszítési motivumaira nézve elüt. Riegl csüngője majdnem korongalakú (4·3 cm. széles és 4·5 cm. hosszú), diszítésének vezető motivuma pedig szalagfonadék, vagyis ugyanaz, mint a lapos, keresztalakú díszgombé. A soproni múzeum csüngője hosszúkás, elliptikus alakú (4·7 cm. széles és 6·8 cm. hosszú) és motivumaiban zoomorph-jellegű, tehát a félgömbalakú díszgombot követi. Analógiája a két darabnak csak az, hogy mindkettő áttört művű s a füllel szemben behajló állatfejekben végződnek.

4. ábra.

A bronzcsüngőnek tojásdad idoma van, melynek harántosan álló hossztengelye 6—7 cm., míg a rövidebb tengely 4—5 cm. terjedelmű. Hátulja lapos, eleje aranyozott és domborulatokkal ékes. Közvetlenül a középső rövid tengely felső végén a fül tövén állati fejecske jelzi a felső központot, szája, tompított szemei ferdén állók. A tengely alsó végén ugyancsak szemközt ábrázolt állati fej domborodik ki, ez nagyobb és úgy áll, hogy a koponya hajlása lefelé hajlik, szája fölfelé. Ennek is ferdén álló keskeny szeme van, mely mélyedésből és benne emelkedő keskeny mandolaforma domború idomból alakul. A két fej közti hajláson a felső fej felé szélesbülő, az alsó fej felé keskenyülő fölületen mindkét oldalon körded áttörés körül állati idomokból összetett domború idomok terjeszkednek. A felső két harmadon állat van ábrázolva, melynek feje egy nagy szájból áll; a felső állkapocs a felső középső fej oldalán tompán végződik, az alsó keskenyülve körben fordul lefelé és egy gömböcsidomot fog körül, a száj legmélyéből rovátkolt nyelv-féle nyújtvány indul ki, a felső ajk belső vonalát szegélyzi és a felső fejecskén harántosan emelkedve, annak homlokán a kétfelől találkozó nyelvsáv egybefut. A két nagy állati száj testfelőli hajlásának a vonalát ugyancsak rovátkolt dudor szegélyzi. A száj egész fölületét a szájnyilással egy irányban három párhuzamos vonalpár ékíti. Az állat testét

a művész oldalt ábrázolja és mindig egy előlábat a czombjával és egy hátsó lábat a czombjával ábrázol, a két czomb között négy, illetőleg három harántos domború hajlított sáv a bordákat jelzi. A nagyobb czomb széle keretes és a keret erősebb hajló párkánya mellett finom vonalpár vonul, újjas végű alszára vékonyan kinyújtott. A hátsó czomb idoma mandolaforma, melynek középső idomát kettős vonalkeret szegélyzi és kivül rovátkolt erősebb dudorkeret fogja körül, ennek a szára rövidebb és lába csak kétújjú. Az első czomb és a fej közötti tért kis gúla-idomú domborulat tölti ki és az egész állat körül kívül és belül éles párkánykeret szegélyzi a lap szélét.

Közvetlenül a hátsó czomb mögött ellenkező irányban fordított orrmányú állati fej csatlakozik; a fej tövén fölül hegyes csúcsú fület ábrázolt a művész, mandolaforma dudora szegélyzi a keskeny mandola-idomú domborulatot; az orrmány vége keskeny, hosszú csőr idomát ölti és oldalt az alsó fej mellé símul, a szájhasadékon fölül hármas gyűrű harántosan áll rajta.

Az alsó fej és a felső fej alatt két körben végződő nagy állati ajk közti tért két egymásba helyezett ötszögű keretes dudor tölti meg.

Riegl a félgömbalakú díszgombok keresztpántjainak erős kopottságából s abból, hogy a két zablának s így valószínűleg két lónak megfelelően, leletében épen két ilyen díszgomb volt, azt következteti, hogy a gombok a homlokszíjra lehettek erősítve, a hol a ló üstökétől kophattak el. De ezzel szemben talán inkább megállhat az a vélemény, hogy a gombok meg a csüngők épen úgy helyet kaphattak a szügyelőn vagy a farmatringon, a hol bizonyára jobban kophattak, mint a homlokon; egészen eltekintve attól, hogy a soproni múzeum harmadik darabjából, Riegl szerint, három lóra kellene következtetnünk. A lelet előadott körülményei mind azt bizonyítják, hogy itt szétszórt lelettel van dolgunk, a melynek néhány darabja talán most is, nem tudni, hol lappang s azért egyáltalában nem lehet a meglevő darabokból alkalmaztatásukra nézve biztos következtetéseket vonni.

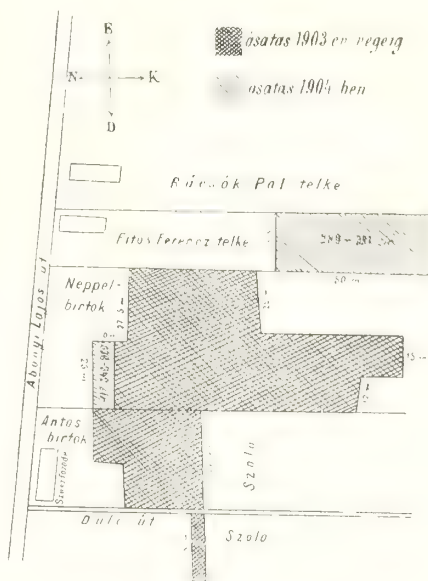
A lelet korát úgy a szallagfonadékos dísz, valamint a zoomorph jellegű és így germán vonatkozású ornamentika szerint Riegl a Kr. u. VIII. századba helyezi s ezt a kormeghatározást Hampel József is helyesnek tartja.* Azért bátran avarkorinak mondhatjuk a leletet, a mely egyelőre hazánkban közelebbi analógiák nélkül szűkölködik s azért igen fontos hazai leletnek kell tartanunk.

Kugler Alajos.

* V. ö. Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. II. 938—940. l.

1904. ÉVI KUTATÁSOK AZ ABONYI RÉGIBB KÖZÉPKORI SÍRMEZŐBEN.*

A m. nemzeti múzeum megbízásából az 1904-ik őszén is folytattam az abonyi régibb-középkori temető sírjainak rendszeres föltárását. Délfelől már az előző évek munkájával eljutottunk a temető széléig s a nyugati oldalon mindjobban gyérülő sírok arra látszanak mutatni, hogy ebben az irányban sem vagyunk már messze tőle, északi határát azonban még egyáltalán nem ismerjük s kelet felé is messze terjedhetett ki a sírmezőnek még feltáratlan, de a szöllőmunkának már részben áldozatul esett darabja, valószínüleg egészen addig az érig, mely a Neppel-féle birtokrész és a szomszédos telkek aljában délfelé húzódik. A munkát ez évben Fitos Ferencz telkén kezdtem meg, de a nyári rendkívül nagy szárazság miatt oly nehézséggel járt a munka, hogy csakhamar fel kellett a kutatással hagynom, ez az oka, hogy ezúttal, főleg mennyiségre, igen szerény eredményről adhatok számot, a föltárt sírok tartalma azért korántsem érdektelen.

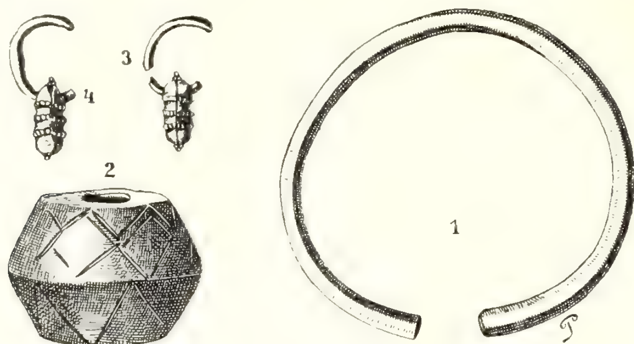
Az ásatások helyszinrajza.

Az első három sírt, a melyekből származó leleteket itt 289—291. számok alatt mutatom be, maga a tulajdonos ásta ki. Még a nyár folyamán bukkant azokra veremásás alkalmával, gondosan kiemelte tartalmukat s eladta a nemzeti múzeumnak.

A 289-ik sírban lelt váz nyakán kásaszemekre emlékeztető apró, sárga üvegpaszta-gyöngyök voltak, egyik karján egyszerű karperecz, vastag bronzsodronyból hajlított nyilt karika (1.), egy agyagorsógomb fölületén hanyagul bekarczolt czikk-czakkvonalakkal (2.). Nagy ellentétéül e szegényes tárgyaknak a temető női sírjainak legnagyobb fényűzését találjuk e sírban képviselve egy pár arany fülbevalóban (3—4.). Szerény tárgyak ezek is, az igaz, meglátszik rajtuk, mily ritka és becses volt e nemes fém e szűkös viszonyok közt élő törzs előtt. A fülbevalók töredékekben fenmaradt karikái bronzból készültek, csak csüngő díszök van aranyból. Ezt a takarékosságot más tárgyakon is tapasztaltuk a sírmezőben, a többször előforduló ezüstbogyós fülbevalók karikái is

* Arch. Ért. 1901. U. F. XXI. 289. köv. ll. 1902. U. F. XXII. 241, köv. ll. U. F. XXIV. 1904. 303. köv. ll.

rendszerint bronzból készültek s a 230-ik sírban lelt aranycsüngős fülbevalókéi pedig ezüstből. Az itt bemutatott fülbevalók csüngői nagyjából somforma hoszszúkás bogyók, fölületüket pontsorokból képezett három-három abroncs tagozza, végeiken pyramisba helyezett négy-négy bogyócskával vannak diszítve. Korántsem ritka e forma bogyós-díszű régibb-középkori ékszereink között, sőt számos változatban ismeretes, a legújabb leletek között közeli rokonai gyanánt jelölhetjük meg a gátéri sírmező leleteinek néhány darabját. (Arch. Ért. u. f. 1905. 71. ábra. 9. 4—5.). Ez a körülmény már csak azért sem érdektelen, mert

289 sír 2/3 n.

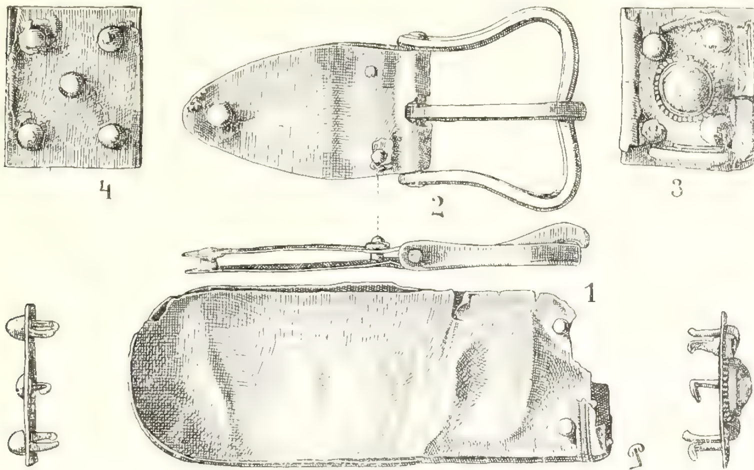
e változatokban oly gazdag s lelhelyünkhöz területileg sem nagyon távol eső temető arany ékszerei közt, az abonyi sírmezőből ismert másik két pár arany fülbevalónak teljes analógiái vannak (V. ö. Abony 16. sír, Arch. Ért. 1901. 290. l. 1. sír 3. és Gátér 71. ábra 10., továbbá Abony 230. sír és Gátér 71. 6.)

A következő két szerény sír tartalmáról meg sem kellene emlékeznünk, ha a 291. sír szerény bronz fülbevalója a pyramisba helyezett négy bogyóval a sírok e sorozatára oly jellemző nem volna.

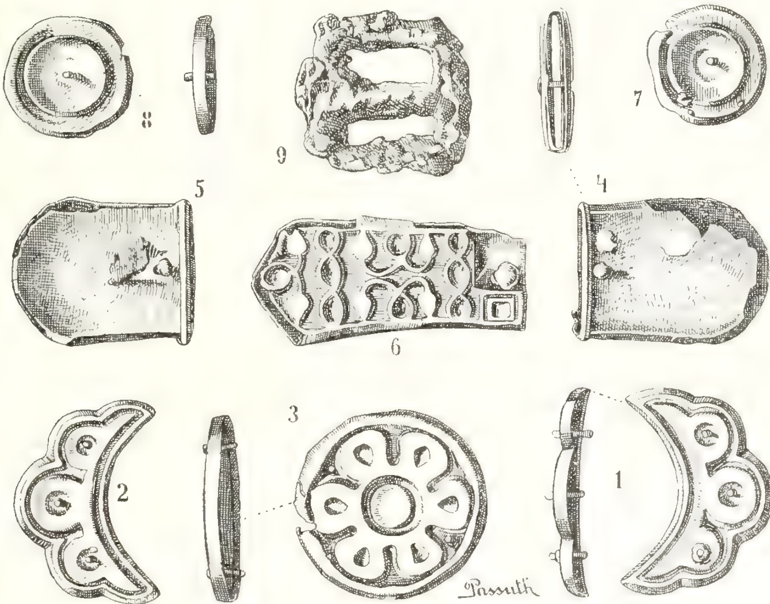
Úgy kivitelük, mint anyaguknál fogva méltán föltűnnek a 292. sírból előkerült férfiékszerek. Maga az egyszerű bronzcsatt (2.) is gondosabb munkát tüntet fel, mint a leletek átlaga. Fejkeretének, lemezének szélei szép hajlott vonalakat mutatnak, a szíjra erősítésre szolgáló szögek fejeit parányi bronzgombocskák födik. A nagy (10 c. h., 3·5 c. sz.) szíjvég (1.) a legegyszerűbb typusból való, vékony ezüst lemezből készült síma tok, zárt vége körívalakú, egyenesen elmetszett köpüs végét finom kettős léczecske köríti. A csatton és szíjvégen kívül még hét boglár szolgált az öv díszéül, közülök hat vékony ezüstlemezzel borított négyszögü bronzlap (3·3 cm. + 2·7 cm.). A széleken is behajlított vékony ezüst borítólemezt, középen és sarkain egy-egy domború fejű szög szorítja le, a szögek hegyei kampó módjára vissza voltak hajlítva.

A hetedik boglár (3.) valamivel díszesebb, közepét zsinórszerű foglalásban kék színű ál-ékkő foglalja el, az egész tárgyat finoman tagolt keret köríti, egy domború léczecskén belül az ékkövet körülfogó zsinórszerű tag ismétlődik. Ezen, régibb-középkori emlékeinken nem ritka diszítés-mód eredetét kutatva, Salinnal (Algerm. Thierornamentik 43—45.) Déloroszországnak klasszikus tradicióktól áthatott földére jutunk el, az antik ízlés képviselőjét kell hát ez alá-

rendelt jelentőségű diszítésmódban is látnunk s bízvást odasorozhatjuk ezt is a sírmezőnkben oly dúsan képviselt griffes és indás diszítésű csattok és szíjvégek mellé, melyeket Hampel ugyancsak a Fekete tenger mellékéről szár-

293. sír 2/3 n.

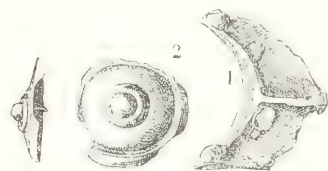

295. sír 2/3 n.

maztat s a melyekban szintén keleti klasszikus tradicziók élnek tovább. (Alterthümer des frühen Mittelalters I. 21—23.). Csak kevés, igen kevés az, a mit az abonyi sírmező tárgyai közül, a klasszikus befolyástól érintetlen teremtőerő rovására írhatunk, mely itt nem a Courajod hatalmas «cœfficient barbare»-ja módjára, hanem csak egyes elszigetelt jelenségekben nyilatkozik meg. Főleg a

keleti oldalon fekvő sírokban jelennek meg ezek a tárgyak, melyek első tekintetre idegenszerűek a sírmező leleteinek átlagos jellegéhez hasonlítva. Ily idegenszerű a 295. sír egy ezüst szíjvégének (6) diszítése is, az összehurkolt száron meglehetősen értelmetlenül függő két hegyes levélnek, mely a tárgy csúcsában harántosan elhelyezve magánosan, majd annak hosszában párosan egymásnak szembefordítva fordul elő, semmi köze a szabatos hajlású s egész a késő elfajulásig organikus összefüggésű klasszikus indadíszhez. Ebben a sírban különben is igen gazdag volt az öv diszítése, még két másik egészen egyszerű a 292. sírból ismert nagy ezüst szíjvégre emlékeztető, de sokkal kurtább szíjvég volt benne (4—5). A szíj többi részét egyszerű korongalakú lapos bronzpitykék diszítették s ezen kívül még az övnek egy egészen új, sajátságos diszítésével ismerkedünk meg, mely a szíj hátraeső részének közepét foglalta el. Általános ugyan a gazdagabb régibb-középkori sírok felszerelésében az öv ezen részének egy, a többitől elütő, vagy csupán gazdagabb boglárral való diszítése; fekvésük után itélve a meglehetős gyakori piskóta vagy szalagcsokor alakú boglároknak volt ilyen rendeltetése s a 293. sír ékköves boglára is kétségtelenül erre a czélra szolgált, oly alakban azonban, a minőben azt ebben a sírban leltem, még teljesen ismeretlen. Három részből állt egy nagyobb korongalakú középső tagból (3), melyet két oldalról egy-egy félhold alakú boglár fogott közre (1. és 2.) A középsőnek fölületét keskeny keretben hat szirmú virágot ábrázoló trébelt diszítés borította, e diszítmény fele ismétlődik az oldalsó bogiárokon is, a félholdalakú felülethez alkalmazott változtatásokkal.

A következő sírok sora a szegényebb sírok szokásos leltárát szolgáltatta, a férfisírok egyszerű vas csattokat és késeket, a női sírok dinnyemagalakú vagy kásaszem forma üveg- és pasztagyöngyöket, agyagorsó gombokat s egyszerű bronzfülbevalókat. Az előbbiek közül a 299-ik sír válik ki egy sajnos, csak töredékekben fönmaradt szíjvéggel, melynek trébelt diszítése egy kunágotai szíjvégről (Hampel id. mű. III. 261. T. S. a.) ismert ritkább motivumot mutat. Hasonlóan csak töredékekben maradtak fönn a 305-ik sír érdekes ezüst fülbevalói is. A rendes szokás ellenére nem párosak a fülbevalók, de teljesen hasonló technikával készültek, egyiken egy nagy üres bogyó, a másikon hármas bogyócsoport képezte a diszítést. E sír nagyobb s díszesebb üvegpaszta gyöngyei is nagyobb fényűzésről tanúskodnak.

310. sír 2/3 n.

A 310. sírból szerényebb változatát ismerjük meg a 295. sírnál bemutatott boglároknak. A középső rész (2.) itt kúpalakú, csúcsát a megerősítésre szolgáló szög gömbölyű feje s széles körülfutó trébelt keret diszíti; a szélső tagok itt is félholdalakú kivágással illeszkedtek a középsőhöz, külső széleiken azonban annyira csonkák, egész alakjukról teljes képet nem alkothatunk, kiemelkedő gerincz szélein körülfutó keret s a megerősítésre szolgáló szögek fejei diszítették fölületüket. A 311. számú sírt egy 7 mm. vastag, 2·8 átmérőjű ólomkorong teszi

312. sír 2/3 n.

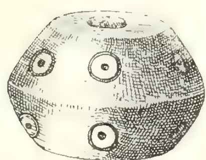
emlékezetessé, a 312. számút pedig egy teljes épségben fönmaradt háromélű nyílcsúcs.

A 318. sz. sírban egy kis gyermek váza mellett csupán egy tárgy volt Egy ismeretlen rendeltetésű, esztergályozott pálcza, két tagból áll, melyeket egy, valószínűleg tengelyként alkalmazott vasszög tart össze egymással, két végén átfúrt gömbölyded gomb van; valami gyermekjátékféle lehetett.

318. sír $^{2}/_{3}$ n.

A 321. sírban néhány szerény vastárggyal együtt egy orsógomb maradt fönn, a rendes kettős csonka kúpalak, de felületének diszítése szokatlan, bekerített pontok vannak azon, két sorban, arányosan elosztva elhelyezve. A 325-ik sírból mutathatjuk be a jellemző négybogyós fülbevaló typusát.

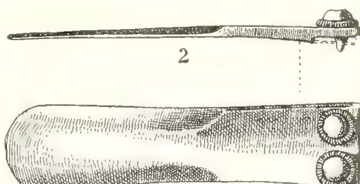

321. sír $^{2}/_{3}$ n.

325. sír $^{2}/_{3}$ n.

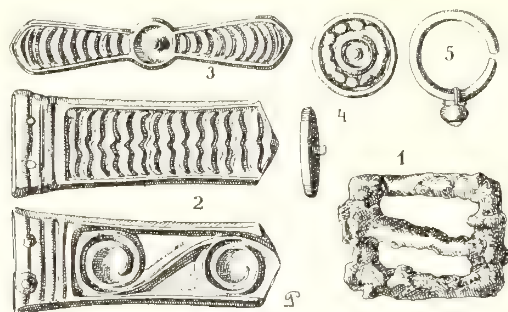

326. sír $^{2}/_{3}$ n.

A 326-ik sírban, mely úgy látszik ki volt fosztva, csupán két tárgyat leltem benne egy fekete, fényezett fölületű diszes orsógombot, kivitele igen gondos s bekarczolt diszítése sem oly hanyag, mint az eddig ismert példányoké, rhombus-idomokat képező háromszoros czikk-czakk vonal és egy a széleken körülfutó egyenes vonal diszíti. Mint régibb-középkori sírmezőink egy ritkább alakja tűnik föl a tömör, síma bronz-szíjvég. Alakja fölülről nézve a kacsa csőrére emlékeztet, még föltünőbbé teszi e hasonlóságot a két nagy domború szögfej, a nélkül azonban, hogy a tárgyban szándékos utánzást láthatnánk, vagy azt az úgynevezett «életre keltett idomok» közé sorozhatnánk. Nemcsak a tárgy szokatlan régibb-középkori emlékeink e csoportjában — nagyobb számmal egyedül Keszthelyen fordult elő — a szíj befoglalásának módja is. A rendes mód az, hogy a szíj egyenesen elmetszett vége köpűt képez, sőt nem ritkán az egész tárgy nem egyéb, mint egy kettős lemezből készült tok; tárgyunk tömör lemeze egyenesen elmetszett végén egyszerűen fel van hasítva a szíj befogadására. Míg szarmata emlékeink közt úgyszólván teljesen idegen e foglalásmód (V. ö. Hampel id. mű I. 282.) Salin oly vonásként emeli ki azt, (id. mű 118.), mely csaknem kizárólagos sajátsága a germán faj emlékeinek. Tárgyunknak teljes analógiáit leljük a déli germán csoport sírjaiban, Ponte Pessaro, Fornovo, San Giovanni di Caravaggio, Montechio és Calvisano sírmezőiből számos példánynyal láttam képviselve Felső-Olaszország muzeumaiban,

ott is mint Keszthelyen háromszögalakú lemezzel diszített tömör bronzcsattok (V. ö. Hampel id. mű III. 158. 8., 9.) kisérték, a csattok lemezeinek diszítésében a nagy domború fejek ismétlődnek, némelykor üveggyöngyök által helyettesítve.

Még néhány sírt bontattam fel e részen, a talaj rendkívüli keménysége miatt azonban fel kellett itt hagynom a munkával s a Neppel-fél birtokrészen folytattam az ásatást; itt némileg könnyebb volt a munka, de utolsó árkaimmal már a sírmező nyugoti szélére értem. Az utóbbi helyen felbontott sírok közül a 336. sír a legérdekesebb, bár ennek felszerelése is hiányos, valószinű, hogy ez is ki volt fosztva. Egy bronz szíj vég volt benne, tömör, domború diszítésű

336. sír 2/3 n.

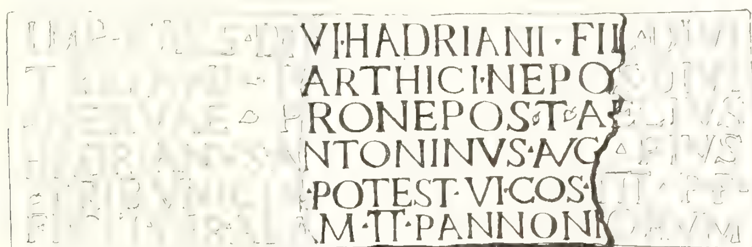
tárgy, egykor eltörhetett s a törés helyén elvágták, a mit az is mutat, hogy csúcsba futó végén hiányzik a hosszanti oldalain futó kerítő léczecske, de meg egyik lapját borító indadíszének csonkasága is (2.) másik lapját harántos bordák diszítik ; egy piskótaalakú (3.) s egy korongalakú (4.) övboglár maradt még fenn, az elsőt keskeny léczes keretben domború bordák, a másikat váltakozva, pontsorokból képezett és folytonos domború konczentrikus körök diszítik; egyszerű vas-csatt, kés- és nyílcsúcs s egy szerény bronzfülbevaló egészítették ki a sír tartalmát. A következő sírok tartalmából csupán a 337. és 347. sírból előkerült fülbevalók érdemelnek említést, amazokon ezüstpléből készült bogyók diszítették az egyszerű síma karikát. Az utóbbiak a fülbevalók finomabb, ritkább változatát képviselik, karikájuk hosszúkás alakú, négyélű bronzsodronyból készült kerületét négy helyen bogyócskák kettős sora diszíti. A 349. sírban a 336. sír tömör, kerek bronzboglárával rokon, vékony bronzlemezből trébelt diszítmények voltak, de csak kettőt sikerült belőlük épségben kiemelni, a kés hüvelyének hasonló anyagú diszítményei pedig csaknem teljesen megsemmisültek. A 350—361. számú sírok szerény tartalma zárja be ez évi ásatásom eredményét. A síroknak ezúttal is rendes mellékletét képeztek az agyagedények, de közöttük új változat nem fordult elő, meg kell azonban emlékeznem arról, hogy a mult évben (Arch. Ért. XXIV. 317—318.) bemutatott sajátságos agyagkulacsnak (U. o. 317. l. 10. a, b, c.) meglepő analogiája van azok közt a tárgyak közt, melyeket Rösler Helenendorfban gyűjtött. V. ö. Archæol. Forschungen in Transkaukasien (Zeitschr. f. Ethnologie 1902. 188. Nr. 22. Fig. 223.) Előfordulási körülményei, sajnos, ismeretlenek.

Az évről-évre rendszeresen folytatott ásatásokból mind határozottabb képet adhatunk a temető kiterjedéséről s kétségtelen, hogy nem valamely kisebb nomád törzs futólagos tartózkodásának emlékeit kell látnunk e leletekben, mert a föltárt sírok nagy száma s a temető még föltáratlan részének nagy kiterjedése, ha az ízlésben észlelhető elváltozásokat nem is tekintjük, nagyobb néptörzs állandó megtelepüléséről tanúskodik. E temető azonban nem az egyedüli Abony határában, alig két kilométerre tőle teljesen hasonló leltárú sírokat takarnak, a már több mint száz éve szőllővel beültetett homokos dombhátak, melyek alól nem egyszer kerültek már döntés, újraültetés alkalmával indadíszes csattok, szíjvégek stb. fölszínre.

Mintegy húszra tehetjük az innen eddig ismert sírok számát, néhánynak tartalmát 1876 óta őrzi a nemzeti múzeum gyűjteménye, hová néhai Bogyay Antal abonyi birtokos ajándékaképen jutottak ; rendszeres kutatásnak azonban útját állja a terület rendeltetése. *Dr. Márton Lajos.*

RÓMAI FELIRATOS KÖVEK SZAMOSUJVÁRRÓL.

I. A szamosújvári római castrum belsejében múlt év október hó 2-a óta folyó ásatás legfontosabb lelete egy hatsoros csonka feliratot viselő kőlap ormányi dacittuffából, a melyet október 17-én feliratos oldalával lefelé fekve találtak a castrum közepén kiásott épületben, az ókori földszín magasságában. A 17 cm. vastag kőlap magassága 64 cm., alul s felül 10—10 cm.-es párkánynyal. Szélessége 59 cm., de míg alsó és felső széle ép, oldalt mindkét felől hiányos. Szövege, mindjárt kiegészítve a mindkét felől letört darabnak az utolsó sor kivételével kétségtelen szövegével, a következő :

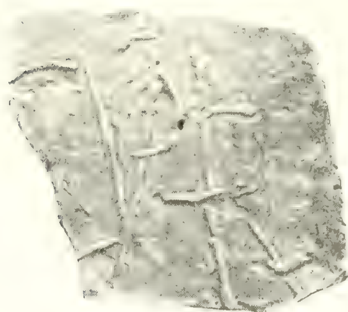

Az első öt sor Antoninus Pius czimeit adja Kr. u. 143-ból, a következő kiegészítéssel : Imp(erator) Cæs(ar) Di]VI · HADRIANI · FI[l(ius) Divi | Trajani P]ARTHICI · NEPO(S Divi | Nervæ P]RONEPOS · T(itus) A[elius | Hadrianus A]NTONINVS · AVG[(ustus) Pius | Tribunicia] POTEST(ate) · VI · CO(n)S(ul)[III P(ater) P(atriae). Az utolsó sor valószinű kiegészítése az ásatást ellenőrző Ornstein nyug. őrnagy úrnak az ajtoni mérföldkő szövegén (CIL III 1627) alapuló, velem szivesen közölt feltevése szerint : Fecit per ala] M · II · PANNONI[orum.

Érdekes, hogy a tribunicia potestas és a consulatus közt e kövön sem szerepel az IMP. II. (imperator iterum) czím, a melyet pedig már 142-ben viselt a császár (CIL X 515); igaz, hogy van még daciai kő is e czím nélkül 142-ből (Várhely, CIL III 1448), sőt két pannoniai mérföldkő 143-ban is nélkülözi (CIL III 4641. 4649).

Ezzel a felirattal határozott történeti adatot kapunk a szamosújvári római castrum építése idejéről. A castrum alapítása valószínűleg korábbi; legalább arra vallanak a Szamosújvárt lelt Ulpius-sírkövek (CIL III 6246 és itt IV. sz.) Ezek alapján feltehetjük, hogy a mint némelyik germaniai castrumban meg lehetett állapítani, itt is előbb földvár állott s csak később, ez esetben 143-ban épült a kő-castrum.

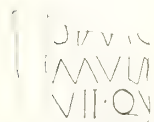
Kuriózumok kedvelőinek figyelmébe ajánlom e feliratnak az *Armenia* 1905. évi XIX. évf. november havi füzetében a 346—348. lapokon olvasható, időben első közlését.

II. Ugyancsak a castrum belsejében találtak november 3-án egy 4·5 cm. vastag téglatöredéket a következő karczolással:

A betűidomok közt A, M, R, határozottan felismerhető, talán még I, O, P, L rejlik a vonásokban. Az M betűnek alapul vétele emlékeztet a ÅÅ = Roma ismeretes monogrammjára. Olvasására nézve alig lehet valamit határozottan mondani. Ha a véletlen a letört darabokat is kezünkbe juttatja, inkább lehet majd okoskodni felőle.

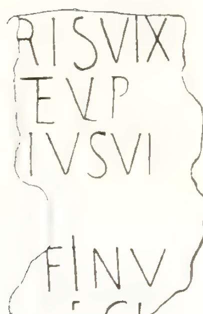
III. A castrumtól északra mintegy 56 m. távolságban levő római épületromok tájáról származik a következő feliratú kőtöredék:

Caris]SIMO (pientissimo?) . . . | MVL (?) M (?) . . . STIP(endiorum) | VII · QV[i vixit annos . . . . | . . . . . IVS · [. . . .

A 3. sorban levő szám és QV.. töredék fenti kiegészítése bizonyára helyes; a többi része a feliratnak hiányos marad.

IV. A szamosújvári felső vízutcza járdájában, feliratos felével lefelé állott e töredék, a melyet a kövezőmunkások a járda javítása alkalmával f. é. augusztus hó 21-én hajnalban találtak és még aznap reggel Ornstein őrnagy úr lakására vittek.

Az 1. sorban levő VIX kétségtelenné teszi, hogy sírfelirattal van dolgunk, a második sorban levő VP· = Ulpius gentile ismeretes Szamosújvárról a fent idézett CIL III 6246 feliratban is. A 3. sor végén ismét VI[xit annos állhatott. A 4. sor megmaradt része eredetileg is üres volt. Az 5. sorban talán Rufinus név állhatott, v. ö. CIL III 7637.

V. A CIL III 294* téglafelirat, a melyet Fröhlich Róbert az Arch. Ért. 1892, 169. lapján leírt, a Corpusban a hamisítványok közé került, a következő meg-

jegyzéssel: «In tegula antiqua litteræ noviciæ exaratæ sunt.» Szamosújvárt alkalmam volt a téglát megszemlélni, s Domaszevskivel szemben határozottan állíthatom, hogy Frőhlichnek és Ornsteinnak van igaza, a kik a karczolatot (olvasását l. az A. É. idézett helyén) valódinak, ókorinak tartják.

Ornstein őrnagy úrnak a megtalálás körülményeire vonatkozó, feltétlen hitelt érdemlő tanuskodása, de a betűk alakja is, főképen az F, G, K, Q és R alakja teljesen meggyőztek a karczolat hitelességéről, a mely hitelességet Domaszevszki a tégla látása nélkül, csak fénykép és pacskolat alapján vont kétségbe. Ornstein őrnagy úr egy négy lapra terjedő kis kiadványban (Zur Ehrenrettung eines Fundes aus der Römerzeit, Szamosújvár 1904) már megvédte a felirat hitelességét. Itt csak azért tartottam szükségesnek újra felemlíteni, hogy új szamosújvári feliratokat keresve, senki se vezettesse félre magát a Corpus talán jóhiszemű, de elhibázott kételkedésével.

Az V. sz. felirat a szamosújvári állami főgymnasiumban van, a többi négy az örmény muzeumban, a hol a castrumból az Orosz Endre úr buzgó vezetése és Ornstein József őrnagy úr szakavatott felügyelete alatt folyó ásatással kikerülő többi lelet is helyet fog találni. *Finály Gábor.*

THRÁK VALLÁSBELI EMLÉKEK A ZÁGRÁBI MÚZEUMBAN.[1]

A thrák vallás emlékeiről az Arch. Értesítőben és a Budapest Régiségeiben megjelent közlemények[2] kiegészítésére dr. Hoffiller Viktor útján, újabban előkerült három domborműves ólomtáblácskáról értesülünk, melyek az eddig ismertetett rokon emlékekhez, mint 77., 78. sé 79. számok járulnak. A 77. számú négyszög táblácskát Szerb-Mitroviczán találták, 1905-ben szerezték a horvát múzeum számára és még eddig nem tették közzé, leírása azonban még sem szükséges, mert teljesen összevág egy ugyancsak Mitroviczáról a N. Múzeumba került példánynyal, mely sorozatunkban az 52. szám alatt szerepelt.[3]

Ellenben új változatot képvisel egy Divošról való példány (78. sz.), melyet Hoffiller Viktor úr a következőkben ismertet. *A szerk.*

A lemez magassága 122 mm., szélessége 96 mm., súlya 328 gr. Mint az idecsatolt 1. ábra mutatja,[4] a tábla meglehetős jó karban ma-

[1] A jelen czikket dr. Hoffiller Viktor, a zágrábi múzeum őre, szives volt kérésünkre megírni, alapul véve a Vjesnik legutóbbi 1905. VIII. kötetében megjelent két czikkét (118—128. és 204—207. ll.); e folyóirat szerkesztője dr. Brunšmid szíves volt az ott megjelent két képes duczot használatra átengedni. Mindkét szaktárs szívességét ezen a helyen is megköszönjük. *A szerk.*

[2] Arch. Ért. 1903. 305—365.; 1905. 1—16. és 116—124.; Budapest Régiségei 1904. VIII. 1—47.

[3] Arch. Ért. 1903. 349. l.

[4] Az ábrához való fényképet Hoffiller szaktársunknak köszönjük

radt meg és a rajta ábrázolt alakokat többnyire elég jól lehet megismerni. Idoma hossznégyszög, felső szélén három nyelvidomú toldással, egy van a középen, kettő a két sarkon. A táblát vízszintesen álló két harántos keskeny lécz három mezőre osztja.

A legfelső mezőben ismert jelenetet pillantunk meg. Közepett idősebb nő áll szemközt, testét lábig érő dús redőzetű alsó ruha és föléje

1. ÓLOMTÁBLÁCSKA DIVOŠRÓL A ZÁGRÁBI MÚZEUMBAN 1/1 n.

húzott ujjas ruha borítja. A nő öblösen emeli felső ruháját mindkét kezével, mintha benne valamit tartana. Feje mellett mindkét oldalt egy ugyan tárgy van ábrázolva, melyről nem tudom bizton, hogy mi akar lenni, talán mécses. Úgy jobbról, mint balról lovas alak közelíti meg a nőt. A balfelőli ló rajta áll egy hátán fekvő emberi testen, mely egész hosszában elterül és karjait hasára fekteti. A jobbik ló alatt hal fekszik. A két lovas a nő felé nyujtja ki jobbját. Öltönyük rövid chiton,

mely, úgy látszik, az övvel a derékhoz van szorítva és ujjas és fölötte lengő chlamyt. A balfelőli lovas fejét hegyes sapka borítja. A lovasok feje mellett mindig egy-egy csillag van. A bal lovason túl ismert alakot szemlélünk: teljesen fölfegyverkezett római katona áll a mező felé fordultan, kezében paizs. A jobbik lovas mögött megfelelő helyen hosszú ruhás nő áll, mely tisztelete jeléül fölemeli jobb karját. E két alak fölött a szűkülő mezőben rosszúl ábrázolt két állat látható. A balfelőli alighanem oroszlánt, a jobboldali kakast ábrázol. A középső mezőben ismét jól ismert jelenetekre akadunk. Balról az első jelenet fát látunk, melynek ágáról hátsó lábain fölakasztott négy lábú állat csüng le, feje hiányzik. Egy fiatal ember rövidre fogott körülövezett ujjas chitonban azzal foglalkozik, hogy az állat beleit kiszedi. Mögötte hasonló öltözetben áll egy fiatal ember kosfejjel és társa felé tekint. Az első ember lábánál öblös edény áll, mely a lecsüngő állat vérét fogja föl.

Közepett terített asztal körül három alak ül. A balfelőli és a középső férfi, a jobbfelőli asszony is lehet; háttám nélküli pamlagon ülnek, mely félkör idomú. Az asztalterítőn koszorú látszik és alsó szegélyéből hosszú rostok csüngnek le. Az asztalon lapos háromfülű tál áll és rajta pecsenye fekszik. Mindegyik alak baljával serleget tart, jobbját a középső alak feje fölé emeli, míg a másik két társ a tálba nyúl vele.

A harmadik csoport ezen túl három balfelé lépő meztelen ifjú legény. Egymás kezét fogják; az első társai felé fordítja fejét és a középső jelenetre mutat jobbjával.

A legalsó sorban sem lelünk szokatlan tárgyakat. A bal sarokban háromlábú asztal áll s rajta hal fekszik. Közepett kétfülű nagy födött amphora áll, balra tőle feléje forduló oroszlán ül és jobbra tőle ugyancsak az amphora felé emelkedő kigyót szemlélünk. A jobbik sarokban kakas áll balra, a kakas mögött és az oroszlán háta mögött oszlop s rajta mécses áll. A kigyó és a kakas közötti tárgyat eddig csak valószinűséggel nézhettük teknős békának. Most már bizton annak nézhetjük. A pettaui mithræumban egy oltáron, mely Mithrasnak van szentelve* baloldalt teknős békán álló kakas domborműve (2. ábra) látható. Így értesülünk arról a tényről, hogy a teknősbékának a Mithras-tiszteletben szerepe van és mivel a dunavidéki thrák vallású dom-

2. MITHRASOLTÁR A PETTAUI MÚZEUMBAN.

* Mitth. der k. k. Zentralkom. XXVI. (1900) 92. s. k. ll. és Jahreshefte des österr. Arch. Institutes II. (1899), Beiblatt 97. s. k. ll. Vorläufige Berichte über das Pettauer Mithræum Az oltár föliratát lásd C. I. L. III. Suppl. 14357, 27. Mind e jelentések hiányosak és nemsokára teljesebb közlemény fog helyükbe lépni. A fényképet Abramić szivességéből kapta dr. Hoffiller V.

borművés ólomtáblácskákon több oly jelvényre akadunk, mely Mithras körében is előfordul, közel esik a föltevés, hogy azok onnan kerültek a kabir vallás jelvényei közé, a mit már többen mondtak.

A teknősbékát azonban más istenségek körében is látjuk és úgy látszik, hogy az egyátalában régi jelentős symbolum volt. A pettaui oltár ezúttal azért oly fontos, mert a kakas és a teknősbéka egymáshoz való viszonyát is mutatja. Itt a teknősbéka alighanem az éjjel jelvénye, rajta emelkedik az ifjú nap a hajnalt hirdető kakas alakjában és azért nem is vehető véletlenségnek, hogy a divoši táblácskán is a kakas szomszédságába került a teknősbéka. Hogyha ez ólomtáblácskákon néha kétszer is előfordul a teknősbéka, akkor ennek formai oka lehet, a mi abban érvényesül, hogy két oldalt részarányosan kivánták az egyes csoportokat elhelyezni. Az itt leírt jeleneteket más ólomtáblácskákon oszlopokon nyugvó ív által bekeretelt mezőre szokták helyezni, ezúttal az ív hiányzik, csupán a csavarszerűen ékített oszlopok szegélyzik két szélén a tért. A hosszú levelekből alakuló oszlopfőkőn a tábla felső széléig nyulnak és ott közvetlenül kiemelkednek a fönnemlített nyulványok. A középső nyulványon szemközt induló négyfogatú kocsin álló Sol van ábrázolva. Az istennek csak felső teste látszik, alsó testét borítja a kocsi fala. Fejét sugarak körítik, öltönyét nem látjuk elég határozottan, úgy látszik hogy ujjas chiton van rajta. Baljában a gömb, jobbjában az ustor. A két külső ló feje alatt egy-egy csillag áll.

A bal nyujtványon csupasz arczú férfi mellképét látjuk; feje fölött csillag áll, feje mellett balra fáklya van, melyet valószínüleg jobbjával fogott. Bizonyára Sol van ábrázolva, a ki e szerint ezen a táblán is kétszer szerepel.

A jobbfelőli nyujtványon Luna mellképe kevésbé határozottan van ábrázolva. Haja hosszú fürtökben csüng alá, feje fölött holdsarló és csillag, bal válla fölött fáklya látszik, melyet valószínűleg balkezével fog.

A divoši táblácska az ólomdomborművek negyedik csoportjához tartozik, melyet eddig csupán a Szekszárdi múzeumban őrzött öcsényi töredék képviselt.* Az itt ismételt ábrával (3. ábra) való összehasonlításból kitünik, hogy a két alsó mező ott megvolt, tehát csak a tábla legfelső részében lelhettünk ismeretlen mozzanatokat; de a táblácska épsége miatt és mert e negyedik csoport typusa a leggazdagabb, kiváló fontossággal bir.

Érdekes tünemény, hogy ép a legutóbbi időben került elé két oly fontos emlék a divoši és a marosportusi;** tanuság arra, hogy csak

* Arch. Ért. 1902., 366. és 1903., 351. Budapest Régiségei VIII. 44.
** Arch. Ért 1905. 127.

akkor törődnek ily emlékekkel, a mikor valaki gyüjti és megpróbálja a magyarázatukat. A marosportusi emlék alapján megismerkedtünk azzal a ténynyel, hogy a Dunavidéken is hitték a kabirok hármas számát és azt, hogy két testvér a harmadikat megölte.

3. ÓLOMTÁBLÁCSKA ÖCSÉNYBŐL A SZEGZÁRDI MÚZEUMBAN 3/4 n.

Ebből kiindulva az öcsényi és divoši táblán középső terén ábrázolt jelenetekre is következtethetünk. A balfelőli jelenet a ritus szerinti tisztulás; a középső asztal körül halandók étkeznek, nem mindig ugyanazok ismétlődnek, néha csupa férfi van együtt, más alkalommal férfiak és nők; az a három meztelen ifjú, mely az asztal felé tart, a három kabir. Az a szerencsés véletlen, hogy röviddel egymás után két ily fontos kabir-emlék került elé, arra a reményre jogosít, hogy nemsokára a dunavidéki lovas istenségekről szóló szakaszt kielégítőkép fejezhetjük be, természetes, hogy párhuzamosan evvel a kutatással már vallásgyakorlatok is veendők figyelembe, melyekben hasonló tényezők szerepelnek.

A szerb-mitroviczai (4. ábra) ólomtáblácskát 1905-ben szerezte a zágrábi nemzeti múzeum, magassága 81 mm., szélessége 74 mm., súlya 98 gr. A bal felső és a jobbik alsó sarkán csonka a táblácska. A középső domborműves mezőt gyöngyözött körkeret szegélyzi, mely négyszögű gyöngykeretbe van helyezve. A körön kívül eső háromszögű czikkelyeket mellképek ékítették. Megmaradt a jobbik felső sarokban a mellkép, mely fiatal egyént (Apollót?) ábrázol és az alsó bal sarok szakállos mellképe.

A körmezőben három sorban egymás alatt következnek a domborműves alakok. A legfelső sor közepén hosszúra nyuló körülövezett női alak áll, balját csipőjére fekteti, jobbját szája felé emeli. Tőle balra Sol sugárkoronás mellképe áll, jobbra Lunáé félholddal. Soltól balra háromlábú asztalt és rajta néhány tárgyat (billikomot?) szemlélünk, Luna mellett jobbra áll balrafordultan egy oroszlán és mellső lábait magas, nagyhasú edényre helyezi.

A második sor közepén szemközt álló nő, kétfelől lovas közeledik feléje, rövid zubbonyban hegyes sapkával fején. Baljukban lándzsát tartanak és jobbjukat a nő felé nyújtják ki. Mindegyik ló hason fekvő kiterített ember testén jár, a fekvő emberek kezüket előre nyujtották. Balról katona áll, látni a pánczélját és kardját, jobbját a középső jelenet felé irányozza. Jobbról a magasban balfelé tekintő kakas áll két rétegű talapzaton és alatta a fekvő ember lábánál ugyancsak balra forduló holló áll.

4. ÓLOMTÁBLÁCSKA SZERB-MITROVICZÁRÓL A ZÁGRÁBI MÚZEUMBAN 1/2 n.

A harmadik tér közepén fa és az ágáról lecsüngő kos, jobbról közeledik körülövezett rövid ruhában fiatal ember, a ki ez állat beleit kiszedi. Az embertől jobbra három gyűrűt látunk. A fától balra négy tárgy tünik szemünkbe, melyek között csupán egy amphora és állvány tetején mécses ismerhető föl határozottan, a másik két tárgyat nem lehet bizton megállapítani. A négyszögkeret fölötti csonka léczen egy hal volt ábrázolva, melyből megmaradt egy töredék, két felől oldalt egy-egy csillag látható; mi volt még a léczen, azt nem tudni. A tábla ügyetlenül van öntve és már régi korban szenvedett kárt, a bemetszések is abból az időből erednek.

Zágráb, 1906 januárius. *Dr. Hoffiller Viktor.*

NÉHÁNY PANNONIAI KŐEMLÉK.

A M. Nemzeti Múzeum régiségosztálya ismét gyarapodott néhány római feliratos emlékkel; ezek: 1. egy *római sírkő*, Kincses Ferencz *dunapentelei* (Fejér m.) szőlőjéből R. N. $\frac{65}{1905}$; 2. egy *oltár*, *Csákberény* község (Fejér m.) határából R. N. $\frac{68}{1905}$; és 3. egy *feliratos emléktöredék*, lelhelye *Budaörs* R. N. $\frac{71}{1905}$

I. *A dunapentelei sírkő.* Dunapentele község Öreghegyén, a hol az utolsó években már oly sok római kori emlék került napfényre, a mely Magyarország antik kulturáját illetőleg szolgál útmutatással, egy szántóföld fölhányása alkalmából kősírra akadtak, a melyben a csontváz mellett egy szürke agyagkorsót, egy agyagmécset, egy bronzlemezekkel borított faládácska maradványait, egy T alakú bronzfibulát, egy pár üveggyöngyöt és két, aranyhuzalból készített, hengeralakú csüngőékszert találtak. A 2 m. hosszú és 68 cm. széles sír oldalait faragott kövek alkották, a melyek közül a sír jobb oldalát képező kő egy római sírkő volt, a melynek felső domborműves része már egész romlott állapotban van, alsó része azonban egy még jól olvasható 11 soros főliratot mutat. Ez a következő:

D M	D(is) M(anibus)
AVREL · HERACLI	Aurel(iae) Heracli
AE · FILIÆ · QVAE ·	ae filiae quae
VIXIT ANNIS XVII	vixit annis XVII
MESIBVS VII · DIEBVS	me(n)sibus VII diebus
XXII · M · AVR · HERACL	XXII M. Aur(elius) Heracl
IVS · HASTAT LEG VII	ius hastat(us) leg(ionis) VII
▨L · PATERET P▨ MATE	[C]l(audiae) pater et p[ia] mate(r)
ET NTE EOS T FL FLAVI	et ante eos T(itus) Fl(avius) Flavi
ANVS EVOK MARTVS PIET	anus evok(atus) maritus piet
ATIS CAVSA POSVERVNT	atis causa posuerunt.

A kő tehát, a melynek hossza 196 cm., szélessége 80 cm., *Aurelia Heraclia*, egy fiatalon, alig 18 éves korban meghalt asszony sírköve, a melyet szülei és férje állítottak föl kegyeletük jeléül. Atyja: *M. Aurelius Heraclius*, a ki a VII., a «*Claudia*» melléknevet viselő legióban, a melynek tábora Mœsia superiorban állott,* mint *hastatus*, azaz dzsidás szolgált; férje: *Titus Flavius Flavianus*, *evocatus* volt, azaz oly katona, a ki szolgálati idejét már betöltötte és különös szolgálati, zsoldbeli és előléptetési kedvezmények ellenében újból kötelezte magát a szolgálatra.

A felirat maga nem épen a legjobb állapotú, kibetűzése azonban minden kétséget kizár. Így pl. a VII. legio mellékneve nagyon meg van sértve; csak ezt ▨L olvashatjuk és mindazonáltal bizonyos a *[«C]l(audia)»*-nak való olvasása, mert a VII. legiónál csak a *Claudia*, nem pedig a *Flavia* melléknév

* Lásd: Röm. Staatsverwaltung von Joachim Marquardt II. (1876) p. 437.

jöhet tekintetbe; *Galba* alatt ugyan egy *leg. VII Gemina* is volt, de a ▨L betüknek «*Claudia*»-nak való olvasása kétségtelen.

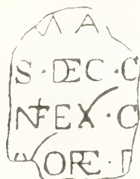
A férj katonai rangját feltüntető *evocatus* szónak «*c*» helyett «*k*»-val való írása ugyan kissé idegenszerű, de nem nagyon feltünő. Egy a CIL. III-ban 10378. sz. alatt közzétett, Tétényben lelt és a M. N. Múzeumban őrzött kőemlék feliratán is ugyanaz a czím «*k*»-val van írva.

II. *Csákberényi feliratos emlékkő.* 1905 október havában dr. Szőke Károly (csákberényi uradalmi és körorvos) múzeumunk régiségosztályát három, Csákberény határában lelt kőemlékkel gyarapította, a mennyiben ezeket ajándékképen intézetünknek beküldte. E három darab: 1. egy kis oltár (mag. 52 cm., szélesség 28 cm., vastagság 29 cm.); 2. egy antik mellszobor, (magasság 37 cm.) és 3. egy nyugvó nőstény oroszlán. A kis fogadalmi oltárt *Septimius Julianus*, a ki a II. legió segédcsapatjában szolgált, *Silvanus Silvester* istennek szentelte. Az 5 soros felirat a következő:

SIL SILVE	Sil(vano) Silve(stro)
SEP · IVLI	Sep(timius) Iuli
ANVS · M	anus miles
LEG II A · V S L	leg(ionis) II a(diutricis) v(otum) s(olvit) l(ibens)
M	m(erito).

Külömben kevés a tanulságos adat a föliraton. Silvanus Silvester istenség ismételten fordul elő oltárokon.

III. *Budaörsi kőemlék.* Ugyancsak mult évi október havában gyarapodott a régiségosztály *Karácsonyi János dr.* kanonok szives közvetítése folytán kőemlékek nehány töredékével, a melyek közül az egyik (lelhelye: Budaörs, Szőlőhegy; magassága 42 cm., szélessége 31 cm.) 4-soros földirattal van ellátva és a mely megérdemli, hogy közelebbről vegyük szemügyre. Úgy látszik, hogy valamely sírkő töredéke, a melyet [C. Iulius] Ma(ximi)anus, valószinűleg a *Colonia Aquinci decurio*-ja ill. *pontifex*-e, fölállított. A fölirat a következő:

[C · Iul(ius)] Ma[ximi]
[anu]s dec(urio) c[ol(oniae) A(quinci)]
[po]ntifex c[uran]
[te ux]ore p[ient(issima)]

Vajjon ez a kombináció tényleg helyes-e, meg nem itélhető, de valószinűnek látszik. Kétségtelen t. i., hogy az utolsó sorban egy X és az ezt megelőző V nyomai láthatók; bizonyos tehát, hogy itt *uxore* állott és így a 3. sorban levő C a *curante* szó kezdőbetüje lesz. Ez az emlék tehát egy sírkő töredéke, a melyet [C. Iul.] Ma[ximianu]s, a ki a *decurio coloniae Aquinci* és a *pontifex* méltóságát viselte, fölállíttatott.

Budapest, 1906 január 21. *Mahler Ede.*

ÓKORI LELETEK A SZENTESI MÚZEUMBAN.

Már 1898. évben voltam abban a szerencsés helyzetben, hogy a szentesi múzeumban levő s a «mogyorós»-halom melletti ásatásból származó római kori leleteket, e folyóirat 1899. évi február 15-ik számában ismertethettem. Ez alkalommal nemcsak az azóta ott, és más helyekről származó hasonló leleteket ismertethetem, de abban a helyzetben is vagyok, hogy e leletekből bemutathatom, hogy melyik volt egy és ugyanazon nép *«ősi»* és melyik a későbbi, már idegen, különösen a római izléssel vegyült ékszere és tárgya.

Feltéve, hogy az e fajta leleteket — miként a többi ehhez hasonlókat, szintén jazygoktól valóknak tartjuk — bár több körülményből talán germán volta épen úgy bizonyítható — akkor, a már fentebb hivatkozott közleményben a 43, 44. és 45. lapon *A*, *B*, *C* és *D*. alatt bemutatott, valamint a most bemutatandó «mogyorós» halmi és a «nagyvölgyparti»-i leleteket egy néptől és egy korból valóknak és pedig az *ősibbnek*, míg a «zalota»-i leleteket ugyancsak attól a néptől valóknak, de miután ezeknél, az ősi szokás mellett a tárgyakon egy idegen romanizált izlés érvényesült, későbbinek tartom.

Ősinek tartom a hivatkozott leleteket a korábbi időből származó két fibula typus* miatt, bár ezeket, főleg pedig a félkorongos és zománczos fibulát ép úgy ős germánnak is tarthatnók, valamint a szintén csak korábbi időben s mondhatni csak is az alább ismertetett rendszer mellett temetett csontvázak mellett előforduló calcedon gyöngyök miatt, a miket jazygoktól származtatnak, de miket szintén nem merek teljesen a jazygoknak oda itélni, tudva azt, hogy a germánok is, még inkább mint a jazygok, jobban kedvelték az értékesebb gyöngyöket és köveket, az almandint, gránátot, stb

Későbbinek tartom a «zalotai» leleteket, a fibulák, az utánzott római alakú edények, de főként a csontvázak szájüregében talált obulusok miatt, mely utóbbi specialis ős görög és ős római szokás, melyek barbár sírokban ilyen körülmények mellett, tehát olyan czélzattal, eddigelé elő nem fordultak, a miből azt a tapasztalást merítettem, hogy a tárgyak olyan nép hagyatéka, a mely nép akár mint ellenség, akár mint szövetséges, sűrűn érintkezett sőt talán együtt is lakott a rómaiakkal.

E leleteket sem tartom azonban későbbinek az ott talált pénzek miatt a Kr. u. II-ik századnál.

Kétségtelen, hogy mindkét csoportbeli, illetve két korbeli lelet, ugyan egy nép hagyománya, a mi a temetkezési módból és a bár külön formájú tárgyaknak egyöntetes, különösen pedig a gyöngyöknek következetesen a lábakon való elhelyezéséből is kitünik, a mi más temetkezéseknél nem található.

Ugyancsak egyedül álló szokás, hogy az e fajta leletek tulajdonosai kivétel nélkül nyugot-észak-nyugotra, s nem mint a népvándorláskori népek, melyek kelet felé vannak arczczal lábbal eltemetve.

* Arch. Ért. 1899. II. 15. sz. 42—44. lap.

Bemutatom most az e fajta ujabb leleteket, míg a korábban közölt hivatkozott leletek az Arch. Értesítő 1899 febr. 15., és 1903 febr. 15. és 1904 ápr. 15. számaiban találhatók fel.

I. *«Mogyorós» halmi újabb leletek.* 1900-ban ujra megkezdtem az 1898-ban Szt. András és Öcsöd határában a Kőrös árterében levő «Mogyorós» halom Öcsöd felőli oldal lejtőjében abba hagyott ásatást; mely alkalommal csak egy csontvázra akadtam.

Mogyorósi lelet *b).*

E csontváz egy három méter mély, széles sírban, arczczal és lábbal északnyugot felé, kinyujtott végtagokkal feküdt, mellette a következő tárgyak voltak:

Egy párhuzamosan körül futó kettős vonal diszítésű üvegkarika, (9) a fej mellől; hat darab tojásdad alakú 40—50 mm. hosszú, 20—25 mm. vastag, hosszirányba átfúrt spondilus kagylógyöngy; (b 6) egy darab, fentiekhez hasonló alakú, de csak 30 mm. hosszú (b 4) és négy drb. kerekded, bő lyukú kékesszürke színű calcedon (b 1—2) és apróbb kavics gyöngyökből álló nyakék; egy darab, vastag nyakú, varrógép felső részéhez hasonló bronz fibula (a 10) a vállról, melyhez a «Régibb középkori emlékek» czímű műben ismertetett leletek között egyedül a czikói* fibula hasonlít. Az említett csontvázon az

* i. m. CCXVII. táblán.

eddigiektől eltérően, csak az egyik vállon volt fibula, továbbá egy 30 mm. átmérőjű bronzkarika (c 1), köldökgyűrű az öv tájáról. A csontváz jobb karjáról hengeralakú kréta, vagy kagyló, (b 6) üveg (b 7) és eres kvarcz (b 3) gyöngyök; a jobb kéz mellől egy kúp alakú fonó orsófej agyagból (c 2).

E lelhelyről, a régebben feltárt sírokból nehány edény is származik, melyek között van egy terra sigillata anyagú tálacska és két préselt diszítésű edény, melyek közül az egyiket már bemutattam * a másikat pedig most mutatom be (d). A mennyiben a préselt díszű edényekről az a vélemény, hogy azok germanoktól származnak, miután azok majdnem kizárólag csak a germánok lakta vidékeken fordulnak elő — a mely körülmény ismét e leletek germán voltát bizonyítaná.

A vékony falu edények iszapolt anyagból készültek, diszítésük pedig csontból készült mintával nyomattak be. Egy e vidékről származó ily préselő csontszerszám van a szentesi múzeumban.

II. «*Nagyvölgyparti*»-*i lelet*. 1902. év nyarán egy nagy eső Szentes város déli szélénél, egy tó fenék-partján, egy csontvázat mosott ki. Miután erről szerencsére csakhamar értesültem — be sem várva az eső megszünését — kimentem a helyszinére, a hol alig 20—30 cm. mélységben — a többi földet, miután itt magaslat volt, régebben hordták le — az alább közölt és a fentebb említett leletekhez hasonló tárgyakra akadtam.

Nagyvölgyi parti lelet.

Az arczczal és lábbal nyugot, észak-nyugot felé fekvő női csontváz nyakán nyakék gyöngyökből (7).

A gyöngyök között van egy darab, korong alakú nagy díszes üveggyöngy; (6) mindkét lapos oldalán a 7 mm. átm. lyuk körül, vörös alapon párhuzamosan egy fehér és egy sárga zománczos betétű sáv, míg a korong legkiemelkedőbb részén, fehér zománczból nyolczas számhoz hasonló alakok veszik körül a gyöngyöt, míg a nyolczas üregei sárga zománczczal vannak betöltve.

Egy nagyobb és 3 drb. kisebb, kerekded alakú, kékes szinű calcedon-

* Arch. Ért. 1898. ápril. 15. 65—66. lap.

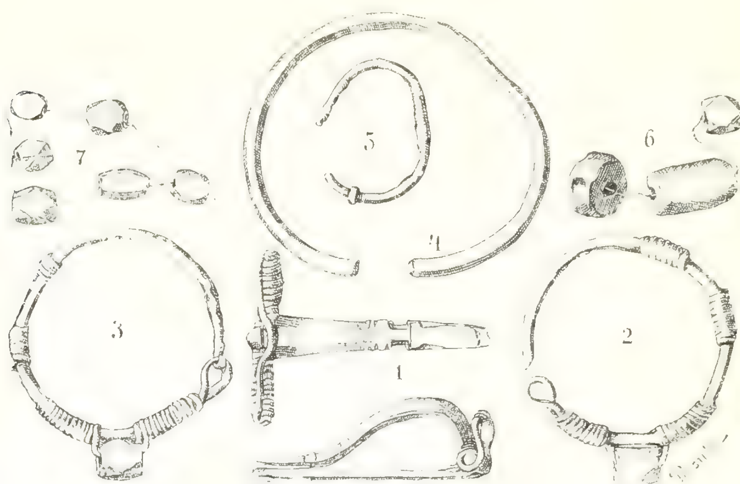
gyöngy ; kisebb-nagyobb kerekded, és henger alakú kagyló vagy kréta gyöngy ; 6 drb. korall gyöngy, valamint két átfúrt ólom darab.

Két db vastag nyakú, varrógép alakú bronz fibula (1—2) a két vállról, egy darab vastag falu, 22 m. átmérőjü bronz karika, (4) köldök gyűrü ? az öv tájáról. Ugyancsak az öv tájáról való egy kettős lemezü, U alakú bronzkapocs ; (3) egyik szárán finoman szőtt vászon darabjával.

Egy db fekete agyagból készült kúp alakú orsófej, (5) és mindkét lábról a boka körül mintegy 200—200 db különféle alakú és szinű üveg- és kavicsgyöngy ; (7) alakjuk gömbölyü, lapos, henger, korong és csonka sarkú szegletesek.

III. *Zalotai leletek.* Még 1900-ban, a midőn egy állítólagos urnatemető után kutattam Zalotán, ott a helyszinén arról értesítettek, hogy a közelben levő Németh György-féle tanyán, sárga földásás közben emberi csontvázra, illetve ennek a földből kiálló lábainál gyöngyökre akadtak. Édes atyámmal átmentünk a jelzett helyre, a hol az akkori földszintől mintegy egy méter mélységben egy sírba egymás fölé temetett két csontvázra találtunk.

E csontvázak mellett — melyek arczczal és lábbal szintén nyugot-északnyugoti irányba feküdtek — a következő tárgyak voltak :

Zalotai 1. és 2 sír

Egy db 55 m. átmérőjű, végei felé kissé vastagodó nyilt végű ezüst karperecz (4).

Két db 38 mm. átmérőjű karika alakú ezüst fülbevaló, (2—3) melyeknek egyik végén kampó, másik végén hurok van. A hurok nyujtványa tizszer csavarodik körül a karikán, majd pedig, miután egy vörös, csiszolt gránáton átment, ismét tízszer csavarodik a karika körül, a hol a karikából nyújtott vég befejeződik ; ettől mintegy 12 mm., majd ismét 10 mm. távolságra, az előbbi hasonló csavarulat veszi körűl a karikát.

Henger és korong alakú borostyán gyöngyök, (6) egyes-hármas tagú apró kerek üveggyöngyök és egy db lecsiszolt szegletű gránátgyöngy a nyakról ; egy

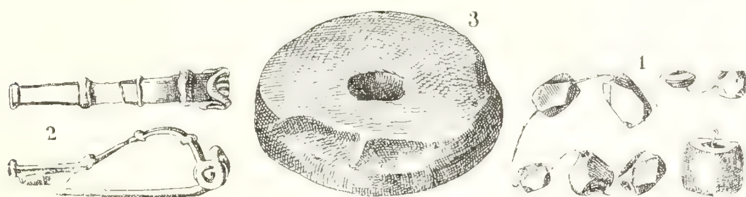
db T alakú ezüst fibula ; (1) négy és nyolcz szegletű szinezett üveggyöngyök (7) mindkét lábról.

A gyermek csontváz mellől: két db fülön függő (5) és egy db karperecz töredéke.

E leletek alapján 1904. évben elhatároztam, hogy e leletek helyén ásatni fogok ; az ásatást megelőzően dr. Szigeti Gyula múzeumi segédőr úrral egy próbaásatást tettünk, mely alkalommal két csontvázra akadtunk a következő leletekkel :

Az első, illetve az előbbi két sírt is bele számítva, 3-ik sírban egy m. mélységben lábbal és arczczal északra fekvő csontváz szájában levő római denáron kívűl semmi sem volt. A denár, mely igen rosz fémtartású, az arcz után itélve valószinűleg Commodusé. (?)

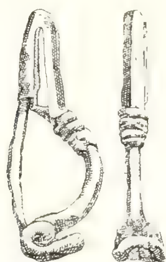
A 4-ik sír. A nyakról szép kék és ezüstözött, a csiszolt gránátgyöngyökhöz hasonló alakú, továbbá egy kerek és egy szív alakú üveggyöngy, egy piros és öt sárgás eres gránátgyöngy, továbbá nehány henger alakú kagyló-

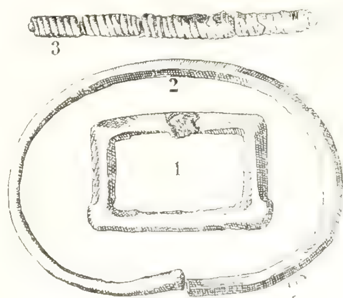

Zalotai 4 sír.

gyöngy ; (1) a bal vállról egy La-Tène izlésű bronz fibula, (2) hátra hajló lábbal, a gerezdelt és lapos ív végén aláhajtás a tű befogadására ; a kéz mellől 1 db 110 m. vas kés és 1 db korong idomú szürkés anyagú orsó fej, (3) a medenczéből egy vas csat töredéke.

5-ik sirban : 1 db La-Tène izlésü bronz fibula, alá hajló lábbal, míg a tűtartó rész befelé forduló végéből nyujtott vékony sodronyrész az ívre át csavarodik ; 1 db Commodus denára, a medencze alatt levő jobb kézből és 1 db kés, lábnál egy edény.

Az 5. zalotai sírból.

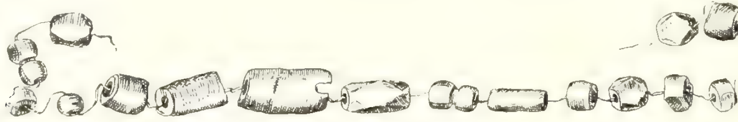
A zalotai 6. sír.

6-ik sirban : mindkét vállnál egy-egy db vas fibula, a melynek íves részén bronz sodrony (3) van körül csavarva ; egy db téglány alakú csat ; kerete bronz,

a nyelve vas; jobb karján két db ovális alakú nyilt végű bronz karperecz (2) és a kéz mellől egy kis vas kés.

7-ik sirban: a 70 cm. mélységben fekvő csontvázon kívül semmi.

8-ik sirban: levő és koporsóban, illetve palincs-deszkákon fekvő csontváz nyakán egy-két henger alakú borostyán és kagyló vagy krétagyöngy; egy kerekded és több szív alakú színes üveggyöngy; a jobb kézben orsó, az öv táján

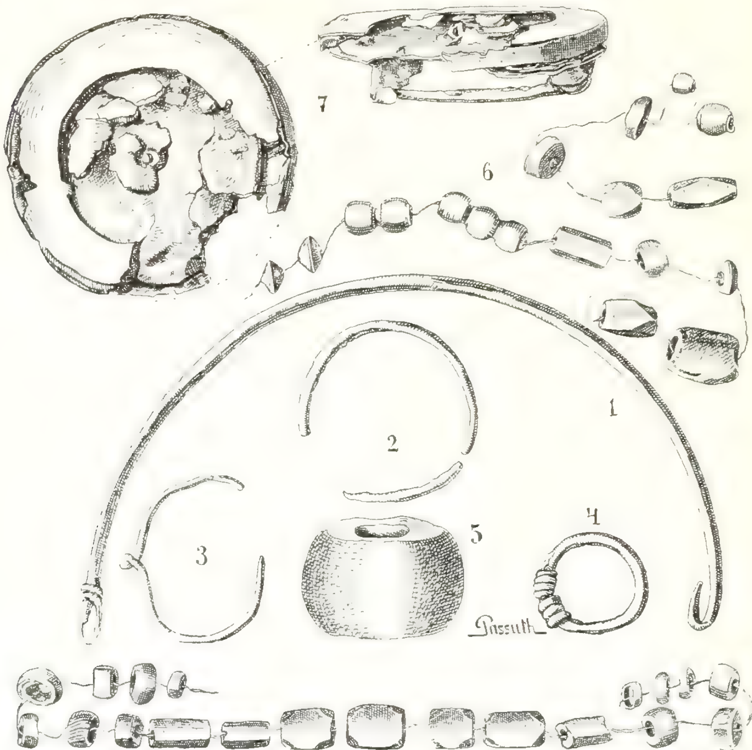

Gyöngyök a 8. zalotai sírból.

vascsat; továbbá a fejnél, a jobb vállnál, jobbról a medencze felett és alatt; a bal térdnél, a bokánál és a lábfejnél 7—8 cm. hosszú vas kampók, melyek a vastag deszkák (palincs) összefoglalására szolgáltak; a lábnál egy edény.

9-ik sirban: a mellen egy bronz tű (fibula tűje) továbbá a fejnél balról, a bal vállnál, az állkapocs alatt, a jobb oldalán a gerincz közepe táján, a jobb medencze felett és alatt, a jobb izombtőnél egy-egy 8—13 cm. vaskampó a koporsó, illetve fák összefoglalására. A bal lábfejnél edény.

10-ik sirban: 2 db tojásdad alakú ezüst fülönfüggő, egyik végén kampó, másikon hurok; a kisebb (3) a jobb fülről, a nagyobb (2) a balról való; a

A zalotai 10. sír

A 11. zalotai sirból.

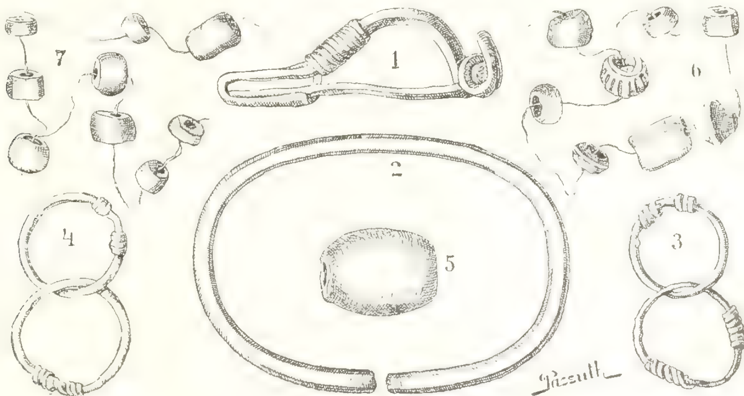
nyakról egy félkör alakú nyakék (1) (torques) egyik végén hurok, másik végén kampó, melybe egy karika (4) volt akasztva, mely karikához volt e nyakék kiegészítő részét képező borostyán és kagylógyöngyöket tartó fonál megerősítve ; ugyancsak a nyak tájáról való egy 60 mm. átmérőjű korongos, kettős lemezes ezüst fibula, (7) melynek felső lapja zománczczal volt betöltve ; bal és jobb karon gyöngysor szines üveggyöngyökből ; (6) jobb kezében orsó (5) jobb és ballábon a boka felett, körül különféle alakú és szinű üveg-, gránit-, kagyló- és kréta gyöngyök és a lábfejnél egy kis edény.

11-ik sirban : a medencze alatt vascsat (2) a bal czomb körül vaskés (1).

12-ik sirban : a csontváz szájában egy db rosz fentartású római denár ; nyaknál La-Tène izlésű fibula (1) és két db kettős kerek lánczszem, (3—4) egy kapocs és gyöngysor gránát-, üveg- és krétagyöngyökből ; jobb karján 2 db nyilt végű ellipsis alakú bronzkarperecz, (2) mindkét lábon kerek és szegletes üveggyöngyökből álló gyöngysor ; (7) lábnál edény, abban egy kis vaskés, továbbá vaskampók a medencze felett, jobbról és balról ; a medencze alatt balról, mindkét czombtőnél ; a bal térd felett és a lábfejnél 7—13 cm. átmérővel.

13-ik sirban : egy 85 cm. hosszú gyermek csontvázon : mellen egy korongos zománczolt kúp fibula (1) ezüstből ; a kúp végén gyöngy ; a nyakról nagyobb, karján kisebb üveggyöngyökből álló gyöngysor (3) és mindkét karján egy-egy kis karperecz, (2) melyeknél meglátszik, hogy egy nagy karperecz ketté vágott darabjaiból készültek ; a lábnál edény.

14-ik sirban : egy, a fejtől térdig megbolygatott és megrabolt csontváz érintetlenül hagyott két lábaszárán, illetve a boka körül gyöngysor ; az egyik üveg- és kavicsgyöngyökből, a másik a szokásos alakú gránitgyöngyhöz hasonló alakú és szinű paszta gyöngyökből.

A zalotai 12. sír.

15-ik sírban: a csontvázon kívül semmi.

16-ik sírban: 50 cm. mélyen egy 55 cm. hosszú gyermekcsontváz nyakán 1 db orsó alakú ezüst szinű üveggyöngy; (3) egy henger alakú kagylógyöngy és egy két egymásra hajló végű szív alakú bronzkapocs (1).

A zalotai 13. sír.

A 16. zalotai sírból

A 17. zalotai sírból.

17-ik sírban: 75 cm. mélyen levő 150 cm. hosszú csontváz nyakánál vaskarika töredék, a bal vállnál egy La-tène izlésű bronzfibula (1) és apró orsó alakú, ezüst színű üveggyöngyök (2).

18-ik sírban: 30 cm. mélyen fekvő kis gyermekcsontváznál semmi.

19-ik sírban: a lábnál egy kis pohár alakú agyagedény.

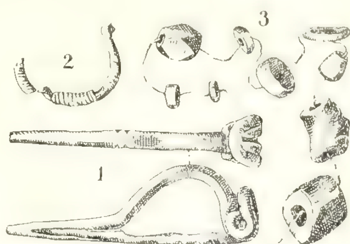
20-ik sírban levő csontváz nyakán egy nagy henger alakú csontgyöngy és apróbb kerek és szegletes üveg- és krétagyöngyök; a bal vállon T alakú, lapos lemez ívű bronzfibula, (1) jobb karon két db nyitott és lapos végű bronzkarperecz; (3) bal karon különféle alakú és színű gyöngyök; (4) kéznél egy agyagorsófej egyik oldala homorú, másik domború (2).

A zalotai 20. sír.

21-ik sírban: levő csontváz nyakáról különféle nagyságú és alakú szines üveg, kő és krétagyöngyök, és egy db vékony vaskarika, kezénél kis vaskés.

22-ik sírban: levő csontváz szájüregében egy db Antoninus Pius?-féle rosz fentartású denár; vállán egy vasfibula, derekán egy vascsat, kezénél egy vaskés.

23-ik sírban levő s lábbal és arczczal dél-délnyugot felé fekvő csontváz nyakán különféle alakú és színű gyöngyök: (3) gránát, kréta, borostyán és üvegből; a vállról egy db La-Tène izlésű kis bronzfibula, (1) mely az ívből aláhajlott tűtartója miatt különösen figyelmet érdemel; egy db bronzkarika; (2) jobb karról korong alakú borostyángyöngyök.

A zalotai 23. sír.

24-ik sírban: az ugyancsak arczczal és lábbal délre fekvő csontváz nyakán borostyángyöngyök; egy db vasfibula és egy vékony vaskarika; kezénél kés és egy-egy orsó; mindkét lábon a boka felett több száz darabból álló szines üveggyöngy.

Nem sírból két db agyagorsó.

Szentes, 1906 január hó. *Csallány Gábor.*

Cserépedények idomai a zalotai temetőben.

LEVELEZÉS.

I. KEMÉNY LAJOS: MŰTÖRTÉNETI ADATOK KASSA MULTJÁBÓL. A kassai pénzverő műhely működéséről a XIV. század végén, Zsigmond király alatt vannak hiteles adataink.[1] Itt működött az 1528-ik évben Hopp András pénzverő, a ki a meisseni püspökséghez tartozó Gedawban született.[2] Már előbb Mihály pénzverő az 1480–83-ik évben a városi közgyűlés, 1492—93. és 1495—98. a tanács tagja; Klein, máskép Parvus András pénzverő az 1488., 1490. és 1492. évben a tanácsnak, a következő évben a közgyűlésnek tagja. Pénzverő Tamás javaira 1554-ben tilalmat vetnek, valószinüen elhunyta alkalmából; ez évben özvegye, Erzsébet, már Iwánchi Gergely neje.

Bethlen fejedelem halálával a *minczház* szünetel s 1630 június hó 13-án Losz János a városi tanácstól bizonyítványt kér arról, hogy «jól viselte magát minczházban való szolgálatjában». Az 1635-ik év márczius hó 15-én Schirger Mátyás és Rauch Mátyás a tanácsot arra kérik: «engednének egy hámort csináltatni Csermelyében, az kiben apró művet mívelhetnének. Deliberatum: Nincs mód benne, hanem az malom mellett való minczházat építsék meg s ott műveljenek, ha akarnak». Az 1679-ik évben Stephanides Illést hamis pénzverésen érik[3] s 1692-ben ismét hamis pénzverőkről van szó.[4] A szepesi kamara 1696-ban kitiltja a régi pénzt a forgalomból s elrendelte, hogy adják be a kassai pénzverőbe.[5]

1451-ben Péter gölniczbányai müntzer,[6] 1460-ban Mihály nagybányai választó-ötvös (scheider) említtetnek.[7]

Schlezier Kristóf kassai ötvös (1559—1566) származására vet fényt egy 1559-ben kelt oklevél, mely szerint atyja, Mihály, előbb Bogácson, majd Megyesen, Erdélyben volt tanító s ez utóbbi helyen született Kristóf nevű fia, a ki Blaas Antal nagyszebeni mesternél tanult.[8] A Párisba szakadt Kürmesser Péter szülei háza a Tót-utczán — ma Kovács-utcza — a Tinódy Sebestyén szomszédságában állt. Vásárhelyi Ötvös István az 1668-ik évben pártaövet készitett.[9] Comáromi Ötvös Nagy Sámuel 1685-ben kelt végrendeletében «az augustana confession levő nagy templomra fl. 12. Helvetica confession levő templomra fl. 50» hagyott, míg feleségére, Szabó Katalinra egyéb javait.[10] 1762-ben Grimingh Domokos kassai ötvös említtetik. A beszterczebányai származású idsb Wandet János 1779-ben lett mesterré. Fia, szintén János, atyjánál tanult ki s az 1816—21. évben Kassán állomásozó Mazuchelli, ma a 10.

[1] Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1902. évf. 248. l. — [2] Kassa v. levéltára. 18,136. sz. a. — [3] K. v. lt. 9655. sz. — [4] U. o. 10,471., 10,516. és 10,520. sz. — [5] U. o. 11,010. sz. — [6] Kassa v. lt. 18,086. sz. — [7] 18,094. sz. — [8] 18,227. sz. — [9] 9030. sz. — [10] 9925. sz.

sz. cs. és kir. gyalogezred számára tamburpálczát készít; rajta a felírás ez: «Am 12. Februar 1818. Verfertigt von Joh. Vandet bürgerlicher Silberarbeiter zu Kaschau.»

Kassa városa 1616. november hó 10-én Tatay György lakodalmára 10—12 frt értékű kelyhet rendelt. A következő év augusztus hó 12-én ismét a felsőmagyarországi főkapitányt ajándékozta meg. «Item az úrnak, generalis uramnak ő nagyságának rendelé az becsületes tanács firmender urammal együtt, hogy egy öszvejáró aranyos kupát, hogy adjanak, kérvén az ő nagyságát, minthogy ilyen nagy confusum casus vagyon az város és Darholcz familia között az határ felől, hogy ő nagysága interponálná magát, hogy valami módon békességre vihetné az dolgot; mely kupa, az mint az uraim jelentik, közel megért fl. 100.»

A XVII. század közepén az öreg szőlőgerezdes fedeles aranyos kupáknak, poharaknak volt nagy divatja. Klies Menyhértné kassai német pap özvegye, sz. Knogler Tugendlieb 1667-ben a templomra «ein silbern vergulten kleinen Kelch, sampt den Teller unde Schächtele zum Ostien», míg keresztfiára, képíró Spiellenberger János Zsigmondra «meinen fürstlichen silbern Becher» hagyományozta s elrendelte, hogy a templomban temetőhelyét ephithaphiummal jelöljék meg.*

Thököly idejében a városi tanácsot az egri káptalannak a sz. Erzsébet-templomban levő egyházi ékszereinek elharácsolásával vádolták meg;** hasonló vádat emelt az 1839-ik évbeli kassai egyházi Schematizmus is a Bocskay István fejedelem alatt volt tanács ellen.

Az 1460-ik évben Domonkos ijártó és Dienisch köchermacher említtetnek s 1562-ben György ágyúöntő, a kit 1536 után Munkács alatt ért a halál. Illenfeldt András ágyúöntőnek 1570-ben háza volt a Forgács-utczán. Gribel Marx fegyverderékgyártó 1598 augusztus hó 30-án végrendeletet tett, melyben a templomra és iskolára 20 frtot hagyott; a czéhnek 4 frtot azzal a kérelemmel, hogy inasát fogadják gondjaikba, míg mesterségét tanulja. Langbein Ábrahám kannagyártó 1607-ben, Motke János beszterczebányai származású ágyúöntő 1618-ban nyertek Kassán polgárjogot. A kannagyártók öntötték az ónkoporsókat is. 1627-ben él Orgonás Félix, a kivel a tanács a positivumot megcorrigáltatta. Az 1626-ik évben «a kovácsczéh supplikal, hogy az ő művekért, melyet az fejedelem számára műveltek, találna módot az nemes tanács contentálásokban.» Bizonyára a királyi házban dolgoztak; ez évben tartotta ugyanis a fejedelem lakodalmát Brandenburgi Katalinnal. A kassai kovácsok ügyességéről szól az 1628-ik évben emelt Orbán-torony kapuja fölött való rácsozat s az a kovácsolt ajtókopogtató, mely korunkra maradt a volt katonai proviantházon. Schmidthan Mihály puskaágycsináló, a ki Ambergből «in Superiori Palatinatu» származott, 1635-ben lett a város polgára s ez évben Paizsgyártó György említtetik, a ki Paizsgyártó Jánosnál tanulta mesterségét. A következő évben Wenig János Tamás harang- és ágyúöntő atyafiai «az több Eschenbach-

* Kassa v. lt. 8992. sz

** U. o. 10,640.

ban lakozó atyafiak plenipotentiariusai suplikálnak, adnák ki, az mit nekik legált Hans Thoma Wenigh.» A Kassa kegyurasága alatt levő Miszlóka község ez évben harangot öntetett.

Kolozsvár városa az 1658-ik évben [1] a kassai Óragyártó Jánosnál órát rendelt: «igértünk volt neki az óra megcsinálásától ötszáz forintot és uti költségre nyolcz-nyolcz tallért, kötelezvén ő arra magát, hogy ott fenn elkésziti és aláhozván, két avagy három hétre felrakja és jól helyben állatja; adtunk még eleiben itt neki másfélszáz forintot, — csak in rudere hozta ide az órát és nem hogy igérete szerint két avagy három hétre felrakta volna, sőt három holnapoknál is tovább csinálta itt költségünkre — és félben hagyván a munkát, egy legényt hagyott itt annak véghezvitelére; az is nem tudta megcsinálni».

Schneider János Mihály császári ágyúöntő 1675-ben jött Kassára [2] s mint harangöntő ismeretes; 1679-ben Sifter (puskaágycsináló) Márton özvegye végrendelkezik.[3] 1689-ben Mezei Varró István «uram ő kegyelme keze alá lódingcsináló mesterségre» inast szegődtetnek.[4] Az 1762-ik évi összeirás szerint Tallér Jakab és Boros János óragyártómesterek, Kecskeméthy Sámuel kardcsiszár és Muhy János puskagyártó Kassán.[5] Az elmult századbeli (1672) [6] divatos «tesseni puskák, bástyára való öreg kétélű pallosok» kiestek a használatból.

Eger várában 1589-ben Hadolcz Pongrácz az ágyúöntő; ugyanott 1559-ben Mihály csiszármester él.[7] Ples Sámuel lakatosmester 1653-ban Kézsmárkon director horologiorum.[8] A szászországi Pirnán lakozó (1676) Weinhart Henrik «bilthauer undt steinmetz» Kassáról nősült [9] s vagy innét származott el vagy itt bujdosott legény korában.

Fey János és Koch Antal 1700-ban Szathmáron ágyúöntők.[10] A XVII. század végén Bártfán és Lőcsén a csiszárok a lakatosokkal, Eperjesen a sifterekkel vannak egy czéhben.[11]

A középkorban oly népes *képiró czéh* tagjainak száma a XVI. század folyamán megcsappant. Az 1573-ik évben, Tamás képiró özvegye, Margit említtetik. Zászlókat, czimereket festenek. Az 1615-ik év szeptember hó 15-én «Mosdósi Imre supplical, hogy az mely *zászlót csináltatna Szuhai Gáspár temetése felett* és el is kezdették volna, de az másik képiró megtiltotta, supplical, hogy az tilalmat felszabadítsák. Deliberatum: Felszabadítják, megcsináltathatja».

1637 január hó 29-én a városi tanácsban «ante omnia deliberatum est: Mivel Lang János Hellenspergernének *temetésére czimereket iratván*, hir nélkül felszegeztette az templomban, ki szokás sem volna itt minálunk, hogy asszonyi rendnek czímereket írassanak; azért hívattassék ide fel és megszólíttassék róla, miért merte magától cselekedni; és az czímerek szedettessenek le az templomból, sőt az koporsóra se szegeztessenek. Azután sem engedik meg senkinek, az asszonyi rendnek».

Az 1617-ik évben Khienn Jakab beszterczebányai képiró fordul meg Kassán.[12]

A XVII. században több Spillenberger élt, a kik a képirást űzik. Valame-

[1] Kassa v. lt. 8457/43. sz. — [2] U. o. 9335. sz. — [3] U. o. 9637. sz. — [4] U. o. 10,202. — [5] U. o. 1762. évbeli 310. sz. a. — [6] 9188. — [7] 18,209. — [8] 8199/9. sz. — [9] 9473. — [10] K. v. lt. 11,487. sz. — [11] 10,816/26. — [12] U. o. 5782/95.

lyik közülök állít fel 1638-ban itt papirosmalmot. Az ez évi április hó 13-án kelt tanácsi határozat így szól: «Spillenberger supplical, hogy öcscsének egy papyrusmalmot engedne az nemes tanács építeni itt az cassai földön. Deliberatum: Az építő urak és az nemes község közül bizonyos személyek helyt mutatnak neki.»

Spillenberg Sámuel nejével Kromer Annával 1653-ban «az piarczi napnyugati szerben Lakatos-utcza és Vass János uram háza között levő szegelet házat» 800 frton megvette. A szintén Képíró János háza (1655) a Forgács-utczán a város fürdőháza keleti szomszédságában volt.[1] Sámuel lakatos-utczai sarokháza a XVIII. század elején *Bogdány Godfrid képíró* kezére került, a ki az 1688-ik évben elhunyt Ursini János[2] szabó özvegyét vette nőül. A kassai származású Képíró Szekér Mihály 1693-ban Nagybányán városi tanácsos.[3] Az 1762-ik évbeli összeírás Kassán Vörös András, Prohaszka Kristóf, Schvajtzer Henrik, Szerémi József és Majer János *pictores* és Hartman József és Schmidt József *sculptores* sorolja fel; Szerémi Józsefnél megjegyzi «in Sancti monialium», a mi talán arra vonatkozik, hogy az apáczák templomában dolgozott. Molnár János pictor az anyakönyvek szerint 1776-ban megnősült.

Az 1689—1710 közt Kassán és vidékén — Jászón, Tokajban és Eperjesen — működött Bogdány Godfried keresett oltárképfestő volt. A szomszédos Szepsiben lakozó Beneke Kristóf Frigyes «quartiermeister und lieutenant» az 1692-ik évben két ólomgyertyatartót s paduai sz. Antal képét[4] rendelte meg Kassán a városi tanács útján; értesíti is őket, hogy a képet — *effigiem* — megkapta.[5] Ha festményt kell értenünk, mert faragott képre is gondolhatunk, úgy mestere minden valószínűség szerint Bogdány volt s művét talán a szepsii templomban kereshetjük.

Az oltárképek mellett az arczképek festése divatozott, a mint a kassai Léman Gáspár javainak összeírásából (1663)[6] is kitűnik.

«Gemalte Bilder:
1. Herren Rosman pr. (pro?) fl. 1.
1 dito Kalmar Thomas pr. fl. 1.
2. dito (t. i. gemalte Bilder) pr. fl. 2.
1. dito ob der Thür pr. fl. — den. 60.
2. dito darneben pr. fl. 1.
5. dito ob dem Tisch pr. fl. 2.
4. ditó auf der andern Seiten pr. fl. 1. den. 60.

Kassán, 1905 szeptember hó 12-én.

Kemény Lajos.

II. MIHALIK JÓZSEF: LŐCSEI ÖTVÖSÖKRŐL a XVIII. században. Lőcse városának legutolsó czéhregesztroma 1747-ben keletkezett s az 1871-ik évig menőleg tartalmaz bejegyzéseket.

[1] U. o. 8280. sz. — [2] 10,113. — [3] 10,666/57. — [4] «duo candelabra mediocris staturæ ex stanno, nosthinc unam *imaginem* S. Antonii de Padua efficire velit curare sat.» Kassa v. lt. 10,462/95. sz. — [5] U. o. 10,561/20. sz. — [6] U. o. 8743. sz.

A regesztrom első lapján fel van jegyezve, hogy Lőcse városát 1747 augusztus 22-én egy rettenetes tűzvész elhamvasztotta. 300 ház «nebst Kirchen, Thurmen, Glocken, Rothausz» stb. pusztult el ez alkalommal s elpusztult maga az ötvösök czéhmestere *Lang Illés* is, nejével együtt megfulladván az égő házban. A nála lévő czéhláda a privilégiumokkal, egyébb írásokkal és «Kleinodiák»-kal együtt szintén martalékává esett a nagy veszedelemnek, miért is a tűzvész után az ujonnan létesített czéhregesztrom számára a czéhartikulusokat és szabadalmakat a várostól veszi ki a czéh bizonyos taksa lefizetéseért, azokat tudniillik, a melyek a város könyveiben s protokollumaiban bejegyezve feltalálhatók.

Eme okmányokat elhelyezik a czéh ládájában, a régi mestereket és eseményeket pedig emlékezet után felsorolják az új regesztromban, a mint következik:

1711 augusztus 27-én *Kreichel Illés Bernát*nak megengedi a czéh, hogy mesterremekét *Reusher András* czéhmesternél (Elter Mann) elkészíthesse. A remeket később jónak találták s elfogadták a mesterek.

Miután abban az időben *Reusher András* a pestis pusztítása után az ötvösczéhből egyes egyedül maradt életben, Reushert a czéhbe a városi tanács két deputátora iktatta be.

1717-ben mesterül jelentkezett a czéhnél *Alauda Keresztély*. Az ügyet vele az akkori czéhmester, *Reusher András*, annak rendje s módja szerint elintézte.

1718-ban mesterül jelentkezett *Lang Illés*. Czéhmester: *Reusher András*.

1719 augusztus 29-én mesterül fölvétetik *Löw Pál*. Czéhmester: *Kreichel Bernát*.

1721-ben mesterül jelentkezik *Finck Dániel*. Czéhmester: *Kreichel Bertalan*.

1729 márczius 21-én mesterül jelentkezik *Szilassy János*. Czéhmester: *Lang Illés*.

1733 február 13-án mesterül jelentkezik *Hendel Euséb Mihály*. Czéhmester: *Lang Illés*.

1746 november 27-én mesterül jelentkezik *Kaynaar János*. Czéhmester: *Lang Illés*.

1751 február 8-án *Kreichel Illés Bernát* kéri a czéhet, bocsássa fiát: *Frigyes Jóbot* mesterremekhez. Beiratási pénzül azonnal letesz egy kemény tallért.

1751 május 5-én *Kreichel Jób* bemutatja mesterremekének felét,* azt a czéh jónak találja. Lefizet egy kemény tallért s egyéb, a czéhszabályzatban meghatározott költséget s megadja a mesterasztalt (Mahlczeit) is.

1758 julius 8-án *Liedemann János Bernát* beiktattatik a czéhbe, oly föltétellel azonban, hogy habár 70 forintokat kellene lefizetnie, de mert Iglón (Neudorf) akar letelepedni, csupán 35 frtot kell letennie. Ha azonban Lőcsére találna visszatárni, a másik 35 frtot is köteles lesz lefizetni.

* Ötvösnek fia lévén, remeke felét elengedték. *M. J.*

Miután Liedemann 1762-ben elszánta magát Lőcsére visszatérni s ott megtelepedni, tartoznék a 35 rajnai forintokat is megfizetni, időközben azon ő apostoli felsége a czéheket új rendszabályokkal látván el, a melyek értelmében senki 30 frtnál többet fizetni nem köteles, *Liedemann* a czéh előljáróival úgy egyezik meg, hogy a 35 frtnak csupán felét, vagyis 17 forint 30 krt fizet le, a mit meg is tesz:

1747-ben a czéh tagjai:

Szilassy János. Czéhmester. *Lang Illés Bernát.* Második czéhmester. (Beisitzer). *Löw Pál. Finck Dániel. Hendel Mihály Euséb. Kaynár János.*

1760 julius 7-én *Löw Pál* ugyancsak *Pál* nevű fiát a czéhnek bemutatván, kéri a czéhet, engedjék meg, hogy mint ötvös fia fél mesterremeket készíthessen s fél taksát fizessen. Megengedik.

1760 julius 11-én *Hendelné Mária* (Hendel Mihály Euséb özvegye) bemutatván a czéhnek János Dávid nevű fiát, kéri a czéhet, engedjék meg, hogy mint ötvös fia fél mesterremeket készíthessen s fél taksát fizessen Megengedik.

1761 október 1-én jelentkezik *Szakmáry János Dániel* s felköveti a czéhet. Miután Szakmáry Késmárkon is be volt kebelezve, mert előzőleg Lőcsén már 4 évig lakott, a városi tanács közbenjöttével közte s a czéh között egyezség jő létre s ő a czéhbe bekebeleztetik.

A czéhregesztromban felsorolt ötvösmesterek közül *Szilassy János* neve már a magyar művészettörténeté. Alkalmam volt kimutatni, hogy ő *Szilassy Györgynek*, a Kassán 1702-től 1738-ig működött ösvösmesternek a fia, kit atyja 1719 május 14-én szegődtetett be tanulóul magához.* Föltéve, hogy Szilassy János négy évet töltött inassorban s hogy beszegődtetése alkalmával 14—15 éves volt, nyilvánvaló, hogy 1729-ben, a midőn Lőcsén a mesterremeket felköveti s ott mesterré felvétetik, még csak 24—25 éves ifjú s így aránylag már nagyon fiatal korában s mindössze 4—5 évi «*bujdosás*» után lett mesterré.

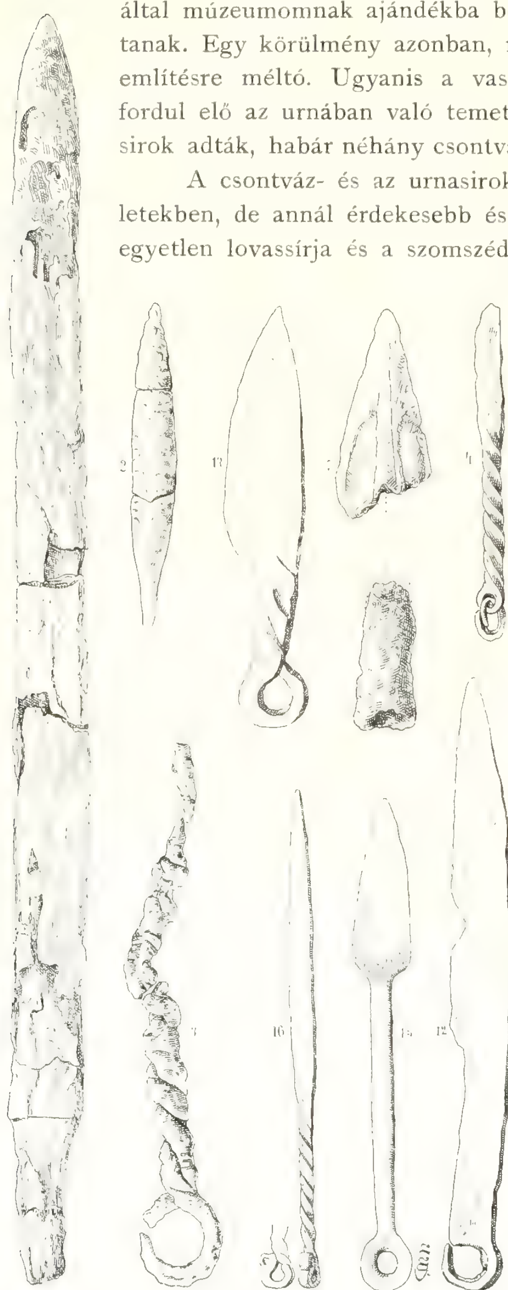
Szilassy János az ötvösség műgyakorlatának s az izlés általános elhanyatlásának daczára a XVIII. századi jelesebb mesterek sorába tartozott s hírnevét különösen festett zománczos képeinek, miket ő «*tűzben pikturált*» képeknek nevezett, köszönheti. A lőcsei róm kath. plébánia-templom tulajdonában lévő aranyozott ezüstkelyhének zománczfestésű képecskéi között ott látjuk Lőcse városának 1747. évi pusztulását is, a melynek Szilassy szemtanuja volt. A képen a főtér van ábrázolva a Szent Jakab-templommal, a városházával s a háttérben néhány magánépülettel, a mely mind lángban áll s a pusztulás szomorú eseményét mutatja. Kitünik ebből, hogy Szilassy János nem volt pusztán *másoló* tehetség, a ki idegen mesterek már kész képeit, metszéseit, egyszerűen utánozta s műveire alkalmazta volna, de oly eredeti inventióval biró művész volt, a ki *természet után* is tudott késziteni fölvételeket, miket, ha azt a körülmények megengedték, műveire is alkalmazott. Ez a körülmény tehetségének mértékét s műveinek becsét csak fokozza előttünk.

Kassa. *Mihalik József.*

* *Mihalik J.:* Kassa város ötvösségének története. 301 lap

III. DARNAY KÁLMÁN KELTA LOVASSÍRRÓL. Gyomán Oláh Péter téglagyáros területén, földmunkálatok alkalmával a munkások őskori sirokra akadtak. Az ásatás a szakszerű vezetést nélkülözte, így el kell tekintenem a lelkörülmények pontos ismertetésétől és csak azon biztos adatok leírására szorítkozom, melyeket Mácz Ákos gyógyszerész szives közvetítésével, Oláh Péter által múzeumomnak ajándékba beküldött érdekes sírmellékletek nyújtanak. Egy körülmény azonban, mely biztos adatokon nyugszik megemlítésre méltó. Ugyanis a vaskorszak második szakában ritkábban fordul elő az urnában való temetkezés, míg itt a siroknak zömét urnasirok adták, habár néhány csontvázsírral is találkoztak a földmunkások.

A csontváz- és az urnasirok általában szegények voltak mellékletekben, de annál érdekesebb és tanulságosabb volt a csontvázsirok egyetlen lovassírja és a szomszédságában lelt két urnasír egyike, mely négy darab érdekes bronzékszert és orsógombot, míg a lovassír, kardon kívül, kardkötőlánczot, vaslándzsát, kést és parittyakövet tartalmazott.

GYOMAI KARD. KELTA KÉSEK ÉS TŐRÖK.

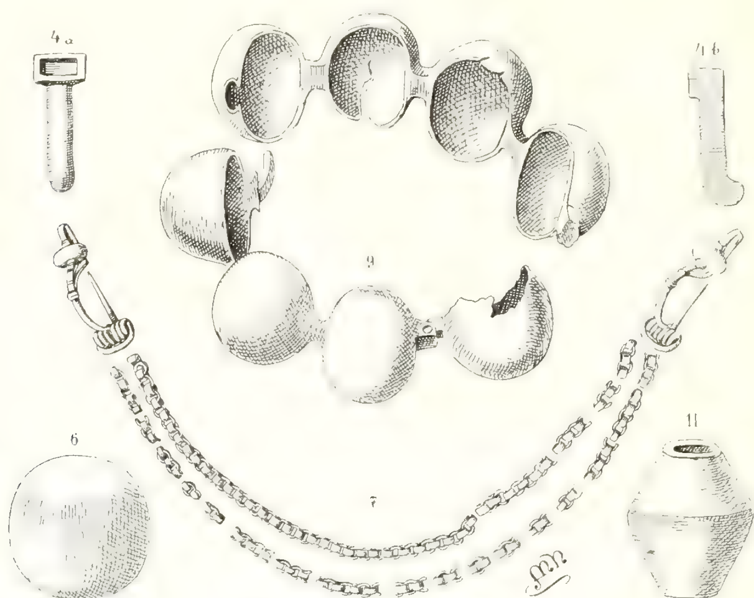
A kelták voltak a magyar földön élt néptörzsek legelső lovasnemzete és habár ritkábban is fordul elő, mint honfoglaló őseinknél, hogy a harczost együtt temették el paripájával, mégis elég gyakran találkoztunk ilyenekkel hazánk kelták által lakott területein. Saját kutatási körömben: Somlyón a Síd-víz tájékán is akadtam kelta lovassírra, mely kardon kívül érdekes zablapárt tartalmazott.

A gyomai lovassírra sík területen, egy méternyi mélységben akadtak a földmunkások. A kedvezőtlen talajviszony következtében úgy a ló- mint az emberi csontváz maradványai teljesen enyészetnek indultak. Aránylag még legépebb volt a koponya, mely azonban a levegőn szintén részekre mállott. A lovassír mellékletei között kétségtelenül legérdekesebb az 1-ső számú kétélű vaskard, melyre rátapadt a fával bélelt kardhüvely, melynek alsó és felső lemezpántjai hiányoznak, és épen ezen körülmény, a rátapadt farészek megnehezítik azon

kérdés eldöntését, hogy a kardhegye csúcsban-e vagy csúcsívben fut-e össze, azaz kora vagy közép La Tène-kor emlékeihez sorozandó. A kard általános alkotása közelebb áll a kora La Tène-korhoz és a kora La Tène-kor mellett szól a kard mellett lelt hajtott kés (2. ábra), melyhez teljesen hasonló már a hallstatti sirokban is fordult elő. Viszont azon körülmény, hogy a közvetlen körében lelt urnasirokban jellegzetes közép La Tène-fibulák fordultak elő, így minden valószinűség arra mutat, hogy a kora La Tène-kard annak azon végső szakából ered, mely közvetlen előzte meg a közép La Tène-kort. Hasonló kardok egész sorozatát leltem a sümegvidéki keltatelepeken: Csabrendeken, Tapolcza-avardombon, Szt-Gróth-polgárvárosban, Károlyházán, Tóth-Almáson, melyek egynémelyike, különösen a csabrendeki, diszített lemeztasakkal vannak ellátva. A gyomai kard egész hossza 68 cméter, szélessége pedig 4 cméter. A 2-ik számú vaskés pengéje ívalakban hajlik és hegye kevéssé felfelé hajló csúcsban fut össze és rövid hegyesülő nyélnyújtványnyal van ellátva. Teljesen hasonló kés került gyűjteményembe egyik somlyói sírból,[1] ismerünk ilyent a hallstatti sirokból is.[2] A kés hossza 13, szélessége 1½ centiméter. A kard kiegészítő részét képezi a kardkötőláncz (3. ábra) és az ahhoz tartozó 4. számú bronzkapocs. A kardkötőláncz nem teljes, hiányzik belőle a nyolczas alakra hajlított karika, melynek egyik tagja a tasakra volt erősítve. A gyomai kardkötőláncz csak kétharmadát képezi a kardlánczok szokott hosszúságának, mely kapocscsal együtt 35—40 cm. között váltakozik. A hason kardlánczok több példánya került elő a somlyói sirokból, melyek közül a legépebbet rajzban is bemutattam Sümeg és vidékének őskora czímű munkámban.[3] A gyomai kardkötőláncz, mely a 4-ik számú kapocscsal együtt eredetileg sem volt hosszabb 26 cméternél, érdekes azon körülménynél fogva, hogy a szokásos kardlánczkapocs nem vasból, hanem bronzból készült és a vasláncz lapított vége a bronzkapocs téglaalakú nyilásában nyert megerősítést. A kardkötőláncz felső karikája a bőröv kapcsába akasztatott használatnál. Hiányosan került felszinre a levélalakú köpűs vasländzsa, mely eredetileg 16 cm. hosszúságú lehetett. A vasländzsa szárnya középen szögalakban törik meg és a közepén végig huzódó dudoros borda azt két részre osztja. Hasonló lándzsák leggyakoribb jelenségei a keltasiroknak. A lovassír-leletet, durván csiszolt kőgolyó zárja be (6. ábra.), mely nem mutat szabályos gömbalakot, inkább sarkokat nélkülöző koczkát és mint ilyen, valószinüleg parittyakő gyanánt szerepelt egykor. A lovas-sírlelet közvetlen szomszédságában, két urnasírra akadtak a munkások. Az egyik durvaszemcsés szürke agyagból készült urnának pereme befelé hajlik, alakja legközelebb jár a két somlyói urnához[4] azon eltéréssel, hogy a füleket pótló bütykök helyett, a gyomai urna domborulatán kiemelkedő kötélfonást utánzó csavaros diszítés látszik. Magassága 22, átm. 23 cm. Az urnában csont- és hamumaradványokon kívül egyebet nem leltek. Annál gazdagabb volt a másik urnasír, mely alakra hasonló a csabrendeki diszített

[1] Arch. Értesítő. Uj folyam XXIV. k. 1. sz. 72. oldal, 2. ábra.
[2] Sacken. Das Grabfeld von Hallstatt. XIX. t. 1-ső és 2-ik ábra
[3] Arch. Közlemények XXII. k. XXIX. t. 1. és 9. ábra.
[4] Arch. Közlemények XXII. k. 55. lap. 1. és 2. ábra.

urnához,* de nagyságra annak kétszeresét teszi és pereme körül bemélyített háromszöges diszítés látszik. Anyaga durva, iszapolatlan sárgás agyag. Magassága 28 cm., szájnyílásának átmérője 20 cm. Hamu- és csontmaradványok között, fibulás bronzláncz, diszített tömör karperecz, hólyagos karpereczpáron kívül, finoman kidolgozott agyag orsógomb képezte az urnasír mellékleteit. A kétsoros bronzláncz (7. ábra) bronzlemezből hajlított karikaszerű apró szemekből áll, melynek végei a fibulák csavaros tengelyeibe voltak beakasztva. A fibula-pár a La Tène-fibulák fejlettebb alakja, az úgynevezett közép La Tène-fibula, mely abban különbözik a korai La Tène-fibulától, hogy a tű kengyelének folytatását képező gombos nyújtvány visszahajlik és rátapad a fibulaívre, a középen érintve azt. Míg a korai La Tène-fibula kengyelének folytatása

GYOMAI ÉKSZEREK.

csak felfelé hajlik és nem érinti a fibula-ívet. A fibulás bronzlánczok részben a ruházat összekapcsolására, részben annak diszítésére szolgáltak, hasonló rendeltetéssel, mint napjainkban szolgál a lánczos mentekapocs. Hasonló alkotású, de diszesebb csüngőkkel és korai La Tène-fibulákkal ellátott fibulásláncot bir a Nemzeti Múzeum a csabrendeki temetőből,** melynek kora azonban legalább félszázad évvel megelőzi a gyomai fibulás lánczot. Szokatlan, de érdekes és ízléses diszítéssel van ellátva, ugyanezen urnasírban lelt tömör bronzkarperecz (8. ábra), mely öt milliméter vastag bronzrúdból van alakítva egymásra hajló végekkel. A karpereczen látható vésett diszítés, helyenkint növénylevélalakú vájadékokat mutat, másutt a mélyített diszítés háromszögalakban fut össze

* Arch. Közlemények XXII. k. 43. lap. 1. ábra.
** Arch. Közlemények XXII. k. 26. oldal.

rendszertelenül ugyan, de mégis az egymásra hajló végek diszítései egymáshoz hasonlóak. E karpereczhez teljesen hasonló karpereczet nem ismerek sem a hazai, sem a külföldi vaskori leletek között, a mélyített és vésett diszítés technikájának szempontjából talán közel jár a gyomai bronzkarpereczhez a krajnai sirokban lelt karpereczek egyike,[1] vagy hazai leleteink közül az ordódbabóti[2] és az Apáti-pusztai karpereczek,[3] de ezek sem adnak a gyomai karpereczhez szorosabb értelemben vett analógiát. A gyomai urnasír bronzékszersorozatát két, egymáshoz hasonló hólyagos karperecz (9., 10. ábra) zárja be. A karpereczek, nyolcz, galambtojásnagyságúnál kisebb, kifelé domborodó, belül üres, bronzbütyökből áll, melyből öt, kis bronznyújtványokkal összekötve egy tagot képez; míg a másik három bütyök, egymásba illő hajlítható csuklóval van összekötve, melynek túlfelén lévő zárnyújtvány belejár a szemben álló bronzbütyök téglaalakú lyukjába. A karperecz belső átmérője 7 cm. Teljesen hasonló hólyagos karpereczet leltek a tolnamegyei paprikamalmi keltasírban is,[4] de még szorosabb analógiát ád a galamboki sírleletem,[5] mely nemcsak hasonló hólyagos karpereczet, de a gyomai fibulás lánczhoz hasonló szemekből alkotott bronzlánczot is szolgáltatott. Az urnasírlelet legkisebb igényű tárgya a 11. számú finom iszapolt agyagból készült kúpos orsógomb, melynek felületén kerekded bélyegszerű benyomás látszik. E két urnasír emelkedettebb helyen került felszínre, ezektől mintegy 120 méter távolságban, sík területen, egy vékonyfalú, finoman iszapolt, korongon készült nagyobb urna került épen felszínre, azonban egyebet hamu- és égett csontmaradványoknál nem tartalmazott. Az ásatás folyamán került még elő három nagyobb gabonaőrlőkő, melyek közül azonban csak egyik 35 cm. átmérőjű, vörös homokkőből készült, korongalakú őrlőkövet tartom egykorúnak a sírleletekkel, míg a másik két, finomabb művű, fehér homokkőből való, egymáshoz illő, 40 cm. átmérőjű korongpárt újabbkori sóőrlőnek gondolom, mely semmi összefüggésben nem áll az imént ismertetett vaskori sírleletekkel.

GYOMAI KARPERECZ.

E leletek kapcsán, néhány érdekes és Sümegh vidékén szórványosan lelt csüngő vaseszközt óhajtok bemutatni, melyek hozzávetőleg egykorúak e sírleletekkel. Azért nevezem e kis sorozatot csüngő eszközöknek, mert mindannyi fogantélyán karika van, mely azon czélt szolgálta, hogy azon át a bőröv bronzkapcsaiba akasztatott. Az őslakók ruházatának majdnem legfontosabb kiegészítő részét képezte a deréköv, mely ritkábban bronzból, de leginkább bronzpitykékkel ékített, a többi ruházatnál szebben, gondosabban kidolgozott állatbőrből készült. Különösen fontos szerepet játszott az öv a keltáknál, mint

[1] Die Urgeschichte des Menschen. Dr. M. Hoernes. 647. lap, 315. tábla.
[2] Pulszky: Magyarország Archæologiája. I. k. 216, lap. 5a. ábra.
[3] Wosinszky: Tolna vármegye története. II. k. CXLII. 2. és 5. ábra.
[4] Wosinszky: Tolna vármegye története II. k. 575. lap.
[5] Darnay: Sümegh és vidéke őskora. Arch. Közl. XXII. köt. 84. lap.

lovasnemzetnél. A keltaharczos övéhez kapcsolta a kardkötőlánczot, melyen csüngött a kétélű kardja, övébe tűzte tőrét, kését egyéb szúró- és vágóeszközét. Ez irányban való felhasználása a bőrövnek képezhette a bőröv czélszerűsítésének első lépcsőfokát. Később, valószínűleg azon körülmény, hogy a bőrövbe dugott tőr, kés gátolta gazdáját a hajlásban, de különösen a lovasharczost a szabad mozgásban. Igy jöhetett létre a bőröv oly irányba való czélszerűsítése, hogy abba bronz vagy vaskapcsokat erősített az őslakó, melyek tartalékául szolgáltak a karikás végű csüngőeszközöknek.

A sümegvidéki keltatelepeken egy szerény sorozatot gyűjtöttem össze ilyen csüngőeszközökből, melynek néhány példányát rajzban is bemutatjuk. A sorozat öt darabja közül három a La Tène-ízlés gyakori diszítésmodorával, csavaros nyélnyújtványnyal van ellátva. Ilyen a csabrendeki szúróeszköz, a somlyói kis-kés és a Keszthely-hegyen lelt rövid, széles pengéjű kés. Sima nyélnyújtványos a somlyai nagy kés és a kis csabrendeki csüngő tőr.

A somlyói nagy kés (12. ábra) hegye felé kissé hajlott és fogantélyával egy darabból van kovácsolva, a fogantély nyújtványa karikaalakra hajlítva. Egész hossza 25 cm., a penge szélessége $3^1/_2$ cm. Hasonló alakú, de nagyobb, súlyosabb csüngő kést ismertettem a kőszegi nagy vasleletemből.*

Szokatlanabb alakú a 13. számú vaskes, mely Keszthely-hegyen forgatás alkalmával szórványosan került elő a mult év elején. A csúcsba futó rövid, széles pengéjű kés, egytagból való rövid fogantélya a csavaros diszítés kezdetleges alakját mutatja és szintén karikában végződik. Egész hossza 17, a penge szélessége 3 cm. A csüngő kések leggyakoribb alakja a 14-ik számú csavaros fogantélyú kis kés. A kés aránytalanul kis pengéje hegyefelé kevéssé hátrahajlik és azzal a másfélszer akkora csavaros fogantély egy tagból van kovácsolva E kis kés még annyiban is különbözik a többi csüngő késektől, hogy a karikában végződő csavaros nyélbe még külön egy kis futókarika is elhelyezve van. A kés somlyói keltasír melléklete volt. Hossza 13 cm., a penge szélessége 1 cm. Hasonló alkotású, de görbébb, nátrahajlóbb pengével ellátott csüngő kések ké tpéldányát ismerjük a Regöly vidékéről (Tolnamegye).** Egy másik, teljesen hasonló is van ugyancsak múzeumomban, mely szintén Somlyón, de szórványosan került felszínre.

A csabrendeki kelta-telepen lelték szórványosan a szokatlan alakú csüngő vastőrt (15. ábra). A vastőr kétélű, rövid, levélalakú pengével van ellátva, melynek vége hegyes csúcsban fut össze. Egytagból kovácsolt, síma, gömbölyített fogantélya kétszeresét képezi hosszúságra a pengének. Megemlítendő azon szokatlan körülmény, hogy e tőrnél a fogantély vége nincs úgy, mint a többi bemutatott eszköznél, karikára hajlítva, hanem vége meglapítva és tüzes állapotban átlyukasztva. Hossza 20 cm. A penge szélessége $2^1/_2$ cm. Hasonló tőrt nem ismerek sem a hazai, sem a külföldi vaskori leletek között.

Még szokatlanabb a másik Csabrendeken lelt tőralakú eszköz (16. ábra). E csüngő eszköz rendeltetését nehéz megfejteni. Alakja első tekintetre meg-

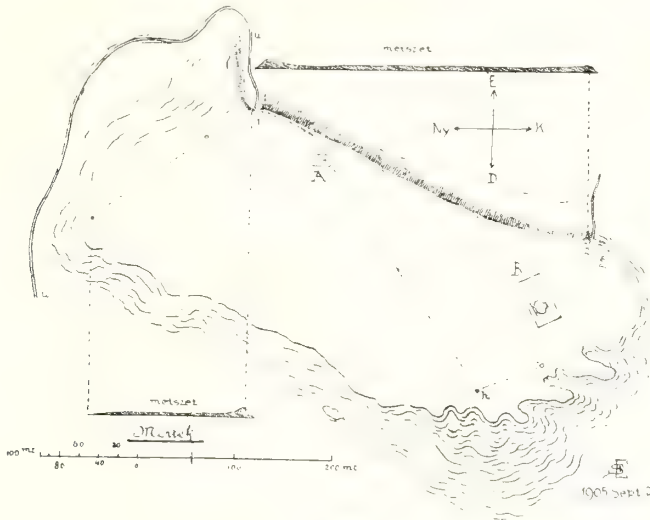
* Arch. Ért. XXIV. k. 344. oldal, 6. ábra.

** Wosinsky: Tolna vármegye története. II. köt. CXXVIII. t. 1. ábra és CXXIX. tábla 5-ik ábra.

felelne a keskeny pengéjű tőrnek, de élei tompák annyira, hogy pengéjének metszete téglaalakot ád a közepe táján, csakis hegye felé vékonyul. Mindazonáltal a tőrökhöz sorozható, mert csúcsba futó hegye szúrásra teljesen alkalmas. Csavaros, díszes fogantélya, mely a penge felét képezi hosszúságra, visszahajlítva, karikaalakban végződik. Hossza szintén 20 cm. A penge szélessége alig haladja meg az egy cmert. Hasonló tőralakú csüngő eszköz szintén nem talál analógiát a vaskori leletek között.

Sümeg, 1905 junius. *Szentmártoni Darnay Kálmán.*

IV. SOÓS ELEMÉR: A FELSŐ-KUBINI VÁRHELYRŐL. A liptói mészkő hegység északnyugatra nyúló ágaival az Árva folyóra ereszkedik, s ennek balparti völgyét alkotván, jelenleg ezen a völgyön halad a Kralován-Suchahorai vicinális vasút. Az említett hegység egyik ága Malatina falu felett a 862 ◇ magaslati számmal jelzett Öreg-hegygyel (Stari-Lazi) nyugati irányt véve, az alsó és felső-kubini patakok (Lestine- és Srnačie-pat.) közzé szorulva Árva várától délre, Felső-Kubin helység felett északra emelkedő 812 ◇ számmal jelzett «Éles-szirt»-tel (ostra skala) végződik. Ez utóbbi sziklatető egy észak és északnyugatra elnyúló 14 holdnyi termő fenlapot mutat, melynek délkeletre eső utolsó harmadában «várnak» nyomai láthatók. E vár egykori fennállásáról

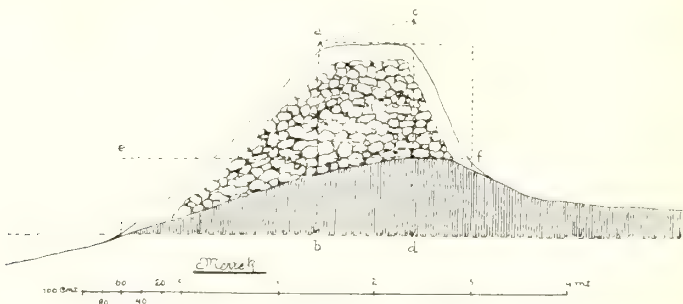

1. ábra.

és ősrégi eredetéről számos pogánykori leleten kívül a közte és Árva-vára közt fekvő «Várköz» (Medzihradne) nevű falu elnevezés is tanuskodik. Azon élénk érdeklődés, melyet az 1876. évi Budapesten megtartott internationalis archæologiai congressus és az azzal egybekötött kiállítás az országban felébresztett, Kubinyi Miklós árvaváraljai uradalmi jogügyi igazgatót arra serkentették, hogy Árva megyében több helyen ásatásokat eszközöljön, minek eredménye különösen Felső-Kubin határában a helységtől északra fekvő sziklatetőn ◇ 812 kétségtelen jelekben nyilvánult és gazdag maradványait hozta napvilágra egy

5*

történetelőtti telepnek. A hozzá vezető út *u—u*, Felső-Kubin felett e területnek északnyugati oldalán kanyarodik fel. Elérve a fenlap utolsó harmadát hirtelen kanyarodással keletre a vár északi sarkába fordul. (1. ábra.) A fenlap északnyugati, délkeleti és keleti oldalai függélyes sziklafal gyanánt esnek le 100—300 méter mélységgel váltakozva, ellenben az északnyugati oldalon északra húzódó magaslatokkal összefüggésben van. Míg a három oldalról sziklafalakkal körülfont tető magában véve is már egy nehezen megközelíthető térséget foglal el, negyedik oldalán egész hosszban megközelítése lehetséges. Így aztán azon népek, kik e vidéket valamikor lakták, betörések ellen magukat biztosítandók, ezen részét a fenlapnak egy erős kőgátonynyal körülrakták, mit földréteggel felhordtak. (2. ábra.) Az anyagot, melyet e gátnak emelésére felhasználtak,

2. ábra.

ezen területnek belsejéből nyerték. Szemellátható két kapuja vagy bejárója van ez erőműnek. Az 1-ső az északnyugati csúcson, a 2-dik az északkeleti csúcsban. Az eképen lezárt terület az 1-ső számú kaput alappontul véve délkeletre eltolt szabálytalan négyszög alakot ölt. A gátnak külső tarajvonala *d—b* két méter magasan hozzá simul a szeliden lejtősülő magaslatokhoz. Belső tarajvonala *c—d*, ellenben 1 méter magasan áll, mely valószínűleg valamivel magasabb lehetett körülbelől 20 méterrel, de marhajárás és ember nyom már letaposták. A gátonynak alapja *e—f* most 3·60 méter, teteje 1 méter szélességben mutatkozik. A két kapubejáratnál a földhányás valamivel magasabb, jelenleg két-két kaput alkot. Jele annak, hogy e helyütt fatornyok állhattak, melyek a bejárat védelmére szolgáltak. Úgy látszik még egy harmadik nyilása is volt ezen várnak a keleti oldalon, két meredeken leeső sziklafal között, *i*, 5, melynek védelmére látszólag szinte egy gát volt emelve, de most már nagyon elenyészettnek látszik *g—h*. Ezen a helyen alig közlekedhettek máskép... mint létrával, vagy lehet a kőbe vésett lépcsőkön, melyeknek nyomait azonban most már nem lehet feltalálni. A fenlapnak nagy belterülete azt bizonyítja, hogy a nép vész idején marháival együtt ide menekülhetett. Jelenleg művelés alatt lévő szántóföldek. A sziklának délre eső oldalán egy barlangüreg is kivehető *k*, ez is jó búvóhelynek igérkezhetett. Nyílása 6—8 méter magasságban van a föld talajától. Állítólag a fenlapról is volna egy bejárója. Vízhiányban sem szenvedhetett a területet megszállt népe, miután a fenlapon több helyütt vizenyős

helyek mutatkoznak. A lelhelyek ezen a fenlapon következők: *A)* közel az 1-ső számú kapunál, találtatott a többi közt egy igen szép arányokban fejér állatcsontból kikészített letörött nyílhegy. Ettől a lelhelytől keletre nem messze a második lelőhely *B)* Itt elszenesedett gerendadarabok azt a következtetést ébresztik, hogy ezen a helyen s körülötte apró lakóházak lehettek, miben még az a körülmény is megerősít, hogy agyag cserepeken kívül, egy edény is, bár összezúzott állapotban kikerült, melyet tulajdonosa Kubinyi Miklós összeragasztott és az Árva-vári múzeumban helyezett el. Mind a két lelőhelyen talált tárgyak maradványai bizonyságai, hogy a felső-kubini ősi vár, ezen fenlapjának északra eső legmagasabb részén, közel a 2-dik számú kapunál lehetett. Fából épült alkatrészei tűz által pusztulhattak el s ily állapotban kerülhetett a vár a honfoglaló magyarokra.*

Budapest, 1905 október 8-án. *Soós Elemér.*

* Kubinyi Miklós szives közlése után 1905 szept. 2-ikán a helyszinén tett tapasztalataim nyomán

RÉGI CHIRURGIKUS (?) BRONZOLLÓ A NYIREGYHÁZI MÚZEUMBAN $^2/_3$ n.

IRODALOM.

EMLÉKBESZÉD TORMA KÁROLY r. tag fölött, Téglás Gábor l. tagtól. Budapest, 1905. 8 r. 32 l. Torma Károly (1829—1892) XIX. századbeli elismerésre méltó tudósaink azon sorához tartozik, a kik saját erejükből, vezető tanár utmutatása nélkül váltak kutatókká, a kik hazánk emlékeinek tudományos tanulmányát megalapították és évtizedeken keresztül buzgón és nagy sikerrel fejlesztették. Ezek sorában Érdy (Luczenbacher) János, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Pulszky Ferencz és Rómer Flóris voltak az idősebbek, Torma Károly nyomban követte őket. Ő elődeivel szemben, a kik szélesebb kört öleltek át tanulmányaikban, inkább a specialista álláspontját képviselte. Középkori oklevelek közlése mellett a rómaiak korát választotta ki magának és ebben is leginkább a föliratok gyűjtése és megfejtése, valamint helyrajzi problemák foglalkoztatták. Irodalmi munkálatai csak úgy mint egyetemi előadásai tizenöt féléven át (1879—1887) jóformán erre a körre szorítkoztak. A római föliratok számát, melyekkel ő tudományunk anyagát gyarapította, ötszázra teszi életírója és azért méltán magasztalhatta Mommsen a római föliratok Corpusában, mint a daciai emlékek egybegyüjtésében legkiválóbb munkatársát. Daciába és Mœsiának hazánk déli vidékeire terjedő helyrajzi megállapításaiban szintén tetemesen vitte előbbre ismereteinket, de voltak téves megállapításai, melyeket Téglás megemlít, bár hibák fölsorolására emlékbeszéd tartása szerzőjét nem szokta kötelezni. Azt is fölöslegesnek tartjuk, hogy a szabadban kutató archæologussal szemben inkább szobában dolgozó szaktársainkat kicsinli. Nem lehet az emlékbeszédből kivenni, hogy Téglás, a ki szintén, úgy mint Torma, leginkább helyrajzi kérdések megoldásában keresi tudományos életczélját, kire czélzott és kire haragszik. Mi nem ismerünk oly archæologust, a ki szakunk bármely részével foglalkozzék, csupán az íróasztala mellett tudna boldogulni, mert kútfőink, melyek alapján tudományunkat fölépítjük anyagi emlékek, azok pedig ritkán olyanok, hogy házban kapjuk kézhez. Hogyha pedig az életíró úgy vélekedik, hogy Torma csupán künn járt, de otthon nem dolgozott, akkor rosszúl van értesülve. Ily megkülönböztetéseket tehát inkább műkedvelő laikusokra hagyjunk, a kik nincsenek tisztában tudományos föladataink és a rendelkezésünkre álló anyag természetével. Vajjon hol írta Torma nagy mestere Mommsen az ő több ezerre menő értekezését és bámulatra méltó könyveit, ha nem íróasztalánál és mégis ki merte volna őt szobatudósnak nevezni?!

Tormát szorosabb szaktársai az epigraphusok és topographusok mindig becsülték, de hogy azokon túl is tett szert népszerűségre, leginkább a hetvenes évek végétől fogva néhány éven át teljesített, szerencsés aquincumi ásatásának köszönhette, mely az aquincumi amphitheatrum földerítésére vezetett.

Ez volt utolsó nagy sikere, mely után már csak néhány kisebb fontosságú értekezése következett. Az epigraphikus irodalomban utoljára az Arch. Értesítőben szerepelt a neve, mikor 1886-ban a szerkesztőség kérésére a maros kereszturi diplomát ismertette. Röviddel ezután elhallgatott. Szárnya-szegetten és kedvetlenül hagyta el a tanszéket, az irodalmat, hazáját. Csupán az életíró előtt tünik ez «rejtélynek»; mindenki tudja, hogy a hatvanas és hetvenes években a politikáért hozott áldozatok tették anyagilag tönkre és így hosszú évi küzdelmek után vagyonilag, testileg és lelkileg megtörve keresett megnyugvást előbb Rómában, azután Porto d'Anzióban. Ez utóbbi helyen a kies fekvésü temetőben aluszsza örök álmát és Fraknói Vilmos állíttatott hamvai fölé méltó síremléket. Téglás emlékbeszédének becses függeléke gyanánt kapjuk Torma Károly egyetemi előadásainak czímjegyzékét és irodalmi munkásságának az áttekintését. Jó lett volna a róla korábban megjelent életrajzokat és a képes folyóiratokban közzétett arczképeket is följegyezni. Kellemetlen baj, hogy sok sajtóhiba zavarja az olvasó kegyeletes hangulatát. Féldákul idézünk néhányat a 23. oldalról. 1. sor. Fertena Fortuna helyett, 2. sor. regészet régészet helyett, 3. sor. Ancino Anzio helyett, 4. sor. Apollodi Belvedere a helyett del Belvedere stb. stb. *x. y.*

EMLÉKBESZÉD CZOBOR BÉLA r. tag fölött Békefi Remigtől, Budapest, 1905. Kiadta a m. tud. Akadémia 8 r. 34 l. arczképpel. Békefi ezt a rövid, de tömör és Czobor munkás életének minden fontos mozzanatát mélytányló emlékbeszédét egy évvel a boldogult elhunyta után olvasta föl az Akademiában. Czobor Béla meghalt 52 éves korában, 1904 januárius 23-ikán, pár nappal mielőtt az egyetemen a rendes tanárságot elérte volna. Életének az volt a tragikuma, hogy nem birta soha elérni, a mire méltó joggal és készültséggel életében törekedett. Az egyházi pályán sohasem birta azt a fokot elérni, melyre talán kevésbé méltó kortársai sokasága is eljutott. Mikor 1888-ban Ipolyi meghivta Nagyváradra és már közel volt a kanonoksághoz, akkor Ipolyi váratlan halála véget vetett egyházi aspiratióinak. Az egyetemen 1877-től kezdve volt a keresztény archæologia magántanára, csak 1897-ben birt a rendkívüli tanársághoz jutni és mikor hét évvel utóbb végső vágya, hogy e pályán érje el ambitióját, már-már beteljesült volna, akkor mindennek vége szakadt. Irodalmi munkássága is mutat megszakításokat. Még kezdő korában (1875) közzéteszi a keresztény egyházi művészet kézikönyvét ; ezután öt év mulva belékezd egy kimerítőbb, kézikönyvbe a keresztény műarchæologia encyclopædiájába, közzétesz belőle két vaskos füzetet, a harmadikat 1883 őszére igérte. Sohsem fejezte be. A nyolczvanas évek elején belé fogott egy nagy munkába az esztergomi kincstárról ; mintegy 12 füzetre volt a munka tervezve, soh'sem ment túl a 3. füzeten, pedig e három füzet tartalma után itélve ez lett volna legjelesebb műve. Nagy érdeme volt az Egyházművészeti Lap alapítása és föntartása (1880—1886). Az a másfélszáz czikk, melylyel ezt a hét kötetet jóformán maga megtöltötte, bámulatos munkaképességének legfényesebb tanusága. Utoljára a kilenczvenes évek végén vállalta el egy nagy munka szerkesztését, a millenniumi kiállítást megörökítő művet ; ennek négy év alatt 10 füze-

tét birta kiadni, azután évekig megakadt a munka és Czobor kénytelen volt a szerkesztést más kezekre hagyni.

Nyilvános pályáját a n. múzeum régiségosztályában kezdte 1876-ban és ott tíz esztendőt töltött, ezután két évig Nagy-Váradon az egyházmegyei seminariumot vezette, Henszlman Imre halála után 1889-ben a műemlékek országos bizottságának előadója lett. Az akadémia 1881-ben választotta meg levelező tagnak, 1899-ben rendes tagnak. Hat kiállításban volt szervező szerepe; 1879. a székesfehérvári kiállításban, 1881. az orsz. nőipari kiállításban, az 1884. évi ötvöskiállításban, az 1885. évi budapesti országos kiállításban, az 1896. évi millenniumi és az 1900. évi párisi magyar történelmi kiállításban. Mind e kiállításokat értékesítette tudománya számára; több százra menő közleményeinek java része ezekkel kapcsolatosan jöttek létre. Békefi odaadó szorgalommal állította össze Czobor dolgozatainak a bibliographiáját: írt öt önállóan megjelent dolgozatot, 236 értekezést, 33 könyvbirálatot és szerkesztett három művet. Méltán úgy tünik föl előttünk, mint a ki Ipolyi, Rómer és Henszlman kidőlte után mintegy másfél évtizeden át jóformán egyedül képviselte az irodalomban és a tanszéken az egyházi archæologia disciplináját és ezt a föladatát elismerésre méltó sikerrel teljesítette. A legszomorúbb, hogy most nincs, a ki akár az irodalomban, akár a tanszéken az általa hagyott űrt kitöltené. *ab.*

D. GYÁRFÁS GÉZA: *Sátoraljaújhely története.* (S.-Ujhely, 1904—5. I—VII. füzet.) Sátoraljaújhely város közönségét méltó dicséret illeti azért, hogy a város történetének megiratását elhatározta, sőt e műnek már egy részét saját költségén ki is adta. A monographiát. D. Gyárfás Géza ismert történész írta, a ki már tizenkét év óta szerkeszti az «Adalékok Zemplén vármegye történetéhez» czímű folyóiratot. A minden tekintetben derék műből eddig (2 év alatt) összesen hét füzet jelent meg s ezekben a füzetekben a város legrégibb hajdankora van tárgyalva. A történeti rész ismertetésével ezúttal nem foglalkozunk, csupán az archæologia szempontjából veszszük szemügyre a könyvet.

Sátoraljaújhely és környéke földrajzi fekvésénél fogva az őshajdankorban jelentős szerepet játszott, mert egyrészt itt érintkezik a felsőmagyarországi hegyvidék az alfölddel, másrészt az északról délnek húzódó vándornépek útjába esett. Ez az oka, hogy a város környékén, valamint a vidéken rendkívül sok becses régészeti emlék került már eddig is felszinre, jóllehet rendszeres kutatásokat ezen a tájon még alig eszközöltek. Szerző a mű II—IV. fejezeteiben «Sátoraljaújhely környékének őslakói», továbbá a «Római emlékek», végül «Hun-avar és kun nyomok», valamint «A magyar honfoglalás» czím alá foglalva sorolja fel a helyben és vidéken levő régészetileg nevezetes pontokat, ismerteti a főbb lelőhelyeket és a leleteket.

Az őslakosok legrégibb nyomát, szerző szerint a mai várhegy keleti oldalán találták pár évvel ezelőtt, a midőn a hegyoldal rendezése alkalmával egy nagy barlangra akadtak, melyben kő- és csonteszközök, emberi és állati csontok fordultak elő. A barlangot nem lehetett tüzetesen átkutatni, mert a tulajdonos, a kinek ott szőlője van, betömte. A másik fontos præhistoriai

lelőhely a város alatt elterülő síkon a Bodrog folyótól nem messze eső «Bibércz» nevű homokos földhát, mely a hajdankorban a város körül elterülő nagy terjedelmű vizekből mint sziget emelkedett ki. Ez a «Bibércz» az ő alig harmadfél méter magasságú tömegével jelenleg homokbányául szolgál s így a munkások homokhordás közben találják a régi tárgyakat. Eddig őrlőkövek, grafittal vegyített anyagból készült edények, kova és obszidián nyílhegyek, szarvascsontból készült kések, kőből faragott bronz öntőformák és bronzkarikák találtattak, a mi azt mutatja, hogy e földhátón rendszeres kutatás útján még igen sok őskori tárgyat lehetne összegyűjteni.

Kőeszközöket, nyílhegyeket és késeket találtak ezenkívül a város felső határában a Torzsás erdő közelében, továbbá a Halyagos, a Cseréptető, a Sátorhegy, a Nagyszára hegyeken, valamint a szomszédos Károlyfalva és Rudabányácska községek környékén.

Bronztárgyakat a Bibérczen kívül a szomszédos Borsi községgel határos részen leltek még, hol fegyverek fordultak elő. Urnasírokra, a 70-es években, a magyar államvasutak építése idején, a mai állomás udvarán a vasuti munkások akadtak. A városból a vasut felé vivő út mentén az 1890-es években épült új házsor helyén három urnát találtak, melyek körül ezüst ékszertárgyak fordultak elő. Örvendetesen veszszük szerző kijelentéséből tudomásul, hogy ezek az itt elősorolt régészeti leleteknek csak kis része ment veszendőbe, a nagyobb rész pedig részint Dokus Gyula magángyűjteményébe, részint a szomszédos sárospataki főiskola múzeumába került. A város környékén földből épült halmok nem fordulnak elő, földvárak és várak nyomai a környéken a Sátor- és a Várhegyen, továbbá Tokaj, Zemplén és Mezőzombor községekben fordulnak elő. Római érmeket a városban és annak környékén sűrűn találtak, a Sátorhegy déli lejtőjén előkerült Trajanus császár korabeli római éremlelet azonban a Krakkó városi múzeumba vándorolt. Szerző szerint a szomszédos bodrogszerdahelyi határban egy «Cajus» feliratú cserépedényt, a magyar-izsépi határban egy bronz-sisak darabját találták, melyen Minerva-fő volt ábrázolva, végül a zempléni földvárból római feliratos (?) téglák kerültek elő, de hogy ezek miféle gyűjteménybe jutottak, avagy egyáltalán megvannak-e még valahol, arról nem nyerünk felvilágosítást. A régibb középkorból a helyben és vidéken előforduló fegyverdarabok és házieszköz maradványok mellett egy állítólag Pulszky által determinált bronzérem rajzát is közli a monografia, melynek egyik oldalán emberfő, a másikon zsidó felírás van. Ezt a város felső határában, vasutépítésnél találták 1875-ben s jelenleg egyik helybeli ügyvéd tulajdonában van.

A honfoglalás korából igen sok lelet került már e vidéken felszinre s ezek az Archæologiai Értesítőben Szendrei János (1898) és utóbb Dókus Gyula (1902) régiségbúvárok által részletesen ismertetve lettek. Dókus zemplénmegyei alispán gyűjteményében közel négyszáz darab honfoglaláskori nagybecsű tárgy foglal helyet. *Dudás Gyula.*

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT «Az Aquincumi ásatások és múzeum ismertetése» czímü kis kalauzából megjelent a negyedik átdolgozott és bővített

kiadás egy tervrajzzal az ásatási területről és 17 ábrával a romokról és egyes kiválóbb muzeumi tárgyakról. A 76 oldalas füzet természetesen helyszini használatra készült és ott élvezetesebb, mintha valaki otthon akarná elolvasni. A füzet igen tanulságos, mert teli van tömve hasznos adatokkal és a bevezetésben a laikus Aquincum históriájáról is kap egy kis képet; bár bajosan fog e szerint eligazodni az iránt, hogy hány fő része lehetett ennek a városnak és hol laktak a benszülöttek, hol a római polgárság. A füzet elolvasása után aligha nem az a képzelmük lesz az olvasóknak, hogy a városból nem is láttunk soha többet, mint a mi most a pap földjén előttünk van és a mit néhány érdemes kutató közköltségen fölásatott. Legsajátszerűbb, hogy a szerző nagyérdemü elődei közül Rómer Flóris nevét egyszer sem említi, pedig több mint tíz évig ő volt Aquincumnak a legbuzgóbb őre és kutatója; tanuság reá az a tömérdek aquincumi emlékanyag, melyet az ő fáradhatlan buzgalmának a n. múzeum köszön. Azt sem látjuk helyesnek, hogy szerző oly hiányosan adja az aquincumi ásatásokat ismertető szakmunkák lajstromát és ott sem találja szükségesnek Rómer dolgozatait fölemlíteni. Budapest Régiségeiből Havas Sándor négy év alatt négy kötetet adott ki (1889—1892), a jelen szerkesztő nyolcz év alatt (1897—1904) csak négyet és az utóbbi kötet megjelenése óta is majdnem másfél év mult el. *a. e.*

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET közzétette az 1904-ik évről szóló XIII. évkönyvét, melyet Kórody Péter szerkesztett. A változatos tartalmú kötetben olvasóinkat leginkább dr. Cserni Béla közleménye érdekelheti, mely az apulumi maradványokról szól. Ez Cserni tizenegyedik jelentése Apulum területén folytatott ásatásairól és kutatásairól. Az 1903. évben leginkább két helyen vezetett gondos ásatásokat, a várövben (glacis) és a hidászok gyakorló terén; az előbbi helyen rabokkal, az utóbbi ügyes katonai utászokkal dolgozott, a mi az intéző hatóságokkal föntartott kedvező viszonynak volt köszönhető. Mindkét helyen végzett ásatásáról pontos alaprajzokat és kitünő fénynyomatokat kapunk. Leginkább fürdőkhöz tartozó épületrészek kerültek elé. A várövbeli romok között lelt pénzek Hadriansból kezdődőleg a III. század közepéig érnek le, voltak bélyeges téglák, mécsesek, színes vakolatrészek, cserép- és üvegedények, csont- és bronztárgyak, tömérdek vastárgy, meg egy oltár. A gyakorló téren római ház falaira bukkantak és annak a jó karban maradt alfűtési szerkezete a legbecsesebb része. E helyről is sokféle holmi került a megyei múzeumba: alfütési oszlopok és pillérek, öt helyiségből kiszedett mozaikos téglák, födélcserepek, színes falvakolat töredékei, terra sigillata s egyéb cserépedények, mécsesek, agancsból faragott síp, csontgyűrű, bronzedény pereme és egyéb kisebb bronztöredékek, vastárgyak, II. századi érmek, két kőnehezék és egy faragványos oszlopfő márványból. Cserni már 1863 óta tartotta szemmel a katonai gyakorló téren, a várban és a vártól délre eső mezőkön alkalmilag előtünt falmaradványokat és most rövid áttekintésbe foglalja évtizedek óta gyűjtött tapasztalatait. Térkép kiséretében megállapitja az apulumi katonai álló tábort és a várostól délre Marosportusig terjedő két városrészt, nevezete-

sen szerinte a Maros Portus s a vasuti gát közt elterülő réten a Marcus Aurelius császár alapította apulumi colonia terült el, a 133. a) számú vasuti őrháztól éjszak felé elterülő városrész az apulumi municipium volt. A végén a colonia területéről való érdekes római feliratos emléktáblát ismertet. A márványemlék 196-ból való és Septimius Severus meg fia Caracalla üdvéért Jupiternek szól, abból az alkalomból, hogy Quirinus az apulumi coloniában augura bithyniai származású polgárok testületének patronatusát elnyervén, a Jupiter templom ajtait és szárnyait saját költségén csináltatta.

A kötet végén hivatalos adatokat közöl az Évkönyv a társulatról és a múzeumról, melyeket már más alkalommal tettünk közzé.* *x. y.*

A CSONGRÁDMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉG. TÁRSULAT 1897—1904. évi működéséről tett közzé egy 23 lapra terjedő füzetet dr. Berecz Sándor társulati titkár. Az Előszóban arról a meglepő jelenségről ad hírt, hogy míg a társulat tagjainak a száma két évvel alapítása után 181 volt, addig most nyolcz évi fönnállása után ez a szám százzal kevesebb. Ez annál megszégyenítőbb a szentesiek s az egész vidékre, mert Csallány Gábor múzeumi őr személyében oly körültekintő, buzgó és kitartó kutatójuk van, a ki a múzeumot az ő ásatásaival rövid néhány esztendő lefolyása alatt a legértékesebb vidéki közgyűjtemények sorába emelte. Ez az intézet csakugyan medérdemli, hogy minden jóravaló gazda reá évente négy korona tagsági díjat áldozzon. A füzetben legérdekesebb a gyűjteményről szóló jelentés Csallány Gábortól. Egy kis statisztikai tábla az évenkénti gyarapodást mutatja öt csoport szerint. A régiségek összes száma 12,309 db, az érmekké 11,412 db. A szerzemények áttekintése két teremben 17 szekrény tartalmával ismertet. Az áltekintést követi az ajándékozók és a társulati tagok névlajstroma. *a. b.*

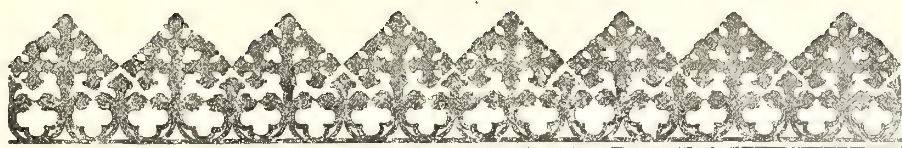
A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉG. MÚZEUM-TÁRSULAT Értesítőjéből megjelent a XXI. (új) folyam I. és II. füzete, szerkeszti dr. Berkeszi István főtitkár és múzeumi őr. A megnyitó czikkben Milleker Bódog összefoglalja tapasztalataït a gazdag vattinai őstelepről, a hol 1893 óta folynak a kutatások a nélkül, hogy a lelőhelyet teljesen kimerítették volna. A mostani kimerítő ismertetést 25 képes tábla kiséri. Rövidebb, de szintén eredeti kutatásokon alapuló tartalmas közleményt kapunk dr. Karácsonyi Jánostól, a Délmagyarországon létezett eddig ismeretlen monostorokról. Szerző kilencz monostorról állítja össze az okmánytári és helyrajzi adatokat. A helyek, melyekről elnevezték, a következők: Eperjes, Bisztria, Biszere, Hódos, Izsó, Rahoncza, Kenéz, Gyelid, Sásvár és Szagyó. A közlemény végén a tudós szerző helyrajzi áttekintést ad a Csanád egyházmegye tatárjárása előtt létezett püspöki, préposti és apáti egyházakról, melyeknek számát 22-re teszi. Dr. Szőke József kutatja a temesvári vizi várt vagy vizi toronyt, mely a város erődítésének egykor kulcsa 'és a török pusztítás idejében a magyar várőrség utolsó menedéke volt. A fontos pontot történeti okmányok alapján a város déli falán a hidat védő bástyában látja.

* Arch. Ért. 1905. évi 284 l.

A «Múzeumi ügyek» szakaszában a társulati főtitkár kimerítő jelentést közöl a társulat 1904. évi működéséről és a múzeum állapotáról. Nagy esemény volt a társulat életében az ez évben október 29-ikén Wlassics Gyula elnöklete alatt ott lefolyt orsz. múzeumi szövetségi közgyűlés. A gyűjtemények közül leginkább a régiségtár és az éremtár gyarapodása érdekel bennünket. 1904-ben leginkább alkalmi vételekből és ajándékokból gyarapodott a múzeum, mert ásatást ez évben nem folytattak. Jelentékenyebb ajándék volt a dubováczi őstelepről származó gazdag sorozat: őskori cserépedények és bronzok, melyekhez közép- és újkori tárgyak is csatlakoznak. Más alkalommal a temesnagyfalusi őstelepről kapott a múzeum kő-, bronz- és cseréprégiségeket. Gazdag lelőhely gr. Serényi János bukoveczi birtokán van, a honnan szintén számos ajándékot kapott a múzeum. Temesvár vidékéről számos fegyverrel gazdagodott a gyűjtemény és sok tárgyat kaptak egyes jóindulatú ajándékozóktól, a mi azt mutatja, hogy megvan a déli vidéken az érdeklődés a múzeum iránt. Az éremgyűjtemény is többnyire hasonló módon gazdagodott, egészben 1638 db a szaporulat. Sajnálattal jelenti a főtitkár, hogy a közszemlére kiállított érmekből 49 db, az asztalfiókból pedig 8 db aranyérem tünt el. Az eltünt érmek pontos lajstromát a 109—112 lapokon kapjuk. Értékük mintegy 1800 korona. A tettest sikerült kézre keríteni, a házi szolga fia volt; az érmek egy részét is visszakapták. A társulati tagok száma az 1905. év derekán még nem érte el a kétszázat, a mi igen kevés! *x.*

A GÖMÖRMEGYEI MÚZEUM MÚLTJA ÉS JELENJE írta Fábry János Rimaszombat 1905. 8. rész 34 l. A tartalmas füzetben az érdemes szerző leírja a gömörmegyei múzeumügy közel huszonöt év óta tartó vajudását. Lelkes férfiak az akkor megtartott rimaszombati régiségkiállítás alkalmából, melyről Pulszky Ferencz is adott hírt e folyóiratunkban* megalapították, áldozatkész adakozók oda is adták a birtokukban lévő régiségeket, de sem a társulat, sem a város és megye nem pártolták az új intézetet úgy, a hogy érdemelte volna. Egyik helyről a másikra vándoroltak a tárgyak, kellő szervezetet sem adtak az intézetnek és csak a jelen füzet szerzője tartotta benne a lelket, évtizedeken keresztül folytatta a gyűjtést és buzdítást és annyi sikerrel járt munkássága, hogy most végre öt szoba megtelt, van a gyűjteményről leltár, sőt évenként pár száz ember szokta nézni. A gyűjtemény régiségekből, iparművészeti, szépművészeti, néprajzi, kegyeleti csoportból és könyvtárből áll. A régiségek osztálya mintegy másfél ezer darabra megy. A statisztikai kimutatás a többi csoportról is ad számbeli kimutatást. Az ajándékokról külön áttekintést kapunk. Időszerűnek tartja szerző, hogy most a megye oltalmába vegye, és gondoskodjék újabb, megfelelőbb elhelyezésről, alakuljon múzeum-társulat és kérjenek az államtól támogatást. Egyúttal útbaigazítást ad a gyűjtőknek, mire kell a múzeumnak terjeszkednie és lelkes szavakkal ecseteli ily közművelődési góczpont fontos hivatását. *a. b.*

* Arch. Ért. 1882. évi 132—135 l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 30-án, d. u. 5 órakor tartotta rendes havi ülését a Magy. Tud. Akadémia üléstermében.

Jelen voltak báró Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt: dr. Éber László, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, br. Nyáry Albert, Téglás Gábor, Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok. Lipcsey József pénztárnok, Csányi Károly, Gróh István, Sztehló Ottó és 14 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, titkár felolvassa *Mihalik Józsefnek* a nagybányai XVI-ik századi ékszerleletről szóló értekezését, a leleteket is bemutatván.

Ezután beható ismertetés keretében *dr. Márton Lajos* mutatta be a féregyházi őskori aranyleletet, mely érdekességénél és gazdagságánál fogva méltó feltünést keltett. Titkár a pénztári kimutatást olvasván föl, tudomásul vétetett s miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Vásárhelyi Géza* és *dr. Finály Gábor* ig. vál. tagokat kérte föl az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A NEMZETI MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1905. évben. A krétai Knossosból Minos palotájából származó alabastromtábla három kis darabját ajándékozta Walfisch Géza. — Dr. Márton Lajos a nyáron megejtett tudományos utazása alkalmával szerzett 28 db. őskori régiséget hozott az osztály számára. Van köztük 5 db cserép a vajkoviczi őskori sánczról, ugyanonnan római kori edény töredéke, Klakarról Boszniában talpas edény töredéke, ugyanonnan kővésők, késpengék, nucleusok és vakarók; Butmirról való három kőeszköz és a borsanói terramaréból származik egy szarvasagancs faragás nyomaival. — Az alsóbereczkii őstelepről származó cserép, kő, agyag csont és vasrégiséget egészben 59 dbot vétel utján szereztünk a gyűjtőtől Berecz Károly tanítótól. — Az alsóvadászi (Abauj) őskori várdombon megejtett ásatásból dr. Márton Lajos n. muzeumi segédőr 364 dbbal gyarapította a múzeum gyűjteményeit. — Csókáról (Torontálmegye) a Lederer-birtok területén létező Kremenyák nevű őskori telepről ajándékul küldtek a tulajdonosok 50 db őskori régiséget, többnyire agyagkészítményeket. A cserepeket többször szallagos mustrák ékítik. — Tiszakesziről származó őskori régiségeket: bögrét és agyagedények töredékeit küldött ajándékul Végh Kálmán Mátyásároktői r. k. plébános. Az urnák a bütykös díszűek fajtájához tartoznak. — Déznáról

Török Gyula földbirtokos egy őskori kőbalta csonka töredékét ajándékozta. — Dunapenteléről őskori átlyukasztott kőbaltát vétel utján szereztünk; hossza 16 cm., szélessége 7 cm. Állítólag a «Szigeten» találták. — Bezdáról (Baranyamegye) származó két darab kővésőt, egy bronzkardpengét és egy agyagedényt küldött ajándékul Lechner Antal úr Beremenden. — Állítólag Baranyamegyéből származó csonka őskori kőszerszámokat vétel utján szereztünk. Eredetileg keskeny testű és domború hátú nagy véső volt, a milyenek hazánkban oly gyakoriak és mikor a közepén kettétört, hátát harántosan s az alsó lappal párhuzamosan átfúrták s így mint nyélre való szerszámot újból használták. — A Somlóhegyről származó őskori agyagkarikát és orsógombot ajándékozott Kobera Károly. — Állítólag Fehérmegyéből származó őskori rézvésőt vétel utján szereztünk. — Fehérmegyéből való őskori bronzlándsát vétel utján szereztünk. — Őskori gombosfejű bronztűt Hatvanból ajándékozott Wittmann Adolf. — Állítólag Ó-Budán a Poltzer István-féle szőlőben lelt három őskori bronzszerszámot, két tokos vésőt és egy őskori lapos rézvésőt vétel utján szereztünk. — Állítólag Vermesről való őskori bronzkést vétel utján szereztünk. — Állítólag Beregszászról való őskori aranyláncszemet vétel utján szereztünk, súlya 18·9 gr., idoma tojásdad két egymásra hajlított holdsarlós véggel. — A féregyházi (helyesebben fejéregyházi) nagy aranyleletet hivatalból megváltottuk, egészben 16 dbból áll, melynek összes súlya 1291 grm. — Csicserről származó bronzkori edénykét, melynek madáralakja van, vétel utján szereztünk.* — Hallstatti ízlésű gömbforma bronzcsüngőt, áttört művűt, vétel utján szereztünk. Lelőhelye állítólag Kis-Kőszeg (Battina) Baranyamegye. — Hallstatti ízlésű karperecz bronzból, állítólag Tolnamegyében találták, vétel. — La Tène ízlésű bronzkarperecz töredékét Mezőbándról, melyet az országút igazításánál találtak, ajándékozta Kecskeméthy László. — Battáról (Fejérmegye) származó La Tène ízlésű régiségeket vétel utján szereztünk. Van köztük két db lándsa, vaskés, egy kopjanyél alsó hüvelye és négyélű lándsacsúcs, bronztőr töredéke, négy bronzgyöngy, bronzöv öt darabja, bronzcsatt és három szárnyas bronzfibula. — Báttáról (Tolnamegye) vétel utján szereztünk La Tène ízlésű régiségeket. Volt köztük egy vaslándsa, vödör vasfogantyúja, két vaskés, két vasfibula, bronzláncz és bronzfejű vasszög. — A regölyi La Tène telepről származó négy darab borostyángyöngyöt vétel utján szereztünk. Ugyanazon helyről való egy csonka bronzfibula visszahajló és hátára kapcsolt lábbal és harántosan álló, hengerded rugóval; szintén vétel. Faveder vasszereléséből egy fogantyút két oldalsó füllel és az abroncsból való töredékeket szereztünk és ugyanonnan származik egy sajátos idomú ásóvas, melynek korát nem birjuk bizton megállapitani. — La Tène ízlésű vaskést Tarjánról (Komárommegye) vétel utján szereztünk; hosszú 32·5 cm. — La Tène ízlésű vaskés, találták állítólag Környén (Komárommegye), vétel; csonka állapotában hossza 39·5 cm. — Legtöbb *ókori* emlékünket a múlt évben Dunapenteléről szereztük. Dunapenteléről való antik régiségeket vétel utján szereztünk. Van köztük csinos bronzedényke, fölületén figuralis domborművekkel, egy terra sigillata tál, két

* Abráját lásd: A bronzkor emlékei LXVII. táblán.

agyagmécses, egy domborműves díszű agyagbögre, egy üvegkarperecz, egy fibula ezüstből és egy bronzgyűrű. — Ugyanonnan Kincses Ferencz szőlejében lelt többnemű régi tárgyat szereztünk vétel utján. Van köztük áttört oldalú, hengerke idomú kis aranyékszer, hossza 24 cm., súlya 6 gr., egy faládácskát borító bronzlemez töredékei, egy gyűrűs bronzkulcs, egy T alakú bronzfibula, 44 üveggyöngy vascsat, vaskés, halántékgyűrű, gombosfejű bronztű és 7 db római rézérem a III. és IV. századokból. — Ugyancsak a Kincses Ferencz-féle szőlőről szereztünk apróbb antikkori régiségeket, úgymint: három arany-tárgyat, egy vaskést, vascsattot, bronzból való fibulát, tűt és karikát. Dunapenteléről ugyancsak Kincses Ferencz szőlejében lelt két római kőemléket szereztünk vétel utján, egyik sírtábla Aurelia Heraclia számára, a másik domborműves kőkép, mely párduczon nyargaló Bacchust ábrázol. — Ugyanonnan való római bronzlakatot és gyűrűs bronzkulcsot ajándékozott Kollár Kálmán földbirtokos. Találták az ő «esztergályosi» szőlejében. Dunapenteléről vétel utján szereztünk hat darab római agyagmécsest, négy bronzfibulát, egy gyűrűs bronzkulcsot, három karpereczet, öt római ezüstpénzt és hat rézpénzt. — Ugyanonnan származó római mérföldmutatót* ajándékozott Bruck Rezső. — Ugyanonnan harminczhárom római kőemléket, egészet és töredéket vétel utján szereztünk. Az igen becses sorozatból a föliratos emlékeket ismertette Mahler Ede az Arch. Ért. 1905. 222. s. k. lapjain, a szobrászati érdekü emlékek a régiségtári leiró lajstromban fognak közzé tétetni. — Dunapenteléről szekrényke díszítéséből származó domborműves alakokkal díszített három db bronz plakettet, valamint bronzlemezek töredékeit, egy vasmécsest és egy hegyes vasszerszámot vétel utján szereztünk. — Ugyanonnan kereskedő utján szereztünk egy más alkalommal számos antik tárgyakat. Volt a vételben egy lóalak mázas agyagból két karperecz, egy karika, csontfésű töredéke, öt szíjvég és hasonló bronzdíszítmény, öt bronzcsatt, korongos fibula, kerek lemezű dísztag, sarokban megtört bronzpánt, bronzláncz, két ezüstcsatt és egy harmadiknak a darabja, ezüst szíjvég, hajító ólom jelzéssel, két lapos ólomkarika a fölületen díszítésekkel, kúpos ólomkorong áttört középső kerek nyílással és végül egy faládacskát borító bronzlemez 23 darabja. — Ugyancsak Dunapenteléről szereztünk egy kis sírleletet. Egy csonka fülönfüggőt aranyból, a hozzávaló zöld kővel s a vele talált hat darab IV. századi római rézpénzt. — Római kétfülű csésze szürke agyagból, lelhelye állítólag Dunapentele; vétel. — Lapos ólomgyűrű felső oldalán díszítésekkel állítólag Dunapenteléről; vétel. — Áttört művű trombitás vagy tekercses mustrájú bronzdíszítmények; öt darab, vétel; állítólag Dunapenteléről. — Budaörsről a főtanító dr. Karácsonyi János közbenjárására ajándékul küldött egy csonka oszlopfőt, egy föliratos sírtábla töredékét, egy síremlékből való emberi arczot és egy Silvanusnak szentelt oltárka darabját; az oszlopfőt Visegrádon, a többi három darabot a Budaőrsi szőlőhegyen találták. — Csákberényből Silvanusnak szentelt római oltárkát és két figuralis kőemléket, egyik ember, másik oroszlánalak, továbbá római bronzfibulát, egy darabka bronztöredéket és hét darab IV. századi római bronz-

* Leírta Mahler Ede az Arch. Ért. 1905. 223. lapján.

érmet ajándékul küldött dr. Szőke Károly uradalmi orvos. — A római legió adjutrix egy tégláját Duna-Szekcsőről ajándékozta Lichtneckert József. — Agyagszobrocskát, mely nőt ábrázol, állítólag a Kubinyi-féle gyűjteményből vétel utján szereztünk. — Római mécses agyagmintájának alsó fele állítólag Duna-Kömlődről; vétel. — Vétel utján szereztünk Pannoniából származó aranyozott ezüstfibulát. — Rómaikori ezüstfibula arany gömböcsű díszítéssel, állítólag Esztergom vidékén találták, vétel. — Battináról (Baranyamegye) való római vaskést és öt darab vasländsacsúcsot vétel utján szereztünk. — Antik vasgyűrűt, benne carneol intaglioval Tarjánról (Komárommegye) vétel utján szereztünk. Az intaglio négyes fogatot ábrázol, a kocsin álló alak baljában koszorút emel, jobbjában pálmaágat tart. — Dettáról való gyűrűt carneollal, melybe babérkoszorús fej van bevésve, vétel útján szereztünk. — Fejdíszü csonttű állítólag Gyermelről (Komárommegye), vétel. — Csongrád-Mindszentről ókori sírleletből származó üveggyöngyöket ajándékozott Lovass Jenő állami tanító. — Ugyancsak Csongrád-Mindszentről ajándékozott Lovass Jenő úr régibb ókori sírleletből származó régiségeket; van köztük egy db vasländsa, két bronzkarperecz, sodronyperecz, agyagkarika, négy db. üveggyöngy és két db carneolgyöngy. — Erdőkövesdről (Hevesmegye) származó ókori sírleletet ajándékozott Ivády Albert. Van benne ezüstcsatt, ezüstfibula és csontfésü két töredéke. — Két darab bronzfibulát állítólag a Kubinyi-féle gyűjteményből, vétel utján szereztünk. Egyik női mellképben végződik, a másik lovacskát példáz.

Krisztus monogrammal ékített aranygyűrűt vétel utján szereztünk Kecskemétről. — A régibb középkorból való két fibulát szereztünk vétel utján, egyik cikáda idomú és állítólag a Kubinyi F.-féle gyűjteményből való. — Régibb középkorbeli aranytűt Szigetvárról vétel utján szereztünk. A feje rekeszes oldalú koczka volt, melyből a kövek kihullottak, súlya 12·7 gramm. Állítólag Szárazdon előkerült sírokból való ékszereket a régibb középkorból, vétel utján szereztünk. Volt köztük 14 db pityke, két nagyobb szíjvég, 14 db ezüstözött pityke csuklóban járó második lemezkével, hasonló, de csuklóban járó gyűrűvel, két karu bronzpálcza, három bronzcsatt, három bronzkarperecz, két nyílt bronzkarika, bronzlemez töredéke, övpánt és nyolczalakú lánczszem. — Honfoglaláskori sírlelet Rákospalotáról, áll 16 db ékszerből, dr. Szabó Ferencz ajándéka. Volt benne 10 nagyobb csüngős boglár, három kisebb csüngős boglár, két karperecz és egy szívalakú csüngős lemez. — Érdekes honfoglalási régiségeket szereztünk állítólag dunaszekcsői tüskéshegyi sírokból. Volt köztük bronzcsatt, két szíjvég és egy lemez bronzból, oldalrudas vaszabla, kengyelvas, vascsatt, nyílcsúcs, kard csúcsa hüvelyestül, vasländsa, töredékek kardhüvely ezüstlemezű díszítéséből, két korong (1. ábra), lapos központi domború díszítést mutató, 7·2 cm. átmérőjű aranyozott ezüstlemezből, egyik ép, másik rongált, bronzkarperecz és két kerek boglár. Két cserépedény bélyeges szájrésze talán nem tartozott ehhez a lelethez. — A székesfehérvári Demkóhegyen lelt és honfoglalási sírokból származó régiségeket vétel utján szereztünk. Van köztük két bronzkarperecz és karika; öt halántékgyűrű, egy kis karikás gömbölyded csüngő, egy holdsarlós szövetféle bronzból, szívalakú ezüstlemezke, két vasnyílcsúcs, csonka vaszabla, rozsdás vasláncz tíz szeme és tíz darab üveggyöngy.

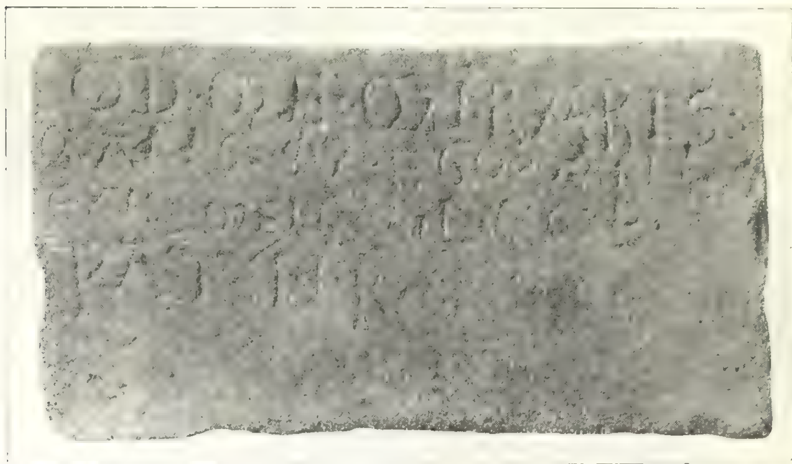
Árpádkori ajtókopogtató (?) egyik sasfejű darabja, bronzból, áttört művű hatágú csillag idomát példázó kis mellcsat rézlemezből és ezüstgyürű, melynek kilencz lapu fölületén alighanem Sanctus Ladislaust jelentő betük vannak bevésve. Tahi pusztáról (Pestmegye) vétel. — Dunapatajról a szelidi várhegyről származó középkori régiségeket vétel utján szereztünk. Van köztük két állatfejű bronzkarperecz, egy négyélű karperecz, egy kigyódzó bronzgyűrű, egy 2·1 átmérőjű kis karika rajta forgó fogas lemezzel, mint a sarkantyúkon szokott lenni. Harmincz darab üveggyöngy ékszerekkel és három kis ezüstérem egy I. Endrétől (XI. század), egy második, Nagy Lajostól és egy II. Lajostól

1. ábra.

való. A kigyósfejű karpereczek valószinűleg az Endre-féle pénz után keltezendők. — Feliratos tégla a XIII. századból (2. ábra). Találták Klein Mihály szőlejében Nagy-Teremián (Torontálmegyében) földforgatás alkalmával. Klein Mihályné ajándéka. Barát majusculákkal, a fölirat talán így olvasható: quid me miraris qualis sum ego, talis eris; melius lege «pater noster». Talán középkori siriratból való és a halott mintegy a sir előtt álló szemlélőhöz intézi e szavakat: Ily összefüggésben a negyedik sor végére bekarczolt négy betű A. N. R. E. talán An(ima) re(quiescat)nak olvasandó. — Egy XIV. századi (?) pecsétlőt ezüstből vétel utján szereztünk; majusculás fölirata: s(igillum) Demetri fili pater. — Árpádkori sárgarézgyűrű korongjába négylábú körmös állat és hold van bevésve. Árpádkori ezüstgyűrű négyszögű fejrekeszszel, melyből hiányzik a kő. Középkori aranygyűrű antik carneolgemmával,

súlya 12 gr. Vétel. — Vas nyílhegyet Tahitótfaluról vétel utján szereztünk. — Bronzmozsarat a XVI. századot megelőző időből vétel utján szereztünk. — A gölniczbányai egyház XVI. és XVII. századi két egyházi stallumát új stallumokért cserében megszerezhettük. Előbbi négy ülőhelylyel, az utóbbi hat ülőhelylyel bír. A két bútor használat közben ugyan sokat szenvedett, de formájuk és díszítésük érdemessé tették arra, hogy megmentsük. — XVI. századi festett faoltár két szárnya, rajta az alapító Maximilianus tirolisi herczeg képe is.* Gróf Andrássy Dénes úr ajándéka. — Aranyozott rézkelyhet a XV—XVI. századból vétel utján szereztünk. Állítólag Szent-Endréről való. Magassága 18 cm., alján átmérője 15 cm., a cuppa átmérője 8·7 cm. — Három évszámos ezüstpoharat és egy utánzott ékkövekkel díszített mellboglárt vétel útján szereztünk. Az egyik poháron czímer van és fölirat: Toldalaghi András 1685,

2. ábra.

súlya 590 gr; a második szintén föliratos: Göts Sara 1691, súlya 322 gr., a harmadikon a fölirat: Theo Daniel 1724 származik. — Vétel útján szereztünk három darab aranyozott ezüstkanalat, XVI—XVII. századi magyar ötvös művek, figuralis díszűek és czímeresek. — XVI. és XVII. századi mentegombot aranyozott ezüstből, zománczczal, gyöngyökkel és kövekkel díszítve, egészben 13 dbot vétel útján szereztünk. — XVII. (?) századi serpenyős mérleget arany mérlegelésére Szent László domború képével a serpenyőkön Tarjánról (Komárommegye) vétel útján szereztünk. A mérlegrúd hossza 11·6 cm. — Vassúlyt ajándékozott Sallay Sándor. Idoma koczka alakú, egykarú mérleghez tartozott és súlya 209 grm. — 1631-ből való óntál, vétel. — Szédertálat ónból XVIII. századi művet vétel útján szereztünk. A tál belsején virágok közt szarvas alakja van bevésve és kétbetűs héber szó, melynek értelme dr. Mahler szerint «a világosság», fenekén e z betűkből álló beponczolt jelzés van. — Köpüs

* Leírta képek kiséretében dr. Éber László az Arch. Ért. 1905-ik évfolyam 193. lap

vassarlót szereztünk Fehérmegyéből. Talán középkori idom. — Bátmonostorról Baja és Szeremle hármas határában 70 cm. mélységű rigolozásnál előkerült 67 db régiséget szereztünk vétel útján, volt köztük 62 db vastárgy, egy cserépedény és négy bronzedény legtöbbje valószínüleg a török korból való. — Ötvösműveink

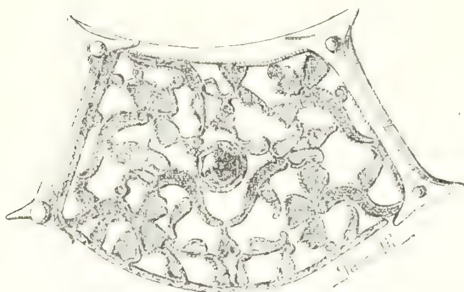

3. ábra.

SODRONYZOMÁNCZOS DÍSZŰ KEHELY A XVIII. SZÁZADBÓL.

csoportjában a legérdekesebb szerzemények egyike a pécsi Ferencziek kelyhe. (3—6. ábrák.) A kehely rézből való és külseje aranyozott, valamint kuppájának a belseje is aranyozott; magassága 21·7 cm. Lába hat karélyú, minden karélya hólyagszerűen kihajló és a karélyok czikkelyei közti oldalmélyedésekben elszigetelő léczek ülnek, melyek aranyozott rézből valók, fölül alul minden lécz háromszögűre tágúl, melynek két csúcsa rajta fekszik a czikkely fölületét borító át-

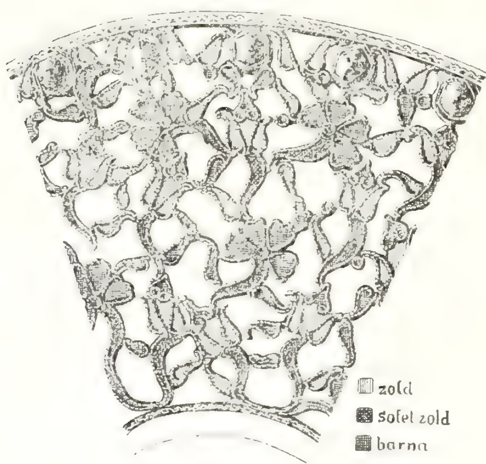
tört lemezhálón és azt oda szorítja az alapra. Ez a háló rovátkolt sodronykeretbe foglalt két-, három- és négyszirmú száras és szárnélküli virágokból, levelekből és közberakott kör és szívidomú ezüst lemezekből alakúl, a lemezkéket rovátkolt sodronykeret szegélyezi és ebben a keretben, hol májszínű sötét barna, hol világos tenger zöld és sötét zöld színű zománczféle (talán ú. n. hideg zománcz borítja az alapot. A zománcz átlátszatlan. Minden czikkely

4. ábra.

6. ábra.

5. ábra.

RÉSZLETEK A PÉCSI SODRONYZOMÁNCZOS DÍSZŰ KELYHEN.

közepén hatszögű lemezes keretbe foglalt vörös üvegkő ül, a) ábránk egy ily hálós czikkely rajzát adja. A szár tövét hasonló zománczozott virágháló borítja (6. ábra) és annak alsó kerete mellett egyforma távolságban hasonlóan foglalt vörös üvegkő ül. A szár a nodus felé rovátkolt dudorokkal tagozott erősen kihajló nyakgyűrűvel végződik. A nodus alúl kisebb, fölül nagyobb dudorból áll, melynek fölületét lapos domborművekkel ékítették ; a domborműves díszben van kagyló, vannak palmettlevelek, négy- és több szirmú levelek, meg egymást húrok formába átmetsző szalagok. A kuppa fölületének mintegy háromnegyed részét ismét áttört virághálózat boritja (c. ábra), melynek felső sodro-

nyos karimája mentén egymással váltakozva három-három vörös üvegkő és egy-egy zöld üvegkő sorakozik. A kehely talpa karélyainak az alsó karimájára ezüst lemezkéket erősített a művész, melyeken ponczczal kivert fölirat olvasható: HOCOPUS | DONAVIT · SIMONRADNICH | AURIFABER QVINQVE ECLESIENSIS ECCLESIE | P · P · F · B · S : PAT : | FRANCISCI · 1 · 7 · 3 · 2. A föliratból kitünik, hogy Radnich pécsi ötvös adta ezt a helyhet 1732-ben ajándékul a ferencziek pécsi szerzetének és mivel az alakja és domborműves díszeinek a stílusa a XVIII-ik századra vall, valószinű, hogy Radnich maga készítette, bár erről a föliratban nincs szó. A kehely mint olyan alig méltó figyelmünkre, annál érdekesebb a zománczos virágháló, melylyel rajta három helyen találkoztunk. Ez egy neme az ötvös technikának, mely a régi középkori sodronyzománczot követi. — Két XVIII. századi irodai szárnyas szekrény tábláin kívül a jogszolgáltatásra vonatkozó négy-négy olajfestésű kép. Használták Dicső-Szent-Mártonban; ajándékozta Kis-Küküllő vármegye. — XVIII. századi bábsütő mintát vétel útján szereztünk. Egyik oldalán vallási jelenetek, a másikon szerelmi jelenet van bemetszve; a mesterjegy M és P betűk összefoglalt monogrammja. — Aranyláncz a XVII. századból (?), állítólag a segesvári határból, súlya 28 gr., vétel. — A győri mészárosok vaspecsétnyomóját 1689-ből és a jászóbányai szabóczéh ságaréz pecsétnyomóját 1695-ból vétel útján szereztük. — Hét darab ezüst és három darab czimeres rézgyűrű a XVI—XVIII. századokból; vétel. — Ajtókulcsot szívforma fejjel a XVIII. századból (?) vétel útján szereztünk. — Ajtózár vasból kulcsostúl a XIX. század elejéről ajándékozta Róka Ferencz Tapolczáról (Zalamegye). — Csiholó aczélt, XVIII. századit, ajándékozott Balla István, találták Mogyoródon sír koporsójában. — XVII. századi ezüstgyűrűt, melyet érmekkel együtt Halászon találtak, megváltottunk hivatalosan. — A bélabányai fazekas czéh 1736-ból való vaspecsétlőjét ajándékozta Czelder József. — 1769-ból való festett díszű czéhkorsót Cörke János névjelzéssel és huszáralakkal rajta, vétel útján szereztük. — A gyulafehérvári egykori pénzverdéből származó vasláda, Grünblatt Benő ajándéka. — XVIII. századi vaskaszettát, melynek külső lapjait olajfestésü képek díszítik, ajándékúl adta dr. Gulden Ferenczné szül. Resch Adrienne. — XVII. századi ezüstkoppantót vétel útján szereztünk. Rajta az egykori tulajdonos kezdő betűi A K és a mesterjegy IB. — XVII. századi olvasó carneol gyöngyökből rajta lógó kis ezüstfeszülettel. Gillming Ferenczné szül. Fischer Hermina ajándéka. — XVIII. századi étkező készlethez tartozó villát szereztünk, bevert ezüst ékítésekkel és Nagy-Szeben czímerével; állítólag erdélyi családtól származik. — A liszkai csizmadia-czéh két vaspecsétlőjét 1646-ból, vétel útján szereztük. — Ujabbkori czímeres pecsétlő követ vétel útján szereztünk. — Újabbkori czímeres pecsétlő gyürűket, kettő vasból és négy bronzból valót vétel útján szereztünk. — XVII. századi pecsétlő vasgyűrű aranyozott ezüsttel bélelt, Kisfaludról ajándékozta Nikdits Glysó szőlőbirtokos. — A körmendi asztalosczéh 1770-ből való német köriratú sárgaréz pecsét nyomóját vétel útján szereztük. — Zsebóra a XVIII. századból (?) gyöngyökkel ékített és álló ingaóra, készítője J. N. Swoboda Pesth, Gillming Ferenczné szül. Fischer Hermina ajándéka. — Zongora mahagoni fából aranyozott bronzdíszítmények-

kel az Empire korából, Zichy Ágost gróf ajándéka. — Ébenfából készült fuvolát, ezüst billyentyükkel és egyéb ezüst szereléssel vétel útján szereztünk. Három darabból alakult, mindegyikét magyar korona és czímer és a készítő neve «Schöllnast Pressburg» jelzi. — Kilencz darab újabbkori XIX. századi pecsétlő gyűrű és pecsétnyomó sárgarézből, illetőleg vasból, vétel. — A bélabányai fazekasok czéhbiró dolmányát és hozzávaló mellényt a XIX. század elejéről vétel útján szereztünk. — Beregszászról származó régi magyar hímzett kendőt szereztünk XVII. századi virágos diszítésekkel. Keszkenő nyers selyemből I. Ferencz bécsi emlékszobrának a képével, Zerkovitz Adolf ajándéka. — Erszényes József Pilis-Vörösvárról ajándékul küldött egy családi ereklyét. Ferdinandus imp. felírású képet, mely aranyfonalú hímzésű háttérre van ragasztva. — Kossuth Lajos egykori irattartó mappája a nemzeti múzeum könyvtárától hivatalos áttétel. Külső oldalára magyar pusztai jelenet volt festve. — Csányi László 1848 49-ik évi főkormánybiztos pecsétlő aranygyűrűjét ajándékozta Kenessey Kálmán nyug. min. tanácsos, súlya 13·5 grm. — A Bocskai 53-ik honvédzászlóalj három századának pecsétjét 1848-ból sárgarézből fanyéllel ajándékozta sasvári Nagy Sándor honvédőrmester. — 1848-as emlék Nagy-Kikindáról, melyet Mittel József használt: gyöngygyel borított magyar czímer nemzeti színű selyem szalagon. Ajándék. — Özv. Ráth Györgyné ajándékul adta azt az ollót, melyet boldogúlt férje akkor használt, mikor b. Vay Miklós kanczellár oldalán 1860-ban október 20-ikán az ismeretes csász. k. diplomát tartalmazó levélborítékot fölvágta. — Egressy Gábor ezüst billikoma, súlya 204 gramm, vétel. Reszler István színtársulatától kapta 1861 október 4-ikén. — Simor János herczegprimás sárgaréz pecsétlőjét kereskedő útján szereztük. — Néhai Kruspér István műegyet. tanár hagyománya gyanánt szállott a nemzeti múzeumra egy sévresi nagy porczellán váza, melyet Kruspér 1872-ben a párisi mètrebizottságtól kapott. — Jubileumi ezüstkoszorú Bartay Edének húsz éves igazgatósága alkalmából adta 1895 deczember 30-ikán a magyar zenede tanári kara; ugyanez alkalomból négy részből álló nemzeti színű szallag készült. Első két részén a fölirat: «Magyarhonban élő zeneművészek segélyegylete tiszteletbeli elnökének», a másik két részen: «A Liszt Ferencz zeneművészkör 1895 deczember 30. alapító elnökének». Özv. Bartay Edéné hagyatékából kapta a múzeum. — Gábel Károlyné és Weisz Eleonora Lipcséből ajándékba küldtek egy aranytollat, melyet ő felségeik több alkalommal használtak. *H. J.*

A MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK FŐFELÜGYELŐSÉGE kiadta jelentését 1904. évi működéséről.* A ff. hatásköre alatt az 1904. évben 44 régiség-múzeum állott, könyvtárak és egyéb múzeumoktól eltekintve, melyekre itt nem terjeszkedhetünk. A korponai múzeumról a múlt évi jelentésben szó van, de ez u. l. most nem létezik. Kis-Martonban is igér a múlt évi jelentés múzeumot, de erről is hallgat a mostani jelentés, úgyszintén hallgat Rimaszombatról. A nagykárolyi múzeumról csak az 1904. évi jelentésben tűnik ki, hogy egy (hozzáférhetlen) «könyvtár képezi ma a múzeum egyedüli anyagát».

* A megelőző 1903. évi jelentésről szó volt az «Arch. Ért.» az 1994. 381—384. lapjain.

A mostani jelentés nem különbözteti meg a múzeumok közt az úgynevezett «helyi» érdeküeket és egy «országrész»-re kiterjeszkedőket, nemis hasit ki az állami segélyezésre szánt összegekből az ily első góczpontbeli múzeumok «nagyobbarányú fejlesztésére» tetemesebb összegeket, de igen jelentékeny sommákat juttat az állam «helyi» múzeumoknak is.

A 231,912 koronára emelkedett javadalom fölhasználásáról részletes számot ad a jelentés, de legjobb szándékkal sem bírtuk a nem elég világos számcsoportosításokból szabatosan kihámozni, hogy a régiségi múzeumoknak mennyi jutott a segélyezési, a «beszerzési» és a «rendezési» kiadások rovatából.

A központ működésében közérdekű, hogy a főfelügyelők, az előadó és a szakfelügyelő egészben 26 múzeumot látogattak meg 1904-ben, a főfelügyelő négyet, helyettese szintén négyet, az építész kettőt, az iparművészeti felügyelő hármat, a régészeti szakfelügyelő tizenhatot és az előadó tizenötöt. Így tehát tizennyolcz múzeum állapotáról csupán nyomtatványok és jelentések alapján értesült a ff. A jelentés, talán helyesen, statisztikai, számtételi és hasonló ügykezelési adatok közlésére fektet nagy súlyt. Jó lesz ezután bekérni valamennyi múzeumtól szabatos kimutatásokat arról is, hogy mikor és hány napon tartják nyitva a tárlatokat a nagy közönség számára, hányan látogatják és az új szerzeményeket beírhatták-e a naplóba vagy törzskönyvbe.

A jelentés az eddigi szokást követve, a múzeumokat vezető egyénekről, hogyha esetleg oly érdemeket szereztek, melyek a ff.-nek is föltüntek, néha dicsérőleg is megemlékezik, de nevüket csak akkor árulja el, ha meghaltak, ha állásukról visszaléptek avagy, ha mint új őrök lépnek egy intézet élére. Mind a három esetre van egy-egy példa a jelentésben, Reizner, Hellmer, Tömörkény; de p. o. a magyaróvári múzeum alapítójának Sőtér Ágostnak a nevét még halála után sem említi meg a jelentés, pedig megérdemelt volna egy kis elismerést, mert az ő múzeuma egy bizonyos korra a legkiválóbb megyei múzeum az országban!

Áttérve a múzeumi segélyezésekre, 29 múzeum kapott ú. n. rendes évi segélyt. A legnagyobb segély ez évben volt 600 korona. Ez évben hat múzeum kapott 600 koronát, 12 múzeum kapott 500 koronát és 10 múzeum kénytelen volt beérni 400 koronával, a magyaróvári kapott 300 koronát a Cohen római érmészeti szakmunkák beszerzésére, együttvéve tehát kapott 30 múzeum 13,900 korona rendes segélyt (a jelentés 14,000 koronára teszi az összeget). A nyiregyházi múzeum rendezési költsége mintegy 480 koronára tehető; a nagybányai múzeum számára a ff. 300 koronáért megszerzett egy kincsleletet; a pozsonyi 350 koronáért szerzett régi vasrácsot kapott; a nyitrai múzeumnak megtérítették a «Matica slovenska» régiséggyűjteményének odaviteli költségét 344 kor. 66 fillért; a pécsi múzeumot egy Löschinger képpel gyarapította, mely 2000 koronába került és képzelem után ábrázolja az őskori foglalkozásokat, e czímen kerül a régiségek közé; Temesvár kapott a Pongrácz-féle gyűjtemény vételi árára költött összeg megtérítésére második részlet gyanánt 2000 koronát; a bártfai múzeum érdekében a sárosmegyei régiségeket 200 koronáért összeiratta a ff. és a múzeumnak szánt városház helyreállításához hozzájárul egész-

ben 12,000 koronával. Beszterczének a Cserey-féle gyűjtemény megvételére első részletül 2000 korona jutott; a békéscsabai kulturpalotához 80,000 koronával járul a ff., melyből 2000 koronát tesz ki az első részlet; a gyulafehérvári múzeum épülete kibővítésére 8000 koronából kapta az első 1000 koronás hozzájárulást. A kassai múzeum miniszteri biztosa kapott 350 kor. útiátalányt; a keszthelyi múzeumi telek vételére 24,000 koronából harmadik részletül kapott 6000 koronát; a poprádi múzeum kibővítésére szánt 15,000 koronából az 1903. és 1904. évekre kapott 16,000 koronát; a szegszárdi múzeum építészeti segély czímén kap 56,000 koronát, ebből 5000 koronát, mint ötödik részletet kapott 1904-ben; a szombathelyi múzeum 80,000 kor.-ra emelt rendkívüli építési segélyből kapott 1903-ban harmadik részletül 3000 koronát és 1904-ben negyedik részletül 10,000 koronát. A temesvári múzeum az igért 160,000 koronából első részletül kapott 10,000 koronát, végül Versecz kapott az igért 6000 koronából harmadik részletül 2000 koronát.

Se rendes, se rendkívüli segélyt nem kaptak az 1904. évben az aradi, deési, esztergomi, felkai, gyulai, nagyváradi, szabadkai, turóczszentmártoni és váczi múzeumok. A ff. központi személyi és dologi kiadásainak egész összege volt 26,657·02 korona.

A jelentés adatai az állami felügyelet alatt álló gyűjtemények 1904. évi állapotáról ugyan terjedelmesek (26—73), mégis hiányosak, sőt néha azt a vallomást olvassuk, hogy a ff.-nek egyes múzeumok állapotáról nincs tudomása, a mi talán még sem helyes, tekintve, hogy a ff.-nek mindig módjában volna tagjainak kiküldetése révén a kellő tájékozást megszerezni. A jelentésből itt csak oly adatokat közlünk, melyeket olvasóink talán még nem ismernek és helylyel-közzel a magunk tudomásából kiegészítjük.

Arad. A Kölcsey-múzeumnak utoljára 1902-ben közzétett évi jelentését ismertettük. (Arch. Ért. 1904. 376. l.) A ff. előadója a múlt évben hivatalból meglátogatta a gyűjteményt, de a ff. jelentéséből nem értesülünk arról, hogy a múzeum nagyérdemű elhunyt őre Dömöter László után, ki vezeti a fontos pécskai ásatásokat és egyáltalában mi történt az általa összegyűjtött érdekes sorozatok gondozása és kiállítása dolgában? Kérjük az aradi múzeum vezetőit, hogy erről bennünket fölvilágosítani sziveskedjenek. Azt is szívesen vennők, hogyha valaki Dömöter László becses közleményeit folyóiratunkban vagy másutt szakszerűen folytatná.

Aranyos-Maróton végre annyira jutott a múzeum ügye, hogy 1904-ben az 1898-ben kapott állami segélyt szekrények építésére forhíthatták. A múzeum állagáról még nincs hír.

A bártfai múzeum számára a ff. megbizásából Divald Kornél gyűjtött Sárosmegyében régiségeket és azokat oda letétbe helyezte; ezek közt vannak csipkék és hímzések, melyek Budapesten a n. múzeumban voltak közszemlére téve. Bártfa városa is átengedte a megyei múzeum számára a birtokában levő műtárgyakat és miután a megye és a város a múzeum alapításába beleegyeztek, a ff. megbízta Mihalik József kir. tanácsost és kassai min. biztost a múzeumi anyag rendezésével, fölállításával és lajstromozásával. Csak azt nem tudjuk még, hogy van-e Bártfán hozzáértő ember, a ki a múzeumot kezelni fogja.

Beszterczebányán a Mátyás-ház átalakítása múzeumi czélokra, melyről már 1903-ban volt szó, csak 1905-ben kellett megindulnia. A múlt évben fölkereste a múzeumot a ff. előadója, de az évi jelentésből nem értesülünk arról, hogy 1904-ben miért nem ejtették meg a tervbe vett alsó- és felsőperecsényi ásatásokat, miért nem lehetett az állami segélyt máskép értékesíteni és miért kellett a 4000 koronáért megvett Cserey Ede-féle régiséggyűjteményt «leltározatlanul» átvenni?

A békéscsabai kulturpalota létesítése érdekében megtörtént az első lépés: keresnek neki alkalmas helyet. A ff. régiségi felügyelője meglátogatta a múzeumot és azt találta, hogy a «gyűjteménytárgyak a mostani helyiségben csupán raktárszerűleg kezelhetők s a múzeumot ez év derekán az anyag túlzsufoltsága miatt el kellett zárni a nagy közönség előtt». Csodálni való, hogy a ff. ezt az állapotot szó nélkül tűri. Hogyha oly gazdag volt az utóbbi évek növedéke, hogy a meglévő helyiségben tisztességgel már el nem fért, akkor azt jobb jövő reményében jól elzárt ládákban raktározni kellett volna, mint a hogy az p. o. a n. múzeumnak már évtizedek óta szűknek bizonyult régiségtárában történik; de ezért a közönség elől elzárni a múzeumot nem szabadna. Azt sem mondja a jelentés, hogy miért nem költöttek többet 16·60 koronánál a régiségtárra? Pedig két tisztviselő gondozása alatt áll a múzeum és talán érdemes lett volna a megindított rég. ásatásokat folytatni. Érdekkel várjuk még mindig a gyulavarsándi, békéscsabai, gyulai, szentandrási és kismegyeri ásatások szakszerű közzétételét a ff. valamely kiadványában.

Debreczenben is terveznek kulturpalotát, melyben az újonnan alapított múzeumot is fogják elhelyezni. Az állam 1905-től kezdve 10,000 koronás évi részletekben 100,000 koronával járul az épülethez és a város elhatározta, hogy 72,000 koronáért telket vesz számára. A múzeum alapját megvetette Löfkovics Arthur, odaajándékozta a régiséggyűjteményét és 1000 koronás évi részletekben 5000 koronát áldoz a múzeum berendezésére. Ideiglenesen a régi gazdasági iskolába helyezték a gyűjteményeket és egyelőre Löfkovics az őre; a rendezést Milesz Béla, a tiszafüredi múzeum őre vállalta el. A múzenm érdekében Óháttelekházán terveztek állami segélylyel régészeti ásatást, mely a bekövetkezett téli idő miatt 1905-re maradt.

A deési múzeum fejlődésében 1902-ben beállott fönnakadása az 1904. évben oda vezetett, hogy alapítójának b. Bornemissza Károly javaslatára a múzeumtársulat elhatározta a gyűjteményeknek az erdélyi múzeumban való letételét. A ff. nevében az előadó járt a hely színén. Addig is, a míg sikerül a múzeumot Deésen új életre kelteni, a múzeumnak még 1902-ben juttatott és még föl nem használt 900 koronányi állami segélyből 600 koronát a Kolosvártt őrzendő gyűjtemény leltározása és föntartási költségeinek fedezésére fordítják. A jelentés szerint a ff. a múzeum megszüntéről csak a tény bevégzése után értesült.

A dévai múzeumról többször adtunk hirt e folyóiratban (1904, 95. és 373.). A ff. jelentésének elkészítése időpontján a ff. még nem tudta, hogy az 1904. évre engedélyezett állami segélyt mire fordították.

Az esztergomi múzeum még mindig nem tartozik a közönség számára

hozzáférhető intézetek közé. A helyiség kérdésének megoldása dolgában a ff. megindította a tárgyalásokat az illetékes tényezőkkel.

A felkai múzeumot meglátogatta 1903-ban a ff. előadója. A múzeum vezetői ugyan «pontosan eleget tettek az orsz. főfelügyelőséghez való viszonyukból folyó kötelezettségeknek», de a ff. jelentéséből nem tudjuk meg, hogy a régiségtár mily tárgyakkal gyarapodott; csupán arról értesülünk, hogy a korábbi segélyekből még 136·20 kor. régiségtári segély állott az egyesület rendelkezésére, ebből 52·20 koronát használt fel s rendelkezésére áll még 84 korona.

A gyulai múzeum állapotáról sincs módjában (a ff.-nek) a jelentésben tájékozást nyújtani. Egy napi kiránduláson megszerezhette volna a ff. valamely kiküldöttje által ezt a tájékozást, a mi annál kivánatosabb lett volna, mert már 1903-ban sem volt a ff.-nek mit jelentenie Gyuláról.

A gyulafejérvári múzeumról olvasóinkat elég részletesen tájékoztattuk e folyóirat 1904. évi 375. és 1905. évi 208. lapjain, valamint a jelen füzetben.

Ipolyságon az 1904. évre kapott állami segélyt nem használták föl; a jelentés ezt annak látszik tulajdonítani, hogy a múzeum igazgatója nem lakik a vármegye területén.

A kassai múzeumot 1904-ben a ff. három tagja látogatta meg hivatalból. A ff. jelentésében többször említett, de meg nem nevezett miniszteri biztos Mihalik József. Az ő pontos jelentése révén értesültünk arról, hogy Kassa városa költségei e múzeumra a 300,000 koronát jóval túlhaladják, míg az állam 49,500 koronával járult a múzeum fejlesztéséhez. A gazdag gyarapodás következtében a múzeumi helyiségek már is szűkeknek bizonyulnak és most a földalatti helyiségeknek raktárrá való átalakítására kivánja a ff. a 25,000 koronás segély egy részét fordítani. A múzeumi igazgatói állás kérdésének jogi megoldása még hosszú idő munkáját igényli majd, addig Mihalik megmarad min. biztosnak. 1904-ben a múzeumot (hány nyitási napon?) 10,056 egyén látogatta meg. Az őskori gyűjteményt már lajstromozták.

A kecskeméti múzeumot a ff. szakelőadója ugyan meglátogatta az 1904. év folyamán, most mégis meglepetésünkre a ff. jelentése azt írja e ritka tudományos becsű gyűjteményről, hogy vezetői «eddig csak a múzeumi anyag összegyűjtésére szorítkoztak». Kada Elek nagy érdemei a kecskeméti határ hihetetlen gazdag archæologiai kincseinek rendszeres fölkutatása és a gonddal kiásott becses leletek fölállítása dolgában külömb elismerést érdemeltek volna! Egyik legutóbbi ásatásáról szabatos jelentését ismerik olvasóink. (A. É. 1905. évi 360—384. és 402—407.)

Keszthelyen még sokáig fog a gyűjtemény a mostani szűk helyiségekben maradni, mert elvben ugyan már megvan az új múzeumi épület számára a régi kórházi telek, de csak akkor lehet rajta épiteni, ha az új városi kórház meglesz és hogyha lesz fedezet az építési költségekre. Az 1904. évi 500 koronás segély fölhasználásáról a ff.-nek a jelentés szerint még nincs tudomása, bár ott járt a ff. szakelőadója; arról sincs szó a jelentésben, gyarapodott-e általában az elmult évben a keszthelyi múzeum régiségtára, látogatták-e az emberek stb.

A komáromi múzeum 1903. évi Értesítőjét ismertettük annak idején. (Arch. Ért. 1904. év 373. l.) A ff. jelentéséből nem bírjuk kivenni, hogy mely irányban gyarapodtak a múzeum gyűjteményei ez évben. A pavillonszerű épület, a hol most a múzeumot őrzik, nem felel ugyan meg az igényeknek, de egyelőre örülnünk kell, hogy ennyire van a gyűjtemény és hogy van neki néhány önzetlen, buzgó pártfogója. Csupán azt szeretnők, ha volna valaki, a ki reá szánná idejét és fáradságát, hogy a régi Bregetio vidékéről az összes még künheverő és egyeseknél lappangó római kőemlékeket oda központosítaná s így az elkallódástól megóvná! A mióta a n. múzeum a komáromi múzeum iránti tekintetből nem küldi szakembereit arra a vidékre már több fontos kőemlék kallódott el. Ebben a fontos ügyben járhatna közben rendkívüli anyagi segély adásával a ff.

Magyaróvártt múzeumi épületet terveznek, melyre a város telket ajánlott föl, 40,000 koronát pedig az államtól remélnek kapni. A múzeum gyarapodásáról a ff. nincs tájékozva. Mi úgy tudjuk, hogy dr. Sőtér Ágost a legutolsó időig, a midőn tudományunk nagy kárára elvesztettük, nagy sikerrel folytatta ásatásait és bírjuk a mostani intézők igeretét, hogy a gyűjtemények újabb leltározása után azonnal hozzáfognak az ásatási eredmények közzétételéhez.

A mármarosszigeti múzeum helyiségéről, már a ff. 1903. évi jelentésében vettük hírét, hogy nem alkalmas múzeumi fölállításra, 1903-ban a ff. három tagja meglátogatta a múzeumot, javasolták az ev. ref. lyceum-épület kibővítését, ezt a javaslatot az érdekelt tényezők rokonszenvvel fogadták, de semmit sem tettek, hogy az ige testté válják, a megye is csak elvben adott a múzeumnak 300 korona segélyt. Az állami segélyből 185.82 koronát fordítottak a régiségtárra, de a jelentésből nem tűnik ki, hogy mire költötték.

A miskolczi múzeumot meglátogatta a ff. régészeti felügyelője, a jelentés megis azt mondja, hogy állapotáról egyáltalán nem adhat teljes képet; mert az egyesület nem küldött jelentést. Alább azonban mégis ily «részletes» jelentés alapján tudjuk meg, hogy régiségtári és iparművészeti segélyekből 712·11 kor. fordíttatott «beszerzésekre», nem tudni tehát, hogy miben állott a múzeum gyarapodása. A múzeumi helyiségeket bővítették. A várostól kapott három emeleti helyiség egyikében a megyasszói festett famennyezetet helyezték el, a másik kettőben a régiségtárt és a fegyvertárt állították föl. A korábbi szerzeményekről folyóiratunk 1904. évi 375—576 lapjain adtunk hírt.

A nagybányai múzeumot 1904 junius 19-ikén nyitották meg, jelen volt a ff. két tagja. A gyűjteményről a hivatalos útmutató alapján adtunk hírt folyóiratunk 1904. évi kötetének 374. lapján. Most a ff. jelentéséből arról értesülünk, hogy 595 koronát költöttek «régiségek beszerzésére», de a gyarapodásról nem kapunk részletes hírt. Csupán egy XVI. századi érdekes kincsleletről van tudomásunk, melyet e folyóiratban Mihalik József fog ismertetni.

Nagy-Enyeden Fogarasi Albert és Bodrogi János tanárok szorgalmasan gyarapítják régiségi ásatásokból a főiskolai múzeum gazdag tárát; csak azt kell sajnálni, hogy nem adnak ásatásaikról részletesebb közleményeket. 1904-ben ismét Oláh-Bogáton és Pókafalván, a röközi és alonczborbereki lelőhelyeken

és a szobodoli barlangban rendeztek ásatásokat. Nem tudjuk, hogy az 1895 óta félbemaradt leltározást folytatták-e és a közönség előtt régóta zárt gyűjteményt mikor fogják ismét megnyitni.

Nagyvárad. Közismeretű, hogy az Ipolyi-gyűjteményből betörők raboltak el 40 darabot, melyről a ff. jelentése nem ad részletes hírt, pedig már azért is czélszerű lett volna a lajstromot közzé tenni, hogy azok megszerzésétől a többi múzeum óvakodhassék. A múzeum vezetőire igen jellemző, hogy a múzeum számára 1903-ban engedélyezett 650 kor. állami segélyt nem vették föl kellő időben és azért elestek tőle. A ff. jelentéséből arról értesülünk, hogy az egylet költött 167·44 koronát a gyűjtemények gyarapítására ; de nem tudjuk meg, hogy milyen ez a növedék. Azt is olvassuk a jelentésben, hogy a múzeumi helyiség túlzsufolt és legközelebb a ff. egy megbizottja fogja a gyűjteményeket rendezni. Látni való, hogy most is csupán az állam tartja ebben az intézményben, mely Ipolyi-gyűjteményeivel oly szépen megindult, a lelket.

A nyiregyházi múzeum, melyet dr. Jósa András 1870 óta elismerésre méltó buzgalommal gyarapít, már annyira megnőtt, hogy a megyeház földszintjén három szobát igényelt. Legutóbb dr. Cserni Béla a ff. megbízásából újra rendezte a gazdag gyűjteményt és most már a megye is véglegesen szervezi az intézetet. A múzeumot a ff. szakelőadója megtekintette, de az 1904. évi gyarapodásról a jelentés nem ad hírt.

Nyitrán a föloszlatott Matica slovenszka gyűjteményei megérkeztek ugyan, de 1904-ben fölállításukra, melyet a ff. fog végeztetni, még nem került a sor. Időközben Nyitrán is kulturpalota építését tervezték és megjelent ez ügyben egy emlékirat, mely az illetékes körök figyelmét arra hívja föl, hogy e kulturpalota a F. K. M. E. gondozása alatt álló 11 megye múzealis érdekeit lesz hivatva képviselni és így «bírhat oly fontossággal, mint Szombathely, Szegszárd, vagy más góczpont, a hol egyes megyék érdekében az állam jelentékeny áldozatokat hozott». Nagyon méltánylandók az emlékirat hazafias érvei, csupán az kivánatos, hogy a hazafias magyarságban is legyen akkora érdeklődés a felvidéken található emlékek iránt, mint p. o. a tótság vezetőinél és legyen Nyitra város képviselőtestületében anyagi áldozatkészség idealis czélokért, mint volt a derék kassai polgárságban. Mindenek előtt pedig kivánatos, hogy az intézők ne zárják ki az ily közművelődési czélokra való közreműködéstől a Nyitrán és a szomszédságban lakozó ideális hajlamu gyűjtőket és szakkedvelőket, de adjanak nekik módot az érvényesülésre.

A pécsi múzeum a Juhász-féle gyűjteménynek az állam által történt megszerzése következtében megalapulván, miután Wosinszky Mór és Marossi Arnold urak rendezték, az 1904. év november 27-ikén megnyílt. Erről az intézetről a ff. jelentése azt tartja, hogy reá «a jövőben a dunántúli részeken a vezető intézet szerepe vár». Ezt a szép hangzású szólamot nem tehetjük magunkévá; mert ha csupán a gyűjtemény tudományos értekét tekintjük, hozzáértők többre becsülik a soproni, a magyaróvári és szombathelyi múzeumok gyűjteményeit, mint a Juhász László-félét. A város áldozatkészsége, melynél fogva eddig áldozott 9900 koronát a múzeum czéljaira, míg az állam 16,400 koronát adott, szintén nem igazolja az ily dithyrambikus hangot ; sőt még

Löschinger 2000 koronás őskori falfestménye miatt sem foglal el a pécsi régiséggyűjtemény «a vidéki közgyűjtemények sorában elsőrangú helyet». A ff. jelentése szerint Pécs is kér az államtól «állami költségen emelendő önálló épületet», ez a kivánság azonban nem volt még «érdemleges tárgyalás alá vehető». A pécsi múzeumról hírt adott folyóiratunk 1905. évi 89. lapján. A múzeumot 1904-ben három főfölügyelőségi tag látogatta meg.

A poprádi múzeumban 1904-ben régiségek szerzésére nem jutott költség, vagy ha jutott, a jelentésből nem tűnik ki. A főfölügyelőség egy tagja fölkereste 1904-ben a múzeumot.

A pozsonyi múzeumot sok vajudás után végre a város által megszerzett primási palotába teszik, melynek átalakítására a ff. 100,000 koronás segélyt szánt. Helmár Ágost múzeumi őr öt évi buzgó működés után megvált az intézettől, a mi az intézetre nézve kár és mivel egy nyugotmagyarországi múzeumegyesület megalapitásán fáradozott, lakhelyének Budapestre való áttétele által ez a szép terv megfeneklik. Utódja Albrecht János kir. főgymn. tanár lett. A múzeum gyarapítására 1904-ben 816 koronát költöttek és kizárólag pozsonyi vonatkozású régiségeket mentettek meg, a mi igen helyes elv. A főfölügyelőség két tagja nézte meg a múzeumot.

Selmeczbányán az «Óvár» múzeumi czélokra való átalakítására 40,052·47 korona költség terhelné az államot. Régiségek vételére 804·80 koronát költöttek és «mintegy 70 darabbal gyarapították a múzeum anyagát». Csupán ennyit mond a jelentés.

Sepsi-Szent-Györgyről a múlt évi jelentés mondja, hogy az új múzeumépület számára társadalmi úton gyűjtött pénzért alkalmas telket szereztek ; most arról értesülünk, hogy a vármegyénél 32,000 korona áll rendelkezésre az építkezésre és hogy az állam 50,000 koronával fogna hozzájárulni; hiányzik még 89,517·40 korona és így csak akkor fognak építeni, a mikor ez a fedezeti hiány is meglesz. 1904-ben 277 koronát költöttek 251 db régiségre. Mik voltak ezek ?

A soproni múzeum iránt az odavaló közönségben beállott közönyösségről szól a jelentés. Érdekelne megtudni, hogy ez miben nyilvánult ? Kevesebb ember nézi, mint eddig ? Erre a jelentés nem ad fölvilágosítást. Kevesebb most az ajándék, mint előbb ? Vagy a városi testület kevesebbet költ most, mint korábban ? Mindezt megtudhatta volna a ff. kiküldött szakfelügyelője révén, a ki ott járt. Mi ily hanyatlásról nem értesültünk, sőt az ottani múzeumi főőr hiteles adatai alapján azt jelenthettük (Arch. Ért. 1904. 284. l.), hogy a múzeum látogatottsága oly nagymérvű volt, mint eddig soha. Az intézet tudományos működésére sem lehet panasz. Alig kutatnak más megyében annyi helyen és oly sikerrel, mint itt. A ff. jelentése is említi, hogy a Purgstallon, Hövejen, Himódon, Veszkényben, Nemes és Újkéren, Gradinán a Branet majornál s a soproni gázgyárnál voltak ásatások. A múzeumi vezetőről adtunk hírt (Arch. Ért. 1905. 284.) Kugler Alajos ismertette folyóiratunkban a soproni múzeum egyik becses kincsét. a darufalvi ezüstleletet. (A. É. 1904. évi 41—47.)

A szabadkai múzeumról a ff. ezidei jelentésében semmiféle szabályszerű

adatot nem kapunk, daczára annak, hogy a ff. szakelőadója ott járt. Nem tudjuk meg, adott-e a város 1000 koronát a múzeumnak, a hogy megigérte volt, gyűjtöttek-e a múzeum számára régiségeket, mennyit és minőket, hány tagja volt a múzeum-egyesületnek 1904-ben? Csupán arról értesülünk, hogy az eddigi virágzás után visszaesés állott be, hogy a gyűjtemények nincsenek alkalmas helyiségekben és hogy sem a város, sem a helyi társadalom nem érdeklődik iránta eléggé. A múzeumot a nyár kezdetén a közönség elől elzárták, a gyűjteményeket leltározzák és az egyesület a városnak akarja átadni, hadd gondoskodjék az róla.

Szatmár. Míg az 1903. évi jelentésben még azt olvassuk, hogy a múzeumnak a társadalomban alig van támasza, a város és a megye pedig épen nem áldoz rá, az 1904. évi jelentés már sokkal kedvezőbb színben látja a helyzetet. Az egyesület az ev. ref. gymnasiumban csekély bérért, szerény, de czéljaira alkalmas helyiséget kapott és most már «fokozottabb erővel folytathatta a múzeumi anyag összegyűjtését» és megkezdhette a gyűjtemények fölállítását. 1904 végén 1487 db régiségből állott a gyűjtemény; 379·31 koronát költöttek régiségekre (miből?), a régiségtári állami segély még felhasználatlan és butorokra fog szolgálni. Se a város, se a megye, se az egyleten kívül álló társadalom (úgy látszik) nem áldozott most sem a múzeumra. A ff. szakfölügyelője járt a helyszinén.

Szegeden a sok évi érdemdús múzeumi igazgató meghalt; örökét átvette hű munkatársa Tömörkény István, tehát jó kezekben van most is a múzeum. A gyarapodásról és a múzeum számára az utóbbi időkben végzett ásatásokról értesültek olvasóink.* A múzeumot a főfölügyelőség két tagja nézte meg.

A szegszárdi múzeum az állami segélyből költött 123 koronát ásatásokra Bátaszéken és Czikón 351 kor.-ért szerzett egyéb régiségeket és butorzásra 126 koronát fordított; ajándék volt 923 db. A vármegye 1119·19 koronát költött múzeumára és dijazott egy szolgát; a múzeum-egyesület tagdíjaiból befolyt 733 korona. A látogatók számáról nem értesülünk, 1903-ban díjtalanúl 2342 egyén látogatta; belépő díj mellett 248.

A szentesi múzeum igazgatójának Csallány Gábor buzgósága következtében értelmesen vezetett ásatásokból származó becses növedéknek örvendett. A berekháti kutatásokról értesültek olvasóink az A. É. 1904. évi folyamában a múzeum régiemagyar emlékeiről az A. É. 1905. évi 37—44. lapjain adott számot Csallány. Csongrád megye 800 koronával segélyezte a múzeumot. A múzeum végleges elhelyezése külön épületben 1904-ben a jámbor óhajok közé tartozott. Az 1904-ik évben 787·10 koronát költöttek a régiségtár gyarapítására nevezetesen a berekháti, nagyhegyi és zalotai ásatásokra és berendezési szükségletekre. Az 1903-ik év óta a szentesi államgymnasium régiséggyűjteményét is őrzik. A múzeum állaga 1903 végén volt 10,937 db régiség és 9609 db érem. Az igazgató ismeretterjesztő előadások tartására a ff.-től kért költséget, de ezt 1905. évre halasztották. A múzeumot meglátogatta a ff. szakfelügyelője.

* A. É. 1904. évi 272—273. l.; a szöreghi ásatásról u. o. 192 l.; egyéb ásatásokról u. o 263—271; 414—417. és A. É. 1905. évi 251—257., 419—420 l.

A szombathelyi múzeum 1902. évi állapotáról adtunk hírt az A. É. 1904. évi 377—378. lapjain. A társulat megbízásából vezetett ásatásokról is értesültünk a bécsi anthropologiai társulat közlönyében és a Vieweg-féle anthrop. folyóiratban, de társulati évkönyvet 1903 óta nem láttunk. A kulturpalota építése ügye még mindig függőben van, a költségét 119,175·98 koronára tették legutóbb, a város a Deák-ligetben ajánlott föl hozzá alkalmas telket. Az állami segélyből 571·84 koronát a szent vidi ásatáson kívül a tömösdi őskori lelőhely felkutatására fordították. A múzeumot a ff. három tagja látogatta meg ; a többi látogató számáról nincs hír.

A temesvári múzeumról három ízben adtunk részletes hírt. (A. É. 1904. évi 379. l. és 380. l. és a jelen füzetben.) Most a ff. jelentéséből arról értesülünk, hogy a múzeum vezetői törekvéseit csakis a múzeumi épülett túltömött állapota akasztja meg. Ha nincs kellő hely, tegyenek úgy, a hogy a nemzeti múzeum régiségtára már évtizedek során kénytelen tenni, mivel az államnak nincs költsége, hogy az ő számára is «kulturpalotát» állítson; raktározzák el újabb gyarapodásukat és várjanak boldogabb napokat, melyek számukra bizonyosan előbb fognak bekövetkezni, mint a nemzeti múzeumra, mivel az állam már biztosított a temesvári kulturpalota számára 160,000 koronát, a mit a n. múzeumról nem mondhatunk. A múzeumot a ff. négy tagja nézte meg.

A tiszafüredi múzeumról részletes jelentést közölt folyóiratunkban Milesz Béla. (Arch. Ért. 1905. évi 182—186.)

A turóczszentmártoni tót múzeumtársulatnak 1902-ben 587 fizető tagja volt, mig p. o. a délmagyarországi társulat tagjainak a száma 1903-ban kevéssel túlhaladta a 200-at! Ez egyik mérőfoka a társadalmi érdeklődésnek itt és ott. A ff. jelentésében ily számokat hiába keresünk ; pedig fontos volna tudni, hogy a társadalom mennyiben érdeklődik az egyes helyeken a ff. által képviselt czélok iránt. A ff. nem küldött 1904-ben Turócz-Szent-Mártonba felügyelőt, pedig megérdemelte volna a közvetlen szemléletet ez a csudálatos erővel gyarapodó intézet, mely az 1904. évben (állami segély nélkül) 12,373·01 korona bevétellel dicsekedett, melyből 525·07 kor. ment a gyűjtemények gyarapítására, 469·18 kor. butorozásokra és szállítási költségekre, 1445·23 korona kiadványokra. Érdekes lett volna még azt is megtudni emelkedett-e a társulati tagok száma az utóbbi években, az ajándékozások száma mennyi volt és hány egyén látogatta a múzeumot.

A váczi múzeum, mely 1903. év óta városi tulajdonná vált, egy tervbe vett épület számára a várostól kapott volna ugyan alkalmas telket, de költség híján nem lehetett épiteni; azért a gyűjteményeket most a siketnémák épületében meglehetős dohos helyen őrzik. Már a belügyminiszter is beleavatkozott a múzeum dolgába utasítván a várost, hogy a múzeum ügyét rendeleti úton szabályozza. A valóság az, hogy a múzeum iránt érdeklődik ugyan két-három lelkes ember, de a városi közönség nem törődik vele. Sem a múzeum gyarapodásáról, sem a társulat állapotáról a ff. jelentésében nem kapunk hírt, bár ott járt a ff. két tagja.

A verseczi múzeumról Milleker Bódog adott folyóiratunkban terjedelmes jelentést. (Arch. Ért. 1905. évi 89—91.) 1904-ben a ff. három tagja nézte meg.

A veszprémi múzeum 1904-ben nyilt meg ; meglátogatta a ff. négy tagja. Sem a régiségtár újabb gyarapodásáról, sem látogatóinak a számáról stb. nem kapunk hírt a ff. jelentésében. Csak azt látjuk, hogy a múzeumegyesület 1465·33 koronát fordított gyűjteményei gyarapítására, de hogy mire ment ez összeg, arról nem nyerünk részletes tudomást.

A zombori múzeum megbízásából Monostorszegen megejtett ásatás eredményeiről Gubitza Kálmán közölt terjedelmes jelentést (A. É. 1905. évi 241—249). A múzeumot a ff. szakfelügyelője látogatta meg.

Minden szaktársunk, a ki a ff. hetedik évi működéséről szóló jelentésének statisztikaszerű áttekintésein végig megyen, bizonyára ugyanazt az óhajt táplálja, melyet már korábbi alkalommal nyilvánítottunk : vajha nem csupán ily számszerű adatokat kapnánk az évenként sok ezerre menő állami javadalmak fölhasználásáról, de oly jelentéseket, melyek az e javadalmak árán szerzett tapasztalásokat tudományunk hasznára is értékesítenék. Némely múzeumok intézői érzik ezt a kötelességüket és eddig is módot találtak, hogy ásatások révén vagy egyéb módon szerzett emlékeikről a nagy nyilvánosság előtt számot adjanak, de igen sok helyütt gyűlnek föl évről-évre mindenkorbeli maradványok, melyek a tudományos világ előtt jóformán holt tőkét képviselnek ; mert nincs a szakíróknak módjukban, hogy 44 helyet bejárva, kutassák föl a lappangó tudományos anyagot. Hogyha a ff. nemcsak számvizsgáló hatóság kíván lenni, szakirodalmunk igényeit inkább kell szolgálnia, mint tette az előző hét évben. A közóhaj végrehajtása csak anyagi nehézségbe ütközik, melyen azonban könnyű lesz segíteni, hogyha p. o. egy-egy esztendőben nem építenek kulturpalotát, de inkább a tudomány palotájára szánják a megfelelő költséget. A hol hozzáértő egyén vezeti az illető múzeumot, ott az maga is (kellő tiszteletdíj mellett) végezheti a szakértelmet igénylő munkát, a hol ilyen nincs, oda szakembert kell küldeni, a ki (szintén illő tiszteletdíjért) szívesen végzi. Vannak ilyenre képes embereink. Az így összegyűlő anyag közzétételét kellő illusztrációk kiséretében, évenként vagy félévenként, arra alkalmas szerkesztőre kell bizni, a ki (ugyancsak illő tiszteletdíjért) kellő formában kiadja, sőt módját kell és lehet találni, hogy a fontosabb leleteket ismertető értekezésekből idegen nyelvű kivonat is készüljön. Azért hangsúlyozzuk a tiszteletdíj fizetését, mert hazánkban még mindig úgy vélekednek sokan, hogy az anyagi munkának igénye van jutalomra, ellenben a szellemi munkásoktól sokszor követelnek ingyen munkát. Szokás ily ingyen munkát a ff.-től és a ff. vidéki munkatársaitól is várni — elég helytelenül. Ingyen legtöbbször csak gazdag dilettansok dolgozhatnak ; a szakemberek nálunk rendesen szegények, ők a tudásukat kénytelenek kamatoztatni, hogy megéljenek. *Hpl.*

Hephaistos visszatérését ábrázoló Kratér
a párisi Louvre gyüjteményében.

Fénynyomat Divald Károly Budapesti müintézetéből.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

HEPHAISTOS VISSZATÉRÉSE

(Festett görög harangkráter a Louvreban. — Egy fénynyomatu képmelléklettel.)

A knossosi és phaistosi eredményes ásatások révén a Kr. előtti második ezredév krétai művelődésének pompás emlékei kerültek napfényre, nemcsak a szobrászat, de a falfestés terén is.[1] Midőn így szerencsés leletek révén a távol minosi regék mesés világa egyre nagyobb fényre derül: örömmel látjuk ösmereteink váratlan meggazdagodását a messze fekvő időben, de egyúttal fájdalom kél lelkünkben, hogy míg a sors itt oly kiméletes és bőkezű volt, másfelől nyomtalanul pusztította el azt, a mi a legnagyszerűbb, a legbecsesebb: a hatalmas, virágzó falfestésnek, mely Perikles századát beragyogta, egyetlen parányi törmeléke sem maradt reánk. Különös, fájón visszás végzése a sorsnak, hogy míg Minos palotájának egész szines gazdagságát csodálhatjuk a knossosi romok között, Polygnotos, Mikon, Panainos, Apollodoros és társaik művészetét csak az edényfestés apró képei képviselik számunkra. A Keramaikos műhelyeiben sürgő-forgó mesteremberek remekei ezek, de minő áthidalhatatlan űr választja el őket a Stoa Poikile, a delphii Lesché pompás falképeitől! «Ki merné Phidiast a kis terrakotta alakok készítőivel, Zeuxist vagy Parrhasiost az edényfestőkkel összehasonlítani?» — kérdi Isocrates.[2] Az urbinoi faienceedény, melyen Raffael vagy Leonardo valamelyik képének másolatát látjuk, a sévresi porcellánkehely, mely Millet Szedő asszonyait vette színes diszében mintaképül, az eredeti műalkotások mély hatásáról bizonyára csak igen elmosódott fogalmat adhatnak. Hasonlónak kell képzelnünk a viszonyt a görög edényfestés és a nagy falképek között. A görög edényfestők nagy alakító ereje és művészi készsége bizonyára kisebbé tette a különbséget, de a nagy veszteséget, a görög monumentális festés elpusztulását csak igen szegényesen pótolják számunkra. Azok, a kik ezeket az edényfestőket eredeti, tündöklő, teremtő lángelméknek tekintik, mint Hartwig,[3]

[1] Annuals of the British School at Athens 1899—1904.

[2] Isocrates: de Permut. 2. Overbeck Schriftquellen 1655: εἴ τις Φειδίαν . . . τολμώη καλεῖν κορόπλαθον ἢ Ζεύξιδα καὶ Παῤῥάσιον τὴν αὐτὴν ἔχειν τέχνην φαίη τοῖς τὰ πινακα γραφουσιν.

[3] P. Hartwig: Meisterschalen.

a kik önálló leleményt és alakító erőt tulajdonítanak ezeknek a művészmesterembereknek, bizonyára tévesen világítják meg a Keramaikos művészi életének jelentőségét. Mi marad akkor Polygnotos vagy Apelles számára? Hogy Euthymides, Euphronios, Hieron, Brygos, Meidias s a többiek rendkivüli tehetségek, ritka jelenségek voltak, senki sem fogja tagadni, — de csak a maguk körükben. Legnagyobb részük idegenből vándorolt Athenbe s mint telepes (μετοίκος) kapott bizonyos jogokat.[1] Már Solon idejében nagy a telepesek száma s később egyre növekszik. Hogy ezek a szegényes telepesek, a kik a Keramaikosban ütötték föl műhelyeiket, nem voltak nagy műveltségű lángtehetségek, az természetes. Csak alkotásaikra kell pillantanunk, a hol a fölírások hiányos helyesirása, nem valami magas szellemi képzettséget árul el. Ritka tehetségű mesterembereknek kell tekintenünk ezeket az edényfestőket, a kiket a művészileg páratlanul ihletes kor kiemelt kicsinyes körükből. Hogy alkotásaikhoz sokszoros ösztönt kaptak és kerestek a nagy festők képein: azt számos festett edény világosan bizonyítja. Nikosthenes némelyik edényén[2] a nagy mondai összefüggésből kiszakított alakok elszigetelten szerepelnek: úgy hatnak, mintha nagyobb képből kihasították, kivágták volna őket. A fejlett vörös alakos edények között igen sokon érezni, hogy a festőnek szük volt a tér, az alakok hatalmas mozdulata, nagy vonalai szinte alig türik a kimért kereteket.[3] Másutt pedig az alakok oly tömött, sűrű csoportban küzdenek, oly sokszorosan metszik és elfödik egymást, hogy áttekinthetőségük szenved vele.[4] A puszta rajznak nincs meg itt az alakok tömkelegében az az elkülönítő, elválasztó, minden egyes alakot tisztán kiemelő ereje, mint a minő elszigetelő ereje volt a különböző szinfoltoknak a nagy festők falképein, a honnan a mi edényfestőink ehhez a csoportosításhoz az ihletet merítették. Természetesen a nagy mintaképek szolgai másolására nem gondolhatunk. Friss dekorativ érzékük mindig határt szabott. S éppen ebben a virágzó művészi korban az edényfestők önálló természetmegfigyelésével is számolnunk kell. Ők is keresztülküzdötték a nagy festés aegise alatt a rajz alapvető problemáit. Euthymides próbálkozása a rövidülés rajzával kleonei Kimon καταγράφα-inak a tükröződése s midőn Brygos kisérleteit látjuk a domborító árnyékvonalakkal, ugyanazt az ujjítást köszöntjük, mely valószinüleg már Polygnotos alkotásain is előfordult, de teljes diadalt csak Apollodorosban aratott, a ki már nemcsak a vonalzó, de a szinfoltos árnyékolásnak is hires mestere. (σκίαγραφος) S minő ritka gyönyörűség, minő mély művészi élvezet jutalmazza azt, a ki elmélyed

[1] Phintias, Amasis, Brygos, Cholkos, Sikanos stb, oly nevek, melyek idegen származásra vallanak.
[2] Louvre Salle F. 118; Pottier· Vases antiques du Louvre II. p. 106.
[3] Furtwängler — Reichold: Griechische Vasenmalerei T. 6.
[4] Fw. — Reich.: Gr. Vasenmalerei T. 22.

az edényfestés fejlődésének tanulmányozásába: a látszólagos egyhangúságból mint egységes akkordok csendülnek felénk a szétágazó törekvések és friss, eleven örömmel hallgatjuk ki az egyéniségek dobbanásait. Visszaálmodjuk ennek a nagyszerű kornak minden fényességét, megértjük ennek a gazdag világnak mindent átható művészi erejét, mely kincseit az élet hajszálereibe is pazarul szórta szét s mély csodálattal támad föl lelkünkben a világraszóló pompás város képe, «a hol minden emberi képesség szárnyas életre kel.»*

Az edényfestés emlékeinek messzeható fontosságát és művészi értékét az ujabb kutatások egyre meggyőzőbben hirdetik és hangsúlyozzák. A puszta tárgyias, mesék után járó érdeklődést valóságos művészi szemlélésmód és megértés váltotta fel. Az ujabb művészettörténeti kézikönyvek képanyagán már sokszorosan átverődik a tudat, hogy a görög művészettörténet az edényfestés tárgyalása nélkül: csonka. De minden lelkes törekvés és ösmertetés mellett is a múzeumok edényfestő osztályában csak gyéren szállingóznak a látogatók: az edényfestés szélesebb körökben csak hűvös elismerésre talál. És ennek a jelenségnek nem nehéz okát adni: az edényfestő művészetnek van bizonyos benső, bizalmas jellege; hosszabb, odaadó elmélyedést kiván. Magas stylérzékének és művészi formavilágának igaz megértéséhez és élvezéséhez hiányzik manapság a legtöbb embernél a szem iskolázása, nevelése. Ez irányban nagy eredményt várhatunk az ujabb gyűjteményes munkáktól, melyek kiváló rajzban és fényképek útján teszik az edényfestés remekeit hozzáférhetővé. Persze az edényfestés emlékeinek óriás száma mellett a munka még mindig csak töredékes. Igen sok, becses művészi alkotás hever szerteszórva a raktárakban, pihen észrevétlenül a múzeumokban.

Ebbe az utóbbi csoportba tartozik az a szép harangkrátér, melyet Pottier úr rendkivűli szivessége és előzékenysége révén E. Dontenville kitünő fényképi fölvételében bemutatunk. Ez az edény a Louvre egyik legértékesebb darabja. Mikor az ujonnan, nagy szakismerettel rendezett gyűjteményben rábukkantam, eredeti, nagy művészi erejével meglepett és elragadott. S erről a ritka szépségű, pompás edényről az ujabb irodalom egészen megfeledkezett. Első, rövid leirását adták Lenormant és de Witte az *Elite ceramographique*ban. A későbbi kutatók csak odavetve és ritkán hivatkoznak erre az alkotásra. Lenormant és de Witte az edény rajzát is közölték alapvető, terjedelmes munkájukban.** Ez a rajz

* Euripides: Medea 840—45. — A karnak ez a dicsőítő éneke a művészi, — Perikles halotti beszéde (Thukydides I, 35—46) a politikai Athénnek fenséges Apotheozisa. A legnagyobb költő és a legnagyobb történetíró mintha versenyre keltek volna, hogy soraikkal parányi szülőházájuknak minél nagyszerűbb, ragyogó emléket állítsanak.

** I. pl. 41. p. 112. — Ezenkivül v. ő.: Millin: Vases peints I. pl. IX; Gallerie mythologique Pl. LXXXIII. p. 336. — Millingen: Vases de Coghill pl. 6, 7. — Millin, Millingen, Reinach: Peintures des vases antiques Pl. 9 p. 9. — Reinach: Repertoire des vases antiques II. p. 6. —

azonban igen szerencsétlen, valóságos torzkép. Ijesztő önkénynyel készült. Igen tanulságosan láthatjuk, hogy ebben az időben mennyire hiányzott a képesség a görög rajz formáinak a megértéséhez, ha ezt a rajzot a fényképünkkel össze hasonlítjuk. A hol a művész a test idomait hangsúlyozta, ott a rajzoló vonala élettelenül ellapul; a hol pedig a művész a nagy vonal merész lendületével akart hatni, ott a másoló lelkiismeretesen részletez, túlzón domborítja az idomokat. És minő szánalmas, hamis fogalmat ád az eredetiről a menád fejének a rajza! Micsoda idétlen, únott, kellemetlen kifejezés a menád arczvonásainak büszke nemessége helyett! — A később készült rajzok is csak sikertelen próbálkozások.

A krater [1] egyik oldalán levő kép Hephaistos visszavezetését ábrázolja az Olympusra. A görög festésnek a legrégibb időktől kezdve kedves tárgya volt ez s a költők képzeletét is gyakran foglalkoztatta. A Hephaistos-monda már a legrégibb, Homeros utáni lyrában szerepel. Sappho, Alkaios és Pindaros megemlítik s Platon már mint jól ismert regére hivatkozik reá.[2] Az egész mythost összefüggőn beszéli el Pausanias, midőn az atheni Dionysos-templom falfestményei között a Hephaistos visszatérését ábrázoló képhez fűzi magyarázó megjegyzéseit. Hephaistos, a kit édes anyja, Héra, sántasága miatt letaszított az Olympusról; bosszúból aranyos trónust küldött néki ajándékba, mely, midőn ráült, láthatatlan kötelékkel foglyává tette. Hiába volt minden kisérlet, a hatalmas istenanyát senkisem tudta kiszabadítani szörnyű helyzetéből. Hephaistost pedig hiába kérlelték az istenek. Végre a tanácsban Ares vállalkozott, hogy erőszakkal fölhozza, de ő is pórul járt. Hephaistos lángoló tűzcsóvákkal űzte vissza. Dionysos próbálkozása több sikerrel járt. Benne bízott még Hephaistos; így közelébe férkőzött, illatos borral mámorossá tette s visszacsalta az Olympusra.

A régebbi időkben ez a mythosz megőrizte szigorú, vallásos jellegét. Költészet és művészet egyaránt csak a széles, ünnepies, epikus komolyság húrjain játszottak. A Hephaistos monda első szobrászi feldolgozásai az Athena Khalkoikos templomának (Gitiades)[3] s az amyklaei trónnak a domborművei (Bathykles)[4] bizonyára ennek a magasztos,

Megemlítik az edényt: Gerhard: Auserlesene Vasenbilder I. S. 215: Stephani: Compte rendu de Petersbourg 1868. p. 101. No 2; Jahn: Vasenbilder (1839) p. 19; Panofka: Musée Blacas p. 42; Heydemann: Satyr und Backhennamen S. 16; Pariser Antiken S. 38. — Winter: Die jüngere attische Vasen S. 70. — (Az edény keletkezési idejét tévesen 440—400 közé teszi.)

[1] Lelhelye valószinűleg: Nola. Magassága: 0.43 m. — Először Lalo gyüjteményébe került Nápolyban, azután lovag Rossi, majd pedig Coghill birtokába ment át Romában. Innen jutott a Louvreba. V. ö. Millingen: Peintures antiques des vases grecs de la collection de sir John Coghill. Bart. Rome 1817. Avertissement pl. I.

[2] rep. p. 378o.: Ἥρας δεσμοὺς ὑπὸ υἱέος.

[3] Pausanias: 3, 17, 3.

[4] Paus.: 3, 18, 6.

szertartásos felfogásnak a jegyében keletkeztek. Emlékeink között a nagyhirű François váza képei is ugyanezt az epikus, ünnepi hangot képviselik.[1] De minden komoly színezete mellett az archaikus művészet értelmes, metsző szabatossága, homálytól irtózó, áttekinthető rövidsége szinte észrevétlenül belevitte a Hephaistos-mythosz ábrázolásába a komikum első csiráit. Az archaikus művészet jellemző vonása, hogy mindent megmond s mégsem fecsegő, hanem határozott, rövid. Hephaistos sántaságát sem hallgatta el. Túlzón összegörnyedt, szörnyen elkorcsosodott lábakkal kuporog a szamár hátán a korinthusi vázán, melyre Löschke hívta föl először a figyelmet.[2] S a ‹Kypselos-láda dombor-művein is nyoma volt Hephaistos sántaságának. Erre vall Pausanias leirása V, 19, 8 : ὁ τὰ ὅπλα διδοὺς οὔτε τοὺς πόδας ἐστίν ἐῤῥωμένος. A mythoszt komoly, királyi, eposzi köntösétől a vígjáték fosztotta meg s tréfás párduczbőrt akasztott a nyakába. Epicharmos és Achaios[3] darabjaiban a régi komolyságot széles jókedv és vígság szaggatja szerte. Ez az átalakulás a festő művészetben is mély nyomokat hagyott.[4] A Keramaikos mesterei gazdag leleménynyel aknázták ki az ittasság hangsúlyozásával a tárgy tréfás jellegét.[5]

Ennek az új felfogásnak talán legpompásabb képviselője a mi edényünk. A mámornak mélyen megkapó, páratlan képét nyújtja. Minden mozdulatban pezseg a meggyőző igazság. Ritka megfigyelő erő, eleven természetszemlélet, hatásos jellemző képesség egyesül itt a nagyszerű stylérzék nemes tartózkodásával. Elől egykedvű, lejtegető vidámsággal szakállas szatyr ballag és szolgáltatja kettős sipjával a zenét a menethez. Bal vállán párduczbőr, mely nyakán átkötve hosszan lóg alá. Fejét szőllőlombos koszorú övezi. Utána büszke, önfeledt ifjú menád lebeg előre. Fejét elragadón, mámoros lelkességgel veti hátra. A bor költészetének egész ihlete ott ragyog tekintetében, ott ég az ajkán. Jobb kezében: a lombos thyrsos; előre nyújtott bal kezében pedig a kantharost tartja. Testén a derékon átkötött vékony chiton; fölötte a chitoniskos, a mellen átvetett *rövid*, lecsüggő hajtókával. (Überschlag) Az edényfestés körében ez a viselet igen ritka. A hosszú, csipőig érő hajtóka általános a kötött szépségű vörös alakos styl edényein, Brygos és Hieron

[1] Furtwängler-Reichold: Griechische Vasenmalerei T. 1—3, 11—13.

[2] Löschke: Korinthische Vase mit dem Rückkehr des Hephaistos (Athen. Mitt. 1894 T. 8.) — V. ö. Gerhard: Auserlesene Vasenbilder T. 38 és 57. — Louvre Salle E. 876. Pottier: Catalogue des vases antiques du Louvre p. 573; Vases antiques du Louvre Pl. 62.

[3] Welcker: Kleine Schriften 1, S. 293, Nachtrag S. 300. — Christ: Griech: Litteraturgeschichte S. 285 és 290.

[4] V. ö. a Mazocchi-féle vázát: Müller-Wieseler 2, 18, 195. — Jahn: Arch. Aufsätze S. 129. Arch. Zeitung 11, S. 167.

[5] L. Elite Ceramographique I. T. 31—49. — Stackelberg: Gräber der Hellenen T. 40. — Furtwängler-Reichold: Griechische Vasenmalerei T. 7 és 29.

alkotásain számos példájával találkozunk.[1] De ez a rövid hajtóka, mely a mellbimbókat csak épen hogy eltakarja: a festett edényeken kivételes jelenség;[2] az ötödik század közepe táján virágzó szobrászat emlékeinek azonban jól ösmert, kedvelt sajátossága. Csak az ú. n. albáni Sapphora s velenczei testvérmására kell gondolnunk.[3] Lehet, hogy a mi edényünk mesterére hasonló szobrászi typusok is befolyással voltak. A menád haját fejtövön szalag fogja össze. Fürtjeit virágzó, szőllőleveles koszorú diszíti. Mögötte széles, nehéz, ólmos léptekkel ballag Dionysos. Ruházata a rövid hajtókás, térden fölül érő chiton. A keskeny köpeny, mely válláról lecsúszott két karján átvetve csüng alá. Ez a kurta kis köpeny az egykorú művészet kedves motivuma. A festett edényeken mindennapi s az olympiai keleti oromdiszen Oinomaos is ugyanezt viseli.[4] Dionysos, a mámor isteni fejedelme, jobbjában thyrsost, bal kezében kantharost hordoz fáradtan, bágyadtsággal. A thyrsos csak éppen hogy ki nem hull kezéből, a kantharos pedig már fölbillent s az illatos ital útközben kicsorog belőle. Lábán párduczbőrös thrák csizma. Szakállas fejét a mámor, mint gyümölcs a fát, meghajtja. Elpuhult, nőies, kényelemszerető lényét kitünően jellemzi a gondozott, hosszú, selymes szakál s a dús fürtökben gyűrűzve aláhulló haj, mely vállát elborítja. Fején a széles dionysosi mytron, melynek átkötött csücske hosszan lelóg s a fülét eltakarja. Alatta szőllőlombos füzér, melynek csak apró fürtös virágai látszanak ki. Megkapó, találó kifejezése ez az alak a ködös, fárasztó mámornak, mely a test súlyát már alig-alig birja. A menetet Hephaistos zárja be. Bizonytalanul lépked a többiek után; bal karját egyensúlyt keresve nyujtja előre. Jobbjában hatalmas kalapácsa, melyet vállára fektetett. Testén a pöttyös munkás chiton. Szakállas, fején a búbos sapka. A menet egyirányú mozdulatában eleven, lüktető rythmus; mintha valamennyien ütemre lépkednének. S mint tiszta rímek csengenek össze az alakok változatos körvonalai.

[1] Wiener Vorlägeblätter: Serie 8: 3—6 (Brygos) — A, 2, — 4. — Furtwängler-Reichold: i. m. T. 47. 50, 25. (Brygos). — Multkori fejtegetésünkhez (Alkamenes, Arch. Ért. 1905. 333. o.) — pótlólag megemlítjük e helyen, hogy Hieron egyik edényén (Mon. dell Inst. VI. 19., Baumeister: Denkmäler Abb. 776.), mely Bryseis elvezetését ábrázolja, Agamemnon bokáján ott látjuk a karikagyűrűt ép úgy, mint a borghesei Aresen. Ez a gyűrű valamint a széles fejszalag és a karkötő: csak a gazdagság és előkelőség jele: ugyanezt jelzi a boka karikagyűrűje a mi Aresünkön, ha föltesszük, hogy az eredetin nem hiányzott. Minden más magyarázat kalandos volna az eredeti keletkezése idején. A szerelemtől megvasalt Ares, csak a késői másoló gondolata lehet.

[2] Hamarjában csak egy példájára emlékszem: Stackelberg: Gräber der Hellenen T. 33.

[3] V. ö. Brunn-Bruckmann: T. 255, Helbig: Führer No 886, Furtwängler: Meisterwerke S. 100. — Arndt-Bruckmann: E. V. Text zu No 497. — Gauckler: Museé de Cherchel pl. 16, 1. p. 144 Arndt-Bruckmann: E. V. 449. — Furtwängler: Griech. Originalstatuen in Venedig S. 282, (8) T. I, II. — Br. Br.: T. 200.

[4] Ugyanezt a köpenyt látjuk az Anakreon szobrán, mely valószinűleg Phidias körében keletkezett. V. ö. Arndt: La Glyptotheque Ny Carlsberg Pl. 26. — Br. Br.: T. 426. — L. továbbá a szobrot: Furtwängler: Collection Somzée Pl. XXXV. p. 61. — A χλαῖνα viseletről v. ö. Pauly Wissowa: Realencyklopädie S. 2338—9 (Amelung).

De nemcsak a mámoros hangulat rajzának ritka élénksége és hatásos közvetlensége teszi a mi edényünket oly értékessé és vonzóvá, hanem sajátságos művészi tulajdonságai és érdekes művészettörténeti helyzete is hosszan leköti figyelmünket. Az ötödik század közepe táján nagy változás köszönt be az edényfestés terén. A régi kicsinyes, gondos, részletező vonalazás helyett, a nagy, könnyedén odavetett, kifejező vonalak nyerik el az uralmat. Az ötödik század közepe táján fedezi föl a görög művészet örök hatásának nagyszerű titkát: hogyan kell egyszerű, igénytelen eszközökkel sokat mondani, mély hatást gyakorolni. Euphronios edényein, a mozdulatokon még rajta a typikus félénkség s a rajz kicsinyes, bőbeszédű. Amphytrite chitonja a remek Theseustányéron [1] csupa egymás mellett futó sürű vonal. Párhuzamosan, engedelmesen követik a körvonalakat, nincsen önálló testtükröző szerves életük. Ugyanily módon rajzolja a chitont Brygos is nevezetes Iliupersis tányérján.[2] 450 körül ez a gondosan részletező rajz talajt veszít. A szobrászat nagyszerű, komoly peplos-alakjai és a valószinűleg Kalamis körében keletkezett fenkölt egyszerűségű, megragadó leányalakok,[3] a kiknek testén a nehéz köpeny csak néhány, szűkszavú, hatalmas redőbe törik, de ezzel a néhány szervesen kifejező és tagoló művészileg átérzett vonallal feledhetetlen képet hagynak a lelkünkben, bizonyára mély benyomást gyakoroltak az egykorú festésre. A régi rajz fő életerei a körvonalak voltak, ezeknek volt csupán mozdulattükröző erejük. Az ujabb rajz hatásának főeszközei a természetes, egyszerű nagy vonalazás, mely a mozgasban levő test szervileg fontos pontjainak kiemelésére fekteti a fősúlyt. A redők a körvonalaktól független, szerves, önálló életre kelnek. Nem a körvonalak irányát követik, hanem a testidomok mozdulatait. Ennek a rajznak pompás példája a müncheni gyűjteménynek az a két vörös alakos edénye, mely szintén Hephaistos visszatérését ábrázolja.[4] Minden vonal könnyed és játszi, odavetett s mégis bennük gyökerezik a megkapó hatásnak egész virágzó gazdagsága.

Ezzel szemben a mi edényünk épen a ruha rajzában még a régies, elfogult hagyományokat őrízte meg. A chiton csupa sűrűn, finoman rajzolt vékony vonal, valamennyi szolgailag, egyhangún ismétli a körvonalak mozdulatot kifejező hullámzását, domborodását. A mi a két körvonal közé esik, annak nincsen függetlenül szerves esztetikai értéke. S ez a kicsinyes, szerető, résztletező gondosság egyéb részletekben is

[1] Furtwängler-Reichold: Gr. Vasenmalerei T. 5.

[2] I. m.: T. 25.

[3] Römische Mitteilungen 1900. S. 181. T. VI—VII. V. ö. a Hera-tányért Furtw. Reichold T. 65. — Bull. comm. 1904. T. VIII.; — Americ. Journ. of arch. 1902. T. XV.; — Br. Br. T. 261, 263, 357 és La Glypth. Ny-Carlsberg T. 8—9. stb.

[4] V. ö. Furtwängler-Reichold: Griechische Vasenmalerei T. 7 és 29. — Csaknem valamennyi hasonló tárgyú edényt összeállította Gerhard: Auserlesene Vasenbilder T. XLIII—XLIX.

megnyilatkozik. Minő friss elmélyedés és közvetlen természetmegfigyelés a szőllőlombos koszorú rajzában, mely a menád haját ékesíti! Minden kis levél, minden kis virágfürt igaz; nemcsak átvett szokás, de vonzalom a természet formái iránt. S minő jólesőn pihen meg a szem a kis lombocskán, mely a tavasz levélbontogató üdeségével hajtott ki a menád kezében levő thyrsos vesszején. Hephaistos hajának a rajzában is ugyanaz az odaadó gondosság, minden kis göndör fürtöcske érdekelte a művészt. És Dionysos thrák csizmáinak a rajza is csupa lelkiismeretesség; a kötés s a pöttyös párduczbőr csupa meggyőző valóság. Még ezek a mellékes jelentéktelen részletek is nagy műgondról tanuskodnak.

Míg egyfelől a kicsinyes aprólékosság a régies iskola hagyományaira emlékeztet, másfelől a jellemzetes mozdulatok megkapó ereje és közvetlensége s az arczok rajzának finom egyénítő vonásai a művészi megfigyelő és alakító képességnek, a teremtő képzeletnek és tudásnak oly magasságát mutatják, melynek az edényfestés emlékei között alig akad párja. Az alakok minden mozdulata csupa megkapó lélektani fölvétel. A mámoros elragadtatás költői szépsége és lendülete sugárzik felénk a menád büszkén föltekintő arczáról s ugyanezt hirdetik a test nagy lendületű, merész körvonalai. Minő hatásos, megragadó ellentét a menád mozdulatának nagyszerű hevével szemben Dionysos nehézkessége, ólmos ittassága, vonszolt járása, bágyadtan lehorgasztott, erőtlenül alácsüggő feje, fáradt tekintete. Mintha a friss, illatos tavaszi levegő egyszerre nehéz köddé változnék. Hephaistos alakja pedig a mindennapi életnek eredeti képe. Minő beszédes az az előre nyújtott kar!

Mielőtt az edény keletkezési idejének megállapítását megkisérlenők, a szem rajzát kell még megfigyelnünk. Az időmeghatározásnál ez fontos, megbizható támasza kutatásainknak. A szem rajzát a mi edényünkön a legmagasabb fejlődés fényében látjuk. A négy vonallal, arczélből rajzolt szem hosszú, küzdelmes fejlődés végpontja. A görög művészetnek nagy, tövises utat kellett megtennie, mig az arczélből tekintett szem igaz rajzát tudta adni. A fekete alakos festés az arcz oldalnézetébe zárt vonalakkal elölről megfigyelt szemet rajzolt. Epiktetos körében látjuk először, hogy a szem hosszúkás körvonalai az egyik oldalon nyitva maradnak. S innen még minő távolság a mi edényünkhöz! A kettős vonallal rajzolt felső szemhéj s az alsó szemhéj szögletében elevenen fekszik a szemcsillag, mely az oldalnézet rövidülésében hosszúkás fekete ponttá nyúlt s fölöttük eleven hajlással boltozódik a szemöldök. A mi művészünk ezekkel a semmis eszközökkel, ezzel a négy vonallal valóságos csodát művelt. Az ő kis eszközeivel az érzelmeknek, a belső világnak változatos képét adta. Minden szemnek megvan a maga hangulata, élete. Persze az ilyen kis méretek között mozgó művészi alkotásnál a finomságokat csak lassú, szerető szemlélet fedezheti föl. Giovanni Bellini

porträtjainak tekintetében rögtön felénk sugárzik az értelmes, kissé puha előkelőség, a magas, gondozott lélek. Csak meg kell gondolnunk, minő csekély, igénytelen eszközök, minő megszabott szűk tér állott ezzel szemben a mi művészünknek rendelkezésére és bizonyára megértjük, hogy művészi ereje nem csilloghat oly gazdagon s hatása nem lehet oly hirtelen. A szatyr szeme egykedvűn maga elé mered s nyers, állati lényének megfelelőleg a szemöldök vonala esetlen szögletességgel fut. A menád szemcsillagja lelkesen tapad a felső szemhéj vonalához s költői lendülettel borul föléje a szemöldök vékony vonala. Minő bozontos, nehéz ezzel szemben a Dionysos szemöldöke. Súlyos, mint az erdő, mely a szemet árnyékába vonja. S a művész jellemző képessége még a kéz rajzát is fölhasználta. Minő elpuhultan hat Dionysos keze Hephaistos vaskos, tenyeres munkáskezével szemben! — Az edény hátlapján három köpenybe burkolt, botjára támaszodó ephéb,* a mint igen gyakran előfordulnak az egykorú edényfestésben. Az egész csoport csak futólagosan, fölületesen van odavetve.

A fönti elemzés alapján kraterünk keletkezési ideje gyanánt az ötödik század derekát jelöljük meg. (450.) A régies rajz csak a művész egyéni vonzódása a hagyományok iránt; ezzel szemben a mozdulatoknak ez a pompás, valószerű elevensége s a szemnek ez a kifejező rajza 450 előtt elképzelhetetlen. A megjelölt időpont helyessége mellett szól az edény alakja s az ornamentális dísz is. A harangkrater a kehelykratert csak az ötödik század közepe táján váltja föl s ugyanez időben terjed el a babérleveles dísz, melyet a mi edényünk nyakán látunk.

Edényünkön az alakok megnevezésén kívül [ΉΦΑΙΣΤΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΟΣ, [K]ΟΜΟΙΔΙΑ, ΜΑΡΣΥΑΣ] semmiféle fölirás: a mesterről, vagy a műhelyről (ἐγράφσεν, ἐποίεσεν)** semmit sem tudunk meg. Az érdekes, kiváló művészi egyéniségnek, a kit edényünkön megösmertünk, a nevét nem ösmerjük. Az apró edények jelentéktelen diszítői gyakran elbizakodó büszkeséggel írják az edény oldalára jelzésüket; ezzel szemben sajnálattal látjuk, hogy igazán értékes művészek alkotásai, az edényfestés remekei névtelenül maradtak reánk. Az egyéniségeket világosan érezzük emlékeink között, s így ébredt ujabban a törekvés, mely könnyebbség kedvéért a legkiválóbb alkotás után nevezi meg az alkotó művészt. Igy szerepel

* V. ö. Reinach: Repertoire II. p. 6. — Ez a nyugalmas botranehezedő állás általán az attikai polgár kedvelt képévé lett: így látjuk legnemesebb alakjában Athén férfiait a Parthenon homlokszalagján.

** A mester művére csak ott ösmerhetünk, a hol ἐγράφσεν (festette) jelzést látunk. Az ἔποιεσεν csak a műhely jelzése. (Készítette.) Régebben ezt a különbséget a kutatók (Hartwig) nem vették figyelembe. Innen volt azután, hogy műveik képzelt művészi egyéniségektől hemzsegtek. Klein könyveibe is belevette magát ez a tévedés. Az ő Euphroniosa is: álomkép. Tulajdonképen két mester rejtőzik mögötte: Euphronios és a kedvencz fölirásáról úgynevezett: Panaitios mester. V. ö. Furtwängler — Reichold: Griech. Vasenmalerei Textband I. S. 110.

Brygos, Hieron, Meidias mellett a Penthesileia tányér[1] mestere s így sorakozik a mi kraterünk alkotója is a többiek mellé mint *a párisi Hephaistos krater mestere.* Művészi egyénisége tisztán határozottan él lelkünkben, keze művére mindig ráösmerünk. Ritka tehetségével saját os művészi stylt teremtett, önálló természetszemléletével a hagyományos motivumok helyett a valóság tarka képét adta s fogékony lélekkel olvasztotta be alkotásaiba a törekvéseket, melyeket az egykorú festésben és szobrászatban látunk. Sőt nagy valószinüséggel állíthatjuk, hogy a vígjáték bohó, eleven jelenetei sem maradtak reá hatás nélkül. Erre vall legalább a menád mellett a fölirás: [K]ΟΜΟΙΔΙΑ.

Általában hangsúlyoznunk kell, hogy ebben a korban a festés és a szobrászat nem álltak oly elszigetelten egymás mellett, mint manapság. Szerves, szoros kapcsolat és sokszoros kölcsönhatás fűzte őket egymáshoz. Phidiasról tudjuk, hogy mint szobrász kezdte meg pályafusátát s Panainos Plinius szerint a nagyszerű falképek mellett érczalakokat is készített. Ez a benső kapcsolat persze az edényfestők művein is érezhető. A Keramaikos művészei teljesen szobrászilag gondolkoznak. A képfaragó módjára minden egyes alakot zavartalan önállósággal helyeznek el. Ugyanazok a művészi tulajdonságok, melyek valamelyik szobrászi iskolára jellemzők, az edényfestők művein is szemünkbe tünnek. A Penthesileia tányér az aeginai oromdíszeket juttatja eszünkbe. Ugyanaz a művészi törekvés, mely a heves mozdulatokban feszült testnek csak alig néhány nyugvó pontot nyújt a földön. Minő ellentét ez az olympiai keleti orommal szemben! Ott széles, kényelmes, hangulatos pihenés, nyugalmas csoportok, melyek Polygnotos újjító szellemét éreztetik; itt ellenben heves küzdelem, mozgalmasság, mely minden nagyobb pihenő helyet megvon az alakoktól. Néhol egész kétségtelenül láthatjuk a festett edényeken egyes alakok szobrászi eredetét. Euphronios Geryoneus edényén[2] s a neki tulajdonított arezzoi krateren:[3] a hatalmasan kilépő Herakles jól ösmert szobrászi typus. Ugyanezt a Heraklest talapzaton állva látjuk egy amphorán (Páris),[4] a mi szobrászi jellegét kétségtelenné teszi. Az arczélek rajzában is egészen párhuzamosan halad a festés és a szobrászat. A mosolygó életöröm, mely az Akropolis bájos leányalakjairól felénk sugárzik, Euthydikos fogadalmi ajándékának arczán daczos komolysággá változik. S ugyanezt az átalakulást figyelhetjük meg az egykorú festett edényeken. Hogy ezt a különbséget feledhetetlenül emlékezetünkbe véssük, elég, ha egyszer egymás mellett vesszük szemügyre a Hekatompedon oromzatának Athenáját, mely a Pisistratidák uralmának utolsó éveiben

[1] Furtw.-Reichold: T. 6.
[2] Fw.—Rch.: T. 22.
[3] Fw.—Rch.: T. 61—62. II. S. 8.
[4] Monuments et Memoires IX. p. 26.

keletkezett s az Euthydikos-féle leányalakot, mely 480 körül készült. Ugyanezt a mélyreható átalakulást vesszük észre az Euphronios rajzolta arczéleken Amasis műveivel szemben. Ez a mély összefüggés teszi érthetővé, hogy némelyik edény szemléleténél határozott szobrászi alkotások jutnak eszünkbe. A pompás delphii kocsivezetőnek édes testvéreivel találkoznunk Euphronios némelyik alkotásán[1] s az Agraulida dombormű egyik bájos alakja hű másolatban áll előttünk a pétervári λεκάνιον képén.[2] S a szobrászat e befolyásának a mi edényünkön is nem egy nyomára akadunk. Az egyes alakok teljesen szobrászi értelemben átgondolva minden csoportosítás nélkül sorakoznak egymás mellé. Mindegyik úgy hat: mint egy-egy kerek, lezárt, teljes szobrászi egység. Csak az egységes mozdulat s a közös, mámoros hangulat fűzi őket össze. Azt már az alakok elemzése során láttuk, hogy a menád rövid hajtókás chitonja az egykorú szobrászat kedvelt motivuma. Hephaistos fején a búbos sapka a festett edényeken a mi kraterünk kivételével tudtommal sehol sem fordul elő, szobrászi képmásainak ellenben általános ismertető jele.[3] Dionysos hosszúkás, szögletes fejalkata, mely nyilván előkelőség, nemesség jele, Polykletos szobrászi typusaira emlékeztet. A hosszú, lelógó, derékon átkötött chitoniskos a Jacobsen-gyűjtemény érdekes Apollo torzóját juttatja eszünkbe, mely styljében is rokonságot mutat a mi edényünk képével. A részletekben bámulatos gondosság, kissé elfogult kicsinyesség, az egész alkotáson pedig friss, merész elevenség. Időben is körülbelül a mi kraterünkkel esik össze.[4] Az Apollo torzó természetesen csak néhány pontban egyezik meg a Hephaistos kraterral. Szélkapdosta chitonján erősen átverődnek az idomok; a lábszárak önálló hangsúlyozásával a lépést a művész szervesen tagolta. A kraterünk menádjánál a lépő lábak elválasztó vonala nem jut kifejezésre s csak a derékkötés szalagcsokrát lengeti a szellő.

A Hephaistos krater művészi sajátosságainak a beható elemzése

[1] Monuments et Memoires 1897 p. 205. V. ö. Hartwig: Meisterschalen T. 51. — Journ. of hell. Studies IX. Pl. VI.

[2] Fw.-Reich.: T. 68. — F. Hauser: Disjecta membra (Öst. Ihfte VI. 1903. T. V, VI, S. 79). Különösen a kertschi edényeken akadunk számos ösmert szobrászi typusra. Alakjaik között ott találjuk a firenzei bronz-Athena, (Amelung: Die Basis des Praxiteles S. 16.) a capitoliumi kilépő Athéna (Clarac 492 A, 858 A) s a Herakles Landsdowne édes testvéreit. V. ö. Fw. Rch.: T. 70. — Ezeken kivül a kölcsönhatás egyéb érdekes példáival is találkozunk az V. század edényein: az u. n. szomorkodás Athena domborművének, (Mon. ant. dei Lincei 1904. S. 29—30. Fig. 9—10.) az Athena Lemniának és Parthenosnak a motivuma. (U. o. S. 37—40. Fig. 14—16.) új meg új virágzásra feslik az edényfestők képein.

[3] Vatikán. Mus. Chiar. No 420. — Amelung: Die Skulpturen des Vatikans. Mus. Chiar. No. 420. — Florencz, Mus. Arch.: Amelung: Führer No 267. — Itt emlékeztetünk Furtwängler föltevésére, a ki a vatikáni Hephaistos fejet a kasseli torzóra illesztve, az alkotásban Alkamenes művére ösmer. V. ö. Arch. Ért. 1905. o. 354—5. A mi edényünk Hephaistosa révén ez a föltevés csak valószinűbbé lesz.

[4] Arndt: La Glyptotheque Ny Carlsberg pl. 33. — Furtwängler: Griechische Giebelstatuen aus Rom (Sitzber. der bayr. Ak.) 1902 Heft 4. S. 443 fs. T. I.

után önkénytelenül fölmerül a kérdés, vajon az edényfestés emlékeinek nagy seregében nem akadunk-e olyanokra, melyeket meggyőző rokonságuk alapján ugyanennek a mesternek tulajdoníthatunk? Hogy e kiváló művész alkotó erejének minden más emléke elveszett volna számunkra, az nem valószinű. Csak gondos figyelemmel kell végigjárnunk a gyűjteményeket s bizonyára nem áll majd többé elszigetelve a Hephaistos kratér. Ez alkalommal csak két edényre hívjuk föl a figyelmet, melyek azonos művészi felfogásukkal, eredeti motivumaikkal s rajzuknak kissé elfogult régiességével ugyanarra a kézre vallanak, mely a mi kraterünket alkotta. A párisi skyphos, mely Hauser finom fejtegetései révén vált ösmeretessé:[1] méltón képviseli a Hephaistos krater mesterének művészetét. A tárgy önálló, meglepő, hatásos felfogása, a részletekben a szerető ragaszkodás a mult hagyományaihoz, a szemek kifejező erejének bámulatos kiaknázása, a vonzódás az élet, a természet valószerűn meggyőző vonásai iránt, a megfigyelések közvetlen frissesége, a fogékonyság a környező befolyásokat egy nagy, egységes styl kereteibe olvasztani: csupa olyan vonás, mely a párisi skyphost a Hephaistos krater édes testvérévé avatja. A skyphos homloklapján ritka érdekességű történeti jelenet játszódik le. A fiatalos, kedves, jóságos Athéna vállára vetett köpenynyel áll előttünk. Lándzsáját a földbe szúrta s most jobbját kinyújtva nyilván megjelöli a vonal irányát, melyre az engedelmes óriások a hatalmas kőtömböket fel fogják rakni. Az egyik épen közeledik. Lépteit mázsássá teszi a súlyos teher. Mellette a fölirás: ΓΙΓΑΣ. És ez a név mindent megmond. Nyilván Athen falainak építését látjuk itt magunk előtt a művész képzeletének világában. Kimonnak ez a nagyfontosságú tette szélesen foglalkoztatta ebben az időben Athen lakóit s a mi edényfestőnk ennek a messzeható ujjításnak kedves emléket emelt. A rajz és a művészi felfogás részleteiben ugyanazokra a sajátságokra ösmerünk, melyeket a Hephaistos krateren észrevettünk. Athena chitonjának a vonalazása részletező, szeretőn gondos, csupa finom, párhuzamos hajszálvonal. A mozdulat csak a körvonalakban tükröződik. A művész itt is csak ezekre fektetett súlyt. A mint a Hephaistos krater menádja, úgy ez az Athena is szobrászi typusokkal függ össze. Az ú. n. farnesei és albani Athena[2] viseletét egyesíti azzal az Athena fejjel, mely a müncheni Glyptothekban tévesen idegen torzóra került.[3] Itt is, ott is, a fiatalos, rövid haj gazdagon gyűrűzik elő a sisak alól. A gigasz nehézkes lépteivel, széles járásával a Hephaistos krater Dionysosának méltó párja. A szemekben is ugyanaz az egyénítő, lelkes élet, ugyanaz a jellemző erő. S ez a jelentős vonás a skyphos

[1] Strena Helbigiana S. 115—121
[2] Furtwängler: Meisterwerke Fig. 15—20. S. 140—835.
[3] Beschreiburg der Glyptothek No 207. Arndt-Amelung: E. V. 834—835.

hátlapján szinte szokatlan merészségével még jobban leköti figyelmünket. Kopár, csupasz fatörzs mellett két köpenybe burkolt férfiú áll egymással szemben. Mindegyik kettős lándzsájára támaszkodik. Tanakodólag hajlanak egymás felé. Az egyik kötelet tart a kezében. Nyilván valami sötét, gonosz tervet kovácsolnak: erre vall bizalmas, titkolózó állásuk, vad, sovár tekintetük. S a haj rajza is tovább éleszti bennünk azt a gondolatot: az egyiké kusza, torzomborz, gondozatlan; a másiké ravaszul lesimított, ritka. Ezek mellett az alattomos férfiak mellett a gigasz szelid, mint a kezes bárány. Elvetemedett lelkük egész alávalósága kifejezésre jutott szemeikben, melyeket a művész a jellemzés leghatalmasabb, meggyőző eszközeivé avatott. S a fölirás igazolja, hogy nem hiába ébresztett a két férfiú rajza bizalmatlanságot lelkünkben. Hauser valószinű értelmezése szerint Phlegyas és Phorbas ezek, a félelmetes rablók, a kik még az istenek haragjával is daczolnak, velük is szembeszállnak s a delphii országuton a gyanútlan vándorra lesnek, hogy rajtaüssenek.

A másik edény, mely nagy rokonsága révén szintén mesterünk nevére tarthat igényt, az a szép hydria, mely eddig, sajnos, csak Stackelberg könyvének rajza révén ösmeretes.[1] A lanton játszó ifjúi Apollo az ihletes önfeledtség büszke szépségével lép előre; előtte elragadón szép, szárnyas Nike[2] magas hirnöki botjára támaszkodva. Mélységes költői erő dobban felénk mindakét alakról. A ruházat sűrű redőjű, gondos vonalazása, Apollo lendületes alakja a Hephaistos krater menádjának a továbbfejlődése. Ezt a haladást látjuk a Nike rajzán is, a hol a lépő mozdulat belső tagolása valami egészen új. Ha föltevésünk talál s ez a hydria valóban a Hephaistos krater mesterének kezeműve, úgy kétségtelenül később keletkezett, mint a föntebb elemeztük két edény. Ugyanannak a művészi stylnek a meggazdagodása, teljes kivirágzása ez, mely a test szerves vonalazásának a részletezésére törekszik s a mellett a chiton rajzában a kicsinyes aprólékosságot is megőrzi.[3]

[1] Stackelberg: Gräber der Hellenen T. 22.

[2] A Nike páratlan szépségét meggyőzőn érezzük, ha egyéb Nike-alakokkal vetjük össze: L. Arch. Ztg. 1880. T. 16; Fw. Rch.: Gr. Vasenmalerei T. 19; Walters: History of ancient pottery II. S. 88. Fig. 124; Frőhner: La Collection Tyskievicz Pl XXXV; Gerhard: Auserlesene Vasenbilder T. CL. CXLIII: Mon. dell Instit. X. T. XLVIII.

[3] Talán ugyanennek a mesternek a műhelyéből való a Penelope-Odysseus skyphos. (Chiusi) V. ö. Mon. dell Instit IX. T. 42. Ide tartozik a szép cornetoi harangkrater is (Museo Bruschi Phot. 8657), mely Apollót és két múzsát egyesít képén hangulatos, kedves csoportban. A dombvidékes talaj jelzése köríves vonalakkal jelentős újjítás ezen az edényen s Polygnotos hatását jelzi. Az egyik múzsa, a ki lábát dombhullámra támasztva, fejét kezére hajtja s háromnegyed arczélből tekint felénk; körvonalaiban kissé érdes, de mélyen kifejező, eredeti, bájos tünemény. A föltámasztott láb motivuma szintén Polygnotos nevéhez kapcsolódik. Az ő hatása révén jelenik meg a Parthenon homlokszalagján, kerek szobrászi alakban azonban csak később, Skopas körében foglal teret. Az alacsonyan föltámasztott, pihentetett láb motivuma már a Phidias körében keletkezett Aphrodite szobrokon is előfordul. V. ö. Paus. VI, 25, 1, Strabon XIII, p. 604, Overbeck: Schqu. 1168. — Továbbá: Furtwängler: Mpces. S. 71.Mw. S. 451.

S ha ezek a kitérések, ennek a két edénynek a bevonása: csak valószinűség marad is, melyet stylelemzéssel csak támogatni lehet, de kétségtelen meggyőzőn bebizonyítani nem, — mégis úgy érezzük, hogy fejtegetéseinket örvendetes, pozitiv eredménynyel, nagy nyereség érzésével zárhatjuk le: ritka tehetségű, eredeti művészi egyéniség nyilatkozott meg előttünk a Hephaistos krater alkotójában, a ki az edényfestés történetében jelentős helyet érdemel. Alkotásaival mélyen benne gyökerezik a korban, melyben működött. Athen politikai megizmosodása és művészi felvirágzása, Kimon üdvös, előrelátó tevékenysége és Polygnotos szines világa szolgál működéséhez nagyszerű hátterül. S korának ehhez a két lángtehetségű férfiához érdekes kapocs fűzi a Keramaikos e fogékony mesterét. Kimon munkásságának szép emléket emelt egyik edényén s a szemek kifejező rajza, a tekintetek változatos, beszédes ereje önkénytelenül azt az ujjítást juttatja eszünkbe, melyet Plinius Kleonei Kimonnak tulajdonít, mely azonban bizonyára csak Polygnotosnál fejlett ki teljes pompával: varie formare voltus, respicientis, suspicientisve vel despicientis.* S ennek a törekvésnek a legmagasabb diadalát, a szem kifejező erejének öntudatos, művészi kiaknázását jelzi a mi Hephaistos kraterünk az edényfestés terén.

München, 1906. január havában. *Dr. Hekler Antal.*

NINO PISANO MADONNÁJA A NEMZETI MÚZEUMBAN.

(Fénynyomatos melléklettel.)

Jankovich Miklós gyűjteményével került a Nemzeti Múzeum régiségtárába egy márványból faragott Madonnaszobrocska, a mely a legújabb ideig csak általánosságban mint a XIV. századból származó olasz mű volt ismeretes.** A mű pontos meghatározását, szerzőjének kideríté-

(Aphrodite Urania?) és Mw S. 652—53. Fig. 129—130. E. V. 1196 (Agorakritos?) – A vatikáni Melpomene (Furtw. Urlichs: Denkmäler T. 27) föltámasztott lábának szögletes, tört körvonala emlékeztet a mi kraterünk múzsájára. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy az a nyers, kemény, szögletes vonalvezetést, azt a kelemetlen hatású körvonaltörést, mely az egész alakból csaknem szervetlenül kiesik, nem tartom összeegyeztethetőnek Praxiteles művészi szellemével. — Legujabban két másolatára akadtam Rómában: az egyik méltatlanul hever a Orto Botanics rendezés alatt levő múzeumában, a másik a Museo Nationale delle Therme kertjében. Az utóbbi igen silány, nyers munka.

* Plinius: N. H. XXXV. 53, Overbeck; Schriftquellen: 377. — Hogy Polygnotos az arcz rajzát tényleg erősen továbbfejlesztette, erre vall Plinius megjegyzése: XXXV. 58: ... voltum ab antiquo rigore variare.

** A Jankovich-féle gyűjtemény lajstromában a szobrok, domborművek, stb. között következő rövid leírással szerepel: «Statua elegans B. M. Virginis Jesulum sinistra manu sustentantis, stolata, ex marmore carrarensi, duplici basi (una alba, altera rubra marmorea) insistentis, semialterum pedem alta.» Hogy a szobrocska honnan került Jankovich gyűjteményébe, arról nincs tudomásunk.

Nino Pisano madonnája
a magyar nemzeti múzeum régiségtárában.

sét Venturi Adolfnak, a kitünő olasz művészettörténetírónak köszönhetjük.* A szobrocska Nino Pisano, XIV. századbeli toscanai szobrász műve. A művészettörténeti irodalom legújabban igen behatóan foglalkozott a Pisano családdal és általában a trecento szobrászatával és így abban a helyzetben vagyunk, hogy a Nemzeti Múzeumban levő szobrocska jelentőségét, annak szerepét a század egyéb hasonló művei között megállapíthatjuk.**

Nino Pisano Andrea Pisanónak volt a fia, a ki Giovanni Pisano műhelyében nyerte kiképeztetését; így tehát Nino már a negyedik nemzedékhez tartozott Niccola Pisano óta, a ki a középkori toscanai szobrászat virágzását olyan hatalmas módon indította meg már a XIII. század közepe táján. Nino Pisano 1315 körül született, működésének javarésze a század derekára esik, 1368 előtt halt meg. Hosszú idő múlt el 1260 óta, midőn Niccola Pisano első nagy művét, a pisai keresztelő templom szószékét elkészítette, a mely Toscanában a hasonló művek hosszú sorát nyitotta meg. Giovanni, Niccola nagy fia, atyja művészetét tovább fejlesztve, hatalmas műveivel megállapítja a trecento szobrászatának sajátos irányát. 1336-ban fejezte be Andrea Pisano, Nino atyja, a finom ízlésű művész, legkiválóbb alkotását, a firenzei keresztelő templom bronzkapuját, a melynek domborművein olyan szerencsés formában egyesült Giotto hatása a pisai szobrásziskola hagyományaival. A XIII. század közepe óta a szószékek, síremlékek szinte beláthatatlan tömege népesíti be Toscana templomait és a pisai mesterek hatalmas befolyása kiterjed Fölső-Olaszországra is, új elemekkel gyarapítván az ottani, egészen más eredetű művészi gyakorlatot.

Nino Pisano nem tartozik a szobrászat történetének nagy újítói, korszakalkotó mesterei közé. Elődei munkájára, az általok elért vívmányokra támaszkodva alkotja meg műveit, a melyek a középkori szobrászat nagy haladásáról, a toscanai mesterek finomodott ízléséről, a technika csodálatra méltó fejlettségéről tesznek tanúságot. Kitűnően jellemzi művészetét Vasari: Valóban Nino szüntette meg először a kő keménységét és fejezte ki az élő hús elevenségét! — A szobrászat nem küzd már technikai nehézségekkel; eltűnnek az úttörők durvaságai, formai és kifejezésbeli erőszakosságai: az unokák élvezik az elődök kemény munkájának édes gyümölcseit.

* *A Venturi*, Una Madonna di Nino Pisano nel Museo nazionale di Budapest, L'Arte, VIII. (1905), 126 l.; u. a., Storia dell'arte italiana, IV. La scultura del Trecento e le sue origini, Milano, 1905, 490. köv. l.

** L. *Venturi* id. könyvén kívül főleg: *J. B. Supino*, Arte Pisana, Firenze, 1904; *A. Brach*, Nicola und Giovanni Pisano und die Plastik des XIV. Jahrhunderts in Siena, Strassburg, 1904; v. ö. *L. Justi*, Giovanni Pisano und die toskanischen Skulpturen des XIV. Jahrhunderts, Jahrbuch d. kön. preuss. Kunstsammlungen, 1903. 278. l.; *W. Bode*, Die italienische Plastik, Berlin 1905[4], 34. l

Nino életéről csak igen kevés és bizonytalan adat maradt reánk. Nem tudjuk, volt-e része atyja munkáiban, a firenzei bronzkapunak és a székesegyház campaniléje domborműveinek elkészítésében. A orvietói székesegyház homlokzatának domborművein először atyja vezetése alatt, majd 1349 óta mint vezető művész dolgozott, de még csak későbbi kutatások fogják meghatározni, hogy a nagy mű mely részletei valók őtőle.* Firenzében csak egy munkája maradt fönn, nyilván legelső önálló műve: Aldobrandino Cavalcanti dominikánus szerzetes síremléke a S. Maria Novella templomban. Egyszerű elrendezésű mű, az elhúnyt képmásával és két sirató szerzetessel, domborművű kivitelben. A figyelemre legérdemesebb része a Madonna nagy szobra a kőkoporsó fölött emelkedő félköríves fülkében. Nino legnagyobb műve Simone Saltarelli érsek (megh. 1342.) síremléke a pisai S. Caterina templomban, hasonlíthatatlanúl gazdagabb mű a szegény szerzetes síremlékénél, a mely azonban, az együttes hatás rovására, nem maradt teljesen eredeti alakjában reánk. A síremlék szobrai, domborművei Nino művészetét már teljes fejlettségében mutatják be. Itt is a Madonna szobráé a legelőkelőbb hely, gazdag, csúcsíves mennyezet alatt, két imádkozó angyal között. Csak nagyon is hiányos állapotban maradtak fönn két másik pisai érsek, Scherlotti és Moricotti síremlékei, a melyekből ma a Camposanto Capella Aullajában már csak a domborművekkel ékített tumbák vannak meg, az elhúnytak nyugvó alakjaival. Utolsó nagy műve, a melyet nyilván már nem is ő fejezett be, Marco Cornaro doge síremléke a velenczei SS. Giovanni e Paolo templomban. Különösen jellemzők az elhúnyt alakjával diszített kőkoporsó fölött fülkékben elhelyezett, angyalokat és szenteket ábrázoló szobrok, középen a Madonna szobrával.

Pisaban való tartózkodása idejében Nino sok nagy- és kisméretű, önálló Madonna szobrot faragott.** Ezek a síremlékeken levő Madonnákkal együtt hosszú és érdekes sorozatot képeznek. Művészetének legjavát ezek az ábrázolások tárják elénk. Nagy Madonna szobrai közül egy a pisai székesegyház homlokzatán van, egy másik a pisai S. Maria della Spinából az ottani városi múzeumba került, kettő még mindig a nevezett kis templomban látható. Ezekhez járul az orvietói székesegyház múzeumában levő Madonna. Valamennyi márványból való. Két kis szobra van a berlini Frigyes császár múzeumban (az egyik az odakerült Simon-féle gyűjteményben). Ezekhez járul most a Nemzeti Múzeumban levő szobrocska.

A Máriát álló helyzetben, karján a kis Jézussal ábrázoló szobrok és szobrocskák a trecento művészetének jellemző jelenségei közé tartoznak. Ez a motivum, a mely valószinüleg franczia minták befolyására

* *Supino*, i. m., 214. l.

** *Venturi*, Storia, i. h., 490. l.

vezethető vissza és a melylyel már Niccola Pisano szószékének egyik sarkán is találkozunk, Giovanni Pisanónál ölt változatosabb formákat. Madonnái legérdekesebb művei közé tartoznak. Mélységes komolyság, olykor heroikus erő, tragikus kifejezés jellemzi őket. Formai szempontból figyelemre méltó, hogy Máriát a legtöbbször erősen oldalt fordított fejjel ábrázolja, úgy hogy a hatásban a profilnézet uralkodik. Ezzel van kapcsolatban az a körülmény, hogy a kis Jézus csak ritkán simul szorosan anyja kebléhez, hanem annak bal karján ülve sokszor épenséggel különválik tőle. A legföltünőbb ez a vonás a berlini múzeum szobrocskáján. Erős mozgalmasság, sőt szenvedélyesség kifejezése áll így elő, a mely alig enyhül olyankor, ha Giovanni a két alak mozdulatát valami genreszerű motivummal -- a kis Jézus anyja koronájához vagy ruhájához kap, stb. — indokolja. Kivételt úgyszólván csak Giovanni 1299.-i, elefántcsontból faragott Madonnája* képez, a hol a két oldal összetartozása külsőleg is erősebb és a kifejezés is enyhébb, de általában Giovanni és követői Madonnái között hasonló a viszony, mint Donatello és a quattrocento későbbi mestereinek ilyen tárgyú ábrázolásai között. Míg Donatello domborművein Mária szenvedélyes hévvel öleli magához kisdedét, a későbbi mesterek többnyire mozdulatlan boldogság helyzetében, vagy egészen jelentéktelen, genreszerű kis cselekvény keretében mutatják be az anyát gyermekével.

Nino Pisano lényétől teljesen idegen a Giovanni heves érzelemvilága. Ha Madonnái — különösen a síremlékeken levők — elrendezés dolgában néha még emlékeztetnek is amazéira, a kifejezés mindig enyhe, derült. Szivesen alkalmaz genreszerű motivumokat. A Cavalcanti síremléken álló Mária madárral kedveskedik fiacskájának, a S. Maria della Spina álló Madonnája is tartott valamit kezében és mosolyogva nézi, a mint a kis Jézus utána kap. Orvietóban a gyermek anyja ruhájának hajtékaival babrál. Tárgyára és kivitelére nézve páratlan a Madonnának a S. Maria della Spinában levő csoportja, a mely Máriának csak fél alakját ábrázolja, a mint a kis Jézust szoptatja. A XV. század már csak elvétve ábrázolja a Madonnát egész alakban: a fél alak a legkedveltebb forma és gyakran találkozunk a szoptatás genreszerű motivumával is, a mely talán épen Nino pisai művére vezethető vissza.**

«A budapesti Nemzeti Múzeum Madonnája és a másik, a mely a berlini Simon-féle gyűjteményben van, olyan művecskék voltak, a melyekkel Pisában kereskedhettek. A pisai szobrászok műhelyeiből mindenüvé elterjedtek a Madonnát és gyermekét ábrázoló csoportok, a melyeket oltárokra helyeztek és házakban őriztek, a hová a menyasszonyi kelen-

* *M. Sauerlandt*, Die Bildwerke des Giovanni Pisano, Düsseldorf és Lipcse, 1904, 35. köv. l.

** V. ö. *Brach*, i. m., 117. köv. l.

gyével jutottak be. A trecento pisai szobrászaitól örökölt typusok hosszú ideig maradtak fönn azokban a műhelyekben . . .» mondja Venturi.*

Nino Pisano szobrocskái még távol vannak attól a szellemtelenségtől, tetszetős ürességtől, a mely a későbbi utánzatokat jellemzi. Mesterünk művészetét igen találóan elemzi Justi: «Andrea fia, Nino Pisano, atyja irányát folytatja. Nem olyan kiválóan jó ízlésű és finom mint atyja, de még elegánsabb. A hatás nála talán még inkább a vonalban rejlik, a melynek benyomását a színnel való tudatos támogatással még fokozza: egy köpeny szegélyét például gyönyörű hajlásban rajzolja, néhány helyen visszahajtja, úgy hogy a kék vagy aranyos belső oldal a márvány fehér fölületét megszakítja, a vonalak játékát eleveníti és tagolja. Minden tisztán vonalban hat, szó sincs erélyes bemélyedésről, csak mint bevájás fordul elő a ruházatban, a nyak vagy törzs mellett, hogy a rajzolatot világosan föltüntesse, — csak sötétség, nem forma gyanánt kell hatnia. Ennek megfelelően a motivumok már nem plastikusak, hanem genreszerűeknek tünnek föl: nem alapjai a linearis elrendezésnek.»

A Nemzeti Múzeum szobrocskája Nino művészetét teljes fejlettségében mutatja be. A gyönyörű sárgás patinájú fehér márványból faragott mű egész magassága, nyolczszögű alaprajzú, tagolt talapzatával együtt 35·4 cm. Ebből a talapzatra 4 cm. esik. A Jankovich-féle lajstrom két talapzatot említ: az egyik fehér, a másik vörös márványból való. A Nemzeti Múzeumban megvan az utóbbi is, de a szobrocskától különválasztva, — helyesen, mert eredetileg sem tartozott hozzá. A csunya, pöttyes vörös márványból faragott, 11·5 cm. magas talapzat, a mely az eredeti talapzat mintájára készült, de a formák finomságát nézve azt meg sem közelíti, talán a XVIII. századból való. Egy baleset következtében a szobrocska megsérült. A kis Jézus feje — a mely Venturi föltevése szerint eredetileg is külön darabból volt faragva, — továbbá Mária jobb kezének mutatóújja letört. A fejet visszaragasztották helyére, az újj ma is hiányzik. A legerősebb sérülés, szerencsére, a hátulsó oldalon, alúl érte a szobrocskát. Összetört a talapzat is, a mely a külön darabból készült. A talapzatot — nem épen gondosan — összeragasztották és ólomkapcsokkal erősítették meg. A talapzat alsó síkjából függélyes lyukat fúrtak a szobrocskába, a melybe a vörös márványtalapzatból fölnyúló vastüske beleillik. A szobrocska az ízléstelen vörös talapzatra helyezve sokat vesztett finomságából.

Szobrocskánk motivuma Nino orvietói Madonnájáét közelíti meg leginkább, főleg abból a szempontból, hogy Mária testének hajlása kevésbé erős és hogy az anya és gyermek összetartozása még szorosabb mint a többi példányon. Mária testének súlya bal lábára nehezedik,

* L'Arte i. h.

jobb lábát kissé előre és oldalt helyezi. Gyermekét bal karján tartja, magasan, könnyedén, minden erőfeszítés nélkül. Jobb karja testéhez simul, csuklóban fölfelé hajlított kezében alighanem virágot tartott. Gyöngéden, alig észrevehető finom mosolylyal tekint a kis Jézusra, a ki két kezével válláról lecsúszott ruhácskáját tartja. Ez utóbbi motivum egészen a trecentóra és általában a középkori szobrászatra vall. Jellemző, hogy a középkori szobrászat alakjai általában igen sokat foglalkoznak saját ruhájokkal. Hol visszatartják, hogy le ne csúszszék, hol magukhoz szorítják, majd valamelyik csücskét fogják, majd önfeledten babrálnak hajtékai között. Ezekkel az apró eszközökkel a művészek élénkséget visznek bele a nyugodtan álló alakok megjelenésébe is, megszüntetik a teljes tétlenség benyomását és egyúttal indokolják a ruházat változatos, néha tulságosan gazdag elrendezését, a melyet annyira kedvelnek férfi és női alakokon egyaránt. Ehhez járul az a csudálatra méltó leleményesség, a melylyel a ruházat egyes részleteit elosztják, úgyszólván szerepeltetik és a mely különösen a kis méretű, finom kivitelű szobrokon, domborműveken jut érvényre.

Nino Pisano nagy mestere az ilyen hatásoknak. Ebből a szempontból különösen kiváló a Nemzeti Múzeumban levő szobrocskája, a mely még finomabb, gondosabb rajzú, mint a berlini múzeum Simon-féle Madonnája. Mária fejét fátyol borítja, a mely elől simán a fejhez lapul. A fátyol alól előtódul Mária dús, középen elválasztott haja, a mely füleit is majdnem egészen eltakarja. Két oldalt a fátyol és haj szabadon hagyja a finom formájú nyakat; hátul a fátyol világosan föltünteti a fej hátsó részéhez simuló hajfonat formáját, a melyen alúl a fátyol függélyes hajtékokban húzódik lefelé és változatos, rendkivül ügyesen rajzolt átmenetekkel két csúcsban végződik.

Mária alsó ruhájából csak kevés látszik, mellén bő kivágással. A fő szerepet a nagy köpeny játszsza, a mely Mária válláról hull lefelé, hajtékokat, torlódásokat, húzódásokat képezve, a karra vetve, hol lazán, hol megfeszülve, de discret módon kiképezve. A szegélyek finom rajza helyenkint valóságos kalligraphikus formákat alkot. Ilyen gondos kivitelű, észszerűen és művészi számítással van elrendezve a kis Jézus ruhácskája is. Az aranyozás még jobban kiemelte a rajz finomságait. Aranyozás nyomai láthatók még Mária haján, fátylának szegélyén és köpenyén itt-ott, úgyszintén Jézus ruhájának szegélyén.

A genreszerű motivum csak nagyon halkan érvényesül. Az anya és gyermeke között lejátszódó kis cselekvény csak arra való, hogy némileg élénkítse a két gyöngéd lény csöndes együttlétét. A méretek apróságának, a kivitel előkelő finomságának megfelelően a művész az anyai érzelem, a gyermeki természet kifejezésében is tartózkodó. Nem a Giovanni Pisano heroinái közül való a Nino Madonnája, gyöngéd

tagjaival, keskeny, finom metszésű arczával, vékony újjaival, mozdulatlanságában; nem a quattrocento erőszakos, pajkos puttója még a gondosan megfésült kis Jézus, a ki csöndeskén ül anyja karján.

A Nemzeti Múzeum Madonna-szobrocskája a trecento szobrászatát fejlettségének igen magas fokán mutatja be. Nino művészete finom, gyöngéd, a nélkül, hogy édeskés volna; a monumentális szobrászat motivumát a kisplastika körébe viszi át és teljes tudatával van annak, hogy a méretek e megváltozása mily mértékben befolyásolja az ábrázolás és kifejezés eszközeit. A Madonna, egykor valószínűleg a házi ájtatosság tárgya, igazán intim hatású. A szobrocska kivitele nagyon gondos, szinte az elefántcsontfaragásra emlékeztet — a fátyol és köpeny szabadon levő részei áttetszők — de épen nem mesterkélt. Nino Madonnája oly művészet alkotása, a mely hosszú fejlődésre tekintve vissza, eszközeinek teljes birtokában van és még egy aránylag jelentéktelen művecskében is tökéletes tapintattal egyesíti a külső megjelenés gyöngéd, bájos ábrázolását és a lélek finom rezgésének tartózkodó, szűzies kifejezését.

Éber László.

A NAGYBÁNYAI ÉKSZERLELET.

Érdekes s a középkori magyarországi pecsétmetszésre s egyben a XVI. századi magyar ötvösség történetére nézve is felette becses tárgyakat szolgáltatott kezeinkhez az a lelet, melyet 1904-ben Nagy-Bánya város mellett egy halomból ástak ki.

Az itt talált régiségek sorában különösen nevezetes Nagy-Bánya város XIV. századbeli ezüst typariuma, vagyis pecsétnyomója, mert a középkori ép pecsétlő a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.*

A pecsétlőn kívül előfordul a leletben két aranyozott ezüst mentekapocs-pár, egy hasonló gyűrű, egy bogláros hajtű, egy ezüstkanál s végre két ezüstpénz, a mely utóbbiak körülbelől támasztópontot nyújtanak annak az időnek a meghatározására, a mikor a lelet tárgyai, bizonyára szándékosan elásva, a földbe kerültek.

Az egyik pénz *I. Ferdinánd* magyar királynak 1555-ben Körmöczön vert negyed ezüsttallérja,** a másik *Ágost* német római biro-

* A Heraldikai és Geneologiai Társaság 1905. évi deczember havi ülésén ismertette Czakó Elemér.

** *Av.:* Ferdinánd koronás, pánczélos mellképe, övig, kezében jogarral. Körirat: FERDINAND. D. G. ROM. HVN. BOE. DAL. C. REX. — *Rev.:* Paizsban az egyfejű birodalmi sas, ennek mellén négyelt paizsban Magyarország, Dalmáczia és Csehország czímerei, a szívpaizsban az osztrák pólya. A paizs fölött szűz Mária mellképe a gyermek Jézussal. Körirat: INF. HISPA. ARCHID. AVSTRIE. DVX. BVR. 1555. A paizsot K—B (=Körmöczbánya) betűk oldalozzák. Átm. 31. mm, súlya 7·20 g.

dalmi főmarsallnak és szász választófejedelemnek fél ezüsttallérja 1564-ből.*

E helyen az ékszerek és az ezüstkanál bemutatásával foglalkozván, már most előre kell bocsátanom, hogy e tárgyak sorában a két pár ruhakapocs és a gyűrű a maga felette ügyes szerkezetével s befejezett művészi kivitelével a XVI. századbeli magyar ékszerek legritkább emlékei közé tartozik s mint ilyenek anyagi tekintetben is sokat érő iparművészeti alkotások.

Az első *kapocspár* (1. ábra) trébelt, öntött és czizelált munka, ezüstből készült s az alaplemez hátlapjának kivételével egész felületén meg van aranyozva.

Két részből áll, melyből az egyik a hím-, a másik a nőtagot képviseli. A két részre osztott alaplemez összeillesztve egy olyan piskótaidomú lapot alkot, a melynek egész kerületét csipkésen bevagdalt szélű s alulról fölfelé kidomborított levéldísz szegi be, a domború levélkék tövén egy-egy apró kerek nyílással, a melyek a kapcsot ruhára való fölvarrásra alkalmassá tették.

A két tag az alaplemez fenekére forrasztott vastagabb ezüstdrótból alakított horoggal és karikával fűzhető egymásba olykép, hogy azok a bekapcsolásnál szorosan egymáshoz illeszkednek.

Az alaplemez mindkét felén hosszában bordázott, erőteljes s ívben magasan felhajló, majd ismét a lemezre alászálló indákon áttört, stilizált lomb-ornamentum van kiképezve, mely bevagdalt s hosszában bevésett vonalakkal díszített, majd csigavonalban kunkorodó góthikus levélkékből áll. A nőtagon a közös törzsből kihajtó hármas inda mindegyik végén egy, összesen tehát három olyan virágot visel, a melyeknek közepén egy-egy karmosan foglalt, szegletesre köszörült vörös almandinkövecske ül virágfészek gyanánt. A középső legnagyobb virág öt-, a két szélső s kisebb pedig háromszirmú s hogy e lomb- s virágszerkezet részei szilárdan együtt tartsanak, az egészet a fenéklap fölött egy körben haladó gyűrű fogja össze, a melyet ismét az alaplemez síkjából kiugró két kampócska rögzít magához az alaplemezhez.

A hímtag felülete a nőtagéval mindenben megegyező áttört lombozattal van diszítve, azzal a változással mégis, hogy ennek szerkezetében öt indát látunk, melyeknek végein egy-egy, tetején pedig szintén egy alamandinkővel ékesített virágocska foglal helyet. A három nagyobb virág itt is öt-, a két kisebb háromszirmú, míg a legfelső virágocska szirmainak száma hat. Figyelemre méltó, hogy az ékszer kapcsoló szer-

* *Av.:* Ágost mellképe választófejedelmi ornátusban, 15—64 évszámmal oldalozva. Körirat: AVGVSTVS. DEI. GRATIA. DVX. SAXONIAE. *Rev.:* A szász czímerpaizs. Körirat: SACRI. ROM. IMP. ARCHIM. ET. ELECTOR. A vésnök jegye: HB (=*Hans Biener*, vagy *Biner*, a ki szász választófejedelmi pénzverő-mester volt). Átm. 29. mm

kezetének csekélyebb fokú elkopása a kapocsnak kisebb mérvű használatáról tanuskodik. A két tag hossza egészben 6 cm, szélessége 3·4 cm, súlya 31 gramm.

A második *kapocspár* (2. ábra) trébelés, öntés és czizelálás útján szintén ezüstből készült s az alaplemez fenekének kivételével egész felületén meg van aranyozva.

A két részre osztott alaplemez összetéve itt is piskótaidomú s kerületén olyan csipkeszegélylyel van díszítve, a melynek félköríves karélyai félgömbidomban domborodnak fölfelé. Hogy a kapcsot ruhára lehessen varrni, a csipkeszegélyt néhány ponton apró kerek nyílásokkal fúrták át.

A kapocsnak hímtagján áttört inda- és levéldíszítés között négy virágot találunk. Az indák itt is hosszában barázdáltak, a bevagdalt s góthikus izlésű levelek pedig hosszában árkoltak. Az indák végén ülő egyik virág négyszirmú s közepén laposra csiszolt (facettirozott) almandinnal ékesített, a vele szomszédos két kisebb virág három szirommal bír s kövecske helyett egy-egy apró fémgömböcskével díszített.

A kapocs e tagjának sajátos s az előbb leírt kapocspár díszítési elemeitől merőben eltérő motivumát észleljük itt a hármas inda találkozási pontján, a hová az ötvös egy, két végén ferdén lemetszett vastagabb galyat ábrázoló tagot alkalmazott vízszintes helyzetben, a melyből a domborúan kanyarodó indák mintegy kinőni látszanak. Hogy a kapocs díszét emelje, az indák kiindulási pontjára még egy ötszirmú virágot forrasztott az ékszer készítője s ennek székét, mint az elsőnél, itt is egy karmosan foglalt almandinkővel képezte ki.

A kapocs áttört inda- s lombszerkezetének bázisául e példánynál is, épúgy mint az előzőnél, egy olyan kerek gyűrű szolgál, melyet két ponton egy-egy ezüsttrótból alakított apró karika csatol az alaplemezhez, míg a harmadik kapcsoló-tagot az alul fekvő ötszirmú virág székéből lefelé haladó s az alaplemezt áttörő kétágú erősebb ezüstszeg alkotja.

A nőtag díszítése s a lombozatnak az alaplemezhez való rögzítési módja a hímtagéval megegyező, kivéve, hogy ennek lombozatából a vastagabb galymotivum hiányzik.

Az alaplemez kapcsoló-karikájának nagyobb mérvű elkopásából s magának a kapocspárnak némi megrongált állapotából arra következtethetünk, hogy e kapcsok huzamosabb ideig voltak gyakorlati használatban.

A két tag egész hossza 6·4 cm, szélessége 3·5 cm, súlya 28 gramm.

A *gyűrű* (3. ábra) teste egy vastagabb és sűrű harántmetszésekkel finomann bordázott aranyozott ezüstdrótból van alakítva olykép, hogy a drótnak egyetlen egy darabból álló tagja felül ∞ alakra van hajlítva s

két végénél összeforrasztva. E nyolczas-idom képezi a gyűrű fejének bázisát, melyet áttört műben még a következő elemek díszítenek: középütt egy kettős rétegben elhelyezett hat-hatszirmú rózsaidomú virágocska aranyozott ezüstből. A virág székét egy csipkézett szélű csészében ülő nagyobbacska fehér ezüstgömb képezi. A rózsa aljából, a nyolczas alaknak jobb és balfelé nyíló szeme irányában, egy-egy hármaskarélyú aranyozott ezüstlevélke halad, magán a két félkarikán pedig kétfelől 3—3 kisebb boglárka ül. Ezek két nagyobb középsője csészés foglalatban egy-egy nagyobbacska fehér ezüstgyöngyöt, a szélről eső két-két kisebb ellenben egymással váltakozva egy-egy karmosan foglalt s facettirozott vörös almandint s egy-egy *en cabochon* köszörült türkiszkövet visel. Bizonyára nem véletlenség, hogy a két fajta kőnek és a fémgyöngyöknek színei együtt a magyar nemzeti hármas színt adják ki. A gyűrű fejének két keskenyebb végén végül egy-egy szívidomú levélke simul a karikához s átmenetül szolgál ettől a gyűrű fejéhez.

A gyűrű átmérője: 2·3 cm, a fej hossza: 2·7 cm, súlya: 7·5 gramm.

A hajtű (4. ábra) csak töredékben maradt reánk, mert tűjének legnagyobb része hiányzik. Ezt azonban nagy veszteségnek nem mondhatjuk, mert a régi e fajta hajékek díszítésénél — a tárgy természete s rendeltetése szerint — az ötvös mindig annak fejére helyezte a fősúlyt.

Hajtűnk ezüstből készült s egészen meg van aranyozva. A golyóidomú fej egy félgömbből alakított s kerületén kettős reczézett filigrándróttal beszegett síma csészében ülő olyatén másik félgömbből áll, melynek felületét a kerületen öt egymást érintő s reczézett filigrándrótból alakított kettős concentrikus köröcske ékesíti. A hatodik ilyenfajta dísz a gömb tetején foglal helyet, megint csak akkép, hogy ennek kerülete az alsó öt filigránkör külső vonalait érinti. Mindegyik dísz közepébe egy-egy karmosan foglalt facettirozott vörös almandin-szemecske van illesztve, a körök külső drótjain pedig öt apró fémgömböcske, vagy, a mint ezt a régi magyar ötvösök nevezték: *bőrtű*, ül.

A hajtű gömbjének kerülete: 5·5 cm, hossza: 5·3 cm, súlya: 6·25 gramm.

A lelet utolsó darabját végül egy ezüstből trébeléssel, öntéssel és czizelálással készült kanál képezi (5. ábra). Formája a XVI. században dívó rendes alak: tojásdad idomú, alul kerek merítőjének nyél felé eső része két felől szimmetrikus bevágással ívesen szűkített, majd felső részén szegletesen lemetszett, mi által a merítő lapja paizsalakot nyer. Ennek felső részébe, közvetlen a nyél fölött, kettős párhuzamos vonallal renaissance paizsot s ebben monogrammot látunk bevésve, melynek **W** és **S** betűi a kanál egykori tulajdonosának nevét rejtik.

A kanál nyele közepe felé fogyó, két vége irányában pedig gyarapodó kettős baluszter-tagból összeállított s tömören öntött pálczát

képez, domborművű gyűrűkkel, ezek körött apró levelekből alakított pártával, a nyél végén pedig akantuszlevelekkel díszítve. A nyél végre egy, két oldalán hornyolt s közepén kiemelkedő éllel biró gerincz alakjában fut a merítő lapjának 3/4 részéig, a hol hegyes csúcsban fejeződik be. Maga a nyél mai állapotában csonka, a mennyiben befejező dísze, mely nyilván egy nagyobb, tagozott gomb lehetett, már hiányzik, maga a kanál merítőlapja pedig két darabra van törve, de a két rész a törés vonalán pontosan összeilleszthető.

A kanál hossza: 13·5 cm, a nyél hossza: 5·8 cm, a merítő legnagyobb szélessége: 5 cm.

*

Jóllehet az övkapcsokat a hallstadti kultura korában s a rómaiak jól ismerték már a ruhakapcsot abban a formájában, a mint azt itt leírtuk, az antik klasszikus népek még nem használták s helyettük, például a rómaiak lacernáik (köpeny) összefűzésére a fibula szolgált, a mely mindig egytagú s horog meg karika helyett tűvel záródó készség.

A két tagból álló ruhakapocs, a mennyire azt megállapíthatjuk, a nyugati népeknél X—XI. században lép fel s ez időtől úgy a XVII. század végéig minden európai kulturnép viseletében szerepel, az egyházi ruhákon pedig, főkép a pluviálékon, még napjainkban is alkalmazást talál.

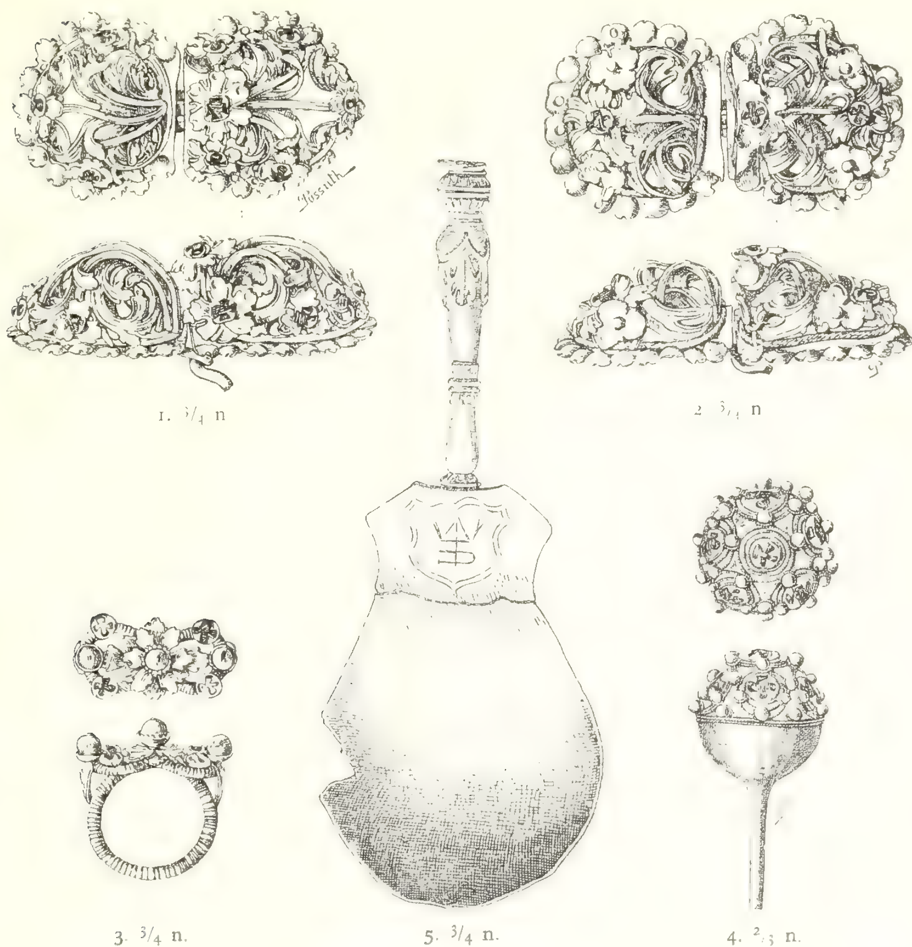
E kapcsok ruhára való alkalmazását s az alkalmazás módjainak mikéntjét a XIII. században érdekesen tanulmányozhatjuk a naumburgi, freibergi, rheimsi, chartresi, a bambergi templomok és a párisi Saint-Chapelle egykorú szobrain, a melyeknél a naturalisztikus ábrázolás különösen a ruházatnál s ennek járulékos díszeinél talál élénk kifejezésre. E szobroknál a ruhakapcsot kizárólag a férfiak és nők palástjain találjuk alkalmazva, a legtöbb esetben azonban úgy, hogy a leginkább mértani mustrákkal, néha pedig kövekkel díszített kapcsoló készségek két kerek különálló tagot alkotnak s a köpeny két szárnyára akként vannak felerősítve, hogy azok még akkor sem érnek egymással egészen össze, ha a köpeny két szárnyát szorosan összehúzzuk, mert a köpeny két szárnyának egymáshoz való kapcsolását itt még voltaképen nem ez az ékszer, de az ennek alsó lapjából kihaladó külön szallag, vagy pánt közvetíti, minélfogva e készség itt még nem is tekinthető szigorúan vett kapocsnak, de inkább két olyan *boglárnak*, a melyeket egy, a mell domborulatán keresztben vízszintesen haladó szallag, vagy szíj kapcsol egymással össze.

Német földön tanulságos példát találunk erre a naumburgi XIII. századbeli német modorú góth kathedrális néhány nő-szobrán* s a

* *Chefs-d'Oeuvre de la Sculpture.* Pl. 213

bambergi dóm ugyanezen korú ama két szoborművén, melyek II. Henrik császárt s nejét, Kunigundát ábrázolják.[1]

E középkori szobrokon sok esetben azonban csak egytagúnak, vagyis valóságos fibulának látszik lenni ez az ékszer, de alaposabb vizsgálatnál megbizonyosodhatunk, hogy ezek az ékszerek tulajdonképen két tagból állanak, tehát valóságos kapcsok, melyeknek részei szorosan egy-

NAGYBÁNYAI ÉKSZERLELET.

máshoz illeszkedvén, magának a köpenynek két szárnyát is teljesen egymáshoz fűzik.

Ilyen kapcsokra példát szolgáltat a freibergi kathedrális több férfi- és három nőszentet ábrázoló szobra a XIII. századból[2] s a párisi Saint-Chapelle egyik apostolalakja ugyanebből az időből.[3]

[1] *Chefs-d'Oeuvre de la Sculpture.* Pl. 279. — [2] U. o. Pl. 58. — [3] U. o. Pl. 171.

Hogy a ruhakapcsok e mindkét változata a nyugaton hosszú évszázadokon át divatban maradt a nélkül, hogy a kor változó ízlése az ékszer eredeti formáját lényegében érintette, vagy annak alkalmazási módját megváltoztatta volna, arról tanúságot tehet a rothenburgi templomban lévő s Szent Erzsébetet és ifjabb Jakab apostolt ábrázoló két szobor a XV. századból,[1] a XVI.-ból pedig Claudenak, I. Ferencz franczia király nejének és Charlottenak, ugyane király leányának valószínűleg *Pierre Bontemps* által faragott két domborműve, I. Ferencznek a saint-denisi apátsági templomban lévő szarkofágján.[2]

A nagybányai leletből bemutatott kapocspár *typusának* talán leganalógabb példányait tanulmányozhatjuk végre a strassburgi St. Marx-templom férfiszentet ábrázoló XV. századbeli faszobrán, a hol ennek két szélből álló palástját a nyakon egy csaknem teljesen hasonló, két-tagú kapocspár tartja szorosan egymáshoz fűzve.[3]

A magyar viseletben a római-német, majd később a görög viseletből átvett palást révén szintén korán, már a XI. században megjelenik a kapocs, a hol azt a köpeny két szárnyának a nyakon, vagy a vállon való összetűzésére hol magányosan, hol párosával, sőt néha három-páronként is használják.

Az elsőre példát látunk ama harczos ábráján, melyet Nagy Géza «A magyar viseletek története» czímű művében Szent István kortársa II. Basilius görög császár képe után közölt,[4] továbbá Géza magyar királynak (1074—77) a Dukász-féle koronán lévő mellképe után rekonstruált képen[5] azután egy másik harczosnak egykorú leletek útján rekonstruált ábráján,[6] végre egy XII. századbeli kereskedőnek képén, melyet szerző a «Lustgarten» miniatürje után reprodukált,[7] míg a kapocsnak három-páronként való alkalmazását szemlélhetjük idézett művének egy herczeget ábrázoló képén a harmadik keresztes háború idejéből.[8]

A XII. században a kapocs a köpenyről s palástról már szinte elmaradhatatlan s ez időtől egész rendszeresen kimutathatjuk annak szerepét a magyar viseletben, mindig hangsúlyozván azonban, hogy annak alkalmazása legnagyobb részt a palástra és a köpenyre szorul.

Így megtaláljuk azt a XII. századból a pécsi székesegyház domborművei után ábrázolt király alakján,[9] a IV. Béla korabeli magyar főúr képén,[10] egy, II. Endre pecsétje után rekonstruált XIII. századbeli magyar király képén,[11] a XIV. századból pedig a Nagy-Lajos királyt ábrázoló képen.[12] Hogy a kapocs ebben a typusában nemcsak a férfi-,

[1] *Chefs-d'Oeuvre de la Sculpture.* Pl. 168. — [2] U. o. Pl. 72. és 102. — [3] U. o. Pl. 224. — [4] V. tábla A. 2. ábra. — [5] V. tábla A. 7. ábra. — [6] V. tábla A. 8. ábra. — [7] V. tábla B. 4. ábra. — [8] V. tábla B. 1. ábra. -- [9] Nagy Géza: id. mű VII. tábla 5. ábra. — [10] U. o. VII. tábla B. 10. ábra. — [11] U. o. VII. tábla B. 11. ábra. — [12] U. o. IX. tábla A. 4. ábra.

de a női ruházatnak is egyik kellékét képezte, annak jellemző bizonyítéka lehet az a kép, a mely Erzsébetnek Róbert-Károlylyal tartott menyegzőjét ábrázolja s a hol a királyné palástján látjuk ezt az ékszert alkalmazva.[1]

A XV. században még nagyobb lendületet nyer a kapocs használata, a mely időtől egészen a XVIII. századig szakadatlan folytonosságban megtaláljuk azt nemcsak királyaink, főuraink és köznemeseink, de a polgári elem viseletében is, az ország egész területén. Úgy látszik azonban, hogy a kapcsok általános viseletének divatját hazánkban a XV. század második felében és a XVI. században észlelhetjük legnagyobb mérvű kifejlődésében, a miről régi leltáraink nyújtják a szembeszökőbb bizonyítékokat, mert — sajnos — eme ékszereink is, mint a kisebbméretű ötvösművek legnagyobb része, a századok pusztító viharaiban végkép elkallódtak s így művészettörténetünk számára úgyszólván nyomtalanul eltüntek.

A XV. századból származó leltáraink s feljegyzéseink már sok fajtájú kapcsokról szólnak. Így a Kassán 1472-ben elhunyt *Weyser János* városi tanácstag felesége, *Margareta* asszony, az Erzsébet-templom részére készítendő kehelyre hagyományozott: «1 grosse *Montelschpange*»-t, a templom építésére pedig egy zöld palástot egy nagy «*Schpangen*»-nel.[2] Az 1476-ban ugyancsak Kassán elhalálozott *Nagybányai ötvös Márton* végrendeletében előfordul: «2 *spangen* vergult; 4 *par gesper* vorgult, zu claidern; item eyn par *spangen* vergult auf eynen frawen mantil; item 2 *spangen* zum gürtel, item X *heftil* vorgult».[3]

Crausz Jakab kassai polgár 1482-ben «III par *Mantel Spangen*»-t hagyományoz,[4] *Burkhart* kassai polgár 1495-ik évi osztozó-levelében pedig oly aranyozott «*heftlen Spangen*»-ről tétetik említés, a melyek összesen 6 márkát s 13 pizetumot nyomtak. Érdekes adalék, hogy itt egy márka ilyen ötvösműnek az értéke hat és fél forintra van becsülve.[5]

A XVI. század folyamán, a midőn a magyar nyelv az irodalomban is mind nagyobb tért kezd hódítani, a régi leltárak, hagyaték- és osztozó-levelek is sokszor magyar nyelven szerkesztvék, úgy, hogy ezekből, eltekintve egyéb kulturális haszontól, a régi ékszerek nomenclaturája is tanulságos sorozatokban megállapítható. A *Wekei Ferencz* ama marháiról szóló lajstrom, melyeket Wekei 1565-ben Regéczben hagyott, említést tesz «3 ruhára való ezüst, aranyozott *öreg kapocs*ról, melynek egyikében vagyon hat bokor (=pár), kettejében 8 (bokor)».[6]

Érdekes körülmény, hogy *Wekei* Kassán *Ötvös Gergelynél* (Greger Aurifaber) is késztittetett a maga részére ötvösműveket.

[1] Nagy Géza: id. mű IX. tábla B. 3. ábra. — [2] *Mihalik J.:* Kassa város ötvösségének története 14. old. — [3] U. o. 15. lap. — [4] U. o. 16. old. — [5] U. o. 17. old. — [6] Adalékok Zemplénmegye történetéhez.

Az 1570 aug. 18-án elhunyt *Jó Máté* nagyszombati polgár hátrahagyott ingóságai sorában szintén előfordul «4 bokor *kapoch*» s «egy taffotta szoknya négy bokor ezüst *kapochal*»;[1] a zaberdini *Horváth Mátyás* és testvére *Kata, Károlyi Mihályné* között 1579-ben megejtett osztozkodásnál pedig «egy kys Bokor *ezüst kapoch*»-ról esik szó.[2]

Érdekesebb ezeknél az osztozó-levél ama pontja, mely felemlíti, hogy a «Mathyasnak jutott öth Bokor *kapoch*, kyben vagyon mind posztóstul harmadfél gyra és tizenhath nehezék», mert ebben az ékszer súlya mellett az is ki van mondva, hogy a kapcsot posztómaradványokkal együtt mérték, a mi arról tesz tanúságot, hogy e kapcsok valamikor posztóruhára — bizonyára köpenyre, vagy palástra — voltak varrva.[3] A maga korában híressé vált kassai városi főbírónak *Ötvös Lőrincznek* (Laurentius Aurifaber) 1586-iki hagyatéklevelében szintén találkozunk «egy *palástra való bokor kapocs*»-csal, mely «aranyas». Ez az ékszer azonban nem képezte az ötvös tulajdon jószágát; úgy zálogosította el azt nála Erdélyi Bálintné asszonyom 4 forintokért, a mit a hagyatéklevél híven meg is említ.[4]

S hogy a XVII. századból is bemutassunk példákat, hivatkozunk az 1600-ban Kassán testámentumot tévő *Bak Péter* polgárra, a kinek hagyatéka a többi között «egy bokor ezüst, *gyöngygyel rakott aranyos kapocsról*» beszél, «a ki nyom 19 nehezéket» s említést tesz «egy bokor *ó kapocs*»-ról is, a mi alatt nyilván régi, divatját múlt kapocs értendő.[5]

A *Monoky Zsuzsánnának* jutott arany-ezüstművek, lóra való szerszámokról és köntösökről szóló s Csetneken 1634-ben felvett lajstrom érdekes adalékát képezi az a «kilencz bokor *ezüst, aranyozott kapocs*», a melyeket a leltár «*dolmány ujjára*» valónak jelez,[6] végül egy 1650-ik évi Kolozsvárt eszközölt névtelen összeírás, mely «egy *palástra való bokor aranyas kapocs*»-ról, majd alább egy bokor olyan *öreg kapocs*ról beszél, a mely «*gyöngyös palástra*» való.[7]

E nehány adatból is meggyőződhetünk arról, hogy a XV—XVII. századi feljegyzéseink a kapcsok különböző fajtáit ismerik s beszélnek «Mantelspange»-ről, egyszerűen «Spange»-ről, «Gesper»-ről, «Haftil»-ről, «Spangen zum Gürtel»-ről, «Heftel Spangen»-ről, továbbá «ruhára való kapocs»-ról, «gyöngygyel rakott aranyos kapocs»-ról, «dolmány újjára való kapocs»-ról s végre olyatén kapocsról is, a melyet «taffota szoknyára» alkalmaztak.

[1] Radvánszky B.: Magyar családélet és háztartás. II. 23. és 24. l.
[2] U. o. II. 34. l
[3] U. o. II. 39. l
[4] Mihalik J.: Kassa város ötvösségének története. 151. l.
[5] U. o. 76. lap.
[6] *Radvánszky:* Id. mű. 264. l.
[7] Vagy talán a kapocs volt «gyöngyös». Id. mű 303. l.

Kérdés eshetik tehát, a sokféle kapcsok melyik fajtájához tartozik a nagybányai két kapocspár? A méret s az alkalmazás módjának mikéntje kizárja a lehetőségét annak, hogy e kapcsokat akár szoknyára, akár dolmányujjra, vagy éppen övre alkalmazták volna, megmarad tehát egy lehetőség, az t. i., a mely a mellett szól, hogy ez ékszereket *paláston* viselték.

Egy 1687-ik évi leltárban, melyet *Hanvainé* asszony elzálogosított marháiról vesznek fel Kassán, említés tétetik «két bársony, prémezett nustos téli subáról s egy fekete bársony *nyári palást*»-ról,* a mi esetünkben különös figyelmet érdemel, mert nyilvánvalóvá teszi, hogy a régi magyar viseletben egy nehezebb fajtájú téli s egy könnyebb u. n. «*nyári palást*» volt használatban.

A nagybányai két kapocspár gyöngédebb szerkezete s díszítési modorának filigránabb kezelése nem vezethet más konkluzióra, mint hogy e kapcsokat könnyebb nyári paláston nők viselték a XVI. század első felében, vagy közepe táján, a mikor maguk az ékszerek is készülhettek, bizonyára olyan technikai és dekorativ reminiszczencziák hatása alatt, a melyeknek gyökerei még a csúcsíves ízlés uralmának időszakába, vagyis a XV. század első felébe nyúlnak vissza, de a melyek a magyar ötvösségben is egészen a XVII. század közepéig életben maradtak.

E mellett szól az áttört lombozat góthikus karaktere s annak a lemetszett galyat ábrázoló motivumnak a jelenléte, a melyet a csúcsíves műízlés idejében különösen ötvöseink oly nagy előszeretettel alkalmaztak kelyheken, monstrancziákon, kereszteken, sőt világi rendeltetésű tárgyakon is, a minek bizonyítására elég, ha a karlóczai XV. századbeli «vesszős» serleget idézzük.

Ugyanebből az időből való a gyűrű is, mely csekély átmérőjénél s díszítésének gyöngéd elemeinél fogva szintén női kézre volt szánva, s hogy az ékszerek valóban a gyöngébb nem számára készültek, annak legcsattanóbb bizonyítéka a leletben előforduló bogláros hajtű, mely a XVI. század első felénél szintén nem lehet régibb, daczára, hogy filigrándíszeinek motivumai, melyek az antik görög és etruszk ékszereken indulnak meg, nálunk már Árpádházi királyaink korában közkedveltségnek örvendtek.

A hajtűk divatjával is sokszor találkozunk régi leltárainkban, leginkább azonban a XVII. századtól kezdve.

A *Bécsi Mihályné* után felmaradt s 1644-ben összeírt tárgyak sorában olvasunk «*egy fejre való gombostő*»-ről,** az *Andrássy Mátyásné* által *Thököly Zsigmondnénak* 1639-ben átadott ingóságok között pedig egy

* *Mihalik J.:* Kassa város ötvösségének története. 80. old

** *Radvánszky:* id. mű. II. 289. l.

«*arany hajtő*»-ről,[1] «melyben vagyon egy saphir, öt rubint, egy öreg szem gyöngy s két kicsiny». A *Zay Lászlóné, Újfalussy Judit* hozományát előtüntető 1641. évi lajstromban már egy «*rózsa módjára csinált rubintos hajtő*»-ről,[2] a báró *Esterházy Ilona* kisasszony után 1651-ben maradt drágaságok sorában pedig egy olyan ezüstös hajtűről esik szó, «*kinek az közepiben egy késmárki gyémánt* (= hegyi jegecz) *van foglalva*».[3] Ennél sokkal díszesebb azonban Esterházy Ilona ama aranyozott ezüst hajtűje, «kinek az végében egy *rózsa* (vagyon), kiben van 12 apró rubint, közepette meg egy smaragdus.»[4]

A bogláros, gombos, rózsaforma és rezgős hajtűk divatja a magyar úri és közrendű asszony viseletéből a XVIII. században végkép eltűnik s mindössze csak néhány, a kelettel határos vidéken, a Duna mentén s Délmagyarországon tartotta fönn magát a népies nemzeti viseletben napjainkig. De hogy a régi ötvösök eme ékszer előállításában nem pusztán a konvenczionális formákhoz ragaszkodtak, hanem valósággal meglepő eredetiséggel s művészi találékonysággal gondoltak ki mindig ujabb és ujabb alakokat, annak beszédes tanúságtétele az 1884. évi magyar ötvösműkiállításról készült díszmunka egyik képes táblája,[5] a melyen ilyen XVI—XVIII. századbeli hajbavaló tűknek szebbnél szebb s a legváltozatosabb formáit tanulmányozhatjuk. A nagybányai leletből ismertetett hajtű, figyelmes munkájánál s a díszítés diszkrét voltánál fogva egyike a legcsinosabbaknak, miket e nemben a XVI. századból hazánkban ismerünk.

Hátra volna még a nagybányai kincslelet egyes tárgyainak analógiáit felkeresni s kimutatni a hazai gyűjteményekből.

A kanálnak úgyszólván tökéletes mását ismerjük a magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből,[6] mely jóllehet az 1628. évszámmal van datálva, a mikor Ludas Jánosé volt, ez a kelet azonban nem vonatkozhatik a kanál készítésére, mert a typus határozottan a XVI. századi s így az évszám csupán a kanál *későbbi* tulajdonosával áll összefüggésben.

A gyűrűnek analógiáját hazai kincseink sorában idáig nem ismerjük, a két kapocs-párnak *alapszerkezetében* hasonló beosztású példányát azonban, az idáig publikált anyagból, megtalálhatjuk a magyar Nemzeti Múzeum ama XVI. századbeli két kapcsában, a melyeknek egyike állítólag egy erdélyi sírból, másika pedig a Bethlen-családtól származik.[7]

[1] *Radvánszky:* id. mű. II. 270. l.
[2] U. o. II. 272. l
[3] U. o. II. 311. l
[4] U. o. II. 312. l
[5] *Pulszky-Radisics:* Az ötvösség remekei. III. 31—32. l.
[6] U. o. I. köt. 151—152. l. A táblán balról második idom.
[7] U. o. II. 77. l. A táblán a két középső ábra.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy e két ékszer csak alapszerkezetében analóg a nagybányai kapcsokkal, mert ezek teljesen nélkülözik az áttört lombozatot s helyettük filigrándróttal és apró virágboglárokkal díszítvék. Végeredmény gyanánt kimondhatjuk tehát, hogy a *nagybányai ruhakapcsok a maguk díszítési modorával s magas fejlettségű művészi kivitelével a reánk maradt magyar ékszerek csoportjában ritka példányok s ennélfogva azok a XVI. századi magyarországi ötvösség és magyar viselet történetének értékes és becsülésre méltó emlékei.*

*

Mindenesetre érdekes és fontos kérdést képezhet, hogy vajjon magyarországi ötvös produktumai-e a nagybányai lelet tárgyai, avagy idegen ország olyan készítményei-e azok, melyek import útján kerültek hazánkba?

Arra nézve, hogy az ékszerek magyar ötvös munkái, direkt bizonyítékunk nincs, indirekt azonban van elég a kivitel körül tanúsított technikai fogások és eljárások ama feltünő analógiái alapján, a melyek ezeket az ékszereket több felsőmagyarországi ötvösműhöz csatolják s így ezekkel rokonokká teszik.

Mert tagadhatatlan dolog, hogy hazánkban, épen úgy, mint mindenütt, a hol műipar virágzott, az egyes ötvösczéhekben is a technikák és díszítési motivumok közössége szempontjából bizonyos traditiók állottak fenn, melyek mesterről-mesterre, mustrakönyvről-mustrakönyvre átöröklődve iskolát alapítottak meg. Nem tudjuk eléggé hangsúlyozni, hogy hazai ötvösségünk történetének s a régi magyar ötvösművek *technikai alapokon való felismerésének* szempontjából eme iskolák egész körökre és vidékekre kiható jellemző sajátságainak, modorának, mondjuk: modorosságának a felismerése s megállapítása mennyire fontos körülmény, hisz a legtöbb esetben, a históriai adatok teljes hiánya miatt, csupán ezek alapján vagyunk képesek régi ötvösműveink provenientiáját ha nem is pontosan a készítési helyre, de legalább ama körre, vagy vidékre nézve fixirozni, a melyben azok keletkeztek.

Tanulságos példa lehet erre *Hampel József*nek a magyarországi sodronyzománczos művekre vonatkozó ama szerencsés osztályozása, a melynek segélyével ma a középkori magyar ötvösök eme valósággal európai hírre vergődött alkotásait legalább vidékek szerint csoportosítani tudjuk.

A technikai sajátság, vagyis inkább: sajátos modorosság megfigyelése s az ezen alapuló összehasonlítás tehát a művészettörténeti kutatásnak nemcsak szükséges, de fölötte fontos kelléke is. Hogy ezt itt se mellőzzük, meg kell állapítanunk, hogy a nagybányai két kapocs-páron fellépő góthikus levélkék hossz-erezetének, bordázatának s a levélczimpák kunkorhajlásainak tökéletes hasonmásaival találkozunk *Anthonius* kas-

sai ötvösmesternek (1493—1520) ama 1502-ben készült aranykelyhén, melyet a kassai Szent Erzsébet-székesegyház kincstára őriz;* ugyanezt a sajátos egyéni modort észlelhetjük ama iglói kereszten is, melyet épen a technikai analogiák segélyével szintén *Anthonius* kassai ötvösmester munkájának sikerült megállapítanunk,** míg a nagybányai gyűrű testét alkotó harántosan bordázott drótnak teljes analógiáját ugyancsak Anthoniusnak kassai aranykelyhén látjuk megjelenni a talpat beszegő karélyok szélén, a szár élein s a noduson ábrázolt félkörös díszek kerületén.

Mindebből önként folyik tehát, hogy mind az a technikai sajátos eljárás és műfogás, melyeket a nagybányai kapcsok mestere az ékszerek díszítésénél kifejtett, már a XVI. század legelején Felsőmagyarországon, nevezetesen Kassán, ismeretes műgyakorlat volt, a miből ismét az következik, hogy felsőmagyarországi XVI. századbeli ötvös föltétlenül képes volt arra, hogy eme ékszereket elkészítse, mint a hogy a valóságban el is készítette azokat.

Hogy melyik város volt a szűkebb hazája annak a művésznek, a ki e remekeket létrehozta, az a konstatáltak után csak mellékes kérdés. Lehet, hogy Kassa, de lehet, hogy maga Nagy-Bánya, a melyről tudjuk, hogy nevezetes bányahely volt, a hol ősidők óta aranyat, ezüstöt és ólmot bányásztak. E miatt már *II. Géza* királyunk nagy gondot fordít reá s 1142-ben benépesíti szászokkal, 1347-ben pedig, a mikor neve *Asszonypataka*, jelentékeny bányászati szabadalmakat kap Nagy-Lajos királyunktól.

Híres keresztheygi bányája 1490-ben a *Fugger-család* birtokában van, majd 1560-ban a várossal s Felsőbányával együtt *Balassa Menyhért* birtokába kerül az, míg 1567-ben a várost Szapolyay János-Zsigmond kemény ostrom után elfoglalja a császáriaktól.

Az élénk s jövedelmező ipari életet élő városkában tehát, mely mint pénzverő hely is jelentékeny, már korán otthont találhatott az anyagi jólét, a minek valósággal természetes következménye a művészet fellendülése egy oly lakosság sorában, a mely a művészet szeretetét magával hozta, mert őseitől örökölte. A művészi iparágak közül az ötvösség is már korán meghonosul Nagy-Bányán s az a *Nagybányai Ötvös Márton* (Martinus Aurifaber de Riulo Dominarum), a ki már mint meggazdagodott polgár 1470-ben Nagy-Bányáról Kassára költözik s itt 1476-ban meghal, jelentékeny vagyonát és kincseit bizonyára Nagy-Bányán kifejtett működésével szerezte.

A kassai «Stadtbuch»-ban megörökített végrendelete tanúságot

* *Mihalik J.:* Kassa város ötvösségének története. 128. l.

** *Pulszky-Radisics:* id. mű. I. 92. l.

tesz tekintélyes voltáról s bőséges anyagi javairól, melyek arra képesíték őt, hogy Kassán előkelő helyen házat vehessen s később, művészetével felhagyván, mint városi tanácsos és a gazdag és tekintélyes «Cromerbruderschaft» tagja éljen.

A kassai ötvösmesterek gazdag sorában még a XVII. században találkozunk egy olyannal, a kinek származási helye Nagy-Bánya. Ez *Ötvös István*, a ki 1608-ban telepszik meg Kassán s itt működik egészen 1646-ig s időközben hat ízben első és második czéhmester. Édes anyja, Zsófia asszony, nagybányai *Ötvös Kelemen*nek lévén testvére, nyilvánvaló, hogy *Ötvös István* egy nagybányai ötvöscsaládnak a sarjadéka.**

Magával a nagybányai ötvösczéhhel, mint ilyennel, 1601-ben találkozunk hazai forrásainkban. Akkor t. i., a mikor a nagybányai ötvösök a nagyváradi ötvösczéhhel *confœderatióba* lépnek, hogy, más hazai czéheink példájára, érdekeiket közösen s egyesült erővel megvédelmezzék ama zavarok és sanyarú viszonyok közepette, melyek a török hódoltság következtében nemcsak a hazai kézműiparra, de az egész országra is nyomasztó súlylyal ránehezedtek.

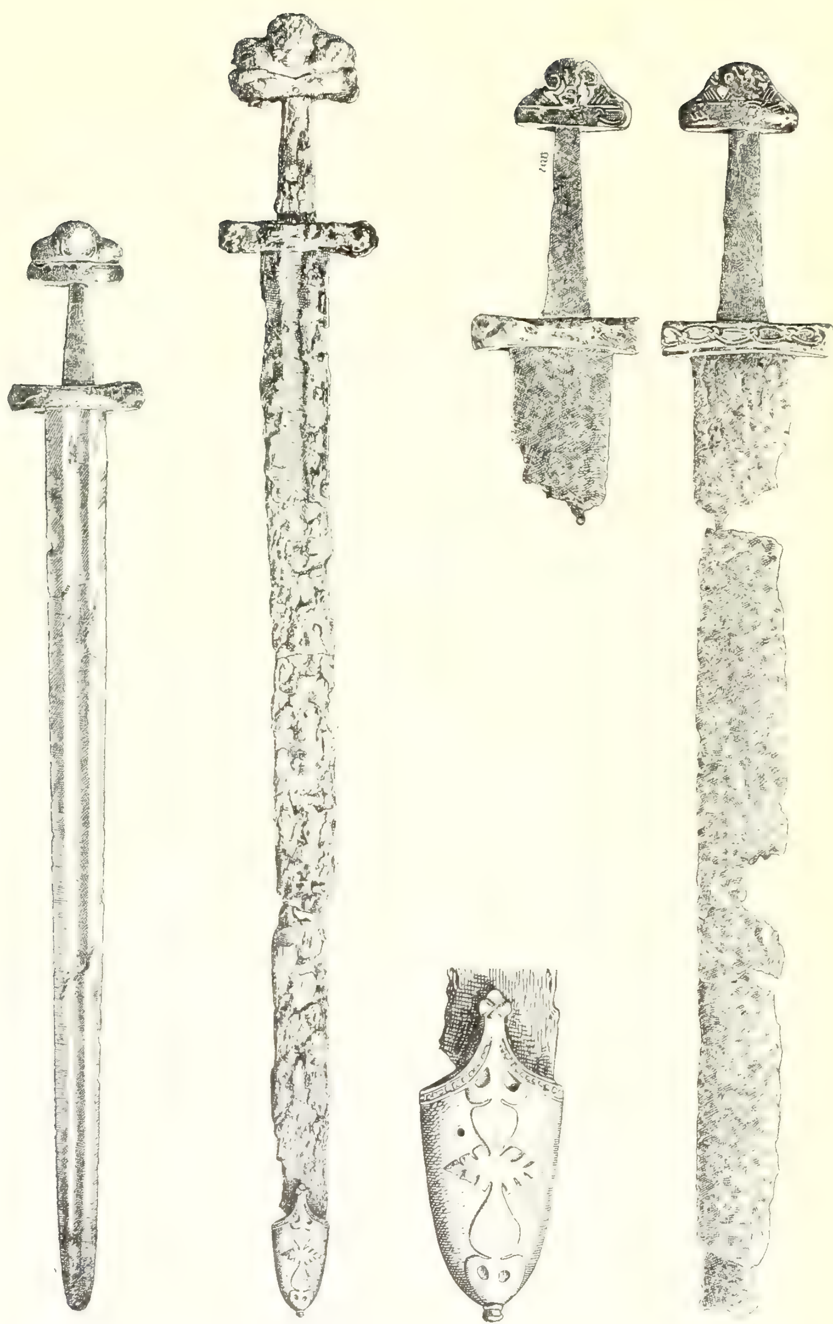
Mihalik József.

KAROLINGKORI KARD.

A váczi múzeumban egy érdekes népvándorláskori kardtöredéket őriznek, melyet 1896-ban a váczi határhoz tartozó csörögi szőllőkben, homokos helyen találtak. Ugyanezen határrészben került még napvilágra három sarkantyú, de ezek semmiféle kapcsolatban sincsenek a kardtöredékkel, nem is egy helyről valók, koruk is egészen más: a piramisalakú tüskével ellátott sarkantyú az Árpád-korszak derekáról, a másik kettő pedig a Hunyadiak vagy Jagellók idejéből való.

A kardtöredék a jellemző, hármas czikkelyre osztott markolatgombnál, a rövid, vastag s végén ívalakban metszett keresztvasnál s a mindegyiken levő ezüst betétű fonadékos diszítésnél fogva a Karolingkori tipushoz tartozik, mely 800—1000 között volt elterjedve Közép- és Észak-Európában. Nálunk is a frank uralom idejére, a IX. századra lehet tenni e kardtipus legelső feltűnését, de mint egyik székesfejérvárdemkóhegyi honfoglaláskori sírlelet, valamint a prágai Szent István-féle kard mutatja, még 1000 körül is előfordult. Leggyakoribb különben Észak-Európában, Dániában, Norvégiában, Svéd- és Finnországban s

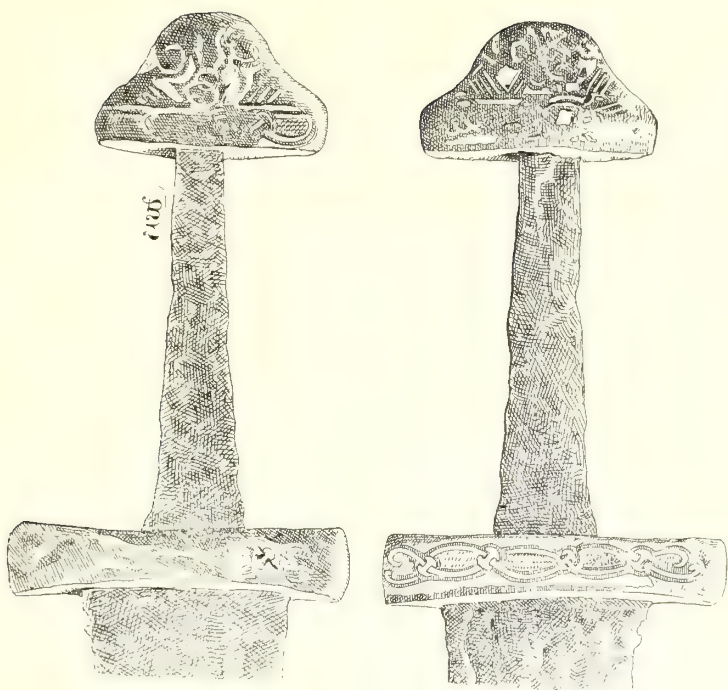
* *Mihalik J.:* Id. mű 122—124. l., a hol végrendelete is egész terjedelmében közölve van.
** U. o. 248. l.

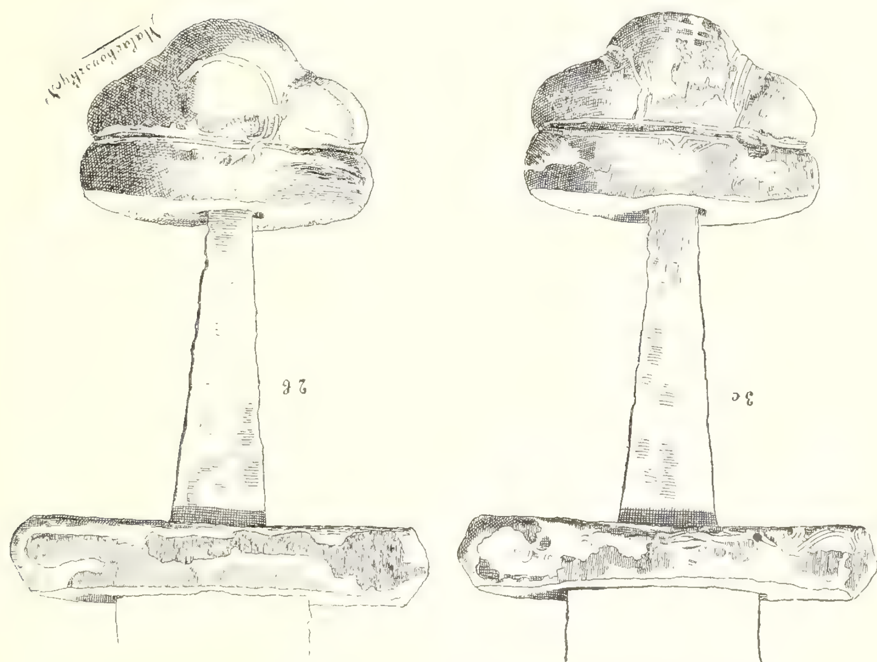
3. A BUDAPESTI KARD. $^{1}/_{6}$ n.

5. A SZÉKESFEJÉRVÁR-DEMKÓHEGYI KARD $^{1}/_{6}$ n. ÉS HÜVELYPÁNT $^{2}/_{5}$ n.

1. A VÁCZ-CSÖRÖGI KARD. $^{1}/_{6}$ n.

2. A VÁCZ-CSÖRÖGI KARD MARKOLATA. 1/2 n.

4. A BUDAPESTI KARD MARKOLATA. 1/2 n.

a balti tartományokban. A normann hódítók meghonosították. Oroszországban is, hol a szmolenszki, csernigovi és oreli kormányzóságokból ismeretes, sőt előfordul a régi Nagy-Bolgárországban is, hol a bjelimeri vagy bulimeri kurgánban (kazáni korm.) leltek egy ezen tipushoz tartozó kardot.*

A váczi kard két darabra tört. A két töredék együttes hoszsza 64·5 cm., tehát legalább is 15—20 cm. hiányzik a pengéből. A kisebbik (24 cm. hosszú) töredék a jelentősebb, mert ez foglalja magában a markolatot 9 cm. hosszú pengetöredékkel együtt. A markolatra a gomb felső csúcsától a pengetőig esik 15 cm., ebből a fogantyú 10 cm., melynek szélessége a keresztvas fölött 2·5, a gomb alatt 1·5 cm. A gomb magassága közepén 3·5 cm., szélein 2 cm., hossza 6 cm.; nagyon el van lapítva, mert vastagsága csak 1·1 cm. A keresztvas hossza 9·5 cm., szél. 1·5 cm. A nagyobbik darab 40·5 cm. hosszú pengerészből áll, melynek éle többé-kevésbbé csorba s a hegye felé eső 15—20 cmnyi rész hiányzik.

A penge legnagyobb szélessége a markolat alatti résznél 5 cm., a pengetöredék felső vége 4 cm., alább azonban 4·5 cm. szélesség is előfordul, alsó vége 3 cm.

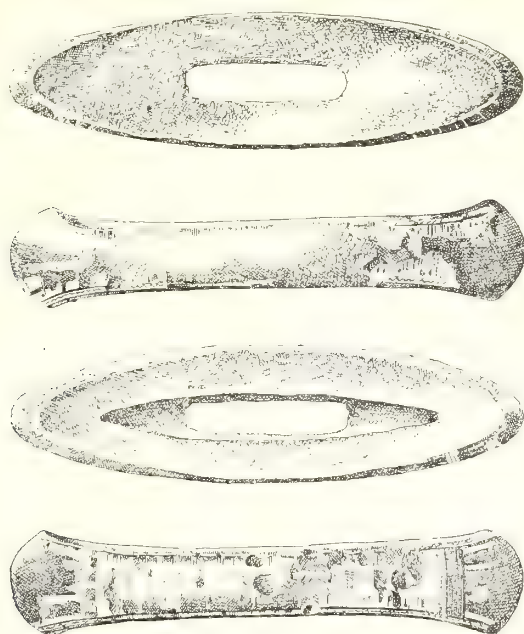
Magyarország területén a váczi az ötödik Karoling- vagy frank-normann-kard, melyről tudomásunk van, melyekhez még egy keresztvas járul.

Közülük eddigelé csak kettő volt ismeretes az irodalomban ú. m.:

1. A sokszorosan emlegetett és publikált prágai Sz. István-féle kard, mely 1354 után került a Sz. Vitus székesegyház kincstárába; eddig úgy tudtuk, hogy legelőbb csak az 1368-iki leltár említi, de a templom kincseinek legújabb monografiája szerint, melyet dr. Podlaha A. és Šikler E. urak tettek közzé, már az 1355-iki leltárban előfordul s ettől fogva a későbbiekben, mint az 1368-, 1371- és 1387-ki leltárakban csekély eltéréssel ugyanazon szavakkal van fölvéve: «gladius beati (vagy Sancti) Stephani regis Ungarorum (vagy Ungariae), cum manubrio eburneo». A kardot nyilván IV. Károly császár és cseh király ajándékozta a prágai székesegyháznak. Az is bizonyos, hogy eredetileg a magyar királyi ház ereklyéi közé kellett tartoznia. Kétfélekép kerülhetett Csehországba. Vagy azon magyar királyi kincsek közül való, melyeket IV. Béla leánya, Anna macsói herczegné vitt magával, midőn apja halála után 1270-ben V. István elől a vejéhez, II. Ottokár cseh királyhoz menekült. Vagy pedig II. Venczel kerítette a kezébe azon alkalommal, a mikor 1305-ben a fiáért, Venczelért jött Magyarországba s fiával együtt a magyar koro-

* Pósta Béla: Régészeti tanulmányok az orosz földön. (Zichy Jenő gr. harmadik ázsiai utazása III. k.) 1905. 15. s köv. ll.

názási jelvényeket is elvitte. Akár így, akár úgy történt a dolog, alig hihető, hogy a magyar királyi ház megfeledkezett volna Sz. István kardjáról s valószinűleg a tulajdonjog ezen vitás jellege juttatta a prágai székesegyházat a kard birtokába. (Bock Ferencz: Die Kleinodien des heil. röm. Reiches. Bécs, 1864. Anhang. 25. l. és Mittheilungen d. k. k. Central comm. 1870. XV. K. 14. l. — Ezután közölték a kardot: Henszlmann Imre: A bécsi 1873. világtárl. magyarorsz. kedvelőinek rég. osztálya. Magyarorsz. Rég. Eml. II. k. 125. l. — Ipolyi Arnold: A magyar szent korona 113. l. 21. á. — Arch. Ért. 1890. X. k. 165. l. — Pulszky Ferencz: Magyarorsz. Arch. II. k. 160. l. CLX. IV. t. -

6. A DEÉSVIDÉKI KARDELLENZŐ.

Nemes és Nagy: A magy. viseletek tört. 70. t. 3. á. — Ujabb és pontosabb fölvétel után adta Forster Gyula a «III. Béla király emlékezete» cz. díszmunkában. 233, 235—238. l. — Legújabb leírása: Der Domschatz in Prag. Verfasst von dr. A. Podlaha u. Ed. Šikler. Topogr. d. hist. u, Kunstd. i. Kgr. Böhmen. Prága, 1903. 16. s köv. l.)

2. A turóczi kard, mely «blatniczai» név alatt is szerepel, tulajdonkép pedig Turócz-Szent-Mártonban találták egy sírban 4 nyilcsúcscsal együtt, a M. N. Múzeumba 1876 október havában került, mint b. Révay Ferencz ajándéka s ugyancsak ő ajándékozott négy évvel később egy Karolingkori szárnyas lándsát, három Karoling-sarkantyút, egy Karoling-kengyelt és egy népvándorláskori baltát, melyek minden

valószinűség szerint szintén a kardhoz tartoztak.* Legelőször ismertette Undset Ingwald: Arch. Ért. 1890. X. 164—167. l. — Közölte Pulszky F. Magy. orsz. arch. II. k. 101., 104. l. és Hampel J. A régibb középkor emlékei I. k. CLXXXXVIII. tábla s Alterth. d. früh. Mittelalters. Braunschweig. 1905. I. k. 191, II. k. 427, III. k. 322. t.)

A sorozatot a M. N. Múzeum következő két kardja egészíti ki:

3. A budapesti, melyet az Erzsébet-híd építése alkalmával a Dunában találtak, a budai oldalon s a M. N. Múzeum 1899-ben egy régiségkereskedőtől szerezte meg. Gombja ennek is három czikkelyre van osztva, el van lapítva és alján külön tagozású talapzattal ellátva; úgy a gombon, mint a keresztvason ezüst berakásos fonadékdiszítés nyomai láthatók, a rendkívül vékony ezüst lemezkék legnagyobb részét azonban egészen átette a rárakodott iszap. A penge aránylag elég ép; kétélű, egyenes, közepén egész hegyéig széles vércsatorna megy végig, hegye körívben végződik. Egész hossza 88 cm. A penge hossza 74·5, szél. tövén 5 cm. A markolat hossza 7·5 cm. A gomb 4·6 cm. magas, 7·5 cm. széles. A keresztvas hossza 11 cm., szél. 1·8 cm. Ki van állítva a régiségtár folyosóján, II. szekr. 4. sz. a. (Rajza megjelent «A Magyar Nemzeti Múzeum Multja és Jelene» cz. jubiláris műben. Budapest, 1902. 167. l.)

4. A székesfejérvári, melyet az ismert demkóhegyi honfoglaláskori temetőben találtak s 1903 november havában szerezte a M. N. Múzeum Lichtneckert Józseftől; a sírban a kardon kivül volt egypár honfoglaláskori kengyelvas, egy csikózabla, vascsat, és négy szívalakú bronz csüngő dísz. A kard három darabra tört s bár a rozsda nagyon áthatotta, az idomok jellemző körvonalai eléggé megmaradtak. A gomb itt is, mint az előbbieknél, három czikkelyből áll külön tagozatú talpazattal s el van lapítva; a keresztvas rövid, vastag; a penge kétélű, egyenes, közepén széles vércsatorna nyomaival. Megmaradt a hüvelyvég 10 cm. hoszszú bronzpántja, mely domború növénydiszítménynyel van ellátva. A fahüvely elkorhadt, de a pengére tapadt rostjai eléggé kivehetők. A kard egész hossza 104 cm., melyből a pengére esik 85·5 cm. A legnagyobb töredék, mely a markolatból és 32 cmnyi pengerészből áll, 50·5 cm. hosszú. A gomb magassága 7 cm., szél. 10·5 cm. A markolat fogantyúja 9 cm. hosszú, tövén 2·7, a gomb alatt 2 cm. széles. A keresztvas hossza 12 cm., szél. 3 cm. A penge szél. tövén 5·5 cm. A másik két töredék hossza 21 és 32·5 cm.

Ezeken kivül még egy kardellenzőről vagy keresztvasról van tudomásunk, melynek tipusa teljesen megfelel a Karolingkori keresztvasnak

* Régiségtári Napló 241/1876. 22. és 146/1880. 32, 36, 63—65, 68. sz. a. Az utóbbiak a folyosó II. szekrényében láthatók és pedig a kengyel 16, a lándsa 39, a balta 45. sz. a., a sarkantyúk a 65, sz. táblán.

s a szokott ezüst berakásos diszítés nyomai is kivehetők rajta. Deés környékén került napvilágra s a szolnok-dobokamegyei múzeumba került, melyet újabban Deésről Kolozsvárra vittek s az erdélyi Nemzeti Múzeumban helyeztek el. A keresztvas hossza 10.5 cm., szél. végén 2, közepén 1·5 cm., vastagsága közepén 2·8 cm. *Nagy Géza.*

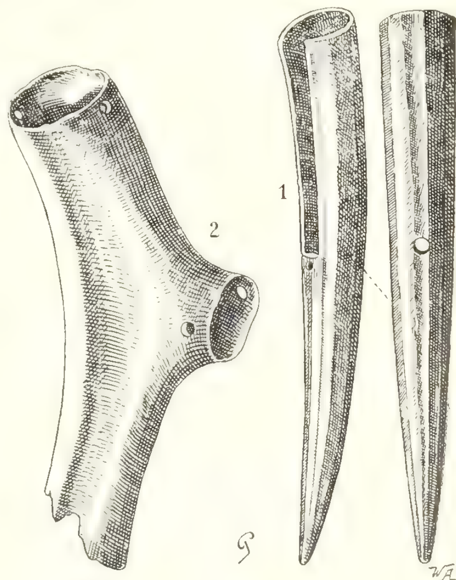
GÁTÉRI (KUN-KISSZÁLLÁSI) TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(Harmadik közlemény.)*

110. sír. 180 cm. mélyen. Az elporladt csontváz alacsony termetre mutat. A fej balra fordúlt, az állkapocs leesett. A jobb fültőnél vékony, kerekszárú, összelapított bronzkarika; a balnál bronzfüggő: eltorzított karikája aljához lemezből való gömb járult, melynek azonban csak töredékei maradtak meg. A medenczecsont közepén vascsat. A jobb alsó lábszárnál madárcsontok, tojáshéj és állati lábszárcsont.

111. sír. 98 cm. mélyen. Öreg nő váza, körülötte koporsó nyomai. A nyak alatt hat szem piczíny, sárga gyöngy. A medenczecsont felett lapos, fekete, síma felületű orsógomb.

112. sír (rajzok). 120 cm. mélyen, kifejlett férfi csontváza. Jobb keze mellett vaskés töredékei. A medenczénél balfelűl háromágú szarvdarab (2. sz.), alatta törött vaskarika; a medencze alatt madárcsontok s hajlott szarv-vég (1. sz.). A bal kéz alatt szintén madárcsontok. A háromágú szarvdarab hosszabb része 135 mm, az erre derékszögben álló harmadik ág a hosszabb rész aljától számítva 55 mm. magas. A szarv üreges, a levágott ágak környílásúak, szélükön kétkét szembenéző szöglyuk; az egyik ág végén erős vasrozsdafoltok látszanak. A másik szeliden hajló szarvvég 145 mm. hosszú, hegyénél síma, töve felé nyolczlapúra faragott; e lapok közül a homorú oldalra esőt a szarv fele hosszában kivágták s eddig a szarv üreges; középen függélyesen átlyukasztott.

112. sír 1/2 n.

113. sír 2/3 n.

113. sír (rajz). 160 cm. mélyen. A nyakcsigolyánál függő és

* A második közleményt lásd Arch. Ért. 1905. 402—407.

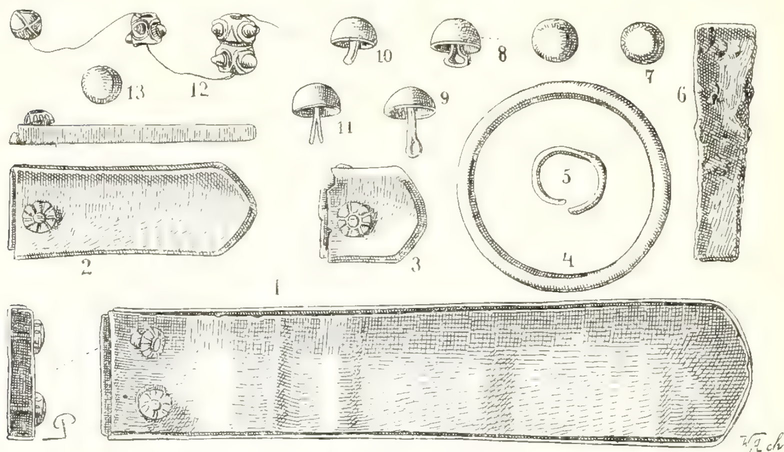
19 szem picziny, gömbalakú barna gyöngy. A medenczén vascsat töredéke. A bal kéz alsó részénél törött orsógomb. A jobb felső lábszár mellett vaskarika és kés töredéke. A bal láb fejénél törött bögre.

A bronz függő (rajz) kerekszárú karikájához hármas gömb csatol egy nagyobbat, a melynek alján egy, kerületén arányosan három kék gyöngyszemet foglal be gyürűkarikás alapú magas rekesz. A függő karikája eltörött s a viselője nem úgy olvasztotta össze, hanem a törött végeket egymásra helyezve, maga kötözte körül fonállal, a mi ma tisztán felismerhető. (A rajz csak a törés helyét tünteti föl.)

114. sír. 110. cm. mélyen. Az álkapocs alatt két kerekszárú bronzkarika, picziny, tömör bronzgomb és 12 szem apró, fekete és barna gyöngy.

115. sír. 164 cm. mélyen, fogatlan öreg. Feje mindkét oldalán függő. Nyakán körüskörül gyöngysor, 56 sárga és fekete gömb- meg korongalakú szemből. Jobb kezefeje és a medenczecsont között nagyobb és kisebb vaskarika töredéke. Bal kezénél egy megszokott alakú, czikk-czakkos orsógomb fele része s egy nagyobb lapos, körös bemélyítésekkel. Jobb lába végénél nagy állati bordacsont.

A függő karikája kerekszárú, köralakú; aljához hengeres gyűrűpánt aranylemezből formált gömböcskét csatol, a melynek alján gyöngysoros körrel körülvett picziny félgömböcske van s úgy ezen, mint a nagyobb gömb felületén gyöngyszemes bőrtűs dísz. A másik függőnek a karikája hiányzik.

116. sír ²/₃ n.

116. sír (rajzok). 195 cm. mélyen, kifejlődött csontok. A jobb fülnél alkotó részeire széthullott bronzfüggő: vékony, csonka szárának alján kicsiny, hengeres tag két lemezből formált gömböt tarthatott csüngő gyanánt. A bal fülnél eltorzult bronzkarika (5. sz.). A baloldali medencze és az alsó karcsont között lapjával lefelé fordítva nagy szíjjvég (1. sz.), mellette 41 mm. átmérőjű zárt bronzkarika (4. sz.), vasdarabok, tán késpengének és ívesen hajló pántnak töredékei. Az öv helyének megfelelőleg 16 darab félgömbalakú,

kitöltött belsejű, hurkos fülű bronzpityke (7—11. és 13. sz.), hármasával $o^{o}o$ $o^{o}o$ elhelyezve; ezek alatt jobb és bal oldalon 10 darab kisebb mellékszíjjvég (2. és 3. sz.).

A nagy szíjjvég valószinűleg ezüstlemezből való, hossza 126, szélessége a középen 21 mm.; a két síma felületű lemezt 3 mm. széles oldalpánt szorítja össze. A szíjj végét átütő két szög feje rozettaalakú gomb.

E sírból több forgácsszerű falapocska került elő, közülök egy 61 mm. hosszú, 11 mm. szélességű darab s valószinűleg a nagy szíjjvég kitöltésére szolgált, a többi darab a kisebbekéére.

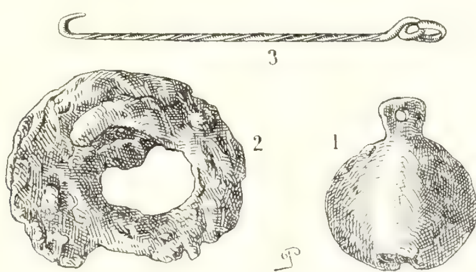
Gyöngyszemeket is adott e sír (12. sz.), de meg nem határozható helyről; közülök két kettős bütykös gyöngy; barna-piros alapból 4—4 szürke bütyök áll ki, körülök itt-ott elmosódott sárga betétvonal. Egy másik fekete hengeres gyöngyszemet két egymást keresztező sárga rátettvonal diszít.

A mellékszíjjvégek közül nyolcznak 47, kettőnek 20 mm. a hosszuk, szélességük egyaránt 17 mm. A nagytól annyiban különböznek, hogy a két lemezt nem pánt tartja egybe, hanem a felső lemez széle rézsútosan lehajlik az alsóhoz s ott forraszthatták össze; továbbá hogy egy-egy rozettás fejű szögjük van.

117. sír. 155 cm. mélyen. A koponya hátra dőlt. A medenczecsonton vascsat és vastöredék, kerekszárú bronzkarika. A jobb alsó lábszárnál nagyobb késpenge töredékei. A csontváz jobb oldalán állati gerincz- és lábszárcsont.

118. sír. 110 cm. mélyen. A fej bal oldalán ellipszisalakú, szögletes szárú bronzfüggő, alján kék gyöngyszem. Az ágyéknál vascsat töredéke. A bal lábnál késpenge töredéke. A lábainál állati csont.

119. sír (rajzok). 125 cm. mélyen, csecsemő. Feje jobb oldala mellett 72 mm. hosszú bronzhorog (3. sz.), vaskarikák (2. sz.) és vascsörgő (1. sz.), ennek alján nyílás, mely felfelé hasíték alakjában a gömb közepéig folytatódik.

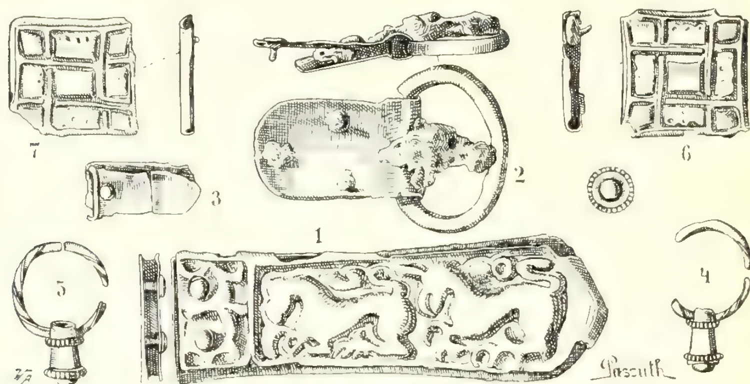

119. sír 2/3 n.

120. sír (rajzok). 200 cm. mélyen, kifejlődött csontváz. Fejénél egy pár függő (4. és 5. sz.), dereka táján nagy és kis szíjjvég (1. és 3. sz.), csat (2. sz.), 5 darab bronzlemez (6. és 7. sz.). A jobb alsó lábszárnál nagyobb késpenge töredéke, a balnál állati kis bordacsont.

A bronzfüggő csonkakúp-alakú csüngője aranyozott. A nagy lemezes szíjjvég hossza 87, szélessége a középen 24 mm.; a felső lap széle domború párkányt alkotva, rézsútosan lehajlik az alsó síma lemezhez. A kis szíjjvég

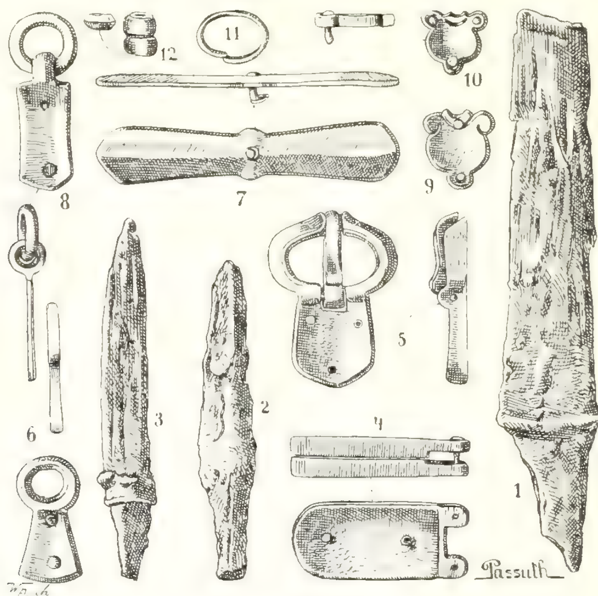
21 mm. hosszú és 11 mm. széles, tövénél drótperemmel körített, fölötte körszeletidomú szögfej. Az övet díszítő bronzlemezek egy-egy oldala 24 mm., szélük rézsútosan lefelé hajlik; felületüket az oldalszélek meg két-két függőleges és két-két vízszintes domború vonal 9 kiemelkedő mezőre osztja; mindegyiknek a sarkában alulról forrasztott megerősítő szög volt.

120. sír $^2/_3$ n.

121. sír. 120 cm. mélyen, felnőtt ember, feje balra fordítva. A medenczén kisebb vascsat töredékei; a jobb kézfejnél 62 mm. hosszú késpenge.

122. sír. 164 cm. mélyen. A csontváz igen korhadt s felső része megbolygatott állapotban. A medencze jobb oldalán nagyobb s kisebb késpenge és egy 23 mm. átmérőjű vaskarika, a medenczén vasdarab, tán csat töredéke. A lábszárak alsó része között állati csontok.

123. sír $^2/_3$ n.

123. sír (rajzok). 100 cm. mélyen. Bal fülénél kis bronzkarika (11. sz.); nyakánál picziny, sötétkék gyöngy s egy másik hengeres kéttagú, irizáló fénynyel (12. sz.); bal kezénél kés (1. sz.), rajta a fa-tok világos nyomai, tövénél kiemelkedő bordapánt köríti, alul is, fölül is csonka. A medenczén keresztül 7 drb paizsalakú bronzlap (9. és 10. sz.). Kettő közülök nagyobb a többinél (9. sz.), magasságuk 15 mm. s csak két felerősítő szögük van, a többinek 3—3. A medencze baloldali részén 59 mm. hosszú «piskóta-dísz» (7. sz.), jobboldali része alatt pedig bronz csat (5. sz.). A bal lábszár mellett kis tömör bronz szíjjvég (4. sz.), két bronz csüngő (6. és 8. sz.) s vas kések vagy árak töredékei (2. és 3. sz.).

124. sír. 100 cm. mélyen. A fej bal oldalán ellipszisalakú, kerekszárú bronzkarika, végei egymásra hajolnak. Balfelől a nyakon gyöngysortartó (?): 6 mm. magas, 4 mm. átmérőjű bronzhengerke, oldalából jobbra-balra egyenes kar nyúlik ki, egyike három gömbre tagolt, másika rövedebb s egy homorú nyakú gömböcskéből áll; maga a henger valami anyaggal kitöltött s e kitöltő anyag közepét vékony lyuk fúrja át. A nyakon 15 szem gyöngy, köztük 7 hengeres, barnás alapszínükben szürke betétfoltok, fehér és sárgás rátett vonal- és pántdísz; két fekete s egy fehéres dinnyemagalakú; 4 barnás gömbidomú s egy irizáló hengeres. A jobb kéznél körös bemélyítésekkel tagolt, törött orsógomb.

125. sír. Korhadt gyermek-csontváz. Melléklete egy szögletes szárú, trapézidomú bronzcsat: a fejjel egybeöntött nyakat háromszög alakban fonódó inda alkotja, áttöréseiben 3 szöglyuk. A peczek az alsó száron áthurkolt bronz drót, felső vége lekonyúl. A csat feje 25 mm. széles, egész hossza 33 mm. Kisebb vaskés töredéke.

126. sír. 125. cm. mélyen. A koponya a bal oldalán feküdt, jobb oldalánál, külön a homokban kerekszárú bronz függőkarika: zárt oldalának alsó felén gyűrűdudor nyomai. A medencze bal oldalánal kis kés, közepén négyszögletes vascsat fele. A jobb kézben törött vaskarika. A jobb czombcsont külső felénél, a kézfej alatt, nagy kés, hossza 238 mm., miből a tüskére 54 mm. jut; a penge egyenszárú, kb. 20 mm. széles, fokának átlagos vastagsága 5 mm.; éle a kés végén a hát felé hajolva képez hegyet. A jobb czomb mellett állatcsontok.

127. sír. 200 cm. mélyen, öreg ember csontváza. Nyakánál gyöngyök: 53 szem apró, korongos, sárga; 11 szem fekete, dinnyemagú; 2 szem fehéres, áttetsző orsóalakú. Jobb vállánál bronzkarika, összeérő végekkel. A két kézen bronz karperecz: a balon torzult köralakú, hengeres szárú, szembenéző s megvastagodott végei simán lemetszettek, a megvastagodott végeket két-két körös bemélyítés fogja körül, külső felülete bemélyített pontokkal diszített; a jobb karon lévőnek tojásidomú a szára, végei kissé meghegyesednek, egész felülete síma. A medenczecsonton 94 mm. hosszú vaskés és csatnak, meg karikának töredékei.

128. sír. Bolygatott. Tartalma: 2 bronzkarika, 2 szem gyöngy, vaskarikák, csatok és késpenge töredékei.

129. sír. Szintén bolygatott. Vascsatok és késpengék töredékei kerültek csak elő belőle.

130. sir. Kifejlett férfi. Derekánál szíjjvégek, ezüst lemezek és vascsat; nagy lemezes szíjjvég töredékei, hossza 95, középszélessége kb. 27 mm., szélei a tövétől kezdve kissé divergálnak s körívben fejeződnek be; a 2 lemezt, melyek közül csak az alsó van meg, 3. mm. széles oldalpárkány tartotta össze. 5 darab lemezes mellék-szíjjvég, alakjuk hasonló a nagyéhoz, hosszúságuk 38, a tőnél mért szélességük 25 mm., a két lemezt nem oldalpárkány köti össze, hanem a felsőnek széle rézsútosan lehajlik az alsóhoz, a szíjjbefogó rész szélét 4 mm. széles bronzszallag köti körül, melynek felületét 2 harántos vonal között sorakozó pontok diszítik, e szallag felett 2—2 nittoló szög, a lemezek felülete síma. 2 darab mellék-szíjjvég, alakra, szerkezetre épen olyanok, mint az előbbiek, de rövidebbek azoknál, 21 és 25 mm. a méretük. 5 darab övdíszlemez: négyszögletesek, egy oldaluk 25 mm., szélük kissé rézsútosan lefelé hajlik, közel a négy sarokhoz 4—4 hosszú szög, a melyeknek fejét a lemez felületén félkörű pityke alkotta, csak egy darab ép közülök. Picziny szíjjvég két vékony lemeze, téglányalakú, felső vége csúcsba fut, az alsónak közepén egy szög, hossza 18, szélessége 12 mm.; nagyon összerozsdásodott vascsat.

A jobb czombnál nagy vaskés, hossza 218 mm., a miből a tüskére 52 mm. esik; szélessége a tövénél 24 mm., háta kissé ívesen kifelé hajlik; egy másik vaskés 150 mm. hosszú, egyenes pengéje, szélessége a tövénél 27 mm., tüskéjéből hiányzik; vascsat töredéke; az E betű formájára emlékeztető csiholó töredéke.

131. sir. 200 cm. mélyen. A jobb felső karcsontnál tömzsi bronzhorog: kerekszárú bronzdrótból készült karikába tág hurokkal egy darab ugyanolyan drót kötődik, a melynek szabad vége horog módra felfelé hajolt, de a hajlás közepénél eltörött; az egésznek hossza 43 mm. Valamivel alább vasnak látszó, de feltünően könnyű anyagból lapos szárú, valószinűleg lantformájú csat töredéke, a melynek alsó szárára — némely bronzcsathoz hasonlóan — lemezt hajlítottak át felerősítő tag gyanánt. A bal lábnál tűzszerszám, a rendestől némileg eltérő formájú: terjedt háromszögű lap, alja egyenes vonalú, végei körvonalban felhajolnak, fent kis félkört képeznek, melyeknek belső széleit íjj-alakra hajló felső oldal köti össze, hossza 104, magassága a közepén 37 mm.

132. sir. 170 cm. mélyen, teljesen keletre fekvő női csontváz. Jobb karjának felső részénél síma oldalú, kicsiny orsógomb. Jobb kezén fejes gyűrű: karikája lapos pánt, a melynek vége a valamiféle anyaggal kitöltött gyűrűfej alá hajlik. Ez a fej bronzlemezből préselt, köralakú lapos pityke-féle, felülete szélén körűl gyöngysor, közepe kissé kiemelkedő gömbszelet. Bal kezénél 102 mm. hosszú vas késpenge, tüske hiányzik. A bal medenczénél vascsat töredékei. A csontváz lábai között, egészen a lábak fejéig, állatcsontok; a lábfejnél durva edény.

133. sir. 100 cm. mélyen, fogatlan öreg asszony csontváza. A fejnél, a jobb oldalon, bögre. A fején két függő és két köralakú, kerekszárú bronzkarika. A két függő nem egy pár, az egyiknek szára szögletes, hegyes végei egymást érintik, alján a csüngőtartónak töredékei; a másik karika kerekszárú, felső vége hegyes, az alsón és vele szemben levő zárt oldalon gyűrűdudor,

alján gyöngytartó tüsök. Nyakánál 17 szem gyöngy: 7 orsóalakú, fehéres, áttetsző; a többi apró kék, sárga és barnás színű. A bal kéznél körös hornyolatú orsógomb. A medenczénél négyszögletes vascsat töredékei.

134. sír. 160 cm. mélyen. A mellen keresztűl 25 gyöngy: 12 feketéslilás dinnyemag alakú, 12 piczíny barnás-feketés, egy hengeres, zöldszínű. A jobb térd mellett 2 nagyobb vascsat töredékei és 7 db különböző nagyságú, formátlan vasdarab. A bal kéz mellett körös hornyolatú, kisebb orsógomb fele.

135. sír. 100 cm. mélyen, gyermek. A koponya korhadt, a bordákból némi maradvány, a lábak helyén egy-két darab kisebb állati csont. A nyaknál és a mellen 35 szem gyöngy: 8 fekete dinnyemagalakú; 3 zöldszinű hatoldalas, 5 kékszínű négyoldalas hasábalakú, leköszörült szélekkel; 9 szürkeszinű, erősen megrepedezett korongalakú, 2 köszörűlt gránát-gyöngy; egy rövid, négyoldalas, hasábalakú, szürke alapszínű, felületén kissé kidomborodó, spirálisan haladó, fényes, élénk kékszínű szallagrátétellel; a többi különböző apró gyöngy. A törmelékből egy bronzdísz került elő: kerekszárú bronzkarika ez, melynek külső oldalából 4, egymással szemben álló, ívesoldalú háromszögalakú lapocska nyúlik ki, a karika külső átmérője 14 mm., egy-egy nyúlvány hossza a karika belső szárától mérve 5 mm.

136. sír. 150 cm. mélyen. A jobb fülnél kis, köralakú, kerekszárú bronzkarika, végei egymásra hajolnak. A nyaknál két bütykös gyöngy: az egyik hengeres, fekete alapszínéből 4, fehér peremmel körülvett kékszinű bütyök emelkedik ki s ezeket két, hullámosan kereszteződő fehér betétvonal köríti; a másik gyöngy hasonló a fentihez, csakhogy 5 bütyke van s kevésbbé emelkednek ki, kékszinű végződésük kisebb, szinte elmosódott, a körítő fehér betétvonalak élesebbek. A medenczecsonton kovadarabok, lantalakú és trapézidomú vascsat, vasár, vaslánczszemek összerozsdásodott csomója és egy bütykös gyöngy: kicsiny, csonkakúp alakú, fekete alapszinéből 4, vörösbarna szinű körszelet emelkedik ki. A bal kéznél nagyobb késpenge, kés vagy ár tüskéjének darabja, vaskarika töredéke, formátlan vaslemezdarabok, síma felületű orsógomb és tűzcsiholó: teteje íjj-alakra hajlott, alja íves vonal, nyúltabb és keskenyebb, mint a 131. sírnál említett, hossza 116 mm., szélessége a középen 25 mm. Az alsó lábszárak között marha-gerinczcsont.

137. sír. A koponya bal oldalán bronzkarika töredéke. A medenczecsonton vaskarika és kés töredéke, kis késpenge és egy 29 mm. hosszú, 18 mm. átmérőjű vashenger, nem egészen zárt, mert az oldalából egy keskeny szallag ki van vágva, felületén farostok.

138. sír. A nyaknál bronz törmelék: kicsiny hengerke, melyet kettős, gömböcsös karika fog körűl; lemezből alakított, oldalán megsérült csonkakúp, melynek felső karimáját gömböcsös gyűrű köríti; a fentebb említettekhez hasonló gömböcsös gyűrűkarikácska; lemezből alakított kis félgömböcske: mindezek valószínűleg függő töredékei. A jobb medenczecsonton négyszögletes vascsat.

139. sír. 135 cm. mélyen, gyermek csontváza. Nyaka körül 52 szem kicsiny, sárga és fekete színű, korong- és gömböcskealakú gyöngy. Bal lába fejénél durva edény.

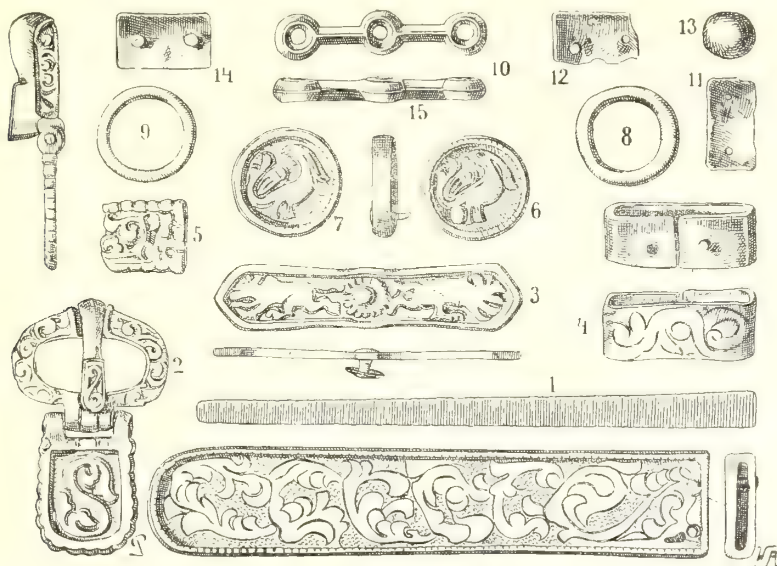
140. sír. 150 cm. mélyen, felnőtt asszony csontváza. A fej jobb és bal oldalán levő függő, a nyakon volt kevés gyöngy a kiemelés alkalmával tönkrement. Mindkét karcsonton egy-egy bronz karperecz: köralakúak, száruk átmetszete tojásdad, felületük síma.

141. sír (rajzok). 130 cm. mélyen. A fej bal oldalán nagyobb, a jobbon kisebb arany függő. (Az arany függőknek az Arch. Ért. 1905. évi folyama 383. lapján közölt tábláján a 10. és 11. szám.*) A jobb könyök és a gerinczcsont között síma szárú bronzkarika (8. sz.), mellette lapos, gömbszeletalakú, picziny pityke-lemez (13. sz.). A medenczén bronzcsat (2. sz.), egy ép s egy törött korongos gomb (6. és 7. sz.), «piskóta» formájú díszített bronzlap (3. sz.), három-karikás pálcza (10. és 15. sz.). A jobb karnál nagyobb vaskés: tüskéje 52, hegyénél csonka pengéje 200 mm. hosszú; állati bordacsont, 2 törött s több helyen átlyukasztott bronzlemez, kis bronzkarika (9. sz.) A bal könyök belső oldalán tömör nagy szíjjvég (1. sz.), téglányalakú bronzlemez (11. sz.). A gerincz bal oldalán, a könyök irányában korongos gomb (6. és 7. sz.). A bal medencze felett kis lemez (12. sz.), magán a medenczén a második darab (14. sz.), alatta ismét korongos gomb, mellette alaktalan kis lemez, e mellett újra korongos gomb. A bal könyöknél 2 törött kis szíjjvég (5. sz.), mellette bronzpánt (4. sz.).

Ennek a sírnak a tartalma az egész gátéri temető sírjai között a legérdekesebbek egyike. Nemcsak gazdag, mert arany függőkön kívül a nagyobb bronztárgyak felülete is mind aranyozott volt, hanem formák és diszítési módok dolgában is fejlett ízlésű s ha nem is egyedülálló, de mindenesetre elég ritka jelenségeket mutat. A két arany függő (Arch. Ért. 1905. 383. l. 10. és 11. sz.) nem egy pár, az egyik (11. sz.), valamivel fejlettebb a 71. sírban leltnél (6. és 7. sz.), mert szögletes szárait 2 gyöngyszemes karika díszíti; a másik (10. sz.) csonka, harangalakú csüngője aljáról hiányzik a befejező diszítmény. A bronztárgyakon háromféle diszítési mód látszik: a csaton (2. sz.) s a törött és csonka kis szíjjvégeken a kidomborodó indafonatot használta készítője, a nagy szíjjvég (1. sz.) mindkét lapján s a pántlemez (4. sz.) felső oldalán már bemetszett a dísz, még pedig a szíjjvégen aranyozott s bemélyített pontokkal beszórt alapon. A díszlemezen (3. sz.) s a korongon (6. és 7. sz.) szintén aranyozott s ponczolt felületről állati alakok domborodnak ki. A díszlemez hossza 61, szélessége a közepén 12 mm.; széle párkányt alkot, a közepén levő szögfejet lángnyelvekre tagolt szélű kör köríti; a két állat kiemelkedő alakjain a felálló fülek, a tátott száj, az előre tartott két első láb elég primitiv, de annál természetesebb és elevenebb az állatok hátsó része: a lopakodva lelapuló test, a mereven kinyuló farok, a has alatt előre nyújtott jobb és hátramaradó bal láb, mind a zsákmány után lesekedő róka mozdulatai. Az állatok háta nyaknál kis csúcsban emelkedik fel, a mi az izgatott állat szőrének felborzolódását akarhatja jelezni. A korongos gombokból (6. és 7. sz.) öt darab került elő. A 4. mm. vastag, 21 mm. átmérőjű bronzkorong felső lapja a peremnél 1 mm.-

* E táblának a felirata: «Arany függők a 71. sírból» — hibás. A függők különböző sírokból kerültek elő, a 71. sírból csupán a 6. és 7. számú, a 10. és 11. számú ide a 141 sírhoz tartozik, a többi máshová.

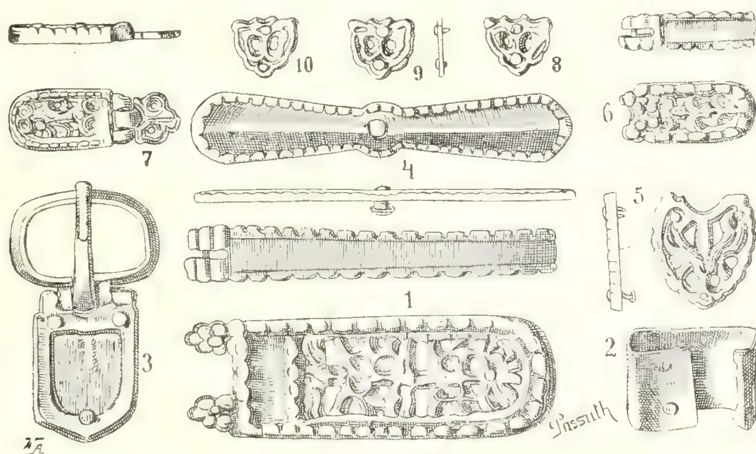
rel lentebb fekszik, aranyozott s körökkel sűrűn ponczolt síkjából jobbra álló, de fejét balra fordító páva, fáczán vagy más efféle madár alakja domborodik ki, mandula formájú szemű, hosszúkás fejéről a nyak mentén hosszan hátra

141. sír $^2/_3$ n.

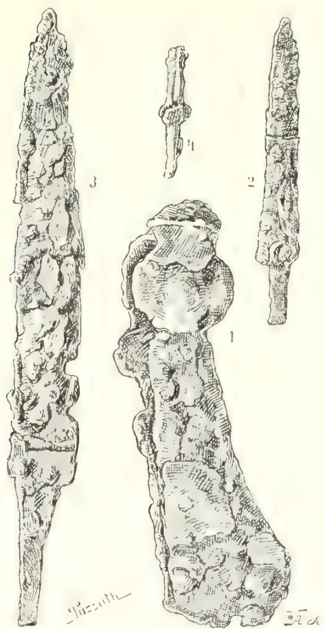
nyúló tollbokrétán, magán a testen, s a két részre oszló farkon bemélyitett rézsútos vonalak jelzik a tollazatot. Az 5 gomb közül 2 eléggé ép, kettőnek aranyozott felületét vöröses-feketés, szemcsés rozsda letúrta, az ötödik rétegekre oszló, törött. Az egyik legépebb példányon (6. sz.) a madár bal lába végénél egy szögfej van, melynek szára a hátsó oldalon kilóg, a többinél azonban semmi nyoma sincs ilyen felerősítő résznek.

142. sír (rajzok *a)*, *b)*). 100 cm. mélyen. A medencze felett magasabb rétegben pánt (2. sz.) 18 mm. széles bronzlemezből; alatta a czombcsontok között

142. *a)* sír $^2/_3$ n.

tömör díszlapocska (8. sz.). A jobbik medenszecsont felett vascsákány (b) 1. sz.), nagyobb és kisebb kés (2. és 3. sz.). A medencze közepén bronzcsat (3. sz.). A bal czombcsontnál nagy szíjjvég (1. sz.), a derék körűl 3 díszlemez (5. sz.) és 12 darab csüngős dísz (7. sz.). A két kéz mellett jobbra és balra 11 darab díszlapocska (9. és 10. sz.). A bal kézcsont felett kis vas szeg-féle (b) 4. sz.). A jobb medenczecsonton «piskótaalakú» díszlap (4. sz.).

142. *b)* sír 1/3 n.

A 32 darabból álló bronz övgarnitura meglehetősen egyöntetű, áttört indadísz s különösen a gömbökre tagolt keretpárkány jellemzi, csupán a rideg, egyenes vonalú, síma felületű csat rí ki közülök. A nagy szíjjvég hossza 74, szélessége 24, vastagsága 10 mm.; a kicsié 26, 13 és 7 mm. A vascsákány hossza 174, a pengető szélessége 22, a nyéllyuk átmérője 21 mm. A nagy kés 254 mm. hosszú, a miből 58 mm. esik a tüskére, legnagyobb szélessége 25 mm.

143. sír. 190 cm. mélyen, gyermek sírja. Vállánál picziny vaskarika. A medenczén négyszögletes kis vascsat. Ezeken kívül még vas ár, vagy nyíl tüskéje, nagyobb vaskarikának és késpengének töredéke s egy nagyobb, csomós felületű vaskarika került elő ebből a sírból.

144. sír. 200 cm. mélyen. A fej bal oldalán ép, a jobbon törött függő: mindkettő karikája kerek szárának végei szorosan összeérnek, aljukon kék gyöngyszem. A medenczén négyszögletes kisebb vascsat s vasdarabok, tán késpenge töredékei.

145. sír. A fej körül bronzszegecske, egyik végén picziny nittoló lapocska, a másik vége horgosan felhajlított, holmi gombfélének a füle lehet. A medenczén nagyobbacska négyszögletes vas csat. A bal kéznél ép késpenge, 180 mm.-nyi hosszából a tüsökre 48 mm. jut, középszélessége 22 mm., háta kissé ívesen hajlik.

146. sír. 130 cm. mélyen. A lábszárcsontnál 33 mm. átmérőjű vaskarika és késpenge töredéke.

147. sír. Felnőtt. A bal térdnél kívűl vaskés, felette vaskarika s vas töredékek.

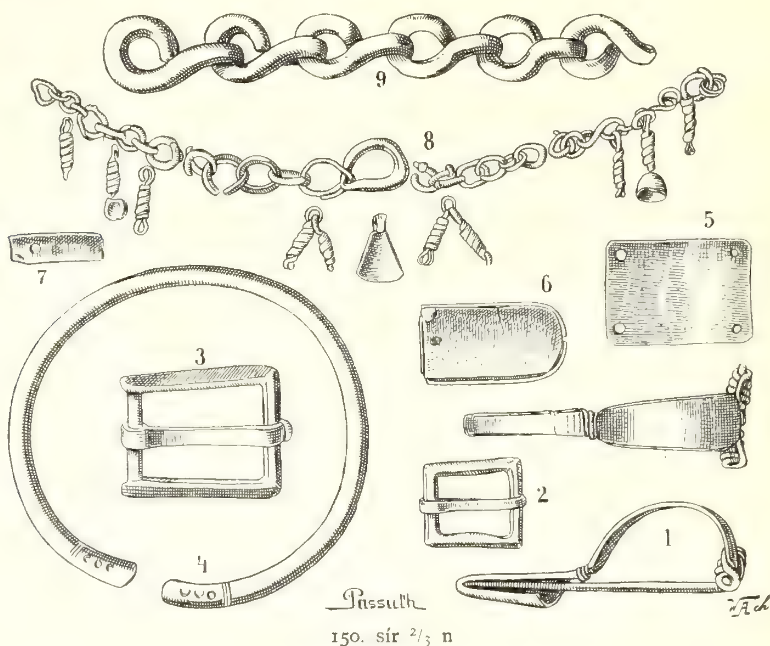
148. sír. 130. cm. mélyen, kifejlődött női csontváz. A koponya bal oldalán függő: karikája kerekszárú, alsó végére s a vele szemben álló részre díszül vékony drótot csavartak háromszor körül. A nyakon és a mell közepén bronz lánczszemek s kevés gyöngy. Az első láncz 2 szemből áll: egyike függőnek ellipsisalakú, kerekszárú karikája, alsó végén gömbös gyűrűdudor, ugyanilyennek nyoma a vele szemközti oldalon, dísz gyanánt egy kékszínű hengeres gyöngyszem van reá húzva; e függőkarikába kapcsolódik egy másik, kisebb kerekszárú karika, szorosan összeérő végekkel. A második láncznak 3 szeme

van, mindenik kerekszárú s végeik jó erősen egymásra hajlítottak ; a középső nagyobb a többinél s rá vörösszínű hengeres gyöngyöt húztak. A harmadik láncz 2 szemű, kerek szárúak egymásra hajló végekkel. A gyöngyök külömböző szinűek, alakjuk dinnyemag, hasáb és henger. A jobb felső lábszárnál nagyobb vaskarika ; fekete szinű, rendes formájú orsógomb fele ; vörös orsókorong ; kerekszárú vaspálczika, egyik vége kissé meghajlított s lapát alakúvá kalapált.

149. sír. 190 cm. mélyen, felnőtt nő csontváza. A koponya bal oldalán bronzfüggő : ellipsisalakú, szögletes szárának alsó végén s a vele szemben levő oldalon síma gyűrűdudor, alján kék gyöngyszem. A koponya alatt négyszögletes kis bronzkupak, vagy fedő-féle alak : egy-egy oldala 14 mm hosszú s 3 mm. széles, közepén átlyukasztott, felső lapjának sarkainál köríves bemetszés, belül üres. A mell közepén keresztűl 41 szem gyöngy : közöttük fekete meg áttetsző fehéres dinnyemag alakúak ; zöld színű hengeresek ; orsóalakúak, fekete alapszínükön sárga rátett díszszel ; gömbökre osztott hengeresek, két hengeralakú gyöngy, melyek fehér alapszínébe a tengely irányában futó piros és fekete csíkokat ágyaztak be. A gyöngyök között 5 darab bronzkarika is feküdt : egy kerekszárú zárt, a másiknak végei egymásra hajlítottak, kettő törött, az ötödik függőkarika : alsó végén és a szemben álló oldalon hármas gyűrűdudor, felső vége letörött, egy 5 mm. széles és karikába összehajlított bronzlemezt is húztak még reá. A bal felső lábszárcsont mellett kicsiny vasláncszemek összerozsdásodott csomója, a mibe $2^1/_2$ karikába hajlított vékony bronzdrót tapad, továbbá kicsiny késpenge tüskéje s egy másiknak töredéke s egy vaskarika darabjai. Ebből a sírból edény is került elő, de már nem állapítható meg, hogy melyik részből.

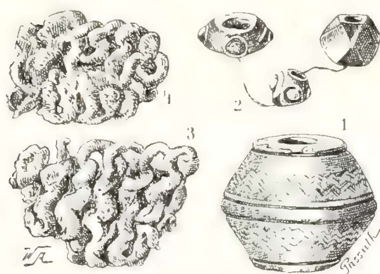
150. sír (rajzok). 100 cm. mélyen, kifejlődött nő csontváza, koporsóban feküdt, a csontok korhadtak. A koponyán egy pár köralakú, kerekszárú, összeérő végű függőkarika s egy 25 mm. átmérőjű, kerekszárú zárt bronzkarika. A nyak alatt bronz lánczdarabok, kis lemezek, gyöngyök. A 3 darab láncz (8. sz.) 30 szemből áll, külömböző nagyságú s vastagságú bronzdrótból való torz karikák ezek, a melyekről dísz gyanánt kétszeresen összehajtott s középen úgy körültekert vékony bronz drótfonatok csüngtek le, hogy a két végük hurkot alkotott s pár esetben kettő egymásba kapcsolódott ; csüngő gyanánt szerepelt még egy picziny harangalakú lemez s egy háromszögformájú lapocska, melynek szallagalakúan megnyújtott hegyes vége hurokká van meghajlítva. A lemezek egyike téglányalakú (5. sz.), 29 mm. hosszú és 21 mm. széles, sarkai lekerítettek, közel a szélhez, mindegyik sarokban szöglyuk, felületének közepén 8 mm.-nyi sugárú, pontokból álló kör ; a másik lemez egyik végén átlyukasztott pántdarab (7. sz.). A 179 szem, külömböző formájú és színű gyöngy a nyaktól le egész a derékig volt elszórva, köztük kis bronzcsat is feküdt (2. sz.). A medenczecsonton nagyobb bronzcsat (3. sz.), magassága 30, felső részének szélessége 27 mm. ; a vascsat ; két kis lemezes szíjjvég (6. sz.) s egy bronzfibula (1. sz.). A kis szíjjvég 27 mm. hosszú, 16 mm. széles, két síma lemezét 2 mm. széles oldalpánt fogja össze. A fibula íves háta a rugótekercstől kezdve a tűbújtatóig keskenyedő lemez s egy tagot alkot a tűbújtatóval, a tű pedig a rúgótekercscsel, hossza 57 mm. A bal kéznél czikk-

czakkos díszítésű orsógomb, mindkét kéz csuklóján bronz karperecz (4. sz.). A bal czombcsonton tömör, nehéz bronzláncz (9. sz.), mellette kis vaskarika és vas töredékek. A bal alsó lábszárnál nagyobb vaskarika; a jobb lábnál tányérkának látszó, ellipsis alakú, 60 és 78 mm. átmérőjű homorú vaslemez és madárcsontok.

150. sír $^{2}/_{3}$ n

151. sír (rajzok). A nyaknál 3 szem gyöngy (2. sz.), az egyik korongalakú, áttetsző kékszínű testéből egymásnak szemben állva négy csúcs emelkedik ki, melyeket fehérszínű betétvonal spirálisan övez, magassága 8, átmérője 15 mm.; a másiknak vörösbarna testéből 4 fehér bütyök emelkedik ki, melyeket két, egymást keresztező fehér betett vonal övez; a harmadik szem fekete színű, négyoldalú hasáb, a melynek éle mindkét végén leköszörült, egy-egy lap szélessége 10, a gyöngy magassága 13 mm.; ezeken kívül még 11 darab dinnyemag-gyöngy. A medenczecsonton rozsdától elformátlanított vaskarika; szokott formájú, a rendesnél nagyobb, barna színű orsógomb (1. sz.); egymásba fonódott 2 vaskarika; egymásba fűződő kis vaskarikákból készített pánczéllemez (?) darabjai (3. és 4. sz.).

151. sír $^{1}/_{2}$ n.

152. sír. A fejnél kerekszárú, síma függő-karika. A nyaknál 9 szem gyöngy: 2 fehéres, áttetsző cseppalakú; a többi gömböcskékre rovátkolt hengerke. A medenczén trapézalakú kis vascsat; kisebb késpenge; vaskarika töredéke és két darab sarkantyús kakas-lábszárcsont.

153. sír. Gyermek sírja; mellőle kicsiny vaskarikák összerozsdásodott csomója, vascsat, egy másiknak a töredéke és bal oldaláról edény került elő.

154. sír. 172 cm. mélyen, gyermek sírja, csontjai szétmálltak. A koponyán 2 függő töredékei: vékony bronzkarikák darabjai s egy picziny bronzkorong. Az áll alatt félkörben elnyúlva 27 betétes bütykös gyöngyszem; a füzér két végén valami bronztárgy volt, a mi a füzért egybekötő eszköz lehetett, de teljesen szétporladt; a gyöngyök közül középütt, a szegycsontnál feküdt a legnagyobb, élénkpiros színű, síma felületű, fehér hullámos vonalbetéttel, mellette egy 20 mm. hosszú, 8-as alakú vastárgy, ezektől jobbra és balra úgy helyezkedtek el a szemek, hogy 2 darab kettős gyöngy után mindig egy egyes, laposabb következett; a legtöbb gyöngynek vörösbarna az alapszíne s 4—4 kék bütykét betett fehér vonal köríti. A medenczénél vascsat; jobb oldalán átlag 22 mm. széles vaslemezdarabok, hosszában elnyúlva s mintha kettő lett volna egymás alatt. Az alsó lábszárak között rozsdacsomós vasdarab. A bal láb végénél állati csontok, a jobbnál nagy bögre.

155. sír. 200 cm. mélyen, gyermek. Feje mellett bal felül bögre. A medenczecsonton lantalakú nagyobb vascsat és ágas-bogas formátlan vascsomó. A jobb lábszárnál kicsiny késpenge.

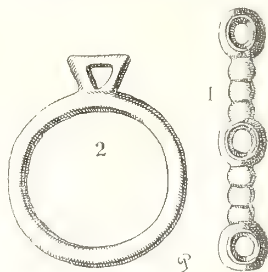
156. sír. A nyaknál 5 bütykös, 1 dinnyemagalakú, 1 áttetsző, fehéres cseppformájú, 1 kicsiny kék korongos gyöngy. A bal kéznél a rendes mintájú orsógomb. A két karon karperecz: négyszögletes száruk végei megvastagodnak, szorosan összeérnek s külső felületük bemélyített pontokkal díszes. A medenczén vaskarika.

157. sír. A koponya körül 4 darab félgömböcskévé s egy nagyobb félgömbbé trébelt bronzlemez, valószinűleg függő töredékei. A nyaknál 7 szem bütykös gyöngy. A medencze körűl vas késpenge töredékei.

158. sír. Eltorzult köralakú, síma, kerekszárú bronzkarika, 2 szem dinnyemag-gyöngy s a rendes, czikk-czakkos díszítésű orsógomb fele került elő e sírból.

159. sír. Erősen megbolygatott állapotban. Tárgyai: két kis bronzkarika töredéke, két picziny félgömb s 2 kis lemezből való karika, bizonyára függő darabjai. Három összerozsdásodott vaslánczszem; kisebb kés törött pengéje; 4 darab bütykös, betétes gyöngy.

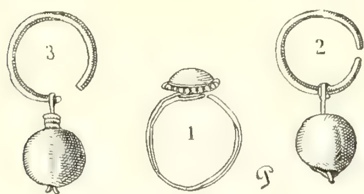
160. sír (rajzok). A fejnél aranyozott lemezből trébelt gomb igen megrongálódott töredéke. A jobb kéznél késpenge 52 mm. hosszú darabja, háromkarikás bronzpálcza (1. sz.), kerekszárú zárt bronzkarika. A jobb medenczecsonton bronz füleskarika (2. sz.), külső átmérője 36, a fül magassága 9, felső szárának szélessége 12 mm.

160. sír $^{2}/_{3}$ n.

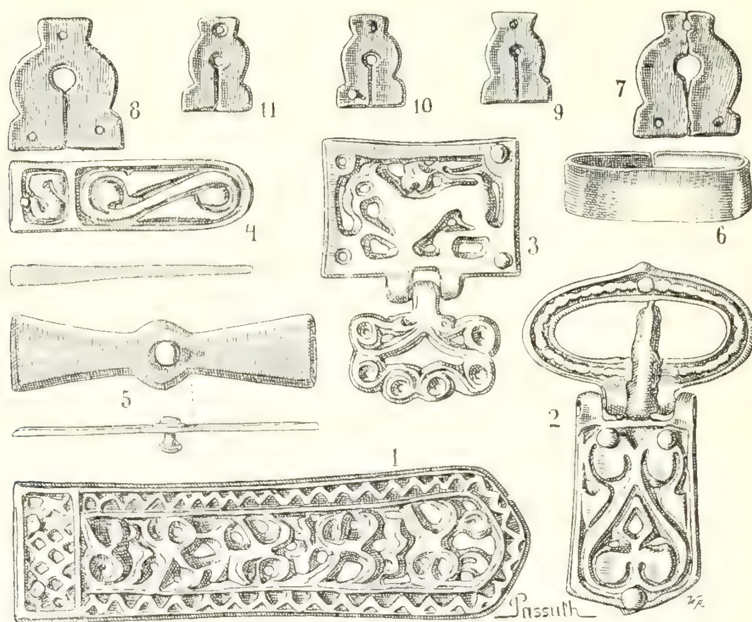
161. sír (rajzok). 195 cm. mélyen. A koponya mindkét oldalán függő (2. és 3. sz.): karikája kerek síma bronzdrót, aljára vékonyabb hosszú drótot hurkoltak s ezen csüng — a karika aljától mintegy 4 mm.-re — egy aránylag igen nagy fekete gyöngy, a melynek aljából a tartó drótpár vége kinyúlik.

Egyik darabon a karika alja s a gyöngy teteje között picziny gyűrűpánt fogja körűl a tartó drótot. A medenczén törött vascsat, közelében lapos formájú orsókorong, felületén bekarczolt vonalak. A bal medenczecsont alatt nagy vaskarika töredékei. A jobb medenczecsont felett vaskés darabjai. A bal kézen gyűrű (1. sz.): karikája lapos bronzdrót, feje gömböcsös párkányszegélylyel körített gömbszelet. A bal térd mellett bögre. Lábainál állati nagy borda-, csigolya- és madárcsontok.

161. sír $^{2}/_{3}$ n.

162. sír (rajzok). Felnőtt férfi. Az övnek gazdag felszerelése a derekat egészen körülfogta. Tárgyai: a nagy szíjjvég (1. sz.) a bal medenczecsont

162. sír $^{2}/_{3}$ n.

mellett, hossza 103, középszélessége 22 mm. 3 darab mellék-szíjjvég (4. sz.), hossza 48, szélessége 13 mm., hátsó lapjuk síma. Bronzcsat (2. sz.) a medenczecsont közepén, fejének átmérője a hosszabb tengely irányában 46 mm., szára 5 mm. széles, a paizsalakú nyakrész 37 mm. hosszú és 25 mm. széles, a csat peczke vasból való. 5 darab griffes csüngődísz (3. sz.), méretei 40 és 26 mm. Griffes övdísz, mindenben hasonló a 3. számúval, csak csuklója és csüngője nincsen. «Piskóta»-formájú díszlap (5. sz.), hossza 60, a közepén levő körnek átmérője 14, a két vég szélessége szintén 14 mm. Ovális alakú pánt (6. sz.) 1 mm. vastag s 11 mm. széles bronzlemezből, összeérő két végén egy-egy szöglyuk. Kengyelre emlékeztető 2 bronz lemez (7. és 8. sz.) magassága 26, szélessége a talpánál 23 mm. 7 darab lemez az előbbiekhez hasonlók

(9—11. sz.), de kisebbek, méreteik 18 és 14 mm. Volt még e sírban 2 törött késpenge farostok nyomaival.

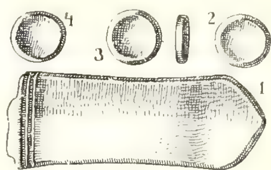
163. sír. Gyermek csontváza. Feje mellett edény. A koponyán bronz függő, hasonló a 161. sz. sír 2. és 3. számához és kicsiny függőkarika töredéke. A nyaknál 3 bütykös, betétes gyöngy. A bal kéznél vas késpenge darabjai.

164. sír. Nő csontváza. A jobb fülnél törött bronzfüggő, karikájának csak az alsó része van meg s a rajta függő gyöngy is csonka. Három kicsiny korongos, sárga és 7 szem kék és fehéres áttetsző dinnyemag-gyöngy. A jobb kézfejnél orsógomb.

165. sír. 140 cm. mélyen. Összes melléklete két bronzkarika: köralakúak, kerekszárúak, a nagyobbik nyitott, a kisebbnek végei összeérnek.

166. sír. Kis gyermek csontváza. Mellékletei: négyszögletes vascsat darabjai, 34 szem különböző színü dinnyemag-gyöngy s gyöngytörmelék.

167. sír (rajzok). A medenczecsonton ezüst lemezes szíjjvég felső lapja (1. sz.), hossza 52, középső szélessége 17 mm., felülete egészen síma, csak alján van két harántos préselt vonal, alúl a széle szakadozott, talán hiányzik is belőle, mert szöglyuknak nincs nyoma rajta; — két darab lemezes mellékszíjjvég, hasonlóak a fentebbihez, de oldalaik párhuzamosak, fent lekerítettek, az egyiknek alján, a harántos vonalak alatt szöglyuk nyoma, a másiknak ez a vége csonka, hosszúságuk 44, szélességük 14 mm.; — 9 darab lemezből készített, köralakú, lehajló szélű lapos gomb (2—4. sz.) 11 mm. átmérőjű, felületük egészen síma és homorú, az aljukra forrasztott szög mindegyikből hiányzik. E sírból előkerült még két bütykös gyöngy: az egyiknek vörösbarna testéből tövénél fehér körrel kerített 4 lilás bütyök állt ki s még fehér betett vonal is díszíti a gyöngyöt, a másiknak alapszíne sárgásbarna, bütykéi szürkék; vas lánczszemek összerozsdásodott csomója; a bal kéznél kovadarab-törmelékkel s egy bögre.

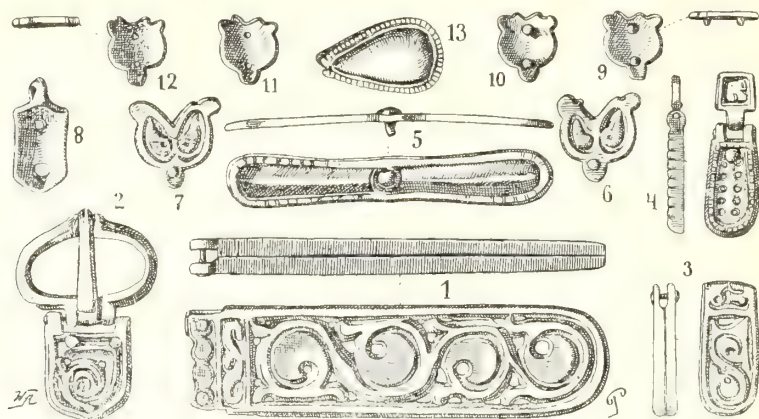

167. sír 2/3 n.

168. sír. 170 cm. mélyen. A jobb vállon tojáshéj. A medenczén négyszögletes kisebb vascsat, egy másiknak a töredéke és félköralakú pánt 11 mm. széles vaslemezből. A medencze alatt és a lábak között állati csontok.

169. sír (rajzok). 85 cm. mélyen 110 cm. széles és 200 cm. hosszú sírban jobbról férfi, balról nő csontváza feküdt szorosan egymás mellett. A férfi medenczéjén négyszögletes vascsat s a derekat körülfogó gazdag bronz övgarnitura, mely ezekből a darabokból áll: *a)* nagy szíjjvég (1. sz.), hossza 83, szélessége 22, vastagsága 7 mm. — *b)* 4 db mellék-szíjjvég (3. sz.), méreteik 27, 11 és 6 mm. — *c)* Csat (2. sz.), közös csuklón járó feje, nyaka és peczke szabadon mozog, ez utóbbi is öntött s közepén be-, végén a vályúba lehajló, az egésznek hossza 44, a fej szélessége 28, a nyaké 17 mm. — *d)* 12 darab csuklós szíjjdísz (4. sz.), hosszuk 30, szélességük 9 mm.; a csüngő 9 mm. átlójú négyzet-lemez, közepe szintén négyzetalakban bemélyített, de csak egy példány van meg ilyen állapotban, a többinél ez a bemélyített rész többé-kevésbé kitörött; a nagyobbik részen a felerősítő szögnek pár darabnál külön lyuka van, mint a hogy a rajzon látszik, több példánynál az áttört lyukacskán ütöt-

ték keresztül a szöget, némelyiken kettőt is. — *e)* 2 db övdísz, a 4. számhoz hasonlóak, csak csüngőjük nincs s a csüngőtartó csuklók helyén kis bütyök áll ki. — *f)* Valami szíjjdísznek két csüngő lemeze: csúcscsal lefelé álló, 14 mm. hosszú háromszög alakjában kanyarodó inda alkotja, három lyukkal áttörten, a háromszög talpán levő csuklókarika a lemez síkjára merőlegesen áll. — *g)* 2 db. díszlemez (6. és 7. sz.), magasságuk 18, legnagyobb szélességük 16 mm. — *h)* 12 db paizs alakú díszlemez (9—12. sz.), magasságuk átlag 12 mm. — *i)* piskóta alakú díszlemez (5. sz.), hossza 65 mm.

169. sír $^2/_3$ n.

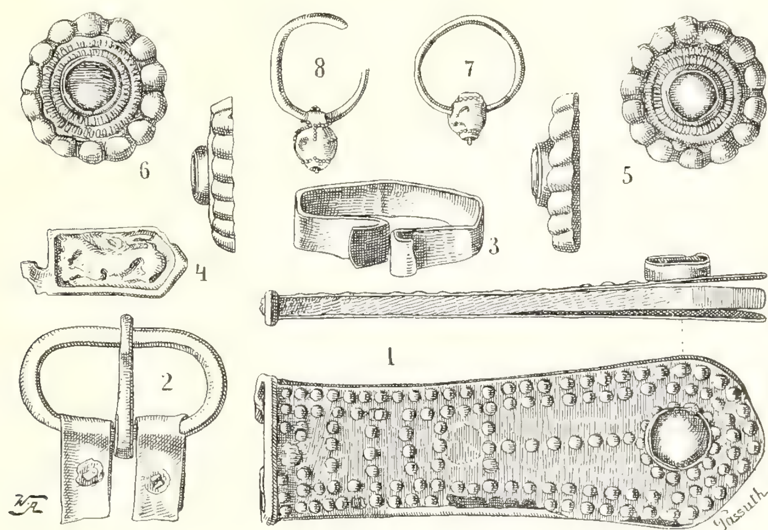
Ezek közűl a darabok közűl a csat a medencze közepén, a nagy szíjjvég a baloldali medencze szélén, a női csontváz jobboldali czombcsontjához közel feküdt; a paizsalakú 12 lemez (9—12. sz.) pedig hármasával lefelé nyúlott az övről s mindenik sor végét egy-egy mellék-szíjjvég (3. sz.) zárta be; a többi dísz körülfogta a derekat. A férfi jobb oldalán még egy 143 mm. hosszú vas késpenge feküdt, jobb czombcsontján belül széles állati borda, lábainál állati borda- és csigolyacsontok.

A nő csontvázának mellékletei: a koponya egyik oldalán bronzfüggő: tojásdadalakú, részben kerek, részben szögletes szára alján gyöngy vagy egyéb csüngő megerősítésére való rövid peczek; a másik oldalon eltorzított köralakú bronzkarika. Nyakánál szívalakú csüngő (13. sz.), a gyöngysoros lemezzel körített betét fehéres áttetsző, üvegszerű anyag, hossza 23, legnagyobb szélessége 16 mm.; nyoma látszik, hogy csúcsából olyasforma fül nyúlhatott ki, mint a keszthelyi hasonló példányon (Hampel: A régibb középkor XCIV. tábla 3. sz.). E csüngő alatt 4 szem kis gyöngy, 2 hasábos, piros színű; egy fekete gömbalakú; egy orsógomb formájú, áttetsző fehéres. Bal lába végénél bögre, körülvéve állati csontokkal.

Néhány olyan tárgy is került még elő ebből a sírból, a melyikről nem állapítható meg biztosan, hogy a férfinak a felszereléséhez tartozott-e, vagy pedig a nőéhez. Ezek: kisebb, a többitől teljesen elütő formájú és díszítésű bronz szíjjvég töredéke, a melyet valószinűleg ép úgy csüngő díszül használtak,

mint a 86. sír 2. száma alatt említettet; füllel biró, két helyen átlyukasztott bronzlap (8. sz.); 2 picziny bronz henger-pántocska és egy egészen zárt vaspánt 17 mm. széles vaslemezből.

170. sír. 120 cm. mélyen, felnőtt nő. A bal fülnél bronzkarikák töredékei. A nyaknál gyöngyök: 57 szem kicsiny korong- és gömbalakú sárga és fekete színű, azonkívül vörös színű hengeres, gömbalakú áttetsző fehéres és egy bütykös gyöngy, vörösbarna testén sárga és szürke betettvonal között 4 szürke bütykő. A mellen csüngő dísz valószinűleg ólomból, mint a 67. sír félhold formájú csüngője, melyhez alakítása és diszítése dolgában is hasonlatos némileg; alakja 16—27 mm. méretű téglány, felső hosszabb oldala közepéből 5 mm. széles szallag nyúlik ki, melyet füllé hajlítottak meg; a lemez szemcsés felületét egymásra merőlegesen álló, kevéssé kidomborodó vonalak koczkákra osztják; a lemez csonka és elgörbült. A medenczén több vaskarika töredéke, közülök egynek 12 mm. széles lapos szára van. Lent a lábnál vas lánczszemek összerozsdásodott csomója.

171. sír $^{2}/_{3}$ n.

171. sír (rajzok). 171 cm. mélyen. Felnőtt férfi. A fejnél két, bronzkarikás, aranygömbös függő (7., 8. sz.). A bal kéznél nagy és kis lemezes szíjvégek és bronzpánt (1., 4., 3. sz.). A medenczén bronzcsat (2. sz.). A derékon körül betétes szíjjdiszítmények (5., 6. sz.).

A függőnek bronzkarikája kerekszárú, az egyik csonka, a másiknak végei összeérnek. A csüngő aranylemezből formált gömb, alján kisebb, tetején nagyobb gömbszelettel. E gömbszeletek tetején háromszögalakban elhelyezett 3 picziny tömör gömböcske ül s ugyanilyenek kerítik a gömbszeletek tövét is, úgy hogy a felső gömböcsös gyűrűből három, egyenletesen elosztott függőleges vonal nyúlik le a gömb közepéig s ott keresztalakban álló 3 gömböcskében végződik; ezeknek megfelelőleg 3—3 gömböcske diszíti a lenyúló függő-

leges vonalak közötti tér közepét is. — Az egyik függőnek a felső, a karikát tartó gömbszelete kiszakadt, tulajdonosa ezt a megsérült részt összenyomogatta s a karikát magán a nagy aranygömbön ütötte keresztül.

A nagy lemezes szíjjvég hossza 100 mm., szélessége lent 28, középütt 25, csúcsa alatt 35 mm.; két lemezét 4 mm. széles oldalpánt köti össze. Az alsó lemez síma, a felsőt gömbszeletek diszítik; legszélesebb helyének közepén egy 5 mm.-re kiemelkedő, 11 mm. átmérőjű karikapánt, rekesz gyanánt, kékszínű, üvegszerű anyagot zár körül, ugyanilyen rekeszes betétdísz nyoma látszik a szíjjvég felületének legkeskenyebb részén is. A két kisebb lemezes szíjjvég felső lapjának szélei behajlók, csúcsba futók, felületén balra néző griffalak domborodik ki elmosódó körvonalakban. A bronzpántot 9 mm. széles lemezből alakították.

A bronzcsat ellipsisalakú, szögletes szárú, külső átmérői 41 és 23 mm. Az alsó szárra csavart, hegye felé vékonyodó, szögletes bronzpeczek középütt erősen behajlik, vége a felső szárat íves hajlással átfogja. A szíjjtartó rész 10 mm. széles, a karika alján áthurkolt lemez.

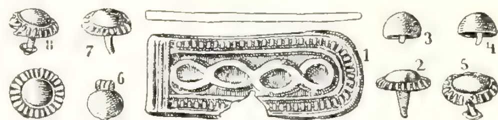
A derékon körül hat darab rekeszes betétű gomb feküdt. Átmérője 28, magassága 3 mm., széle gömbösre tagolt, ezen belűl két kidomborodó körvonal, a kissé homorú középső részen kiemelkedő karikapánt domború felületű, kék, üvegszerű anyagot zár körűl, mint a nagy szíjjvégen.

172. sír. 150 cm. mélyen. Gyermek csontváza. A medenczecsonton két kis törött vascsat; a bal kéz alsó részénél 51 mm. hosszú «piskótaalakú» bronzdísz: felülete síma, közepén kiemelkedő szögfej.

173 sír. Feldúlt. Formátlan vasdarabok kerültek elő csak belőle.

174. sír. 150 cm. mélyen. Felnőtt csontváza. A fejnél két kis kerekszárú bronzkarika s piczíny félgömböcske, valószinűleg függődísz töredéke. A nyakon 14 darab gömbös, korongos, hasábos, külömböző színű gyöngy. A bal kéznél 54×26 mm. méretű, téglányalakú vaslemez, vaslánczszemek összerozsdásodott csomói s egy síma felületű orsógomb töredéke.

175. sír. 170 cm. mélyen. Kifejlődött csontváz. A fejnél két nagyobb, kerekszárú bronzkarika s piczíny bronz pántgyűrűhöz csatolt sötétkék gyöngyszem: függő csüngő díszének töredéke. A nyaknál 11 db különböző alakú és szinű gyöngy s egy nagy téglaalakú szem: hossza 19, szélessége 10, vastagsága 7 mm., zöld szinű. A bal kéznél czikk-czak díszű kis orsógomb s vas lánczszemcsomók.

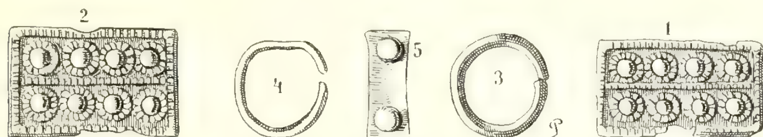

176. sír 2/3 n.

176. sír (rajzok). A medenczecsonton körűl több bronzdísz, úgymint 6 db kisebb szíjjvég (1. sz.), valószinűleg ólommal kitöltött ezüstlemezből, hosszuk 42, szélességük 16 mm. — 14 db füles pityke (2., 5., 7., 8. sz.) préselt ezüstlemezből, ólommal kitöltött belsejükből hosszabb-rövidebb drótszál nyúlik

ki, többnek a végén nittoló-lapocskával. — Tömör bronzgömböcske, kiálló hengeres nyakkal (6. sz.). — Két, egymással összefüggő félgömböcske (3., 4. sz.), belsejük kitöltött s egyikből szög áll ki. — Előkerültek még e sírból egy kovadarab, a medenczecsontról négyszögletes vascsat, a bal kéz mellől nagyobb késpenge töredékei, egy ólomdarab s lemeztöredékek.

177. sír (rajzok). 170 cm. mélyen. A fejnél két, nem egyforma bronzkarika (3., 4. sz.). A csípőn keresztűl 6 darab bronz díszlemez (1., 2. sz.),

177. sír 2/3 n.

méretei 21×33 mm. (Az 5. számú rajz szintén ilyen lemez kopott töredékdarabja.) A jobb kéznél 4 kovadarab. A medenczecsonton nagyobb vaskarika s késpenge töredékei.

178. sír. 170 cm. mélyen. A fejnél két vékonyszárú bronzkarika; a nyaknál 15 szem gyöngy, köztük 10 db kékeslilás szinű, kis dinnyemagalakú, a többi apró, formátlan, barna szinű. A lábak között bögre.

179. sír. 130 cm. mélyen. A fej bal oldalán vékonyszárú bronzkarika. A nyaknál 52 szem gyöngy, köztük nagy fekete dinnyemag-, áttetsző, fehéres cseppalakúak, apró korongos barna gyöngyök. A jobb kar mellett síma felületű orsógomb. A medenczénél egy kisebb s egy nagyobb vascsat s vas töredékek. A bal czomb mellett nagyobb, törött vaskarika. Bal lábánál 2 edény.

180. sír. 230 cm. mélyen. Elporladt csontváz. A jobb vállnál madárcsont, a bal medenczénél állatgerincz. A medenczén 2 nagy vascsat s 2 formátlan vasdarab. A jobb kéznél 18 cm. hosszú késpenge. — 4 szem gyöngy is került még ebből a sírból.

181. sír. Fogatlan öreg csontváza. Mellékletei: vascsat, csat- és formátlan lemeztöredékek, egy bronzpánt darabja s nagyobb késpenge töredékei.

182. sír. Mindössze két vastag kerekszárú, 28 mm. külső átmérőjű zárt bronzkarika s 2 vasdarab, tán késpenge töredéke, volt e sír tartalma.

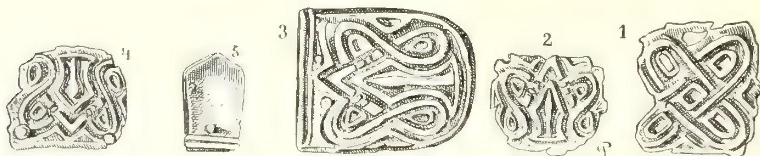
183. sír. A fejnél 2 bronzkarika, mindkettőn csüngő felerősítésének nyomai látszanak. A nyaknál 5 szem fehéres, áttetsző, cseppalakú gyöngy. A medenczénél kisebb vascsat, nagy vaskarika fele s kicsiny, törött késpenge.

184. sír. Egy berozsdásodott kis vaskarika és 9 db kékes-feketés dinnyemag-gyöngy került elő belőle.

185. sír. Gyermek csontváza. Összes melléklete: egy hengeres, barnásvörös alapszinű, 4 szürke bütykű gyöngy, 3 szem kékes-feketés korongos gyöngy; késpenge töredéke; egy függőkarika alsó darabja rátapadó kis lemezgömbök töredékeivel.

186. sír (rajzok). 190 cm. mélyen. Nő csontváza, a koponya bal oldalán feküdt, az alsó karcsontok könyökben erősen behajlítva, kezei a medenczében

összetéve voltak, a lábszár-csontok alsó részei szokatlanul szétállottak. — A kulcscsontnál 3 kis sárga gyöngy. A jobb medenczében csatforma vasdarab s egy bronz díszlemez (1. sz.): egy-egy oldala kb. 25 mm., szélei sérültek, felületének diszítése: az átlók irányában elhelyezett, egymást átfonó, domború elliptikus vonal hasonló a 77-ik sír 2. számú aranylemezééhez. — A derékon

186. sír ²/₃ n.

körűl három nagyobb (2., 3., 4. sz.) és négy darab kisebb (5. sz.) lemezes szíjjvég. A csontok is s e lemezek is nagyon porlékonyak. A lábfejek között széles állati borda- és csigolyacsont.

187. sír. 200 cm. mélyen. Felnőtt csontváza. A fejnél két nagyobb bronzkarika. A medenczecsonton felül egészen szétmállott lemez. A bal kéz alsó részén kívül lemezes szíjjvég: töve simán lemetszett, párhuzamos oldalai íves hajlásúak, hegyes csúcsban végződnek, széle rézsútosan lehajló, hossza 41, szélessége 18 mm., felülete síma, tövében megerősítő szög. — A medenczecsonton két négyzetalakú bronzlemez, egy-egy oldal 16 mm., széleik le-, oldalaik kissé behajlók, felületük síma. — Késpenge 2 darabja s trapézalakú nagyobb vascsat.

188. sír. Gyermek csontváza. A fejnél vékony kis bronzkarika. A nyakszirtnél formátlan vasdarab, belé rozsdásodott sárga gyöngyszemmel s darabka bronzlemezzel, továbbá 9 szem különböző gyöngy. A nyaknál bronzlemez picziny töredéke. A mellen lemezes szíjjvég: töve simán lemetszett, oldalai párhuzamosak, ívesen csúcsba menők; szélei rézsútosan lefelé hajlanak, hossza 28, szélessége 16 mm., felületének szélét domború párkány köríti, vonal domborodik ki végig a közepén is, melyről jobbra-balra, ágak módjára, domború vonalak nyúlnak ki rézsút felfelé. — A lábnál nagyobb vaskarikák, kettő közülök egymásba fűződve s egy kis bögre.

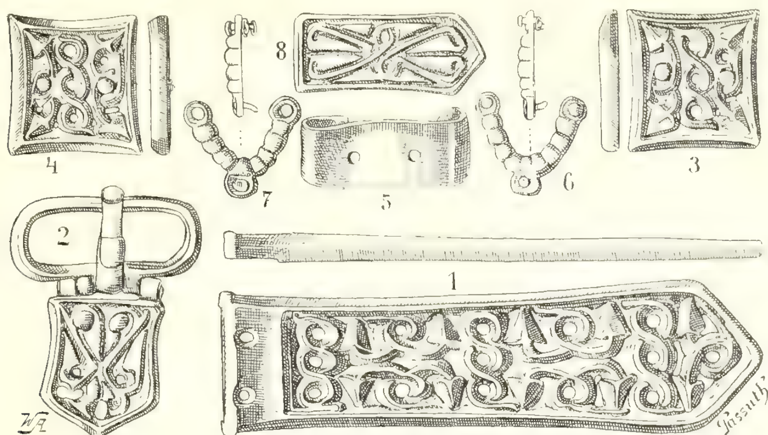
189. sír. Egy késpenge és 3 formátlan vasdarab volt az összes tartalma ennek a sírnak.

190. sír. 100 cm. mélyen. Öreg csontváza. A nyaknál 3 szem gyöngy. Mindkét karon bronzkarperecz: köralakúak kb. 63 mm. átmérővel, vékony száruk négyoldalú, az egymást érintő végeken 2—2 rovátkolt gyűrűdúdor.

191. sír. Feldúlt. Tartalma: 3 különböző vastagságú, tömör, zárt bronzkarika; ovális függőkarika: szögletes szárának alsó végére s a vele szemben eső oldalra vékony drótot csavartak dísz gyanánt, alsó és felső részén csüngő megerősítésének nyomai látszanak; 5 szem dinnyemag-gyöngy; vascsat töredéke; vasdarabok.

192. sír (rajzok). A koporsóban fekvő csontváz feje a has tájékáig leesett. A jobb czombcsontnál nagy tömör bronz szíjjvég (1. sz.), hossza 106, szélessége a tövénél 25 mm. A jobb medenczecsonton egymás mellett 3 darab patkó-

alakú bronzdísz (6., 7. sz.), fölötte csat (2. sz.). A jobb medenczecsont s a kéz között vaskarika, bronzpánt (5. sz.) és szíjjvég (8. sz.): hossza 37, szélessége 14 mm., egészen tömör és sehol sem látszik nyoma rajta felerősítésre szolgáló

192. sír $^{2}/_{3}$ n.

résznek, úgy hogy a 11. sír trébelő magjaihoz hasonlónak tartható. — A derék körül 5 darab bronzövdísz (3., 4. sz.): diszítése hasonló a 95. sír 1. számáéhoz, de míg az vékony lemezből trébelt, ezek itt tömören öntöttek.

Kada Elek.

UJABB RÓMAI FELIRATOS EMLÉKEK DUNAPENTELÉRŐL.

(Második közlemény.)*

A Dunapentele községhez tartozó Öreghegy, az egykori *Intercisa* helye, valóságos kincsesbánya a római kulturemlékek felkutatására. Alig egy esztendeje (l. Arch. Ért. XXV. 222—234), hogy 34 — köztük 17 feliratos — római korabeli emlékkőről értekeztünk, a melyeket az egykori Intercisa helyén leltek. Akkori értekezésemet a következő szavakkal fejeztem be: «Remélhetőleg ezzel az újabb lelettel a régi Intercisa földjében rejlő tanulságos anyag még nem apadt ki és a jövő valószinűleg még több, tudományos szempontból érdekes, emléket fog napfényre juttatni.» S ime, pár hónappal később egy újabb, Dunapentelén lelt kőemlékről értekezhettem (Arch. Ért. XXVI., 45.), és most f. é. márczius havának második felében nem kevesebbet mint 17 római kőemléket és 20 bélyeggel ellátott cseréptéglát juttattak napfényre, köztük egy feliratos mérföldmutatót, öt feliratos sírkövet és

* Első közlemény: Arch. Ért. XXV. 222—234.

két feliratos kőkoporsót, a melyekről most bővebben szándékszom értekezni.

A Bruck testvérek szives értesítése folytán, hogy Dunapentelén földforgatások alkalmából ismét — és pedig Fekete György szántóföldjén — néhány római korabeli kőemlékre bukkantak, a Magyar Nemzeti Múzeum megbizásából Dunapentelére utaztam, hogy nemcsak e véletlenül talált emlékeket mentsem meg múzeumunk számára, hanem esetleg regészeti ásatásokat is folytassak. Mindenekelőtt sikerült nekem nemcsak a Fekete György szőlőjén talált hat darab domborműves emléket, hanem egy már sok évvel ezelőtt az Öreghegyen — és pedig Bakos István szőlőföldjén lelt — föliratos kőkoporsót is megszereznem, a mely Farkas Sámuel, dunapentelei lakos birtokában volt és a melynek a megszerzését a Magyar Nemzeti Múzeum már több izben hiába megkisérelt. Ez ugyanaz a koporsó, a melynek a föliratát a C. I. L. Vol. III-ban 10320. szám alatt már közzétették s a mely a következő:

CLAVDIÆ · MONIMOSÆ ·
MONIM · Q · AGLAVI · VE · FIL · QVÆ ·
VIX · AN · L · ÆL · INGENVILIS ·
VE · LEG · II · AD · CoNIVGI · RARISSIMÆ ·

Claudiæ Monimosæ
Monim(i) q(uondam) Aglavi vet(erani) fil(iæ) quæ
vix(it) an(nis) L Ael(ius) Ingenuilis
vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) coniugi rarissime.

Horváth György földjén is több sírra bukkantak, a melyek több érdekes régiséget (üveg- és agyagtárgyakat, bronzfibulákat, üveg- és borostyángyöngyöket) tartalmaztak. Különösen gazdag zsákmányt nyujtott egy téglasír, a melynek egyes téglái az APIOVINI az Apii Iovini bélyeget viseltek. Itt két aranyérmet (egy Probus- és egy Tacitusérmet), egy aranygyűrűt, két arany fülbevalót és két szép aranygyöngyöt találtak.

Archæologiailag fontosok a Kincses Ferencz szántóföldjén eszközölt ásatások eredményei. Itt egyebek között egy érdekes bronzból való övdíszt, egy bronzmécset és néhány terra sigillatából való domborműves töredéket találtunk, valamint néhány téglát LEGIIADI azaz *legio secunda adiutrix* és néhányat APIOVINI bélyeggel.

A leggazdagabb zsákmányt Rakics György földje szolgáltatta. Itt 16 sírban nem kevesebb mint öt feliratos és két domborműves emlék, továbbá egy kőkoporsó jutott napfényre, a mely egyik hosszoldalán két szépen kidolgozott géniusz között egy 8-soros felirattal bir. Ezeken kivűl néhány üveg- és agyagedényt, bronzfibulát, bronzszijvéget és minden egyes sírban 1—2 rézpénzdarabot is találtam, a mi a sírok

közelebbi kormeghatározását (Kr. u. III. és IV. század) lehetővé tette. A legérdekesebb darab egy figurális bronzlemezekkel borított szekrényke. A jelen alkalommal azonban csak a föliratos anyaggal akarunk foglalkozni, a domborműves emlékeket majd Hampel József fogja ismertetni.

1. Az első emlék, a melyet figyelembe veszünk, egy sírkő, melyet *Claudius Cesoris* ötven éves korában meghalt feleségének *Adnamata*-nak, *Carveicio* leányának állított. A kő magassága 141 cm., szélessége 73 cm., vastagsága 23 cm. Előlapja három részre van osztva; az alsó felét a feliratos mező foglalja el, felső részét egy nagy koszorú diszíti, a melynek közepében valamint két oldalsarkán egy-egy rózsa van ábrázolva. Az egész háromszögű és közepében rózsával diszített orommal van koronázva. A felirat így szól:

ADNAMATA	Adnamata
CARVEICIONI	Carveicioni
F · ANN · L · HSE ·	f(ilia) ann(orum) L h(ic) s(ita) e(st)
CL · CESORIS ·	Cl(audius) Cesoris
COIVGI · P	co(n)iugi p(ientissimæ)
T M P	t(itulum) m(emoriæ) p(osuit)

2. A második kő *Absucus*, *Adnamo* fiának a sírköve, a melyet fiai és örökösei *Nertomarus* és *Locco Atedunus* fölállítottak. A kő felső része le van törve, domborműves diszítése ugyanaz mint az előbbié. Méretei: magassága 139 cm., szélessége 77 cm., vastagsága 16 cm. A felirat a következő:

ABSVCVS · AD	Absucus Ad
NAMONIS · F ·	namonis f(ilius)
AN · LX · H · S · E ·	an(norum) LX h(ic) s(itus) e(st)
NERTOMARVS	Nertomarus
ET · LOCCO · ATE	et Locco Ate
DVNVS · F · ET · HE	dunus f(ilii) et he
REDES · T · M · P ·	redes t(itulum) m(emoriæ) p(osuerunt)

3. Érdekes *Lentinus*, *Prudens* fiának domborműves feliratos síremléke, a melyből, sajnos, csak egy töredéke jutott napfényre. Előlapján három részt különböztethetünk meg: a felső részét két oszlop között egy mellkép foglalta el, a melynek feje letört, nyakdiszítése azonban a halottnak kiváló rangját árulja el. Ő, mint a fölirat említi, eques coh. III. Batavorum azaz: lovasa volt a Batáviából származó lovascsapat III. cohorsának. A batáviak a császári család egyes tagjainak személyes rendelkezésére álló germán gárdát képeztek (Marquardt,

Röm. Staatsverwaltung, II. (1876), 471). *Augustus* szervezte ezt a csapatot, *Galba* feloszlatta, és ámbár úgy látszik, hogy *Trajan*-ig nem újították ismét fel, később, még pedig első izben *Caracalla* uralkodása alatt, germán és batáviai lovasokból álló testőrség ismét előfordul.

A sírkő középső részén tripos áll, ennek egyik oldalán egy fiú áldozati adománynyal, másik oldalán egy nyergelt lovat vezető férfi. A harmadik mezőn a következő, két oldalt indákkal körülövezett felirás van:

D M	D(is) M(anibus)
LENTNVS · PR	Lentinus Pr
VDNTS · EQ · COH	udentis [f(ilius)] eq(ues) coh(ortis)
III · BA · N · XLV · STP · XX	III Bat(avorum) an(norum) XLV stip (endiorum) XX
GERMANVS	Germanus

A kő méretei: magassága 126 cm., szélessége 130 cm., vastagsága 16 cm.

4. Feliratos része egy sírkőnek, melyet *Maturus* szüleinek: *Danuvius*-nak (*Diassumarus* fiának), a hetvenedik évében meghalt apjának és ennek akkor még élő feleségének, *Concordia*-nak állíttatott. A kő méretei: magassága 82 cm., szélessége 89 cm., vastagsága 11 cm. A felirat így szól:

DANVIVS · DIASSVMA
RI · F · AN · LXX · H · S · E · ET · CON
CORDIAE · FLORI · F · CONIVGI
EIVS · AN · [illegible] X · VIVAE · T · M · P
MATVRV[illegible] · F · EORVM · PA
RENTI[illegible] · PIENTISSIMIS

Dan(u)vius Diassum[a]
ri f(ilius) an(norum) LXX h(ic) s(itus) e(st) et Con
cordiæ Flori f(iliæ) coniugi
eius an(norum) [?] X vivæ t(itulum) m(emoriæ) p(osuit)
Maturu[s] f(ilius) eorum pa
renti[bus] pientissimis.

5. Dombormüves feliratos kőkoporsó (hossza 207 cm., magassága 76 cm., szélessége 110 cm.), *M. Aurelius Silvanus*-nak sírhelye. A megboldogult Veteranus, azaz kiszolgált katona volt, ki a *Beneficiarius tribuni* cz. tisztrangot viselte. Hazája *Hemesa*, kisázsiai város volt. A felirat a következő:

DMMAVRELSILVANOVETERANOEXBFTRIBVN
DOMOHEMESAVIXITANNISLXAVRELIA
HILARACONIVXSEAVRELI
SALVIANVSETSILVANVSET
ETSILVINAFILICARISSIMI
ETCONHEREDESBE
NEMERENTIETDIGNO
POSVERVN▨

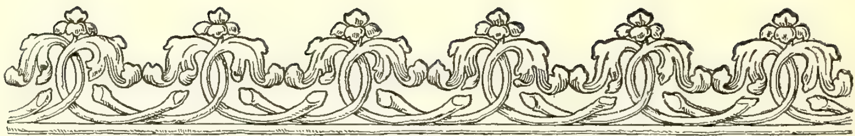
D(is) M(anibus) M. Aurel(io) Silvano veterano ex b(ene)f(iciario)
domo Hemesa vixit annis LX Aurelia tribun(i)
Hilara coniux s(ua) et Aureli(us)
Salvianus et Silvanus et
et Silvina fili carissimi
et conheredes be
nemerenti et digno
posuerunt.

6. Végre említendő egy a 236. évből való *mérföldmutató* töredéke *Maximinus* és *Maximus* császárok idejéből.) A kő magassága 65 cm., kerülete 107 cm.) Felirata:

IMP · CÆS ▨▨▨▨▨▨▨▨
▨▨ RVS · MAXIM ▨▨▨▨
P · F · AVG · PONT · M ▨▨
▨▨▨ B · POT · II · IMP · IIII
COS · P · P · PROCOS · ▨▨▨
IMP · C · IVL · VERVS
MAXIMVS //////////
////////////

Imp(erator) Cæs[ar C. Iul(ius)]
[Ve]rus Maxim[inus]
P(ius) F(elix) Aug(ustus) Pont(ifex) m[ax(imus)]
[tri]b(unicia) pot(estate) II imp(erator) IV
co(n)s(ul) p(ater) p(atriæ) proco(n)s(ul) [et]
Imp(erator) C. Iul(ius) Verus
Maximus . . . . . .

Budapest, 1906 április 5. *Mahler Ede.*

IRODALOM.

SZEPESVÁRMEGYE MŰVÉSZETI EMLÉKEI. Szerkeszti: *dr. Vajdovszky János.* A Műemlékek Országos Bizottsága támogatásával kiadja a Szepesvármegyei Történelmi Társulat. Második rész: Szobrászat és festészet. Írta: *Divald Kornél.* Huszonegy melléklettel és nyolczvanöt szövegképpel. 4.-r. Budapest, a Stephaneum r. t. nyomása, 1906. Ára 12 korona.

«Előkelő helyét, a melyet Magyarország művészettörténetében betölt, Szepesvármegye nem annyira építészetének köszönheti, mint inkább azoknak a művészeti kincseknek, a melyeket templomaiban évszázadok folyamán napjainkig megőrizett», — mondja Divald könyve bevezető mondatában. Csakugyan, a festészet és szobrászat emlékeinek szinte túlságosan nagy tömege jellemzi a Szepességet. A középkornak különösen utolsó szakára vetnek fényt a festészet és szobrászat ott fönmaradt alkotásai. Ez emlékek egy részével művészettörténeti irodalmunk már foglalkozott, némelyiknek a reproductiója is megvan régibb kiadványokban, mégis, még a szakembert is szinte meglepi az anyag gazdagsága, az első ízben közzétett és ismertetett művek nagy száma, a melylyel ez új könyvben találkozunk. A mű első kötetének* némely helyén meglátszik, hogy a szerző szinte küzd az anyag szegényességével, itt a monographus kedvére duskálhat a gazdag anyagban, de néha talán az «embarras de richesse» is elfoghatja. Ne feledjük, hogy ez emlékek nagy része eddig még kiadatlan volt, teljesen híjával vagyunk olyan előmunkálatoknak, a melyek az összefoglaló ismertetésnek biztos alapul szolgálhatnának. Ilyen körülmények között Divald sem adhatott végleges földolgozást, csak általános tájékozást. Munkája arra is hivatva van, hogy megindítsa az egyes emlékekkel vagy kisebb emlékcsoportokkal való beható, tudományos foglalkozást.

Az első kötetben alkalmazott módszerhez híven a szerző itt is csoportonkint, összefüggésben mutatja be az emlékeket, nem topographiai sorrendben. Az I. fejezet általános, bevezető fejtegetések után a falfestészet emlékeinek az ismertetését foglalja magában. A fő szerepet természetesen a zsegrai templom festett dísze játszsza (1. kép), a melynek különböző korokból származó részeit Divald gondosan megkülönbözteti.** Falképek találhatók még Svábóczon, Poprádon, Haraszton. Itt-ott érdekes ikonographiai vonásokkal találkozunk, de e művek művészettörténeti értéke általában csekély, annál inkább, mert a jelentősebbek

* Az építészeti emlékekkel foglalkozó I. rész ismertetését l. Arch. Értesítő, 1905. 76. és követk. ll.

** Hihetőleg sajtóhiba, hogy Johannes Molanust, XIV. századbeli írónak emlegeti. Molanus, louvaini tanár, a «De picturis et imaginibus sacris liber unus» czímű, 1570-ben megjelent könyv szerzője, 1585-ben halt meg.

újabb- vagy legújabbkori átfestésnek estek áldozatul. Divald helyesen mutat rá a napkeleti bölcsek poprádi és veleméri ábrázolásainak hasonlóságára, de a megegyezés csak a bölcsek vonulására vonatkozik, míg az imádás jelenetének compositiója és részletei elütők. Talán az a föltevés a legvalószínűbb, hogy a poprádi kép festője és Aquila János Veleméren *részben* ugyanaz után a minta után dolgozott. Nem művészi sajátságainál, hanem naiv, igazán népies ízű előadásánál fogva méltó a figyelemre a legújabban fölfedezett vitfalvi falképsorozat is, mely Szent László legendáját ábrázolja.

1. SZENT ISTVÁN. FALKÉP ZSEGRÁN.
(«Szepesvármegye művészeti emlékei» II. kötetéből).

Középkori falfestészetünknek — nemcsak Felső Magyarországban — legkiválóbb emléke a Róbert Károly symbolikus koronázását ábrázoló falfestmény a szepesi székesegyházban. «E történeti jelképes ábrázolás müvészeti értékénél és tárgyának jelentős voltánál fogva páratlan a magyarországi emlékszerű festészeti művek sorában.* Történeti jelentőségére Divald helyesen mutat reá, magasztalja művészi kiválóságát is, de ennek forrását nem keresi. «A Szepességben ez emlékünk társtalan s így minden bizonynyal valamelyik központibb

* *Pasteiner:* Építészeti emlékek Felső-Magyarországon. Osztrák-magyar monarchia írásban és képben. Felső-Magyarország (1. rész), 114. l.

városunk mesterével van dolgunk. Ha a Madonna némi közvetett hatásra is vall, a többi nem kevésbbé sikerült alakra aligha talált mintát. Ez is festőnk és iskolájának nem csekély önállóságára vall. Ép azért fölösleges a falkép mesterét külföldiek sorában keresnünk». Ez általános megjegyzések a festmény művészeti jellegének megértését nem mozdítják elő. A beható kutatás bizonyára még ki fogja deríteni szepeshelyi falkép mestere művészetének a hazáját. Ez a kérdés középkori művészettörténetünk legérdekesebb problemái közé

2. MÁRIAKÉP AZ EGYKORI JÁNOSFALVI FŐOLTÁRRÓL.
(«Szepesvármegye művészeti emlékei» II. kötetéből).

tartozik. Talán épen Róbert Károly származása, hazája vezet majd a helyes útra. Semmi esetre sem alkalmas ez a mű olyan fejtegetésekre, a milyenekkel Divald ismertetését bevezeti. « . . . régi festészetünk a középkori művészet nemzetközi voltának megfelelően a nyugateurópai képírás kereteiben mozgott ugyan, de talán korábban, mint bárhol egyebütt, nemzeti tárgyakat is dolgozott föl, a melyekhez külföldről nem igen kapott mintákat. E tárgyaknak a magyarság szellemében való földolgozása kölcsönöz középkori képírásunknak nemzeti vonást, a mely nagyobb székesegyházainknak elsőrangú mesterek festette falképein bizonyára szembetűnőbb volt, mint azokon a másod- és har-

madrangú festményeken, a melyek a XIV. században falusi templomokban ránk maradtak s mint minden utánzat, a mintákhoz képest a művészi ábrázolás eszközeiben is hanyatlást mutatnak föl». Fájdalom, úgy áll a dolog, hogy épen legkiválóbb emlékeink vannak a legszorosabb kapcsolatban a külföldi művészettel, míg a falfestészet terén a kevésbbé jeles, sőt a legtöbb esetben épenséggel kontár művek mutatják a legnagyobb önállóságot, de egyszersmind tudatlanságot is. «A magyarság szellemében való földolgozás», «nemzeti vonás» legföljebb a tárgyakra vonatkozhatik. A II. fejezet hátralévő részét a lőcsei Szent Jakab templom érdekes falképsorozatainak ismertetése tölti ki, a nélkül

3. JÉZUS SZÜLETÉSE. SZOBORCSOPORT A LŐCSEI SZENT JAKAB TEMPLOMBAN.
(«Szepesvármegye művészeti emlékei» II. kötetéből).

azonban, hogy a szerző azok művészettörténeti jellegét illetőleg felvilágosítana. Igen érdekes a lőcsei templom Szent György kápolnája ajtajának ívmezejében levő 1515-iki kép, bizonyára olyan festő műve, a ki inkább oltárképek festéséhez szokott. Szép elrendezésű, harmonikus hatású festmény.

A III. fejezetben a szerző a Szepesség művészeti emlékeinek a leggazdagabb és legérdekesebb csoportjának, a szárnyas oltároknak ismertetésére tér át. Kutatásai alapján igen figyelemreméltó statistikai adatokat állapit meg. A XV. század utolsó és a XVI. század első negyedéből «pusztán a Szepességen napjainkig 75 ép, vagy legalább szekrény alakjában meglevő szárnyasoltár maradt fönn s 102 töredék, mely szigorú csoportosítása után 58 szárnyasoltár

maradványának bizonyult. Van ezenkívül hét teljes és négy hiányos kálváriát ábrázoló szoborcsoportozatunk s temérdek írott adatunk, mely szárnyasoltáraink pusztulásáról szól. Művészettörténelmi kutatásunknak eddig Magyarországon mindössze 80 fönmaradt szárnyasoltárról volt tudomása. Töredékek és írott adatok alapján Felső Magyarország egykor létezett szárnyasoltárainak számát 600-ra becsülik.» Alapos átkutatásából nyilvánvaló, hogy magában a Szepességen egyazon félszázadból, a kálváriákat ideszámítva, körülbelül ugyanannyi szárnyasoltár maradt ránk, mint a hánynak létezéséről eddig az egész országban tudomásunk volt. Ekkora gazdagság méltán fölkeltheti a monographus büszkeségét és igaz az az állítása is, hogy nem szabad mindig német mesterekről beszélnünk. De akárkik voltak is a mesterek, tagadhatatlan tény, hogy művészetök a német művészettel a legszorosabb összefüggésben van. Ez összefüggés az oltárok fölépítésére, mind a szobrászati, mind a festészeti díszre nézve épen a kiválóbb műveknél a legerősebb, míg a falvak igénytelen oltárai — úgy mint a falfestmények is — látszólag függetlenebbek, de művészietlenebbek is.

Az óriási anyag beható, módszeres földolgozásra vár. E tekintetben is alig beszélhetünk használható előmunkálatokról. Épen az egykorú német művészet különböző irányaival való összefüggés kimutatása a művészettörténeti szempontból legfontosabb feladat. E föladat megoldását Divald mindenesetre nagyon megkönnyítette a legfontosabb emlékek gondos fölsorolásával, leírásával. A csupán festményekkel diszített szárnyas oltárok közül a matheóczi főoltárt, szepeshelyi Szent Mihály oltárt, a vértanú szűzek késmárki oltárát, az arnótfalvi oltárt és a lőcsei Szent Erzsébet oltárt mutatja be. E két utóbbit, valamint a jánosfalvi egykori főoltár fönmaradt Mária képét (2. kép), a melyek stilus dolgában bizonyára összetartoznak, a Poprádon fönmaradt 1484-iki festmény szerzőjének, Lőcsei Miklósnak tulajdonítja, de aligha jogosan.

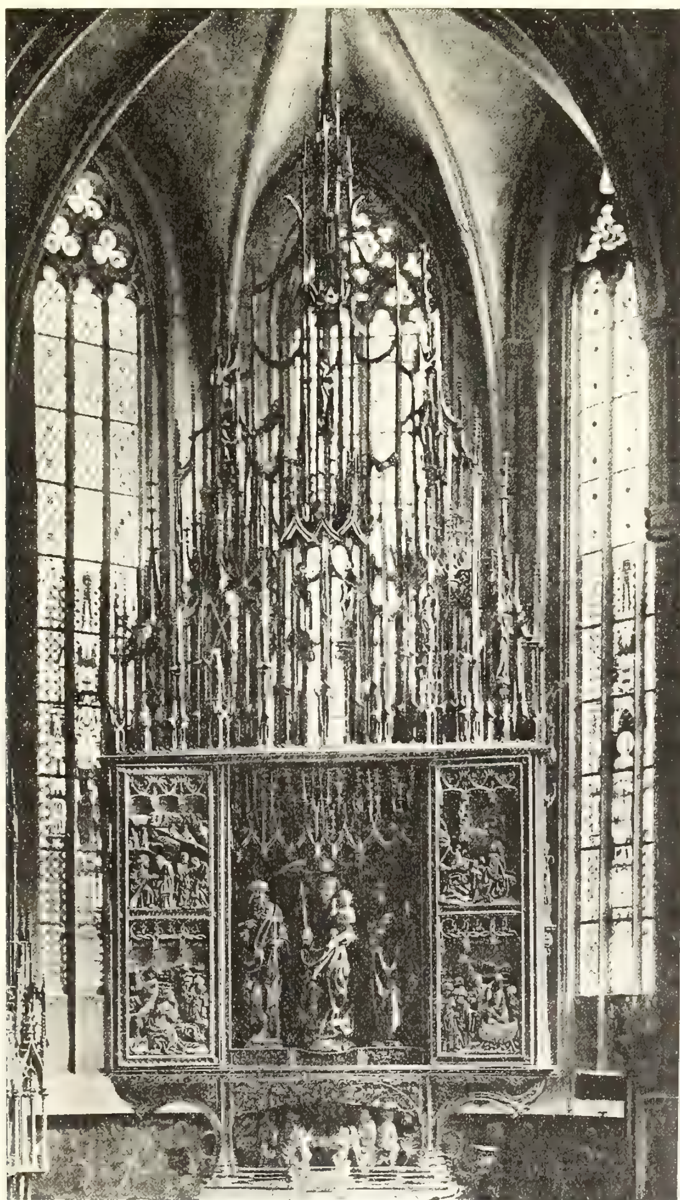
A IV. fejezet elején a fafaragás legrégibb emlékeinek, a matheóczi feszületnek, a nagy-eőri és szlatvini Madonnáknak az ismertetését kapjuk. Ezek csakugyan még a XV. század első felében készülhettek. A legarchaikusabb és egyszersmind legművészibb közülök a nagy-eőri Madonna.* A farkasfalvi Mária oltár ismertetésénél Divald fölfogásának egy sajátságos oldalát árulja el, a melylyel még utóbb is több ízben találkozunk. A valójában gyönge, teljesen provincialis jellegű mű Madonnát ábrázoló főalakjában «ideális bájt» fedez föl, a melyet szembeállít azzal a realismussal, «a mely Németországban könyörtelenségével gyakran a karrikaturába csap át». E fejezetben különben igen gazdag anyagot találunk: sok Mária és Miklós oltárt és szobrot, valamint a legrégibb lőcsei oltárok ismertetését.

Az V. fejezetben Divald a «Stoss-kérdés»-sel is foglalkozik. Főleg az egyik szepeshelyi oltárnak Mária halálát ábrázoló csoportja ad erre alkalmat. Divald helyesen mutat reá Daun tévedésére, hogy ez oltárt Stossnak tulajdonítja. Daun műve** csakugyan egész alaptalanul tulajdonítja Felső-Magyarország szárnyasoltárainak egy részét Stossnak. A szepeshelyi Mária halála egészen

* L. jelentésemet: «Jelentés a M. Nemzeti Múzeum 1903. évi állapotáról», 149 l.

** Veit Stoss und seine Schule in Deutschland, Polen und Ungarn. Lipcse, 1903.

más jellegű, mint a krakkói Mária templom híres csoportja. «Stoss krakkói műve nagyobb szabású, gazdagabb és jóval kiválóbb alkotás, mint az ezzel

4. A LŐCSEI SZENT JAKAB TEMPLOM FŐOLTÁRA.
(«Szepesvármegye művészeti emlékei» II. kötetéből).

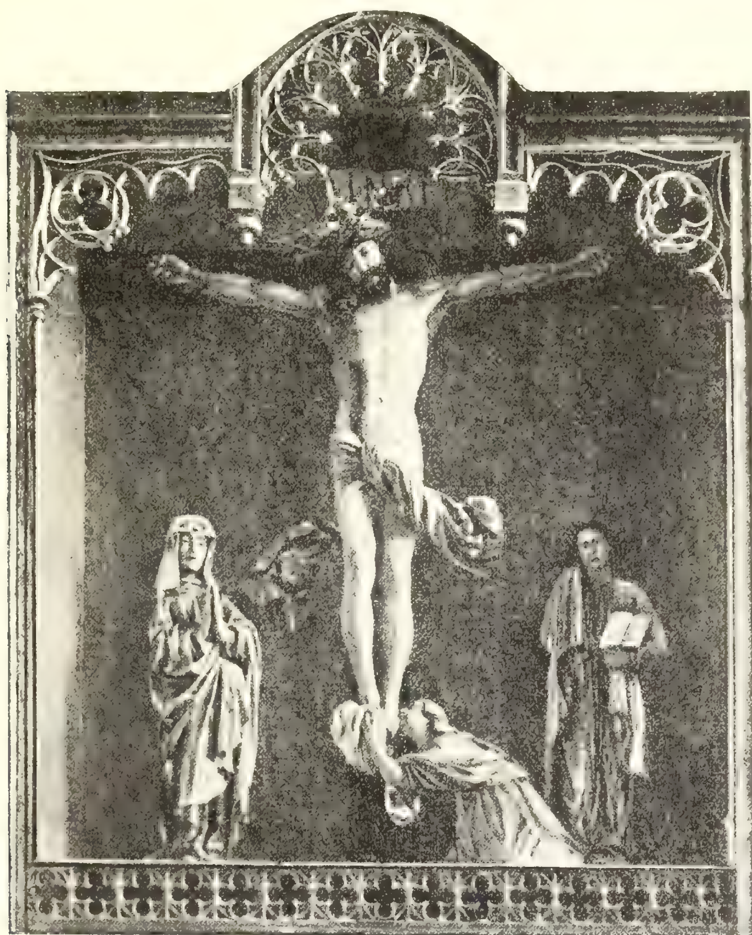
egyidejűleg, de csak mellékoltárnak készült szepeshelyi Mária halála-oltár . . . A ruhák redői a szepeshelyi szobrokon nem oly élesek, mint Stoss szobrain ; a compositióban s az egyes alakokban sincs meg az a szertelen nyugtalan-

ság, a mely Stosst általában jellemzi». A két művet igazságtalanság nélkül nem is szabad összehasonlítani. Stoss csoportja az érzés hevének megrendítő erejű kifejezése, a szobrászat egyik nagy irányának legtökéletesebb nyilvánulása. Az egyes alakok egyéni érzését Stoss oly erővel fejezi ki, hogy ennek a szolgálatában áll minden. A mellett compositiója világos, épen nem szertelen. Szepeshelyen csak félénk, gyönge bábokat látunk, két sorban beleszorítva az oltár szekrényébe, kényelmetlen szorongást, tolongást az érzések szabad kifejezése helyett. Valóban provincialis jellegű munka ez a krakkóihoz képest, ügyes, tetszetős kivitelű, de szellem- és lélektelen. Furcsa, ha Divald azt mondja, «hogy mestereink ezt a tárgyat a Stossénál jóval művésziesebb compositióban is földolgozták, azt a csütörtökhelyi festett Mária halála is bizonyítja». A csütörtökhelyi kép csakugyan érdekes mű, a mely megérdemelné, hogy behatóan foglalkozzanak vele, mystikus fölfogású és zavaros elrendezésű, de Stoss-szal semmikép sem hasonlítható össze. Furcsa, sőt érthetetlen Divald egy másik megjegyzése is, a mely egy szepeshelyi oltár festményeire vonatkozik: «A realismus itt kissé tartalmatlan s festményeink kétségtelenül így (?) a német iskolára emlékeztetnek».

A szepességi művek egy igen becses sorozatának ismertetését találjuk még ebben a fejezetben: a lőcsei Vir dolorum oltárát, a késmárki és iglói kalváriáét, a Pietát ábrázoló csütörtökhelyi domborműét. Ez utóbbi csakugyan páratlanul áll régi művészetünk alkotásai között. De azt azért nem mondhatjuk, hogy a mester nemes fölfogása mentette meg attól, hogy Mária és Krisztus arczában s a szinte durváknak ábrázolt kezek mozdulatában megnyilatkozó fájdalom merész visszatükröztetése nem sodorta a karrikatura világába, a melybe a német mesterek legmagasztosabb tárgyaik földolgozása közben is, akaratlanál ugyan, de nem egyszer elkalandoznak». Ne feledjük, hogy a csütörtökhelyi Pietà is, mint a Szepesség egyéb művei, úgyszólván kivétel nélkül, a német művészetnek köszönheti létét, ha mestere esetleg magyarországi születésű volt is.

A VI. fejezetet Lőcsei Pál műveinek szenteli a szerző. A mester nevét a lőcsei Szent Jakab templom külső falához illesztett emléktábla föliratából tudjuk. Munkái sorában Divald első helyre helyezi a Jézus születését ábrázoló szoborcsoportot, a melyet 1698-ban a lőcsei városháza egy rejtett helyén fedeztek föl és a mely ma a Szent Jakab templom Csáky oltárának fülkéjében áll (3. kép) A csoportot Divald ismerte föl először és terjedelmes ismertetést szentel neki. Technikailag kitünő és tetszetős mű, a mely Divaldot arra arra az itéletre készteti, hogy «a hét szobor a legapróbb részletekig befejezett s egyazon mester kezére vall s nemcsak a Szepesség, de egész Európa fafaragásának legkiválóbb emlékei közé tartozik». Ez túlzás. Divald meglátja a szoros kapcsolatot Lőcsei Pál és Veit Stoss között, sőt valószínűnek tartja, hogy az Stoss segédje volt Krakkóban, de túlbecsüli a tanítvány művét a mesterével szemben. «A nagy német mester szenvedélyes alakjai jellemzésénél rendszerint túloz s ilyenkor torzít, ha pedig tud magán uralkodni, alakjai rendszerint üresek, néha szinte azt mondhatnám, hülyék». Divald nem értette meg Stoss művészetét, a mely nem a szép, harmonikus formák alakításában, hanem a

belső tartalom kifejezésében látja főczélját. Olyan vonás ez, a mely szoros összefüggésben van az egész középkori német művészet jellemével. Lőcsei Pál ügyes ember volt, a ki követte mesterét, de enyhítette a kifejezés eszközeit és ily módon jobban kielégíti azokat, a kik egyenlő mértékkel mérik a művészet alkotásait és a tetszetős formákat föléje helyezik a megrendítő psychologiai

5. KRISZTUS A KERESZTEN. SZOBORCSOPORT A KÉSMÁRKI TEMPLOM FŐOLTÁRÁN

(«Szepesvármegye művészeti emlékei» II. kötetéből).

hatásoknak. Igazán nagyszabású, technikailag kiváló, de Stosshoz képest lélektelen, formalistikus Lőcsei Pál főműve, a lőcsei Szent Jakab templom főoltára (4. kép). Az ő műhelyével hozza kapcsolatba a lőcsei Mária hó, Péter és Pál és Szent Miklós oltárokat is.*

* A Szent Miklós-oltár festményei ugyanattól a mestertől valók, a ki 1516-ban a kassai székesegyházban levő ú. n. Mettertia-képet festette (l. id. jelentésemet, 142. l.). Divald téved, midőn a svábóczi oltár predellájában ugyanennek a mesternek a művét ismeri föl. A fejek typusa, a kivitel teljesen elütő.

A VII. fejezetben a szerző Lőcsei Pál iskoláját tárgyalja. A lőcsei mester hatása csakugyan igen erős lehetett. Ő volt a közvetítő Stoss és a Szepességben a XVI. század elején működő képfaragók nagy része között. A Stoss-féle müvészet azonközben bizonyára nem lett tökéletesebb, hanem sekélyebbé, üresebbé, provincialissá vált. Ez iskola egy lélektelen terméke a Szent Györgyöt ábrázoló szoborműü Lőcsén, a mely nagyon emlékeztet magára Pál mesterre. Divald szerint «e szoborcsoportozatunk mestere, a ki később drámai hatásokra is törekszik, úgy látszik a lőcsei Szent Miklós oltár predellájának festőjével szövetkezve, a Poprád völgyébe teszi át működése színhelyét». A napkeleti bölcsek vonulását és imádását ábrázoló lőcsei képnek azonban, a melyet Divald első helyen említ, a Szent Miklós oltár predellájához semmi köze sincs. Divald ez együttes működésre vezeti vissza a káposztafalvi főoltárt és a mühlenbachi főoltárt is. A káposztafalvi Madonna csakugyan a lőcsei Szent György mesterének műve lehet, a mühlenbachi Madonna azonban egészen más jellegű. A két oltár festményei rokonságban vannak egymással, de teljesen elütnek a fönt említett festő műveitől.

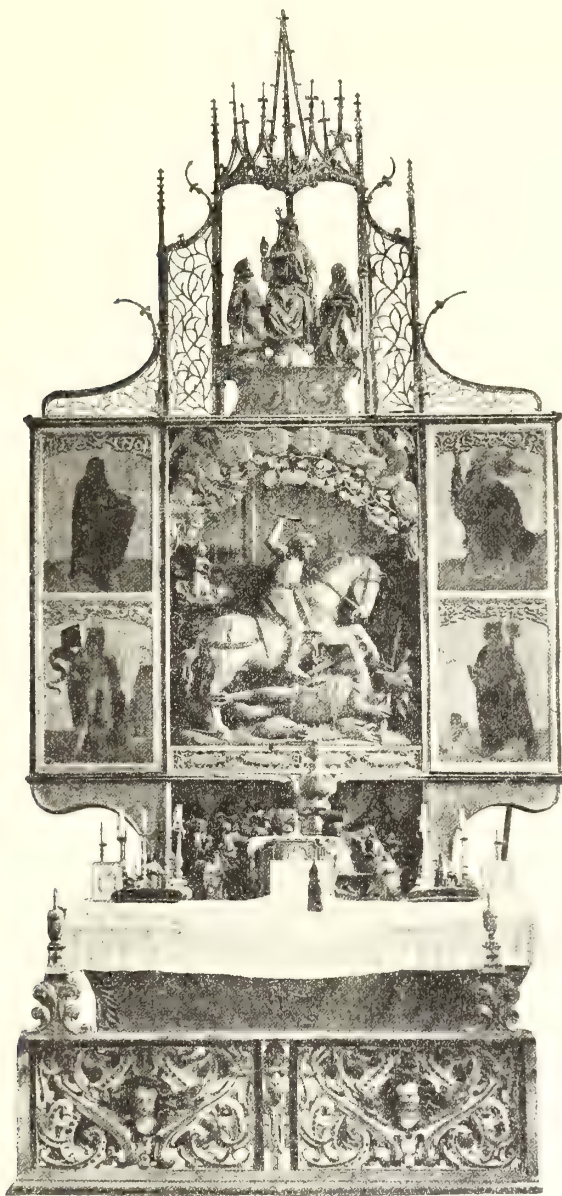
A maga nemében páratlan szépségű mű a szepesszombati templom főoltárának Szent György csoportja, a mely, ha csakugyan ugyanannak a mesternek a műve, a ki a lőcsei Szent Györgyöt faragta, rendkívüli haladásról tanúskodik (6. kép). Igen szépek az oltár német renaissance stilusú díszítő motivumai, a melyek természetesen nem Budáról kerültek a Szepességbe, mint Divald gondolja, hanem csakis északról. Festészeti szempontból a legérdekesebb művek egyike a szepesszombati Szent Antal oltár, nyilván a kassai Mettertia kép mesterének műve. Ugyancsak tőle valók a szepesbélai főoltár azonos tárgyú képei is.

Az utolsó fejezetben Divald a Szepességben aránylag csekély számmal fönmaradt középkori síremlékeket ismerteti. A legszebbek és leghíresebbek közülök Zápolya Imre és István síremlékei Szepeshelyen. Divald alighanem helyesen gyanítja, hogy ezeket Budán készítették. Stilusuk csakugyan nem vall a Szepességre. Előkelő, igazán művészi kivitelű, épen nem provincialis jellegű művek. Köszönettel tartozunk Divaldnak a lőcsei Thurzó síremlékek közzétételeért is.

A fönti vázlatos ismertetésből is kitünhetik, mekkora anyagot dolgozott föl a szerző. Valóban, ma alig van valaki, a ki a Szepesség műemlékeinek ismerete dolgában vele vetekedhetnék. E szép könyvével, a melybe a felsőmagyarországi festészet és szobrászat alkotásainak olyan hosszú sorát tárja elénk, az e területre vonatkozó művészettörténeti kutatásnak új korszakát nyitotta meg. Kiadatlan, szinte ismeretlen emlékek nagy számával ismertet meg, az emlékeket csoportosítani, értelmezni igyekszik. Könyvének reproductiói meglepően jók, majdnem kivétel nélkül kifogástalanok és a legtöbb esetben elég nagyok arra is, hogy tudományos vizsgálódás alapjául szolgáljanak. E tekintetben párját ritkítja egész irodalmunkban.

A fönti megjegyzéseknek is épenséggel nem az a czélzatuk, hogy a szerző érdemét kisebbítsék. Csak annak az állításnak támogatására valók, hogy Divald könyvében nem szabad végleges földolgozást látnunk, holott tárgyalásának módja, formája, hangja ezt nem árulja el.

A fő tétel, a mely a XV. és XVI. századból származó valamennyi emlékre alkalmazható, hogy tősgyökeres német művészet az, a melynek Szepes-

6. A SZEPES-SZOMBATI TEMPLOM FŐOLTÁRA.
(«Szepesvármegye művészeti emlékei» II. kötetéből).

ség régi műveit köszönhetjük, olyan művészet, a mely erejében sokszor megfogyatkozott, míg hozzánk érkezett, de a mely nálunk hivatott művelőkre is talált. E tekintetben szinte közömbös, hogy az egyes művészek magyarországi

születésűek voltak-e vagy sem. Igazán magyar vonásokat, olyanokat, a melyek a Szepesség művészetét az egykorú német művészet egyes irányaitól lényegében megkülönböztetnék — hiszen nemcsak Veit Stoss hatására kell gondolnunk — nem fedezhetünk föl. Nem lehet olyan szempont, a mely arra késztessen, hogy ezt a tényt elpalástoljuk. Bizony, csak specialis tanulmányok, a német művészet egykorú alkotásainak beható ismerete révén remélhetjük, hogy a szepességi emlékekre vonatkozó kérdések idővel majd megoldva tárulnak elénk. A Szepesség művészete általában provincziális jellegű. Sem a festők, sem a szobrászok sorában nem akadunk olyan egyéniségre, a kinek művei arról tanúskodnának, hogy a német befolyás mellett is nálunk sajátos, nemzeti jellegű munkásság is meggyökeredzett volna. A történeti igazság ellen vétünk, ha ezt ki nem mondjuk. *Éber László.*

A MŰVÉSZETEK TÖRTÉNETE A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A XIX. SZÁZAD VÉGÉIG. Szerkeszti Beöthy Zsolt. Budapest, 1906. Első rész. Az őskor művészete. Irta Sebestyén Gyula.

Az őskor művészetéről összefoglaló tanulmányt írni nem könnyü dolog, még nehezebb föladat az őskori művészet ismertetését beilleszteni az egyetemes művészettörténet keretébe, néhány ívnyi szűkre szabott térre, a melynél nagyobb nem juthat az első naiv kisérleteknek Phidias és Praxiteles remekművei mellett és ma már még sem oldhatják föl magukat az egyetemes művészettörténetek szerzői az alól a, nem épen hálás, kötelezettség alul, hogy egész e homályos korszakba visszaszállva keressék az evolutió fonalát az őskori emlékek laza összefüggésű anyagában. A külföldi szakirodalomban egyáltalán nem hiányoznak olyan szakmunkák, melyek az őskori művészettel összefüggő kérdések megfejtésére törekedtek s nincs hiány az egyetemes művészettörténet alkotó ré szét képező dióhéjba foglalt s nem mindenkor sikerült kisérletekben sem. Magyar kutatók közül — mióta Piette fölfedezései ismeretesek — Sebestyén Gyula az első, ki ez utóbbi föladatra vállalkozott. A szerző szemei előtt afféle eszmény lebegett, mint Wörmann Kunstgeschichtejének őskori emlékekkel foglalkozó része, mely rövid foglalatját adja az újabb kutatások eredményének, a nélkül, hogy régi theoriáknak hadat üzenne vagy ujabbak fölött pálczát törne. De ha külsőségekben — mint az illustratiók megválasztásában — befolyásolta is az említett tanulmány, azért mégsem a Wörmann által taposott ösvényen, a maga útján halad. Nem csuda, ha a kiváló pædagógust, érdemes történetirót vonzotta ez a nehéz és érdekes föladat s a felett sincs mit csodálkozni, hogy műve nem szárnyalta túl a külföldi műtörténészek hasonló kisérleteit. Nehéz is volna magyar kutatónak az anyag oly ismeretét megszerezni, hogy e részben a külföldiekkel versenyre kelhessen s szerzőnkön is meglátszik, hogy nem teljesen uralkodik a tárgyalt anyagon, ismeri például a pointe chelléenne, moustérienne és solutréenne jellemző alakjait, be is mutatja őket (1. ábra, *a. b. c.*), de rendeltetésükkel nincs tisztában, nyilcsúcsoknak tartja őket. A *c.* typushoz tartozó kisebb példányoknak még csak lehetne ily rendeltetést tulajdonítani, az *a.* typusról azonban teljesen kizártnak kell tartanunk ezt a föltevést, nagy méretű 7—27 cm. hosszú tárgyakról van szó, melyek

közül a középnagyságuak súlya 500 gramm. Kicsinyített rajzok s a német «Spitze» elnevezés ejthették szerzőt tévedésbe. Hogy ez a szó mennyire nem helyesen adja vissza a franczia «pointe» értelmét, azt a tárgy egyéb franczia elnevezésein — «coup de poing», «hache» — kivül a német szakirodalomban is széltire használt «Chelles-Art» kifejezés is igazolja. Az anyag fogyatékosabb ismeretének rovására irhatjuk szerzőnek azt a tévedését is, hogy azok a kőeszközök, melyeket a már említetteken kivül a palæolith kori ember formaérzékének és technikai készültségének szemléltetésére (2—4. ábra) bemutat, kivétel nélkül neolithkori alakok, a 4-ik ábrán levő tőrök például a dániai újabb kőkor legvégéről valók. A kőeszközök alakításában megnyilatkozó eszthétikai érzéket vázolva, a csont- és agancseszközök diszítményeinek ismertetésére tér át, majd az önálló figurális rajzokról és faragványokról emlékezik meg. Az itt elmondott sorrendet nem tekinti egyszersmind a fejlődés rendének is s nem foglal állást az említett sorrend által képviselt régi elmélet mellett, a Piette fölfedezései által támogatott azon újabb fölfogás ellen, mely a szobrászatot, mint a természet legkevésbbé elvont, legközvetlenebb utánzását, helyezi a fejlődés kezdetére. Ezt helyesen teszi, a nagy közönség számára írt könyvben nem volna helyén való tényekként ismertetni már megingatott vagy még be nem bizonyított elméleteket.

Az újabb kőkorról szóló fejezetet a korszak általános jellemzésével vezeti be, e jellemzés nagy vonásaiban igen jól sikerült, a szerző kevés szóval sokat mond el, hű összefoglaló képét nyujtja a kulturának s még a neolithkori műveltséghez fűzhető ethnographiai kérdést sem hagyja érintetlenül. A részletekhez azonban itt is fér szó; szerző például azt mondja «a kőeszközök alakja a dolog természeténél fogva nagyjából a régi maradt», ebben téved, hiszen igaz, hogy a primitiv életszükségletek egyformasága s hogy egy a modern iparművészek előtt oly kedves szóval éljek, az «anyagszerűség» kizárja a kőeszközök alakjainak nagy változatosságát, mégis csak egyetlenegy alakot lehet a palæolith-kor eszközei közül az újabb kőkori formákkal szorosabb kapcsolatba hozni, épen azt a «chellesi fejszét», a melyiket szerzőnk nyilcsúcsnak nézett. Téved a szerző abban is, hogy a neolith-kor a figurális rajzot nem ismerte, azt ugyan nem róhatjuk föl neki, hogy a külföldön kevéssel ezelőtt ismertté lett őskori figurális rajzokról nem vett tudomást, ez már nem volt módjában, mert műve már akkor sajtó alatt volt, a mikor ezek föltüntek, de nehány, bennünket közelebbről érdeklő tárgyról, melyeket Reinecke is a neolith-korba soroz, mégis meg kellett volna emlékeznie. Így a ručedoli (szlavoniai) leletek közt is ábrázolva látjuk az embert és a nemzeti múzeumban levő szelevényvadasi edényen is, ez utóbbinak leletkörülményeit nem ismerjük ugyan, de szalagdíszes ornamentikája kevés kétséget hagy fönn. Hasonlókép megérdemelték volna a megemlítést a kőkori keramika ismertetése kapcsán a tököli temető híres harangalakú edényei is, a «Zonenbecher» jellemző alakját amúgy is nélkülözzük a bemutatott sorozatból. Általában azt róhatjuk föl a szerzőnek, hogy az északeurópai őskornak a közép- és déleurópai rovására túlságos figyelmet szentel. Szinte azt a hatást kelti, mintha Hoernes nagy alapvető munkáját az «Urgeschichte der bildenden Kunst»-ot nem is ismerné, ezt nem merem

föltenni, de ha több figyelmet szentel neki, talán nem foglalták volna el az utóbbiak elül a teret az északi őskor emlékei.

A bronzkornál kevésbbé szembeötlő ez a mellőzés, itt legalább megkapjuk a hazai bronz eszközök jellemző alakjainak rajzát és ismertetését, de a magyar bronzkor keramikája már nem érdekelte, pedig annak tanulmányozása megóvhatta volna attól a téves állítástól, hogy a természeti tárgyak ábrázolása a bronzkorban igen ritka, a magyarországi őskori lakótelepek ellenkezőleg meglepő nagy számmal, mondhatnám százával szolgáltattak agyagból gyúrt állatalakokat s nem ritkán találkozunk az emberi testnek stilizált, nagy természethűségre törekvő ábrázolásával is, ezek a szobrocskák részben még talán a neolith-korból valók, zömük azonban mindenesetre a bronzkorban jött létre s nem lett volna érdektelen, ha ezek közül választ valami jellemző példányt az újabb kőkori vagy a bronzkori plasztika bemutatására. A bronzkor keramikájáról szólva szerző nagy tévedésbe esik, midőn ebbe a korszakba helyezi a fazekas korong föltalálását. Bármily takarosan, gondosan formáltak ezek az edények, mégis kivétel nélkül puszta kézzel készültek, a tárgyak vizsgálata, az ú. n. vadnépek által ma is követett eljárások régen kétségen felül helyezték már ezt s Wartha Vincze, a keramika e legalaposabb ismerője, kisérleti úton győződött meg ennek valóságáról. Ha Wartha kutatásai eredményével már nem is volt módjában megismerkedni, a régebbi szakirodalom tanulmányozását mégsem lett volna szabad mellőznie, az pedig ez irányban nem enged kétséget.

Egyebekben a tanulmánynak a bronzkorról szóló szakasza a legsikerültebb része, főleg, ha csupán Észak-Európa bronzkorát tekintjük. Szerzőnek azt az állítását azonban, hogy a bronzkornak «a hódító Róma vasfegyverei vetettek véget», mégis tévesnek kell tartanunk, hát a thrákoknak, illyreknek, skytháknak, keltáknak semmi részük sem lett volna a vas ismeretének terjesztésében, hiszen a Kr. e. VIII. században, a mikorra a hagyomány Róma alapítását teszi, már nagy területen volt elterjedve a hallstatti kultura s az általa uralt területeken aligha volt már ekkor a vas ismeretlen s Észak-Európában csak a Kr. előtti évszázadban tünnek föl a római hatás nyomai, holott a kelták kulturája valószínüleg már a Kr. e. IV. században hatolt ide be.

A mi az északi őskort illeti, mint már előbb is több ízben hangsúlyoztam, nem sok kivánni valót hagy a tanulmány s a mit szerzőnek felróhatunk, csak az, hogy a mi az északi kultura körén kivül van, az egyszersmind az ő láthatárán is kivül esik. Igaz, hogy az északi kulturában tisztábbak a jelenségek egy irányból jönnek a hatások, élesebben elhatárolhatók az egyes korszakok, mint Közép-Europában, különösen Magyarországban, a hol a legellentétesebb irányú, úgy kulturális mint ethnikai hatások szálai fonódnak egybe s bizony ezeket nehezebb kifejteni; még sem lett volna szabad a középeurópai s benne a magyarországi őskort annyira háttérbe szorítani oly időben, midőn a külföld szeme mindinkább ide fordul hazánk őskori emlékekben oly gazdag földére, innen várva az őskori kutatás számos megoldatlan kérdésének megfejtését. Ha nem ragadja annyira az északi emlékekért való lelkesülés, az őskor általános ismertetésének keretén belül talán a hazai őskori emlékek

rövid, de mindenesetre érdekes összefoglalásával gazdagította volna irodalmunkat, ez csak előnyére vált volna művének s a magyar művelt közönség mindenesetre közvetlenebb érdeklődéssel olvasta volna ezt a rég nélkülözött tanulmányt, mint a távol észak egykori kulturájának ismertetését, bármily gonddal, szeretettel irta is meg azt a szerző.

Budapest, 1906 márczius 16-dikán. *Dr. Márton Lajos.*

KUZSINSZKY BÁLINT: *Magyarország emlékszerű maradványai a római korból.* (Beöthy Zsolt: A művészetek története, I. kötet. Ókor. 513—542. lapján.) Budapest, 1906.

A miniszteri megbizásból szerkesztett nagy művészettörténeti vállalat első kötete hosszas várakozás után végre megjelent, czímlapján 1906 évszámmal. Miután azonban a mű 544. lapján levő megjegyzésből kitünik, hogy a kötet egy része 1902 nyár óta áll készen, méltán vetődik fel az a kérdés, hogy a többi rész elkészítésére miért volt kereken három évre szükség. Nyilt titok, hogy e három éves késést az e sorok felé írt szakasz elkészülése okozta s így, ha a keleti népek művészetéről szóló rész már megjelenése pillanatában elavult lehetett is (ezt mondják majd meg a szakértők), világos, hogy ez utolsó, befejező részben kell a késedelemnek a magyarázatát megtalálnunk; annak, a mit az ékesszavú szerkesztő a bevezetésben kiemel, hogy «A szakértő bizonyára fel fogja ismerni, külön kiemelés nélkül is, hogy a könyvnek hány közleményében találkozik nemcsak a jó források után dolgozó, hasznos ismertető munkával, hanem a komolyan népszerű előadás formájában önálló tudományos búvárlat és felfogás becses eredményeivel».

Ezt az «önálló tudományos búvárlat és felfogás» eredményét első sorban épen Kuzsinszky művében kell keresnünk. Hiszen ha Sebestyén az őskorról, Mahler a keleti népekről, Láng a görögökről vagy Zsámboki a rómaiakról jó források után dolgoznak, érdemes és becses szolgálatot tesznek a magyar kultúrának s itt Budapesten nem is várhatja senki, hogy eredeti kutatások alapján irjon valaki teszem a görög szobrászatról, a melynek eredeti emléke nálunk aligha lesz csak egy is. De Magyarország a római korban *tota nostra est*, nekünk kell felfedezni és feldolgozni. És eredetinek is kell lennie a szerzőnek, abból a kényszerítő okból, hogy egyes elszórt apró czikkeket talál csak az irodalomban s ebből kell összeállítania azt az egészet, a melyet itt népszerű formában kap a magyar közönség.

Ezekkel a gondolatokkal lapoztam végig Kuzsinszky dolgozatát s csak azért nem tudtam kezemből letenni, mert minden újabb átnézéskor mindig csak újabb fogyatkozásokat találtam benne.

Legelső fogyatkozása a dolgozat körének a dolgozat czímében jelzett megszorítása. Emlékszerű (= monumentális) maradványokról akar csak beszélni, itt, a hol a római művészet emlékeinek túlnyomó nagy része nem a monumentális művészet, hanem az iparművészet keretébe illik bele. Még ha ténynek veszszük is, pedig nincs bebizonyítva, hogy a *terra sigillata* edények mind külföldi, germaniai, galliai (nem pedig italiai, a mint Kuzsinszky irja az 516. lapon) készítmények is, akkor is hiányzik Kuzsinszky művéből a pannoniai és

daciai *keramika* felemlítése, a melynek pedig érdekes és jellemző emlékeit közli az Archæologiai Értesítő (például 1897, 259. lap; 1900, 269. lap; 1901, 368. lap). Épen ilyen hiány az *érczművesség* mellőzése, a melynek emlékeit ugyancsak az Archæologiai Értesítő gyüjti és gyüjtötte (például ezüst csészék 1901, 325. lap; fibulák 1900, 167. lap; bronz szelenczék 1902, 38—47. lap, a hol Hampel a 47. lapon arra is rámutat, hogy e pannoniai ládácskákon «pannoniai izlést» lehet felismerni). Hiányzik továbbá a *borostyánkőfaragásnak* még a felemlítése is, pedig épen Pannonia egyik legdúsabb lelőhelye a borostyánkőfaragványoknak (például Archæologiai Értesítő 1895, 392 skk., 1898, 87. lap) s így nem alaptalan az a feltevés, hogy a faragványok jórészt itt készültek, a borostyánkőkereskedelem egyik legfontosabb szárazföldi útvonalán. De, a mint említettem, e dolgokat Kuzsinszky előre kizárta czikkéből, pedig úgy Láng, mint Zsámboki fontosnak és mellőzhetetlennek tartották az iparművészet rövid jellemzését a görögöknél, illetőleg a rómaiaknál (Láng a 145—155. és 375—384., Zsámboki a 427—428. és 496—498. lapon).

Térjünk most már át arra, a mi benne van a Kuzsinszky czikkében. 4 lapos történeti bevezetés után 12 lap szól az építészetről, 14 a szobrászatról.

Történeti bevezetésének mindjárt a legelső mondatán megakadunk. «Emlékszerű alkotásokkal nálunk legelőször azóta találkozunk, mióta a rómaiak Magyarország nagy részének urai lettek.» Dio Cassius (LXVII. 7, 4 Bekker) azt írja, hogy Domitianus Decebalusnak sok pénzt és mindenféle, békében és háborúban hasznos mesterséghez értő mesterembert *(δημιουργοὺς παντοίας τέχνης καὶ εἰρηνικῆς καὶ πολεμικῆς)* * adott. Gooss pedig (Chronik der Archäologischen Funde Siebenbürgens, 1876, 39—40. lap) hirt ad arról, hogy a muncseli Gredistye nevű hegyháton egy 1280—1290 lépés kerületű, faragott kőből vakolat nélkül épített «Umwallung» (erődítés), ennek keleti felén egy 90 láb átmérőjű körfal alapfalai láthatók, a melyeket e közlés óta többen meglátogattak, így Cichorius is s nem alaptalanúl hoz ő is kapcsolatba Dio Cassius fent idézett helyével. Hogy ez építmények a rómaiak előtti korból valók, valószínű, de kétségtelen, hogy egy 90 láb átmérőjű, faragott kőből épített kerek építmény «emlékszerű». Viszont ép olyan bizonyos, hogy a muncseli Gredistye romjait nem ismerjük, látogatói csak a föld felületén szabadon látszó maradványokat nézték meg, kutatás ott még nem történt. E szerint Kuzsinszky helyesen csak arról szólhatott volna itt, hogy nem ismerünk oly monumentális, tégla- vagy kőépületet, se kő- vagy érczszobrot, se festést, a melyről kétségtelenül be volna bizonyítva, hogy a rómaiak előtti időből származik.

Hogy maga a történeti áttekintés sietve rohan át a római uralom 400 éves időszakán, természetes dolog. De e sietség mellett is feltünik, hogy Apulum az 514. lapon a «tisztán polgári alapítás» folytán keletkezett városok élére került. Az sem bizonyos, hogy Dacia bevándorolt lakói «inkább görögül beszéltek», legalább a feliratok között bizony alig akad görög nyelvű. Befejező szavaiban pedig, a hol a nevezetesebb ásatásokat sorolja fel, hiányzik a sarmi-

* Kuzsinszky, A Magyar Nemzet Története I. kötet LXXXIV. lap: «Decebalus pénzt és embereket kapott, kik úgy a béke, mint a háború műveiben ügyesek voltak».

zegethusai, szamosujvári, alsóilosvai ásatások felemlítése, ha csak e fontos helyeket is nem kell a «más helyek» névtelen sorozatába beleértenünk.

A római építészetről szóló rész elején a falrakás módjairól olvasunk. A falnemek közt szerepel az «opus spicatum nevű falnem», mellette egy aquincumi opus spicatummal rakott fal képe. Ugyanez a kép van az Ókori Lexikon I. kötete 194. lapján s azt mondja róla Kuzsinszky ugyancsak az Ó. L. II. kötete 278. lapján, hogy puszta játék, a melyet csak elvétve alkalmaztak. Az ott idézett antik helyek, Vitruvius (VII. 1, 4) és Plinius (n. h. XXXVI. 187) azonban opus spicatumról, kalászformán rakott kövekből álló *falról* nem szólnak, hanem csak ilyen *padozatról* (így Orelli 4240. számu felirata is); az opus spicatum elnevezés egyetlen egy ókori írónál sem fordul elő, sehol sem tudtam más képet találni róla, mint az aquincumit. Cagnat (Daremberg-Saglio Dictionnaire des antiquités Murus czikkében a 2048. lapon) említi ugyan, mint egy darab trójai (az első városból való) fal építésmódját, hivatkozva Perrot-Chipiez nagy művészettörténetére (VI. kötet, 173. lap, 39. kép), de a *római* építésmódok között nem említi s a kérdéses trójai falat is Dörpfeld (Troja und Ilion 47. lap, 9. kép) opus reticulatumnak mondja. De magában véve is az opus incertum, reticulatum s a többi elnevezésű falak a fal külső burkolatától kapták nevüket, az aquincumi állítólagos opus spicatum kövei pedig sem burkolatul nem szolgáltak, sem szerkezeti szerepük nincsen a falban. Így az «opus spicatum nevű falnem», mint nem létező, nem való az építészet történetébe.

Az opus isodomum «quaderkövekből» áll; Láng a görög építészetről szólva (136. lap) «egyenlőoldalu négyszög alakjára faragott s egyenlő magasságu, párhuzamos rétegekben egymásfölé sorakozó kövekből» állónak mondja. Azt hiszem, hogy úgy a német quaderkő, mint a hosszas körülirás helyett egészen érthető volna, ha a mai építés műnyelvén «faragott kő»-ből vagy, ha épen úgy tetszik, «faragott koczkakő»-ből rakott falról szóltak volna.

Az az állítása Kuzsinszkynak, hogy «nálunk a római vallás tiszteletére legfölebb oltárokat, szobrokat állítottak, de templomokat nem emeltek» (519. lap), nem állja ki a tűzpróbát. Nem ismerünk ugyan nehány Mithra és Nemesis templomon kivül római kori templomot, de a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetében közölt feliratok szólnak Juppiter és Juno templomáról Apulumban (1069, 1070), Juppiter, Juno, Minerva, Neptunus, Liber, Diana és a többi isten közös templomáról Örkényben (4363=11079), Juppiteréről Ószőnyben (10984), sőt Divus Marcuséról Székesfejérvárt (3345). Ha ezek nem nagy és fényes épületek voltak is, mégis ékesszóló bizonyságai annak, hogy bizony emeltek templomokat az itt lakó rómaiak saját isteneiknek is, nemcsak Mithrának és Nemesisnek.

A templomok, illetőleg az aquincumi Mithratemplom leirása után az amphitheatrumokról, azután fürdőkről, palæstráról, macellumról szól, majd áttér a lakóházakra. Előbb (516. lap) elmondta volt, hogy «a lakóházak építésében is az italiai ház volt többé-kevésbbé irányadó», itt pedig (522—523. lap) csak annyit tart fenn belőle, hogy «a pompejibeli házak elrendezésére még leginkább egy aquincumi lakóház emlékeztet». Ez a két állítás így egymás mellé írva legalább is különös. Pedig ha egy pompejii alaprajz mellé odatette

volna a kérdéses aquincumi ház alaprajzát, könnyen kimutathatta volna, hogy az alaprajzi eltérés nemcsak az éghajlat következtében jött létre, hanem a telek alakja s az építő gazda vagyoni viszonyai magában Pompejiben is okoztak majdnem akkora különbségeket, mint a mekkora van például egy Esterházy-utczai főúri palota s egy tisztviselőtelepi vagy épen munkástelepi családi ház közt, pedig mindegyik egy-egy család számára épült.

Az oszloprendekről szólva maga Kuzsinszky is észrevette, hogy Aquincum emlékeit a többi emlék rovására túlságosan előtérbe állította; de az a bekezdés (526. lap), a mely ezt magyarázni készül, már a 9. sortól kezdve épen azt emeli ki, hogy sokkal szebb és jelentékenyebb (tehát jobb ábrázolást érdemlő, mint a 669. kép) maradványok vannak Szombathelyen.

A falfestésről szóló szakaszban még feltünőbb egyenetlenség mutatkozik. Az 527. lap 3—5. sorába került bele (a szép kivitelü XXIX. táblára való utalás nélkül) egy hivatkozás a baláczai dülői falfestménytöredékekre, holott a 24—25. sorban benne maradt az a kijelentés, hogy «architektonikus vagy mi több, figurális festésnek alig van nyoma». Igaz, hogy az összefüggés szerint lehet ezt tisztán Aquincumra is érteni, de Kuzsinszky itt nem Aquincum, hanem Magyarország római kori művészetéről ír.

Ugyanez a túlságos ragaszkodás Aquincumhoz jellemzi a szobrászatról szóló szakaszt is. 17 képe közül 10 aquincumi, még olyan esetben is, a mikor máshonnan jobb példát állíthatott volna az olvasó elé. Így például a 686., arczképes síremléket ábrázoló képnél épebbet és művészi kivitelben hátrább nem állót találhatott volna a Nemzeti Múzeumban; a 688. ruhás női szobornál mindenesetre különb az Erdélyi Múzeum tordai asszonyszobra.

A mi a domborművek tárgyalását illeti, azt hiszem, méltán kivánhattuk volna, hogy a pannoniai izlés fejlődéséről vagy változásáról adjon felvilágosítást a művészetek *története.* Hiszen támpontul van a Nemzeti Múzeumnak három datált domborműve (164-ből CIL III. 3432; 218-ból u. o. 3499 és 233-ból u. o. 3427) s a carnuntumi leletek e sorozatot kibővítik és megtoldják (178-ból u. o. 4495; 211-ből u. o. 4441 és 307-ből u. o. 4413). Egy ilyen irányu tanulmány, ha tanulmány formájában nem talált volna is bele a Művészetek Története keretébe, eredményeinek felhasználása mindenesetre nagyon emelte volna a kötet értékét.

Ugyancsak hozzájárult volna a fogalmak tisztázásához az is, ha a római kori, de benszülötteket ábrázoló domborművekről nemcsak három sor szöveget olvashatunk (540. lap), hanem nehányat képben is megismerünk (például az aquincumi múzeum eraviscus asszonyát, Archæologiai Értesítő 1893, 308. lap).

Ha felemlítem még, hogy a domborművek végén (541. lap) újra olvassuk a sírtábláknál (531. lap) már elmondottakat a síremlékek dombormüveiről, eljutottam a dolgozat végére, a melyet az 542. lapon rövid jellemzés fejez be. Ebben a jellemzésben találjuk meg végre világosan megírva, hogy az összes ismertetett szobrászati maradványok csekély kivétellel nem művészi munkák, hanem kőfaragók művei s e szerint csak anyaguk és kivitelük eszközei közösek a művészetével; bizony majdnem mind inkább iparművészeti czikkek s ismertetésük mellől nagyon hiányzik az iparművészet más ágainak a leirása.

A szöveghez mellékelt képek sorozatában 25 aquincumi kép, csak 11 való máshonnan, nem szólva a szövegben meg sem említett XXIX. képes tábláról. Kétségtelen, hogy az aquincumi múzeum, mint egy helyről való római régiségek gyüjteménye, elsőrangú, de az aquincumi képek e túlnyomó száma könnyen azt a gondolatot ébresztheti a laikus olvasóban (pedig annak szól), hogy másutt nem igen van látnivaló régiség; arról pedig, hogy a római régiségeket nálunk gyüjtik, hogy múzeumok állanak az ország különböző vidékein, a melyeknek ókori műtárgyai több-kevesebb figyelemre méltók, nem is szól. Igaz, hogy a szövegben elszórtan az aquincumi és a Nemzeti Múzeumon kivül megemlíti a komáromi, dévai, gyulafehérvári, nagyszebeni múzeumokat, de ha már a társországok múzeumairól szándékosan nem szól is, miért nem említi a kolozsvári Erdélyi Múzeumot, a nagy-enyedi, temesvári, keszthelyi, szegzárdi múzeumot vagy épen a veszprémit, pedig a baláczapusztai falfestmények (XXIX. tábla) ott vannak! S ha a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum Hecatéja «híres» (534. lap), miért nem látjuk képét a kötetben? De a Nemzeti Múzeum szegzárdi szarkofágja is megérdemelte volna, hogy a leirás mellett (532. lap) képét is lássuk. Viszont a mértföldjelző oszlop (653. kép), az opus spicatum (654. kép), a vízvezetéki pillér könnyen félreértést okozó képe (656. kép) egy cseppet sem emelik a kötet becsét, a Mithræum képe pedig (658. kép) egészen hibás fogalmat ad. Hogy a fénykép után készült klisék egy része nem világos, bizonyára nem a kötetben meg sem nevezett, épen kiváló illusztrált művek szép nyomásáról ismeretes Hornyánszky nyomda hibája.

Valamint a múzeumokról, úgy az irodalomról sem ad semmi felvilágosítást Kuzsinszky. Az egyetlen könyvczím a már többször említett XXIX. táblán van, hivatkozás «A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei» czímű műre, a melynek a rómaiakról szóló része Kuzsinszky tollából még meg sem jelent! Igaz, hogy összefoglaló munkára nem hivatkozhatott Kuzsinszky, mert nincs elözője, de mindenesetre fel kellett volna említenie legalább azokat a folyóiratokat és gyüjteményes műveket, a melyek az anyagot évek hosszú sora óta gyüjtik. Az Archæologiai Értesítő és az Archæologiai Közlemények, Budapest Régiségei, egyes vidéki folyóiratok és monografiák, a régibb időkről a bécsi közlemények egy-két sornyi felemlítést megérdemeltek volna. Nem tehetem fel, hogy Kuzsinszky is úgy járt, mint Láng, a ki a 126. lapon hivatkozik «a kötet végén található» Irodalmi Tájékoztatóra, a mely azonban a kötet végén nincsen, mert hiszen ő ilyen irodalmi összeállításra nem hivatkozik.

E megjegyzések után joggal állíthatjuk, hogy a Művészetek Története megjelenésének késését sehogy sem igazolja a Kuzsinszky munkájának értéke. Az, a mit benne megtalálunk, nagyon jól elfért volna a római művészet általános czíme alatt, a mi pedig nincsen benne, sajnálatos hiánya marad egy olyan művészettörténetnek, a melynek második kiadására nincs sok kilátás.

Annál szomorúbb, hogy a mikor egy kizárólagosan magyar tudományos kutatás eredményeit kell a nagy közönség elé állítani, olyan hézagos körvonalakat állítunk eléje, a melyek e kutatások komolyságának a hitelét inkább rontják, mint emelik.

Budapest 1906 február 14-én. *Finály Gábor.*

DAS GRÄBERFELD VON MOYTHIENEN. Herausgegeben von Emil Hollack. F. E. Peiser. Königsberg i. Pr. 1904. Masuriának, Kelet-Poroszországnak ezen — gazdagságához képest — a szakirodalomban eddig igen kevéssé méltányolt vidékének, illetve a terület egy korszakának ismertetése, régészeti szempontból, tehát messze túlterjeszkedik azon a szerény kereten, melyet a czímből sejthetünk. A moythineni sírmezőt, melyet a két szerző együttesen tárt föl, csak mint a masuriai sírmezők legjellemzőbbikét s egyszersmind talán, mint a legrendszeresebben kikutatottat, alkalmatosnak tartották a szerzők arra, hogy leleteik bemutatása kapcsán ezen emlékcsoport általános jellegét ismertessék. Folyók — némelykor ma már kiszáradt erek — mentén emelkedő magaslatokon feküsznek ezek a sírmezők, többnyire csoportosan, úgy hogy azt kell föltenni, hogy egyes vidékeken a temetkezés idején nagyobb volt a népsűrűség. Hollack három különböző korú csoportba osztja e sírmezőket. Az első csoporthoz tartozó sírmezők főleg a neidenburgi kerület déli részén feküsznek s közülök a Grodtken melletti a legjellemzőbb. A sírhelyek kiégetett üregek, melyeket 3—4 m. átmérőjű gyűrűalakú kőrakások jeleznek a földszínén. A veremben áll a gondosan formált, feketére égetett fényes urna, többnyire magánosan, némelykor kisebb edényektől kisérve. A mellékletek közép és késő La Tène fibulák s a Tischler-féle B. periodus jellemző fibulái. A második csoport sírjait nem jelzik kőrakások, csak nagy, kerek kövek, melyeket, ha megfelelő alakú kő nem volt kéznél, mesterségesen is kerekítették. Ez a kő rendszerint az urna fölött fölhalmozott földtömeg tetejére volt helyezve, de némelykor egyszersmind urnaborítóul is szolgált. A sírfészkek kiégetett vagy kiégetetlen üregek, vagy kevert földdel kitöltött nagyobb üregek, sőt némelykor csupán akkora üreget ástak ki, melyben az urna elfért, így a föld e helyeken nem is látszik kevertnek; az üregek kiégetése kivételesen még a harmadik korszakban is előfordul, de itt már a kiégetetlen üregbe temetkezés az általános. A második csoport urnái vastag falúak, minden dísznélküliek és több változatot tüntetnek föl, melyeket a következő három alapalakra lehet visszavezetni: az első egyszerű, kettős csonka kúpalak, nyak nélkűl, a másodiknál a felső kúpalak fölül rövid nyakba megy át és végűl egy hosszúnyakú alakot, az urnákat rendszerint csészealakú borítók vagy fölfelé kiszélesedő, egyszerű bögrék kísérik. A harmadik korszak urnáit gondos munkájuk különbözteti meg az előző korszakéitól s azonkívül egy négyszögű vagy kerek nyílás nyakukon vagy öblös részükön. A második korszak urnáiban Tischler B. és C., a harmadikban C. és D. periodusának fibuláit találjuk, a második korszakot ezenkivűl a fegyvermellékletek kizárólagos szokása jellemzi. Az általános jellemzést a leletek részletes ismertetése követi, melynek szövegét számos rajz, egy színes és tizenkét fénykép-tábla kíséri. Sok vonatkozás nincs ezen emlékekben hazai leleteinkhez, mégis akadnak egyes alakok, mint például a szirmabesenyői zománczos fibula (V. ö. Arch. Ért. 1903. évf. 398. l.) analógiája Sdorrenből, mely ezen, eddig csupán Közép-Oroszországból és Finnországból ismert alak elterjedési körét kiterjeszti. *M—n. L—s.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 27-én, d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia üléstermében tartotta *rendes évi közgyülését.*

Jelen voltak báró Forster Gyula elnöklete alatt: dr. Éber László, dr. Finály Gábor, Halaváts Gyula, Kunváry Fülöp, dr. Márton Lajos, Nagy Géza, dr. báró Nyáry Albert, dr. Réthy László, Téglás Gábor, Vásárhelyi Géza, igazgató-választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok, Csányi Károly, Passuth Ödön, Sztehló Ottó, Zsilinszky Mihály és húsz más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, *Supka Géza* értekezett a Magyar Nemzeti Múzeum régi hangszereiről, több régi emlék bemutatásával. Egy rokoko korabeli kis zongorán *Isoz Kálmán* mutatott be nehány régi dalt.

A *titkárnak* a társulat 27-dik évi működéséről szóló s a mult 1905-dik évre vonatkozó *zárjelentéséből* kiemeljük a következőket: A lefolyt évben a hazai szaktudomány legújabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő újabb és újabb régészeti leletek bemutatása czéljából 7 ülést tartottunk, melyeken *Balázs Béla* Újabb adatok Borsod vármegye őstörténetéhez, *dr. báró Nyáry Albert* Az iglói csizmadia czéh emlékei, *dr. Éber László* Miksa főherczeg oltára, *Kemény Lajos* Műtörténeti adatok Kassa város multjából, *dr. Márton Lajos* Őskori bronz madáralakok a M. N. Múzeumban és a féregyházi őskori aranylelet, *Mihalik József* A nagybányai XVI-dik századi ékszerlelet, *Supka Géza* Riegl József emlékezete, *Gróh István* Az őrallja-boldogfalvi ref. templom falképei, *dr. Czakó Elemér* Kolozsvári Márton és György művészete és végül *Szőnyi László* A XVI-dik századi magyarországi papir vízjegyekről czím alatt értekeztek.

Mindezen értekezések és előadások folyamán több száz régiség mutattatott be. Leghathatósabb eszköze volt azonban társulatunk fejlődésének ezen évben is hivatalos szakközlönyünk, az Archæologiai Értesítő, miért is szerkesztőjének társulatunk hálás köszönetet szavaz. Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a mult évben volt 4468 K 17 f bevételünk és 3237 K 56 f kiadásunk s így 1230 K 61 f pénztári maradványunk, melyhez hozzáadva a Pesti hazai első takarékpénztárnál értékpapirokban elhelyezett tőkénket, a társulat vagyona jelenleg 23·392 K 35 f, a mi az előző évhez képest is, vagyonunknak szerény, de folytonos gyarapodását mutatja.

Elhunyt tagjaink sorában első helyen kell megemlékeznünk gróf Kuun Géza nagynevű tudósunkról, továbbá Ráth György, Szumrák Pál és Kandra Kabos igazgató-választmányi tagjaink elhunytáról, kik mindannyian irodalmilag is foglalkoztak szaktudományunkkal.

Régészeti ügyekben a lefolyt évben is számosan fordultak az ország minden vidékéről a titkári hivatalhoz, mely 1251 ügyszámot intézett el.

A közgyülés úgy ezen, valamint a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését is tudomásul vette, arra nézve a felmentvényt megadta s az 1906. évi költségelőirányzatot 3479 K 61 f bevétellel 3230 K kiadással és így 249 K 61 f pénztármaradványi előirányzattal elfogadta.

Végül a következő három évre a választás ejtetett meg, melynek folyamán megválasztattak: elnök: *báró Nyáry Jenő*, másodelnök: *dr. báró Forster Gyula*, titkár: *dr. Szendrei János*, pénztárnok: *Lipcsey József*, ügyész: *dr. Fejérpataky Kálmán*. Az állandó, életfogytiglani választmány tagjai közé beválasztattak: *Nagy Géza*, *dr. Török Aurél* és *Csoma József* és az ideiglenes választmányba: *dr. Peregriny János*, *dr. Márton Lajos*, *dr. Békefy Remig*, *Gróh István* és *Börzsönyi Arnold* új tagokul s a régi tagok nagy része pedig újból megválasztatott. Úgy hogy a társulat igazgató-választmánya jelenleg a következő tagokból áll:

I. *Választás alá nem eső állandó választmánya 1906-ban.* 1. *Budapesten:* dr. Boncz Ödön, dr. báró Forster Gyula, dr. Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, dr. Hampel József, dr. Kammerer Ernő, br. Révay Ferencz, Radisics Jenő, dr. Réthy László, Schulek Frigyes, dr. Thaly Kálmán, gr. Zichy Jenő, dr. Éber László, Nagy Géza, dr. Török Aurél. 2. *Vidéken:* Apponyi Sándor gr. Lengyel, Bubics Zsigmond Kassa, Odescalchy Arthur hg. Szkiczó, Radvánszki Béla báró Sajó-Kaza, dr. Thallóczy Lajos Bécs, Csoma József Devecser. II. *Ideiglenes választmány 1906, 1907, 1908-ra.* a) *Budapesten:* dr. Gerecze Péter, Gohl Ödön, Huszka József, Téglás Gábor, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, Seemajer Vilibáld, Vásárhelyi Géza, Varju Elemér, dr. Mahler Ede, dr. Finály Gábor, dr. Láng Nándor, dr. báró Nyáry Albert, dr. Peregriny János, dr. Márton Lajos, dr. Békefy Remig, Gróh István. b) *Vidéken:* Bunyitay Vincze Nagyvárad, Darnay Kálmán Sümegh, Foltin János Eger, ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váralja, Lehóczky Tivadar Munkács, br. Miske Kálmán Kőszeg, Némethi Lajos Esztergom, Pintér Sándor Szécsény, dr. Pósta Béla Kolozsvár, Spitzer Mór Pozsony-Széleskut, Wosinszky Mór Szegszárd, Mihalik József Kassa, Börzsönyi Arnold Győr.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Téglás Gábor* és *Vásárhelyi Géza* ig.-választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 27-én tartotta a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében rendes havi ülését.

Jelen voltak báró Forster Gyula elnöklete alatt: dr. Finály Gábor, Huszka József, Kunváry Fülöp, Téglás Gábor, dr. Thaly Kálmán, Sztehló Ottó, Vásárhelyi Géza és Zsilinszky Mihály társulati ig. választmányi és rendes tagok és számos vendég.

Elnök az ülést megnyitván, a betegsége miatt távollevő dr. Szendrei János titkár helyett a jegyzőkönyv vezetésére Halaváts Gyula ig. vál. tagot kéri fel.

Elnök bejelentvén, hogy dr. *Török Aurél*, *Foltin János* és *Kubinyi Miklós* a választmány tagjaiul történt megválasztásukat levélileg megköszönték ; tudomásul vétetik.

Ezután számos érdekes rajz bemutatása mellett dr. *Török Aurél* «Ujabban fölfedezett festmények és faragványok a palaeolitah-korból» czim alatt értekezett. Elnök előadónak érdekes és tanulságos előadását megköszönte.

Majd dr. Papp Károly, m. kir. geologus (ajánlja : Halaváts Gyula) és Divald Kornél, Budapestről (ajánlja : dr. Éber László) a társulat rendes tagjaiul megválasztattak.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. *Thaly Kálmán* és *Zsilinszky Mihály* urakat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János, titkár. — *Halaváts Gyula*, jegyzőkönyvvezető.

AZ ERDÉLYI ORSZ. MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRA 1904-ben 433 db. éremmel és 687 db. régiséggel gyarapodott ; az érmekből 385 db. ajándék, 48 db. vétel ; a régiségekből 563 db. ajándék, 124 db. vétel volt. Az érem- és régiségtárnak volt dologi kiadásokra 1400 korona, állami segélyül 4500 korona és személyi kiadásokra 1500 korona (Erd. Múz. 1905. XXII. k. 330. és 357. l.).

A VERSECZI VÁROSI MUZEUM GYARAPODÁSA 1905-ben: 310 érem ; 480 régiség ; 87 régi irat, terv és kép, és 140 verseczi nyomtatvány. Összesen 1017 db. A négy osztálynak állománya az év végén: 20,780 db, A régészeti szakkönyvtár gyarapodása : 28 mű 31 dbban. A szakkönyvtár állománya az év végén: 297 mű 370 darabban. A nyitási napok száma: 36 (vasárnap), a látogatóké : 1210.

Ásatás, tanulmányozás és szerzés czéljából 14-szer volt kiküldve az őr. Ásatás egy volt, Vattimán szeptember 7—9-én kielégítő eredménynyel. Ezenkívül az őr még négyszer látogatta meg ezen kiaknázhatatlannak látszó lelethelyet, a honnan tavaly összesen 265 tárgyat kaptunk. Ezek közül őskori : egy csontból, 18 agancsból, 11 kőből és 230 agyagból. A legérdekesebb lelettárgy egy primitiv agyagidol (Milleker B. : A vattinai őstelep, XIX. t., 1. a. b.), mely a fejjel lefelé egy villanova alakú urna szájába volt dugva. Dél-Magyarországról eddig vagy 30 ilyen bábot ismerünk, de ezeknek egyikéről sem tudjuk, hogy milyen körülmények között jöttek napfényre. Ez az első eset, a melynél konstatálhatjuk, hogy milyen czélra szolgáltak ezen alakok. Megemlítendő egy faragott agancsnyél is. Volt azután még egy római kori kékesszürke edény, két árpádkori cserép és két XVIII. századbeli agyagedény. Dettára, az ottani bronzkori telephez, ötször rándult ki az őr, onnan 117 tárgyat hozván haza. A szerzeményből megemlítendő egy emberfej vörösre égetett agyagból és egy tokos véső öntő mintájának töredéke. A verseczi meszicsatornamenti neolithkori őstelep négyszer lett átkutatva, a mely alkalmakkor 29 tárgyat szereztünk. Ezek között festett talpcsöves edények lábai és butmir-typusu szalagkeramika szerepelnek. Végre átkutattatott az opaticzai középkori apátság mavadványa is.

A praehistoricus régiségek közül felsoroljuk a következőket: Bronz tokos véső füllel, 0·104 m. hosszú. Találták 1898-ban a Herzog-féle tanyán Verseczen. Adta: Herczeg Ferencz orsz. képviselő. — Négy, részint ép, részint töredékes bronz gombostű. Lelhelyük a verseczi Kozluk-dülő északi része; 1905. Ajándékozta: Schönborn Ádám. — Apró, csak 0·05 m. magas égetett agyaggúla. Előfordult a Schlechte Wiesen nevű dülőben telepmaradványok között 1905-ben. Ajándékozta: Eder György. — Bronzkori aranycsüngő, súlya 2·25 gramm. Találták a verseczi dülőkben. Vétel. Teljes analógiája előfordult Ó-Bébán. (Arch. Értesítő, U. F. XXIV. kt., 87. lap, VI. á., 3. és 4. sz.) — Vörösréz-pálczás véső Nagy-Zsámról. Hossza: 0·196 m. Ajándékba adta: Gettmann Rezső. — Bronz tokos lándzsacsúcs; hossza: 0·12 m. Lelhelye: Fehértemplom. Ajándékozta: Gettmann Rezső. — Dubováczi typusu mésebetétes urna és egy másiknak két töredéke, melyeket Delibláton 1905-ben a helységben iskolaépítés alkalmával leltek. Vétel. — Palaczkforma urna és két füles és egy fületlen bögre, a melyeket 1903-ban Sándoregyházán zsilipépítés közben hoztak napfényre. Vétel.

A múzeumok és könyvtárak országos szövetsége 1904-ben tartott közgyűlése alkalmával rendezett vattinai külön kiállítás emlékére megírta az őr a vattinai őstelep monographiáját. a mit a múzeum saját költségein külön is adott ki.

A városi múzeum és könyvtár saját otthonának kérdése egy nagy lépéssel haladt megvalósulása felé. Ugyanis a főfelügyelőség a miniszternél javaslatba hozta, hogy ez a városkertutczai egyemeletes óvodaépület átalakítására szükséges 13,500 K fedezésére 1906-tól kezdve három évi részletben 14,000 K-t utalványozzon ki. A már megadott 6000 K a bebutorozásra van szánva. A városi képviselőtestület pedig szept. 30-án tartott ülésében a Czigler-féle átalakítási terveket elfogadta.

A múzeum kiadásai 1905-ben 1330 K 40 fillérre rúgtak. Ebből esik 400 K személyi kiadásokra. Az állami segélyből 330 K 40 fillért használtunk fel, a miért 423 tárgyat szereztünk.

Versecz, 1905 január 10-én. *Milleker Bódog.*

A TISZAFÜREDI MÚZEUM az 1905. évben ismét tekintélyesen szaporodott. Évfolytán, minthogy az aratási és cséplési munkálatok rendesnél hoszszabb ideig tartottak, csupán az Ásotthalomban és Puszta-Rábolyon eszközöltünk ásatásokat és pedig sikerrel. Helyi ősrégi telepünknél az Ásotthalomnál az itteni mezőgazdák kivánatára, a föltét szerint, a múlt évi ásott részeket kellett helyreállítani. Miután így a halom éjszakkeleti és délkeleti része teljesen átkutattatott és helyreállíttatott, következett az éjszaknyugoti, nyugoti és déli részek feltárása, a melyek ezeken a helyeken történt szabálytalan, csekély ásatások és furkálások után még egészen épen vagy féligmeddig bolygatottan maradtak. Felvettünk itt először egy 12 m. hosszú, 5.50 m. széles s átlag 4—5 m. mély szelvényt május hónapban, ennek kutatása 2—3 munkással, mint a hogy szoktuk csendesen, de pontos vizsgálódással teljesíteni a munkálatokat, eltartott az ásatás megkezdéséig. A nyári mezei munkák végeztével szeptem-

berben ezen árokszelvény betöltése után a déli lejtőn 8 m. hosszú, 3 m. széles, 4 m. mély szelvényt vettünk fel s végeztük benne az ásatást, majd a délnyugoti lejtőn 10 m. hosszú, 3 m. széles, 2.50 m. mély kisérleti árkot húztunk ; ennek s az előbbinek betöltése, valamint egyéb felbolygatott részek helyreigazítása s közben a rábolypusztai kisérletezések eltartottak késő őszig. A rétegek a halom ezen sikátoraiban is érdekes, hullámos változatokban ismét lődtek, mint az előbbi években ásottaké, 22—24 sorosan, felülről lefelé termőföld, pernyés égett réteg, sárga földtapasz, pernyés égett rész, sárgaföld, pernyés s szenes égett réteg, még meszes és csigahéjas rétegek, a melyekben ittott czölöpök és karók korhadt maradványai találtattak. Az Ásotthalomból az 1905. év folytán kikerültek : kőből való tárgyak és eszközök. Őrlőkövek 8 db, 4 db egész, 25—29 cm. hosszú, 17—19 cm. széles nagyságú változatban, a többiek töredékek váltakozó nagyságban, a sok használattól valamennyi üregesen kopott. Kőbalta, vagyis szekercze 2 db ép, 8 db töredék a nyéllyukakon derekon vagy hosszában kettétörve; kővéső vagy feszitőék 6 db ; zúzó, morzsoló és törőkövek 10 db, csiszoló és sikárlókövek, az eszközök élesre, hegyesre pallérozására vagy edények sikárlására 6 db, kovakőmagvak 2 db, egy silex és egy obsidián szilánk (nyílhegyek). Csontból és agancsból való tárgyak : kések és simítók állatbordákból (14 és 23 cm. közti nagyságban váltakozva) 18 db ; csontlyukasztók, tűk és árak (3—20 cm.) 25 db, mind épek, fonó-szövőeszköz, 4—6 cm. hosszuak, 4 db, egy vaddisznó-agyar hasítva, átdolgozva, lyukkal, fűzésre, a használattól kopott, fényes. Agancsból fokosok 12 db, mind nyéllyukkal, 12—22 cm. változatban, ugyanily 6 db töredék és 2 db átfuratlan. A felsőbb rétegek egyikében találtunk egy 10 cm. hosszú, agancsból készített, minden ékítés vagy czifrázat nélkül való zablaszárat. Lyukasztók 18 db, 9—25 cm. hosszú változatban, czifrázók két- és háromáguak, az edényeknek pontokkal és vonalkákkal való diszítésére 6 db ; szarvas agancstörzsek 2 db. Agyagedények töredékek, agyagtárgyak. Lapos, gömbölyű és hegyes fenekű edények : csuprok, csészék, ivópoharak, meritő edények, kis bögrék, tálacsok, füllel vagy a nélkül, 3 cm. mélységütől 14 cm. mélységüig változatban, 30 db, köztök 6 db teljesen ép, a többi csorba vagy töredezett, legnagyobb részök czifrázattal ékített, egy részök sima, nehány dudoros vagy csecses. Különösen csinos egy kis, teljesen ép ansa lunata edény, mind alakzat, mind diszítés tekintetében. Általában ezeken az edényeken az őskori díszítés és czifrázás, a legegyszerűbb mintától egészen a díszes ékítésig sokféleképp változik, épen úgy, mint az előző két évben felkerült hasonló leleteken : pontozott, vonalkás, gyűrűs vonalas, czikk-czakkos, félkörös, körös, háromszöges, szabálytalan, de többször a szabályost megközelítő geometriai alakzatokban avagy ábrázolatokban. Színökre nézve szürkék, fekete, fényesek, fénytelenek és veresesek ; köztük a legapróbbak gyermekjátékokul szolgáltak, valamint egy kis agyagból erősen égetett baltácska is, nyéllyukkal és pontozott czifrázattal. Hosszukás, lapos fekete füstös edények, — mécsek vagy sütőtepsik (?) — 12—20 cm. hosszu változatban, 4 db, egy teljesen ép, három töredék, 2 szűrőedény-töredék, egy lapos fedő, 7 db agyagból idomított vagy edénycserépből készített orsókarika, 2 db agyaggyöngy. Nagy és kis edények részei : oldalak, fenekek, szájak, bütykös részek,

edényfülek (utóbbiak m. e. húszféle változatban) az agyagedényipar többféle jellegét feltüntetve, az alakításban, czifrázásban és diszítésben, a legdurvább vessző- és szövetbenyomatos mintától a kézi eszközökkel karczolt ismert diszítésekig, némelyek emberi körömmel czifrázottak, m. e. 52 db. Ebben a csoportban ismét előfordulnak azok a durva karczolatos edénydarabok, melyeknek szintén szabálytalan karczolatokkal barázdált belső falán erős, hegyes bütykök vannak s melyek valószinűleg sütőkaszrolyok voltak. 12 db vörösre égetett s többnyire füstös, lyukas gula (háló- vagy szövősuly) 12—16 cm. magas változatban. Erősen égetett agyagból kunyhódiszítési részek 5 db, a legnagyobb töredék köztük 40 cm. hosszú, 25 cm. magas és 15 cm. széles. A halom felső rétegeiből vörösréz-tárgyak is jöttek elő, u. m. tőr- és hajtűtöredékek. A rétegek közt halpikkelyek, csigahéjak, emlősök, madarak és halak csontjai nagy mennyiségben találtattak, valamint pergelt búza és kölesszemek csomóban cserépedények közt vagy agyagtapaszba burkoltam.

A Poroszló határában fekvő *Puszta-Ráboly* káptalani birtokról már tavaly is több præhistóriai tárgyat nyertünk az ottani ásatásból. Az Eger vize mellett hosszan elnyuló, őstelepet mutató partos területen, az uradalmi tisztség ujabb szíves engedelmével, november 8. és 30-ika közt kisérleti ásatásokat eszközöltünk hat árokkal, különböző pontokon és irányban. Első árkunk az Eger vize mentén, a Kápolnás halom részein 10 m. hosszu, 3 m. széles s átlag 2 méter mély volt, 4 m. hosszú s az előbbivel egyenlő széles és mély keresztárokkal. Továbbá a poroszlói oldalról az Eger vízmenti hátakon a fönnebbivel egyenlő méretű két párhuzamos árkot. Ezek a helyek már bolygatva voltak, állományuk fölülről lefelé; termőföld, sárga, pernyés égetett hamus föld, sok cserépdarabbal, állati és emberi csontok nélkül. A kisérlet eredménye sikeres. Végül a háton a tanya felé még két 12 m. hosszú, 3 m. széles és 2—3 m. mély párhuzamos árkot ásattunk, itt a termőföld alatt sárgafölddel, pernyés szemetes vermekkel, emberi s állati csontokkal találkoztunk s az agyagedényfélék közt már vastárgyakkal is. Átlagos eredmény ez. Kőtárgyak és eszközök: 1 obsidian nucleus, 1 obsidián nyíl vagy lándzsahegy, 1 kovakőmag, 6 db kova nyíl vagy lándzsahegy, 5 db kovakőmag részek, 3 db kővéső vagy ék, 1 vakarókő, 1 csiszolókavics. Csonteszközök és tárgyak: 8 db lyukasztó vagy ár, 3 állatfog átlyukasztva, ékszerül. Agyagedények, cserepek és eszközök: 1 nagy füles bögre, teljesen ép, szájbősége 17 cm., mélysége 15 cm., fenék bősége 8 m., színe vörösesbarna, szája perémje alatt pettyezett nyomatból álló czifrázat fut körül, egyéb dísz semmi, 1 hegyes fenekű csupor, 1 gömbölyű fenekű kis bögre, 2 idomtalan gyúrásu fületlen csupor, veszőlenyomatos edényfenekek és oldalok 5 db; geometrikus jelleget mutató vonalakkal diszített edényrészek 5 db, körömmel czifrázott edényrészek 2 db, 1 db belül bütykös edényrész, egy szűrőedény töredéke, 2 db orsókarika. — Vastárgyak: egy kapocs, egy kerek csat peczekkel, nyil- és kardvégek 5 db. A szintén tervbe vett egyeki és tiszaszőlősi ásatások 1906-ra maradtak.

Ajándékozás útján kaptuk a következő tárgyakat: Fehér Imre és Nagy Lajos tiszafüredi halászoktól egy általuk a Tiszából kifogott rendkívül nagy és szép őstulok fejet, szarvakkal. Flamm Ignácz helybeli lakostól egy bronz kar-

pereczet a Füredi határból, Kuli Mihály és Selley Sándor szintén helybeli lakóstól egy itteni beltelken talált bronzkarpereczeket. Nyáry Teréz úrhölgytől egy régi vaslakatot.

Az éremgyűjtemény szaporodott 47 darabbal, ebből 32 db pénz, 4 db emlékérem, 11 db magyar bankjegy, mind ajándékozás. A régiségek osztályában, szaporodás 309 db, ebből maga az Ásotthalom 236 dbot adott, a többi a rábolyi ásatásból s ajándékozásból áll. A vegyesek (természetrajzi tárgyak, iparműkészítmények stb.) 50 dbbal, ezek ajándékozások. A könyvtár 183 kötetben 162 művel szaporodott, kevés ajándékozás kivételével ez mind államsegélyből vásároltatott. A gyűjtemények állománya 1905. év végén 12,854 dbot tett ki, melyek közül 2720 érem, 4381 régiségtárgy, 1138 vegyes és 4615 könyv, nyomtatvány, okmány, térképek, metszvények. — Az évi számadás tételei szerint Tiszafüred évi segélye, a tagsági díjak, a vendégpersely jövedelme s az állami segély összegéből 1717 K 64 f. bevételből a múzeumra és könyvtárra szükséges együttes kiadásokra fordíttatott 341 K 03 f., csupán a múzeumra és czéljaira 407 K 83 f., csak a közkönyvtárra és czéljaira 822 K 69 f., tehát összesen 1571 K 55 f.

Az érdeklődés a közönség részéről a szíves adományozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a mult év folytán is élénken nyilvánult. A helyiségek a közönség számára nyitva vannak vasárnap és csütörtökön délután, idegeneknek bármikor felnyittatnak. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint év folytán a helybelieken kívül 265 külső vendég látogatta. Az évi rendes tagok száma 125, mind helybeliek, a tiszteletbeli tagok száma 37.

Tiszafüred, 1906 februárius 1. *Milesz Béla.*

A SZEGEDI MÚZEUMI ÉREM-, RÉGISÉG- ÉS TÖRTÉNELMI EMLÉKTÁR állapota az 1905-ik évben. Az éremtár állománya 1905 deczember végével 7749 darabból állott, közte 149 arany- és 3593 ezüstérem, a többi bronz, réz, nikkel s más fémekből való. Az 1905. évi szaporulat, 14 db cserébe adott ezüstöt leszámítva, 1 arany, 116 ezüst, 75 bronz s egyéb fém, összesen 192 db, a mivel az éremtári állomány 7941 darabra emelkedett, köztük 150 arany, 3703 ezüst, a többi bronz s más fém. Szaporulat még 10 papirpénz s kincstári utalvány s ide számítható 14 darab pecsétnyomó is, a melyek az év folyamán felbontás és rendezés alá került régi czéhládákban találtattak. Csere két izben történt, bizottsági jóváhagyással. Vétel: 1 byzanti arany Ó-Bébáról, 71 ezüst a m. kir. főfémjelző hivataltól, a drávaegyházi és szölgyéni leletekből, 1 ezüst Szegedről, végül egy 24 db római ezüstöt tartalmazó alsótanyai lelet beszolgáltatása jutalmaztatott. A gyarapodás többi része adomány.

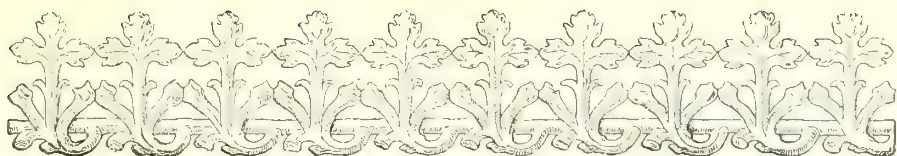
Az egész évi érmészeti naplószám 219. Az érmészeti osztályon a tárlók egy kisebb üvegszekrénynyel bővültek, a melyben vegyes emlékérmek vannak kiállítva. Áttisztítás alá került a szintén kiállított pecsétnyomó-gyüjtemény.

A régészeti osztály gyarapodása az 1905. évben igen nagy volt. Az erős gyarapodásnak egyik legfőbb oka, hogy az 1904. évi régészeti államsegély is — az akkori személyzet — hiány miatt csak 1905-ben volt ásatásokra nagyobbrészt felhasználható, e mellett az 1905. évi államsegély is nagyobb részben

fölhassnáltatott. Azonban adományokban sem volt hiány, valamint olyan leletekben, a melyekért a lelők kisebb jutalmakat kaptak. Az év folyamán ásatások történtek úgy a városi határban, mint a határral szomszédos területeken. Márczius 21—24 napjain az alsótanyai Feketeszélen (Röszkén), a hol már évek előtt lovas-sirokra találtunk. Márczius 25—29. napjain Dorosmán folyt ásatás, május 3—6, és 23—25. napjain Öttömösön gazdag eredménynyel, május 29—30. napjain a kőtörési ujabb leletek kerültek be, míg juniusban a felsővárosi Szent-György templomi temetőé. November 7-én ujabb ásatás az öttömösi templomhegyen, a hol már előzőleg Anjou-kori település, templom és temető nyomaira találtunk; november 8-án az alsótanyával szomszédos szabadkai Kőrösér mellett, november 9. és 10-én a bilisicsi dombon, deczember 4—12 napjain Algyőn. Az ásatások a kőröséri kivételével mind eredményesek voltak s kő, bronz, vas, ezüst s agyagtárgyakkal szaporították a régiségtári anyagot. A feketeszéli ásatásról a jövendő néprajzi osztály embertani szaka részére behozatott egy lehetőleg teljes csontváz, az öttömösi és algyői ásatásokról koponyák. Az ásatások eredményeiről részletes jelentések készültek az Archæologiai Értesítő számára, a melyek egy része már megjelent, más része közlésre vár. A múzeumot minden ünnepnap délelőtt a helybelieknek, vidékieknek hétköznap is nyitva volt; összesen 10892-en látogatták.

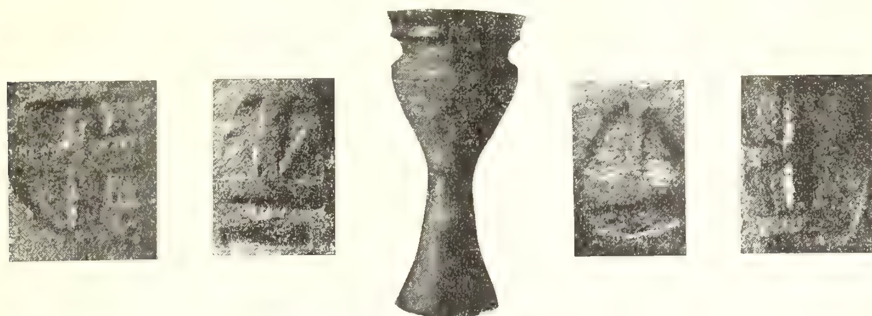
(Kivonat Tömörkény István igazgató hivatalos jelentéséből.)

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT kiadta XV. évkönyvét az 1904—1905-ik évekről, szerkesztette Ballun Ernő ideiglenes titkár. A társulat kegyelettel ülte meg tiszteleti elnökének gr. Kuun Geizának emlékünnepét és a nagyérdemü tudós életrajzát tartalmazó emlékbeszéd dr. Krenner Miklós tollából nyitja meg a kötetet. Ballun Ernő az Agathyrsekről és Gétákról állítja össze a régi írók adatait és Horatius reminiscentiáit közli a dákokról. Halaváts Gyula kibővítve közli a Hunyadmegyében gyűjtött közép- és ujkori föliratok sorozatát, melyből a régiebbek az Arch. Értesítőben is megjelentek 1905-ben. Egy régibb erdélyi gyüjtő dr. Fodor András kéziratából tetemes számmal kapjuk hunyadmegyei római emlékek s különösen föliratok ismertetését, mely becses lehet; mert azon évtizedek óta, mikor a kézirat keletkezett, bizonyára sok emlék elveszett. Kivánatos lett volna magyarázatokkal kisérni a Fodor-féle jegyzeteket és a föliratokat a C. I. L. szerint az ő leirásait helyre igazítani, mert úgy a hogy most kapjuk, se a leirásuk, se az olvasásuk legtöbbször nem áll helyt. Dr. Krenner Miklós a millenniumi kiállítás történeti csoportját megörökítő művét ismerteti. A mennyiben okmányokról és intézményekről szól, előadása nem tartozik körünkbe, a mennyiben azonban a művészeti emlékekre is terjeszkedik, alighanem túllépte saját competentiáját, mert a hogy a jászkürtről (67. l.) vagy a magyar koronáról (67. l.) szól, hozzáértő ember, a ki az irodalmat ismeri, nem nyilatkozhatik. Csak például idézzük, hogy a jász kürtről folyóiratunkban megjelent közleményt sem ismeri (1903. 97—163.). A társulati tagok száma 227, a tőke túlhaladja a 10,000 koronát. A társ. múzeumot most Mailand Oszkár kezeli, kellőbb fölállításáról és törzslajstrom készítéséről gondoskodott.

KÜLÖNFÉLÉK.

REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSERÉPEDÉNYEK. A cserépbélyegek rejtélye, melynek e folyóiratban már évek óta keressük a kulcsát, végre lassan kiderül. Utoljára e folyóirat múlt évi negyedik füzetében kaptunk róluk áttekintést. E közlemény kapcsán közzétett czikkében. Haupolter, a salzburgi múzeum őre, ismertette a múzeumában létező hasonló bélyegeket, edényeket s egyszersmind jelezte, hogy lovag Walcher-Molthein Alfréd úr, a gróf Wilczek gyűjteményének őre, a keramikában szaktekintély, szintén készül hozzászólni a dolog-

REJTÉLYES BÉLYEGŰ CSERÉPEDÉNYEK.

hoz. Most az utóbbi az osztrák iparművészeti múzeum folyóiratban, «Kunst und Kunsthandwerk» múlt évi 11. számában megjelent értekezésében «Adalékok a bécsi és alsó-ausztriai agyagipar régibb történetéhez» csakugyan foglalkozik a keresztes bélyegű grafitos edényekkel és több érdekes fölvilágosítással szolgál, melyet olvasóinkkal ismertetünk.

«Ferdinánd főherczeg 1527 deczember 5-ikén megismételte azon tilalmat, a mely az 1431-ből való kézműves-szabályzatban felvétetett: «Ezentúl pedig egy mester se vágja bé vagy szúrja ki Ausztria czímerét és annak bélyegét más agyagholmira, ha csak nem vasagyagra». Ez a szabályzat ilyetén képen a fekete edények előnyére vált, a melyek pedig a mi (bécsi) cserepeink legkiválóbb készítménye volt. Az anyagot grafittal erősen kevert agyag adta, a mi által az ilyen módon készült edények szilárdságban nyertek és úgy tartósság, mint külsejük tekintetében kiállották a vasedényekkel való összehasonlítást. Innen származik az agyag számára az «Eisentahen» (vasagyag) s a készítők számára «Eisenhaffner» (vascserepes) elnevezés Az egyéb ásványokban lappangó grafitot kiolvasztás által szerezhették. Előfordult azonban a grafit tiszta fészkekben is Passau mellett (passaui tégelyek), Salzburgban és Csehországban

(fekete cserép). Miután a vaskohókban is nyerhették, mint a nyers vas egyik váladékát, a mennyiben az utóbbiból az olvasztóban szénsav válik ki, a mely a merevedésnél részben ismét mint grafit ülepszik le. A grafitnak vaskohókban való ezen műuton előállott kiváltása szintén igazolja a használt anyagnak «vasanyag» elnevezését.

Cserepeink készítményei alak és nagyság tekintetében a legkülönbözőbb szükségleteknek feleltek meg. A nagy edényeken és tartályokon kívül, a melyeknek hatalmas, néha egy méter átmérőnél is nagyobb szája, rendszerint visszahajtott széle és kettős fogója volt, s a melyeket bárminő folyadék tartására használtak, kisebb kancsókat, korsókat s egyebet készítettek.

Ha Merian a hafnerzelli vasedényt «szép edénynek» jelzi, akkor nemcsak az anyagnak jó minőségét tartotta szem előtt, hanem bizonyára a gyártmány külsejét is. El kell képzelnünk, hogy ezen edényeknek, mielőtt a műhelyt elhagyták volna, vasfekete, érczfényű és feloldhatlan mázt adtak, a mennyiben vízzel kevert grafitot vittek rá tartós alapszínül, a melyet száradás után gyapottal dörzsöltek és kifényesítettek.

Az előbb említettem osztrák czímerül, a melyet Ferdinánd a bécsi vas cserepeseknek készítményeikre jegyül és bélyegül engedélyezett, a fejedelmi czímert, a pólyás czimerpaizsot (Bindenschild) kell tekintenünk. Az ezen engedélylyel egybekötött tilalom, hogy e czímert egyéb cserépholmin használni tilos, nem lehetett alap nélkül való. Bécs városa már elébb is, ha nem is városi czímerül, legalább pecsétül használta a fejedelmi czímert és ez a jogtalan szokás, ha épen így akarjuk nevezni, átöröklődött a czéhekre és ipartestületekre is. Így állott elő a főherczeg azon kivánsága, hogy a fejedelmi czímernek kézipari jegyül való használását megszorítsa; s ha bizonyos technikának készitményeire szóló jelzésül mégis engedélyezte, azt eléggé okadatolva látjuk a bécsi vascserépnek azon jó hírnevében, a melyet a városon kívül Alsó-Ausztriában, s azon is túl Magyarországon bírt.

A bécsi vascserepeken tehát olyan bélyegeken kívül, a melyek egyes műhelyeket jeleztek, előfordulnak még: a bécsi czímerforma, gerendás kereszt (Balkenkreuz) magában, vagy egybekötve Újausztria czímerével, a pólyás czímerpaizszsal (Bindenschild).

Walcher Moltheim czikke tehát nem enged többé kételyt az iránt, hogy a hazánkban oly sokfelé elterjedt vasagyagú cserepeken oly sokszor előkerült keresztes és pólyás czímerek Bécsbe vezetendők vissza. *S—a.*

ÜVEGGYÁRTÁS ÉS FEGYVERGYÁRTÁS A XVI. SZÁZADBAN.

Az üveggyártásnak a XVI. század közepén már van nyoma nálunk s talán az 1564-ben Tokaj várába kért «üvegtálnyerokat» itt gyártották.* Verancsics egri püspök székhelyén a templomot újra építvén, az 1562-ben írja Kassa városához: «Kezdtünk valami öreg (=nagy) ablakokat, ötöt vagy hatot»; ezeknek beüvegezésére kért Kassáról mestereket.** A bécsi születésű Khögl

* Kassa város levéltára 2528/90. sz.

** Ugyanott 2370, 2435 sz.

Bálint bujdosása közben (1560) Kassát is megjárta, a mint a városi levéltárban őrzött szabadulólevele tanúsítja s a mely elmondja, hogy bátyjánál Khögl Farkas sct. pölteni üveges mesternél tanult, a mit Schnur Mihály hofglaser, Strobel András és Moir Dániel a bécsi üvegesek czéhmesterei bizonyítanak.[1]

A háborús időkben Kassa városát a külföldi pánczélgyártók szívesen felkeresték. Menslick Dávid boroszlói lakos 1567-ben kereskedik Kassán kriegsrustungokkal.[2] Aman Henrik braunschweigi fegyverderékgyártó az 1570. évben itt akar megtelepedni Helman Lukács nürnbergi pánczélgyártó biztatására.[3] Az 1584-ik évben Wissmüller Menyhért fegyverderékgyártó hagyatékát keresik Kassán, mert Wissmüller Augsburgban kitanulván mesterségét Weisser Pongrácznál, állítólag Kassára jött és itt nehány év előtt elhalt.[4]

Gergely eperjesi pánczélgyártó[5] az 1535-ik évben, Antal és Gáspár lőcsei fegyverderékgyártók 1565-ben említtetnek.[6] *Lemezcsináló* Ádám beszterczei lakos 12 mázsa pyskióczot vásárolt Kassán az 1594. évben.[7]

A *kardcsiszárok* mesterségüket országszerte űzték. 1493-ban Henrik pesti csiszár, 1562-ben néhai Csiszár Balázs váradi mester említtetik. Kassán fordult meg a XVI. század közepén Kuth Ádám, a ki apjának Balázs kardcsiszárnak mesterségében nőtt fel s Prágában inaskodott «bey Ventur Beyern» s már mint mester Freinstadban is dolgozott.[8] Az 1575-ben említett György nagyszombati mester Kassán tanulta István mesternél a csiszárságot.[9] Csiszár Balázs egri czéhmester az 1583. évben a czéh pecsétje alatt bizonyítja, hogy Kassán lakó Csiszár Tamás Egerben lakván, ott esküdt volt.[10] Lukács eperjesi csiszár 1584-ben működik, Meldner Gergely techeni mester 1588-ban említettik.[11] Az 1600-ban említett János miskolczi mester *az csiszárművet* Kassán Tamás mesternél tanulta.[12]

Ez évben Szaniszló eperjesi csiszár a bártfai csiszár czéhhel viszálkodik,[13] 1604-ben Rozsnyón a csiszárok a nyereggyártókkal, lakatosokkal, szíjgyártókkal és *creuzmacher*ekkel vannak egy czéhben.[14] Az 1632-ben Nagy-Szombatban lakó Csiszár György Kassáról származott el.[15]

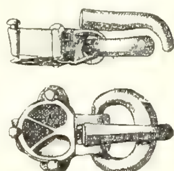
Gergely pesti *paizsgyártó* 1492, Péter rimaszombati 1560, Benedek nagyváradi 1561 említtetik. Márton pozsonyi mesternél tanult Péter 1568-ban.[16] Gergely, János és Balázs eperjesi mesterek (1594); Gergely (1601.) az egyesült nyereggyártó-, csiszár- és asztalos czéhhel együtt tanusítja, hogy János paizsgyártó Eperjesen atyjánál tanult.[17] *Kemény Lajos.*

MEDGYESI ARANYLELET. A folyó 1905. év tavaszán a soproni múzeum két kis aranycsatot s egy nagyobb, szintén aranyból való töredéket szerzett meg vétel útján, a mely tárgyak a sopronvármegyei Medgyes község «Goldberg» nevű szöllejében találtattak. Nevezett község a Fertő mellett fekszik s az úrbéri elkülönítés előtt Sopron városához tartozott. A «Goldberg» elnevezés arra mutat, hogy e helyen valószínűleg már régebben is találtak arany-

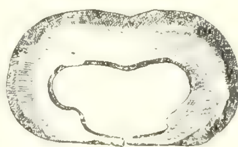
[1] Kassa város levéltára 2681. — [2] Ugyanott 2842/51 sz. — [3] 3036/10. — [4] 3837/140. sz. — [5] 1612/16. sz. — [6] 2551. és 3837/5. — [7] 4467/13. — [8] 2679. — [9] 3285/94. — [10] 3743. — [11] 3837/98 és 4070/120. — [12] 4883. — [13] 4908/17. — [14] 5099/23. — [15] Kassa titkos lvt. U. Nagy. 31. sz. — [16] 2887. — [17] 5323/55. sz.

tárgyakat, a kínált darabokról pedig valószínű, hogy nagyobb kincsleletből valók. Múzeumunk ismét olyan lelettel gazdagodott, a milyen vármegyénkben még nem akadt.

A medgyesi két aranycsat (1. ábra) úgy alakjára, mint nagyságára és súlyára nézve egymással teljesen egyforma. A csat *karikája* tojásdad alakú, kerek átmetszetű és kifelé vastagodó ; a karikára ráhajló *tüskéje* ugyanolyan vastag, mint a karika, szintén kerek átmetszetű, a töve felé szélesbül és egyenes metszésű lappal végződik. A csat *teste* almandinokkal ékített rekeszes mű és pedig tojásdad, a karika és tüske felé laposodó alakban egy háromszögű s oldalvást

1. ábra. 2/3 n.

2. ábra. 2/3 n.

egy-egy tojásdad rekeszszel. Az almadinok alá rakott külön aranylemezke vagy folia különösen egyik oldalsó almandin fényén tisztán meglátszik. Mindegyik csaton ugyanabból az oldalsó rekeszből kihullott az almandin s e rekeszekben még benne van a kénes gyúrma, a melylyel a rekeszek félig ki vannak töltve. A test lapos falához két erősebb félgyűrű van forrasztva, a melyek a testet a bőrszíjt befoglaló szélesebb, vékony aranylemezzel összekötik. E két félgyűrűben mozog a csat karikája s a két gyűrű között a karikát szintén gyűrűben átfogó tüske. A szíjt három szögecs szorítja a test alsó lapja s a gyűrűkkel a testhez erősített aranylemez közé. E szögecsek a test falához forrasztott kicsike hengerekben mozognak, a melyek szabályosan arányos elhelyezésükkel a test oldalfalán, úgy, mint a szögecsek fejei a test felső lapján diszítő motivumnak tűnnek. Egy-egy *csat* súlya : 18·25 gr., a *test* hossza : 1·3 cm., szélessége : 1·1 cm., magassága pedig : 0·5 cm. A *karika* hossza : 1·6 cm., szélessége : 1·4 cm., legnagyobb vastagsága : 0·4 cm. A *tüske* hossza : 1·8 cm.

Az aranylelet harmadik darabja áttört mívű, hosszúkás, tojásdadalakú, trébelt aranylemez (2. ábra), a mely első pillantásra nagyobb csat karikájára vall. A lemez megmunkálása olyan durva, hogy a rekeszes mívű csatokkal szinte nem hihetjük összetartozónak. Súlya : 15·5 gr., hossza : 4·8 cm., szélessége : 2·8 cm.

A lelet anyaga színarany, s ez a körülmény, valamint a hazai közeli analógiák : a puszta-bakodi, apahidai, mezőberényi és komáromi aranycsatok letetünket a rekeszes ötvösség megjelenésének kezdő idejébe utalják. Riegl Alajos a krainburgi csatokról írt tanulmányában a medgyesi aranycsatokkal teljesen azonos darabot közöl,* a mely a bolognai «Museo civico»-ban őriztetik, de a melyről közelebbi adataim nincsenek.

Soprony, 1905. október. *Kugler Alajos.*

* Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission 1903. I. B. 229. l.

AZ ESZTERGOMI LIPSANOTHEKÁRÓL. Legrégibb leltárunk bizonysága szerint 1083 és 1099 közt volt Pannonhalmán egy zománczos ereklyetábla, a mely a szt. keresztből egy részecskét foglalt magában. Ugyanez áll az esztergomi bizanczi zománczos ereklyetábláról is, a melynek kora is megegyezik a mienkével. Ekkoráig senkinek sincs tudomása, hogy hazánkban két ilyen szakasztott egyforma ereklyetábla létezett volna.

Dankó József tévesen állítja, hogy az esztergomi bizanczi zománczos ereklyetábla 1528-ban már meg volt az esztergomi kincstárban,* mert a leltár, a melyre hivatkozott, egy szóval sem említi a punctum saliens-t, a mely a szóban levő ereklyetáblát hasonló műtárgyaktól megkülönbözteti, erről csak a Kutassi János esztergomi érsek hagyatékát fölsoroló 1609-ből való leltár ** emlékezik meg, a mely t. i. kiemeli ezen ereklyetáblát jellemző két alakot Constantinust és Helenát. Valószínű, hogy Kutassi János esztergomi érsek és 1597-től 1601-ig pannonhalmi kormányzó a legjobb szándékkal vitte magával zománczos ereklyetáblánkat, hogy t. i. az ne kerüljön illetéktelen kezekbe; de mivel halála után Pannonhalmán nem voltak szerzetesek, a kik azt visszakövetelték, világos, hogy mikép maradt e XI. századi nagybecsű ötvösművünk az esztergomi kincstárban és lett elévülés folytán annak tulajdona.

Pannonhalma, 1905, október 24. *Gyulai Rudolf*,
pannonhalmi könyvtáros.

KÓKAI HONFOGLALÁSKORI LOVASSÍROK. Kókán özv. gróf Pálffy Pálné birtokán a munkások földforgatás alkalmával több honfoglaláskori lovassírra bukkantak. A munkások ezen sírokban levő vastárgyakra semmit sem ügyeltek, összetörték és elvetették azokat addig, a míg Schaeffner Károly gazdász úr figyelmes lett ezen sírmezőre és a további munkálatoknál jelen volt. Azonban a sírok legnagyobb része, sajnos, már akkor fel volt dúlva és így Schaeffner úrnak csak egy sértetlen és egy már régebben feldúlt sír felbontásánál sikerült jelen tenni és csak ezen két sír mellékleteit sikerült néki a pusztulástól megmenlenie. A sértetlen sírban a csontváz kelet felé fordított arczczal feküdt. Észak felé irányzott lábánál lókoponya és néhány lócsont volt. Míg az emberi csontváz teljesen ép és sértetlen, addig a lócsontváz szerfölött hiányos volt oly annyira, hogy a koponyán és a négy lábszárcsonton kívül alig volt más lócsonttörmelék a sírban. Az emberi csontváz mellett feküdt még egy jól kifejlődött kutyának a koponyája is. Ezen érintetlen sírban lévő régiségek: két nagyon jó állapotban lévő kengyelvas és egy szintén teljesen ép zabla. Mind a három tárgy a honfoglalás-kor formáit mutatja. A két kengyelvas talpa kiszélesedő és mindkét oldalán a talp egy kissé lehajlott. A talp alján a két lehajlás között huzódik végig egy, a lehajlásokkal egyenlő magasságú gerincz, a mely a talp alsó részét két szabályosan hornyoló barázdára bontja. A kengyelvas két szára keskeny és lapított. A szíj befogadására szükséges lyuk az egyik

* Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából 61. lap.
** U. o. 163—164. ll.

kengyelvasnál szabályos, a másiknál szabálytalan négyszög; úgyszintén az egyik kengyelvas szíjtartó füle lapos, míg a másiké hajlott. A sírban lévő zabla úgynevezett csikózabla. Két $8^{1}/_{2}$ cm. hosszú tagja mindkét végén vissza van hajlítva. A két zabolatagnak egyik vége egymásba van akasztva, másik végén pedig egy-egy 33 mm. átmérőjű lapított gyűrű van beillesztve. A másik sír, a mely az előbb említettől távol feküdt, már meg volt bolygatva. A csontok nem feküdtek rendben, hanem össze-vissza és igen sok csont hiányzott is a vázból. Ezen sírban csak az előbbi kengyelvasakkal teljesen megegyező alakú kengyelvas volt az egyedüli melléklet. A két csontváz a homokos földben feküdt és körülette sem a kőnek, sem a fának nem volt nyoma. Azon körülménynek, hogy homokos föld takarta ezen honfoglaló magyarok földi maradványát, köszönhető az a tény, hogy a sírban levő vasmellékletek megtartották eredeti alakjukat és teljesen sértetlenül kerültek elő ezeréves sírjaikból.

Ifj. Frey Imre.

BEZDÁNI MAGYAR KARD. Bezdán község (Bácsmegye) határában lévő erdőben irtás közben szétszórt emberi csontok között egy nagy magyar kardot leltek. A kard 113 cm. hosszú és pengéjén, a mely 54 mm. legnagyobb szélességből egyenletesen keskenyedik 35 mm.-ig, keresztvastól kezdve 38 cm. távolságnyira vércsatorna húzódik. Markolata 16 cm. hosszú és rajta három köralakú beveréses jelzés van. Szélessége a keresztvasánál 36 mm. és gombja felé folytonosan keskenyedik. Keresztvasa teljesen zárt ∾ alakú. Szélessége 21 mm. és rajta két párhuzamos gerincz vonul végig. Szélei kissé kihajlítottak. A keresztvas két zárt gyűrűjének átmérője 4 cm. A kard gombja, a mely 65 mm. átmérőjű, kissé hornyoló szabálytalan kilenczszög. A gomb közepén van egy 26 mm. átmérőjű és 8 mm. magas kipuposodó dudor. A kardot XV. századinak itélem. *Ifj. Frey Imre.*

SAMARJAY DÁNIEL. Mint ötvös-mester működött Nagyszombatban az 1689—1732-ik években.* Mesterségét ugyanott, Kaján Mihály ötvösnél tanulta s az 1689-ik évben felszabadult. Műve trébelt lap a nagyszombati ötvösczéh ládáján, mely jelenleg a budapesti Iparművészeti Múzeumban őriztetik. Maga a faragott faláda, a rajta levő évszám szerint, az 1669-ik évből való. Samarjay műve vésett és vert, aranyozott ezüst lap, közepén felirat s ettől jobbra-balra egy-egy domborművű hólyagos billikom ábrája. A felirat, mely Samarjayra s az akkori nagyszombati ötvösökre vonatkozik, így szól: «Anno 1689 Die 9 Januarii. Én Kaján Mihály uram tanítványa Samarjay Dániel ezen munkát csináltam felszabadulásomkor, melyet az nemes ötvös czének is offeráltam. Ez időben pedig ezek voltanak czéhbeli mesteremberek Kaján Ötvös Mihály uram chémester, ő kigyelme aranyozta meg ajándékon, Porten Dániel uram öregieb mester, Homolya Nagy Ferencz uram, Horváth Gergely uram, Váradi Pál uram kulcsos mester, Tolnai István uram ifjú mester.» *Kemény Lajos.*

* L. Arch. Ért. 1904. évf. 394. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A SZEPESHELYI SZENT MIHÁLY OLTÁR.

A szepeshelyi székesegyház régi oltárai közül egy erősen elüt a többitől. A főoltár, a három királyok oltára, Mária halálának, megkoronázásának oltára szekrényeit fából faragott szobrok, csoportok foglalják el, a festett dísz a szárnyak és predellák diszítésére szorítkozik. A szent Mihály oltár középső részén festménynyel találkozunk. Már ez a körülmény is fölkelti a szemlélő figyelmét, még inkább azonban a kép művészi sajátságai, a melyek nagyon különböznek a többi oltár festményeinek jellemző vonásaitól. (1. kép.)

«Az oltár főrésze a lelkeket mérlegelő szent Mihály árkangyalt ábrázolja szinte klasszikus rajzzal s ragyogó szinezéssel. Kissé nyulánk alakja tele van földöntúli bájjal, mely a németalföldi Memling danzigi Utolsó itéletének szent Mihály alakjáéval vetekedik. Szepeshelyen szent Mihály tartása nyugodtabb, de kifejezése, főleg azonban pompásan rajzolt kezeinek mozdulata nem kevésbbé beszédes. Az angyal hófehér ruhájának redőzése klasszikus, bársonybrokát palástja, de különösen szárnyai a szivárvány szineinek élénkségével hatnak. Figyelemre méltó anatomiai tudás nyilvánul a mérleg egyik serpenyőjében térdelő meztelen alakon, a mely a lelkeket jelképezi s a melylyel szemben a másik serpenyőben fekete szörnyeteg képében a gonoszt látjuk.» Ennek a lelkes méltatásnak, a melyet Divald Kornél az oltár főrészének szentel,* leginkább az az érdeme, hogy egy olyan czélzást foglal magában, a mely a festmény lényegét érinti. Memling danzigi oltárának említése arra vall, hogy Divald — ha csak sejtelemszerűen is — a németalföldi művészettel hozza kapcsolatba a Szent Mihály oltár főképét.

A danzigi Mária templom híres oltárának középső képén is, a melyet a művészettörténet Weale ismételt tiltakozása ellenére is Memling legkiválóbb művei egyikének ismer el, Mihály árkangyal lelkeket mérlegel. Ott a világ birája és a szentek serege alatt áll, az üdvözültek és elkárhozottak sokaságának közepette, Szepeshelyen a festmény egész síkját elfoglalja. A két ábrázolás közötti hasonlóság, vagy inkább az

* Szepes vármegye művészeti emlékei. II. (1906) 34. köv. l.

összehasonlítás lehetősége nem épen magában a typusban rejlik, mert hiszen a lelkek mérlegelésének motivuma az árkangyal ábrázolásában hagyományos és épen a középkorban gyakoribb, mint a másik typus, a mely szerint Szent Mihály a gonoszt lesújtja és a mely az újkor festészetében, különösen délen, akkora szerepet játszik.* Nem ez az általános ikonographiai hasonlóság juttathatta Memling művét Divald eszébe, hanem a két alak egyéb megegyező vonásai. Ezek a vonások csakugyan olyan szembeötlők, hogy méltán tételezhetünk föl valami összefüggést a pompás danzigi oltár és a szerényebb szepeshelyi mű között, ha ez az összefüggés csak a közös — németalföldi — eredetben rejlik is.

Memling oltára, melyet egy danzigi kalóz 1473-ban zsákmányolt egy Olaszország felé vitorlázó hajón, a XV. század hetvenes éveinek elején keletkezett. Mintegy két évtizeddel régibb egy hasonló tárgyú, nagy mű, a németalföldi festészetnek szintén nevezetes emléke.

Francziaországban, a beaunei kórházban őrzik azt a szárnyas oltárt, a melyet Nicolas Rolin, a burgundi herczeg kanczellárja adományozott a kórháznak. Rolin neve fűződik hozzá a németalföldi festészet legkiválóbb alkotásainak egyikéhez is. 1425 körül festhette Jan van Eyck azt a képet, a melyet a kanczellár az autuni templom számára készíttetett és a mely ma «Rolin kanczellár Madonnája» név alatt a Louvre gazdag képtárának fő büszkeségei közé tartozik.

A beaunei kórházat (Hôtel-Dieu) Rolin 1443-ban alapította; az ő ajándéka volt a szárnyas oltár is, az intézet legnagyobb ékessége. Az oltár középső képe az utolsó itéletet ábrázolja. Fölül, középen Krisztus trónol, alatta a földön áll Mihály árkangyal, kezében a lelkek mérlegével, négy, kisebb alakban ábrázolt, lebegő angyal között, a kik az utolsó itélet harsonáit fújják. Az előtérben egy-egy föltámodó férfi és női alakot látunk. A középső képhez csatlakoznak a szárnyak festményei: legfölül két-két angyal Krisztus kínszenvedésének jelvényeivel, lejebb Mária és Keresztelő János, az apostolok, egyházi és világi előkelőségek, továbbá nők, képmásszerű kivitelben. A föld szinét föltámadók alakjai népesítik be. A baloldali szélső szárnyon a mennyország kapuját látjuk, a jobboldalin a pokol torkát, az elkárhozottak bukásával. A szárnyak külsejét, középen Szent Sebestyén és Remete Szent Antal szoborszerűen festett alakjai, az angyali üdvözlet jelenete, továbbá az oltár adományozójának, Nicolas Rolin kanczellárnak, az aranygyapjas rend lovagjának és második feleségének, Guigone de Salinsnak térdelő képmásai diszítik.

* Figyelemre méltó azonban, hogy a danzigi oltáron a nyugodtan álló, de vértezett árkangyal hosszú nyelű keresztjének végével sujtja le a mérleg egyik serpenyőjében levő elkárhozott lelket, Petrus Cristusnak a berlini múzeumban levő oltárán pedig a mérleg hiányzik, az árkangyal keresztes végű dárdáját egy ördögalakba döfi és kardot emel a legyőzött gonosz ellen.

A hatalmas oltár ötven év óta Crowe és Cavalcaselle meghatározása alapján mint Rogier van der Weyden műve szerepel a művészettörténeti irodalomban. Ma is ez az általános fölfogás.* Lényegesen más eredményre jut F. de Mély, a ki a «Gazette des Beaux-Arts» idei évfolyamában terjedelmes tanulmányt szentelt a beaunei oltárnak. Tanulmánya a következő mondatokban összefoglalt végső következtetéseket tartalmazza «A beaunei szárnyasoltárt a kórház számára Rolin

I. SZENT MIHÁLY OLTÁRA A SZEPESHELYI SZÉKESEGYHÁZBAN.

kanczellár és neje, Guigone rendelte meg. 1443 táján kezdhették meg. Az *Utolsó itélet* 1448 előtt készen volt, a szárnyak külseje 1452 előtt. A munkában több művész működött közre: nagyon valószinű, hogy Rogier van der Weyden festette a képmásokat; talán Dirk Bouts dolgozott az elkárhozottak képein. Másodrangú művészektől, tanítványoktól valók kétségkívül a többi részek. — De Hans Memling az, a ki, még inkább mint az I. M. monogrammal, csudatévő ecsetjével jelölte meg

* L. pld. *Voll,* Die altniederländische Malerei von Jan van Eyck bis Memling. Lipcse 1906. 61. l.

a középső képen Krisztus, a Szent Szűz, szent János alakjait és különösen az utólérhetetlen Szent Mihály finom arczát.»[1]

Mély tehát beható chronologiai tanulmányai alapján megerősíti azt az általános nézetet, hogy az oltár 1443 után, 1450 körül készült el, de annak legértékesebb részeit Memlingnek tulajdonítja, holott az oltár mai napig Rogier van der Weyden legkiválóbb műveinek egyike gyanánt szerepelt. Csudálatos, hogy *Mély* egy szóra sem méltatja azokat a föltevéseket, a melyek Memling születésének évére vonatkoznak. Általában azt hiszik, hogy 1430 és 1440 között született,[2] Weale 1430 és 1435 között keresi születésének évét,[3] Voll meg épenséggel azt mondja, hogy «1440 tájára tehető, minthogy első, ma ismeretes festményei kevéssel 1476 előtt keletkeztek és a művészi készség magas foka daczára is némi fiatalosságot árulnak el későbbi műveihez képest.»[4] Ha tehát a beaunei oltárt már 1443-ban megrendelték és ha az a része, a melyen Mély Memling közreműködését véli fölismerni, 1448-ban már készen volt, akkor a művésznek — a közkeletű adatoknak megfelelően — lehetetlenül zsenge korában kellett művét elkészítenie. Memling életének, műveinek egész chronologiáját fölforgatná, ha Memling keze nyomát a beaunei oltáron csakugyan fölfedezhetnők. *Mély* azonban ugyancsak ingatag alapra építi föltevését. Krisztus ruhájának széles szegélyén sajátságos, héber betükre emlékeztető irásjegyek láthatók, a melyek között Memling monogrammját, az I. M. betüket véli fölfedezhetni. Ez az alapja összes következtetéseinek, ehhez a «fölfedezéshez» fűzi az oltár egyes alakjaira vonatkozó megfigyeléseit. Maga is beismeri, hogy a «föliratot» még nem érti, de azért jelentőséget tulajdonít neki. Az ilyen titokzatos jegyek XV. századbeli festményeken gyakran előfordulnak; nagyon is kétséges, van-e valami értelmök.[5] Mindenesetre elhibázott dolog, ha valaki ilyen alapon akar messzemenő következtetéseket vonni.

A beaunei oltárt továbbra is Rogier van der Weyden művének kell tekintenünk. Az ő hiteles festményeinek sorozatába könnyen, erőszakosság nélkül beilleszthető.

A beaunei oltár azért érdekel ez alkalommal közelebbről, mert annak egy részlete és a szepeshelyi Szent Mihály oltár főképe között határozott, félre nem ismerhető rokonság van.

Mély elragadtatással, lyrai lendülettel magasztalja a beaunei utolsó

[1] *F. de Mély*, Le retable de Beaune. Gazette des Beaux-Arts, 3-e période, tome 35-e, 130. lap.

[2] *Woermann*, Geschichte der Kunst, II. 433. l.

[3] *Weale*, Hans Memlinc, London, 1901. 8. l.

[4] I. h. 175. l.

[5] Ilyen jegyek egész sorát látjuk a Mária halálát ábrázoló oltárképen is Csütörtökhelyen. Gondoljunk különben azoknak a sárgarézmedenczéknek (ú. n. nürnbergi tálaknak) a «kufikus» fölirataira, a melyek megfejtésével annyit vesződtek hiába, míg mai napság lemondtak róla, hogy valami értelmet keressenek bennök.

itélet Szent Mihály alakját. Ez az alak csakugyan igen nagy szerepet játszik a festmény oekonomiájában. Nagyságával, kifejezésével szinte fő tényezője a hatásnak, úgy, hogy a fölötte trónoló Krisztus majdnem jelentéktelenné válik. A festmény egész magassága 2·15 méter; ennek épen felét az árkangyal alakja foglalja el. (2. kép.) A művész egészen egyházi fölfogással ábrázolta Szent Mihályt. Az utolsó itéletnél nincsen

2. SZENT MIHÁLY ARKANGYAL.
(A beaunei kórház szárnyas oltárának részlete.)

cselekvő szerepe, inkább néma, engedelmes eszköze az isteni igazságszolgáltatásnak. Azért ruházata is egészen egyházi, semmi sincs benne a későbbi ábrázolások harcziasságából. Testét hosszú, fehér karing födi, a mely alúl és a kézelőkön hímzett sávokkal van diszítve; a fölött hosszú, aranynyal átszőtt pompás palástot visel, a mely gyöngyökkel van szegélyezve és a melyet az angyal mellén nagy, kerek, drágaköves csat tart össze. Bal válláról hímzett stola vonul alá, derekáig. Rendkívül gonddal festett hatalmas szárnyai tarka színekben pompáznak.

Az árkangyal feje magasságába emelt jobb kezével a nagy mérleget tartja. A mérleg fölemelkedő bal serpenyőjében meztelen férfi kis alakja térdel, áhítatosan fölfelé tekint, kezeit imára emeli: az üdvözült lélek. A sülyedő jobb serpenyőben térdelő férfi a rémület taglejtésével és arczkifejezésével tekint lefelé: az elkárhozott lélek. Az árkangyal bal tenyerének a mérleg karjára gyakorolt gyönge nyomása elég volt ahhoz, hogy a mérleget megbillentse: a mérleg érzékeny nyelve erősen elhajlik, — az itélet ki van mondva. Jellemző, hogy Szent Mihály szerepe ez egész mechanikai folyamatban a lehető legkönnyebb. A mérleg felső gyűrűje hüvelykujjára van fűzve, karját minden erőlködés nélkül emeli föl, a mint a mérleg legkönnyebb érintésének is engedelmeskedik. Igy vált lehetségessé az, hogy a művész majdnem teljesen frontalis helyzetben, csak a törzsnek a kar fölemelése által okozott, alig észrevehető elhajlásával, ábrázolhatta az angyal alakját. Arcza egészen szemközti nézetben mutatkozik, híjával van minden kifejezésnek, a mint a test egyes tagjainak mozdulata is csak a cselelekvény következtében föltétlenül szükséges formában jut kifejezésre, a test mozgékonyságának hangsúlyozása nélkül. Már nem olyan archaikus, fejlettebb jellegű az árkangyal alakja Memling danzigi képén. A szigorúan frontalis helyzet már enyhült, a test tagoltsága, a két láb különböző functiója határozottan kifejezésre jut. Az angyal valósággal tartja a mérleget, bár — túlvilági lényének megfelelően — erőfeszítés nélkül. Élénkebb cselekvés váltja föl a néhány évtizeddel régibb művészet hieratikus nyugodtságát, az ábrázolás eszközei gazdagabbakká, változatosabbakká válnak. Haladást mutat a compositio is, az árkangyal alakjának a festmény síkjában való elhelyezése és egyúttal a térbeli környezethez való viszonya. A danzigi oltárnak már ez a része is — a többire ez alkalommal nem térhetünk ki — tagadhatatlan fejlődésről tesz tanuságot.

A szepeshelyi Szent Mihály oltár főképén a beaunei árkangyalnak a főbb vonásokban megfelelő reproductióját látjuk. A másfél méter magas és 73 centiméter széles festményen Szent Mihály alakját egymagában ábrázolta a művész. Nem tartozik egy nagyobb compositióhoz, a szárnyakon sem találjuk meg az utolsó itélet kiegészítő részeit. A lelkek mérlegelése az egyedüli motivum. Ennek megfelelően megváltozott a színtér. Az árkangyal nem szabadban áll, hanem épület belsejében, a mely távlatilag föltüntetett márványpadló és hátterül szolgáló, egyszerű, csúcsíves tagoltságú falburkolat által jut kifejezésre. Magának az angyalnak tartása teljesen megfelel a beaunei képnek. Ugyanaz a frontalitás, a mozdulatnak megkötöttsége ismerhető föl benne. De ugyanaz a typus is; majdnem vonásról-vonásra megegyeznek a ruházat részletei, sőt annak elrendezése is. A jobb kar helyzete, az ujjak elrendezése, vonásról-vonásra megfelelő. Némileg más a bal kar mozdulata, de ez az eltérés

is olyan, hogy csak az ábrázolás alapját képező beaunei példány révén érthető meg. Valóban, a szepeshelyi angyal bal kezének mozdulata mitsem fejez ki, érthetetlen, ha nem tudjuk, hogy Beauneban a mérleg egyik karját szorította le. A mozdulat, sőt az újjak elrendezése is megmaradt ugyan a szepeshelyi képen, de minthogy a mérleg arányai megváltoztak, a mozdulat értelmetlenné vált. Csekélyebb jelentőségű különbségek észlelhetők a palást diszítésében, valamint abban a körülményben, hogy az angyal jobb válláról is hosszú stola húzódik alá.

Lényeges eltérést tüntet föl a két angyal arcza. A beaunei kép a régi németalföldi festők valódi typusát tünteti föl: hosszú ovalis arczot, hosszú orrot, kissé kidülledt szemeket, magas, gyér szemöldököt. A szepeshelyi angyal arcza ehhez képest — a főarányok megmaradása ellenére — sajátságos, modern hatást gyakorol. Ugyanez tapasztalható különben a fehér ruhán is, a melynek elrendezése ugyanaz maradt, de hajtékai mereven, keményen, szinte bádogszerűen vannak megfestve, a beaunei ruha finom, discret kivitelével szemben. A mérleg jobb serpenyőjében térdelő alak is föltünően gyönge — és modern. A másik serpenyőben pedig nem látunk meztelen lelket, hanem ágas-bogas szarvú ördögöcskét. Ezeket az eltéréseket csak a festmény későbbi helyreállításának, átfestésének tulajdoníthatjuk.

A szepeshelyi székesegyház kibővítése után azt az 1478. év október hónapjának 28. napján fölszentelték. A fölszentelési okmány a templom tizenegy oltára sorában Szent Mihály oltáráról is megemlékszik.* Nincs okunk benne kételkedni, hogy a fölszentelési okmányban ugyanarról az oltárról van szó, a mely napjainkig fönmaradt. Az oltár azonban többféle viszontagságon ment keresztül. «Az egyház a vallási és politikai zavarok alatt sokat szenvedett. A hussiták több alkalommal dúlták föl a káptalant és egyházat; később Bocskay, Bethlen, Rákóczi és Thököly szintén több mint egy alkalommal földúlta és kifosztotta a káptalant és egyházat. Ezeknek a dúlásoknak a nyomai mind mai napig több síremléken, nevezetesen Szapolyai Imre és István nádorok és szepesi grófok, valamint hethesi Pethe Márton szepesi prépost emlékén láthatók. Ez okból több oltárt helyre kellett állítani; így Szent Mihály árkangyalét is, miről a következő fölirat tanuskodik: «*Renovatum sumptibus Rdi Dni Caspari Hoffmanni Can. Scepus. In Anno Dni 1. 6. 3. 4.*»** Az oltár tehát 1634-ben olyan rossz állapotban volt, hogy helyre-

* «. . . aliud altare ibidem descendendo penes columnam est in nomen, & memoriam B. Michaelis Archangeli, omnium Fidelium Defunctorum . . .» *Wagner,* Analecta Scepusii I. (1774), 350. l.; *Hradszky,* Initia, progressus . . . Capituli Scepusiensis (1901), 120. l., v. ö. *Divald,* i. m., 51. l.

** *Hradszky,* i. m. 123. l.

állítása szükségessé vált. E helyreállítást olyannak képzelhetjük, a milyenen a többi szepeshelyi oltár, nevezetesen a főoltár is, a XVII. században keresztül ment. Az oltár fából faragott, megsérült architektonikus részeit barokk stilusú alkotó részekkel cserélték föl, a festmények megrongált részeit kijavították.

A szepesi püspökség fölállításakor (1776) Salbeck Károly, első szepesi püspök, a szentegyház kijavításáról, díszítéséről is gondoskodott. Az 1779. évben valamennyi oltárt helyreállították, újonan befestették és a szükséghez képest megaranyozták.*

Az oltár első helyreállítására és Hoffmann kanonok adományára vonatkozó fölirat ma már nem látható az oltáron. Nincsen meg predellájának festménye sem, a mely Hradszky József följegyzése szerint Veronika kendőjét ábrázolta, Krisztus arczképével.

Ismeretes, hogy a székesegyházat legujabban Császka György szepesi püspöksége idejében állították helyre, az 1888—1889. években. Ez alkalommal Szent Mihály oltárát is eltávolították régi helyéről, mostani helyén állították föl, megfosztották XVII. századbeli barokk foglalatától, új «stilszerű» foglalattal látták el és kétségkívül a festményeket is újból átfestették.

Nem csuda, ha a három utolsó évszázadban végrehajtott helyreállítások után az oltár főképe ma már csak erősen megváltozott, elfátyolozott alakban, de mégis eredeti szépségének teljes elenyészte nélkül áll előttünk. Szent Mihály alakjánál — úgy látszik — még többet szenvedtek az oltár szárnyain levő festmények. Az oltár nyitott állapotában a szárnyakon a négy egyházatya képe látható, balra felül Szent Jeromos, bibornoki ruhában, alul Szent Ambrus, teljes püspöki diszben, jobbra felül Szent Gergely, hármas koronával, alúl Szent Ágoston, püspöki díszben, lábainál gyermek alakjával. Ez alakok aranyos háttere, épúgy mint az árkangyal képe fölső részén, mustrázott. Az igen szép díszítmények legszembetünőbb ismétlődő motivuma sas, hátrafordított fejjel. Az oltár csukott állapotában nyolcz egyes alakot látunk, síma, aranyos háttérre festve és pedig a szélső szárnyon balra fölül Szent Balázst a farkassal, alúl barii Szent Miklóst, jobbra fölül Szent Egyedet őzzel, alúl Szent Erazmust, a vértanú halálát jelző orsóval és tekercscsel. A belső szárnyakra a négy evangelista alakja van festve, balra fölül Szent János, alúl Máté, jobbra fölül Lukács, alúl Márk, mindegyik a maga jelvényével és nevét föltüntető irásszalaggal. Mindezek az alakok annyira át vannak festve, el vannak torzítva, hogy bajos őket megitélni. Itt-ott átcsillámlik a motivumok szigorú szépsége, a ruházatoknak eredetileg

* «*Arae omnes renovatae*, novo colore tinctæ et pro necessitate inauratæ sunt». *Hradszky*, i. m. 134. l.

finom, gondos kivitele, az arczok jellemző alkata, nemessége, de mostani állapotukban teljesen alkalmatlanok arra, hogy összehasonlító tanulmányozás alapjáúl szolgáljanak.

Szent Mihály szepeshelyi oltára 1478-ban már a templomban volt. A beaunei oltár, a melynek egyik legfőbb alakja szolgált a szepeshelyi oltár középső képének mintául, 1450 körül elkészült. Oltárunk keletkezésének idejét tehát az 1450 és 1478 közötti időre kell tennünk. Kétségtelennek tartom, hogy németalföldi művész munkája, a mely kereskedés útján került Szepeshelyre.

Nem meglepő, hogy a beaunei oltár csudálatos szépségű árkangyala volt a szepeshelyi oltár főképének a mintája. Rogier van der Weyden, a beaunei oltár mestere, 1400 körül született Tournaiban, 1464-ben halt meg Brüsszelben, a hol városi festő volt. A XV. században a brabanti iskola legfőbb mestere, a ki azonban iskolája keretén kívül is óriási befolyást gyakorolt a korabeli németalföldi festészetre. Hatása az egész XV. századra kiterjed, sőt átmegy a következő századra is. Művészete nem olyan hatalmas, mint Jan van Eycké, de könnyebben, közvetlenebbül megérthető. Nem olyan merész újító, nem szakit annyira a múlttal, egyes művei nem tanúskodnak annyira az ábrázolás eszközeiért való küzdelemről. Alakjai sokszor sajátságos anatomiai elferdüléseket mutatnak, képeinek elrendezése laza, archaikus, de sokszor megragadó közvetlenséggel képes személyeinek érzéseit kifejezésre juttatni, sokszor olyan finom ötletei, költői gondolatai vannak, a melyek forrásúl szolgálhattak kortársainak és követőinek. Leghíresebb képeinek egyike, a Krisztus levételét a keresztről ábrázoló festmény az Escorialban, azok közé a művek közé tartozik, a melyeknek a hatása szinte kiszámíthatatlan. «Ezzel a compositióval a Rogier a legszerencsésebb fogást csinálta, a mely valaha egy XV. századbeli németalföldi festőnek sikerült; általa mind mai napig híresebbé lett, mint bárki más. A képet ismételve utánozták, még a XVI. században is.»* Jan van Eyck művei mindegyikében a mélyreható törekvés látszik meg, hogy valamely problemát megoldjon. Rogier eredményekkel kedveskedik, bár olykor archaikusabb a modern festészet nagy úttörőjénél.

Igen nagy lehetett azoknak a műveknek a száma, a melyek Rogier hatása alatt vagy épen egyes festményeinek mintájára az ő közvetlen körében vagy azon kívül keletkeztek. Egy híres compositio, a mely Szent Lukácsot ábrázolja, a mint az a Madonnát lefesti, több, majdnem teljesen megegyező példányban maradt fönn, a nélkül, hogy valamelyikökben Rogier eredeti művét lehetne fölismerni. A berlini Frigyes császár-múzeumban levő Szent János oltárnak van egy kisebb ismétlése

* *Voll,* i. m. 53. l

a frankfurti Städel-féle intézetben, a mely majdnem tökéletes hűséggel adja vissza az eredeti művet.

A szepeshelyi Szent Mihály oltár főképe is a mester népszerűségéről tesz tanúságot. Egyik legnagyobb művének talán legszebb részlete némileg elváltozott formában, önállóan szerepel az oltáron, a mely még archaikus elrendezésű, a melynek alakjai még aranyos alapra vannak festve. A megkapó finomságú, igazán egyházi fölfogású főalak, Rogier művészi dicsőségének tanúja, még eredeti környezetéből kiragadva sem téveszthette el hatását.

Az oltárt az idők múlása, talán erőszakos rongálás és ismételt «helyreállítás» kiforgatta eredeti mivoltából. Nekünk az a kötelességünk, hogy — a mennyire lehet — helyrehozzuk a múltak hibáit és eltüntessük azt a leplet, a melyet kegyeletes, de avatatlan kezek vontak az oltár festményei fölé. A mű szépsége, művészettörténeti jelentősége megérdemli, hogy ne hagyjuk mai állapotában. Ez alkalommal is azzal a kéréssel fordulok azokhoz, a kik a szepeshelyi székesegyház művészeti emlékei fölött őrködnek, hogy az oltár festményeit bízzák szakavatott kézre és gondoskodjanak — most negyedízben — annak helyreállításáról, a mi korunk fölfogása szerint. Talán azt is remélhetjük, hogy az oltár helyreállítása után nemcsak tisztább gyönyörűséggel jár majd annak látása, hanem művészettörténeti szempontból is új tanúlságokat meríthetünk belőle. *Éber László.*

A VASING AZ ÓKORBAN ÉS A NÉPVÁNDORLÁSKORI BARBÁROKNÁL.

A sodronygyűrűkből összefűzött vasing legrégibb emlékeit még nem ismerjük. Általánosan elfogadott vélemény, hogy keletről terjedt el az európai népeknél, de sem azt nem tudjuk, keletnek melyik országában, melyik népénél keletkezett, sem azt, hogy mikor tűnik föl először. Emlegetik ugyan az asszirokat is, egyiptomiakat is, hogy már náluk használatban lett volna, Demmin a British-Múzeumban levő dombor-művek után közli is egy Szenacherib idejebeli asszir harczosnak a képét, melyen mintha vasing volna látható * — Demmin csakugyan «Panzerhemd»-nek mondja; de a rajz után ép úgy lehet pikkelyes pánczélnak is tartani s annak is kell tartanunk; én legalább az általam ismert s figyelmesen végig nézett asszir emlékek pontosabb kivitelű ábrázolatain sehol sem találtam nyomát a gyűrűkből összefont vasing használatának,

* Die Kriegswaffen 4-te Aufl. Leipzig 1893. 161. l. 4. á. A 183. lapon pedig Denon müve után egy egyiptomi «Marschenpanzerhemd» rajza található. De milyen korbeli? A nemzeti királyok, a perzsa uralom vagy a Ptolemæusok idejéből? Vagy még későbbi?

mindig csak érczlemezekből és pikkelyekből álló pánczélt tudtam megállapítani. Ugyanezt mondhatom az egyiptomi emlékekről is. Számba jöhetnek azonban a perzsák, a kiknél a legnagyobb tökélyre emelkedett a vasing készítésében való jártasság, de ők is inkább csak a Kr. e. IV—III. század felé; az első nagy királyok idejéből származó domborműves emlékeken még nem találnak vasinges harczosokat, Herodotos sem említi akkor, a mikor elsorolja a Xerxes hadseregében levő különféle népeket s mindegyiknek leírja jellemző fegyverzetét, sőt a perzsákról egyenesen azt mondja, hogy kabátjuk haléhoz hasonló vaspikkelyekkel volt bevonva. (VII. 61. s köv. f.)

Tudomásom szerint a legrégibb emlék, mely minden kétségen kívül vasinget tüntet föl, a pergamoni Athena-szentély felső emeletének fegyvercsoportozatokat ábrázoló reliefjei közt fordul elő.*

Ezek elmondására azon nagyon tanuságos értekezés szolgáltatott alkalmat, mely dr. Rose Walther úrtól *Römisch-germanische Panzerhemden* cz. a. jelent meg a «Zeitschrift für historische Waffenkunde» f. évi (IV. k.) I. és II. füzetében. Értekezésében összeállított sok adatot, mely a római és Karoling-időszak előtti germán vasingre vonatkozik.

A római vasingre a legrégibb irodalmi adatot Polybius (Kr. e. 210—127) után hozza fel, a ki szerint az előkelőbb és gazdagabb harczosok — 10 ezer drachmánál nagyobb censusuak — a II. pún háború idején lemezes mellvért (*καρδιοφύλαξ* = pectorale) helyett lánczpánczélt — *θῶραξ ἁλυσιδωτὸς* — viseltek. (VI. k. 22—23. fej.) De általánossabban csak a császárság korában terjedt el. Traianus és Marcus Aurelius oszlopán már elég gyakran látható a vasinges katona.

Római vasing azonban nem jutott az utókorra, mindössze néhány töredék ismeretes. Rose nyolcz ilyet sorol fel, melyek közül egy a gyűrűk mellett részben pikkelyekből is álló, homokkal vegyült és öszszerozsdásodott pánczélrög Róma környékén került napvilágra, ez a berlini muzeum tulajdona; a többit Mainz területén s a Rajna mellékén, Weissenburgban, Wiesbadenben és Neuwiedenben találták s a mainzi, weissenburgi, wiesbadeni és bonni múzeumokban őriznek; egy Mainz mellett a Rajna medrében lelt darab pedig a Gimbel-féle gyűjteményből Rose birtokába jutott. Ennek és egy másik mainzi töredéknek s a római pánczélrögnek a rajzát is adja szerző; a többi más munkákból ismeretes.**

A germánoknál körülbelől a Kr. u. III. századtól kezdve volt használatban a vasing. A rendelkezésünkre álló adatokból legalább — vélemé-

* L. különben *Altertümer von Pergamon*. Bd. II. Berlin. 1885. Taf. XLIV,, XLVI. 2. és XLIX. 4., 5. Leírása Droysentől. U. o. 95., 96., 99. és 104—105. l.

** A wiesbadeni a Rose úr által idézett helyen kívül megvan a nálunk hozzáférhetőbb Demminféle munkában is. *Kriegswaffen*. 4. kiad. 276. l. 70. sz.

nyem szerint — nem lehet korábbi időre megállapítani, mert a Tacitus-korabeli kevés germán által viselt «lorica» alatt (Germ. 6.) nem kell szükségkép gyűrűkből font vasinget érteni. Mivel pedig jó három század telt el a germán földön található legrégibb vasingektől azon időpontig, a míg maguk a germánok is készítették: már a khronologia szempontjából is fontos megállapítani, kezdetben honnan szerezték be. Rose tüzetes vizsgálat alá vette a kieli és stockholmi múzeumokban levő vasingrészleteket, melyek részint holsteini mocsárleletekből (ilyen a híres thorsbergi s aztán a bockhorni), részint sírleletekből (északi Schleswig területéről a barsbülli és Schonenből: az öremöllai) származnak s arra az eredményre jutott, hogy technikájuk szerint a keleti eredet bélyegét viselik magukon s készítésük központjának a Fekete tenger partvidékét tartja, Krimet is ide számítva, honnan mint beviteli árúk jutottak az északkeleti germánsághoz.

Jóval későbbiek, V—VI. századbeliek a többi germánságtól ismert vasingrészletek. Ilyenekül hozza fel Rose a bécsi udvari múzeumban levő vidi (Dalmáczia) töredéket meg azt, mely egy gammertingi alemann sírból került a sigmaringeni Hohenzollern-Múzeumba. Ezek sorát kiegészíthetjük még egy longobárd vasing-részlettel, melyet Közép-Olaszországban a castel-trosinoi VII. századbeli barbár temető egyik sírjában találtak Ascoli Pisenohoz nem messze, az Adriai tenger közelében.*

Ezekből kiindulva, történelmileg attól az időponttól számítható a vasing használatának kezdete a germán népeknél, a mikor a gótok leszálltak a Visztula vidékéről a déloroszországi síkságra s a Fekete-tenger mellékén kelet felé a Donig megalapították a III. század első felében a hunnokig fennállt hatalmas keleti gót birodalmat.

Ha már előbb is ismerte volna a germánság a vasinget, csakis a rómaiak útján ismerhette meg. De bár a IV. századbeli nydami mocsárleletben, hol több mint 100 kardot találtak, sok a római bélyeggel ellátott lándzsa és kard — biztos jeléül római eredetüknek, a korai germán vasing-maradványok közt nincs római. Valamennyi germán vasingen megállapítható Rose vizsgálata után, hogy a nitolt (aklált) gyűrűsort összesajtolt gyűrűk sorozata váltja fel, holott a római vasingeknél összeforrasztott gyűrűk vannak a nitoltak mellett. A gyűrűk összesajtolása specifikus keleti technika.

Keleti eredetre vall különben a vasingek régi német: *sarwat*, *serk*, angol-szász: *scearo*, *scyrk*, dán: *skiort* neve is, mely nem más, mint a pánczél ismeretes perzsa neve: *zirh*, örményben: *zrah*. Az irán elnevezés nyilván az azovi tengermelléki alánoktól jutott a germánokhoz, a mint hogy bennük kell keresnünk a kaukázusi pánczélgyártás nyu-

* Monumenti Antichi della reale accademia dei Lincei. Milano. 1902. XII. köt. 269. lap, 147. ábra.

goti közvetítőit is. Mert Rose felfogásával szemben hajlandóbb volnék a vasingkészítés központjának Derbend vidékét tekinteni, melynek lakóit a középkorban egyenesen «zirch-geránoknak», pánczélkészítőknek nevezték a perzsák.

A hun idők alatt egy másik keleti szó is eljutott egy pár germán néphez a pánczél megjelölésére, nevezetesen a *zaba* vagy *zava*. Igy a Lex Wisigothorumban (641—682) fordulnak elő a következők: «Partem aliquam zavis vel loricis munitam.» Sem ebből, sem a Rose által még idézett, a zaba szó jelentését magyarázó szövegekből nem látom egész kétségtelennek, hogy itt minden más pánczélféle kizárásával egyenesen vasinget kellene érteni. A szó megfelel a török *dsebe* = pánczél szónak, a mi alatt azonban egyes török nyelvekben másféle védőfegyvert, sőt egyéb fegyverfélét is értenek, így pl. Szulejmán sejk csagataj szótára szerint: *dsebe* = tüzi fegyver, lőporos magazin, *dsïb* = sáncz, paizs, *dsïbe* = fegyver, paizs, lőporos magazin.[1] Nyilván összefügg ezenkívül még a magyar *suba* szóval is (török: csubba, mongol; szuba, czuba, kaukázusi tus és psáv: dsuba), mely ép úgy, mint a *guba* (V. ö. kun: chuba = coyretum, xire vagyis «vestis militaris ex anulis ferreis conserta»)[2] nem egyszerűen ruhát, hanem pánczélnak is használt bőrfelöltőt, bőrpánczélt jelentett.

A zaba szó különben előfordul Maurikios vagy Urbikios taktikájában, mint a turkok pánczélja. Nem bizonyos, hogy altáji turkokról vagy magyarokról szól-e munkájának e helyén; ellenben kétséget sem szenved, hogy Leo császár Árpád magyarjait értette a turkok alatt, a mikor némi eltéréssel átvette Maurikios sorait. A két szöveg így hangzik:

Maur.: *ὁπλίζονται δὲ ζάβαις, καὶ σπαθίοις, τόξοις, κονταρίοις.*

Leo: *ὁπλίζονται δὲ σπαθίοις, καὶ λωρικίοις, καὶ τόξοις, καὶ κονταρίοις* (XVIII. 48.).

Azaz: «fegyverük pedig a zaba és kard (Leonál: kard és pánczél), íjj és kopja».[3]

Akár magyarokról, akár altáji turkokról beszélt Maurikios, nem tartom valószinűnek, hogy gyűrűkből font vasinget értett volna a zaba alatt. Sőt a különös szó alkalmazása egy a byzancziak előtt újdonságszámba menő pánczélnemet sejtet, a mi a jelen esetben leginkább bőrpánczél lehetett.

Visszatérve a vasingre, még csak a magyarországi népvándorlás-

[1] Kunos Ignácz: *Sejk Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch.* (A «Keleti Szemle» 1902. évfolyamának melléklete.) 52., 53. l.

[2] Gr. Kuun Géza: *Codex Cumanicus.* 118., 272. l.

[3] Gróf Kuun Géza: *Relationes Hung. Hist. Antiqu.* II. köt. 163. l. — Pauler Gy. és Szilágyi S.: *A magyar honfoglalás kútfői.* 34. l.

kori leletekben előforduló s pánczélrészeknek tartott lánczszemek ismertetésével szándékozom kiegészíteni a föntebbieket.

A *czikói* (Tolna m.) 513-ik sírban a fej alatt 30 db. lánczszemtöredéket találtak, rája tapadt vászondarabkákkal. A lelet a M. N. Múzeum tulajdona s 4/1894. tételszám alatt van a Régiségtári Növedéknaplóba iktatva és pedig a lánczszemek 3837—3866. mellékszámmal ilyen szavakkal: «Sodrony pánczéltöredékek (30 db.) 1 cm. átmérőjű karikából, összerozsdásodott állapotban.» A sír egyéb melléklete volt: 2 pár bronz függő, 115 üveg gyöngy, 2 átfúrt kagyló, bronz karpereczpár, bronz szíjvég és agyag orsó-gomb.*

A *hőgyészi* (Tolna m.) leletnek három sírjában fordultak elő láncztöredékek. Szintén a M. N. Múzeumba került, de ajándékként s nem származik rendszeres ásatásból. Az egyes töredékek a Régiségtári Napló 24/1895. tétele alatt ekkép vannak bevezetve: «19. sz. (1. sír.) Vas lánczpánczél-töredék három karikából» — a sír állítólag feldult lovas-sír volt, melyből a kengyelt, zablát és pitykéket széthordták; «81—82. sz. (5. állítólag női sír). Lánczpánczél töredékei (?), egyikén 2 rározsdásodott üveggyöngy»; «509—520. sz. (14. sír). Vas lánczszövet töredékei. 12 db.» — Ugyane sírnak agyag orsó-gombon, bronz pitykéken és csattokon kívül állítólag még egy pár kengyel és zabla is a mellékletei közé számítandó.

A *szentes-donáti* (Csongrád m.) temető 6-ik sírjában fülbevalón és gyöngyön kívül még két gyűrűből álló vaslánczrészt is találtak.**

Mindezen leletek a szarmata-csoporthoz tartoznak; a bennük talált érmek IV. századbeliek (Czikón 31 db. nagyon kopott, tipusuk szerint egy Carus-félén kívül a többi a Konstantinusoktól s Valentinianustól és uralkodó társaitól, Hőgyészen II. Constantiustól és Valenstől valók), tehát a népvándorlás első időszakának felelnek meg a temetők, melynek központja a hun uralom ideje.

Ha a lánczszemek csakugyan vasingrészletek: akkor egy másik népvándorláskori barbár népségre, a szarmatára is megállapítható, hogy használatban volt nála a vasing. Ez első pillanatra annál valószinübb, mert hiszen a szarmaták finn-ugorokon kívül alánokból, tehát irán jellegű keverékből álló elemeket is foglaltak magukban s épen az iránságnak tulajdonítható, mint föntebb utaltunk rá, a vasing elterjedése az európai barbároknál. Ezen szempontból jó ideig magam is pánczélrészeknek tartottam e lánczszemeket s mint ilyenekre hivatkoztam a «Magyar viseletek történeté»-ben.

De jobban megvizsgálva a dolgot, kétségeim támadtak. A láncz-

* Wosinszky Mór: *A czikói sírmező.* Arch. Közl. 1895. XVII. k. 92. l, 10. sz. — Hampel V.: *A régibb középkor emlékei.* II. k. 363. l. CCXXXVII. tábla. 10., 15—17. sz.

** Arch. Ért. XX. 1900. 397. l. 2. ábra.

szemek a többi sírmelléklet szerint, a hol t. i. biztos és hiteles mellékletekre hivatkozhatunk, *női sírokban* fordultak elő. Hogy került női sírba pánczélrészlet? Az a kérdés tehát: csakis vasingből valók lehetnek-e ezen lánczszemek vagy tekinthetők másféle lánczr töredékeinek is? — Közönséges lánczná1 minden karikaszemben van egy felső és egy alsó, amahhoz hasonló, összesen tehát két más lánczszem. Ellenben a vasingben vízszintesen és függélyesen egymásba font karikasorok vannak vagyis minden egyes lánczszem négy másikat foglal magában, egy felsőt és egy alsót s ezen kívül egy jobb- és egy balfelőlit.

Sem a czikói, sem a hőgyészi töredékeknél nem tudtam megtalálni ezt a vasingfonadék megállapítására nézve döntő fontosságú 3. és 4. lánczszemet. *Nagy Géza.*

GÁTÉRI (KUN-KISSZÁLLÁSI) TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(Negyedik közlemény.)*

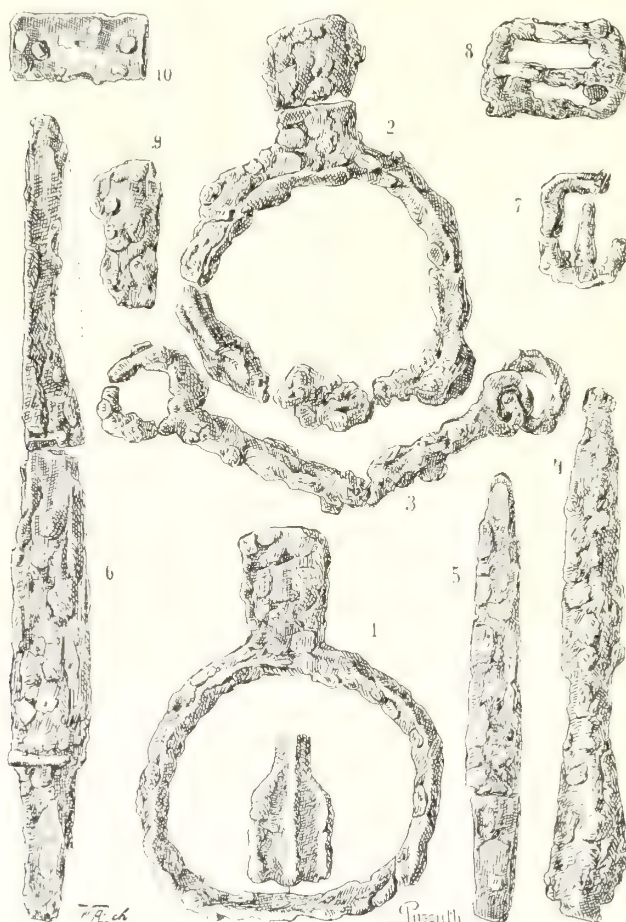
193. sír (rajzok: *a)*, *b)*, *c)*, *d)*). Mélysége 184, szélessége 120, hossza 230 cm. Lovas sir. — A sir felső részén, széléhez közel, középütt, a koponya irányában korongon készült, vastag, vörösre égetett edény töredékei feküdtek. (Az edény összeállítva 47 cm. magas amfora: 193. sír *d)* rajz.) Ennek közelében, a nyugati oldalon rosszul égetett közönséges kis edény töredékei. — Az egyenesen, kinyújtóztatva feküdt férfi csontváza annyira korhadt volt, hogy nem lehetett kiemelni. A törött állkapocs 30 jól kifejlett, keskeny foga fiatalabb férfira mutat. A kissé jobb oldalra fordult koponya egészen össze volt lapítva; fültöveinél símaszárú kis ezüst karikák (*b)* 10. sz.). — A jobb alsó kézszárcsont és a medenczecsont között nyilak (*b)* 4., 5. sz.); a kézfej mellett tőr (*a)* 6. sz.) és vaskarika. A tőr markolatán elporladozott ezüst lemezek maradványai látszottak. — A balkaron, a könyöktől a kézcsuklóig 4 darab kis pántszerű porladó ezüstlemez feküdt harántosan, a kézcsukló mellett pedig famaradványok között kova (*b)* 9. sz.), rozsdás vasdarabok, teljesen elporladott ezüstlemezekkel borított ólom szíjjvégek. — A bal czombcsonton nagyobb szíjjvég (*b)* 1. sz.) — A medenczecsont egész szélességében gazdagon meg volt rakva ólommal kitöltött vékony ezüst lemezekkel, de ezek mind annyira szétomló állapotban voltak, hogy kiemelni nem lehetett egyet sem belőlük, de még csak eredeti alakjukat s diszitésüket sem lehetett megállapítani. — Egy tömör, csuklós bronz csat (*b)* 7. sz.) a medencze középső üregéből, a farcsont belső részéből került elő.

A lovat, a férfival párhuzamosan, jobb oldalára fektették úgy, hogy felső testrészét a sírgödör keleti oldalába vájt pandalyba tolták be; az első

* A harmadik közleményt lásd Arch. Ért. 1906. 135—155. ll.

lábak patái a nyakig, a hátsó lábakéi a hasig felszoríttatták; a megszegett fej a sírgödör északkeleti sarkához szorult, tarkója felfelé állott, a majdnem függőleges irányban eső orr a sír fenekébe volt belenyomva.

A ló feje és a már említett amfora közötti térről síma felületű, egytagba öntött bronz csat (*b)* 6. sz.) került elő, mely bizonyosan a lószerszámhoz tar-

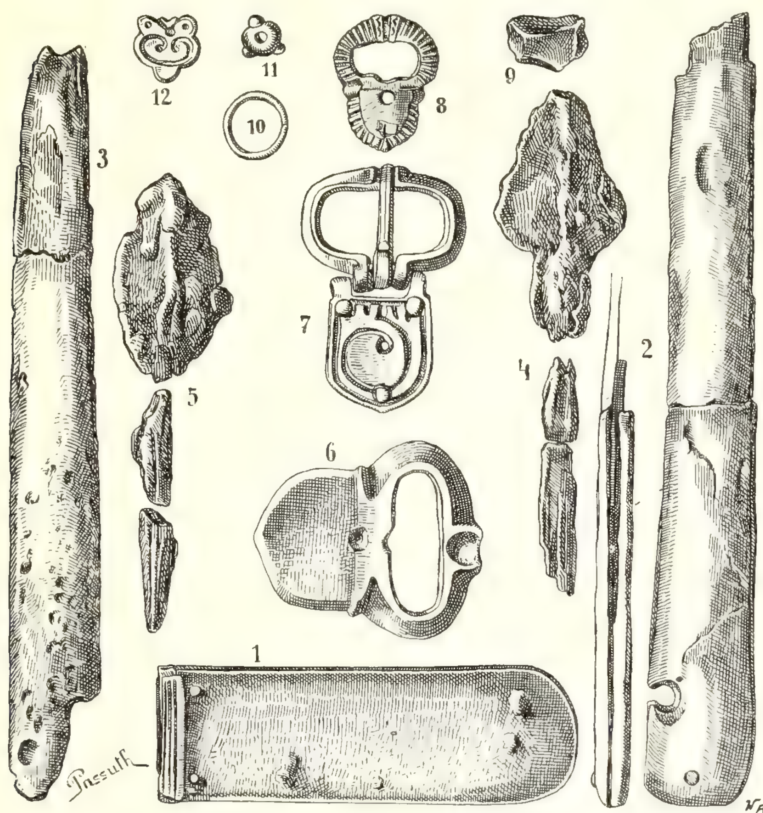

193 *a)* sír. $^1/_3$ n.

tozott; a ló bal pofacsontja alól pedig egy kicsiny bronz csat (*b)* 8. sz.), a mely meg a kantár tartozéka lehetett. — A ló fejét bronzból trébelt s arany lemezzel borított 24 darab rozetta díszítette (*c)* 1—7. sz.); mindegyikének eredeti helyzetét biztosan megállapítani nem lehetett, de következtetni rá igen. Kétségtelen, hogy a homlok- meg az orrszíjjra 3—3 rozetta volt erősítve harántos vonalban; a fogak közé szorult csikózabla (*a)* 3. sz.) mögött, mindkét oldalon, az orrszíjj vonalában jobbról és balról 4—4 rozetta, úgy, hogy keresztalakot formáltak s az orrszíjj síkjába eső végükhöz egy-egy paizsalakú rozetta

(*c)* 8., 9. sz.) járult; a zabla két végétől a pofacsonton felfelé menő vonalban 5—5 darab rozetta feküdt, bizonyára a pofaszíjj díszei.

A pofacsont, illetőleg az áll alatti és a két első láb feletti térről két aranylemezes szíjjvég (*c)* 18. sz.), két paizsalakú és 8 köralakú rozetta került elő. Ha tekintetbe vesszük, hogy a ló nyaka úgy volt megszegve, hogy álla a szügyet érte és a lába is idáig fel volt tolva: következtethető, hogy a rozetták a szügyelő, a szíjjvégek pedig a kantár díszei voltak, mely utóbbiak párjai a ló nyaka alatt, a jobboldali kantárszár helyéről szintén előkerültek.

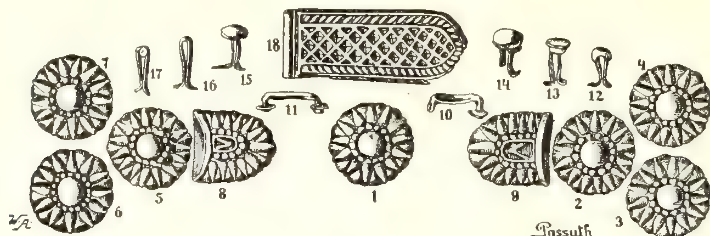
193 *b)* sír $^{2}/_{3}$ n.

A lapoczkacsonton kisebb bronz nyomok látszottak, a bal felső lábszáron vascsat (*a)* 7. sz.), kis vaslemez (*a)* 10. sz.), vasszög és aranylemezes szíjjvég feküdtek. — A has bal és jobb oldalán két vaskengyel (*a)* 1., 2. sz.), a has alatt nagyobb vascsat (*a)* 8. sz.). A bal és jobboldali lágyék helyén levő 1—1 aranylemezes szíjjvég, a faron talált kerek rozetták a farmatring díszei lehettek.

A baloldali kengyel s a férfi bal keze között, a melyek egymás mellett feküdtek, két keskeny s hosszú *összeszegezett* csontlécz (*b)* 2., 3. sz.) került elő. — A ló jobboldali pofacsontja alatt vaskopja feküdt (*a)* 4. sz.), fanyelének

korhadt csíkja a ló hosszában még meglátszott. — A ló kistermetű, tömzsi fejű volt, csontváza ép, csak a koponyája törött némileg.

E sírnál fontosnak látszik az a körülmény, hogy a sírgödör alakja 120 cm. mélységben megváltozott, megkisebbedett, azaz a gödör fenekén itt minden oldalról párkányt hagytak s úgy mélyítették azt tovább még 64 cm-rel. Ez

193. *c)* sír ²/₃ n.

azt teszi valószínűvé, hogy e párkányokra keresztben vagy hosszában fagerendákat vagy deszkákat fektettek s így a gödröt mintegy sírbolttá alakították. Igaz ugyan, hogy e deszkázat nyomai a sír feltárása alkalmával nem állapíttattak meg, a minek az is lehet az oka, hogy a helyzet e sajátossága csak az egész gödör kiásása után tünt szembe; ámde az, hogy az ezen feltételezett deszkázat alá tett, keményre égetett s a nyomásnak már alakjánál fogva is jól ellenálló amfora darabokra törött (a sírba pedig épen kellett kerülnie, mert egy darabka sem hiányzik belőle), a koponya összelapíttatott: alig történhetett másként, mint hogy — a fagerendázat idővel elkorhadván — a felső földréteg egész súlyával reájok zuhant. Támogatja ezt a föltevést még egy körülmény. E sír körül ugyanis meglehetős nagy területen a síroknak egész sorát kirabolták. Hogy ez az egy bántatlanul maradt, nem lehetett-é az az oka, hogy e behorpadás megváltoztatta vagy épen megsemmisítette a sírnak a földszinén levő ismertető jelét, a melyből gazdag tartalmára következtethettek volna?

193. *d)* sír cca ¹/₉ n.

Meg kell végül még említenem, hogy a csontváz alatt és fölött fekete korhadt réteg terült el, tán posztónak vagy nemez terítőnek maradványa.

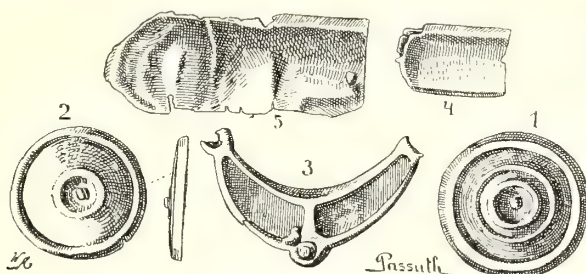
194. sír. Felnőtt férfi. Fejénél 2 síma szárú bronzkarika, a medenczecsontban 2 vascsat és 2 nagy vaskarika.

195. sír. A fejnél 2 bronzkarika; a nyaknál 5 szem apró áttetsző gyöngy; a medenczecsontban vascsat; a jobb kéznél törött orsógomb.

196. sír. A csontváz körül koporsó nyomai látszottak. A fejnél két bronzkarika; a nyaknál 4 szem fekete dinnyemag gyöngy; a jobbkéznél összerepedezett síma apró orsógomb.

197. sír (rajzok). Mély, részben feldult sír. Tárgyai: nagyobb és kisebb lemezes szíjjvég (4. és 5. sz.); 5 darab köralakú, lemezből domborított gomb (1. és 2. sz.), melyek közül egy, a hármas dudorodású (1. sz.) belé illeszkedett

a félhold alakú lemez (3. sz.) íves kivágásába. E félhold alakú lemez párjának csak a töredéke maradt meg.

197. sír $^2/_3$ n.

198. sír. Gyermek csontváza. Fejénél 2 kicsi karika; nyakánál 22 szem gyöngy: többnyire apró sárga, fehéres gömbalakú, korongos barna s 2 nagyobb kékszínű hasábos gyöngy. Jobb oldalánál mély körös hornyolású orsógomb. Lábánál bögre.

199. sír. Nő csontváza. Fejénél egypár ezüst függő: köralakúak, kerek szárúk felső vége megvékonyodik, aljukhoz 3 gömböcske egy nagyobbat csatol. — Nyakánál gyöngysor 32 szemből: köztük 14 apró sárga, 14 sötétkékes dinnyemag-alakú, 1 fekete s 1 fehéres áttetsző orsóalakú, 1 kicsiny fekete korongos s 1 hasábos leköszörült élű gránát gyöngy. — Kezein egy pár karperecz: síma száruknak átmetszete tojásdad, végeik egymásra érnek. Bal kezénél orsógomb s kis késpenge.

200. sír. 95 cm. mélyen. A koponya felett és az állcsontnál egy-egy eltorzult bronzkarika. A jobb vállon vascsat, lejebb egy másik. A balkéz könyökénél belül kicsiny, díszítésnélküli orsógomb. A könyökcsonton bronzlemezből készült kis csiptető: hossza 46, alsó végének szélessége 7 mm.

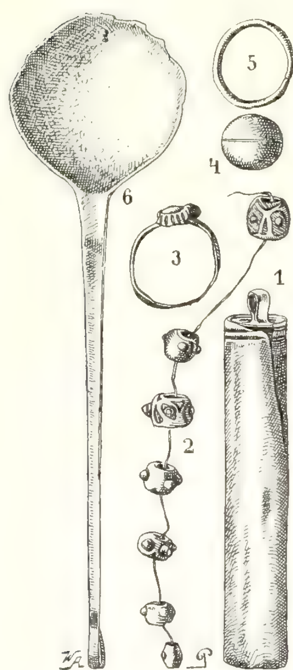
201. sír. A fejnél egy pár díszes bronzfüggő: ovális alakú, belső nyílása hosszában 21, keresztben 14 mm. Szögletes szárának felső vége megvékonyodik, az alsó végén és a vele szemben levő oldalon kettős, gömbös gyűrű, úgy, hogy a végén a felső gyűrű vékonyabb, az alsó vastagabb, a szemben levő oldalon pedig megfordítva (a másik függő alsó végét hármas gömbös gyűrü övezi, a vele szemben álló oldalt csak egyes); az alján gyöngyöt tartó tüsök, lefelé 16, a függőbe befelé 8 mm. hosszúságban: a karikát átfogó pántját belül kettős, alul hármas gömbös gyűrű szorítja, mely után alul 10 mm. hosszú, 4 lapú, csonkagúla alakú áttetsző zöldes színű üveggyöngy következik, melynek alját ismét gömbös gyűrű szorítja a tüsök végéhez; a befelé nyúló tüsökről hiányzik a gyöngy, valamint arról is, a melyik 8 mm. hosszúságban nyúlik felfelé a függőkarika tetejéről, ennek a tüsöknek a tövét kettős, hegyét egyes gömbösgyűrű köríti. — A nyaknál gyöngyök törmelékei. — A jobbkéz csuklójánál törött orsógomb. — A balkéznél kisebb rozsdacsomós késpenge.

202. sír. A fej bal oldalánál törött bögre. — A balkéz és a czombcsont között nagy bronzszíjjvég: oldalai párhuzamosak, végén lekerített, hossza 114, szélessége 22, vastagsága 9 mm. Két tömör lapból áll, mely belül végig üres,

szíjjbefogó töve szembenéző két állatfejben (?) vagy indafonatban végződik, felette harántosan álló símafelületű, téglányalakú tér, azon túl a hosszanti mezőben, erős szélpárkány között, háromszoros S alakra fonódó inda, a melynek hat köralakú levélfejlődése a mező közepén egymás felett áll.

A medenczecsont baloldali részén: 1. Négy darab csuklós övdísz: a nagyobbik rész ötoldalú lap, mezőjében, szélpárkány között, két egymásnak fordított S alakú indafonat négy lukkal áttörve; alján két csuklókarika fogja közbe a kicsiny csüngő részt, melynek alakja alul hajlott szárú téglány, díszítése erős szélpárkány között bekunkorodott végű, félhold alakú domború vonal, az egésznek 37 mm. a hossza s 23 mm. a legnagyobb szélessége. — 2. Négy darab öv-diszlap: körvonala a tulipán alakjához hasonlít, tetején félhold alakú kimetszés, alján: a szár helyén, fél ellipszis alakú nyúlvány szöggel, felülete vésett. — 3. Két öv-dízslap: szívalakú, széle rovátkolt, közepe áttört, három sarkában egy-egy szög, hossza 12, széle 20 mm.

A jobb kéznél u. n. piskóta alak: kiemelkedő széle izelt, síma felülete középen gerinczbe emelkedik fel, közepén köralakú szöglyuk, hossza 70 mm. — A jobb lábnál nagy kés vagy tőr pengéje, hossza 218 mm.

203. sír. 2/3 n.

203. sír (rajzok). 120 cm. mélyen. A koponya tetejénél a bal oldalon 34 mm. átmérőjű bronzkarika feküdt kis madár szárnycsontokon. Ettől lejebb, vízszintes helyzetben, egyik végével a homlokcsontot érintve, bronzcső (1. sz.), alatta keresztben, fejével lefelé bronz kanál (6. sz.), mely egy bögrét érintett. — Az áll alatt ezüst függő tördelékei (4. és 5. sz.) — A nyakon bütykös gyöngyök (2. sz.) — A bal kar könyökének belső részén sima szürkés orsókorong. — A medenczecsont felett, közel a gerinczoszlophoz, vascsat. — A jobb és bal alsó karcsont mellett íves hajlású vaspántok, ugyanilyenek a jobbkar és a medenczecsont között is, egyikük végébe bronz lemez van beleszorulva. — A bal kézen fejes gyűrű (3. sz.), a jobbon ilyennek a karikája. — A bal felső lábszárcsonton, közel a felső forgóhoz, íves hajlású vaspánt. — A lábaknál állatcsontok: egy kisebb állaté s egy nagyobbnak a csülke.

A bronzkanalat egy darab lemezből vágták ki, 92 mm. hosszú nyele mindenütt 15 mm. vastag, végét körös hurokká hajlították össze s itt 2 mm. széles, innen fokozatosan szélesedik a kanálfej kezdetéig, hol 7 mm. széles; a feje tojásdad alakú, vékonyra kalapált s homorított, felső széle csonka, legnagyobb szélessége 24 mm; a kanálfő homorú fenekébe háromszög alakban 3 pontot ütöttek bele, a mi alul, domború lapján 3 kis kúp gyanánt kiáll, talán az alsó felület kopásának a csökkentése céljából.

A bronz csövet egy darab vékony lemezből hengerelték, széleit csak

egymásra hajlították ; hossza 67 mm., az egyik végének az átmérője 12 mm., a másiké valamivel kisebb lehetett, most csonka s kissé összelapított, mindkét végét 3—3 körvonal köríti ; vastagabb nyílásába vékony lemezből vágott korongos fedő illik, 3 mm. széles, aránylag otromba füllel. — A győri temető 450. sírjából előkerült hasonló tárgyat Börzsönyi Arnold úr mécsbéltartónak mondja (Arch. Ért. 1904. 39. l.). A mi példányunk belsejében is volt valami összeszáradt anyag, de az nem rongy vagy szövet volt, hanem inkább fa ; kormosodásnak meg semmi nyoma sincs a csövön. Annak a bronzhorognak a mása, melyről Börzsönyi úr lehetőnek tartja, hogy a mécsbéltartóhoz való, nálunk nem ebből, hanem a 119. sírból került elő.

204. sír. Gyermek csontváza. Nyakánál 42 szem gyöngy, legnagyobbrészt dinnyemag-alakú. Jobb kezénél orsógomb töredéke. Bal oldalánál vaskarikák. Bal lábánál vasdarabok és bögre.

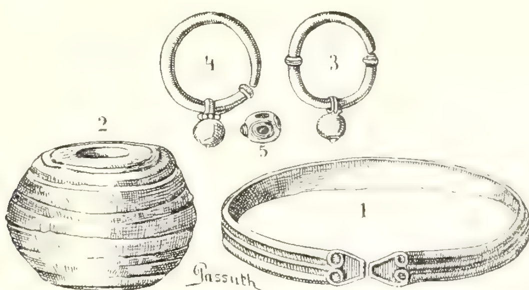
205. sír. Felnőtt férfi. Fejénél két bronz karika. Jobb kezénél vaskarikák és késpenge: 188 mm. hosszú, miből a tüsökre 48 mm. jut, 17 mm. széles pengéje párhuzamos oldalú, végénél az éle csúcsba hajlik fel.

206. sír. Fiatal férfi. Bal vállánál tojás. A jobb kezénél nagy vaskarika. A jobb czombcsont mellett vasdarabok, hurkos szeg és tűzcsiholó.

207. sír. Igen elporladt csontváz mellől vascsat, vasdarabok s egy csontcső került elő. Ez utóbbi szabálytalan hengeralakú, egyik vége felé vastagodik, itt 17, a másikon 12 mm. az átmérője, hossza 84 mm. ; hosszában bő nyílással átlyukasztott, síma felületén apró sérülések.

208. sír. Öt darab nagyobb vaskarika, hosszúkás törött vascsat és orsógomb törmeléke került elő belőle.

209. sír. Kifejlődött, de korhadt csontváz. Bal kezénél 189 mm. hosszú vaskés és bronzcsat kerete: négyszögletes, egy-egy oldala 30 mm., peczke hiányzik. Egymásba fűződő két nagyobb vaskarika ; nyíl vagy ár 66 mm. hosszú tüskéje farostokkal.

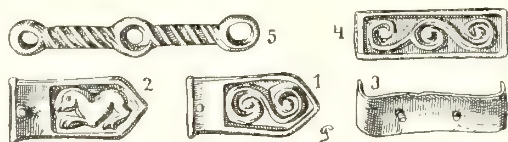

210. sír. 2/3 n.

210. sír (rajzok). A fejnél egy pár függő (3., 4. sz.). Az áll alatt 3 tömzsi bronz karika : köralakúak, síma száruk kerek, egy közülök egészen zárt, a másik kettőnek a végei rézsút lemetszettek úgy, hogy egymásra helyeztetvén, nem vastagabbak a szár többi részénél. — Ugyanitt vastörmelék : kicsiny egymásba fűződő vas lánczszemek csomója, belerozsdásodva egy lila alapon fehér betétű nagyobb bütykös gyöngy ; másik vascsomóba hosszában több sorban is

gyöngyszemek vannak belerozsdásodva. — Az áll alatt húzódott el még 85 szemből álló gyöngyfűzér is: legtöbbje apró sárga és barna szem, dinnyemagalakúak, kékes-zöldszinű hasábosak, fehéres áttetsző cseppalakúak, közöttük egy feltűnően izléses szem (5. sz.): kicsiny korongalakú kékszinű testén négyszer ismétlődőleg egy-egy nagyobb s ezek felett egy-egy kisebb lilaszinű betét-folt, bennök finom fehér körös vonalak. — A bal karnál-állatborda. — A két kézen egy-egy karperecz (1. sz.) 7 mm. széles bronz abroncsból: belső fele síma, külseje három domború vonalra tagolt, egymásnak szembenéző végei lecsapott hegyű háromszögben fejeződnek be, melyekre kigyófejet utánzó lemezkéket forrasztottak; a lemezek az egyik példányról lehullottak, a másik példány egyik végéről is hiányzik a szemeket és az orrot imitáló zöld üvegbetét. — A jobb kézfejnél orsógomb (2. sz.). — A medenczecsonton vaskarika és csat, a bal czombnál vaskarika.

211. sír (rajzok). Feldúlt sír. Tárgyai: bronzkarika: egészen zárt, vastag kerek szára egészen síma, külső átmérője 32 mm. Két kis szíjjvég fehéres bronzból (1., 2. sz.): hosszuk 27 mm., szélességük a tőnél 11 mm., szíjjbefogó végük

211. sír. ²/₃ n.

tégly alakban üreges; egyik lapjuk díszítése kidomborodó griff, a másiké fordított S alakra kunkorodó inda. — Bronzpánt (3. sz.) 9 mm. széles lemezből. — Tömör bronzdísz: 2 mm. vastag, 9×29 mm. méretű téglányalakú lap (4. sz.), alsó fele egészen síma, felerősítő résznek semmi nyoma sincs rajta, mint a 192-ik sír 8. számú szíjjvégéén nincs. — Övdísz kerek megcsavart bronzdrótból (5. sz.), hossza 9 mm.

212. sír (rajzok: *a), b), c), d)*). A 193-ik sír lábától kissé nyugoti irányban, 5 méternyi távolra, e sírsor után következő második sorban ismét lovas sírra akadtunk. 2 méter mélységben volt, szélessége 120, hossza 225 cm.

Az előbbi lovas sírhoz hasonlóan, itt is a nyugoti oldalon feküdt a férfi kinyújtóztatva; bal oldalán pedig a ló, szintén pandalyban, hasra fektetve úgy, hogy álla kinyújtott első lábain feküdt, hátsó lábai pedig a has alá voltak felhúzva.

Az öreg férfi csontváza elkorhadt volt. A két fültőnél egy-egy síma szárú ezüst karika feküdt (*b)* 14., 15. sz.), álla alatt két bütykös gyöngy (*b)* 13. sz.), a vállakon elporladt ezüst lemezek maradványai. — A jobb karcsont mellett, a bordára párhuzamosan lapulva csontlemezek töredékei (*a)* 2. 4., 5. sz.). — A jobb kézszárcsont és a medenczecsont között vasnyilak (*b)* 1., 2. sz.), mellettök bronzhorog (*b)* 10. sz.). E mellett vastagabb végén kivájt, közepén átlyukasztott szarv feküdt elkorhadva.

A medenczecsont egész környéke telve volt kisebb-nagyobb trébelt bronz-

lemezekkel (*a)* 6—18. sz.) és rozettákkal (*b)* 16. sz.), de porlékony, összeomlott voltuk miatt helyzetüket nem lehetett megállapítani s csak keveset menthettünk meg belőlök. A rozetták valószinűleg a kardszíjjat díszítették s érdekes, hogy e lemezből préselt rozetták s szíjjdíszek teljesen reáillenek azokra a trébelő magokra, melyeket a 11-ik sírban találtunk.

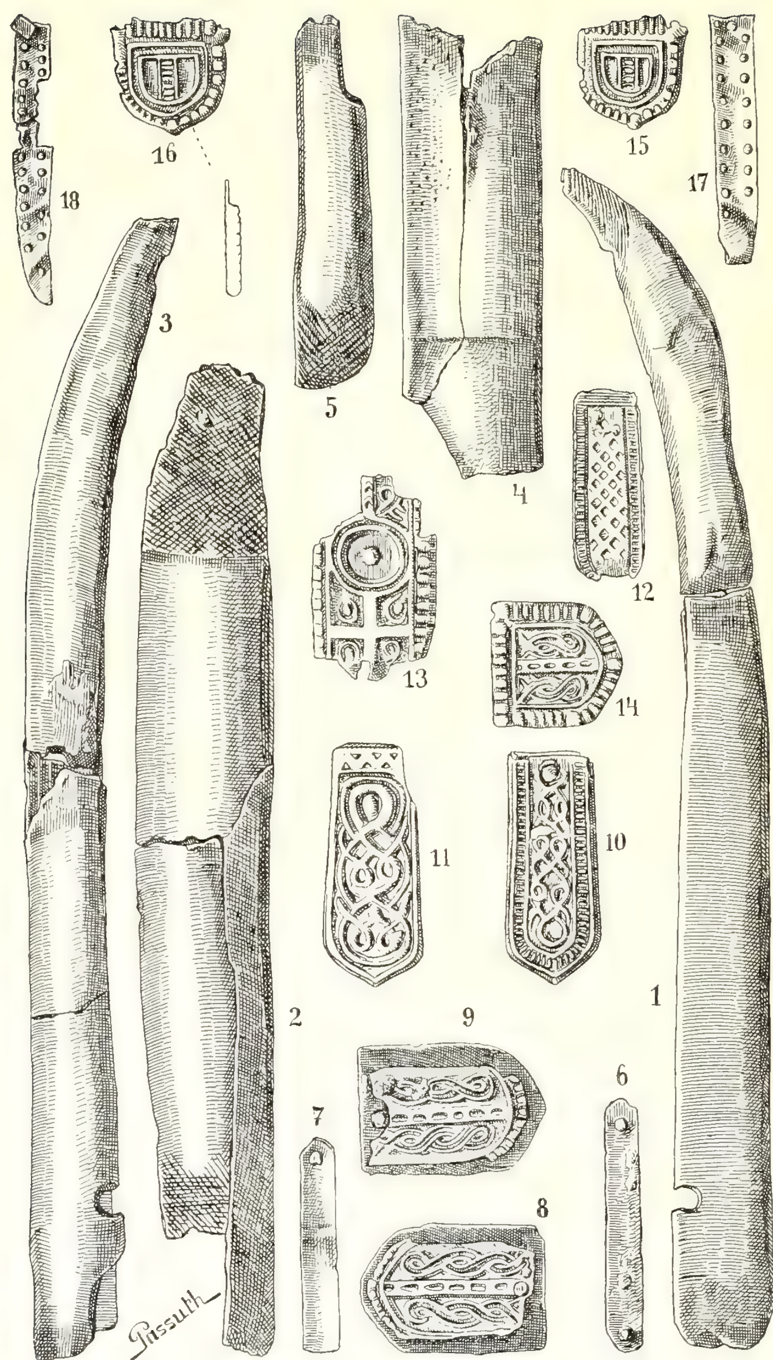
A férfi mellékletei között legfontosabb egy kés és egy kard. A kés (*b)* 3. sz.) a bal kéz és czombcsont között feküdt, famarkolatát díszített ezüst lemezek borították menthetetlenül elporladt állapotban, csak a markolat végének záró dísze: dudoros körszeletalakú ezüst gomb (*b)* 17. sz.) maradt meg épen.

A balkéz mellett találtuk a ló baloldalán levő vas kengyelt (*c)* 1., 2. sz.), felette hengeralakú vaspánt (*c)* 9. sz.); a kengyel alatt, a csontváz baloldalához szorosan odasímulva feküdt a kard (*d)* rajz). Ezt sem lehetett teljes épségében kiemelni, de formáját és díszítését elég szabatosan megállapíthattuk. Egész hossza 86 cm., tövénél 4·5 cm. széles, egyélű, végén az éle a fokához ívesen felhajlik. Markolata 12 cm. hosszú, átlag 3 cm. széles, egyenes, a pengével egysíkú, keresztvasa nincs. A markolat végére tojásdadalakú, dudoros szélű ezüstlemez volt két szeggel ráerősítve; magát a markolatot felső és alsó részén 5 mm. széles, harántsávos ezüstpánt köríti s e két pánt között vékony ezüstlemez födte. Külső oldala közepébe, a kard síkjára függőlegesen, bronzkarika van beleerősítve, melyben egy másik tömzsi karika szabadon mozog s tán arra való volt, hogy ebbe erősítették bele a lovasságnál ma is használatos azon szíjjat (vagy zsineget), melylyel a kivont s kézben tartott kardot a kézcsuklóra hurkolják, ámbár ennek a karikának olyan kicsiny a nyilása, hogy csak vékony zsineg fér keresztül rajta s így nem lehetetlen, hogy más czélra szolgált.

A kard tokja fából volt, rostjai meglátszanak, de a kiásás alkalmával olyan síkosbarna szinű volt, mintha vékony elkorhadt bőrréteg borította volna. A tokot tövénél 12 mm. széles, harántsávos ezüstlemez fedi, mely eredetileg valószinűen egészen körülövezte azt s ilyen ezüstpántnak még háromnak a nyoma maradt meg (a rajzról az egyik: a tok nyílásánál levőtől 47 mm.-re eső, kimaradt). A markolat tetejétől 30 cm. távolra, a kard fokánál bronz füles karika feküdt (a rajz ezt a karikát 42 cm. távolban levőnek tünteti fel), mely egyik részén belül igen kopott, még pedig alighanem beléfűzött szíjj dörzsölése folytán, a mi szintén megerősíti azt a hiedelmet, hogy e karika a kardhoz való, annak tartó-karikája lehetett, mert más felerősítő résznek semmi nyoma sem látszik a kardon.

A csontváz bal térdén alól a kasza pengéjéhez hasonló csontlemezek feküdtek (*a)* 1. és 3. sz.), szélesebb végökkel a lábszár-csonton, hajlott végökkel pedig kelet felé fordítva a kardon. — A jobb és bal lábszár-csonton kétkét, 25 mm. hosszú bronzpálczikát találtunk (*b)* 8. és 9. sz.) függőleges helyzetben, 3 egyenes közülök, egynek a vége behajlított.

A lószerszám díszeiből is keveset tudtunk megmenteni, mert a gombok (*b)* 6. és 7. sz.), meg az alul erős bronzpánttal ellátott, ólommal kitöltött, szíjjvégekhez hasonló vékony ezüstlemezek (*b)* 4. és 5. sz.) csaknem mind elporladtak, de annyit tapasztaltunk, hogy a lónak (fogai között szintén csikó-

212. *a)* sír. $^2/_3$

212. *b)* sír. 2/3 n.

212. *c)* sír. 1/4 n

212. *d)* sír. 1/5 n

zabla [*c)* 6. sz.] volt) úgy kantárja, homlok-, orr- és pofaszíjja, mint szügyelője és farmatringja gazdagon volt díszítve ilyen gombokkal és lemezekkel, de hogy minő rendben sorakoztak ezek egymás mellé, sajnos, nem állapíthattuk meg. Szintén a lószerszámhoz tartozhatott 12 darab rossz ezüstből préselt, síma felületű, 22 mm. átmérőjű gomb is (*c)* 8., 9. sz., a rajz a gombokat igen kicsinyeknek tűnteti fel).

A *c)* 3., 4. és 5. sz. alatt lerajzolt, eredetileg egy darabot alkotott, kettős bronzlemezből készitett tárgy, melynek közét fának látszó anyag tölti ki, a a férfi bal medenczecsontján feküdt.

A *b)* 11. és 12. sz. alatt lerajzolt bronzpántot és kis csatot ásás közben a munkás dobta ki, így helyöket nem határozhattuk meg.

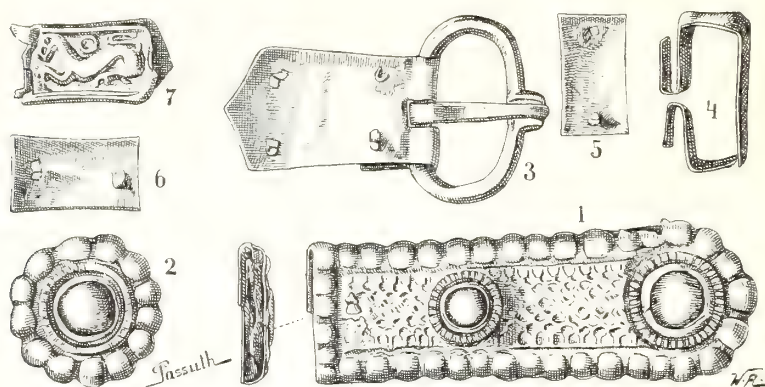
213. sír. 150 cm. mélyen. A nyaknál három gyöngyszem vörös alapon fehér vonalbetéttel, szürke és kékes bütykökkel. A fül táján bronz törmelék. A lábnál egy nagy s egy kicsiny bögre, meg állati csontok.

214. sír. 125 cm. mélyen. Elkorhadt csontváz. Feje mellett csonka függő: alján 4 picziny gömböcske, az alsó nagyobb letörött. A mellen bronzcsat: ellipszis alakú, a peczket tartó szárnak két végéből hosszú bütyök nyúlik ki, a peczek hegyének bemélyített vályú, maga a peczek hiányzik. A medenczecsontnál nagyobb kés töredéke. Fejénél hullámos díszítésű nagyobb bögre.

215. sír. 170 cm. mélyen. A jobb fülnél s a felső csigolya alatt egy-egy vékony, síma szárú, kisebb bronzkarika. A bal medencze alatt nagyobb törött vascsat. A bal lábfejnél korhadt állatcsontok.

216. sír. A fej baloldalánál kis bögre. Az állnál 3, fokozódó nagyságú, vörös alapon szürke vonalbetétű és bütykű gyöngyszem; a jobb kéznél vasdarab.

217. sír. Egy késpenge és vascsat töredéke, vaskarika és lapos, szürke orsókorong volt az összes tartalma.

218. sír. $^2/_3$ n.

218. sír (rajzok). Feldúlt sír, melyből, pontosan meg nem állapítható helyekről, a következő tárgyak kerültek elő: Lemezből préselt nagy szíjjvég (1. sz.), hossza 87, szélessége a tövénél 26 mm, a rekeszbe foglalt üvegszerű anyag élénk kékszinű. — Hat darab kerek gomb (2. sz.), átmérője 29 mm.,

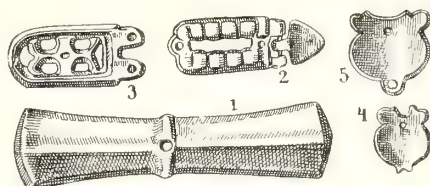
befoglalt dísze szintén kék üveg. — Bronzcsat (3. sz.), feje tömören öntött, szára 23 mm. széles lemez, egész hossza 66 mm. — Bronzpánt 11 mm. széles lemezből (4. sz.). — Két darab bronzlemez (5., 6. sz.) nittoló szögekkel. — Három darab kis lemezes szíjjvég (7. sz.), hossza 24 mm. — Törött függőkarika. — A szíjjvégek és gombok díszítési módja hasonló a 171-ik sírból előkerültekéhez.

219. sír. Feldúlt, kirabolt; valószinűleg lovas sír volt, mert több törött karika és formátlan vasdarab mellett igen összerozsdásodott nagy zablát is találtunk benne.

220. sír. Jobb karjánál késpenge töredéke, vaskarika, vasdarabok, egyikbe bütykös gyöngy rozsdásodott bele. Bal oldalán csontlemez két kis darabja, felületükön körös bemélyítések.

221. sír. A koponya oldalánál kis edény, mellette vasdarab. A medenczecsont jobb és balfelén vasdarabok. Bal oldalán orsógomb s egy vasdarab, belérozsdásodott, összegörbült bronzdróttal.

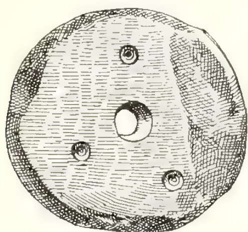
222. sír (rajzok). A csontváz sárban feküdt s háborítottnak látszott, a koponyát a medenczecsonton találtuk. A sír körül négy nagy vaskapocs s még három formátlan vasdarab feküdt. A medenczecsonton kis bronzszíjjvég (3. sz.), hossza 27, szélessége 11, vastagsága 4 mm. Ugyanott öt darab csüngő dísz (2. sz.), hosszuk 30 mm. A jobb oldalánál a piskótaalakú dísz (1. sz.) és két bronzlapocska (4. és 5. sz.). Amannak 62 mm. a hossza.

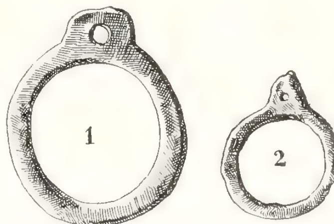

222. sír. 2/3 n.

223. sír. Szintén megbolygatott. Egy nagy vaskarika volt benne fülszerű nyúlványnyal; továbbá síma lapú orsógomb; 8 szem dinnyemagalakú gyöngy s egy pár bronzfüggő, melynek szerkezete hasonlít a 201. sír alatt leírtéhoz, de kisebb annál, köralakú, gyűrűpántjai egyesek, részben símák és mindenik gyöngy hiányzik róluk.

224. sír (rajz). Megbolygatott. Ívesen hajlott vaspántdarabok, 12 darab korongos feketéskék gyöngy, nagyobb késpenge; egy ép és két törött síma

224. sír. 2/3 n.

225. sír. 2/3 n.

szárú bronzkarika s egy szürke orsókorong volt benne. Ez utóbbi (rajz) 44 mm. átmérőjű, 12 mm. vastag, egyik lapjába 3 körös mélyedést fúrtak bele.

225. sír (rajz). Megbolygatott. Három vascsatnak és egy késpengének

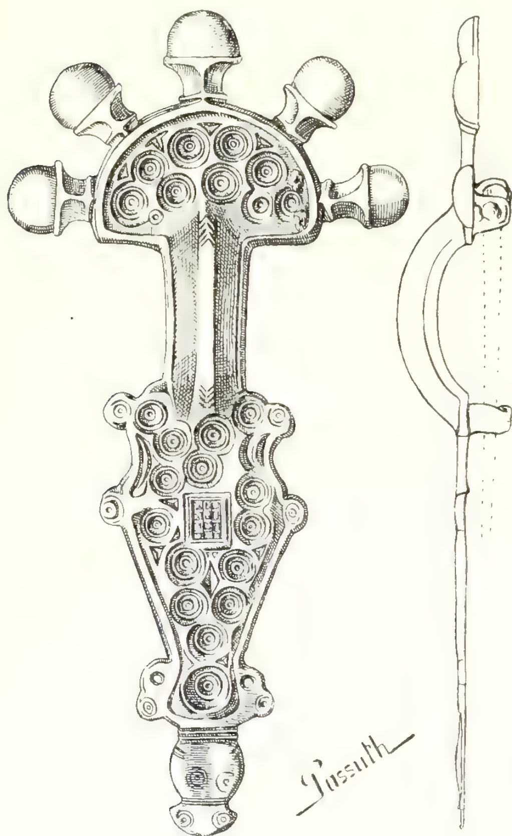
töredékei kerültek elő belőle és két ólomból való füles karika (rajz), átmérőjük a füllel együtt 30 és 46 mm.

226. sír. Megbolygatott. Tartalma: picziny ovális vascsat, törött vaskarika, két kés töredékei, kis darab bronzlemez és egy átfúrt csontgolyó, olyan formájú és akkora, mint a 99-ik sírnál lerajzolt.

227. sír. Megbolygatott. Vascsatok, karika, és kés töredékei kerültek elő belőle.

228. sír. Felnőtt. Feje baloldalánál edény. Nyakánál 6 darab igen csinos, élénk változatos szinű betétes és bütykös gyöngy. A bal kéznél ár, késpenge, vasdarab. — A medencze közepén kis vascsat; 8-as alakú bronz lánczszem, közepén megcsavarva; füles gomb trébelt bronzlemezből: díszítése egészen elmosódott. A hasnál madárcsont, a lábnál marhakoncz.

229. sír. Felnőtt, korhadt csontváz. Feje két oldalán egy-egy igen kopott bronzkarika. A jobb vállnál madárcsontok. Baloldalánál alul keskeny pánttal ellátott lemezek, a melyekből azonban csak nehány pánt maradt meg, a lemez mind tönkrement. Jobboldalán téglányalakú, összehajlított bronzlemez, melynek hosszabbik nyitott széle két-két sarkát szög köti össze. A medenczecsonton vascsat; a jobb czombnál nagyobb vaskés töredékei.

238 sír. $^{2}/_{3}$ n.

230. sír. Korhadt csontváz. Nyakánál apró sárga és barna, meg dinnyemagalakú sötétkék gyöngyszemek és egy függőhöz tartozó csüngő dísz aranylemezből.

231. sír. Megbolygatott. Tartalma vascsat és karika töredékei, kovadarab s egy símalapú orsógomb.

232. sír (rajz). Korhadt csontváz. Fején két függő: az egyik síma karika, a másiknak alján bronzlemezből trébelt csüngő (rajz). Nyakánál apró sárga és sötétkék, meg áttetsző dinnyemagalakú gyöngyszemek. Kezein egy pár bronzkarperecz: kerek száruk síma, szembenéző végeik megvastagodottak és símán lemetszettek, hasonlók a 98-ik sírnál lerajzolthoz. Bal kezénél nagy orsógomb. Jobb kezénél vaskarikák és törött késpenge.

232. sír. $^{2}/_{3}$ n.

233. sír. A bal kéznél vaskarika és széles, lapos vasdarab. A medenczén négyszögletes csat; a bal czombnál vaskés. A lábaknál marha-szárcsont.

234. sír. A fej jobboldalra fordult, felette vascsat. A medenczén övdíszek: egytagba öntött kis bronzcsat, hasonló a 123-ik sír 5. száma alattihoz, de peczke hiányzik; lemezes szíjjvég falapocskával kitöltve, mint a hogy a 116. sírnál említettük, felülete síma; 12 darab nyeles gomb: 10 mm. átmérőjű korongok ezek vékony bronzlemezből, aljukra 8—10 mm. hosszú bronzpálczika van forrasztva, de nem a korong közepére, hanem közel a széléhez, a pálczikák végén nittoló lapocskák. A bal medencze alatt nagyobb vaskés töredéke.

235. sír. Gyermek csontváza. Fejénél porladozó bronzkarika. A bal kéznél szürke, síma orsókorong. A bal kéz alatt kis bögre. A medenczén egymásba fűződő két vaskarika és késpenge.

236. sír. A fej baloldalánál síma, kerek szárú ezüstkarika. A jobb kar felső részén kis vaslánczszemek összerozsdásodott csomója, benne egy szép bütykös gyöngy. A medenczén vascsat és karikák. A bal kéznél 123 mm. hosszú ép, formás kis kés.

237. sír. Porladozó csontváz. Nagy vascsat és késpenge volt csupán mellette.

238. sír (rajz). Feltűnő nagy, de feldúlt, valószinűleg kirabolt sír. A törmelékben ezeket a tárgyakat találtuk: egy késpenge darabját; pánczélszerű lánczszemek egyberozsdásodott nagy csomóját; több nagy vaskarikát, melyek csészeformájú alakká rozsdásodtak össze s egy nagy bronzfibulát (rajz), hossza 166 mm. *Kada Elek.*

INTERCISA EMLÉKEI.

Dunapentele az utóbbi évtizedben az onnan előkerült római kőemlékek száma és fontossága miatt legjelentékenyebb alsó-pannoniai lelőhelyeink sorába emelkedett. A római városnak, mely egykor ott létezett, egy kőemlék sem őrizte meg a nevét, csupán az Antoninus-féle úti zsebkönyv és a Notitia dignitatumból tudjuk meg. Intercisa az Itinerarium szerint 29,000 római lépésre állott Lussoniumtól (Paks) és evvel összetalálnak a Dunapentele táján lelt római mérföldmutatók, melyek Aquincumtól 46, illetőleg 47,000 római lépést mutatnak s így Mommsen azonosíthatta Dunapentele helyét Intercisával.*

Neve a dunapentelei terep sajátszerűségével annyira összevág, hogy ez is bizonyítja az azonosítás helyes voltát. A Duna jobb partja e helyütt magasan kiemelkedik, Dunapentelén folytonossága megszakad, a fensíkból nyugot-keleti irányban völgyszakadás nyílik a folyó felé, mely hajdan, mikor a Duna még nem temette volt víz alá a part külső szélét, közvetlenül a Duna mellett tágabbra nyílt és egy katonai tábor

* C. I. L. III. 430. l. Már Schönwisner Iter. etc. 79. l. is oda helyezte Intercisát, míg Katanchich Istri adcol. geogr. stb. I. 475. és De col. mill. 71. l. azt hitte, hogy Dunapentelén Adnamatia állott. — Rómer 1864-ben az Arch. Közl. IV. kötetében tárgyal dunapentelei emlékeket 60—63.

közbeillesztésére elegendő helyet engedett. Így a két magas part közé lévén beékelve, kitünően reátalált az Intercisa elnevezés; (ripa) intercisa.[1] Máskor is a terep után nevezték el a rómaiak a telep helyét, például elég Altaripa-t idézni a Duna vonaláról, mely a mai Tolna közelében állott és vannak reá példák Noricumban és Italiában.

I. *Intercisai helyőrség.* Mommsen már a C. I. L. első szerkesztése idején, mikor csupán kevés római követ ismerhetett Dunapenteléről, utalt arra (C. I. L. III. 430. l.), hogy ott tábornak kellett léteznie és ő meg is nevezte a katonai csapatot, mely ezt a tábort birta, neve Cohors miliaria Hemesenorum sagittariorum equitata civium Romanorum, vagyis a Hemesabeli római polgárok lándzsás és lovassággal ellátott ezres csapatja.

Mommsen föltevését számos emlék bőségesen igazolta. Azonban a Hemesaiak nem voltak a tábor első birtokosai. Megelőzte őket a vidék megszállásában több más katonai csapat.

Ezek közt volt a Cohors I. Alpinorum equitata, a cohors III. Batavorum és az ala I. Thracum. Az elsőről szól egy síremlék, melyről azonban nem egészen biztos, hogy Dunapentelén találták-e, Rómer-Desjardins (139. sz.) említik és Mommsen is közli a föliratot (C. I. L. III. 3352.). Az alpesi csapat történetéből ismeretes,[2] hogy az Kr. u. 60 körül már Illyricumban volt és a II. század folyamatán Lussoniumban székelt; lehet, hogy előbb Dunapentelén volt őrségen. A cohors III. Batavorium ittlétének emlékét megőrizte egy sírtábla[3] a Kr. u. II. századból. Bélyeges tégláк szólnak a Cohors VII. Breucorum ittlétéről (C. I. L. III. 10668.). Sokkal határozottabban szólhatunk az ala I. Thracum itteni tartózkodásáról az első században Kr. után. Dr. Mahler Ede e folyóiratban tett közzé minapában[4] egy síremléket, melyet 1905-ben Dunapentelén az öreghegyi Herman I.-féle szőlőben leltek. Ezt Axeto a nevezett thrák lovas csapat számtartó altisztje állította. A szöveg szerkezete alapján[5] nagy valószinűséggel mondható, hogy Trajanus korában készült.

1904-ben ugyancsak Dunapentele vidékéről, a szalki szigetről szerzett a n. múzeum egy sírkőtöredéket, melyen az ala I. Thracumnak megmaradt az emléke.[6]

E szerint a thrákok első lovascsapatja volt föltevésünk szerint

[1] Kenner Noricum und Pannonia 1870. 107. l. szintén úgy véli, hogy Intercisa onnan vette a nevét, mert az átjárás volt, mely a hegylánczokat megszakitó Balatontól a Dunához vezetett.

[2] Pauly-Wissowa Encycl. VII. Cohors czikkben.

[3] Legelőször dr. Mahler ismertette Arch. Ért. 1906. 158. l.

[4] Arch. Ért. 1905. 231. l.

[5] Lásd az indokolást «A nemzeti múzeum legrégibbb pannoniai síremlékei» czímű értekezésben az 5. szám alatt.

[6] Régis. Napló 35/1904. 4.

Pannonia dunamenti vidékének megszállása idején, az első század közepe táján, az a csapat, mely Dunapentelén tábort ütött. Ez a tábor, mint Domaszewszky véli, még nem volt falazott erőd, magas falú erődők csak Hadrianus idejében keletkeztek, ezt már valószinűleg megépítette a maga számára a hemesai ezres csapat, melyről tudomásunk van, hogy Hadrianus ideje óta itt volt s azután századokon át itt is maradt. Egészben tíz emlék szól róla.

Ezek közt van három a harmadik századból, mely pontosan évszerint is megállapítható. Caracalla idején 213-ban a császár üdvéért és a cohors geniusának egy II. legiói altiszt áldozati oltárt szentel (C. I. L. 10306.). Az oltárt Molnár József öreghegyi szőlejében lelték és 1874-ben került a n. múzeumba. (I. tábla, 1. ábra). Alexander Severus üdvéért (222—235) ugyancsak Dunapentelén a hemesai ezres cohors veteranusai (IV. tábla, 9. ábra) állítanak oltárt (C. I. L. 10304.) és 240-ből való egy hódoló emlék Gordianus császár tiszteletére, melyet Horváth Pál ajándéka gyanánt 1854 óta őriz a n. múzeum (C. I. L. 3331.). (I. tábla, 2. ábra).

Közelebbi időhatározás nélkül való két oltár. Egyikét Paksi István szőlőjében találták Barsemis Abbei, a cohors előljárója állította társaival Jupiter tiszteletére (C. I. L. 10307.), a másik is Jupiternek szól és azt Aurelius Herculanus egyszerű lovas szentelte Jupiternek (C. I. L. 10303). Öt síremléken is szerepel a hemesaiak csapatja. Egyik csonka töredék, 1904-ben a szalki szigetről került a múzeumba.[1] Ennek nem birjuk megállapítani a korát. Egy másikat 1874-ben Farkas Gáspár öreghegyi szőlejéből szerzett az intézet. Állította önmagának a cohors veteranusa, a fölirat szerkezete és a veteranus M(arcus) Aur(elius) nevei után azt tartjuk, hogy a második század közepe tájáról való (C. I. L. 10318.). Alighanem későbbi, talán harmadik századbeli három síremlék, melyet legutóbb dr. Mahler Ede szerzett a n. múzeumnak; egy sírláda csonka töredéke[2] és két különben is érdekes sírtábla, melyet alább ábrákban is bemutatunk.[3]

Talán még megállapíthatjuk a cohors táborát.[4] Nagyobb része valószinűleg az emberek rombolásának vagy a Duna sodrásának esett áldozatul, mely századok óta alámosta a partot és nagy részét víz alá temette. Lehet, hogy a szalki sziget éjszaki csúcsán 1902-ben megejtett Dunaszabályozás, a mikor erős falak maradványait kellett eltávolítani, a tábori erőd falait pusztította el.

Nem tudni, hogy a hemesai csapat meddig őrizte erődjét, föltehető, hogy mindvégig itt állott; mert nyilván az V. század elején keletke-

[1] Szerzem. Napló 35/1904. 8. sz.

[2] Találták az öreghegyen Tiszuczky Károly szőlejében, ismertette dr. Mahler Ede Arch. Ért. 1905. 233. l. 15. sz.

[3] Az Öreghegyről; lásd dr. Mahler ismertetését Arch. Ért. 1905. 225 és 233

[4] Fröhlich Róbert a tábort az Öreg-hegyen sejtette.

zett Notitia dignitatumban említett «equites sagittarii» elnevezése alatt a hemesai csapat értendő.

Föl kell tennünk, hogy a Syriából idekerült csapat nemcsak kezdetben állott hemesai polgárokból, hanem utóbb is, talán akkor is, mikor Hadrianus és utódai a légiókat és a segédcsapatokat állomási helyük vidékéről egészítették ki, szülőföldjükről kapott újonczokat.* Ezt a fölfogást az emlékeken fönmaradt több keleti név és a név mellé odajegyzett származás is támogatják. Hemesából való Aurelius Sallumas veteranus, kinek síriratát utoljára Domaszewszky közölte (C. I. L. III. 10918.). Barsemis Abbei csapatfőnök, a ki oltárt állított, Carrhæből való (ugyanott 10307.). Aelius Munatius, a csapat számtisztje Samosatából való volt, sírtábláját dr. Mahler Ede tette közzé (A. É. 1905. 233. l.). Ugyancsak dr. Mahler Ede ismertette M. Aurelius Silvanus a csapat veteranusának a síremlékét (A. É. 1906. 159.). Ez is Hemesaból származott.

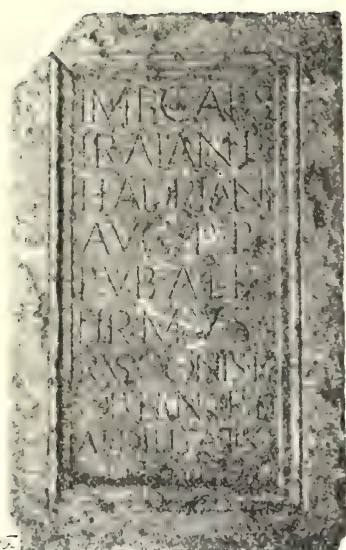
A Notitia szerint Intercisat a IV. század végén a hemesai cohorson kívül még dalmát csapat és a Constantius-féle lovasok egy cohorsa őrizte, erről a két csapatról a zsebkönyv megjegyzi, hogy előbb Lussoniumban állottak, most pedig (nunc) értve a Notitia szerkesztése időpontját, Intercisában állanak.

A pannoniai rendes katonaságból a Bregetioban székelő leg. I. adiutrix bélyeges tégláját lelték Intercisában (C. I. L. III. 11345.). Az Aquincumban állomásozó legio II. adiutrix sűrűbben küldhetett ide kisebb-nagyobb csapatokat; nemcsak téglákon találjuk nyomát (C. I. L. III. 3750. és 20666.), hanem kőemlékek is maradtak a második legióból való katonáktól. Egy csonka sírtábla a daciai hadjáratban elesett katonának szól, a ki Pannoniából, Bassianæből eredt (C. I. L. 3336.). 1902-ben a II. legio beneficiariusa M. Aurelius Verissimus által szentelt oltár került a n. múzeumba és legutóbb 1905-ben a dunapentelei öreghegyi szőlőkben találtak egy síremléket, melyet M. Aurelius Rufinus néhány hozzátartozóinak állított.** Még 1874-ben az öreghegyi Molnár József-féle szőlőskertből került a múzeumba a már fönnemlített 213-ik évi oltár, melyet Tiberius Claudius Procus beneficiarius állított föl (C. I. L. 2036.).

De nemcsak kisebbrangú katonák hagytak Intercisában nyomot. Nemrég diszes emléktáblát leltek a Berki János-féle öreghegyi szőlőben — egy római kori sírgödörben falnak használták, — melyet Tiberius Claudius Euprepes Antoninus Pius császár idejében (145—161.) állíttatott, midőn csapataival a pannoniai helytartó parancsából újjáépíttette Intercisa tájékán a hidakat. (I. tábla, 3. ábra.)

* Cichorius Pauly. Wissowa VII. k. Cohors 95. l. «Die auf den verschiedenen Inschriften erhaltenen Namen der Soldaten beweisen klar, dass die Cohorte sich auch im 3. Jahrhunderte noch aus geborenen Orientalen recrutiert hat.

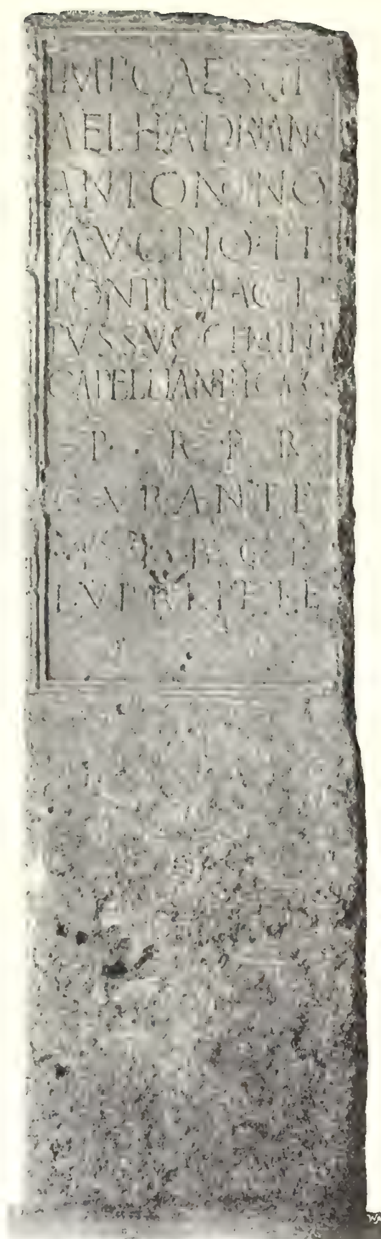
** Dr. Mahler Ede ismertette Arch. Ért. 1905. 226—227.

1. ábra. cca 1/7 n.

2. ábra. cca 1/14 n

3. ábra. cca 1/14 n

I. TÁBLA.

Máskor is az utak építésében működnek közre az idevaló csapatok, miről több mérföldmutató tanúskodik. Eddig nem kevesebb, mint hét mérföldkövet találtak Dunapentelén és környékén, hat a 217—238. évekből való. Egy hetedik olyan csonka, hogy korát nem lehet megállapítani.

Egyet Szalkon találtak (C. I. L. III. 3726 = 10635.). Állították 217-ben Macrinus és Diadumenianus császár alatt. Meg van mondva, hogy akkor az utakat és az idők folyamában megromlott hidakat újra építették. A munka a tartományi helytartó Triccianus alatt folyt. A kő az Aquincumból a Duna partján délnek vezető útnak 46-ik római mérföldjét jelezte.

Egy második kő Dunapenteléről való (C. I. L. III. 10637.), valószinűleg ugyanazon évben ugyanazon császárok uralma alatt Triccianus állíttatta. A vége csonka s így a távolság jelzése nem maradt fönn.

Egy harmadikat dr. Mahler Ede közbenjárása következtében 1905-ben kapott a n. múzeum Bruckner Dezső és Frigyes urak ajándékozták. A követ a Bruckner-féle majorban találták. Ugyancsak Macrinus és Diadumenianus császár idejében 217-ben készült; alul megcsonkult s így, sajnos, nem maradt meg az Aquincumtól való távolság megjelölése. Mahler ismertette Arch. Ért. 1905. 223. l.

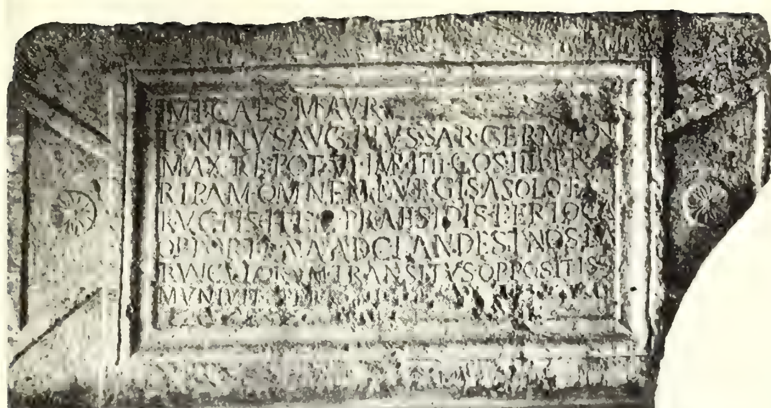
Maximinus és Maximus császárok korából, 236-ból való egy mérföldmutató, melyet dr. Mahler Ede a dunapentelei főúton egy kert mellett talált és a n. múzeum számára megszerzett. Ennek az alja is csonka. Mahler ismertette Arch. Ért. 1906. 159. l. A töredéket eredetileg az Öreghegyen a Nyúli György-féle szántóföldön találták.

Ugyanezen császárok korából való mérföldkő csonka töredékét ismerjük Szalk-Szent-Mártonból (C. I. L. III. 3727.).

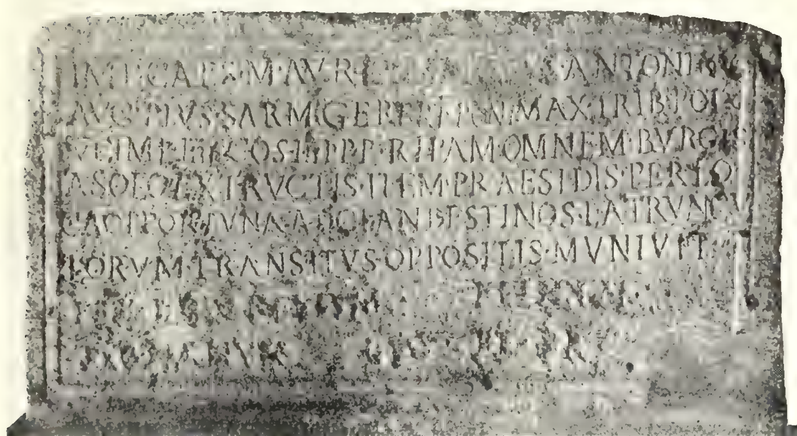
Talán legérdekesebb e császároknak egy csonka mérföldmutatója, melyet Dunapentelén találtak, mert meg van nevezve rajta az Intercisában állomásozó legio miliaria Hemesenorum, mely ezúttal a császár tiszteletére a Maximiana melléknevet viseli. Erre a kőre is mint sok más dunapentelei emlékre legelőbb Rómer Flóris figyelmeztette a tudományos világot, több mint negyven évvel ezelőtt (Arch. Közl. IV. k. 62. lap). Utóbb a C. I. L.-ba is belekerült (C. I. L. III. 3728 = 10636.). Ezt a mérföldmutatót is az Öreghegyen lelték a Hauzer-féle szőlőben. A betűk vörösre vannak festve, a jelzett távolság 47 ezer lépés.

Rómer egy más csonka töredékre is figyelmeztetett, ott látta Tóth József pentelei gazda háza előtt, dédapja idejében is ott hevert már, lelőhelyét tehát már nem lehetett megállapítani, a mit sajnálnunk kell, mert a XLV-ik római mérföldet jelzi. (Rómer Arch. Közl. IV. k. 62. l. C. I. L. III. 3729 = 10634.)

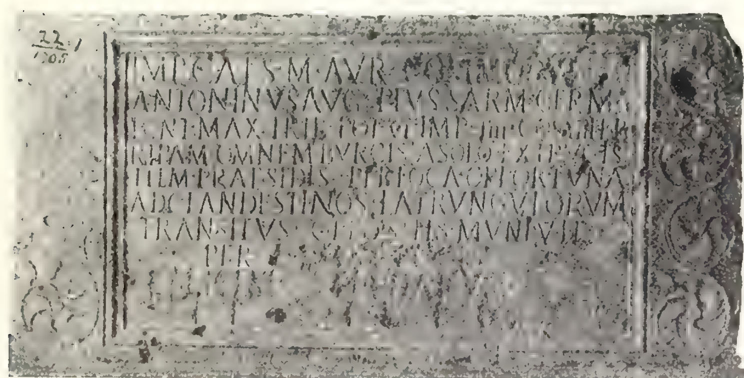
Negyedik századbeli építkezésekről tanúskodnak bélyeges téglák

4. ábra. cca 1/20 n.

5. ábra. cca 1/20 n.

6. ábra. cca 1/20 n.

II. TÁBLA.

a pannoniai határszéli csapatok fővezéreinek (dux) nevével, legismertebbek e vezérek közül Terentius [1] és Frigeridus.[2]

II. *Intercisa mint vámállomás.* A dunamenti római seregnek nemcsak az a hivatása volt, hogy a birodalmi határt ellenséges népek ellen védje, de a határ hosszában szervezett vámvonal őrizetét is a seregre bízták, mióta Commodus császár a birodalmi határvámot állami kezelésbe vette. Ezt a fontos észleletet Domaszewskynek köszönjük és a legerősebb bizonyítékot reá a 181-ben Kr. u. Commodus idejében szerkesztett fölirat szolgáltatta, mely arról szól, hogy a császár az egész partot alapjából fölépített őrtornyokkal és oly helyeken, melyek alkalmasak arra, hogy a gazemberek titkon átjárjanak, erődökkel biztosíttatta helytartója Cornelius Felix Plotianus által.[3] Ebből a föliratból hét hasonló szövegű példányt ismerünk. Az első, csonka példányt Battáról ismertük, Mommsen tette közzé (C. I. L. III. 3385.), ő meg Cagnat is csempészek elleni védekezésre vonatkoztatta. Teljes értelmét Domaszewsky állapította meg, mikor két hasonló föliratos táblát ismertetett Dunapenteléről.[4] Egészében, a hivatalosan kivésett helytartó nevével együtt, csak azóta birjuk a föliratot, a mióta dr. Mahler Ede szerencsés volt a dunapentelei Öreghegyről 1903-ban és 1905-ben három ép példányt a n. múzeum számára megmenteni.[5] (II. tábla, 4., 5., 6. ábra).

A tornyok (burgi) nyilván igen sűrűn, rövid távolságra egymástól állottak és azokban csekély számú őrség állhatott, az erődökben (præsidia) nagyobb távolságokra épültek és bennök tetemesebb számú csapat fért el. Látni való, hogy Plotianus helytartó az új vámkezelést — a vám neve publicum portorii vectigalis Illyrici — azon kezdte, hogy a szükséges épületeket építtette. Legtöbb torony Dunapentelén kellett, a hol a Csepel-sziget alsó végén a csempészek átjárására alkalmas pontok bőven kinálkoztak. Nyilván azért is kedvelték ezt a tájt, mert Intercisában vámállomás volt és mint ilyen fontos forgalmi góczpont lehetett.

Hogy épen Dunapentelén találtak hat egyenlő táblát,[6] alighanem abban leli indokát, hogy az egész szomszédság részére itt készültek a tornyokba és erődök falába illesztendő emléktáblák. A táblák közül egy sem volt befalazva, sőt akadt köztük befejezetlen példány[7] is (6. ábra), a

[1] C. I. L. III. 10677.

[2] C. I. L. III. 3761. és 10676. Ap. Jovinus-féle téglákat is találtak Pentelén. C. I. L. 3763, 10679 és Mahler Arch. Ért. 1906. 156. l.

[3] «Ripam omnem burgis a solo extructis item præsidis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit per Lucium Cornelium Plotianum legatum proprætore»

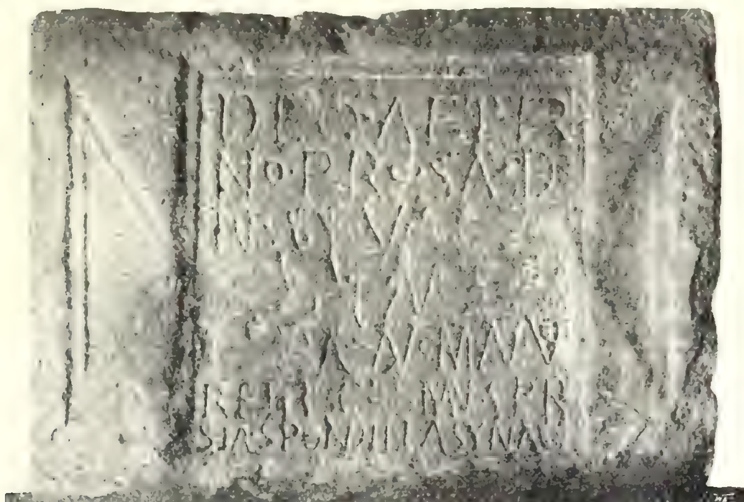
[4] Arch. Epigr. Mitth. aus Österreich-Ungarn 1890. XIII. 134 és 140.

[5] Arch. Ért. 1904. 201 és 1905. 224.

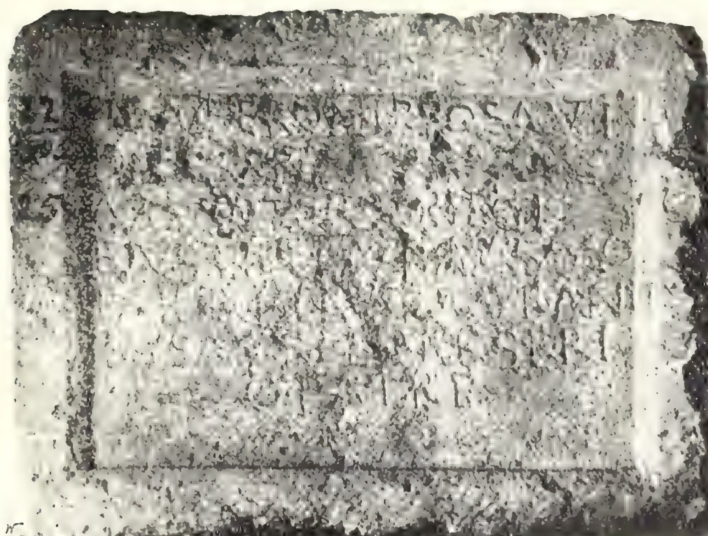
[6] Dr. Mahler egy csonka hatodik plédányról bir tudomással, a mely Dunapentelén lappang.

[7] Arch. Ért. 1905. 224 Találták Farkas J. földjén.

mi arra mutat, hogy nem jutottak el rendeltetésük helyére, azért mert az építkezés még Commodus halálakor is folyt és mivel a császár em-

7. ábra. cca 1/9 n

8. ábra. cca 1/8 n.

III. TÁBLA.

lékét a senatus damnatióval sújtotta és az el nem helyezett táblákról is lefaragták a császár valamint helytartója neveit.

Mi az emléktáblák által oly sokszor emlegetett vámerődök kö-

zül egyet sem ismerünk;[1] a századok óta folytatott rombolás talán csak a föld mélyében rejlő alapjaikat hagyta épségben és lehet, hogy rendszeres ásatás nyomukra vezet.

A kedvező véletlen a Commodus-féle táblákon kívül még két más emléket őrzött meg, mely az intercisai vámhatári állomásra némi világosságot derít.

Egyikben állomási főnökről pr(æpositus sta(tionis), van szó[2] (III. tábla 7. ábra.) A föliratra más tekintetben való nagy fontossága miatt is alább vissza kell térnünk. Ezúttal az ábrájával érjük be és csak a közönségesen elterjedt olvasáson kivánunk változást javasolni. A föliratot állító egyén neve valószinűleg nem COSMVS, hanem COSMIVS; az I betű az V betű szárai között állván. Fölfogásunk szerint ily módon ez a keleti ember Cosmos szülővárosáról kapta a nevét és a név adjectivumi alakkal ethnicumot képvisel, a mi jól össze talál azzal a ténynyel, hogy ez a vámkezelési előljáró a császár szabadonbocsájtottja volt, mert köztudomású, hogy a vámkezelést a császári ház bizalmas cselédjeivel végeztették. Cosmiust palæstinai vagy syriai származása ily félig elszámolási, félig kereskedelmi természetű állásra különösen alkalmassá tehette. Az érdekes fölirat a *222.* és *235.* közti években keletkezett.

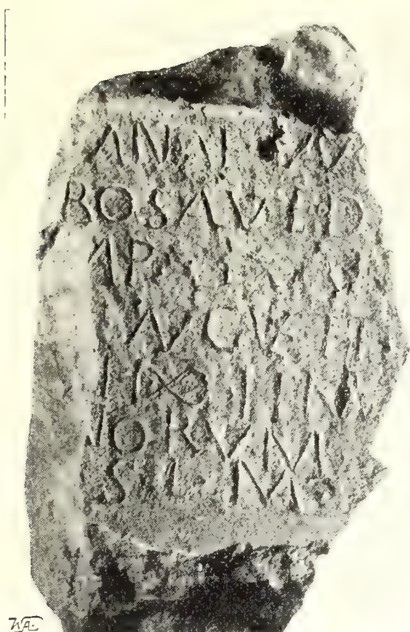
Még egy második emlékünk is van, a melyet az intercisai vámállomás valamelyik tagjának köszönünk.[3] Az illető egyén nevéből csak a LIMVS végzést ismerjük, a kövön megelőzőleg csupán még egy szótagra volt hely, így tehát az egytagú név alatt ismét nem római polgár, de rabszolga vagy szabadonbocsájtott lappang és a név utáni czím STAT(ionarius) [P(VB(lici)] Domaszewsky magyarázata szerint nem érthető másra, mint hogy az illető a közvámbeli állomás alkalmazottja volt.

A vámállomás természetszerűen középületeket tételezett föl, hivatalos helyiségeket és raktárakat és mivel a kereskedelmi forgalom is igényelt köz- és magánraktárak számára helyiségeket, Dunapentelén ily épületek alapjai ott lappangnak még a föld alatt, hacsak a jelen s az elmult nemzedékek teljességgel ki nem emelték és építő anyag gya-

[1] Marsigli a Dunamelléki vidékről kiadott nagybecsű munkájában Duna-Pentele alatt Apostag felé a töltésen járó épített úttól nyugotra, egymástól mintegy félórányi távolságban kilencz négyszögű falazott erődöt rajzol a térképébe; lehet, hogy e sűrűn rakott erődök alapjai a Commodus-féle intézkedés idejéből valók (Marsigli I. 8. tábla; II. 2 tabula 2. ábra; a szövegben II. 5. l.)

[2] Már Mommsen közölte (C. I. III. L. 3327.) és felismerte, hogy a PRSTA rövidítés præpositus stationis, vámállomásra vonatkozik. (V. ö. Eph. Epigr. II. 539. sz.) A föliratot legelőbb Rómer tette közzé (Arch. Közl. IV. 60.), utóbb Ortvay (Arch. Közl. X. 123.); legszabatosabban Domaszewsky olvasta (C. I. L. III. 10301; utoljára dr. Krausz Sámuel foglalkozott vele Római emlékek a pannon zsidókról czímű értekezésében. (Évkönyv, kiadja az izr. magyar irod. társulat. Budapest, 1902. 298—303.)

[3] Legelőbb Domaszewsky tette közzé és magyarázta. Arch. epigr. Mitth. aus Österreich-Ungarn 1890. XIII. k. 140. l. = C. I. L. III.

9. ábra. cca $^{1}/_{8}$ n.

10. ábra. cca $^{1}/_{8}$ n.

11. ábra. cca $^{1}/_{13}$ n.

IV. TÁBLA.

nánt nem érvényesítették, miként az Ó-Szőnyön a bregetioi épületekkel történt.

III. *A városi község.* Több dunamenti városról u. m. Aquincumról, Bregetioról, Adnamantiáról és Lussoniumról már a név után is tudtuk, hogy e római városokat Pannonia római megszállása előtt celta telepek előzték meg. A katonai megszállás ily celta községekben némelykor azért történt, mert mint a Dunához vezető utak végpontjai, strategiai fontossággal birtak, máskor a Duna mentén bizonyára már ősidők óta létező közút mellett régi telepek gyanánt önként kinálkoztak a letelepedésre, sőt miután a celtákról föltételezhető, hogy a Dunán túl lakó népekkel szemben nekik is voltak erődeik és menhelyeik és bizonyára ők is a legalkalmasabb pontokra helyezték e védelmi telepeket, a római megszállásnak e celta erődök adták mintegy a természetes útmutatást a védelmi hálózatra külső és esetleg belső ellenségekkel szemben.

E megfontolás rávezethetett arra a föltevésre, hogy Intercisában is létezett celta község, bár e név tisztán római lévén, csupán sejtelem erejével birhatott. Most már valamivel biztosabb alapra állítható a combinatio. Nincs ugyan Intercisának celta nevéről szó az iróknál, az emlékeken sincs nyoma,[1] mégis azt kell hinnünk, hogy a római megszállás itt celtákat talált. Szaporodnak ugyanis Dunapenteléről az emlékek, melyek föltevésünket igazolják és az emlékek annál erősebben tanúskodnak, mert az első Kr. utáni századból való celta sírtáblák, tehát azok is, a kik alattuk egykor örök álmukat lelték, az első római megszálló csapatokkal egykorúak voltak. Rómer és Fröhlich kutatásai nyomán már évtizedekkel ezelőtt ismertünk celta egyének számára állított két sírkövet, de Intercisa története szempontjából nem lehetett azokat értékesíteni, mert a síremlékek korhatározásában csak legutóbb tettünk számbavehető lépéseket.[2] Most már van alapunk, melyen az első, Hadrianusig érő korszak síremlékeit a későbbiektől meg tudjuk különböztetni. E szerint csupán Fröhlich révén a C. I. L.-ba jutott Asuius Biatumari filius-féle sírirat [3] származik az első korszakból. Ellenben Lissinia Galla emléke alighanem már az átmeneti időszakba Hadrianus korába tartozik.[4]

Ily gyér adatokra nem lehetne még biztos föltevést alapítani: dr. Mahler Ede legutolsó 1906. évi kutatása a dunapentelei Öreghegyen ebben a tekintetben is meglepő és termékeny eredményre vezetett. A n. múzeum onnan egyszerre első századbeli barbár síremlékek egész

[1] Találták Dunapentelén a Paskum-dülön egy ara (IV. tábla, 10. ábra) csonka darabját (1902 óta a nemzeti múzeum őrzi), melyen egy «vicus Caramantesium» szerepel. Úgy képzeljük, hogy ez egy közeleső falunak, nem magának Intercisának volt a neve

[2] V. ö. egyebek mellett szerző értekezését: A n. múzeum legrégibb pannoniai sírtáblái.

[3] Fröhlich Arch. Epigr. Mitth. XIV. k. 56 = C. I. L. III. k. 10324.

[4] Romer. Desjardin 370. sz = Eph. Ep. n. 602. = C. I. L. III. 10321

sorozatával gyarapodott.* Egyik emlék Danuviusnak szól, Diastumarus fiának. Egy más emléket Adnamata Carveicionus leányának állította az ő ura Claudius Cesoris. Egy harmadik emlék Absucus Adnamo fiának szól, kinek Nertomarus és Locco Atedunus állítanak emléket.

12. ábra. cca 1/4 n.

V. TÁBLA.

A szereplő barbár egyéniségek nevei közt van kettő, melyet eddig a pannoniai bennszülöttek sorában nem ismertünk: Absucus és Carveicionus. Ez utóbbi névhez legközelebb áll Cavecius neve (C. I. L. III. 14268.). Adnamata és Adnamo Pannoniában és Noricumban elég sűrűn előforduló személynév, mely nyilván az ott és itt elszéledt Adnamatus

* Mahler ismertette Arch. Ért. 1906. 157—159

néptörzshöz való hozzátartozást jelzi. Atedunusnak női változata Ateduna neve két karinthiai emléken szerepel (C. I. L. III. 4906. és 11647.). Danuvius nevét egy Aquincumban auguri méltóságra emelkedett egyén viselte (C. I. L. III. 3581.) és e név Danovius változata Bécs környékén talált föliratban is előfordul (C. I. L. III. 4544.). Trefailból a régi Noricumban ismerjük a Diastumarus név változatát Diastumar(us)t (C. I. L. III. 544 a.). Végül Locco ebben a formában ugyan eddig magára áll, de hasonhangzású analogiája Lotto, mint férfinév Klagenfurt környékén kétszer (C. I. L. III. 4899 a., u. o. 11597.) találtatott.

Az első századbeli celtáktól Dunapentelén fönmaradt föliratos síremlékek révén most már a föliratnélküli síremlékek is, melyek celta asszonyokat és rokonaikat ábrázolják, tetemesebb fontosságot nyertek, a miért alább az emlékek ábráit is közöljük.

A romanisatióval szemben a celta népelem Pannoniában nem mutatott erős ellentállást, gyorsan alkalmazkodott a római világhoz. Az újonczozás belévitte őket a római seregbe és a veteránusokká s így római polgárokká vált belföldiek gyakran egy-két nemzedék alatt elvesztették celta jellegüket. Az asszonyok lassabban vetették ugyan le népies sajátszerűségeiket; de náluk meg a római származásúak házassági kapcsa belföldiekkel volt az összeolvasztás és hasonítás biztos módja, miről római és mellettök barbár nevű egyének, közös családi sírföliratok nyújtanak példákat.

Az áthasonulás leggyorsabban római őrségektől megszállott erődök melletti községekben szokott bekövetkezni. Ugyanezt tételezhetjük föl Intercisában és ez lehetett az oka, a miért lassan-lassan a régi celta telep neve veszendőbe mehetett és a romanizált község a tábor vagy a helység fekvéséről kapta a nevét.

A táborral szomszédos község a második század elején már elég népes lehett. Úgy képzeljük, hogy a celta községbe házasodott rómaiakon kívül már az első század óta lehettek ott thrákok. A thrák csapattal ugyanis thrák iparosok és kereskedők is megtelepedtek, kik nyilván utóbb is itt maradtak. A thrák elem ittléte thrák cultusokban és thrák mythosokban érvényesül, melyeknek maradványait kutatásaink Dunapentelén színre hoztak.

Midőn utóbb a Hemesaiak csapatja is megszállotta Intercisát, beállott a keleti invasio, különösen Syria felől, mely ismeretes volt arról, hogy kereskedői és iparosai az egész római világot lepték el és életrevalóságukkal magukhoz ragadták a nemzetközi kereskedelmet. Legszivesebben ott telepedtek meg, a hol a seregben szolgáló testvéreik közelében lehettek és hogyha egy hazai legényekből újonczozott őrség még azt az előnyt nyújtotta, hogy a birodalmi határon vámállomás volt oltalma alatt, ez a kedvező helyzet fokozottan csábíthatta ide a syriai

embereket. Ez az oka, hogy Dunapentelén nemcsak syriai származású katonák emlékeivel találkozunk, de olykor-olykor, midőn a név formája vagy a származási hely elárulja, más állásokban lévő syrusokra is akadunk. Ilyen volt Cosmius, a ki Severus Alexander idejében közemléken hagyta reánk nevét. Az emlékkel már az előbbi fejezetben foglalkoztunk és alább még terjedelmesebben kell reá visszatérnünk. Ugyancsak Alexander Severus idejéből való egy más szokatlan idomú emlékducz alsó, csonka része, állította egy Hatrius(?)triinus nevű «surus ex regione Dolica vico Arfuaris silva».[1] Az illető a híres Dolicheis város kerületében létezett, egyébként ismeretlen kis faluból szakadt ide Pannoniába.

Celták, thrákok és syrusokon kívül Intercisában természetesen római polgárok is laktak. Publius Aelius Vitalis, Publius Aelius Victor, Marcus Ulpius Januarius[2] valószinűleg Trajanus és Hadrianus kortársai voltak.

Vannak nyomós jeleink, hogy Intercisa Hadrianus idejében municipiumi jogot nyert.[3] Sem föliratokban, sem egyebütt nem olvashattuk még nevét e jelzővel és mégis azt kell hinni, hogy italicumi joggal biró község volt. Dunapentelén az idén találtak Hadrianus tiszteletére készült díszes emlékkövet,[4] melyet «Firmus Rusconis filius ob honorem ædilitatis» állított a városi decuriók határozatából kapott helyen. (I. tábla, 1. ábra). A végső négy betű L(oco) D(ato) D(ecreto) D(ecurionum) világosan mutatja, hogy önjogú törvényhatósági testületről van szó, az ædilitia pedig (rendőrfőnökség) a város egyik főhivatala. Hogy az új ædilis Hadrianusnak hódolt ez alkalomból, abban lelheti legtermészetesebb okát, mert a várost ért rangemelés Hadrianustól eredt, a kitől a szomszédos Aquincum is kapta a municipium jogát. Az emléket az öreghegyi Berki Lajos-féle szőlőben lelték; ha ez volt egykor eredeti fölállításának a helye, akkor az intercisai forum e szőlő helyén terült el, mert a forumon volt szokás ily emlékeket a városi tanács engedelméből fölállítani.

Publius Aelius Firmusnak az ædilitason kívül még egyéb oka is lehetett az emlék fölajánlására. Valamely alkalomból, talán mikor belépett

[1] Az emlék 228-ból való, fölül csonka, magassága 77 cm., szélessége 28 cm., vastagsága 15 cm. 1903 óta van a nemzeti múzeumban.

[2] V. ö. dr. Mahler Ede Arch. Ért. 1905. 228. l.

[3] Egy állítólag Dunapentelén előkerült érdekes, de csonka emlék (C. I. L. III. 10305) római polgároktól ered, a kik azon a helyen, hol az emléket állították laktak (consistunt), a hely is meg van nevezve, az Vetussalina (Adony) volt. Mommsen a hiányzó részbe Intercisa nevét is belé helyezte, a mit azonban Domaszewsky nem helyesel. Azt tartjuk, hogy Domaszewsky olvasása a helyes és csatlakozunk Fröhlich fölfogásához (Arch. Epigr. Mitth. XIV. 55. l.), mely szerint ezt az emléket Adonyból régibb vagy újabb időben elhurczolták. A föliratban említett (aquincumi) terület (territorium) tehát csak Vetussalinára vonatkoztatható, mely e szerint még az aquincumi határba esett, a mit Intercisáról nem lehet állítani.

[4] Először ismertette dr. Mahler Ede Arch. Ért. 1905. 223. l. 2. sz.

katonának, kapta az Aelius nevet a császár tiszteletére, vagy Hadrianus helytartósága idejében egyéb oka volt a császári gentilicium fölvételére. Képzelhető ugyan, hogy Firmus Intercisának csupán kirendelt ædilise volt[1] és Intercisa talán épúgy tartozott az aquincumi közhatóság alá, mint Székesfejérvár, de Intercisa önállósága mellett szól még az a fontos tény, hogy ott collegiumok is léteztek, önkormányzati joggal biró társulatok, melyek a municipiumi szervezet mintája szerint alakultak, ilyen testületek pedig sem vicusban, sem pagusban nem létezhettek, csupán önjogú városban.

Négy ily testület létezéséről van tanúságunk. Az egyik emléken (IV. tábla, 9. ábra) a hemesai cohors veteranusai közösen állítanak Severus Alexander üdvéért oltárt[2] (222—235). Ezúttal nincs megmondva, hogy a veteranusok zárt testületet alkotnak, de szabad föltételeznünk analogiák alapján, hogy Intercisában is egyesületben tömörültek az őrségből származó veteranusok. Ez egyesületeknek legfőbb czélja az volt, hogy társaiknak megadják a végső tiszteletet és közös temetkezési pénztárt tartsanak fönn. Hogy egy különös alkalommal az uralkodónak hódoltak, ennek több oka lehetett, melyet nem nehéz kitalálni. Egyik az lehetett, mert a császár, mint keleti származású és a kelettel mindig rokonszenvező uralkodó, a syriai csapatnál különös népszerűséggel bírt; azonfölül okot adhatott a hódoló emlékre a császár különös liberalitása a collegiumok iránt, köztudomású lévén, hogy épen Severus Alexander kedvezett a szövetkezeti ügynek, mely ennek következtében a birodalomban föllendült.[3]

A második collegium Marcus Herennius Pudens a legio II. adiutrixbeli veteranusnak állított sírtáblán szerepel,[4] neve «collegium cultorum». E czímen a sírtáblákon a temetkező egyesületek szerepelnek. Úgy véljük, hogy ebben az egyesületben nemcsak a legiobeli veteranusok, de az intercisai segédcsapatok veteranusai is egyesültek. Nem is szükséges föltételeznünk, hogy Pudens épen Intercisában szolgált, szolgálhatott Aquincumban is vagy más alsó-pannoniai táborban, de mikor nyugalomba lépett, Intercisában telepedett meg. A sírirat megmondja róla, hogy «domo Claudia Apamiæ». A sok Apamea közül alighanem a syriai Apamea értendő; ez eléggé magyarázza, hogy miért lakott Intercisában. Földiei között kivánta hátralevő napjait eltölteni. A meny-

[1] Vicusokban is volt néha ædilis. V. ö. Kubitschek a Pauly-Wissowa-féle encyclop. I. 463. lapján.

[2] C. I. L. III. 10304.

[3] Lugdunumban ő alatta nem kevesebb, mint 32 collegium virágzott. Boissieu Inscript. de Lyon. 380 l.

[4] A sírtáblát dr. Mahler Ede 1905-ben szerezte a n. múzeum számára; ugyanő ismertette Arch. Ért. 1905. 230. l. 10. sz. alatt.

nyire a fölirat jellege szerint annak kora megállapítható, III. századbelinek véljük.

Miként a veteranusoknak volt collegiumuk úgy lehetett az Intercisában lakó syriai eredetű kereskedőknek is egyesületük. Erre a föl-

13. ábra. cca 1/18 n.

14. ábra. cca 1/17 n.

15. ábra. cca 1/19 n.

16. ábra. cca 1/[illegible] n.

VI. TÁBLA.

tevésre jogosít a már föntebb említett Cosmius-féle emléktábla (III. tábla, 7. ábra), mely Severus Alexander és anyja Julia Mamæa üdvéért készült (222—235). Cosmiusról már tudjuk, hogy a vámállomás előljárója volt, ebbeli czímét Mommsen és Domasewsky fejtették meg, de az utolsó két szóról, melyben valószinűleg Cosmius második czíme rejlik, azt tartották, hogy «obscura sunt». A két szó «spondilla synag(ogæ)» föltevésünk szerint a syriai származásúak egyletére vonatkozik, melynek görögös neve a Cosmius név görögös voltával van összhangban. Ez az egyesület is épúgy, mint a veteranusok collegiuma első sorban temetkezési szövetkezet lehetett, de nem azonos az ugyancsak Severus Alexander alatt ugyanott fönálló «collegium cultorummal», mely az ő veteranus társát a közös pénztárból eltemettette. Ebben nyilván csupán kiszolgált katonák egyesültek, amabban a syriai görögség tömörült. Érdekes, hogy ugyanazon császár uralma idejéből egy harmadik collegiumnak az emléke maradt fön, melyet alább behatóbban kell ismertetnünk. Itt csak annyit jegyzünk meg róla, hogy az a collegium ebben a tarka népségű városban a thrákokat egyesítette. (III. tábla, 3. ábra).

Ilyformán Intercisában a veteranusoknak van collegiumuk, ebben származási különbség nélkül minden csapatbeli kiszolgált katonák egyesülnek, míg a polgári elemek nemzetek szerint különválnak, külön vannak a syriaiak és külön a thrákok, csupán a celta lakosság collegiumáról nincs hírünk, talán azért, mert a celták beléolvadtak a rómaiságba és megszüntek.

IV. *Vallási emlékek.* A három uralkodó népelem a vallási emlékek körében is érvényesül. *a)* A római katonák, akár idevalók, akár keletről jöttek, a római Jupiternek állítanak oltárokat. Egyéb állami alkalmazottak is Iupiternek áldoznak. Iupiter mellett csupán Diana és Hercules jut egyszer érvényre.

b) A keleti elem érvényesül a Sol és Mithras vallásában.

c) A thrákok irásban és képben saját törzsbéli lovas istenükhöz fordulnak.

Ily csoportokban mutatjuk be röviden az emlékek sorát; hosszasabban csak egy néhány emléknél állapodunk meg, olyanoknál, melyeket az irodalomban vagy épen nem, vagy hiányosan méltányoltak.

Iupiter Optimus Maximusnak a két császár üdvéért (S. Severus és Caracalla?) állít oltárt a VICVS CARAMANTESIVM ET VILLA... (IV. tábla, 10. ábra).

Iupiter Optimus Maximusnak állít oltárt Aurelius Barsemis Abbei katona (C. I. L. III. 10307.)

Iupiter Optimus Maximusnak és a hemesaiakbeli cohors geniusának állít oltárt Tiberius Claudius Procus a cohors magisterje (C. I. L. III. 10306.)

Iupiter Optimus Maximus Culminarisnak szól Aur. Herculanus lovas katona oltára (C. I. L. III. 10303.)

Egy csonka oltáron, csupán a dedicatio maradt meg I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Aeterno.

Diana Augustának állítanak oltárt a hemesai cohors veteranusai (C. I. L. III. 10304.) (IV. tábla, 9. ábra).

Dunapenteléről az ú. n. Paskum dülőről származik a N. Múzeumban őrzött oltár, melynek föliratát még nem közölték. *Herculi | conservatori | Dom(itius) Heraclitus | M(arcus) Aur(elius Heraclius (centurio) coh(ortis) XI urb(anae) | Sev(erianae) cum Aurel(ia) | Italla(?) Thraca et Heraclito | iuniore filis | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).* A három nemzedéket képviselő egyének mintegy családjuk szentjét tisztelték a föntartó Herculesben, talán mert nevüket oly városról kapták, melynek Heracleia volt a neve. Heraclius a fővárosi XI. cohorsban volt százados, ez a S. Severus-féle cohorsok egyike volt, melyekkel S. Severus a prætorianus csapatot helyettesítette és ő tőle kapta a nevét. Mégis idevaló — pannoniai — volt Heraclius, nyilván innen tették át a fővárosi csapathoz; ő és hozzátartozói thrák származásúak lehettek, a mi az egyik leányunoka nevéből sejthető.

«Deo æterno», az örök istennek szenteli az előbbiekben többször említett Cosmius az ő emléktábláját. (III. tábla, 7. ábra). Ez a dedicatio félreértésre adott alkalmat; dr. Krausz* azt képzelte, hogy a zsidók istenének szól, megerősítette őt ebben a fölfogásban, hogy a fölirat végén «zsinagógáról» van szó. Cosmius szerinte zsidó volt, Dunapentelén zsidó hitközség létezett volna Alexander Severus korában (222—235) és mivel dr. Krausz a synag(ogæ) előtti rejtélyes szót (Spondilla) helynévnek véli, Cosmius præpositus czímét a zsinagógára is vonatkoztatja és megteszi őt az intercisai III. századbeli zsidó hitközség elöljárójának.

Pedig nyilvánvaló, hogy Deus æternus nem lehet más, mint Iupiter. Az imént láttuk egy csonka oltártöredéken a Iovi optimo magno æterno czímet és számos más esetekben ily melléknévvel illetik, mire néhány daciai példát idézünk.** Nem is képzelhető, hogy a császár szolgálatában lévő vámfelügyelő, midőn a császár üdveért ily nyilvános jellegű emléket szentel, azt másnak dedikálja, mint a császár istenének. Jehovát már azért sem érthette Cosmius, mert semmi ok sincs őt zsidónak képzelni; hanem igenis lehetett syriai ember és a «synagoga» alatt a syrusok testülete értendő. Hátra van annak a megállapítása, hogy Cosmiusnak mily szerepe volt ebben a temetkezési egyletben? Szerepe a spon-

* Évkönyv. Kiadja az izr. magyar társulat. Budapest, 1902. Dr. Krausz Sámuel Római emlékek a pannon zsidókról. 298—303.

** C. I. L. III. 7736. Gyulafejérvár; 7737. Marcus. Portus, 1738. u. o.; 7900. Várhely, 7996. Zsuppa.

dilla szóban rejlik, mely ép oly görögös hangzású, mint a synagoga. Legvalószinűbb, hogy a spondilla, a «spondialia» vagy «spondalia»-ban az áldozati szertartásokban volt része és onnan a elnevezés, mely közkézen forgó szótárakban nem található, nyilván azért, mert sajátszerű, talán csupán a syriaiaknál divó ritualis szó volt, mely nem jutott közforgalomba és így az irodalomba sem jutott; nyoma veszett és csupán a véletlen óvta meg. E szerint Cosmius a vámállomás elöljárója és a syriaiak testületében a szertartások vezetője; ez utóbbi minőségét alighanem azért jegyezte oda, mert az üdvkivánó felirat a császárnak az intercisai syrusoknak adott kedvezménynyel, talán épen a collegium megalapításával vagy annak fölélesztésére adott engedélylyel függött össze.

A keleti istenségek közül négy emlékünk van, mely a napisten körébe visz. Egy Mithrasnak szól (C. I. L. III. 10309), egy kis oltár Mithras egyik kisérőjének Cautopatesnek ajánltatott, 1902-ben került a n. múzeumba (71/1902). Ugyanakkor érkezett egy hiányos föliratú oltár, mely Deus Sol Augustusnak szól és már régibb idő óta van a n. múzeumban Weiss János úr ajándéka gyanánt «Deus Sol Socius» tiszteletére fölajánlott oltár. (C. I. L. III. 10311.) A véletlen úgy akarta, hogy csak az egyik oltáron volt régente a fölajánlónak a neve is említve és az ma hiányosan maradt meg, a többi három emlék egyátalában nélkülözi a fölajánló nevét.

Jóval érdekesebbek az emlékek, melyeket az intercisai thrákok vallásos buzgalma hagyott reánk.

Más alkalommal behatóan tárgyaltam ábra mellett a Doberes nevű thrák törzs sajátos istenének «Deus Dobrates»-nek az ő szolgája Eutices=Eutyches által fölajánlott domborműves táblát.[1] Az isteni lovas égő thymiaterion előtt áll és a ló lábai alatt egy holt ember fekszik, nyilván a megholt kabyr; mert a thrákok fölfogásában az ő ősi lovas «hősük» tisztelete egybeolvadt a tengerparti thrákok révén Thraciában elterjedt kabyr vallással. Más alkalommal ugyanerről a vallásról tanúskodó domborműves kőtábla jutott Dunapenteléről a n. múzeumba. Ezt is közzétettem a rokon emlékek körében.[2] Mint harmadik thrák vallásbeli emlék csatlakozott ezekhez egy sok alakú domborműves ólomtáblácska[3] Dunapenteléről, a milyen mindenütt azokon a pannoniai és moesiai helyeken tünt elé, a hol thrák katonai csapatok állottak hosszabb ideig.

A kisebb emlékek sűrű előfordulása Intercisában azt a reményt keltette a thrák vallás kutatóinál, hogy valamikor a vidékeinken nagyon elterjedt vallás jelentősebb tanúbizonyságát fogja a kedvező véletlen szinre hozni.

[1] Lovas istenségek Dunavidéki antik emlékeken Arch. Ért. 1903. 317. l.
[2] U. o. 331. l.
[3] U. o. 343. l.

E reményünkben nem csalatkoztunk. Dr. Mahler Ede az idei dunapentelei kutatásai egyik legbecsesebb eredménye gyanánt került a n. múzeumba egy érdekes emléktábla, mely tanúságot tesz arról, hogy a thrák vallás híveinek Intercisában szervezett collegiumuk és templomuk volt. Miként az idecsatolt 8. ábra mutatja, a tábla fölirata nincs épen kedvező állapotban, a lyukacsos mészkő, melyből készült, kezdettől fogva okozott bajt, a vésnök, a ki a betűket belevéste, sem volt épen nagyon járatos a mesterségében, hozzájárult, hogy a föliratban, a császár nevét a senatus damnatiója miatt hivatalosan kitörülték és végül az idő sem bánt épen nagyon kiméletesen a tábla fölületével. Mégis kétségen kívüli pontossággal majdnem minden betűjét lehetett megállapítani. A tábla formája harántos hossznégyszög; hosszabb oldalának mérete 77 cm, a rövidebbé 56 cm. A mélyebben fekvő föliratos lapot sima párkány szegélyezi, melynek belső szélét ferde sávval tompították, semmi egyéb dísz nincs rajta.

A hétsoros fölirat így szól:

I o MHERONI PRO SALVTE I
D N [SE]VER[I ALEXANDRI]
AVG CVLTORES COLLEGII
EIVS TEMPLVM A SoLO
5. EXTRVXERVNT CVRANTI
BVS AVREL[ET] MESERI
O PATRE

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Heroni pro
salute i(mperatoris)
d(omini) n(ostri) [Se]ver[i Alexandri]
Aug(usti) cultores collegii
eius templum a solo
extruxerunt curanti
bus Aurel(io) [et] Meseri
o patre

A thrákok nemzeti istenüknek Iupiter Optimus Maximus Herosnak Severus Alexander császár (222—233) engedelméből templomot építettek, vagy régi templomukat alapjából újra fölépítették és hálából a császár üdvét az ő hazai istenük ótalmába ajánlják, a kit ezúttal a római államvallás főistenével, Iupiterrel azonosítanak.

Ez az azonosítás azonban nem általános és közönséges szokás a thrák törzsöknél.* Félreeső thrák törzsöknél a régi lovas heros egyszerűen deus heros, miként arra Intercisában is van eset, hogy deus Dobrateshez imádkoznak azok, a kik a Doberes törzséből valók. Csak az állami szolgálatban álló thrákok, vagy a kik szülőföldjükről régen elszakadtak, egyeztetik össze törzsvallásukat az állami vallás főistenével.

A föliratban említett «cultores collegii» alatt ezuttal nemzetiségi és vallási alapon szervezett szövetkezetet kell képzelnünk, melynek közös istentisztelet céljából templomra is volt szüksége. A felirat vé-

* Kustendjéből való egy fölirat Heros invictus deusnak (C. I. L. III 7531); Belgrádban Deus Herosnak áldoznak az ő tisztelői (collitores ipsius) (C. I. L. III 8147.) máskor «heros invictus» (C. I. L. III 7592) vagy «Sanctus heros» a neve (C. I. L. III 12391) stb.

gén megnevezett «Meserius pater» a szövetkezet tiszteletbeli elöljárója, társa «Aurelius» talán a pénztáros, ők ketten gondoskodtak az építkezésről. Egyszerű neveik miatt szerénysorsú egyéneknek kell őket tartanunk, szabadon bocsájtottaknak, a kik az élénk forgalmú városban társaikkal a nehezebb munkát végezték és talán kézművesek voltak, miként a jobb módú syrusok a kereskedést tartották kezükben, míg a rómaiak és benszülött celták a földbirtokos elemet képviselték.

Föltünhetik, hogy a míg a keletiek és a thrákok az ő nemzeti isteneiket megtartották, a fönmaradt emlékek sorában csupán a celták istenei nincsenek képviselve. Ez a tény lehetne véletlenség, melyet megczáfolhatnak a legközelebbi leletek. Azonban nem erős erre a reményünk, mert egyéb pannoniai helyeken is igen kevés celta istenség nyoma maradt fönn, így tehát a celta vallás tanúságainak gyér volta átalános tünemény a mi vidékeinken és e tüneménynek alighanem mélyebben rejlő oka lehet, mint a puszta véletlenség.

Mikor azt látjuk, hogy az összes kétezernél többre menő pannoniai emlékek közt egy sincs, mely celta nyelven volna fogalmazva, akkor azt kell hinnünk, hogy a celtákat nemcsak a fegyverek hatalmával és okos politikával, nemcsak külsőleg hódította meg a rómaiság, de meghódította lelküket is. Letettek nyelvükről, elhagyták isteneiket és valószinű, hogy már a második évszázad folyamatán az ő ősi neveikkel is fölhagytak. Tanúság erre, hogy Hadrianus korán innen eső síremlékeken alig akadunk már celta nevekre, áldozati oltárokon pedig épen nem találtuk még celta nevű ember nyomát.

A vallásos emlékek Intercisában tehát azt a jelenséget ismétlik, melyet egyebütt is tapasztalunk. A thrákok és syrusok kénytelenek ugyan nyelv dolgában a rómaisághoz simulni, de vallásukat nem áldozzák föl, csupán bizonyos pontig alkalmazkodnak az államvalláshoz. A thrákok mindvégig ősi törzshősükhöz imádkoznak, a syrusok pedig némely hazai istenüket győzelmesen viszik be a római vallás körébe, ilyen különösen Mithras-Sol és Iupiter Dolichenus, kinek az emlékei Intercisában valószinűleg még csak ezután fognak majd föltünni

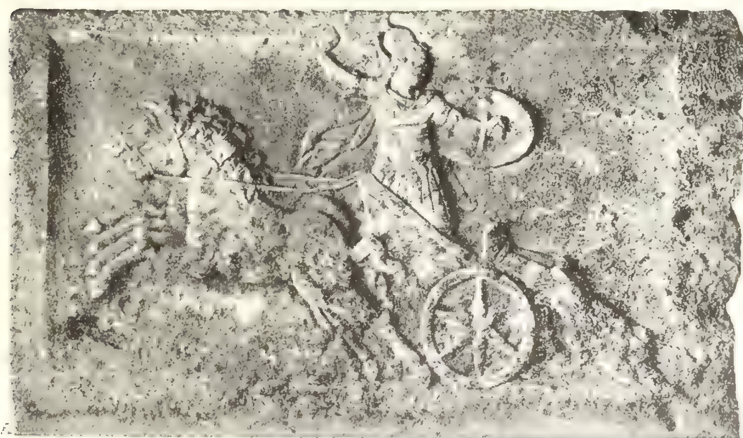
V. Mythologiai emlékek. Az idevaló lakosság lelki világába nemcsak az isteneknek hódoló emlékek révén nyerünk betekintést, talán még erősebb fényt vet lelki világukra, hogy képzelmüket birtokba vette a rómaiság révén hozzájuk is eljutott antik mythos. Az iskola és a képeskönyvek voltak ennek a belső hódításnak bizton működő eszközei. Telítve volt a római költészet a görög mythos kedves regéivel, festők meg szobrászok gyakran az illustrált verses könyvekből kapták mintáikat. Azért senkit sem lep meg, hogyha a római műveltség góczpontjaihoz közelebb eső helyeken mythologiai kőképekre találunk, kevésbé vártunk volna ilyeneket oly vidéki városban, hol katonák

17. ábra. cca $^{1}/_{12}$ n

18. ábra cca $^{1}/_{18}$ n

19. ábra cca $^{1}/_{11}$ n

VII TÁBLA.

és kereskedők meg benszülöttekből állott a lakosság és méltó csudálkozással láttunk az utóbbi években Dunapentelén egymásután érdekesebbnél-érdekesebb mythosi domborműveket* előtünni oly számban és oly változatosságban, a mint nem reméltük.

Ezúttal csupán rövid bemutatást engedhetünk magunknak; ily becses műtörténeti sorozat behatóbb méltánylást fog igényelni. Négyet már más alkalommal ismertettem röviden,** azoknak az ábráit ismétlem. Most e táblákhoz hozzájárul más öt. *Herkulest* sziklán ülve ábrázolja egy négyszögű tábla, mely 120 cm. magas és 100 cm. széles. A hős a sziklára vetett oroszlán bőrön ül balra és balját fáradtan az állati bőr fejére támasztja, míg jobbjával bunkóját emeli. A dombormű fölülete roncsolt ugyan, de körvonalai elég szabatosan észlelhetők. (VI. tábla, 15. ábra).

Bellerophon küzdelme a chimaera ellen. A hossznégyszögű tábla keskeny oldalán áll, magassága 125 cm., szélessége 84·5 cm. A két ellenfél csak úgy fért a keskeny térbe, hogy fölül van a szárnyas Pegasuson jobbra száguldó hős, alul pedig az ugyancsak jobbra irányult oroszlán, kecske és kigyóból alakult szörnyeteg. A hős magasra emeli bajszos hegyű gerelyét, testét chiton borítja, lábán rövid szárú czipő van. (VI. tábla, 16. ábra).

Orpheus és Eurydike. (?) 121 cm. magas és 86 cm. széles táblán ívhajlású sávval határolt fülkében szemközt áll a lábfőig érő körülövezett ruhában és válláról hátracsüngő köntössel a lantos, homlokán magasra csucsosodó haját koszorú ékíti, baljával lantját szorítja, jobbjával fogja társnője bal kezét. Társnőjén belföldi asszonyok módjára hármas öltöny van. A legalsó leér a földig és nyakán fölálló gallérral végződik. Rajta valamivel rövidebb pænula-féle öltöny van, fölül mély kivágású szegélyt mutat. Feje tetejéről bő kendő hull le oldalt és hátúl, borítja karjait és két oldalt majdnem az alsó ruha széléig hull alá. Nyaka tövét gyűrű ékíti. Mindkét alak arcza sérült. A hogy a lantos tragoeda köntösében előttünk van, alig képzelhetjük közönséges zenésznek, de a thrákok nemzeti dalnokának tarthatnók, ha nem szólna ellene az Orpheusnál szokatlan öltöny. (VI. tábla, 14. ábra).

Orpheus az állatok között. Ezúttal a szakáltalan ifjúban, a ki sziklán ülve állatoktól környezve pengeti lantját, Orpheus mondájából a legkedveltebb jelenetet szemléljük. Az ifjú fején phrygiai sapka; ujjas chiton térdig borítja testét, jobb vállán kerek gombbal összegombolt

* Legelőbb Ziehen foglalta össze a pannoniai myth. domborműveket Arch. Ért. IX. 1889. 31—34., 159—162. és 296—304., valamint Arch. Epigr. Mitth. XIII. 43—72. — Utána Pulszky Ferencz említette Magy. Arch. I. 248.

** V. ö. A m. n. muzeum jelentésében 1905-ről «Ókori világ» czimű előadásom kivonatában 17—20. szám alatt.

rövid chlamys csüng előre és hátra. A lantos jól componált alakja jeles, minta után készült és az állatok mozdulatait is oly ügyességgel jellemezte a művész, mely messze fölülemelkedik a tartományi kőfaragók átlagos tehetségén. A tábla magassága 118 cm., szélessége 89 cm.; mint a legtöbb képestábla, ez is a keskenyebb oldalon állott. (VI. tábla, 13. ábra).

Medea. A gyermekölésre készülő Medea két pannoniai emléken smétlődik; * most Intercisában egy harmadik változat járúl hozzá. (IV. tábla, 11. ábra). Bár a táblából csupán 85 × 63 cmnyi darab maradt meg, a domborműves csoport értelme iránt nem lehet kétség. Még világosabbá válik a töredék, ha melléje helyezzük a N. Múzeum másik Medea képét, (12. ábra) melylyel különben is szoros rokonságban van. A két töredék bizonyos tekintetben kiegészíti egymást. A korábbi Medea képen hiányzik a fej, itt megvan; ellenben ezúttal az anyjukhoz símuló gyerekek majdnem teljesen hiányzanak, a jobbiknak homályosan látszik a feje és fölemelt jobbja, a másik gyerekből épen csak a bal kéznek a nyomai maradtak, míg a két gyerek hasonló helyzetben meg van a másik csoportban. Látni való tehát, hogy ezúttal is Medea a gyerekeivel van ábrázolva, kiknek megölésére készül. Medea magatartása mindkét esetben meglehetősen egyforma, csakhogy az intercisai domborművön kevésbé merev, csupán az arcza áll egészen szemközt, míg felső teste határozottan jobbra fordúl és lába is félig legalább ezt az irányt követik, e mozdulattal a test hajlása is összhangban van és azt a benyomást kapjuk, hogy már nem mélázik, mint ott a szörnyű tett előtt, de már közelebb van a végrehajtás. A tettre való készséget legszembetűnőbben az mutatja, hogy ezúttal már a csupasz kard van a nő kezében; amott még hüvelyében van. Egyéb eltérések kevésbé lényegesek. Bal keze ezúttal is a köpeny ránczait fogja, de máskép; a köpeny, mely amott még a fejről hátra csüngött és egész felső testét körülfogta, itt már majdnem a térdéig csúszott alá; úgyszintén lecsúszott az ujj nélküli chiton és meztelen a nő jobb válla. Végűl furcsa a haja. Hullámzó bőséggel szegélyezi körűl az arczát, legfölűl taréj módra két tekercsben emelkedik a tetején és a két tekercs tövét szalagos gyűrű fogja egybe.

Nem kívánunk ezúttal a dunapentelei domborműnek a Timomachos-féle híres festményhez való közelebbi vagy távolabbi rokonságát taglalni, szorítkozunk annak megállapítására, hogy a compositió itt bemutatott két változata egymáshoz közelebb áll, mint az aquincumi csoporthoz, de mégis eléggé eltér egymástól, hogy ne tekintsük szorosan

* Az egyik példányt ismertette dr. Kuzsinszky B. (Arch. Ért. 1886. 24—30.), a másikat dr. Ziehen Gyula (Arch. Ért. 1889. 31—34. és Arch. Epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn 1890. 43—47.).

egymás nyomán készült másolatnak. Nyilván más-más képeskönyvbeli minta után készült mind a kettő.

A tábla vastagsága, melynek fölületét a dunapentelei dombormű díszítette, mutatja, hogy legalább is oly nagy volt az egész tábla, mikor ép volt, mint a többi itt bemutatott domborműves lap.

A dombormű hátterén vörös színezésnek maradt nyoma; valószínű, hogy az egész kép színes volt.

Tereus, Philomela és Prokne szomorú meséjét ábrázolja két domborműves tábla, melynek mindegyike 54 cm. magas és 127 cm. hosszú. Egyik tábla mutatja Tereust, a hogy karddal kezében a feldöntött asztal mögött üldözőbe veszi a két nővért; a másik lapon bacchikus ünnepet képvisel egy háromalakú csoport. Mindkét jelenetről bírjuk Róbert tanár szabatos értelmezését.[1] (XI. tábla, 23., 24. ábra).

Oedypus és a sphinx, 126 cm. magas, 64 cm. széles tábla, mely fölül csonka és alúl is hiányos. (VII. tábla, 17. ábra). Az alsó teret díszedényből kiemelkedő két szőlőtő díszíti. A középtéren keretes mezőben térdig érő ujjas chitonban öltöztetett férfit mutat, kinek harántosan fektetett keze kis négyszögű tárgyat tart. Egyik lába szemközt áll, a bal lába oldalt, rövidszárú cipőkkel; a lábai alatt egy darab földet vagy sziklát jelző talap van. Felső testének karja fölötti része letört. Tőle jobbra négy emberfejen guggoló állatot sejtünk, az egyik fej fölött látszik az első lába, a másodikon nyugszik egy hátsó körmös láb, a harmadikon hosszú, kigyófejű (?) fark maradt meg; a guggoló állat idomát a kő törési vonala hosszában megcsonkítja. A csonka jelenetre nincs más magyarázat, mint az, hogy Oedypus van előttünk, a ki a thebai sphinx előtt áll és rejtélyes kérdőlapot tart kezében. A N. Múzeum már két domborműve is ugyanoly motivumot ábrázol, de egészen más compositióban. Egyikét közzétette Ziehen,[2] a másik még kiadatlan.

Achilleus Hektor fogatához kötött holttestét vonszolja. A N. Múzeum egy más domborművén a vonszolást két alak nézi és a háttérben Ilion fala látszik.[3] Ezúttal az egész táblát, melynek magassága 86 cm., hossza 151 cm., Hektor vonszoltatásának a jelenete tölti be (VII. tábla, 19. ábra). A képen a lovak heves iramodása csakúgy, mint a két férfitest anatomiája és mozgása jó mintára mutat. Achilles, római hadvezér öltönyében szerepel. Máskor nem venni ki világosan, hogy mit tart fölemelt kezében; ezúttal világosan látszik, hogy követ emel és a hogy a Hektor holtteste felé fordúl, azt kell hinnünk, hogy dühének nem elég a holttest irgalmatlan meghurczoltatása, még követ is készül feje felé hajítani; ezt a durva részletet alig tehetjük görög művész rovására

[1] Arch. Ért. 1906. a jelen füzetben 274—275. l.
[2] Arch. Epigr. Mitth. 1890. 70. l. ábrával.
[3] Ezt az emléket tárgyalta Ziehen Gyula Arch. Epigr. Mitth. 1890. 68. s k. l.

20. ábra. cca $^{1}/_{10}$ n.

VIII. TÁBLA.

a ki legelőbb ezt a képet megkomponálta; csupán római kori másolatokban akadunk reá.

Aeneas megmenti az övéit. (VII. tábla, 18. ábra) A trójai hős jobbra haladva fölemelt baljával hordja apját Anchisest és jobbjával maga után húzza fiát Ascaniust. A hős szakállas dús fürtjein sapkát hord, testét rövid ujjú chiton rajta bő lebbentyűkkel díszített bőrpánczél s melléről hátra vetett köpenyeget hord, lábán ugyancsak bő lebbentyűkkel díszített rövidszárú czipőt hord. Apja hosszúfürtű szakállas aggastyán, bő köpenybe burkolva összekuporodva símúl fia fejéhez és úgy látszik, mintha kezeivel kis szekrénykét fogna. Nyilván magával viszi benne a házi isteneket. Az öreg alak kisebb méretü, nyilván azért, mert máskép nem fért volna bele a tábla sarkába. A kis Ascanius magas csúcsú phrygiai sapkát hord a fején, testét térdig érő alsó öltöny, testhez álló rövidebb zubbony és szállongó köpeny borítja, tippegő léptekkel követi atyját és jobbjában görbe botot tart. A tábla felső bal sarka letört, valószínű, hogy az sem volt üres. A tábla felső keretébe vékonyszárú betűkkel fölirat volt bevésve, melyből csak hét betű maradt CARIANI és egy ferdén rakott nagy borostyánlevél körvonalai. Aeneas a római költészet kedvencze. A római szobrászok előszeretettel ábrázolták a menekülés jelenetét; a provinciákban is elterjedtek a képek és több változatát látjuk a domborműves emlékeken. A Rajna mellékiekről legutóbb Klinkenberg* értekezett. A tábla magassága 124 cm., szélessége 102 cm.**

Az itt bemutatott domborműves kőtáblákon csak a homloklapot dolgozták ki a szemlélet számára, hátukat és oldalukat csak kinagyolták, nyilván tehát arra a czélra szolgáltak, hogy épületek falaiba illeszszék. Magasságuk a legtöbbnél (hatnál) közelítőleg megegyezik, 118 cm. és 126 cm. közt váltakozik, a miből azt sejthetjük, hogy tekintettel bizonyos közös szándékra követték e megegyező méreteket. Valószínű, hogy párosával csoportosították és talán sírépületeket díszítettek velük, míg némelyek oszlopcsarnokok vagy termek számára készülhettek. Az előbbi föltevésre vannak analogiák Pompejiből és a Rajnavidékéről, a hol ugyanolyan motivumú domborképeket (Aeneas, Hercules, Bellerophon) látunk síremlékeken. Másrészt Rómából és Alexandriából ismerünk hasonló teriméjű domborműveket, melyek közhelyeken díszlettek és festményeket helyettesítettek. Az Oedipus jelenetet ábrázoló ducz a szokásos sírtáblák formáját közelíti meg, a két Tereus-tábla pedig több hasonló zophoros idomú táblában találja hasonmását, melyek nyilván

* Bonner Jahrb. 1902. 112—114. ugyanott K. a megelőző irodalomról is ad számot.

** Rómer (Arch. Közl. 1863. VI. k. 62. l.) egy domborműves tábláról tesz említést, mely Perseust és Andromedát ábrázolja. Mag. 3′ 94″, szél. 3′ 2″. A Janicsáry kastélyban őrizték, most (néhány napja) Etrekarcsai Lukáts László úr szivességéből a n. múzeumban őrizzük.

21. ábra. cca $^{1}/_{10}$ n.

IX. TÁBLA.

22. ábra. cca $^{1}/_{10}$ n.

X. TÁBLA.

középületekhez tartoztak vagy sírkápolna oldalait ékíthették, úgy, hogy rajtuk állott a két falszárny, mire a két párkánykő felső lapján látszó, összekötő vaspántok behelyezésére szolgáló mélyítések mutatnak.

Az eddigi dunapentelei ásatások még nem engednek a fölvetett constructiv kérdésekben elég határozott véleményt. Sajnálni való, hogy néhány odavaló modern vandalnak beállott birtokos erőszakosan pusztított keze ügyébe eső épületi maradványokat, melyek közt (úgy értesülünk) hosszúra nyúló oszlopcsarnok is eltűnt.

Kétségtelen, hogy a pezsgő életű, jómódú város nem nélkülözte a középületeket és díszesebb sírépületek is adtak alkalmat kőfaragók, sőt szobrászok foglalkoztatására.

VI. Síremlékek. Hogy ha további szerencsés kutatásokból remélhető bővebb útmutatások bekövetkezéséig le is kell mondanunk arról, hogy legalább rajzban helyreállítsuk Intercisa legdíszesebb sírépületeit, melyeknek a röviden ismertetett becses domborművek egykor díszei voltak, maradt elég emlék, mely mutatja, hogy Intercisa lakossága a holtak iránt mily tiszteletet tanúsított.* Könnyebb áttekintés kedvéért három csoportba foglaljuk ez emlékmaradványokat. A leggazdagabbak az ő családjuk számára nagyobb díszű, mutatós templom- vagy házikóhoz (ædicula) hasonlítható sírépületeket építettek. Más ugyancsak előkelő sírforma volt a kőláda (sarkophagus), végűl leggyakoribb és még a kevésbé módosoktól is kitelt egy-egy kőtábla állítása.

Aediculák maradványai. A díszesebb sírépületek ritkán birták a sok százados pusztítást túlélni; eddig ép emléket nem ismerünk, csupán alkatrészeket. Egy sírformát ez alkatrészekből nagy valószínűséggel birunk megállapitani; azt, a melynek analogiája a gr. Kún-kastély marosnémeti parkjában áll.** Alaprajza négyszög, melynek egyik oldala nyílt, a vele szemben álló oldal a hátsó fal, jobbról-balról pedig párhuzamosan álló két egyenlő szélességű és egyformán magas fal állott ki a hátsó falból. Az igy támadt fülkét lehetett tetővel vagy mennyezettel borítani, mely lapos vagy nyerges volt és a homlokára ormot, vagy szélső gerendájára figurális homlokdíszt raktak, sokszor két guggoló oroszlánt.

A fülke vagy ædicula középterén szabadon állhatott a szobor vagy mellkép, avagy a hátsó falat használták az elhunytak arczképeinek kivésésére. Az oldalfalakat pillérekkel vagy oszlopokkal tagozták, a keskeny homlokoldalon legalább is falpillért (anta) faragtak ki, az

* A kikutatott földalatti sírokból előkerült érdekes mellékleteket dr. Mahler ismertette röviden. Máskorra marad e becses maradványok beható tárgyalása, itt csupán a kőemlékekre szorítkozunk.

** Képét lásd Beöthy A művészetek története I. k. Kuzsinszky Magyarorsz. maradv. 531. l. 676. kép.

oldal fal külső és belső fölületét is díszítették vagy pusztán hagyták. A fal alja párkányon állhatott és ezt is használhatták domborművek kifaragására, sőt néha zophorossal ékítették felső szélét.

23. ábra. cca $^{1}/_{16}$ n

24. ábra. cca $^{1}/_{16}$ n.

25. ábra. cca $^{1}/_{14}$ n

XI. TÁBLA.

Ily fajta ædiculákból maradtak Intercisa területén is alkatrészek, melyeknek legtöbbjét ábrában is bemutatjuk.

A legdíszesebb fal fölül megsérült és közepett kettétört, de a két darab legalább részben összeér és így régi alakjának méretei megállapíthatók; magassága 174 cm., szélessége 57 cm., vastagsága 18 cm. (VIII. tábla, 20. ábra). A fal bal oldalon állott, külsejét két pillér szegélyzi, a jobbik pillér a keskeny homlokon is folytatódik, a fal belső oldala síma. A pillérek láb és fejtagozódása összevág, a tő tagozása a bal pillérnél három hornyolatból áll, melyeknek alsó felét belérakott pálczatagok töltik meg, ugyanoly pálczák csekély darabjai a hornyolatok felső végén is jelentkeznek. A jobbik pilléren két lécz között borostyánlevelű inda domborodik ki, a hullámvölgyekben és hegyek alatt hosszúszárú mellékhajtásokkal. A két pillér között külön oltárszerűen tagozott talapzaton keresztbevetett lábakkal bal vállára hajlított fejjel jobbra áll egy szárnyas meztelen genius, lefelé fordított fáklyára támaszkodva; jobbját arcza alá helyezi és baljával a fáklyát fogja.

A genius fölött körszelvény idomban határolódik a fülke melyben áll. A fülke fölött sajátszerűen formált lebegő orom tölti meg a tért; négy sávos léczből alakúl, mely párhuzamosan vonúl és kettő-kettő alsó végén harántos sávval záródik; a harántos sávok az erősebb léczpárnál a középtengelytől lefelé, a gyöngébb léczpárnál fölfelé irányúl. Az így támadt geometriai idom pusztán díszítő helytöltelékké vált komoly architektonikus czél nélkül.

Egy más ép falunk van (IX. tábla, 21. ábra), mely ugyancsak baloldali szárny szerepét vitte. Magassága 165 cm., szélessége 61 cm., vastagsága 20 cm. A fal két függélyes szélét ezúttal is pillér szegélyzi, mely egyforma idomú. A pillérek közti téren talapzat nélkül ábrázolt kétfülű díszedényből erős szárú, borostyánlevelű indás tőke emelkedik és végső levelével és tekercses mellékhajtásával a pillérfők közéig nyúl föl.

Egy harmadik ép fal (X. tábla, 22. ábra) szintén baloldali szárny volt. Ez a legmagasabb köztük, magassága 182 cm., szélessége 71 cm., vastagsága ismét csupán 20 cm. A pillérek töve ezúttal síma, a fal alsó szélét alacsony talappárkány szegélyezi, ezen áll rajta a nagyöblű kétfülű díszedény, melyből leveles és közben fürtökkel bővelkedő szőlőtőke emelkedik föl a pillérfők közé. Mind a három közül ezen a falon leggondosabb a munka és a pillérek láb és fejtagjait legtöbb értelemmel mintázták; ábránk a keskeny homlokra vonuló pillértagozást is mutatja.

Egy negyedik ædiculafalnak csupán kis töredékét bírja a N. Múzeum a szalki szigetről; meglátszik rajta a két szegélyző pillér alja és közben egy díszedény.

Az ædiculák oldalfalait néha külön talapzatokra helyezték és e

28. ábra. cca 1/10 n.

27. ábra. cca 1/10 n

26. ábra. cca 1/12 n

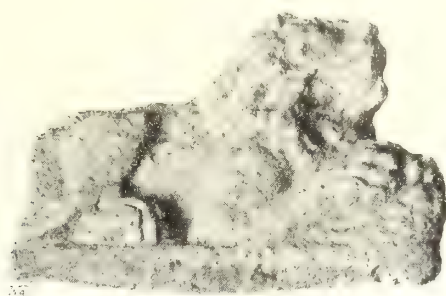
XII. TÁBLA.

talapzatokat figurális jelenetekkel díszíthették. Máskor a talapzatos képszék egytagban készült a falnak rajta emelkedő testével. Erre a tőki emlék szolgálhat példáúl, melyet még 1892-ben tettem közzé (Budapest Régiségei. IV. k. 38. és 42. l.). Itt a zophorost kettős fogatok és lovasok ábrázolására használták, melyek nyilván az elhunyt életéből vett mozzanatokra vonatkoztak. Dunapenteléről is van két rokon dombormű, mely esetleg ædiculafal talapzatáúl szolgálhatott. Egyikén (XI. tábla, 25. ábra) jobbra vonuló lovast és mögötte a kettősfogatú szekeret látjuk. Egyik keskeny szélén be van fejezve az emlék, másik végén csonka. Hossza 128 cm., magassága 69 cm. Egy második példány magassága 57 cm., míg hossza 132 cm.; balra rohanó szarvast és üldözőjét, mely párducznak látszik, ábrázol (XIII. tábla, 29. ábra). A kép kerete jobb oldalán zárt, ellenkező végén reámegy a tábla szélére s ott csupán egy függélyesen álló sáv határolja. A jelenet tehát nyilván úgy van gondolva, hogy más hasonló táblán talán ellentétes irányban induló jelenet felelt meg neki, a melyet azonban nem birunk. Ellenben megvan két egymásnak ellentétesen megfelelő tábla a fönnismertetett hatalakú Tereus domborműben (XI. tábla, 23., 24. ábra). Mind a két tábla méretei tökéletesen egyformák, magasságuk 54 cm., szélességük 127 cm. Egyikén, melyen Tereus üldözi a két nőt, a keret balról zárt, jobbról nyilt, a másikon ellenben a keret balról nyilt és jobbról zárt, tehát alkalmasak párhuzamos fölállításra.

Hogyha a megelőző képes ábrákról méreteik alapján némi valószínűséggel arra következtethettünk, hogy fülkeforma sírépületek oldalait díszítették, a (XIV. tábla, 32. ábrában) bemutatott, jóval hosszabb táblának a méretei ily rendeltetést jóformán kizárnak. Az 54 cm. magas és 183 hosszú tábla jobbik szélén csonka, nem lehet bizton tudni, hogy mennyi hiányzik, de ha fölteszszük, hogy a két mélyített mezőt elválasztó sáv a középen volt, akkor mintegy 35 cmnyi darab tört le és az egész párkány eredeti hossza mintegy 294 cm. lehetett. Ez a párkány tehát nagy hosszkiterjedése miatt inkább egy sírhelyet bekerítő falnak lehetett díszítő alkatrésze. Két gyakran ismétlődő jelenetet mutat, hajtóvadászatot lóháton nyúlra kopóval és kettősfogatot a megszokott deszkás szekérrel, melyen pamlagon ül a két utazó a hű cselédtől kisérve.

Az utazókocsi jelenetének ismétlése miatt idecsatoljuk három emlék ábráját, melyről nem merjük állítani, hogy egykori rendeltetésük épen ebbe a környezetbe utalja. Egyik 118 cm. magas, 64 cm. széles és 17 cm. vastag hasábidomú kőducz, melynek homlokoldalát pálczából és léczből alakított kerettel tüntették ki (XII. tábla, 26. ábra). A keret üres, csupán felső harmadában véstek ki mélyített alapon lapos domborművet, mely balra haladó kettős fogatu deszkás szekeret mutat. Egy másik hasonló ducznak szintén 118 cm. a magassága, ellenben csak

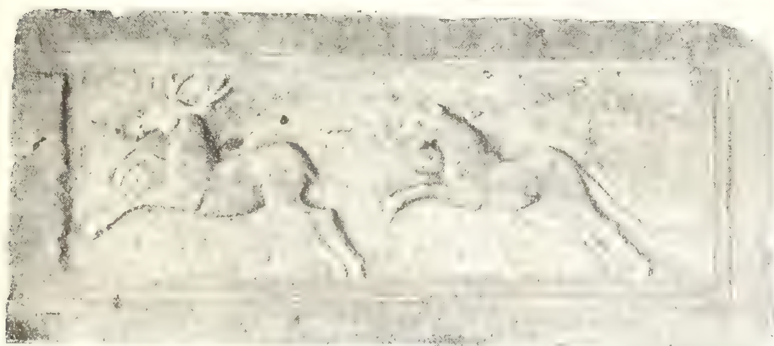
49 cm. a szélessége és 30 cm. a vastagsága. (XII. tábla, 27. ábra). Homloka nélkülözi a keretet, az ezúttal jobbra haladó kettősfogatot csupán mélyített sávban keretes határolás nélkül vésték ki.

31. ábra. cca 1/[illegible] n.

30. ábra. cca 1/13 n.

29. ábra. cca 1/13 n.

XIII. TÁBLA.

Egy harmadik példány [1] (XII. tábla, 28. ábra). ugyan csonka, de megmaradt a balra haladó kettős fogatnak lényeges része, a négy emberi alak, mely úgy helyezkedett el, mint az első helyen említett keretes duczon, mig ezekkel szemben a második ducz domborműve más rajzminta után készűlt; más ugyanis a kocsis alakja és a cseléd nem ül a padon, de a pamlag mögött guggol és a pamlag hátsó támlájához kapaszkodik.

Az ædicula belsejében szobrok, mellképek vagy domborművek elhelyezésére kinálkozott tér. Úgy sejtjük, hogy két nagy sírtábla, mely belföldi családokat szemközt ülve ábrázol, valamikor ædiculák hátsó falába lehetett beillesztve. Méreteik megközelítőleg összetalálnak. A három alakú tábla [2] (XIV. tábla, 33. ábra) magassága 127 cm., szélessége 118 cm. Az ötalakú [3] (XIV. tábla, 34. ábra) valamivel csekélyebb, magassága 124 cm., szélessége 116 cm. A két táblán ábrázolt asszonyok celta díszükben, a férfiak római módon jelentkeznek. Egyik férfi kezében talán tekercs van. Ha ilyent tervezett a kőfaragó, akkor a két asszony mellett ülő öreg már római polgári jogú egyén volt, mert a tekercsről azt vélik közönségesen, hogy a polgári jog jelzése; azonban az is lehetséges, hogy két táblát tart, akkor ez a jel is az egyén közállapotát jelzi, akkor ő «veredarius», levelet szállító hirnök hivatását teljesítette. Az ötalakú táblán az egyik férfi ustort tart jobbjában. Az ustor máskor is jelentkezik sírtáblákon, szaktársaink még nem méltatták. Alig lehetett ennek más értelme, mint hogy ez is jelezte a férfi foglalkozását. Ez ugyanis szintén fontos hivatást teljesített, a kocsipostánál lehetett szolgálatban, vagy, mert itt oly pompás sírépületre kell gondolnunk, mire alárendelt egyén erejéből alig telt, postamester volt és a vidék vagyonos birtokosai közé tartozott.

Az ædicula homlokát legfelül néha fekvő oroszlánokkal díszítették. Dunapentelén is találtak egy oroszlánpárt (XIII. tábla, 30. ábra), mely minden durvasága mellett fogalmat adhat a sírőrző állatok, mint az Orcus képviselői, mikép teljesítették hivatásukat. Ellentétes irányban heverve emelték fejüket, közepett néha hosszú szakállú fej állott szemben, mint sírőrző, ezúttal megvan ugyan közepén a ducz, de nincs rajta semmi. Az emlék alja hiányos ugyan, de megvan az állatok alatt a talapzatúl szolgáló párkány. Az egész mű szélessége 120 cm., tehát elég terjedelmes, hogy kisebb ædicula bejárása fölött állhatott. Máskor kisebb méretekben sírtáblák tetejére rakják az oroszlános képet vagy a sírtáblával egytagban faragják ki. Egy kisebb oroszlánpár egyik jobboldali állatja (XIII. tábla, 31. ábra) egész szélessége csupán 31 cm., ez sír-

[1] Ábráját legelőször közzétettem Budapest Régiségei 1892. IV. k. 46. lapján.

[2] Legelőbb ismertettem a n. múzeum 1905. évi jelentésében: Ókori világ Magyarhonban. 13. sz.

[3] Legelőbb megjelent az ismertetése u. o. 12. sz.

tábla tetejéről kerülhetett. Valamivel gondosabb munka, mint az előbbi és talán a motivumnak azt a változatát képviseli, midőn az oroszlán karmaival valamely állat fejét teperi le, a mit azonban a kőfaragó nem mutatott elég határozottsággal.

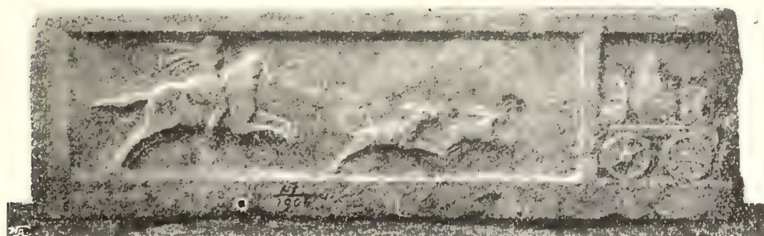
Végűl még egy szerény kőhasábot mutatunk be, mely valamikor egy sírhely kerítés falában állhatott. A rómaiaknál gyakori utolsó

33. ábra. cca 1/22 n.

34. ábra. cca 1/1 n.

32. ábra. cca 1/22 n.

XIV. TÁBLA.

üdvözletet vésték be és ez épségben maradt, ellenben a megszólított nevéből csak az utolsó két betű van meg, a fölirat így szól: . . . TI SIT TIBI TERRA LEVIS. A kőducz tehát nem teljes, mostani hossza 134 cm, magassága 25 cm, vastagsága 43 cm.; mennyi hiányzik belőle, azt nem tudhatjuk.

c) *Sírládák.* A kőládákba való temetkezésnek Intercisában több példája maradt. A megmentett példányok nem tartoznak a legdíszesebb

pannoniai sarkophagok közé. Nincs köztük olyan, melynek homlokát mythosi jelenetek domborműves ábrázolásai ékítik. A föliratos tábla szélét szegélyző szárnyas vagy szárnytalan fáklyás geniusokra szorítkozik a szobrászat; ezeket a megszokott mustrák szerint faragták.

Ilyent mutat két ábránk. Egyik láda (XV. tábla, 35. ábra) nélkülözi a tetőszerű födelet. M. Aurelius Silvanus hemesai származású veteranus tiszteletére készült,[1] üresen találták. Egy másik kőládának csupán a homlokából való balfelőli töredéke maradt meg (XV. tábla, 36. ábra). Ezt a férjnek, L. Aurelius Antoniusnak, a leányának és önmagának készíttette Aurelia . . . asszony.[2] A mennyire dicsérhetők a fölirat szabatos vonásai, oly szerény a szárnytalan ifjú ábrázolása. Az egyén, kit a fölirat első helyen említ, az Intercisában székelő hemesai lovascsapat katonája volt, kinek özvegye e szerint nem maradt vissza teljes szegénységben; mert sírláda kifaragása nagyobb költséget igényelt, mint tábla állítása vagy épen emlékszerű jelzés nélküli téglasír.

M. Aurelius Malcihianus és hozzátartozóinak sírládájából[3] megvan a homloktábla jó nagy darabja, ábráját a föliratos lapot balról szegélyző ügyesen kifaragott díszítmény miatt közöljük (XV. tábla, 37. ábra). A díszítmény keretes táblák függélyes oldalaiból máskor kiállani szokott háromszögű fül átalakulását mutatja. A fül helyét macedoniai paizs (pelta) formáját utánzó idom foglalja el, oly idom, mely a késő római díszítő művészet legkedveltebb motivumai közé tartozik. Ezúttal kiváló gondot fordított a kőfaragó az egyszerű motivum kialakítására. A külső félkörhajlásból kicsúcsosodó középtagot palmettel gyarapította s a körhajláshoz gazdag tagozású akanthus levelet csatolt, mely a négyszögű alap vonalaihoz símul és az üres tért megtölti; sőt, hogy a két szarvon belül se maradjon üresség, két ötszirmú rozettát helyezett a kőfaragó a körforma terekbe.

A legszerényebb idomú sírládákból is mutatunk be egyet[4] (XV. tábla, 38. ábra), mely tömegével és arányaival hat. Hossza 216 cm., szélessége 104 cm., magassága 75 cm.

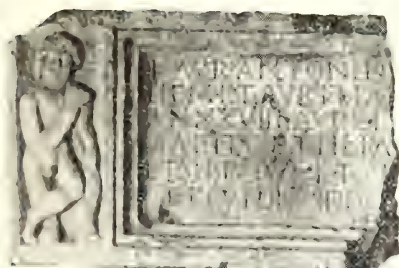
A föliratos lap csupán az által válik külön a környezettől, hogy kimélyítették, de sem kerete nincs, sem domborműves alakok nem környezik. Súlyos födele szokás szerint a laposon emelkedő római háztető tagozását mutatja, nagy födőtéglákat utánzó fölülettel, melyek fölváltva mélyebben vagy magasabban állanak; a két sarkon és középett homloktéglákat utánzó fülek emelkednek a szélén.

[1] Leirta dr. Mahler Ede. Arch. Ért. 1906. 158. l. 5. sz.
[2] Leirta dr. Mahler Ede. Arch. Ért. 1905. 233. l. 15. sz
[3] Ismertette dr. Mahler Ede. 1905. 232. 14. sz.
[4] Ismertették a föliratát Domasewsky. C. I. L. III. 10320 és legutóbb dr. Mahler Ede. Arch. Ért. 1906. 156. l.

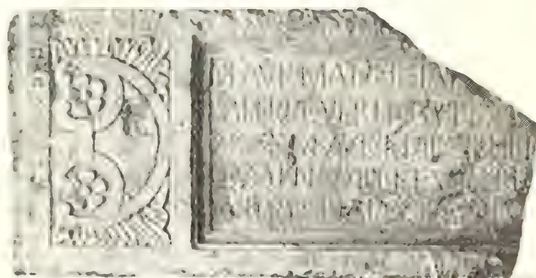
Van még a bemutatott példányokon kivül néhány más kőláda Dunapenteléről, egyik sohsem volt fölhasználva, az most a n. múzeum

35. ábra. cca $^{1}/_{22}$ n.

36. ábra. cca [illegible] n.

37. ábra. cca [illegible] n.

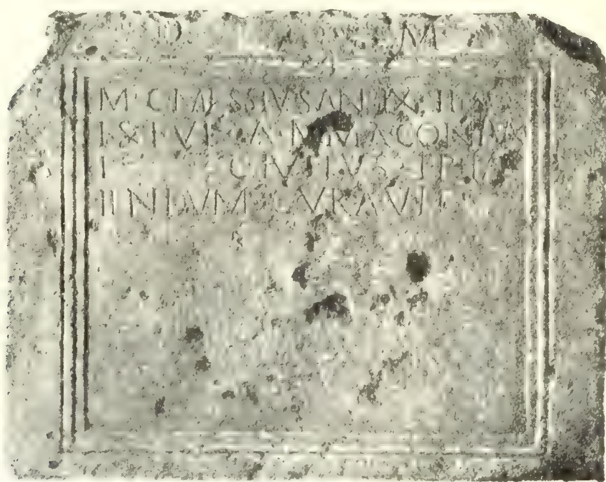
38. abra. cca $^{1}/_{24}$ n.

XV. TÁBLA.

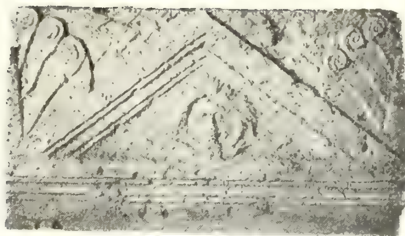
kertjét ékíti, a többi csupán a föliratok szempontjából igényel figyelmet s ezt a figyelmet illetékes helyekről már megnyerték.

c) *Emléktáblával* már az első századtól kezdve volt szokás a sír

helyét megjelölni. Szerényebb sorsúak is kedvelték a földi megörökítés ezt a formáját. Meglehetős számmal maradtak, koruk négy századra terjed. Mintegy huszonöt kisebb-nagyobb épségű példányt ismerünk és számos töredék került elé, melyet azonban csak elvétve használhatunk a dunapentelei sírtáblák jellemzésénél.

39. ábra. cca 1/12 n.

40. ábra. cca 1/18 n.

41. ábra. cca 1/15 n.

XVI. TÁBLA.

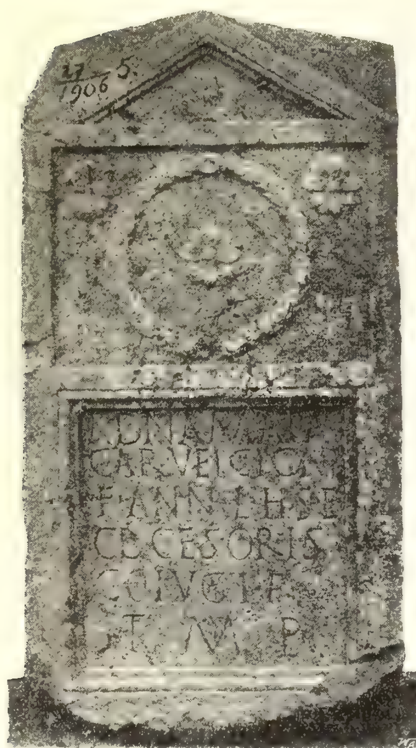
Azokat, melyek az első, Hadrianusig terjedő korszakból valók, már a város régi lakosságának említésénél használtuk vagy más helyütt is bemutattuk.*

Legutóbb a régi emlékek csoportja örvendetesen gyarapodott. E régi korban a síremlékek többféle typusa volt szokásban, több mint

* «A n. múzeum legrégibb pannoniai sírtáblái» 5. szám, Axeto sírtáblája; 20. szám C. Calpurnius Dionysius emléke, 27. szám P. Aelius Vitalis (ábrája u. o. a 18. táblán), 47. szám Asuius emléke.

a II. és III. századokban, mikor jóformán általános szokássá vált a képmásos sírtábla idoma.

Intercisában az egyik formát Danuvius Diassumarus és hozzátartozóinak a táblája képviseli.* Idoma egyszerű hossznégyszög 89 cm. szélességgel, míg a magassága a földben állott érdes részével együtt csupán 82 cm. A síriratot pálczából és léczből alakított keret szegélyzi. A sírirat szerkezete után ítélve, alighanem a második század huszas vagy harminczas éveiben állították. Danuvius nevét nominativusba teszik

42. ábra. cca 1/14 n.

43. ábra. cca 1/18 n.

44. ábra. cca 1/16 n.

XVII. TÁBLA.

és azt mondják róla, hogy itt fekszik, h(ic) s(itus) e(st), a mi a régibb korban általános szokás volt, a neje neve dativusban áll és a fiú, Maturus szüleit superlativussal magasztalja «parentibus pientissimis», a mi nyilván a II. század első harmadában vált a mi vidékünkön szokássá. Viszont a korábbi idők maradványa, hogy az alvilág isteneit D(is) M(anibus) a sírtáblán nem említik. Közelkorú Marcus Caius Messius

* Mahler ismertette Arch. Ért. 1906. 158. l. 4. szám.

egyszerű sírtáblája, melyet Mahler ismertetett (A. É. 1905. 228. l. 8. sz.). Ebben is még szerepel a H(ic) S(itus) E(st) régies formula és más tekintetben is hasonlít a Danuvius-féle síriráthoz. (XVI. tábla, 39. ábra).

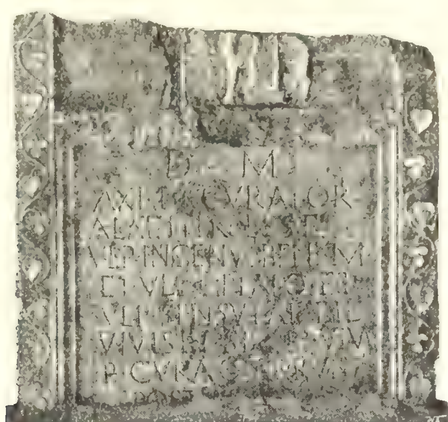
Talán egykorú vele Adnamata síremléke[1] (XVII. tábla, 42. ábra). A katonaságtól a benszülöttek szokásaiba átment «koszorús emlékek» typusát képviseli. A katonáknál a koszorú kifaragása az emlékeken az egykor nyert corona militaris-féle kitüntetést örökítette meg; a barbároknál nem lehetett ez az értelme, a koszorú csupán sírbéli symbolum gyanánt került a fölirat fölötti mezőbe és ugyanolyan általános emberi értelme volt a négy virágnak, mely a koszorú táját és az ormot ékíti. Az ormot természetesen nem a barbárok gondolták ki, az az antik templom rendes homlokdísze, mely epistilium és azt megtámasztó pillérek vagy oszlopok fölött emelkedett. Emitt sem tagozott epistilium, sem támasztó pillér vagy oszlop nincs, ezeket a provincialis kőfaragó ebben az időben mellőzhetőnek vélte. Arra mégis volt érzéke, hogy az orommezőt, valamint az iráslapját bekeretelje. E stylistikus sajátságoknál biztosabb időhatározó a sírirat szerkezete, mely két rövid mondatba foglalja mondókáját. Az első jelenti, hogy itt fekszik h(ic) s(ita) e(st) Adnamata Carveicionus leánya, a második pedig azt mondja, hogy Claudius Cesoris a legjámborabb feleségnek állította a táblát emlékül t(itulum) m(emoriæ) p(osuit). Látni való, hogy szakasztott olyan, mint a Danuvius-féle sírirat, épen csak az utolsó három betű járul itt hozzá, mely a régibb szokásnak a maradványa.

Egy második koszorús emlék az (Absucus-féle)[2] annyira összevág stylus és a fölirat szerkezete dolgában az előbbivel, hogy elég ezt a tényt megállapítani; ezúttal az orom letört.

A koszorús typus II. századi divatjára tanúlságos példát szerzett dr. Mahler az öreghegyi Mosijákné-féle földről,[3] melyet M. Herennius Pudensnek állítottak. Ezúttal a babérkoszorú alighanem tényleg katonai babérkoszorú; alúl hosszú szallagok fogják körül, fölül keretes ékszer ül benne. A tábla aediculát példázott, az orom ugyan letört, de megvan a két oldalsó oszlop. A tábla legdúsabb ékítését a két oldalsó párkány alján díszedényből kiemelkedő borostyán-folyondár adja meg, mely a párkány felső vízszintes lapját is borítja. A kik az ily díszítések keletkezését kutatták, nem ok nélkül azt tartották, hogy a repkényinda alkalmazása görög vidékről eredhetett. Pudens Syriában született, és mivel társai, a kik a követ állították, ugyancsak görög származásúak lehettek, a föltevés elég valószinűnek látszik. Igy tehát a borostyán-

[1] Ismertette dr. Mahler Ede: Arch. Ért. 1906. 157. l. 1. szám.
[2] Mahler ismertette Arch. Ért. 1906. 157. l. 2. sz.
[3] Ismertette Mahler Arch. Ért. 1905. 229—230. l.

levél pazar alkalmazása pannoniai emlékeken első kezdeteiben hellen bevándorlókra vezethető vissza. A Pudens veteranus-féle sírtábla korát

45. ábra. cca 1/18 n.

46. ábra. cca 1/14 n.

XVIII. TÁBLA.

tartalma és szerkezete miatt, a II. század első harmadára tennők. Pudens akkor szolgálhatott a II. legio adiutrixban, mikor a legionariusok

még a birodalom távoli helyeiről származtak. Hadrianus ideje óta már a közeli vidékeken is volt elég polgárság a legio kiegészítésére. A szerkezet az elhunyt nevét dativusban mutatja, a mi Hadrianus idejében már szokásos, de hiányzik még a D(is) M(anibus) formula és az elhunyt veteranus korának az évei egyszerű genitivusban állanak.

Alighanem ugyancsak katona vagy veteranus sírtáblájából való töredéket mutat a XVII. tábla, 43. ábrája. A koszorú alját szallagok fűzik egybe, melyeket szárnyas, meztelen geniusok fognak meg és ránczigálnak pajkosan kétfelé; az ifjak kezében görbefejű bot van. A hellenistikus kor e játszi alakjai nyilván nem a sírtábla komolyabb symbolikáját képviselik, csupán a nagy koszorú díszét emelik; ugyanoly czélnak szolgálnak a koszorún belül és kivül elhelyezett rozetták. A koszorús mezőt nyilván ormos ædicula környezte, de ebből csupán a két oldalsó pillérből kiugró oszlopok maradtak meg. A sok dísz alkalmazása Hadrianus idejére vagy az e császárt követő korra vall.

Egy más csonka emlék (XVII. tábla, 44. ábra) a koszorút, mint fiatal női mellkép keretét mutatja. A nő hullámosan fésült haja a Hadrianus neje, Sabina által divattá vált elrendezési módot követi. Különös a nyaka tövére hátul lecsüngő két gömbös csomó, ez csupán belföldi nők viseletében szerepel. Az a gyanúnk támad, hogy a fiatal nő a provinciabeli római társaságban tapasztalt divatot összhangba kivánta hozni a belföldiek régibb szokásával. A koszorús keretű mellképet ædicula környezte; megmaradt az oszlopok felső fele, a harántos gerenda és a belül díszesen szegélyzett meredek orom. Ezt jól megrajzolt Medusafej ékíti. A két erősen kiemelkedő acroteriumot lendületesen megrajzolt indás palmettek ékítik. Sajnálni való, hogy az intercisai kőfaragók becsületére váló emlékből csak ennyi maradt; legjobb ízlésű emlékeink egyike volt.

A koszorús fülkébe helyezett mellképhez legközelebb áll az a typus, midőn a mellképet mélyített kerek paizsformába helyezik. Erre is maradt példa a szalki szigetről származó töredékek közt. Férj és feleség mellképe szorult belé a szűk keretbe. A körsávot fölül szögbe futó párkány borította.*

Az első század óta Pannoniában divó síremlékek typusai közt elég sűrűn maradt fön példa azokra, melyeken lovas katona magát lóháton vagy gyalog a lovával ábrázoltatta. Intercisából is van erre analogia (XVIII. tábla, 45. ábra). A képes mező, melyen Axeto thrák lovas altiszt lovával együtt ábrázoltatik, megcsonkult ugyan egész szélességében, de balról Axeto és jobbról a ló mégis elég világosan kivehető.

* Pannonia más vidékéről közöltünk két ilyen emléket «A n. múzeum legrégibb sírtáblái» 14. tábláján.

A sírirat szerkezete a Hadrianus-féle átmeneti korra vall* és evvel összetalál a két szélső sávnak leveles indákkal való jó ízlésű díszítése.

48. ábra. cca $^{1}/_{17}$ n.

47. ábra. cca $^{1}/_{13}$ n.

XIX. TÁBLA.

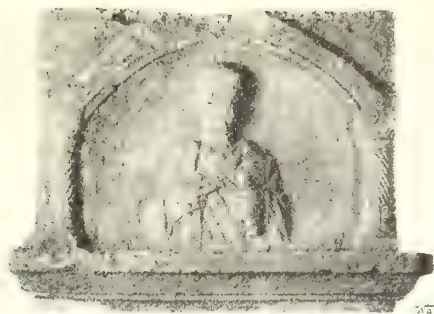
Ezúttal a borostyánlevél hármas levéllel váltakozik. A faragó ez indadísz alakításában csakúgy mint az iratos lap keretének finom tagozásában nem közönséges ügyességet tanúsított.

* Az emlék részletes ismertetését lásd «A n. múzeum legrégibb sirtáblái» czímű értekezésben 5. szám alatt.

Valamivel nagyobb töredék van Axeto kortársának Lentinus Prudensnek a fia batavus lovas síremlékéből (XVIII. tábla, 46. ábra). A felső rész ædicula formával birt, melyből a jobboldali oszlopnak megmaradt egy darabja. Közepett megvan még Lentinus mellképéből a nyak tövén alul eső darab s a bőujjú köntösből kiálló két kéz; a balsó tekercset tart. A mellkép és az oszlopok közé eső téren kétfelől négyszög idomot látunk. Analogiák híján bajos volna megmondani, hogy mi állhatott a síma talapzatokon. A mily sajátszerű a mellképes mező, oly szokatlan az alatta következő mezőben két oly jelenetnek egybefoglalása, mely máskor külön-külön szokott előfordulni. Az egyik jelenet a bal felén talapzaton álló három lábú asztal és feléje forduló ifjú; a másik ifjút mutat a mint kantárnál vezeti a felnyergelt paripát. Mind a kétszer ugyanazt az ifjút képzeli a kőfaragó, egyformán öltözteti, mindig térdig érő alsó öltöny van rajta és fölötte ujjas zubbony. Az áldozati jelenetben az ifjú négyféle étellel megrakott asztal felé fordul és kezében tálfélét (?) tart. Helyzete, mozdulata és körvonalai ebben az esetben csakúgy mint a másik jelenetben, mikor lova felé fordúlva lépés közben megállott, jó munkára vallanak, úgy szintén a ló mozdulatának és körvonalainak a rajza is jó minta után készült ügyes munka. Époly gondos az írásos lap keretének és a keretet környező borostyánindának a faragása. Úgy látszik tehát, hogy ez az emlék még oly kőfaragó műhelyéből került ki, a ki a birodalom valamely művészeti góczpontjából származó jó mintákat hozott magával és jó iskolában tanult. Miért szorította össze egy képbe a külön ábrázoltatni szokott jeleneteket, az áldozatot, melyben máskor ketten, egy férfi és egy nő szerepelnek és a lovas jelenetet, arra nem tudunk kielégítő választ adni. Azt már több valószínűséggel mondhatjuk, hogy kicsoda a két jelenetben szereplő ifjú. Az nem maga a halott, a lovat az ő inasa vezeti és az elhunyt tiszteletére rendezett áldozati lakomát sem ő maga rendezheti, de ugyancsak az inasa.

Egy harmadik példa a lovas jelenetű sírkövekre előkerült a dunapentelei Öreghegyről Kincses Ferencz szőlejéből.* Római sírgödörben találták, a hol a gödör kibéllelésére használták. Mielőtt így másodszor mintegy építő anyagúl szolgált, a kő fölületéről erőszakosan letörték az összes kiemelkedő domborműveket, csupán a föliratot hagyták meg. Annyira azonban még sem bírták az egykori domborműveket eltüntetni, hogy ne lássuk legalább nagyjából a női mellkép körvonalait. Tudjuk, hogy Aurelia Heraclia volt ábrázolva, az alsóbb alacsonyabb mezőben pedig fölismerünk két jelenetet. Most is úgy mint Lentinus sírtábláján egy sorba volt állítva mind a két jelenet, az áldozati jelenet és a lovát

* Lsd. Mahler Ede: Néhány pannoniai kőemlék Arch. Ért. 1906. 45. l. 1. szám.

50. ábra. cca 1/12 n

49. ábra. cca 1/16 n.

XX. TÁBLA.

vezető katona csoportja. A külömbség csak az, hogy a háromlábú asztal mellett ezúttal mind a két egyén áll, balról nő, jobról férfi. Hogyha jól látjuk, a nő lecsüngő kendőt emel jobbjával, a férfi pedig magasra emelt jobbjában poharat tart. A nyerges lovat vezető egyén úgy áll, mint a Lentinus sírján. Hogyha a három alak a síriratban megnevezett élő egyéneket képviseli, akkor az áldozó pár az elhunyt szülei, a lovas pedig Titus Flavius Flavianus az elhunyt nő férje. Nincs ugyan megmondva, hogy a férj milyen csapatnál szolgált, de mivel Intercisában emelték a sírtáblát, nagyon valószínű, hogy a thrákok vagy hemesaiak lovas csapatjához tartozott.

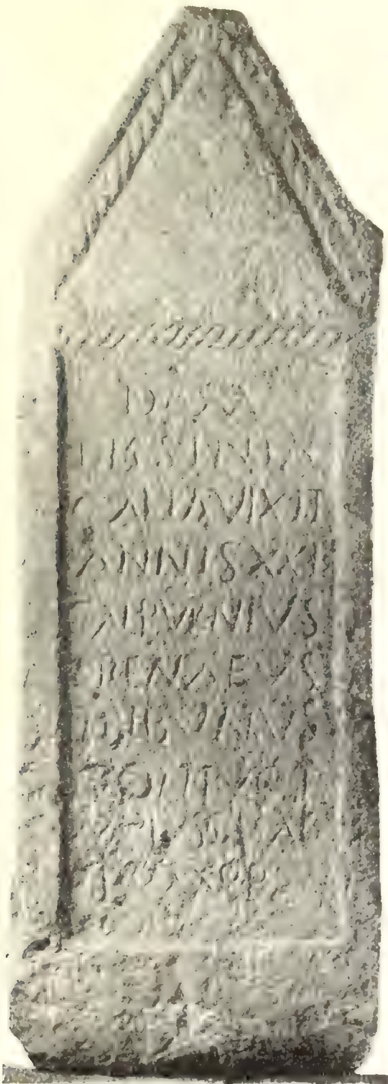
Míg a lovas emlékek leginkább a katonai körökben kedvelt typust képviselnek, a belföldiek a lovast gyakran kettős fogattal helyettesítették. Ezt a változatot Intercisából eddig csupán két csonka példányban mutathatjuk be (XIX. tábla, 47. és 48. ábra).

Az előbbiről valószínűleg mondhatjuk, hogy még első korszakbeli emlék.* A celta Asuius Biatumari filius tiszteletére állították hozzátartozói az emléket és a kezdetleges utazó szekér, mely az írás fölötti mezőt egész szélességében elfoglalja, aligha általános symbolum jelentőségével biró kép. Nem képzelhetjük, hogy csupán egész átalánosságban a túlvilági útat kivánták volna vele jelezni, hanem úgy ábrázolták, a hogy a benszülött jómódú birtokosság képzelte, mely szerint az utolsó út hasonló az életben folytatott utakhoz. A celtaság életéből vett jelenetet kell látnunk a kettős fogatokban, melyek pannoniai emlékeken oly sokszor szerepelnek.

A másik töredék (XIX. tábla, 48. ábra) fölirat nélkül maradt; ha volt rajta írás, a két domborműves mező fölött kellett állania, a mi szokatlan. Még szokatlanabb maga a felső dombormű, mely a kocsi jelenet fölötti rendesebben faragott mezőt tölti meg. Már ismerjük a talapzaton álló háromlábú asztal mellett folyó áldozatot, melyet az elhunytak tiszteletére balról nő, jobbról férfi bemutat. A nő pannoniai öltönybe van öltözve, melyre többször akadunk intercisai emlékeken. A halottas áldozatnak ez a formája tehát ezúttal már mint celta szokás mutatkozik. Ezt a benyomásunkat megerősíti az áldozati jelenet mellett jobbra-balra külön-külön talapzaton ülő két alak. A baloldali alak férfi volt, ez csonka állapota miatt kevésbé érdekel. A jobboldali nő képéből az alsó rész épségben maradt és ez az elhunytat hármas fodrott szegélyű ruhájában mint celta belföldit ábrázolja. Szokatlan pannoniai celta sírtáblán, hogy az elhunytak személyes részvételével történik meg a halottas áldozat. E csonka emlék azért bir rendkívüli érdekkel reánk,

* Ismertette Fröhlich Róbert Arch. Epigr. Mitth. XIV. 56. és közölte Domaszewski C. I. L. IV. 10324. utoljára közzétettem «A n. muzeum legrégibb pannon. sírtáblái» 47. sz. a.

mert mutatja, hogy a görög fölfogást követték, mely az ily halottas áldozatoknál az elhunytat mint heroizált, félig istenített egyént jelenlévőnek képzeli és ábrázolja.

52. ábra. cca $^{1}/_{19}$ n.

51. ábra. cca $^{1}/_{19}$ n.

XXI. TÁBLA.

A megszokott két alaku áldozati jelenetnek sajátszerű összekeverése a görög fölfogással mutatkozik Aurelia Agrippina síremlékén (XXI. tábla, 51. ábra), melyen a hat éves leányka a görögöknél szokásos módon a fekvő ágyon heverve, billikommal kezében vesz részt az alatta lévő mezőben

elég naivul neki fölajánlott áldozatban. Ezt az alsó jelenetet csak úgy birta a kőfaragó a négyszögtérbe beleilleszteni, hogy a jobboldali, billikomát tartó egyén kedvéért a párkány felét kimetszette és az asztalt a levegőbe helyezte. Maga az asztal távlati rajza is furcsa. Hogy a rajta fekvő ételeket mutathassa, élére állítja az asztal tábláját és a szemben mutatkozó asztalláb mellé mint törpe roncsokat bigyeszti oda oldalt a másik két lábat. Római fölfogásra vall az oromba helyezett, szétterjesztett szárnyú sas; a máglyáról az égbe szálló lelket szokták sas idomában jelképezni. A sírtábla két szélső párkányát szőlőfürtökkel bővelkedő szőlőtőkék foglalják el és a milyen túlzóvá válik a kőfaragó díszítő izlése a sávokban, oly túlhajtók az orom melletti acroteriumok tekerődző indái.

A középső párkányon ábrázolt áldozati jelenetnél fogva idecsatlakozik a Germanius Valens soktagú családja emlékére állított sírtábla * (XX. tábla, 49. ábra). Az asztalkán négy vagy ötféle étel, a hatodikat fölemelt kezeivel fölajánlja a balról álló nő, kinek a fejéről hátára fátyol csüng le, a férfialak ezúttal is jobbról közelg az asztal felé, fölemelt kezeiben nem tart billikomot, alsó ruhája alig térdig ér és még rövidebb a felső öltöny. Mint látjuk nem egészen a közönséges módon jelentkezik a két alak, de bajos volna megmondani, hogy csakugyan határozott egyéneket képzelt-e bennök a kőfaragó, mire a bőséges 11 sorú föliratból nem nyerünk fölvilágosítást. A tábla egyéb helyein is találunk némi eltéréseket a második század közepe óta legsűrűbben használt ædicula forma megszokott idomaitól és díszítésétől. Egyik sajátszerűség, hogy az orom hajló szárnyai nem gerendán, de az oszlopon szabadon állanak és az oromszögöt bőségszarvakra emlékeztető idomok töltik meg. A középső áldozati mezőt szegélyző két sáv díszítése is sajátszerű. A sávokat talán úgy képzelte a kőfaragó, hogy azok a rajtuk emelkedő tekervényes tövű oszlopok talapzatai, a talapzatok fölületét hármas szirmú egymás fölött következő virágkelyhek sorával díszítette és föléjük csészét helyezve rajta madárkát ábrázolt. A síremlékek díszítésében máskor is van a madárnak szerepe, az oromban vagy kis gyerekek kezében. Ezúttal két fiatal leányka van a képes mezőben ábrázolva, talán azok kedvéért használja a kőfaragó a játszi motivumot. A felső két sarokbeli delphin és az írásos mezőt környező borostyáninda a máskor is sűrűn alkalmazott díszítő elemek közé tartozik.

Egy csonka sírtábla legfelső darabját a szabadon lebegő orompárkány formája miatt csatoljuk ide (XX. tábla, 50. ábra). A tömzei oszlopok tövét legalul levélsor díszíti, azontúl a tő csavarjárású hornyolatokkal ékes. Az orom párkánya ezúttal nem szögben törik meg, de

* Ismertette dr. Mahler Ede Arch. Ért. 1905. 225—226. l. 4. sz.

lapos ív formáját ölti, melyet belül lécz szegélyez. A mezőben ábrázolt tekercset tartó római ember nem igényel különösebb figyelmet.

Ide zárjuk egy más sírtábla legfelső darabját (XVI. tábla, 40. ábra), az oromban jól stylizált Medusa fej, a gerenda és az orom hajló oldalainak gazdag és gondos tagozása léczekkel és hornyolatokkal a második század stílusát mutatják, ugyanarra vallanak az akroteriumok palmettái-

53. ábra cca 1/16 n.

54. ábra. cca 1/12 n.

XXII. TÁBLA.

nak széles és erőteljes formái. Sajátszerű az orom fölötti tér pikkelyes mustrája, mely nyilván az ormos tető födőcserepeit példázza.

Erőteljes formái miatt érdemes volt egy harmadik oromfelőli töredéket is ábrában közölni (XVI. tábla, 41. ábra). Az orompárkány tagozása, fölötte a delphin és alatta a Medusa fej a római művészet elevenen élő mintái után készültek és okunk van sajnálni, hogy csak ily csekély töredék tanuskodik arról, hogy az intercisai kőfaragók közt a Kr. u. második században mily értelmes és tehetséges egyének akadtak.

E jó ízlésű munkával szemben túlnyomó itt is, mint mindenütt, az oly átlagmunka, a milyen Munatius családjának a síremléke.[1] (XXII. tábla, 53. ábra.) A második és következő századokban uralkodóvá vált ædicula idomnak ez a legegyszerűbb, minden díszt nélkülöző példája. Az arczképes mezőt két pillér szegélyzi és rajta épül az orom, melynek mezeje üresen maradt. Máskor mint a Rufinianus-féle táblán[2] legalább acroterium van az orom két sarkán, az orom mezejét négyszirmu rozetta és két akanthus levél ékíti, sőt ezúttal az írásos lap alatti mezőn is háromtagú palmetta díszlett. Ezzel rokon egy tábla csonka fele része négy alakkal (?), melyen a képes lapot oszlopok szegélyzik, az ormot ezúttal is rozetta ékíti és az akroteriumok lapján három karikás végű indából alakulú palmett díszlik.

A megszokottaknál jóval díszesebb Claudius Antonius sírköve[3] (XXII. tábla, 54. ábra), melynek ornamentikája az intercisai kőfaragók ízlését mutatja, alighanem III. vagy IV. századbeli mű. A korhatározásra alkalmas lehet a betűk szabálytalan formája és a sorok rendetlen elhelyezése. A betűk vésésében való nagy ügyetlensége daczára a kőfaragó telefaragta az írásos lap párkányait szőlőlevelű és fürtös indákkal, a gerendát borostyánindával s az oromba rozettát rakott, melyet jobbra-balra hederalevél környez. Díszítéséből az oszlopok töveit sem vette ki, a pálmatörzs pikkelyes leveleinek motivumával borította. Mindezt a pazar ornamentikát végezte a nélkül, hogy elég ügyessége lett volna a faragás technikájában, a hogy az építészeti arányok iránt sem volt elég érzéke.

Sikerültebb munka egy síremlék csonka darabja (XXIII. tábla, 56. ábra), mely szakálas római ember fejét mutatja. Ezúttal is fürtös és borostyános inda kúszsza körül a képes mezőt, de a munka szabatossága és tisztasága a technika teljes birtokára vall. Az ornamentek stílusa nem ment száraz modorosságtól. A modoros jelleg legszembetűnőbb az orom és a két akroterium indás palmettjein. Itt tisztán érezhető, hogy a compositio gazdag volta nem a kőfaragó képzelméből eredt, de oly minta követése, mely nemzedékek hosszú során át volt a kőfaragók szeme előtt, úgy hogy sokszoros mintegy gépszerű utánzás folytán majdnem geometriai idomokká váltak. A merevség a két fülkébe vésett tekercsvégű körökben és körszelvényekben legszembetűnőbb, melyek megszüntek indák lenni; kevésbé szembetűnő a merevedés folyamata a levelekben. Ide csatoljuk az ædicula idom sorozatának még különösebb példáját. (XXIII. tábla, 55. ábra). Aurelius Silvanus egy tribunus altisztje, mint apa,[4] állította négy éves fiának. Ezen emléken a fiú mell-

[1] Ismertette dr. Mahler. Arch. Ért. 1905. 233. l. 16. sz.

[2] Arch. Ért. 1905. 226—227. 5. szám.

[3] Arch. Ért. 1905. 228. l. 7. szám.

[4] A föliratot közölte az A. É. (1905. 230. l. 11. sz.) a fölírás hatodik sora végén megmaradt PA utáni sorok kiegészítése (PA[TER F] B[M. P) pater f(ilio) b(ene) m(erenti) p(osuit).

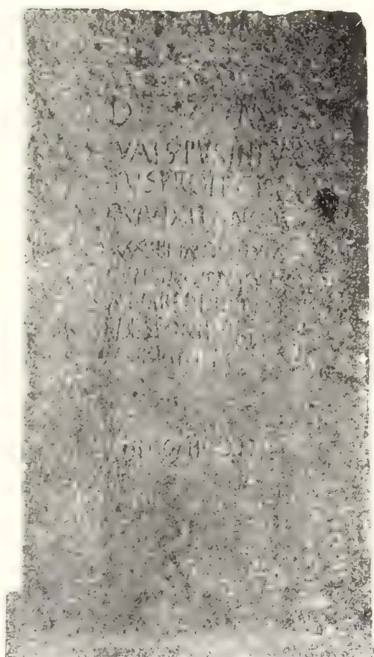
képe és a borostyáninda ugyan nem jobb és nem rosszabb, mint más tartományi városok közepes művei szoktak lenni, mégis azt kell mondanunk, hogy a két akroteriumban a palmetták idomai az értelmetlenség netovábbját érték. A párhuzamosan egymás mellé bemélyített hornyo-

56. ábra. cca $^{1}/_{14}$ n.

55. ábra. cca $^{1}/_{12}$ n

57. ábra. cca $^{1}/_{16}$ n

XXIII. TÁBLA.

latoknál csupán a csekély hajlás engedi sejteni, hogy e mértani formák honnan erednek. Az oromba rakott négyszirmú virágot még nem érte a megmerevítés ekkora foka, de kiséri a kőfaragót az ő értelmetlensége, mikor a két oszlop fölötti födőlapon (abacuson) merev kis duczokkal helyettesíti az ott szokásos rozettákat. Az oszlop egyéb részeit és az architectura arányait alig érheti egyéb gáncs, mint az, mely sok

más esetben sújtja a vidéki kézműveseket, hogy az ízlésük durva és a kellő arányok iránt kiveszett a helyes érzék.

Ezzel az ædicula idomtól búcsúzunk és csupán az orom háromszögére emlékeztető sírtáblát idézünk még. Lissinia Galla tábláját értjük[1] (XXI. tábla, 52. ábra). Fölül háromszögben kicsúcsosodó keskeny négyszög a formája. A mélyített föliratos lapot fölül sáv vagy gerenda helyett kötéltag szegélyzi és az így oromnak jelzett felső háromszögöt szegélyző keskeny sávot is ily kötéltag kiséri. Maga az orommező üres, magasabbra mint a kötélidom durva kinagyolására a kőfaragó tehetsége nem bírt emelkedni, de meg a betűket is kellő gond és figyelem nélkül véste. Az emlék durva volta Rómer-Desjardinnek is feltűnt és helyesen későkorinak mondták.

Csupán egy dunapentelei síremléket idézhetünk, mely dísztelen és durva volta dolgában még ezen is túltesz, értjük a Pusintulus-féle emléket[2] (XXIII. tábla, 57. ábra). Lehet, hogy az érintetlenül maradt írásos lapot körülzáró három sávot valamikor keret vagy még indás dísz is borította, de ha volt rajta domború dísz, lefaragták, mert utóbb építő kőnek használták. Az emléknek sérült állapota daczára, mégis van legalább egy különös érdeke, az, hogy a sírirat legalján a consulok neveit olvassuk — Andronico et Probo co(n)s(ulibus), — a kiknek a consulsága 310-re talált. A sírtáblákon nem szokott consuli keltezés előfordulni, azért Pusintulus sírirata nemcsak Intercisában, de jóformán egész Pannoniában magára álló példa.

Ezzel a negyedik századbeli emlékkel fejezzük be az intercisai kőemlékek rövid összefoglalását és reméljük, hogy a nemzeti múzeum dunapentelei kutatásai nemsokára e vázlatos kép teljesebb kifestésére módot fognak nyujtani.

Budapest, 1906 junius 7. *Hampel József.*

TEREUS MYTHOSA DUNAPENTELÉN.[3]

A két dunapentelei dombormű nagy érdekkel bir, mert tudtommal ez az első eset, hogy római kori síremléken előfordul a mythos Tereusról és a két attikai királyleányról. Ez a mythos a régi korban nagyon népszerű volt, de az antik művészet nem igen karolta föl és római emlékeken egyátalában még nem akadtam reá. Nem rossz a történet ábrázolása ; előttünk van a cselekvény for-

[1] Rómer. Desjardin a n. múzeum r. föliratos emlékei. 370. sz.

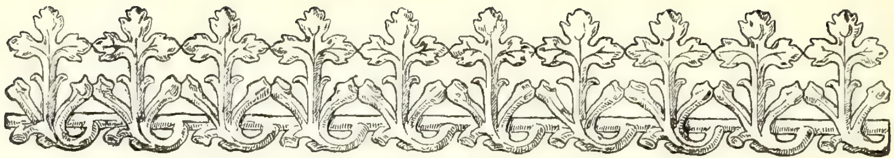
[2] C. I. L. III. 3335.

[3] A két becses dunapentelei dombormű (251. l. 23. és 24. ábra) szakavatott magyarázatát, az ily kérdésekben leghivatottabb hallei szaktársunknak, dr. Robert tanárnak köszönjük. A szerk.

dulópontja. Tereus lábával feldöntötte az asztalt, melyen neje Prokne Itys feldarabolt testét eléje helyezte, a dülő asztalon még a gyerek egyik karja fekszik. Ovidius Metam. VI. 661. említi ezt a jelenetet «Thracius ingenti mensas clamore repellit»; valahányszor a mythosban egy hős öntudatlanul gyermek testét fogyasztja, ismétlődik ez a jellemzés. Thyestes étkezésénél és a trapezusi Aukas mondában. Az asztal előtt földre hullott Itys feje, melyet Philomela, állatias sógorának, a ki erőszakosan meggyalázta, fejébe vágott: Ovidius (i. h. 657. s k. r.) leírja a jelenetet: «sicut erat sparsis furiali cæde capillis | prosiluit, Ityasque caput Philomela cruentum | misit in ora patris, Tereus pedig kivont kardjával neki iramodik a két nővérnek (Ovid. i. h. 660. v.), «nunc sequitur undo genitas Pandione ferro». A két menekülő nő között a balsó Philomela, a jobbik Prokne. Nincs semmi nyoma a közeli átváltozásnak, nem jelzi a művész, hogy a két nőből madár lesz, igen helyesen. A két nő a Bacchust ünneplő körbe menekül, a mi igen természetesnek tűnik, ha tudjuk, hogy az esemény Dionysos-ünnepély alkalmával történik, melyet Prokne arra használt, hogy nővérét a sötét erdei fogságából kiszabadítsa. Ovidius így szól (i. h. 587.) «tempus erat, qua sacra solent trieterica Bacchi Sidoniæ celebrare nurus». A thiasost képviseli Dionysos, a kit két tisztelője környez, a kétfelől álló egyén nem lehet satyr, hiányzik rajtuk minden állati vonás és a rövidre nyúló körülövezett zubbony sem illik satyrhoz. Tehát Dionysos emberi szolgáit látjuk ábrázolva *(βάκχοι)*; egyik a kettős fuvolát fújja, a másik is hangszert fog, talán lyrát, a mely az erős rongálás miatt alig ismerhető föl. Dionysos kezében pálczát tart, csorbult volta daczára thyrsosnak tartjuk.

Az ábrázolt jelenetek irodalmi magyarázatára csupán Ovidius metamorphosisainak VI. könyvére hivatkoztam; szembetűnő, hogy mennyire reáillik a szöveg a domborműre. Tehát nem szükséges föltételeznünk, hogy a dombormű készítője a mythost korábbi időből való költői tárgyalás alapján ábrázolta. Ily régibb tárgyalás lett volna az Attiustól való Tereus, melyben szintén Dionysos-ünnepély alkalmával történik a jelzett esemény (v. ö. Fragm. IV. Ribb). Deum Cadmogena natum Semela adfare et famulanter pete. Az ő és valószinűleg Ovidius mintája: a Sophokles-féle Tereus-dráma, melyre nézve Welcker szintén kimutatta, hogy a Dionysos ünnepélyhez fűződött. Azt sem tartom valószinűnek, hogy a kőfaragó a két régibb drámát ábrázoló képek után dolgozott. Hogyha azt véljük, hogy ő nem volt képes Ovidius elbeszélését átvinni a szobrászatba, akkor azt a közeleső véleményt fogadhatjuk el, hogy az Ovidius művének képes kéziratát használta mintául.

Halle, 1906 május 22. *Dr. Robert Károly.*

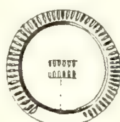
LEVELEZÉS.

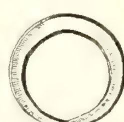
I. Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ: A LIPTA-GERGEI MAGYAR TEMETŐRŐL. Nógrád megye térképén keresgélve, egy vékonybetűs, ismerős név ötlött szemembe. Az egyik dülő, Lipta-Gerge határában, Sirmány néven volt jelezve. Kiváncsiságom feltámadt, hogy beválik-e ezúttal is az a föltevés, hogy a Sirmány temető helyet jelöl, még pedig kereszténykori magyar temetőt. Azonnal írtam a falu földesurának, Mocsáry István barátomnak, hogy ha a Sirmány nevű táblája mívelés alatt nincs, szeretném azt felásatni. A felelet nem sokáig várt. A kérdéses föld épen ugar s bármikor megkezdhetem a kutatást. A kiváncsiság nem sokáig hagyott pihenni, összeállítottam az én pilinyi betanúlt régiségásó bandámat s elküldtem őket, azzal a meghagyással, hogy jelentkezve mutattassák meg maguknak a Sirmány táblát s aztán a szokott módon elszórva kezdjék meg a keresést s első sír megtalálása után rendszeresen húzzák a sánczokat, megvárva a csontok felbontásával a jöttömet. Őszinte örömömre a házigazda azzal a kérdéssel fogadott, hogy vajjon kitől hallottam, hogy a Sirmányban több ízben találtak régiséget. Így hát csakugyan nem csalt a föltevés ezúttal sem. Még messzire volt a nap a délelőttől, mikor a munkásokhoz kiértem s már is azzal a jó hírrel fogadtak, hogy két sír vár felbontásra. A Sirmány, a falu közvetlen közelében emelkedő meglehetős magas, de lassan emelkedő hosszú domboldal egyik része. Fölötte a kipusztult szőlők hajtanak még egy-egy elkorcsosodott venyigét, alatta pedig süppedékes, vízdús rét terül el, melyet a Dobroda-patak szel ketté. A rakonczátlan pataknak csak nemrégen szabályozták ágyát s valószínű, hogy a magyarok beköltözése ideje óta bővizű folyócska szűkült a mostani patakmederbe össze. Azon a vidéken az erdők pusztulása óta nagyon megcsappant a folyóvíz mennyisége. Maga a Sirmány oldal jó talajú szantóföld, fehéres agyagos talajjal s emberemlékezet óta forgatgatja az eke. Az ásatást deczember 6-án kezdtük, s sajnos, már 9-én abba is kellett hagynom. A kutatásnál Mocsáry Pál barátom őszinte érdeklődéssel és buzgalommal segédkezett. A temetés sorokban történt, de egyébként valami egyöntetű, typikus szokásokat nem találtam. A test hanyatt feküdt, de a fej fordítására nem fektettek semmit, sem a kezek hováhelyezésére, kivéve a kelet felé való fektetésnek igyekezetét. Még leggyakoribb az az eset, hogy a jobb kézre fektették a hullát. A sírlakók magas termetűek, átlag véve 165 cm. felüliek, a legmagasabbik 180 cm. Gyermek-csontvázat csak egyet találtam, ifjú azonban több volt a holtak között. A koporsót helyettesítő deszkalapot egy esetben találtam meg, különös és ritka jelenségképen azonban megjegyzem, hogy egy másik csontváz fölött mutatkozott a barna deszkaréteg, de nem

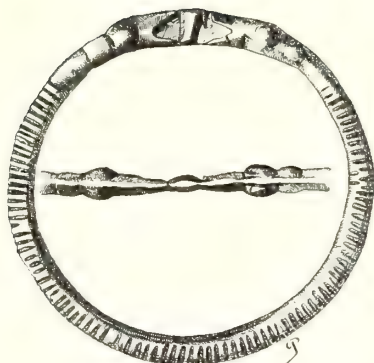
koporsófödél volt, mert oldalt, sem alatta nem volt deszka, csak az, a melyet reá borították. Az égetésnek vagy pörkölésnek nyomát pernye vagy pörkölődés nem mutatja, egy gyermek-csontváz mellett azonban nehány üszökdarab van a föld közé keveredve, egy másiknak pedig a feje körűl van néhány kialudt parázs. Hihetőleg nem tizenegy lakója lehetett ezen Árpád-királyok kori temetőnek, de, csak kis mélységre elhantolt csontvázakat a földmivelés, meg a hegy lassú lemosódása kibolygatta már helyükből. Erre a föltevésre vall az a hír is, hogy már évek előtt forgatott ki csontokat az eke s szedtek fel régiségeket a rögek közül a munkások. A tizenegy sír egy csomóban volt s bár nagy területen körös-körűl próba-árkokat vonattam, több csontvázat nem sikerűlt a Sirmányban találnom. Sem mennyiségre, sem minőségre nem valami nagyfontosságú a gergei sir-melléklet. Anyaguk bronz és ezüst s legtöbbnyire gyűrűkből áll. Megemlítendőnek tartom, hogy feltűnően kevés a hajkarika Összesen két darab. Legszebb és ritka példány egy hosszú, lelógó fülű griff fejekben végződő nyitott karperecz s az ismert magyar formának jelzett rovátkos másik karperecz, a melyen a nagyszemű halfejek (?) egy közös pálczát kapnak be. A fonott ezüst gyűrű csak súlya által külömbözik az általam eddig talált könnyebb példányoktól. Egyébiránt a többi gyűrűkön eredetiséget hiába keresünk, csak azt találom jellemzőnek, hogy legnagyobbrészt nyitottak. A fegyvereket csak egy fönt kiszélesedő, rhombikus nyílcsúcs képviseli. A pénzek hovárejtésében sem követtek el egyöntetű eljárást s míg az egyiknél egyszerűen a kar alá tettek két darabot, addig egy másik szájában őrzi pénzét, míg a többiek rajtuk feküdve aludták álmukat. Följegyzéseimet az egyes sírokról itt adom: I. sz. Feje hanyatt fektetve, a mellre esve. Jobb keze hasán fekszik, bal keze a czomb mellé fektetve. Amazon egy vékony nyitott karika-gyűrű, ezüstből való tömör karika. II. sz. Jobb kezén rajt fekszik a hulla, a bal kéz pedig mellette kinyújtva. III. sz. Jobb keze mellére van téve, bal keze a hasra. A fej bal csecsnyúlványán vékony bronz drótból egy $2^1/_2$ cm átmerőjű hajkarika, feje alá csúszva pedig egy vastag, nyitott karika, mely szinte érthetetlen, hogy hogyan fonódhatott a hajba súlyánál és alakjánál fogva. Mindkét kezét 1—1 hasonló, 6 cm. átmérőjű bronz karperecz díszítette, melyeknek kerek, vékony teste lapokba és csúcsos végbe reszelve hajlik össze Ugyancsak egy-egy gyűrű van mindenik kézen, nyitott lapos karikák, melyeknek végei egymásra vannak hajlítva. Az egyiken két hornyolat fut körűl. IV. sz. Arczczal északra fordúlva. A halott körülbelűl 20 éves lehet, bölcsességfogai csak most nőttek ki. Jobb kezén rajta fekszik, bal keze pedig keresztbe téve mellén Rajta egy vastag, lánczszemszerűen három drótból font ezüst gyürű van (1. ábra), melynek elkeskenyülő végei, rendes szokás szerint, ellapítva fekszenek egymáson. Bal karjának felső része alatt két pénz: I. Endre (1046—61). Corp. Num. Hung. 11. sz. V. sz. Szétszóródott gyermekcsontok, mellettük üszökdarabok. VI. sz. Megbolygatott sír, széthányt csontokkal. VII. sz. 165 cm. hosszú csontváz, melynek arcza dél felé fordúl s mindkét keze hasára van téve. VIII. sz. 177 cm. hosszú, feje északra fordítva. Arcza alatt pénz: Szent István (1000—38). Corp. Num. Hung. 1. sz. Jobb keze melléje téve, rajta $6^1/_2$ cm. átmerőjű, 8 mm. vastag keresztbe rovátkolt csukott karperecz, melyen két közös testű

állatfej, kidüledt szemekkel igyekszik elnyelni egy lapos pálczát. (2. ábra). Ugyanazon kéz gyűrűsújján két egyformán rovátkolt, csukott karika-gyűrű. (3. ábra). A csontváz alatt deszka nyoma. IX. sz. Teljesen fogatlan öregnek csontváza, melynek nyitott végű vékony karperecz hasára van téve s rajta egy nyitott lapos gyűrű, melynek lapja középen kidomborodik, két oldalt pedig csipkézett. Jobb kezén 6½—5 cm. átmérőjű bronz karperecz díszlik, melynek nyitott végei egy-egy nagy csőrű, hosszan lelógó fülű griff fejben végződnek, nyakukon egy-egy pereczet hordva (4. ábra). Egy kicsipkézett szélű nyitott, belűl homorú gyűrű van ezen a két újján (ábra). X. sz. 169 cm. hosszú váz,

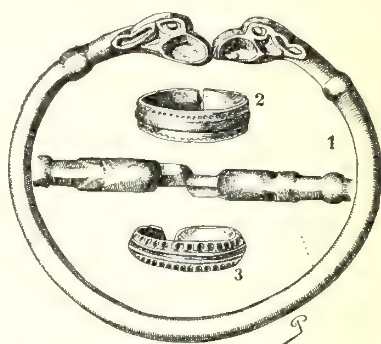

1. ábra. (10. sír) ⅔ n.

3. ábra. (8. sír) ⅔ n.

6. ábra. (11. sír) ⅔ n.

2. ábra. (8. sír) ⅔ n.

5. ábra. (4. sír) ⅔ n.

4. ábra. (9. sír) ⅔ n.

mely észak felé néz s jobb kezét hasán, a balt czombja mellett tartja. A tetem fölött egy deszkalap húzódik el. A fej alatt egy elpusztúlt pénznek nyoma látszik s tőle, mintegy 30 cm.-re egy vas nyílcsúcs (5. ábra) hever, 6½ cm. hosszú, melyből 2½ cm. a tüskét képviseli. Legnagyobb szélessége 2 cm., mely a két 18 cm. hosszú él által képviseltetik. XI. sz. 180 cm. hosszú, 20—25 éves fiatal férfi, észak felé fordúlt fejjel. Jobb keze mellette s rajta egy négy lapra vert, két végén megkeskenyülő bronz nyitott gyűrű (6. ábra). Szájában egy pénz: Szent István (1000—1038). Corp. Num. Hung. 1. sz.

Budapest, 1906 márczius 18. *Dr. Nyáry Albert báró.*

II. Dr. JÓSA ANDRÁS: SZABOLCSMEGYEI BRONZKARDOKRÓL.

Múzeumunkban eddig tíz darab szabolcsi bronzkardot őriztünk, melyek közül hét tömör markolatú, háromnak markolata pedig csonttal, vagy fával lehetett borítva.

Ezeken kívül van még három tömör markolatú kardunk, melyeknek pengéje azonban nagy részben hiányzik.

Csoportos leletekből származó pengetöredékünk van Berkeszről hét darab, melyek közül kettő borított markulatú kardnak darabja. Kemecséről a Vitéz Lajos-féle nagy leletből is hét; Nagyhalászból kettő; Apagyról egy.

Az ép kardok közül hármat egy rakáson találtak *Thuzséron*. Mindegyiknek markolatán három kiemelkedő lécz fut körül és mindegyiknek korongja különbözőleg van díszítve, valamint a léczek is. Az 1., 2. számú korongos fejű; a 3. számú csészés. Salamon Tivadarné sz. gr. Forgách Margit úrnő ajándéka. *Nyirvajáról* is három kardunk van. Egyik tömör markolatú, szintén három körülfutó léczczel (4. ábra). Kettő borított markolatú (8., 9. ábra).

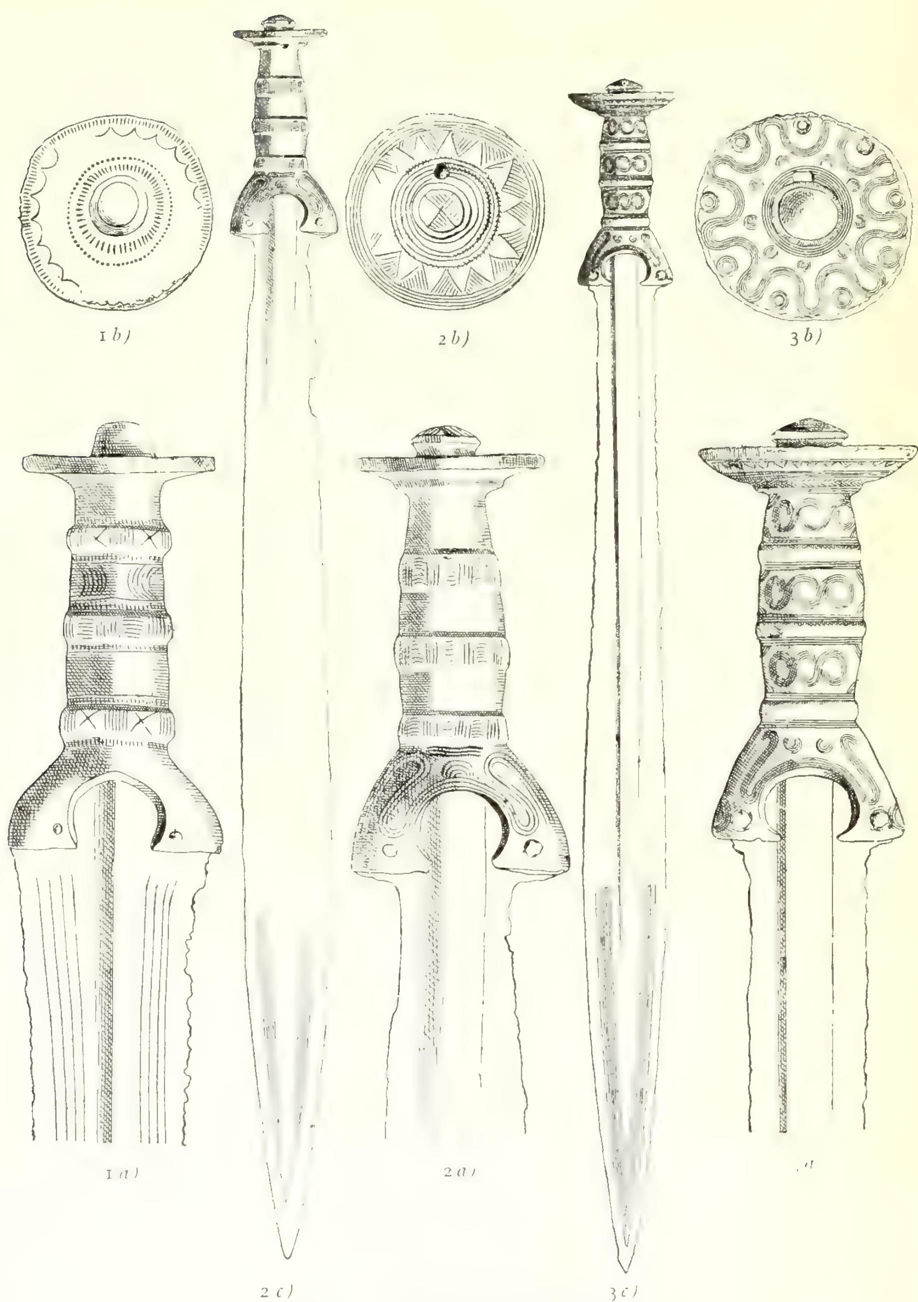
Itten a mult század hatvanas éveinek elején állítólag sok bronzkardot találtak, melyek azonban elkallódtak. Lehetséges, hogy ezen három kard ugyanazon leletből származik. A 4. számút dr. Saáry Sándor, a 8. és 9. számút Szikszay Pál mostani alispánunktól számos év előtt kaptam.

A *veresmarti* határban, de Dögheléhez közel a 6. és 7. sz. kardot egymás mellett találták, a mi azt bizonyítja, hogy a három léczes tömör és a borított markolatú kardok ugyanegy időben készültek és használtattak. Mindkettő Nozdroviczky Kázmér döghei földbirtokos úr ajándéka.

Az 5. számú három léczes tömör markolatú kard nehány év előtt *Pazony*-ban találtatott, közel ahhoz, melyről — mint új leletről — alább be akarok számolni. Tömör markolatú kardjainknak pengéje a 10. számú besztereczinek kivételével liliomlevél alakú. Ennek és a borított markolatúaknak pengéje nádlevél alakú. Legszebb markolatú kardunk a besztereczkéki, a mely a nagy terjedelmű besztereczi földvárnak közelében a keéki határban találtatott és a mely kard a földvár területén is lakó dr. Horváth József földbirtokos úrnak becses ajándéka.

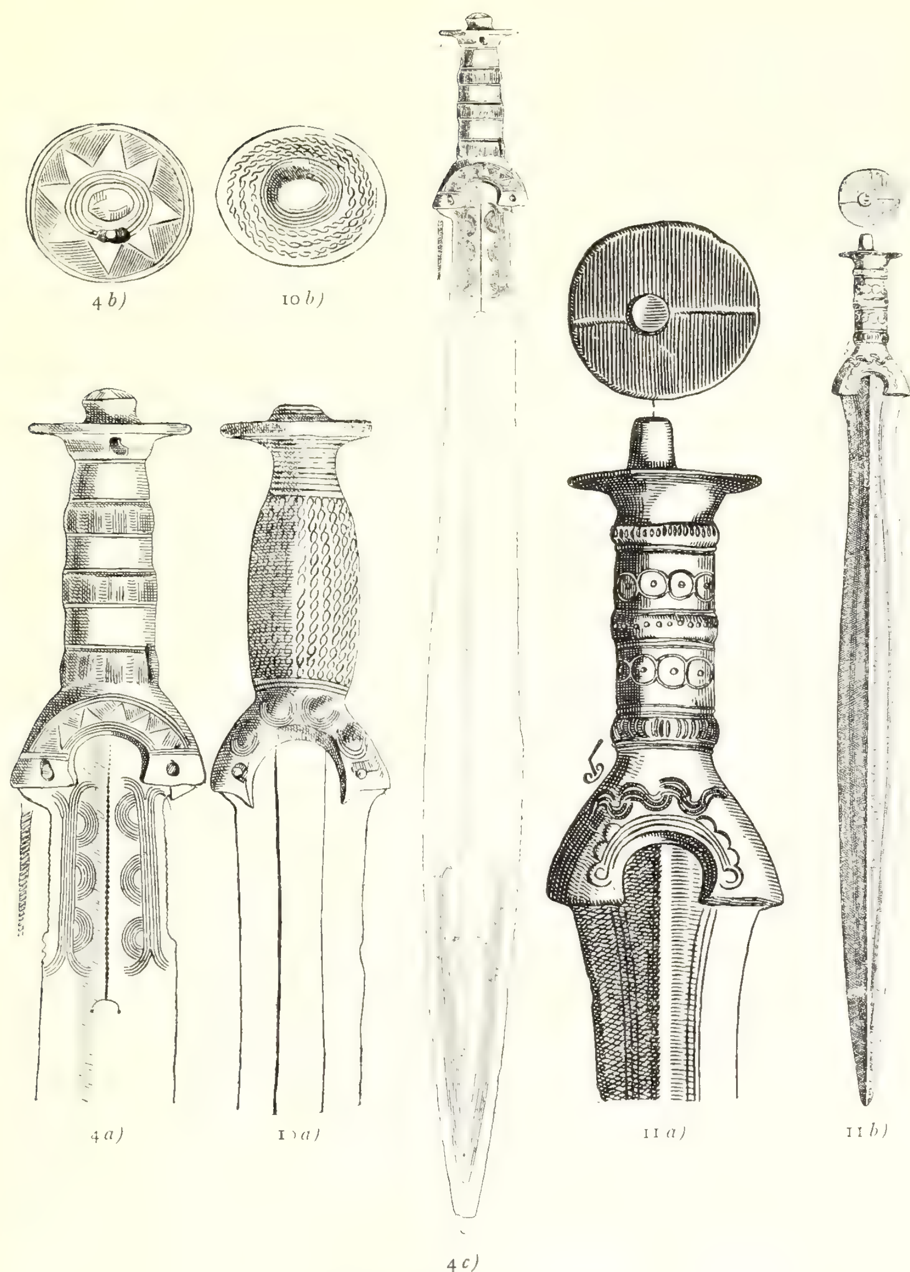
Markolatának fölülete üvegszerűen átlátszó sötét fűzöldszinű, melyen gyönyörűen látszik át a mindkét átellenes oldalon végig futó hat-hat sor finom mæander-féle díszítés. Egy *piricsei* csoportos leletben is van egy hasonlóan, de durvábban díszített markulatú kard, melynek pengéje kétharmadrészben hiányzik. Egyik *tisza-eszlári* csoportos leletünkben nagy részben hiányzó pengéjű kardunknak markolatát is három lécz futja körül. Az eddig említett tömör markolatú kardjainknak markolata és pengéje külön volt öntve és egymáshoz aklázva. Talán legérdekesebb azon ép markolatú *Kántor-Jánosiban* talált kardtöredék, a mely nevezetes leletről az Arch. Ért. 1894. évi folyamának 249. és 355. lapján említést tettem, a mely tárgyak egy kétfüles bronzbográcsban találtattak és a mely 24 darab általam megmenthetett tárgynak fényképe «Szabolcsvármegye Monographiájának» 1900. évben megjelent 379. lapján látható. A bográcsban talált három bronzrög és a töredékes tárgyak azt bizonyítják, hogy ezek egy itten működő bronzöntőnek elrejtett kincséből származhatnak.

Négy magyarországi, két európai ízlésű fülecskével ellátott köpüs balta, a bronzkés, sarló, fűrésztöredék kétségtelenül arról tanuskodnak, hogy a hallstadtinál régibb korból származnak, tehát talán arról is, hogy ezen kultura nem nyugatról származott hozzánk, hanem megfordítva. A két máriapócsi bogrács; a sényői bámulatosan szép situla, a mely ikertestvére azon — a nemzeti múzeumban őrzött — *böszörményi* bronzfazéknak, a mely mellett 1854-ben

SZABOLCSMEGYEI BRONZKARDOK.

húsz, — némelyek szerint — 30 kardot; a kurdiakhoz hasonló haránt-bordás vedret, sisakot, bográcsot találtak; a mellett szól, hogy a Nyír is híd volt, a mely az ősidőben a művelt keletet a barbár nyugattal összekötötte. Az említett 24 tárgy csak egy része azoknak, a melyek a bográcsban találtattak. Jó részét széthordották, mielőtt nagy fáradtsággal hozzájuk juthattam volna.

SZABOLCSMEGYEI BRONZKARDOK.

Ibrányi János úr, a kinek házi kertjében egy ölnyi mélységben a leletre bukkantak, Segesváry ev. ref. helybeli lelkész-esperes úr, a község előljárói, elég kezességet nyújtanak arra nézve, hogy a tárgyak a bográcsban, tehát nem közelében találtattak, úgy el kell ösmernünk azt is, hogy a bogrács és a benne talált tárgyak egykorúak.

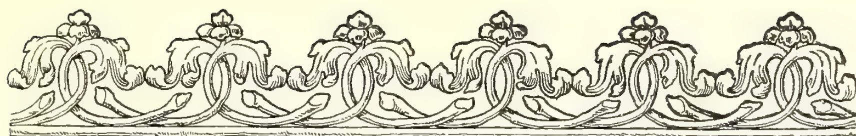
Az általam megszerzett 24 tárgy között van egy kardtöredék is, a mely-

nek teljesen ép markolata a pengével egy darabban volt öntve. A szokottnál kisebb méretű markolatot a közepén csak egy lécz futja körül. Korongja vagy csészéje nincs, de nem is volt. A más hasonló kardok korongján észlelhető csecsnyújtvány azonban ezen is megvan.

Ezek után áttérek a legújabb pazonyi bronzkardnak ösmertetésére. A *pazonyi* határnak Róna nevezetű dülőjében; nem messze azon helytől, a honnan a 4. sz. bronzkard is került, Róth Ferencz nyíregyházai borkereskedő úr szőllőtelepítés alkalmával 75 cm. mélységben a munkások ritka szépségű bronzkardot találtak. A kardnak pengéje liliomlevél alakú. Markolata tömör. Ezt is három lécz futja körül. A felső lécz sűrűn egymás mellé sorakozó függélyes vonalakkal, a közbülső félgombostűfejnyi homorú benyomkodásokkal, az alsó egyenes és félkörű vonalakkal van díszítve.

A markolat korongját nem díszítették. Az ebből felnyúló csecsnyújtvány — valószinűleg hibás öntés miatt — a kardnak középhosszvonalától kissé oldalt esik. A markolatnak a penge tövét magába foglaló, kiszélesedő és szokásosan patkóalakúlag kivágott alsó végének díszítése a markolat felé hullámos, nem egészen párhuzamosan futó vonalakkal díszítették. Ez alatt a penge közelében félkörben futó párhuzamos vonalak felett egyik oldalon kilencz, (?) a másik oldalon pedig a hosszú félkörnek végei felett pedig csak 3—3 félköröcske díszíti. A három lécz által határolt két mezőt mindkét átellenes oldalon négy-négy körben, a közbülső léczen látható bemélyedésekhez teljesen hasonló benyomkodásokkal díszítették. A penge mindkét éléhez közel három párhuzamos bemélyített vonal fut végig. A vonalaknak tehát az öntőformában domborúnak kellett lenni. A három vonal mindenütt a legpontosabban egymástól egyenlő távolságban van ; de az együttes három vonal néhol kissé hullámos lévén, egy sajátságos háromrovátos eszközzel volt a formában domborúan előállítva. A kard mellől egy négy kiló súlyú, 21 cm. átmérőjű, egészen kerek, felül sík, de az olvasztás alatt felpattogzó hólyagok nyomát mutató rücskökkel borított bronzpogácsa is került, melynek átellenes alsó része fél méternyi átmérőjű gömb szelvényének felelt meg. Két gömbszelvényalakú igen vastag graphytos agyagból készült olvasztócsészénk van, melyeken itt-ott a bronz most is oda van tapadva, de a melyeknek öble legfeljebb egy nagyobb embermaroknyi. Igen sok bronzpogácsánk nagyobb olvasztóedényre nem vallanak. Ugyanitt találtak egy 230 deka súlyú, 27 cm. hosszú, 16 cm. széles, felül sík, alól domború csillámpalából készült őrlőkövet is és sok cserépedényt, vagy talán csak töredékeket, melyeket azonban a munkások ősi szokás szerint megsemmisítettek. Nyíregyháza, 1906 ápril 23.

Dr. Jósa András.

IRODALOM.

BRITISH MUSEUM. *A guide to the antiquities of the early iron age. London 1905.* (Irta Reginald A. Smith őrsegéd Charles H. Read őr vezetése alatt.) 8. r. 158. l. 7 képes táblával és 147 ábrával.

A jelen kötet a British Museum őskori csoportjának főbüszkeségét, a vaskori emlékek sorozatát mutatja be. Már a régebben megjelent kőkori és bronzkori kalauzokéinál díszesebb kiállítása is elárulja, hogy a múzeum vezetői mily nagy súlyt helyeznek erre a gyüjteményre és méltán, mert benne nemcsak a brit szigetek kelta korának sajátos jellegű emlékei vannak gazdagon képviselve, de a gyüjtemény ú. n. szárazföldi csoportja szemléltetően tünteti föl ezen emlékek viszonyát Nyugot-Európa és a földközi tenger északi partvidékének egykorú kulturájához. Egészen teljes természetesen nem lehet a gyüjtemény ez utóbbi vonatkozások tekintetében. Itália és Görögország első vaskorát ugyanis nem lehet egész élesen elválasztani a reája következő történelmi korszak emlékeitől s nem egy olyan tárgy, mely, mint összehasonlító anyag, az itt tárgyalt emlékek sorába lenne bevonható, a görög vagy római emlékek sorozatában foglal helyet.

A gyüjtemény tulajdonképeni leirását rövid, de igen tartalmas tanulmány előzi meg a vaskor kulturájáról. A tanulmány szerzője Mr. Reginald A. Smith főleg azon hatás föltüntetésére törekedett, melyet az ú. n. mediterrán kulturkör fejlettebb műveltsége Közép-Európa lakóira s az Alpoktól északra lakó népekre tett. A vaskori műveltség általános jellemzésének keretében természetesen megjelöli azt a helyet is, melyet a brit szigetek lakói a vaskori kultura körében elfoglaltak. A legújabb szakirodalom használata által tünteti ki magát a szerző s nem egyszer sikerül neki a különböző vélemények közötti eltéréseket vagy hézagokat az anyag alapos ismerete alapján kitölteni. A miért is nem tartom érdektelennek e helyen általánosabb természetű fejtegetéseinek legalább rövid foglalatját adni.

Hogy az a korszak, mely fegyvereinek, háztartási és egyéb eszközeinek készítéséhez kizárólag a vasat használta, mikor állott be, nem határozható meg pontosan, főleg Görögországra és Itáliára nézve vitás ez az időpont, Közép-Europára, a hol aligha voltak időbeli eltérések az új fém receptiójánál, a Kr. előtti ezredik évet fogadhatjuk el megközelítő dátum gyanánt, míg Észak-Europa kelta és teuton népeinél csak ötszázados átmeneti korszak után lett a vas használata általános. A vaskori műveltség kezdetét Hallstattról, a kifejlett vaskort pedig La Tèneről szokás elnevezni. A hallstattihoz nem csupán a legelső vaskori kultura ideje tartozik, magában foglalja egyszersmind, mint átmeneti időszakot, a bronzkor végső szakaszát is. A híres hallstatti temető leg-

régibb sírjai még oly időbe látszanak visszanyulni, midőn még Közép-Europa nagy részében, sőt föl egészen a balti tengerig, majdnem egészen Skandináviáig, a halotthamvasztás általánosan elterjedt szokásával együtt, csaknem teljesen egységes jellegű bronzkori kultura uralkodott. Erre a kulturára a magyarországi bronzkor alakjait tekinti jellemzőknek, melyeknek sorában a kardok széles markolatlemezű alakja is föllelhető. Ez a typus a hallstatti temetőben égetett váz mellett lelt bronzpéldány által is van képviselve és miután ez szolgált mintájául az ú. n. hallstatti kardnak, egyszersmind fegyverré lett azoknak a kezében, kik a hallstatti kultura belföldi eredetét vitatják. Ha ezt, valamint a halottégetésnek és az egyszerű elföldelésnek egymás melletti előfordulását tekintjük, valóban azt kell hinnünk, hogy a kulturának bevándorlástól ment átalakulásával állunk szemben. Nem lehet azonban figyelmen kivül hagyni azt a jelenséget sem, hogy a sírok fölszerelése is különböző. Az égetett tetemek mellett az általános régi typushoz tartozó gazdag készlet volt a sírokban, míg az újabb typusu tárgyak rendszerint a szegényesebb fölszerelésű csontvázsírokból valók. Ennélfogva arra a következtetésre jut, hogy itt nem hódító nép invasiójával, hanem az uralkodó régi népfaj által behivott bányamunkásokkal állunk szemben. A bevándorlókban az illyreket sejti, az uralkodó faj megjelölésére azonban egyelőre nem talál kielégítő megoldást. Megemlékezik azonban Ridgeway cambridgei professor föltevéséről, ki achaiokat sejt az austriai sóbányászó népek uralkodó osztályában. Sajnos, erről az összehasonlító anthropologia útján nem lehet meggyőződést szerezni, mert hiszen láttuk, hogy ez az osztály elégette halottait, csupán egyes leletek, a sisak és vért alakjai s az Iliasban emlegetett hosszú lándzsák s általában az Iliasban rajzolt műveltségi foknak a hallstatti kulturával való rokonsága látszanak erre utalni.

Bármily érdekesek is ezek a föltevések, nem lehet feladatom, hogy szerzőt azoknak fonalán tovább kövessem, csupán a La Tène kultura keletkezéséhez, stylusának kifejlődéséhez fűzött fejtegetéseiről kell még megemlékeznem. Ismerteti a különböző fölosztásokat, főleg a Reineckeét és Tischlerét. Az előbbi a Hallstatt és La Tène korszak közé még egy rövid korszakot ékel be, az importálás idejét, azt az időszakot, melyben a phönikiaiak közvetítésével eljutottak a mai Marseillebe — onnan a szárazföld belsejébe — a fejlettebb görög műipar termékei a nélkül, hogy azokat a kelták utánozni megkisértették volna. A sajátképpeni kora La Tène kezdete azon időpontra tehető, melyben az említett behozatali tárgyak a kelták képzeletére kezdenek hatni s midőn ezen inspirátió következtében e mintáknak a kelta iparos fogyatékosabb technikai készültségéhez alkalmazott elfajulásai keletkeznek. A palmettákat kisérő indák, sajátságos, telhetetlenül följuzzasztott alakot öltenek magukra, melyek aztán későbbi átalakulásaikban jellemzőekké válnak a közép és késő La Tène korszakra. A brit szigetek, mint a bronz-műveltség fölvételénél, úgy itt is késtek valamit, e késedelemért azonban a La Tène izlésnek bámulatos fejlettségű termékei kárpótolnak bennünket oly időben, midőn Közép-Europában a diszítő tevékenység önálló érvényesülését a római kulturával való közvetlen érintkezés már megbénította. Ez az időszak az, melyet «Late Keltic» névvel szokás megjelölni s bár nem valószínűtlen, hogy az emlékek egy kis része

már oly időből való, midőn a brit szigeteknek már nem volt minden keveredés nélküli tiszta kelta népessége, mégis, a míg jobbal nem tudjuk helyettesítni, el kell fogadni ezt az elnevezést; esetleg azonban a La Tène korszak fölosztásának továbbfejlesztésével La Tène IV.-nek is lehetne a stylus e másodvirágzását nevezni.

Míg a bevezetés kiváltképpen a vaskori kultura terjeszkedését, a leletek anyagának és a történelmi adatoknak összhangzásba hozatalát tüzte ki föladatul, addig a leletek részletes leirása a kultura fejlődésének jellemzésére szolgáltat a szerzőnek alkalmat. A felső-olaszországi vaskor jellemző fibulatypusainak s a La Tène-fibuláknak gazdag sorozatait mutatja be, majd a hallstatti és La Tène kardok fejlődését. Ez utóbbiak közt újabban fölmerült leleteink miatt közvetlenebbül érdekelhet az ú. n. «anthropoid» kardok ismertetése, e typust az elágazó markolatu, rövid hallstatti kard későbbi fejleményének tekinti, datálására egészen határozott adatai nincsenek, mégis valószinűnek tartja, hogy az La Tène kori alak. Ismerve a mi szendrői tőrünk jellemző ornamentikáját, az előfordulás körülményeit és a kisérő leleteket, szerzőnek ebben igazat kell adnunk. Az angolországi leletek sora, bármily távol eső vidékről való is, még sem lehet érdektelen reánk nézve, mert hiszen ugyanaz a stylus, mely e bámulatos fejlettségű emlékeket létre hozta, valamikor, fejlődésének korábbi stádiumában, hazánk földén is uralkodott s ha az angol zománczos paizsokhoz hasonló remekműveket nálunk nem is hozott létre, magyar régészekre sem volna haszon nélkül ezen emlékek ismerete.

A gazdag anyaghoz méltó a füzet külső megjelenése. A temetkezési szokásokat egész sírok fényképei teszik szemlélhetővé, a híres zománczos emlékek pedig hű színes ábrákban vannak bemutatva s kivülük még számos illustrátió járul a tartalmas szöveghez, hogy a közönségnek szánt utmutatót a vaskor kulturájának egész kis monographiájává avassa, mely a kutatások mai álláspontjának ismertetésével kiváló szolgálatot fog tenni.

Dr. Márton Lajos.

ANALYSEN VORGESCHICHTLICHER BRONZEN OSTPREUSSENS. Herausgegeben von Adalbert Bezzenberger. An ihrem 60-jährigen Stiftungstage dem Andenken ihres ehemaligen Vorsitzenden Georg Bujack gewidmet von der Alterthumsgesellschaft Prussia. — Königsberg in Preussen. 1904.

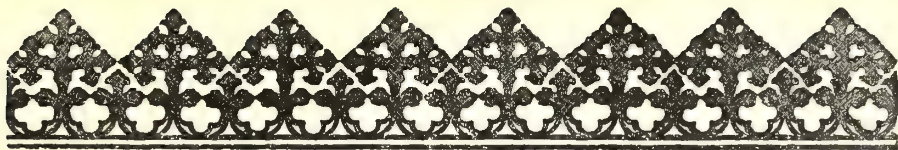
A Prussia régészeti társulat méltó módon ünnepelte meg fönnállásának 60-dik évfordulóját. Az a két tudományos munka, mely az évforduló alkalmából napvilágot látott, nemcsak arról tanuskodik, hogy ez a hosszú idő nem tétlenségben telt el a társulat fölött, de egyszersmind arról is, hogy a társulat meg tudta őrizni, ébren tudta tartani az érdeklődést maga iránt; a tudós kutatóknak ugyanis egy társulati tag nagylelkü adománya nyujtott módot műveik közlésére. A két mű közül Bezzenberger műve nemcsak általánosabb jelentősége miatt számíthat közelebbi érdeklődésünkre, de már azért is, mert nálunk már az ötvenes évek óta van az analysis a régészeti kutatás szolgálatában. Bezzenberger rendszerré fejlesztette ezt az eljárást, a chronologiai fejlődésnek megfelelőleg válogatva össze az elemzésre szánt anyagot, ekként korszakról korszakra kutatta a bronz összetételét. Nemcsak az elemzett tárgyakat kisérő

egyéb leleteket s az előfordulási körülményeket ismerjük meg, de a lelettel összefüggő általánosabb természetű kérdések tárgyalása elül sem tér ki a szerző. S így keleti Poroszország egész őskori fémkorán végig vezetve, valóban alapvető munkát végzett.

Az elemzések összegyüjtött anyagát chronologiai tanulmánynyal vezeti be. A leletekben képviselve látjuk mind a hat korszakot, melyet Montelius Észak-Europa bronzkorára nézve megállapított, még sem tartja czélszerűnek ehhez a nagyon is elaprózott fölosztáshoz alkalmazkodni. Ugyanis a IV-dik korszakot csak igen kevés lelet képviseli, az I-ső és II-dik korszak leletei pedig, kivéve egy zsugorított csontváz két mellékletét, ismeretlen körülmények közt kerültek elő. Ezért ő külön beosztást állapít meg, két korszakra osztva a bronzkort a temetkezési szokás alapján, egy régebbire hullatemetkezéssel s egy újabbra halottégetéssel. Ez a beosztás ugyan némileg önkényes, mert keleti Poroszország legrégibb bronzleletei nem sírleletből valók, de a kőkor végén, melynek szokásai csak igen kevéssé változhattak meg az első bronzeszközök megismerésével, csupán a hullatemetés volt szokásban. Sajátságos jelenség az, hogy a két korszak közt látszólag megszakad az összefüggés, a bronzeszközök régiebb és újabb alakjai, noha a sír külső alakja, a sírhalom változatlan az egész korszakon át, nem keverődnek egymással, egyetlen lelet sincs, a melyben együttesen fordulnának elő. Annyival örvendetesebb, hogy még a bronzkort eddig kitöltetlen ür osztja két szakaszra, addig a kőkorból a bronzkorba s az utóbbinak második szakából a későbbi korszakokba mind világosabbá válik az átmenet. Amott a kőszerszámok mintájára készülnek az első bronzeszközök s az új műveltség közvetítésében a tiszta réznek is van szerepe; emitt egyes helyeken a régi temetkezési szokáshoz való ragaszkodás, más helyeken, a hol ezt új szokások váltják föl, a lelettárgyak azonossága tanuskodik a kultura folytonosságáról. Bezzenberger szerint a bronzkor második szakaszának vége felé hatol be keleti Poroszországba a közép La Tène műveltség, részben még a Tischler beosztása szerinti B. korszakban is ez volt érvényben s a sajátképpeni késő La Tène sírok már Kr. utáni időből valók. A késő La Tène műveltség föllépésétől kezdve mind világosabbá válik az összefüggés és csupán az E periodus végén szakad az meg, 600 körül Krisztus után. Annak a ködnek az eloszlatását, mely az ezen időpont előtti és utáni műveltség összefüggését takarja, a legészakibb vidéktől várta Tischler s ebben sem csalódott geniális éles látása, valóban ott kerültek elő azok a leletek, melyeknek alapján szerzőnek Tischler fölosztását tovább fejleszteni s két korszakkal megtoldani sikerült, a Wikingek korával és az utolsó pogány korszakkal.

A chronologiai tanulmányhoz az analyzált tárgyak időrendbe szedett sorozata csatlakozik s összehasonlító táblázatok zárják be a tartalmas kötetet. Bezzenberger érdekes kisérletre vállalkozott művével egyszersmind irányt jelölve, miként kell alkalmazni az analyzist az őskori kutatás szolgálatában. Egyes tárgyak datálására, finomabb chronologiai megkülönböztetésekre nem alkalmas, de nagyobb sorozatok elemzése oly hasznos útmutatásokat nyujt, hogy ebben az irányban még sokat várhatunk a szerző példájának követésétől.

M—n L—s.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT április hó 24-én kedden d. u. 5 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet előtt utolsó rendes havi ülését.

Jelen voltak báró Forster Gyula másodelnök, elnöklete alatt dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Kúnvári Fülöp, dr. báró Nyáry Albert, dr. Peregrény János, Vásárhelyi Géza ig. vál. tagok, Lipcsey József pénztárnok s több más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván *Halaváts Gyula*: régészeti útijegyzetek Szászsebes környékéről czímű értekezését olvasta fel.

Titkár a februári közgyűlésen megválasztott több választmányi tagnak levelét mutatja be, melyben megválasztatásukért köszönetet mondanak s bejelenti, hogy *Pőr Antal* esztergomi kanonok; pápai prelátus 200 koronával a társulat alapító tagjai közé lépett be.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. *báró Nyáry Albert* és *Vásárhelyi Géza* ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁNAK 1905. évi állapotáról az intézet igazgatója dr. Pósta Béla egyet. r. tanár hivatalos jelentést tett közzé, melyből arról értesülünk, hogy az igazgató ez évben 3034 koronát fordíthatott a gyűjtemény gyarapítására. A gyarapodás darabszáma volt 1559 érem és 689 régiség. Az éremtári szerzemények közt a legnevezetesebb volt a Kovács Ede-féle magyar éremgyűjtemény, melyből 779 drb. Árpádkori és 666 db vegyesházi érem jutott az intézet tulajdonába. Csupa oly példány, mely eddig ott hiányzott. A régiségek közt volt 82 darab őskori tárgy és 72 darab római régiség; a régibb középkort a növedékben Kölczről és Gyulafehérvár vidékéről származó aranyékszerek képviselik; 33 darab XVI—XIX. századi erdélyi ötvösmű, négy építészeti és szobrászati emlék, kilencz fegyvernemű, két costume darab és 76 darab különféle ipartörténeti, meg 85 darab egyéb tárgy egészíti ki a régiségtár újabkori csoportjait. Dr. Orient Gyula buzgó közreműködésével egy magyar gyógyszerészeti múzeum létesítése vált lehetségessé, mely az 1905-ik évben az ő buzgóságából 167 darab regiséggel és 10 darab gyógyszerészeti könyvvel gyarapodott. Az intézetet egészben 64 jóakaró barátja gyarapította ajándékokkal. (Az Erdélyi Múzeum 1906. évi XXIII. kötet. Újfolyam. 63—74. ll.)

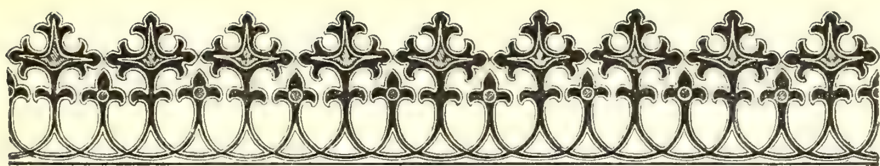
AZ ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG az 1905-ik évben közzétette rendes folyóiratát az Archæologiai Értesítőt, melynek öt füzete egészben 30 ívnyi terjedelemben a rendes időközökben megjelent. Az évfolyamot hét képmelléklet, hét képes tábla és több mint négyszáz ábra ékítik.

A kassai dóm monographiájára fölvett tételt a nevezett dóm főoltára 36 festményének lefényképezésére szánta a bizottság.

A bizottság már évek hosszú sora óta kívánná folyóiratát, mely most már 25 éve ugyanazon 30 ívnyi terjedelemben feneklett meg, kibővíteni, de tekintve, hogy az ívszám emelése tetemes költséget igényelne és nincs reménye, hogy az Akadémiától jelentékenyebb, több ezer koronányi javadalomemelést kapjon, egyelőre beérte azzal, hogy a II. osztálytól némi segélyt kérjen arra, hogy legalább a folyóirat képes mellékleteit és ábráit művészibb színvonalra emelhesse. A II. osztály ezen czélra 500 koronát szánt s így az Arch. Értesítő legalább illustratiói dolgában tehet az 1906. évben némi haladást. A bizottág tervbe vette egy monographia, kiadását, mely a bizottság régibb határozata értelmében az Erdélyi Múzeum tulajdonában levő Torma Zsófia-féle præhistorikus gyűjtemény ismertetését foglalja magába, és erre a bizottság dr. *Pósta Béla* kolozsv. egyet. tanárral szerződött. A munka költségei több esztendőn át fogják a bizottság költségvetését igénybe venni. A kassai dóm monographiája számára a legtöbb építészeti rajz már a múlt évtized folyamán elkészült; most a képek és szobrászati művek reproductiója van folyamatban. A monographia megírása végett dr. Czobor Béla halála után a bizottság *Mihalik József* úrral, a kassai múzeum igazgatójával, szerződött és a megállapodás szerint a mű közzétételére a Pósta-féle monographia után kerül a sor. (Akad. Ért. 1906. 158—159.)

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM igazgató-választmánya megbizásából ifj. Gödri Ferencz elnök, dr. László Ferencz és Zayzon Ferencz múzeumőrök közzétették a múzeum állapotáról szóló 1905 évi jelentést. Legelőbb kegyelettel emlékeznek meg Cserey Jánosné 1905 nov. 4.-én bekövetkezett elhunytáról. Ő volt a székely múzeum megalapítója. Ezuttal csak röviden áldoznak emlékének, külön emlékkönyvben fogják érdemeit megörökíteni. A múzeumi építkezés ügye egy lépéssel előbbre haladt. Az állam nem adhatván többet 50000 koronánál a múzeumi épületre, most az épület tervvázlatait a rendelkezésre álló eszközökhöz mérten átdolgozzák.* A gyűjteményeket több száz érdeklődő szemlélte meg. Régiségtári szükségletekre 400 koronás állami segélyben részesült az intézet. A gyarapodás közt van 75 darab őskori régiség a rétyi törökrétjén megejtett ásatásból. Kereskedőtől régi magyar ékszereket szereztek. Az éremgyűjteményt 34 darab XVI. századi éremmel és egyéb érmekkel gyarapították. Ajándékok is érkeztek, de nem tudjuk, hogy milyenek. A régiségek egy részéről a néprajzi gyűjtemény gyarapodásában van szó. Szereztek régi kályhacsempéket, ónkannát és óntányért — nem hihető, hogy ezek háziipari tárgyak volnának. A régiségtár és éremtár összes gyarapodása 234 darab volt, a néprajzitáré 243 darab. *X. Y.*

* V. ö. Arch. Ért. 1906 93. l. (Szepsi-Szent-György.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZILASSY JÁNOS, XVIII. SZÁZADI ÖTVÖS.

A rokokó ötvösség legkiválóbb magyar képviselője, a kinek munkásságát számos fenmaradt műve hirdeti, Kassán született a XVIII-ik század elején. Apja, György, szintén ötvösmester s talán az ő kalapácsa alól került ki az a három *verő mű*, a mely valaha a Szűz kassai emlékoszlopát ékesítette s jelenleg a kassai Múzeumban látható.[1]

Szilassy Jánost az 1719-ik évben apja inasnak szegődteti s az 1729-ik év márczius hó 21-én ötvösünket a lőcsei czéh, mint mestert, kebelébe fogadta; az 1747-ik évben ugyanitt czéhmester lett, mely tisztséget az 1782-ik évben bekövetkezett haláláig viselte.[2]

Első datált műve a nyársardói monstrantia; felirata: Joannes Szilassi *pinxit*, fecit Leutschoviæ 1741. A mű a mult hagyományain élődő tanítványt árulja el, a kit az iskola lenyügöz. A művet körülszegélyző szentfényt szabályos zeg-zugban nyirta ki; a szár visszaüt az ornamentika első eredetére, a mikor a természeti tárgyak többé-kevésbé hű utánzásával oldta meg feladatát a diszítő mester; a stilizálás a fejlődés második foka volt. Lehet, hogy Szilassy nem lévén még jártas az akkor divatra kapott rokokó formáiban, a kezeügyébe eső lőcsei ötvös művekről vette a szár szerepét betöltő angyal mintáját.[3] Később megtalálta a rokokó stíl kifejező idomait. A monstrantia lunuláját magába záró szelenczét virágkoszorú övezi s e körül a bibliai József tizenegy testvérének öntött és vésett domborművű mellképei, mellettük és mögöttük búzakévék. A mű csúcsán az Atyaisten, alatta a sz. Lélek galamb képében; a talpon, melynek ornamentumai még határozatlanok, az alvó József.

Varannón levő úrmutatója az elsőnek mintájára készült; a mű csúcsán azonban apró kereszt van s a koszorúban másfajtájú virágok. Jelzése: S. J. A szepesmegyei Mátyásfalván őrzött úrmutatóján és ciboriumán az 1750. évszám olvasható.

Tolcsvai úrmutatóján szakít az iskolával. A mű önálló, határozott felfogásra vall; a rokokó kor formái érvényre jutnak rajta; inventiója

[1] Archaeologiai Értesítő 1904. 276. l.
[2] U. o 1902. 283. l. és 1906. 60. l.
[3] Archaeologiai Értesítő 1893. 153. l.

magyaros. Az ostyatartó szelenczét öntött és vésett, szőlőgerezdekkel dúsan megrakott szőlővessző környezi; jobbra és balra rácsos rokokó voluta; a csúcson sugárkévékből alakított kereszt, tövében az Atyaisten domborművű alakja; ugyanitt hat, tűzben pikturált kerek lap. Nodusa rokokóstilű; talpán szintén kerek zománczozott lapok. Felirata: Curavit fieri A.(rchidiaconus) R.(everendus) D.(ominus) Georgius Bleskay Anno 1757. Paravit Joan.(nes) Szilassy Leutschoviæ.

Az 1758-ik évben ég keze alatt a munka; ez évből való a varannói kehely, a tárczai kereszt, ciborium és kehely és a kisszebeni úrmutató.

A tárczai egyházban levő ciborium kupáját rokokó volutákkal és ornamentumokkal ékesítette; fedőjén, melyen kereszt áll, tűzben pikturált képek, valamint a kupán és talpon is. Itt őrzött kelyhének kosarát virágok és drágakövek borítják, míg talpát négy zománczlap. Ugyanezen egyház részére készült feszületének, mind a négy vége szintén zománczozott lapokban végződik; ezekkel diszítette talpát is. A kelyhen a következő chronostichon: IesV eX VI (írt) Vte SangVInIs tVI Da reqVIesCere serVo tVo C. (omiti) AntonIo SzIrMaI. (=1758).

Varannói kelyhének talpán három zománczlap van; az első lap képe a tengeren úszó kagylóban gyöngy e felirattal: Latent tres eximiæ; a másodikon az Emausba menő tanítványok, alatta: Aperti sunt oculi eorum; a harmadikon a fiait etető pelikán felirata: Ut vitam habeant. A rajta levő chronostichon: Vt SangVIs IesV ChrIstI sIt refrIgerIo C. AntonIo SzIrMaI eX rebVs IpsIVs Dono VoVent orbI parentes (=1758).

Szintén Varannón levő feszületjén: Curavit fieri I.(nclyta) D.(omina) C.(omitissa) Susanna Szirmay pro Eccl(esi)a Varanóiensi Or.(dinis) S.(acræ) Pp.(=atruum) Er.(emitarum) Ad. 1761. A rokokó itt mindjobban érvényesül.

Kisszebeni úrmutatója mintájára készítette a kassai sz. Erzsébet egyházban levő hasonló művét, melyet évekkel ezelőtt Radisich mutatott be;* a részletekben azonban sok az eltérés. Szilassy műveinek rokonsága azonnal szembeötlik, de alkotó ereje sohasem hagyja cserben s nem ismétli önmagát. A kisszebeni s a tárczai feszületről is elmondhatjuk mindezt.

Itt — Kisszebenben — látható ciboriumán a stíl jobban előtérbe lép úgy a fedélen, mint a noduson, a hol a rokokó elemekkel mindig együtt járó naturalisztikus részletek szép harmoniába olvadnak össze; e művén is sűrűn alkalmazta zománczozott képeit.

Az 1769-ik évből való úrmutatója van Csütörtökhelyen (Szepes várm.) a ferencziek rendházában, melynek felirata: C.(onventus) Q(uin-

* Archaeologiai Értesítő 1892. 447. l.

toforensis) O.(rdinis) M.(inorum) S.(ancti) F.(rancisci), C.(onditum) Ad B.(eatam) M.(ariam) V.(irginem) In Cælos Assumptam. Fieri Curavit Ill(ustrissi)ma D.(omina) Comes Helena Petheő Nata Skavinski. Joh.(annes) Szil.(assy) 1769. Ugyanitt levő kelyhén: Conv. Quintof. Ad B. V. M. In Cœlos Assumpt. Ord. Min. Condi(t)um. Fecit Joannes Szilassy Leutschoviæ 1773.

Kassán — említett úrmutatóján kívül — az apáczák temploma s a premontreiek rendháza rejtegetik Szilassy munkáit.

Az Orsolyarendű apáczák birtokában levő monstrantia, a mint felirata tanuskodik róla, kétségtelenül a mester műve; így szól: S.(pectabilis) D.(omina) Clara Dessőffy fiéri curavit in honorem Ssmi (=Sanctissimi) sacramenti. Fecit: Johannes Szilassy Leutschoviæ 1767.

A mű dúsan tagozott. Csúcsán mintegy drága kelmékből vont sátor van, mely alatt felhőkön a szent Szűz térdepel; jobbra-balra tőle, kissé magasabban, trónol az Atyaisten és Krisztus, míg felettük galamb képében a sz. Lélek lebeg; a sátor hegyén dús alakítású kereszt. A szelenczét virágkelyhek fogják körül, jobbra-balra rokokó voluta, rajta egy-egy angyalfej; a lunulától jobbra-balra zománczkép, melyet egy-egy lebegő angyal tart; alatta ismét zománczlap s ez alatt szárnyas angyalfő. A nódus az ismert rokokó minta. Talpán szintén zománczlapok.

Ugyanitt neki tulajdonítanak egy zománczlapokkal és filigránnal diszített ciboriumot. Szilassy — eddigi tudomásunk szerint — filigránnal nem dolgozott; zománczképeket pedig más mester is készíthetett.

Csakis a zománczképek révén hiszszük, hogy az ő műve a premontrei rend templomában őrzött mesteri kehely. De sejtésünket nem támogatja semmi felirat; pedig az önérzetes mester sohasem hagyja jeltelenül a keze alól kikerülő mesterműveit; sőt, mint a sz. Erzsébet egyház részére készített monstrantiához is, maga szerkesztette hozzájuk a legendát. Méltán lehetett büszke rendesen aranyozott ezüstből készült egyházi ékszereire, melyeket dúsan megrakott ékkövekkel s tűzben pikturált képekkel. Színhatásuk, valamint a vörösréz-lemezekre zománczozott képek nagy szorgalommal készült rajza meglepő s a franczia *Toutin* mesternek díszére válik késői magyar tanítványa.

Utolsó datált műve — a csütörtökhelyi már említett kelyhen kívül — kassai úrmutatója, melyet a város tanácsa rendelt meg nála középkori gót egyháza részére az 1769-ik évben.

Az úrmutató csúcsa díszesen képzett keresztet ábrázol s rajta a volutás ornamentum uralkodik; a kereszt ágainak metsző pontjára az Atyaisten domborművű alakját illesztette; alatta a szent lelket jelképező galamb, míg a kereszt másik három végén zománczlapok vannak. A szelenczét virágok környezik; jobbra-balra voluták s négy zománczkép, valamint alul is egy a szár felett. A nodus alakítására itt sem helyezett

súlyt nagyon helyesen; azt úrfelmutatáskor a kéz eltakarja. Talpán négy zománczlap van. Szilassy műve állítólag egy nyitrai ciborium az 1775. évszámmal s művei vannak: a szepességi Ruszkinban úrmutatója, Durandon kelyhe, Landokon is és Káposztafalván, Gölniczbányán ismét úrmutatója, egy úrmutatója s kelyhe Lőcsén; továbbá gróf Csáky Albin birtokában egy ékszertartó szekrénykéje s van műveiből az Országos Iparművészeti Múzeumban Budapesten.

Lukasóczi (Zemplén várm.) monstrantiájának készítése a kisszebeni és kassai hasonló művek idejére eshetett. A szelenczét dús virágfűzér — itt is elütő az előbbiektől — övezi; jobbra-balra rokokó voluta, mely stilizált levélbe megy át; a keresztet ábrázoló csúcs minden ágában virág, kelyhében drágakő. A kereszt tövében az Atyaisten, alatta a galamb; lent szárnyas angyalfej. A nódust ismert mintájára készítette s a talpat volutákból és kagylószerű idomokból szerkesztette össze. Mire magyarázzuk azonban, hogy a tűzben pikturált képekkel itt nem találkozunk?

Kassán, 1906, május hó 17-én. *Kemény Lajos.*

RÉGIBB KÖZÉPKORI TEMETŐ SZENTES HATÁRÁBAN.

Szentes város keleti szélétől mintegy 7 kilométer távolságra, az ú. n. «Lapistó»-i határrészen, az egykori Kórógy folyó (ma belvízlevezető főcsatorna) mellett, hol a «Fertő»-csatorna torkollik be az előbb említett főcsatornába, van a Biró Gábor és Székely Mihály földje. E területen, csatornaásás alkalmából az ott dolgozó emberek emberi csontvázra s mellette tárgyakra bukkantak. E leletről később egy Szőke Gergely nevű munkástól értesülvén, azonnal kimentem a helyszinére, s ott a vizsgálódás közben, a csatorna mindkét partján, illetve oldalán, sírgödrökre ismertem. Hogy valóban azok voltak, arról az azonnal megkezdett kutató ásatás meggyőződtetett, a mennyiben csakhamar csontvázra, valamint a régebben talált tárgyak kiegészítő részét is megtaláltam.

E terület, hol a sírok voltak, egy, szemmel alig észrevehető magaslat, de a mely egyébként kedvező fekvésénél fogva, igen alkalmas volt a letelepülésre.

A kutató ásatás után, még 1899-ben, majd 1900-ban ásattam e területen, a hol ez alkalommal 172 sírt tártam fel, sőt sikerült a temető három határát is megállapítani. A feltárt 172 sírral azonban e temető még nincs kimerítve, a mi sajnos, a főtulajdonoson, Székely Mihályon múlik, a ki az ásatások ellen akadályokat gördít.

Az ily leleteket a fő díszítési motivumok — a griff és az indadísz alapján — némelyek hun, hun-avarnak tartják, s mégis, szinte különös, hogy daczára, miszerint említett nép mindegyike lovas nép volt, a 172 sírban egyetlen egy lovat, sőt lócsontmaradványokat sem találtam. Nincs ugyan kizárva, hogy az ott eltemetett nép lovas nép volt, sőt a temetőben kis számmal előfordult

férfiak görbült lábai ezt igazolni is látszanak. Hogy lovat egyáltalán nem, sőt férfit is keveset találtam — s azok is, a fogak után itélve, öregek voltak — abból, arra azt a magyarázatot találom, hogy a fegyverfogható része oda volt harczolni s itthon, őrzőkül csak az öregeket hagyták, a kiknek összes fegyverük egy tőrkés volt, s csak egy esetben nyíl, vagy legalább is csak egygyel temették azt el, bár a tapasztalat azt igazolja, hogy e népek mindent eltemettek az elhalttal, s így feltételezem, hogy csak egy nyilasuk volt.

Temetkezési rendszernek nevezhetjük a soros, egymásközti sírokat, a lábbal és arczczal kelet-délkelet felé való elhelyezést.

A mi az ékszereket illeti, azok főként bronzból készültek. Nőknél a fülbevaló hiányozhatatlan, ellenben karpereczet csak két sírban, gyűrűt és fibulát szintén csak egy sírban találtam, sőt utóbbit nem is a csontváz mellett. Gyöngyök, különösen a dinnyemagalakú, a nyakról ritkán hiányzik, nemkülönben a fonóorsógomb, a mely a legszegényebb halott sírjából sem hiányzik.

Férfiaknál az övdíszek s miként a nőknél az orsó, úgy náluk a kés nem hiányozhatik egy sírból sem. Kard egyetlen egy sem, nyilcsúcs egyetlen sírban s nehány tőrkés.

Posta Béla kolozsvári egyetemi tanár úrnak a múzeumok és könyvtárak országos szövetségének május hó 24-én a nemzeti múzeumban tartott közgyűlésén «Az Alföld régészeti felkutatása» czímen tartott becses tárgyú felolvasása után — ha azt jól értettem — e népet, miután teljes pozitivitással lovas sír hiányában lovasnak nem mondhatjuk, bár egyébként lovas faj, sőt fegyverek hiányában harczos népnek sem, a barbár lovasok kiséretét képező földmívelő, illetve mint ő nevezte, «öntöző» népnek kellene tartani, mely utóbbi alatt ő azt tételezi fel, miszerint az Alföldön, hogy a föld mívelhető és termő legyen, azt öntözni kellett.

Nem érthetek egyet nézetével több oknál fogva. Nem tartom valószinűnek, hogy a lovas néppel együtt, egy külön osztály, az öntöző, mint a mely osztályra mint ilyenre nem volt szükség, legalább is épen az Alföldön nem — létezett volna. Szerintem a ki nem harczolt, az otthon vagy halászatból és vadászatból élt s a földet is művelte, vagy pedig ha a szükség parancsolta, ő is fegyvert fogott, lóra ült s elment harczolni, mint ma is a tartalékos földmíves. Másrészt a miatt sem tarthatom az ily népet — legalább a «lapistó»-ri lakott népet — daczára a lovak és fegyverek hiányának, öntözőföldmívelő népnek, mert egyetlen egy gazdasági eszközt, sarlót, sem találtam sem a 172 sírban, sem a feltárt laktelepeken. De egyáltalán nem tartom elfogadhatónak, és nem is ismerhetem el — ismerve úgy a régi, mint a mostani vízrajzi viszonyokat — hogy itt az Alföldön, szükség lett volna akkor az öntözésre, mert a vízgátak hiányában még nem is oly régen nagy terjedelmű területeket öntött el és tartott víz alatt, és így ellenkezőleg, — miként még ma is történik — a víztől kell sok területeket mentesíteni. De egyébként sem volt az öntözésre szükségük, mert tudjuk, hogy a régi népek mindig csak folyók és tavak mellett telepedtek le, ott pedig nem volt szükség öntözni, elvégezte azt maga a természet.

Ezek után reá térek az ott talált azon leleteknek a leírására, a melyek-

ről egyes rajzok készültek, miután az idő rövidsége és a hely szűke a többiek leírását — tekintve nagy számát — nem engedi meg.

1-ső sírlelet. 1. sír tartalma : Egy nagy, kettőslemezű bronzszíjjvég, 1.) melynek egyik vége gömbölyű, a másik végén két, szemközt néző madárfej van. Áttört művű lapjain inda-dísz. Hossza 13 cm.

1 sírlelet.

Két darab kisebb, két lemezből álló bronzszíjjvég, 2.) hasonló díszítéssel mint a nagyobb, de ezek nem áttértek és csak az egyik lapján van díszítés. Hossza 5 cm.

Egy darab áttört művű, befelé nyúló lombozatdíszítésű bronzcsat. 3.)

Egy darab áttört művű hosszasalakú csüngős övdísz. 4.)

Négy darab, áttört művű, kerekded idomú és leveleság díszítésű bronzövkapocs. 5.)

Egy darab patkóalakú pityke 6.) és két darab leveleságakból font bronzpityke 7.) és egy vaskés.

5 sirlelet.

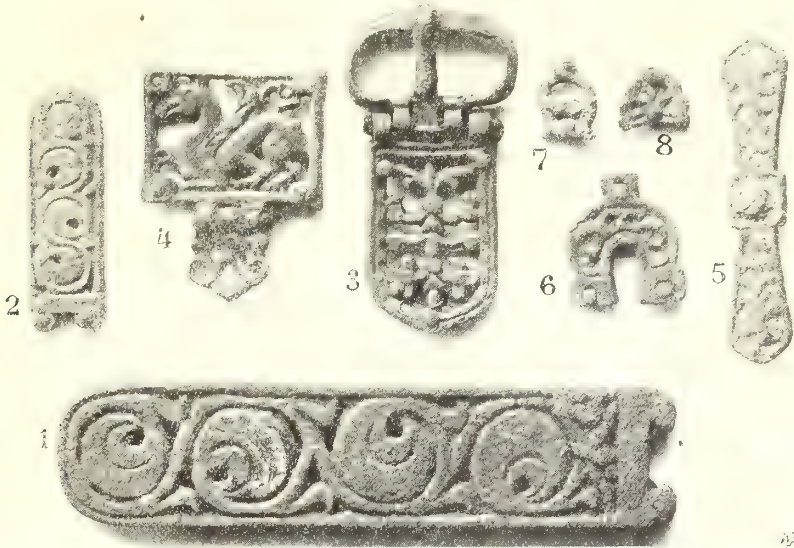
5-ik sírlelet. Két darab oválisalakú bronzfülönfüggő, alól üveggyöngydíszszel; egy darab 7 cm. hosszú kis vaskés, egy darab ugyanolyan hosszú négyoldalú csontkésmarkolat. Szemközti oldalain egyforma díszítéssel és pedig kettőn : egymást keresztező szalagdísz, és kettőn : kétágú szarvdíszszel.

6-ik sírlelet. Egy nagy, 13 cm. hosszú, 3 cm. széles, áttört bronzszíjjvég, 1.) mindkét oldala inda és levéldíszítésű, és egyik oldalán ruha maradványai is szemmel láthatók.

Négy darab, 5 cm. hosszú kis bronzszíjjvég, 2.) egyik oldalán síma, másikán hasonló díszítés, mint a nagy szíjjvégen.

Egy darab áttört, leveleság díszítésű bronzcsat. 3.)

Öt darab áttört bronz övkapocs, 4.) melyek egy négyszögű nagyobb, és egy forgóban járó kisebb tagból állanak. A nagyobbak guggoló, nagy karmú, szárnyas griffeket ábrázolnak, a kisebbek pedig levelesdíszítésűek. A griffek mind egyforma helyzetben vannak, kivételt csak egy képez, a melyen a griffnek a farka a szárny felé hajlik, míg a többinél ellenkezőleg van. Egy darab

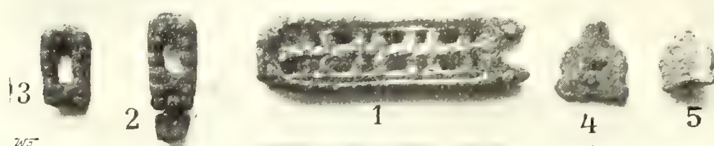
6. sírlelet.

ívmetszetű, kidomborodó, leveleság díszítésű övdísz középtagja; 5.) két darab patkóalakú bronzpityke 6.) indadíszítéssel; két darab lantalakú kis bronzpityke; 7.) kilencz darab kis pityke leveles díszítéssel; 8.) egy darab vascsat; egy darab 14 cm. hosszú vaskés a fahüvelyt összefoglaló vaskapocscsal.

14-ik sírlelet. Egy 10 cm. hosszú tömör, áttört bronzszíjjvég, (?) mindkét oldalán inda- és levéldíszítéssel; két darab kis szíjjvég, (?) egyik oldala hasonló díszítésű mint a nagy szíjjvégé, másik oldala síma. Egy darab bronzcsat, (?) hasonló díszítésű, mint a szijjvégek, egy darab kisebb bronzcsat. Kilencz darab, áttört művű 3·5 cm. hosszú övkapocs; (?) melyek egy hosszúkás nagyobb, és egy torzképet mutató kisebb részből állanak. Négy darab, áttört, levelekből összeállított bronzpityke; (?) hat kisebb bronzpityke, (?) középen lyukkal. Egy 17 cm. hosszú vaskés, és egy 15 cm. magas, körtealakú, vöröses szinű, díszítés nélküli, lehajtott peremű agyagedény.

15-ik sirlelet. Két darab 55 cm. hosszú, áttört szíjjvég, 1.) melyeknek közepén leveleság nyúlik végig, míg a körül kiálló pereme pontozott díszítésű. Öt darab 25 cm. hosszú kis övkapocs, 2.) hosszabb tagja középen áttört,

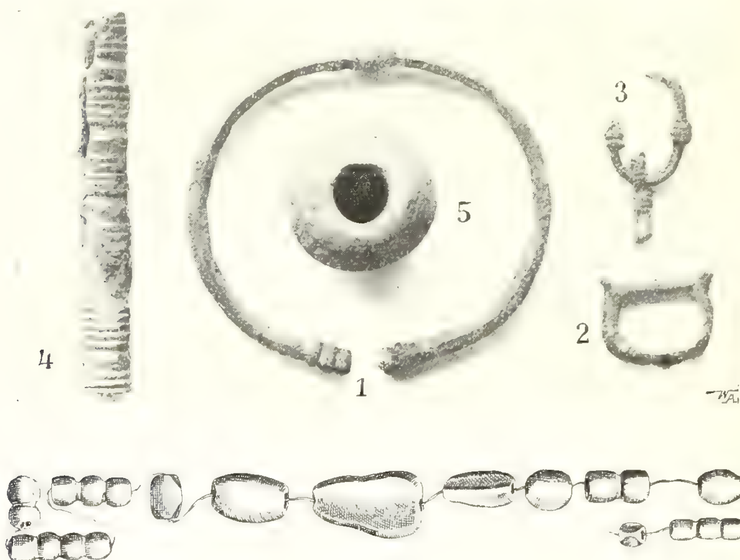
peremén kidomborodó gömböcskék, kisebb, csüngő része kapaalakú, hossztengelyén barázdával. Három darab 1·7 cm. hosszú, középrészén áttört kis

15. sírlelet.

szíjjvég, 3.) díszítése mint az övkapocsé; két darab nagyobb és két darab kisebb bronzpityke, 4—5.) és két darab vaskés.

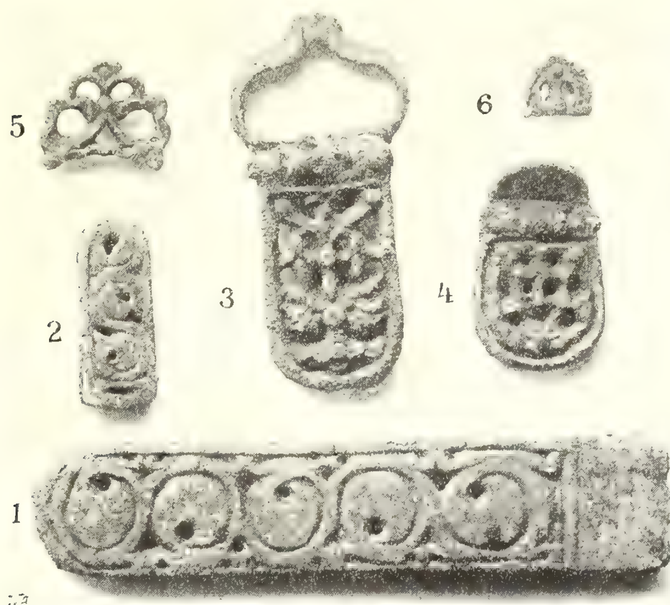
16-ik sírlelet. Két bronzkarperecz, 1.) mely hat szegletűre van idomítva, s nyílt végein hármas gerincz nyúlik körül, úgyszintén a végekkel

16. sírlelet.

szemközt is hasonló gerincz domborodik ki. Átmérője 6·7 cm. Egy díszítésnélküli, szegletes idomú bronzcsat, 2.) két darab tojásdadalakú bronzfülönfüggő, 3.) középen egymással szemközt, finom művű tagozat; alól egy nyújtványon van egy hasábalakú kékesszínű üveggyöngy, melynél folytatásként a gyűrűn lefelé is egy gyöngyszem volt. Egy hengeridomú 8 cm. hosszú végig üres csontnyél, 4.) melynek díszítése körül futó öt barázda és egy gerincz váltakozásából áll. Egy darab korongidomú, égetett agyag orsógomb, 5.) díszítése körülfutó barázda. Egy darab bronz karika, két darab bronzkapocs és több mint száz különféle színű, alakú és anyagú gyöngy gránát, kő és üveg; henger, kerek, lapos, szögletes, de a legnagyobb részök dinnyemagalakú.

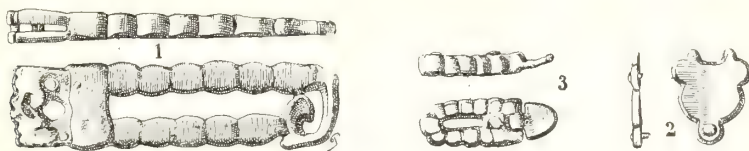
21-ik sírlelet. Egy 13 cm. hosszú, áttört, inda- és levéldíszítésű két lemezből álló bronzszíjjvég; 1.) két darab hasonló művű 4 cm. hosszú kis szíjjvég; 2.) egy darab 8 cm. hosszú bronzcsat; 3.) leveles és virágos ágdíszítéssel, hét

21. sírlelet.

darab áttört művű, leveles díszítésű bronz övkapocs; 4.) három darab leveles ágfonadékú bronz pityke; 5.) tíz darab kisebb pityke. 6.)

23-ik sírlelet. Egy darab 65 mm. hosszú tömör, három helyen áttört bronzszíjjvég, (?) három darab 18 mm. hosszú, középen hosszában áttört bronzszíjjvég, (?) hat darab 28 mm. hosszú, hosszában áttört, gömböcsös keretű övkapocs, (?) melyeknek kisebb forgóban járó része síma szívalakú lemez.

23 sírlelet

Három nagyobb (?) és három kisebb (?) lemezpityke, egy darab, 55 mm. hosszú, ívhajlású előlapján kidomborodó bronzövdísztag, (?) két darab díszítésnélküli csat, egyik bronzból, másik vasból, egy darab 110 mm. hosszú vaskés, egy kis hüvely-keret és egy 250 mm. magas körtealakú, vöröses színű, durva munkájú agyagkorsó, hasán és nyakán hullámvonalas díszítés.

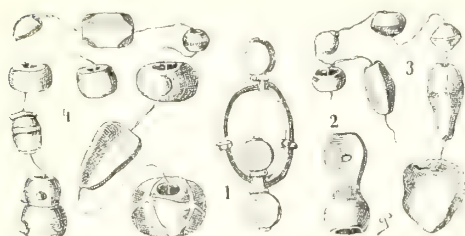
40-ik sírlelet. Egy darab 80 mm. hosszú, áttört, tömör bronzszíjjvég, 1.)

négy darab, kettős lemezből készült áttört, vastag falu kis szíjjvég, 2.) egy darab bronzcsat, 3.) egy darab bronz középövdísz, 4.) felfelé kunkorodó vége

40. sírlelet.

állat fejet ábrázolnak, hat darab áttört kerek pityke, 5.) két darab leveles ágdíszítésű bronzpityke, 6.) hét darab kis bronzpityke, 7.) egy darab vascsat, egy darab vaskés, egy darab vasszúróeszköz.

54. sírlelet

54-ik sírlelet. Két darab tojásdadalakú bronzfülbevaló, (?) felső részén, továbbá alsó részén alól és belül egy-egy korong alakú gyöngydíszszel (új változat), különféle anyagú, alakú és színű gyöngyök a nyakról, 2.) egy nagyobb és egy kisebb vascsat, egy darab átfúrt bronzcsüngő a nyakról, alsó részében valószinüleg gyöngy volt foglalva.

55-ik sírlelet. Egy 80 cm. hosszú, két darabból összetett és áttört bronzszíjjvég, 1.) indadíszítéssel, három darab hasonló alakú és díszítésű, de csak

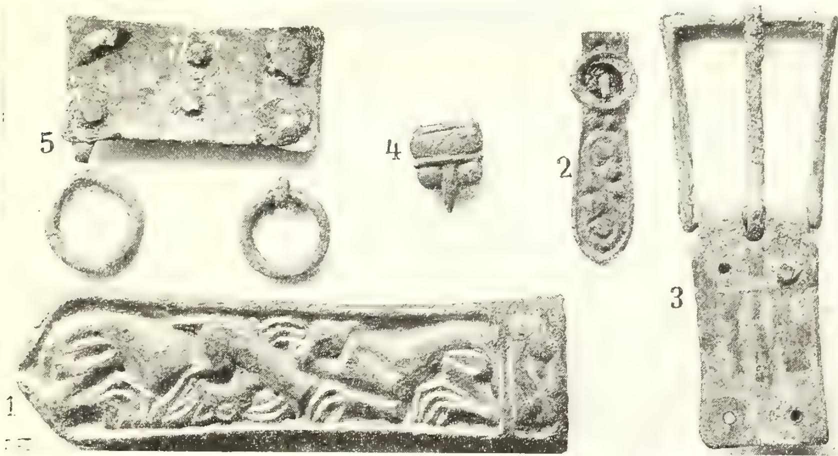

55. sírlelet

32 mm. hosszú szíjjvég, 2.) hét darab indadíszítésű, csüngőtaggal ellátott övkapocs, 3.) három darab, egy bronzlemezből való indadíszes szíjjdísz, 4.) egy darab bronzcsat, 5.) egy darab övdísz, középtag, 6,) három darab virágalakú nagyobb, 7.) és tizennégy darab kisebb bronzpityke, 8.) egy darab vascsat, egy darab vaskés és egy vaskampó.

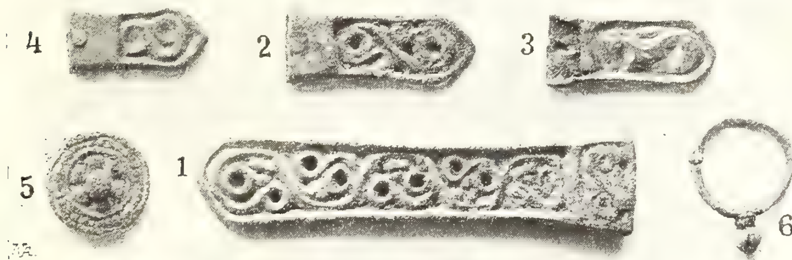
61-ik sírlelet. Három darab övdísz, (?) téglányalakú bronzlemezből, középen két háromszögalakú áttöréssel, egy darab lemezdísz, (?) egy síma kerek bronzfülönfüggő, egy bronzcsat lemezes nyújtványnyal, egy kés hüvelykeret bronzból, két darab vascsat, egy vaskarika.

61. sírlelet

62. sírlelet.

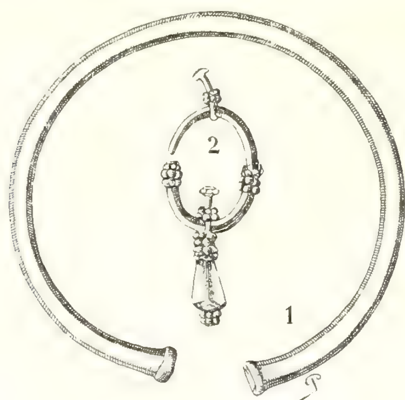
62-ik sírlelet. Egy darab 110 mm. hosszú, tömör bronzszíjjvég, 1.) egyik lapján három mosakodó állat; másikon indadíszítés, egy darab övdísz középtag, 2.) egy darab bronzcsat, 3.) hosszas lemeznyújtványnyal, két darab madár, bagolyfejhez hasonló szíjjvég, 4.) három darab téglányalakú bronzlemez övdísz, 5.) két-két csüngő karikával, három nagyobb és három kisebb bronz lemezkapocs, egy 220 mm. tőrkés és egy vascsat.

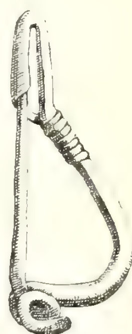
64. sírlelet

64-ik sírlelet. Egy darab 90 mm. hosszú áttört szíjjvég, 1.) egy darab 40 mm. hosszú szíjjvég, 2.) díszítése mint a nagyé, egy darab 35 mm. hosszú kis szíjjvég, 3.) egyik oldalán indadísz, másikon egy gugoló állat, griff? egy darab 30 mm. szíjjvég, 4.) egyik oldala síma, másikon indadísz, három darab kerek pityke, 5.) közepén átjáró fejes szöggel, két darab kerek bronz fülönfüggő, 6.) alól egy gömbölyű kékszínű gyöngygyel, egy bronzcsat, egy vascsat, két darab bronzlemezkapocs, egy darab vaskés és egy késhüvelykeret bronzból.

78-ik sírlelet. Két darab 70 mm. átmérőjű nyílt végű s végén tompított, síma bronzkarperecz, 1.) egy darab tojásdadalakú fülbevaló három gyöngydíszszel, egy darab fonóorsó fej, faedény vaskerete és fogóinak darabjai, valamint dinnyemagalakú gyöngyök.

78. sírlelet.

85 sírlelet.

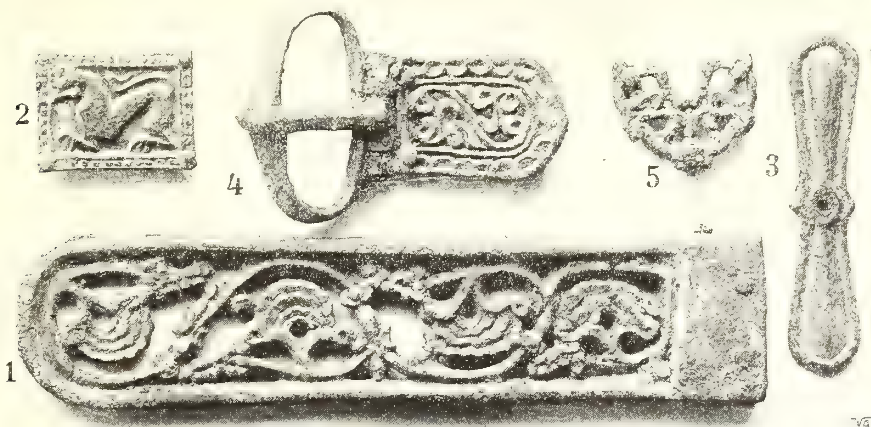
85. sírlelet. Egy darab La-téne izlésű fibula.

93-ik sírlelet. Egy darab, 115 mm. hosszú, tömör szíjjvég, 1.) egyik lapján három egymást marczangoló állat, másikon indadísz, két darab 35 mm. hosszú szíjjvég, 2.) mindkét lapján egy-egy guggoló állat, egy darab bronzcsat, 3.)

93. sírlelet

öt darab, két részből álló bronzövkapocs, 4.) a felső nagyobb áttört, szárnyas griffet ábrázol, a kisebbik indából font keret, egy darab téglányalakú bronzlemez, indadíszítéssel, 5.) egy darab griffes övdísz csüngő nélkül, négy nagyobb, négy kisebb bronzlemezdísz, egy kerek fülönfüggő gömbgyöngydiszszel, egy tőrkés és egy kis hüvely kerete, valamint ruhamaradvány.

97. sír lelet.

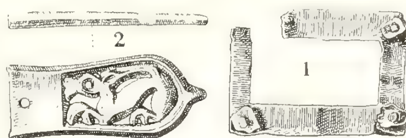
97-ik sírlelet. Egy darab 150 mm. hosszú áttört bronzszíjjvég, 1.) díszítése leveleság, melyen szőlőhöz hasonló gyümölcs van, öt darab, dombormüvű griffet ábrázoló téglányalakú bronzövdísz, 2.) egy darab középövdísz, 3.) egy bronzcsat, 4.) négy darab indából font bronzpityke, 5.) egy vaskés, egy 250 mm. hosszú vastőrkés és a tőrkés hüvelyének bronzkerete.

109-ik sírlelet. Egy darab vaslándzsa, 1.) egy darab vaskés, egy darab vascsat.

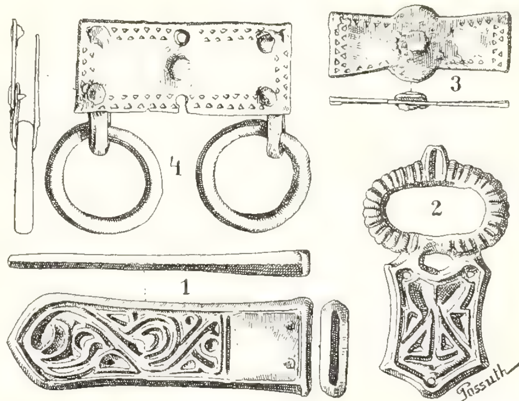
116-ik sírlelet. Egy drb bronzszíjjvég,(?) három drb bronzövkapocs, (?) egy drb pityke.

118-ik sírlelet. Egy drb szíjjvég, (?) egy drb övdísz, (?) egy drb 300 mm. vastőr, egy vascsat.

155-ik sírlelet. Egy drb szíjjvég,(?) egy drb bronzcsat, (?) egy drb középdísztag, (?) hat drb övkapocs, csüngő karikákkal, egy bronzcsiptető, három foglalókapocs, egy kerek síma fülönfüggő.

118. sírlelet.

155. sírlelet.

Fent ismertetett és a még nem ismertetett leletek több darabjának hasonmására találtam Szentesen a «homokbányában» és a felső csordajáráson, ez utóbbi temetőben azonban havasokra akadtam, a melyeknél a mellékletek sokban megegyeznek a Kada Elek által Gátéren feltárt leletekkel.

Szentes, 1906. junius 4. *Csallány Gábor.*

GYŐRI SÍRMEZŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

Legutóbbi közleményem óta* 273 sírt tártam föl a kiváló emlékekben gazdag győri temetőnek északi felében, a hol ásatásaimmal, melyet mellékleteink ismertetésénél is követni fogok, következőleg haladtam előre. Először a tavaly félbeszakított helyen, a temető nyugati szegélyén folytattam a kutatást s a korábbi szélességben haladtam észak felé mindaddig, míg sírmezőnknek északi határát el nem értem. Itt miután széleskörű alapos föltárásokból teljesen meggyőződtem, hogy tovább észak felé sírok nincsenek, visszafordultam és azon sávos területet kezdtem föltárni, a mely a most fölásott nyugati és a korábban föltárt keleti, B. csoport alatt jelzett emlékeink helye között érintetlen maradt. A temetőnek ezen részében nagyon érdekes és mellékletekben gazdag sírokra bukkantam. A sáv fölkutatása s a B. csoport helyének elhagyása után a temetőnek föltárására váró területe nagyon kiszélesedett, mert annak nemcsak közepe, hanem keleti oldala is teljesen érintetlen volt eddig; én tehát a sírmezőnek területét egész szélességében átfogva, szép szabályos sorrendben haladtam északról délfelé mindaddig, míg e korábbi ásatások színhelyével nem találkoztam. Ezzel és a korábbi ásatásokkal temetőnk nagy részét fölkutattam, nagyon kis területet hagyva érintetlen a keleti oldalon s a temető délnyugati sarkán.

A sírok helyrajzából készített térképről megtudhatjuk sírmezőnk alakját is, belőle láthatjuk, hogy az északról délfelé megnyulva, nagyjában hosszúkás négyszögletű, téglalapidomú. Ezen alaknak megismerése után kerestem benne az egyes központokat, a melyek körül a rokon ízlésű tárgyak: szármata, avarkori és szláv jellegű emlékek csoportosulnának, de hiába: mindezek nagyon is szórványosan, vegyesen fordulnak elő. A tárgyak még legegyformábbak a temető északi oldalán, ott, hol a griffes mellékletek teljesen hiányzanak és az indás mustrák uralkodnak: itt a szíjvégek és egyéb mellékletek meglehetős rokon formában jelentkeznek, mint alább a leírásban látni fogjuk; egyes jellemző tárgyak leírása közben arra is lesz alkalmam rámutathatni, hogy az itt lelt emlékek az avar uralom utolsó szakából származnak. A kelet-nyugati irányban fekvő ősmagyar sírok mostani ásatásunk alatt sem hiányoztak, tömegesebben mutatkoztak a temető észak-nyugati sarka táján, ritkábban az északi oldalon, mindig vegyesen a korábbiakkal, néha keresztezve is azokat, a mennyiben a magyarok a régiek fölé temetkeztek. Legutóbb 25 ősmagyar sírt kutattam föl. Az ered-

* Vö. A. É. 1902. 12—24. és 128—143. ll., 1904. 15—41. ll., 1905. 16—33. ll

mény alig említésre méltó, mert mindössze csak háromban volt szerény melléklet, a többi mind üres, bár mind ép, háborítatlan volt ; ellenben a körülöttük fekvő korábbi, avarkori sírok többnyire föl voltak dúlva, most sem találván mást bennük, mint néha fémroncsokat, darabokra tördelt edényeket és sokszor egy rakásra rakott és koponyával födött zöldre festett csontokat.

A kellő összefüggés az egyes sírok között meg volt most is mindenütt, még ott is, a hol a magyar sírok az avarkoriakkal vegyesen fordultak elő ; de a temető közepe táján ott, hol a gazdagabb sírok feküdtek, az egyes sírok között a távolság legutóbb sokkal nagyobb, néha 4—6 méter volt, mint korábban ; ellenben másutt, nevezetesen a keleti oldalon, a hová többnyire a szegények temetkeztek, a sírok egymást érték.

Más, említésre méltó tünemény is merült föl temetőnk északi felében a legutóbbi kutatások közben, nevezetesen az, hogy a temető közepe táján, a gazdagabb sírok között fönmaradt szabad területen, nagyobb mennyiségű kőrakás feküdt a földben, nem is nagyon mélyen a felszín alatt. A kövek legutolsó maradványát a mult évi őszi szántáskor szedték ki és szállították el, mert a mezei munkálatokat nagyban akadályozták. Szántóföldünkön, temetőnk területén nemcsak terméskő, de még kavics sem található bent a földben a természettől lerakva ; mindezt tehát úgy hordták ide, még pedig valószínüleg a mai belváros területéről, a hol a római falakban épen hasonló homokkő található.

Mindez nagyon érdekelt, annyival inkább, mert kezdetben a kutatás előtt azt gondoltam, hogy a kövek talán többé-kevésbbé megrongálódott kryptasirból származnak, tehát nyomban a helyszínén kutatni kezdtem ; azonban ásatásunknak sem ekkor, sem később a rendszeres föltáráskor nem volt semmi eredménye. Kryptasír nem volt sehol sem, még fakoporsó is csak az előkelőbbeknél fordult elő, a szegények a temető északi felén is a puszta földbe temetkeztek, s így a kövek minden bizonynyal más, előzetes vizsgálat híján többé már meg nem állapítható czélokra szolgáltak. Legújabb emlékeink méltó folytatásai a régieknek. Vannak közöttük nagyon érdekes leletek. Ilyenek különösen az aranylemezzel bevont vagy tűzben gazdagon megaranyozott bronzékszerek, ezüsttárgyak, a bronzleletek között egyesek, melyek gyakran meg vannak ezüstözve, egyes vastárgyak, nemkülönben a faragott csontok, melyekben temetőnk különösen gazdag s belőlök nagyon érdekes, ritka darabok kerültek elő a jelen ásatások alkalmával is. Hasonlót mondhatok tárgyaink mustrázatairól is, melyek között egészen új motivumok sem hiányzanak, mint azt alább föltüntetett rajzaink elárulják.

Eddig 615 sírt ismertettem, most tehát a temető nyugati szegélyén haladva, következik a 616. sír, mely női tetemet rejtett magában ; szerény tartalma: kerülékidomú, hengeresszárú bronz fülönfüggő, alsó szára belül üres fémbogyón tör keresztül, a bogyón dísz nincs ; barna üveggyöngy, rajta dudorok ; ágyékán törött, körös vaskarika és néhány szemből összetett vaslánczát. Közöttük legérdekesebb a fülbevaló, területünkön általában nagyon ritka formájú alak, ellenben Tolna vármegyében : Czikón, Regölyön és Závodon eléggé közönséges és gömbje sokszor csinos mustrázattal van diszítve.

A 617—619. sírok ősmagyar eredetűek, üresek.

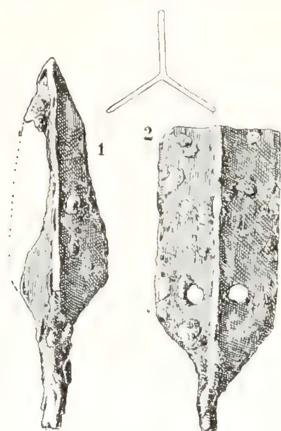
A 620. földúlt sír, benne szürkésszínű nagy korsótöredék, korongon készült és a mi fő, szája szép szabályos ajakkal van ellátva. Új alak.

621. földúlt sír, benne ezüstlemezke-töredék, több törött és 9 db. ép, téglalapidomú ezüstlemez, pitykeféle, melyek a sarkok táján egy-egy szeggel vannak fölszerelve, továbbá háromélű nyílcsúcs és törött vaskés.

A 622. magyar sír, üres. A 623. sír avarkori, az erős csontvázú tetemnek jobb kezében kés, baljában háromélű nyílcsúcs volt, mindegyik elporlott. A 624. női sírban orsó volt; a fülönfüggők elpusztultak, csak a zöld rozsdafolt jelezte helyüket. A 625—626. magyar sírok, üresek. A 627—628. sírok keresztezték egymást; az alsó avarkori és földúlt, a fölső ősmagyar s ép volt; üresek. A 629—631. magyar sírok, üresek. 632. ősmagyar női sír, benne kettős csonkakúpidomú és haránt körös barázdákkal diszített orsó és több bronzboglár; egy db. jókarban levő, a többi elporlott; a megmaradt példány nagyon vékony bronzlemezből készült és négyzethez hasonlít, rajta középen, gyengén kidomborodó és gyöngysorral határolt négyzetes idom látható ívesen befelé hajló oldalakkal és szélein négy hólyagos kiemelkedéssel, a milyenek az ősmagyar fejes gyűrűkön is közönségesen előfordulnak. A boglár alja közepére, mint a megmaradt rozsdafolt bizonyítja, vasszeg volt erősítve. Az egész préselt munka és gyengén van megaranyozva.

A 633. sír avarkori és földúlt. A 634. sír magyar eredetű és üres.

A 635. sír avarkori, benne fiatal leány-tetem, ágyékánál és másutt a következő tárgyak feküdtek: négyszögidomú vascsat behajlott oldalakkal, vaskarika, kés, kettős csonkakúpidomú, haránt körös barázdákkal diszített orsó és bronzcsiptető; karján hengeres szárú nyílt bronzkarperecz, lapított és félkörben végződő végekkel; halántékain egy-egy db. körös fülönfüggő hengeres szárú bronzhuzalból, alján csonka csüngővel; a fönmaradt tömör bronzállomány harántosan rovátkolt; ehhez csatlakozott aztán valószínüleg az üveggyöngy, a nyomok legalább azt mutatják; de az letörött és elveszett; a kéz egyik ujján vékony bronzhuzalból készült nyílt gyűrű, dísz nincs rajta.

636. sír 1/2 n.

A 636. férfi-sír tartalma (ábra): rendes egyélű vaskés és két db. nyílcsúcs, külső formájukat az 1. és 2. ábra mutatja; belőlük kitünik, hogy az egyik egészen rendes alakú, háromélű és hegyes csúcsú, az egyik él, mint rajza mutatja, csonka, egy darabja le van törve; a másik szintén háromélű, mint keresztmetszetének rajza mutatja, de csúcsa hiányzik, tehát tompa, levágott végű, mindegyik él hátsó harmadában aztán a lapon egy-egy kerek lyuk látható. Ezen tárgyunk nagyon szokatlan formájú, olyan, mintha törött volna, pedig nem az, hanem teljesen ép és sírmezőnknek hagyatéka között nem is épen ritka alak. Így már találkoztunk vele a 34. és 160. sír mellékletei között és fogjuk találni a 756. férfi-sír gazdag hagyatékában, azután a 813. női sír

tárgyai között is, tehát a temetőnek nagyon különböző helyein, különféle tipusú tárgyak társaságában. Valószínűleg gyujtónyílcsúcs volt.

A 637—639. sírok ősmagyar eredetűek, üresek. A 640. ősmagyar sírban vastag zárt bronzkarikagyűrű volt, egyéb semmi. A 641. avarkori kis leány sírjában a nyak táján két szem üveggyöngy és pohár volt a melléklet. A 642—645. sírok ismét ősmagyar eredetűek és üresek. A 646. avarkori női sírnak melléklete: kerülékidomú gyöngyös bronz fülönfüggő és hengeres csontból készült késnyél.

A 647. sír avarkori, benne öreg ember teteme, tartalma: ágyéka körül hét db. csuklyós bronzövdísz és négy db. áttört bronzpityke. A pitykék nagyjában szívidomúak és csipkés keretűek, rajtok két szegecs és indaszár, mely fölül és alul két-két ágra, az alsók a sarkokon ismét két-két ágra oszolnak és keretet alkotnak; rajtok két szabálytalan nyílás látható.

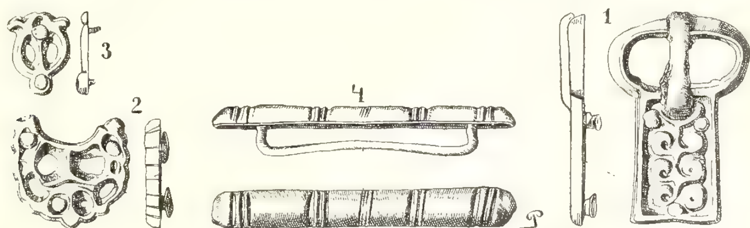
A csuklyós övdíszeknek kisebbik tagja letörött, hiányzik; nagyobbik fele, teste paizsidomú, rajtuk sima keretben középen álló inda, mely két oldalt egy-egy ágat bocsát ki, melyek kétfelé ágazva, nagy félholdidomú levelekben végződnek és megjegyzendő, hogy az inda szára közepén, körös barázdával határolva, gömböcsdísz fordul elő. Gyakori mustra. A tárgyak mind bronzból valók és öntöttek.

A 648. fiatal leány sírjában (ábra) három db. üveggyöngy volt; kettő gömbölyű, fekete és barna színű s egy fekete lepényidomú törött darab, rajta, mint rajza mutatja, érdekes női (?) mellkép látható, domború formában.

648. sír $^2/_3$ n.

A 649. sír öreg tetemmel, üres. A 650—651. sírok ősmagyarok és üresek.

A 652. öreg ember sírjában érdekes bronzmellékletek voltak; így a vállakon csinos kapcsok, az ágyék körül három db. övdísz, három db. dísztag és három db. lantidomú pityke; az ágyék baloldalán nagy bronz szíjvég, középen bronzcsat és két kisebb bronz szívég, két szeggel ellátott bronzlemez (pitykeféle) és egy db. bronzpánt, mely két keskeny hosszúkás lemezből áll, melyeket két szeg köt össze. Rajzunk a következő tárgyakat tünteti föl közőlük:

652. sír $^2/_3$ n.

1. Bronzcsat, egy darabból öntve, nyelvtartója kerülékidomú, fönmaradt nyelve vasból való; teste téglalapalakú, rajta a sima léczkerettel határolt mélyített mezőn három szeg és a középtengely irányában inda látható, mely két oldalt három-három félholdidomú levelet bocsát ki, melyek egymással szemben állanak: a rajz elől és oldalnézetben adja ezt és a következő tárgyakat is.

2. Áttört dísztag, nagyjában félköridomú, alsó homorú oldala sima, a többi része domborúan ívelt és csipkésszélű, a mező áttört; van rajta a homorú oldal előtt két nagyobb nyílás, a csipkés keret mentén több kisebb áttörés és gödör, köztük egy haránt bemélyedés; van továbbá rajta három szeg: kettő a sarkokon és egy fönt, a legfölsőbb hajláson és száruk alul fémlemezkével van fölszerelve.

3. Bronzpityke, nagyjában lantidomú, szélső indaágai fönt két-két levélben végződnek, a belsők aztán érintkeznek a középszártaggal, mely alul egy kis csücskében végződik; rajta két szög fordul elő.

4. Bronzkapocs, félhenger alakban hajlított lemezből, mely fölül öt helyen, egymástól bizonyos távolságokban, barázdákkal és bordákkal van tagozva, alul pedig két végén kétszer derékszögben meghajlított pálczával ellátva. A vállakon fordult elő. A sírnak egyéb, rajzban föl nem tüntetett tárgyai a következők: övdíszek és szíjvégek.

Övdísz három volt a sírban; kettő csuklyós, de csak egy darab maradt meg épségben, a másik darab egyszerű. A csuklyósnak nagyobbik teste ötszögalakú paizshoz hasonlít; rajta sima léczkerettel határolt s áttört mezőn két ellentétesen álló s körös bordákban végződő S alakú inda, két szeg, melyeknek szárán alul fémlemezek foglalnak helyet és több különböző nagyságú nyílás, melyeknek száma a darabok szerint változik; a kisebb tag háromszögalakú és csipkés szélű, rajta alul körös bordákban végződő indák, fölül a csúcson gömböcsök fordulnak elő. Öntötték. Hasonló diszítésű övdíszekkel már találkoztunk sírmezőnknek más helyén a 315. sír mellékletei között (L. Arch. Ért. XXIV. kt. 27. l. 2. ábráját), a melyben nem hiányzott az áttört dísztag sem.

Nagy szíjvég, két vaskos áttört bronzlemezből, melyeket szegek kapcsolnak egybe, oldalai egyenesek, külső szabad vége félkört alkot, a szíj befoglalására szolgáló másik vége ellenben mindenik oldalon két-két kiálló, tátottszájú, egymás felé néző állatfejet mintáz, melyeknek szemét a szegek jelezik s indák nincsenek rajta; a tárgy többi része, a sima léczkerettel határolt mező mindkét fele ugyanazon diszítéssel van ellátva, nevezetesen a szokásos indával, mely félívben háromszor fut föl s alá és mindenik völgyelésbe egy ágat bocsát ki, melyek kacsforma hajtásban és félholdidomú levélben végződnek. Hossza 6·8 cm., vastagsága 1 cm.

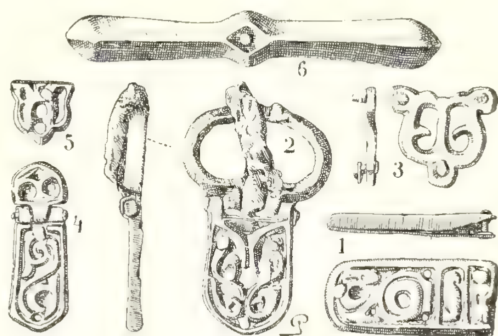
A kisebb szíjvégek — két db. — egy lemezből állanak, egyenes oldalúak és félkörös végűek, hüvelytokjuk széle azonban egyenes, rajtuk a sima léczkerettel határolt mezőn fölül S alakú inda látható, mely mindkét végén két, különböző alakú levélben végződik; a belső levél majdnem köralakú s a felsőben kerek bemélyedés is fordul elő; az inda a hüvelytok mezejébe is bocsát ki mindkét oldalon egy-egy hajtást, kettő pedig a hüvelytok széléből indul befelé a középtengely felé és végződik két fogformájú levélben, melyek között a szeg foglal helyet; a szíjvég alsó lapja mélyített és dísz nincs rajta.

653. sírban fekvő tetem ágyékán agyonrozsdásodott vascsont, mellette kés foglalt helyet. A 654—655. sírok üresek. 656. női sírnak tartalma: 2 db. kerülékidomú gyöngyös fülönfüggő, melynek sima bronzhuzalból készült szára végét, ellentétes oldalát s alul fém csüngőjét gyöngyösen rovátkolt fémgyűrűk

diszítik ; csüngőjén alul négyhasábú kék üveggyöngy, ilyen színű, de gömbölyű üveggyöngyök voltak a szár legfelső hajlásán kívül, továbbá legalsó hajlásán belül álló bronzpálczákon, de ezek a levegőn elhasadoztak, megsemmisültek ; a tetem kezeujján lemezes nyílt bronzgyűrű, rajta három barázda és két bordadísz. A 657. sír üres, a 658. sírban római cseréptöredékek voltak. A következő 659. sír magyar, üres.

A 660. sírban erőteljes csontvázú férfi-tetem feküdt, melynek ágyéka körül kilencz darab csuklyós övdísz, egy darab nagyobb és nyolcz darab kisebb pityke, egy darab övpánt, bronzcsat és kisebb szíjvég feküdt, diszítve az ágyékövet, melyeknek egy-egy tagja rajzban is föl van tüntetve.

1. Bronzszíjvég, áll két darabból, egy fölső párkányos és alsó sima lemezből, melyeknek oldalai egyenesek, szabad vége félkörben, a másik, ellentétes része pedig egyenesen végződik ; hüvelytokjának fölülete harántosan futó pálczataggal két mezőre van osztva, mindegyikben zavaros mustra ; a többi áttört mezőn föl s alá hajló, s nagy körös levélben végződő inda, mely oldalt is egy nagy körös levelet bocsát ki a völgyelésbe ; a leveleken kerek áttörés vagy gödör látható. Öntött. A többi szíjvég ólomból készült s nagyon elpusztult a földben.

660. sír $^{2}/_{3}$ n.

2. Bronzcsat, különálló nyelvtartója kerülékalakú s elől rajta középen, a hová a nyelve simul, barázda, melyet egy-egy borda határol ; nyelve vasból való ; sima léczkerettel határolt, áttört testén ívesen hajolt egy-egy pálczatag, tőlük jobbra és balra egy-egy leveles inda van, melyek ellentétes állású S alakot alkotnak és keskeny levelekben végződnek ; rajta három szeg. A rajz elől és oldalméretben adja a tárgyat.

3. Bronzpityke, lantalakú, középen pálczataggal, két oldalt indával, melyek egy-egy ágat bocsátnak a pálczatag felé s fönt két-két ágra oszolnak, a belsők aztán a pálczatag végével összeolvadnak ; rajta három szeg.

4. Csuklyós övdísz, nagyobbik tagján síma léczkeretben S alakú inda, melynek mindkét vége két-két levélben végződik, rajta két szeg ; kisebbik tagján két, körös bordával határolt lyuk és szabálytalan bemélyedés. Öntött bronz.

5. Bronzpityke, közepén kerek áttörés, mellette hosszant futó borda és barázda, rajta két szeg.

6. Övpánt, szára közepén rhombidom, benne fejes szeg, a többi tetőalakú és sima, dísz nincs rajta. Öntött bronz.

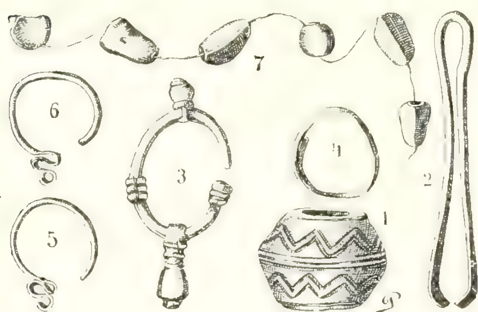
Ezzel a temető nyugati szegélyén fekvő sírokkal végeztünk, utána folytattuk a temető középtengelye irányában fekvő sávon s mindenütt haladtunk északról délfelé.

A 661—662. sírok üresek. A 663. női sír, benne két darab kerülékidomú,

törött gyöngyös fülönfüggő, hengeres bronzhuzalból ; a sír töltött földjében csuklyós kapocsféle, bronzlemezből.

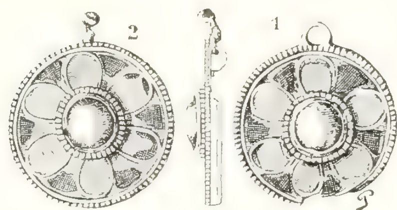
A 664—667. részben gyermeksírok, üresek.

A 668. női sír (rajzokkal) érdekes tartalmú volt ; találtam benne két db. kerülékidomú fülönfüggőt, két darab halántékgyűrűnek nevezett tárgyat, melyek a test mellé helyezett balkeze ujjai mellett foglaltak helyet, ugyanitt kígyós gyűrűt, nyaka körül 16 darab részint gömbölyű, részint túlnyomólag dinnyemagidomú üveggyöngyöt, áttetsző kék és át nem látszó fekete színben, továbbá orsót, csiptetőt és feje mellett poharat. Rajzaink közöl az 1. kettős csonkakúpidomú orsót ábrázol, anyaga barnás agyag, rajta két szélén egy-egy, középen három barázda, köztük czikczakosan menő két barázda között hasonlóan futó borda. Szlávoknak kedves mustrája, orsóinkon most jelentkezik először. 2. Bronzcsiptető. 3. Bronzfülönfüggő, szára végén, vele ellentétes oldalon s a csüngő fölső felén egészen olyan rovátkos fémgyűrűdísz van, mint a rajzon föltüntetett függőnek alsó szára végével ellentétes oldalon látható ; a csüngő alján négy hasábú kék üveggyöngy, ugyanilyen színű, de gömbölyű látható fönt a szár legfölső hajlásán, kívül. 4 Kígyóalakúlag hajlott gyűrű lapított végekkel ; bronz. 5—6. Halántékgyűrűnek neveztetni szokott tárgyak bronzhuzalból, egészen olyan alakúak, a milyeneket a magyarok is használtak, még az Árpádok alatt is. Az eddig talált szláv fülönfüggőink mind más alakúak voltak ; ez az első emlék az avar uralom idejéből, mely tovább fönmarad s összeköti a későbbi korszakkal s egyuttal világosan elárulja, hogy sírmezőnk ezen északi része a legfiatalabb, ide temetkeztek legutólján ; a többi sír mind fokozatosan régibb, az avar uralom korábbi időszakából származik. Erre különben a magyar temetkezésen, griffes mustrák hiányán s az említett tárgyakon kívül lesz még egyéb bizonyítékunk is egy másik sírmellékletünk jellemzetes tárgyában, mint alább látjuk. 7. Üveggyöngyök.

668. sír 2/3 n.

A következő 669. sír üres, földúlt volt. A mellette fekvő 670. női sírban találtam az ágyék táján törött négyszögletű csontcsatot, a jobb vállon a rajzban föltüntetett s üveglapokkal, középen kiálló gömbölyű üveggyöngygyel kirakott fémrekeszes női kapcsot, sírmezőnkben a 20., 402., 423. és 427. sírokból eléggé ismert formát és két kerülékidomú gyöngyös fülönfüggőt, a melynek bronzhuzalból készült szárát a szokásos helyeken gyöngyösen rovátkolt fémgyűrűk diszítik. A fülbevalók és részben a kapocs is töröttek.

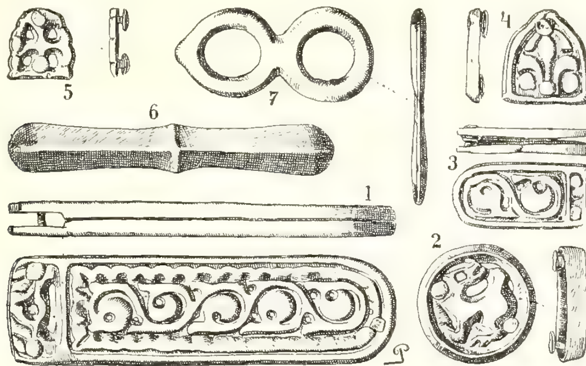

670. sír 2/3 n.

A 671—676. részben gyermeksírok üresek.

A 677. hamurétegben fekvő női csontváz mellett volt a két halánték táján egy-egy körös fülönfüggő hengeres bronzhuzalból, a melyeknek egyik szára vége a tengely körül többszörösen csavarodik, csüngőt alkotva. Ismert alak, előfordult ezen szláv jellegű fülbevaló a 176. és 346. sirokban is.

Nagyon érdekes, mellékletekben gazdag tartalmú volt a 678. erőteljes férfi sírja, melynek egyes tárgyai (rajzokkal) a következők: 1. Nagy bronzszíjvég kettős lemezből, melyeket szegek kapcsolnak össze; léczkerettel határolt s áttört hüvelytokján a leveles indák, a sarkokon egy-egy tátott szájú, egymás felé néző állatfejet ábrázolnak, melyeknek szemét a szegek képezik; a tárgy többi részén a mezőt kettős, sima és czikczakos léczkeret határoljá, a melyen a szokásos mustra, leveles inda ötször hajlik föl s alá és minden völgyelésbe nagy félhold idomú levelet bocsát, a melynek szárán egy másik keskeny is előfordul. 2. Ezüstözött bronzgombok, melyeknek sima szegélyzettel

678. sír $^{2}/_{3}$ n.

határolt, mélyített, áttört mezején fejével hátratekintő olyan ismeretlen állat látható, a milyen később a szobrászatban is gyakran jelentkezik a román templomokon. Hét drb volt az ágyék körül s mindegyik el van látva két szeggel s azok szára alul szorító fémlemezekkel. 3. Kisebb bronzszíjvég kettős lemezből, a szokásos S alakú s kettős levélben végződö indával. Három drb volt a sírban. 4. Ezüstözött bronzlemez, pitykeféle, rajta két szeg, három palmetta, a középsőnek fölső részénél két oldalt egy-egy görbe pálczatag s alul egy-egy gömböcsdísz. A szegek szára alul fémlemezekkel van fölszerelve. Két drb volt az ágyék táján. 5. Áttört bronzpityke, háromszögalakú, külső domború oldalán csipkés keret, a mezőn négy kerek nyílás és két szegecs, a szegek szárán fémlemez. Tíz drb volt a sírban az ágyék táján.

6. Bronzővpánt, sima, tetőalakú, középen harántul futó bordával. 7. Nyolczasidomú ezüsttárgy, talán kapocs, kissé lapított síma szárakból. Az ágyék táján fordult elő. Egyéb tárgyak, melyek a rajzban nincsenek föltüntetve: két drb vascsat; egyik kerülékidomú, a másik négyszögletű, mindkettő az ágyék tájáról való; két drb háromélű, tüskésszárú nyílcsúcs a balkéz mellől,

fatokban álló kés és szorítópánt vasból, a térd mellől; kisebb pohár, mely a tetem nyaka mellett feküdt a földben, durva mű.

A 679. sír feldúlt volt, ilyen a 680. női sír is benne egy drb törött gyöngyös fülönfüggő bronzhuzalból, a gyöngy fölött fémlemezből alkotott köpüforma henger, rajta a széleken egy-egy rovátkos karika; a gyöngy gömbölyű és rozsdaszinű opálanyag.

A 681. sír szegény, üres; a 682. női sírban apró sárga és barna opálgyöngyök, kés és bronzlemezzel átfogott fa volt az összes melléklet. Szegény volt a 683. női sír, melyben körös barázdákkal díszített orsót és végeivel visszahajlott nyílt bronzkarikát találtam.

A 684. női sírnak tartalma: kerülékidomú (törött) fülönfüggő, hiányos gyöngyös csüngővel és a 668. sírban leírt orsónak szakasztott mása.

A 685—86. sírok feldúltak, bennök a csontok nagyon zöldesek voltak. A 687. gyermeksírban pohár, a következő 688. férfisírban két drb háromélű nyílcsúcs, ívesen hajló rövid élekkel és tűzkő, a 689-ben két drb törött pohár.

690. sír $^2/_3$ n.

A 690. férfisír tartalma elég érdekes és olyan bronzmellékletekben volt gazdag, a melyek az ágyékövet diszítették. Igy volt benne hét drb csuklyós övdísz, bronzcsat, egy nagy és két kisebb szíjvég, három drb kétféle alakú pityke és bronz szorító pánt; továbbá kés, nagyon szétporlott háromélű nyílcsúcs és ágykapcsok, melyek eléggé elárulják, de különben a földben a tetem körül elhuzódó sávok is eléggé bizonyítják, hogy atetem fakoporsóban feküdt.

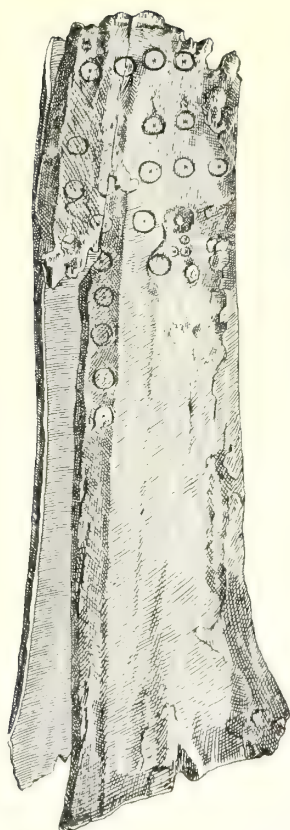
A tárgyak közől rajzban bemutathatok kettőt: csatot és szíjvéget a kisebbek közől. 1. Bronzcsat. nyelvtartója kerülékalakú, elől középen mély barázdával; a bronznyelvnek csak hátsó karikája van meg, a többi letörött és elveszett; a mező áttört és sima léczezettel van határolva, rajta két egymás fölött álló inda; az alsó rövid, széles szárú és alul két oldalt menő pálczataggal függ össze a kerettel, közben bemélyedés és kerek nyílás, a szeg helye fölül lantalakúlag két ágra oszlik s az ágak fél palmettákban végződnek s mintegy kelyhet alkotnak, a melyben a második, de hosszú szárú és kiszélesedett középső részében kerek gödröt körülfoglaló inda áll középen és végén szintén két, oldalt hajló ágra oszlik, melyek levélforma mustrában végződnek. A testen három szeg látható. Ezen bronzcsatunknak mása előfordult Csúnyon is, az ottani régibb középkorbeli temető 92. sírjában, még pedig, a mi a korszakra jellemző, olyan zavaros mustrázatú szíjvég társaságában, a milyen az avar korszak végén volt divatban; ennyiben tehát tárgyunk érdekes, kormeghatározó, s mint ilyen tényleg a temetőnek északi széle tájáról, annak legfiatalabb részéből jutott napfényre. 2. Kisebb bronzszíjvég, áttört lemezből; hüvelytokján középen inda, mely két ferdén aláhajló és félkörívet leíró ágra oszlik, mindegyik ág ismét két-két levélben végződik; köztük szeg; a tárgy többi részén, a síma léczkerettel határolt mezőn a szokásos inda, mely háromszor hajlik föl s alá s a bemélyedésekbe mindenütt két levelet bocsát.

Rajzban föl nem tüntetett tárgyaink közől nevezetes és tüzetesebb leírásra méltó a nagy bronzszíjvég, mely két drb áttört lemezből készült és arról nevezetes, hogy a szíj tartására szolgáló hüvely tokja mindkét oldalon a lemez szélén, egy-egy indákból stilizált állatfejet ábrázol. Nevezetesen nagyon jól láthatjuk a mustrán a három levélre oszló indát és leveleinek rendeltetését a tátott szájú állatfej mintázásában ; így a levelek közől a hátulsó legrövidebb és fölfelé állás világosan mutatja az állat fülét, két előre nyomuló s egymástól mindjobban eltávolódó szélesebb levél az állat arczát és tátott száját, az arczon látható és kerek barázdával határolt lap, benne szeg, az állat szemét a fej alatt előforduló háromszögalakú fémlemez sűrű barázdáival az állat sörényes nyakát ; mind nagyon jól kivehetjük tárgyunk állatfejein, melyek egymásfelé néznek, de össze nem olvadnak, mert közöttük barázda, a nyak között nagyobb nyílás van ; a többi részen, a szintén sima léczkerettel határolt mezőn a szokásos inda négyszer hajlik föl s alá s a völgyelésekbe mindig két-két levelet bocsát, melyek közül egyik majdnem teljes köralakú. Tárgyunkhoz legközelebb álló példány Czikón (551. sírban) és Csúnyon (19. sírban) fordult elő.

Egyéb sírmellékletek : Hét drb csuklyós övdísz bronzból, kisebbik tagján legfölül két léczkeret között harántfutó barázda, a belső léczkeret közepéből aláhajló inda, mely az alsó keret közelében két ágra oszlik, mindegyik aztán egy-egy félholdidomú levélben végződik, a nagyobbik tag testén, a sima léczkerettel határolt mezőn a középtengely irányában álló és középen rhombalakká szélesedő inda alul a léczkeret mellett két ellentétesen álló, S-alakúlag görbülő ágra oszlik, mindegyik ág aztán egy-egy nagy, majdnem körös levelet bocsát befelé és végül két-két levélben végződik. Öntöttek. Egy drb lantidomú bronzpityke, rajta két szeg, alul egy kis csücskös lemezke s a belőle két oldalt kiinduló, lantszerűleg hajló inda, melyek mindegyike, miután egy félkörös levelet bocsátott befelé, fél palmettákban végződik. Virágkelyhet utánzó csinos öntött darab.

Más két drb bronzpitykénk nagyjában félköridomú és áttört, rajta három szeg, alul kiálló csücske, fölül félkörös bevágódás és sima léczkeret, közben két szabálytalan nyílás és kétfelé hajló leveles inda ; a levelek befelé hajolnak és egy kis rhombidomú lemezt fognak közre, mely a homorú bevágódás léczkeretével függ össze. Öntött munka. A következő három sír (691—693) gyermektetemeket rejtett magában. Üresek.

A következő (694.) sírnak legtöbb tárgya : hat drb csuklyós övdísze, hat drb virágkelyhet utánzó és más három drb félköridomú bronzpitykéje, nemkülönben csonka szíjvége — hüvelytokja és részben testének egy kis része hiányzik — mind alak, mind mustra tekintetében teljesen megegyeznek a 690. sír hasonnemű társaival, tehát kétségen kivül ugyanazon mintából kerültek ki ; a többi tárgy : görbe vaspálcza, kés, nyílcsúcs és négyszögalakú vascsat nagyon hiányosak, nagyobb részben megsemmisültek ; a nagy szíjvégen faréteg volt, talán a fakoporsónak maradványa. Érdekes, hogy a férfi-sírnak kettős csonkakúpidomú orsó melléklete is volt, mely eddig mindig női sírokban fordúlt elő. Legnevezetesebb a mellékletek között azonban ama nagy törött csonthenger, mely mint rajza mutatja, nagyon is hiányosan került föl-

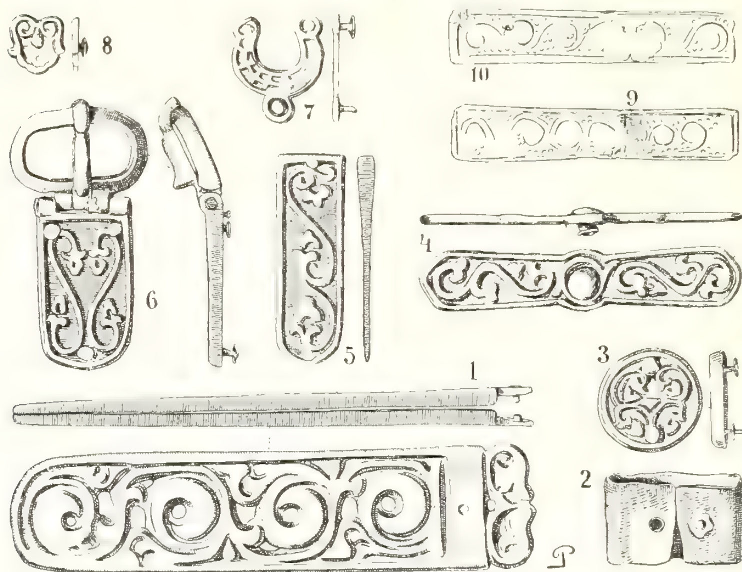

694. sír ²/₃ n.

színre s a mely egyik felén sorban álló nagyobb körök sorozatával, közben egy helyen kisebb körökkel bennük gödröcskével, van diszítve. A czombcsonton és a térd fölött feküdt közvetlenül. A rajzban félnagyságban föltüntetett darab tekintélyes vastagságú, kitünik ez a megmaradt rész oldalfalazatainak kihajlásaiból. Czélja ismeretlen; lehetséges, hogy tegez volt, de az sem lehetetlen, hogy más ilyesmiféle volt, annyival inkább, mert bizonyos fokú görbülete van, mely a kürtöknek a sajátsága és nem a tegezeké, s melyek a teljesen egyenes nyílvesszők tartására szolgáltak, s az is bizonyos, hogy a kürtök az akkori népeknél el voltak terjedve. Anyaga csont, melyet a trágyadombról alászivárgó különféle vegyületek, savak annyira megtámadtak, hogy még a szakember sem tudta a csontot közelebbről meghatározni.

A 695. csecsemő-sír, üres.

Nagyon érdekes és gazdag volt mellékletekben a 696. férfi-sír, melyben a 176 cm hosszú tetem fakoporsóban feküdt és fölötte, de nem közvetlenül rajta, gyermekcsontváz volt. A fölnőtt tetem mellett a következő tárgyak (ábrákkal) voltak: 1. Nagy bronzszíjvég, kettős lemezből, áttört hüvelytokján két szeg, három szabálytalan nyílás és kétfelé ágazó inda, melyek ferdén alá s félívben fölfelé haladva, egymással szembenálló két-két levélben végződnek s így a 690.

696. sír ²/₃ n.

sírban talált kisebb szíjvég hüvelytokján látható mustrához hasonlítanak. Ez a mustra első, fölületes megtekintésre olyan, mintha tátott szájú állatfejet ábrázolna, főleg a jelen esetben, a hol a szegek is úgy vannak elhelyezve, mintha azok az állat szemei lennének. Utóbb az ötvösök az elágazó leveles indákkal valóban állatfejet mintáztak, mint láttuk a 678. és 690. sírokban talált nagy szíjvégek hüvelyktokján, a melyek későbbi korbeliek, mert jobban a temető széle felé esnek ; még utóbb a temető szélén a második sorban olyan állatfejes szíjvéget találtunk a 652. sírban, a melyen az állatfejek ábrázolásában az indának már nyoma sincs. Ezen példányokon az átmenet világos A temető belseje felé tátott szájú állatfejes hüvelytokkal többé már nem találkozunk.

A nagy szíjvég többi részének, a sima léczkerettel határolt, áttört mezőnek gazdagon tagozott indrás mustrája is kiváló figyelmet érdemel, mert az olyan kiváló gonddal készült, mint a régibb korabeli, szarmatának nevezett nagy szíjvégek gazdag indrás mustrája. Kitünik ez főleg a bimbók elhelyezéséből is, a melyek mindenütt a kellő helyen, az ágak hónaljában foglalnak helyet. Ez olyan, kevésbbé fontosnak látszó jelenség, a melyre a korabeli mintázók sokszor nem eléggé ügyeltek, később gyakran hibásan alkalmazták, mint láttuk a 451. és 471. sírokban talált nagy szíjvégek indadiszítésein ; utóbb helyesen mellőzték. A mai példányunk a temető széle felé a legutolsó, a melyen a bimbó a legnagyobb szabályszerűséggel fordul elő. Maga a leveles inda kétszer hajlik föl s alá és a mélyedésekbe mindenütt nagy félkörös levelet bocsát, a melyeknek belső oldalán mindenütt szabályos kerek nyílás látszik, oldalt pedig leveles ágat, mely végűl vágókésformájú levélben végződik. Ugyanezen mustra ismétlődik a szíjvég másik lemezén is, melyeket szegek kapcsolnak egybe. A rajz elől és oldalnézetben adja a tátgyat, melynek oldalai egyenesek, egymással párhuzamosan futnak, szabad vége pedig félkört alkot.

2. Szorítópánt bronzlemezből, a szokásos forma, rajta két szeg (egyik kiesett), a szegek szárán fémlemez ; a dagy szíjvég hüvelytokján fordult elő.

3. Aranyozott bronzgomb, kerete sima és magas, a mélyített mezőn közös szárból kiinduló és kétfelé ágazó inda, melyek ismételt elágazás után három karéjú, virágot mintázó levélben végzödnek ; rajta két szeg, melyeknek szárain alul kicsi kis fémlemezek foglalnak helyet. Hat drb volt a sírban a tetem ágyéka táján s így az övet diszítették.

4. Aranyozott bronz övpánt, a szokásos forma, rajta szélén sima keret, középen nagy, kalapos fejű szeg, melyet leveles inda vesz körül és két oldalt háromszor hajló inda, melyek belül háromkarélyú virágban, ellentétes végén és oldalán pedig két karélyú levélben végződnek. Az ágyék közepén foglalt helyet. Öntött.

5. Kisebb bronz szíjvég, aranyozott, háromszor föl s alá hajló, virágos indával diszítve. Három drb volt a sírban a medencze táján.

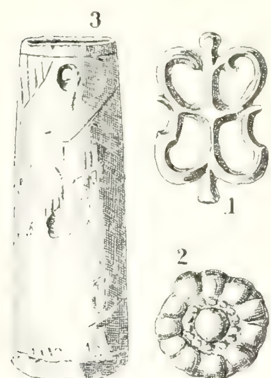
6. Aranyozott bronzcsat, két darabból ; nyelvtartója kerülékidomú, nyelve bronz, rajta hátul kiálló dudor, elől mély barázda ; teste megnyult félköridomú rajta kiálló sima keret, a mélyített mezőn háromszög és két ellentétes állású és hármas karélyú levélben végződő és S-alakú inda. Hasonló törött drb hazánk északkeleti részén, Szilágy-Nagyfalú határában fölásott sírhalomban fordult elő, földúlt sírban.

7. Bronzpityke, lantalakú, rajta három szeg, sima léczkeret, a keret között középen kiálló borda, mely e keretig terjedő átellenes oldalágaival négyszögletű bemélyedéseket hoz a mezőn létre. Két darab volt az ágyék táján.

8. Bronzpityke, más alakú, fölül csipkés szélű, alul két, ellentétes állású indával határolt, melyek levél, illetőleg fél pálmettában végződnek ; az indák alul némileg összeérnek s innen fölfelé nyeles bunkó, bimbóféle emelkedik ki, rajta egy szeg. Három drb volt a sírban az ágyék körül.

9—10. Bronzkapcsok, téglalapidomú lemezből, rajtok sima lapon fölületesen végzett bekarczolt indramustrák láthatók egyes vagy kettes vonalakból, melyek között apró körös bemélyedések fordúlnak elő ; alsó, kétszer derékszögben megtört pálczatagjuk hiányzik. A sírnak egyéb melléklete : nagyobb vaskés, ép.

A 697. sír földúlt volt, benne négyzetidomú s a sarkok táján, egy-egy füles nőstény-kapocscsal ellátott törött ezüst-ővdíszeket, nagyon is összeroncsolt ezüst szíjvéget, hosszúkás négyszögalakú vascsatot nyílcsúcsnak tüskés szárát és tűzkövet találtam.

703. sír $^{2}/_{3}$ n.

A 698—701. sírok földúltak, üresek, a 702. sír magyar, szintén üres ; ellenben a 703. gyermek-sírban elég érdekes tárgyak voltak, mint azt a rajzok is mutatják. 1. Áttört bronz ővdísz, rajta az áttörések keretei, mint az elágazások és sajatszerű íves hajlások mutatják, nem egyebek indáknál, melyek a tárgy egyik felén M-alakban, másik felén nyomott szívformában ágaznak el a középen álló lécztag két oldalán ; a lécztag aztán a két alak bemélyedésén át tovább folytatódik és gömbölyded végű csücskében végződik ; alján két szeg. Tárgyunknak mása csonka, Ó-Szőnyből került gyüjteményünkbe.

2. Rozetta bronzlemezből, a szokásos forma, rajta középen félgömbdísz, körülötte gyöngysor-kerely, a melyet aztán a harántosan barázdált félgömböcskékből álló párkányzat vesz körül ; alján ólomféle ötvényben szeg volt.

3. Csonthenger, rajta két végén egy-egy barázda, vékonyabb felén szemben álló kerek lyuk, közben elmosódott ferdén futó sima sávok barázdált közökkel váltakoznak. Valószinűleg valami játékszer volt.

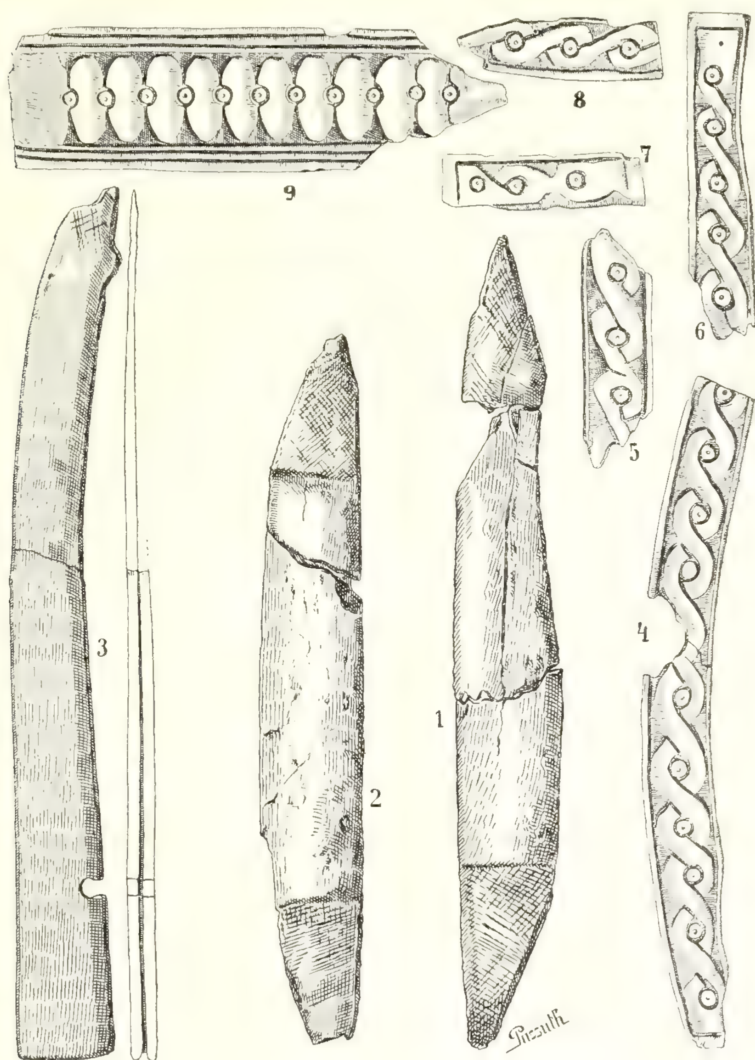
Rajzban föl nem tüntetett egyéb tárgyak : két drb négyszögalakú vascsat, két drb bronz és ólomötvényféle karika, egyik kör, másik kerülékformájú, törött bronzcsengetyű és tűzkő, mind az ágyék táján fordult elő és részint az ővdiszítésekhez tartoztak, részint a balkeze mellett állók mint eszközök vagy játéktárgyak voltak.

A következő sírok kiterjednek a temető közép és keleti tájára is, annak szélső keleti határáig

A 704. sírban a 178 cm. hosszú tetem hamurétegben, fakoporsóban feküdt és mellette a következő tárgyak voltak: a válla mellett tojáshéj, jobb kezében kés, balkezében aczél és tűzkő, ágyéka táján négyszögalakú vascsat, törött ővdíszek, öt drb kisebb és egy drb nagyobb szíjvég. Utóbbiak két, egy alsó sima

és fölső párkányos lemezből állanak egyenes oldalakkal és félkörös véggel, hüvelytokjuk azonban egyenes szélű; dísz nincs rajtuk. Anyaguk rossz ezüst.

Nagyon csinos csontfaragványok voltak a 705. férfi-sírban, a melyben a tetem féloldalt kelet felé dűlve feküdt; mellette a következő tárgyak (ábrák)

705. sír ½ n.

voltak: 1—2. Csontlemezek, ismert alakúak, melyek a temető különböző tájain mindig ugyanezen formában jelentkeztek s abban is megegyeznek, hogy két végük érdes felületű, középső tája lekopott sima. Az ágyék táján fordultak elő.

3. Két drb korcsolyaidomú faragott csont, belső oldalukon félkörös bevágódással. A tetem lábszárai mellett szokott föllépni. A rajz elől és oldalnézetben adja az egymás fölé helyezett tárgyat.

4—8. Egyenes és gyengén ívesen hajló csontlemezek, többnyire ép állapotban levők, rajtok sima léczkeretben fölül S-alakú szalagok úgy sorakoznak egymás után, hogy egymást félig takarva 8-asra emlékeztető szalagfonadékot képeznek ; a görbe szárak között azután körös barázdák foglalnak helyet, középen kis gödröcskével. Az ép 7-es számú lemezen a szalagok egymással összeolvadnak, de a körök különállnak, kivehetők.

9. Három léczkerettel határolt csontlemez, nagyon érdekes, új mustrák után, egyik vége ép és egyenes, a másik része csak középrészében ép, két oldalt álló része le van törve ; rajta a mélyített mezőn piskótaformájú, paizst utánzó alakok, közben körök, bennük gödröcskék sorakoznak egymás után. Az ágyék táján feküdt. Ezen jelzett csontokon kivül volt még egy 13·5 cm hosszú s nagyjában 1·5 cm széles törött csontlemez, szintén gyakori alak, mely alul lapos, fölül pedig domború és sima, dísz nincs rajta. Szintén az ágyék tájáról került elő.

A csontok nemére nézve kiváncsi levén, arra hivatott szakembert, Kelemen J. győri csontfaragót kértem föl, ki alapos kutatás után elefántcsontnak minősítette azokat.

Egyéb tárgyak a sírból: három drb háromélű nyílcsúcs, törött kés, négy darabra esett aczél, a melylyel tüzet csiholtak, három drb csat ; kettő vasból: ezek hosszúkás négyszögalakúak egyenes vagy oldalt behajló szárakkal, egy drb bronzból ; utóbbinak teste és nyelvtartója egy darabot alkot ; a nyelvtartó kerülékalakú, elől, középen, hová a nyelv szabad vége simult, mélyen barázdált, a barázda két oldalán egy-egy borda ; a nyelvtartó hátsó felével összeolvadt test nagyjában téglalap idomú vastag lemezből áll, melynek két oldalfala egyenes, hátsó szabad része ellenben csipkés, rajta egy nagy szabálytalan és két kisebb kerek nyílás ; amaz elől foglal középen helyet s a nyelv hátsó végének leerősítésére szolgált, emezek a szegek helyei. Dísz nincs rajta.

707. sír
2/3 n.

A 706. gyermek-sír üres, a 707. fiatal férfi sírja földúlt, benne az aránylagosan vékonyfalu koponyán II. Constantius-féle rézpénz, kopott, ágyékán a rajzban föltüntetett sajátszerü alakú övkapocs csontlemezből, rajta három kerek nyílással és közben körös mustrákkal, melyeket a rajz nem tüntet föl. A körök nagyon elmosódvák, de azért kivehetők.

A 708. fiatal leány-sír tartalma: vékony bronzhuzalból készült egyszerű kerülékformájú fülönfüggő, gyöngy nélkül, s nyolcz darab nyakgyöngy ; köztük egy drb chalcedonból készült és gömbölyű, a többi opál s részint gömb ; részint orsóidomú, kék, fehér és barna színben ; két darab megnyúlt orsóidomú opálgyöngyön a sárgás-fehér opálanyag csavarszerűleg futó bordadíszt alkot a fölületükön.

A következő 709. sír földúlt volt, a 710. gyermek-sírban pohár, a 711. öreg ember sírjában kés és pohár, a 712—719. gyermek-, női- és férfi-sírokban semmi sem volt. Uj formájú gyöngyös bronz fülönfüggők voltak a 720. női sírban s abban térnek el az eddigiektől, hogy köralakúlag hajlított hengeres száruk legfelső hajlásán kívül és oldalt füles kapcsok vannak rajta ; ilyen tör

keresztül a csüngőn is, mely áll kúpidomú fémhüvelyből, rajta két szélen fémkarikás és gömbölyű barna opál üveggyöngyből. A nyakgyöngyök sárga, át nem látszó opál anyagból valók és nagyon könnyen szétmállanak. A sírban talált orsó kerek formájú és kívül barna sávokkal van díszítve ; anyaga szürke agyag. A 721. nagy férfi-sír, üres. A 722. női sírnak melléklete : két darab egyszerű gyöngyös fülönfüggő körben hajtott hengeres bronzhuzalból, nyilt bronzgyűrű, római tekercses bronzfibula, tűje hiányzik és lapos kerek orsó.

A következő 723. férfi sírjában hengeres bronzhuzalból készült nyilt bronzgyűrű volt. A 724. sír üres, a 725. fölnőtt férfiúnak sírjában háromélű vasnyílcsúcs, a 726. sírban korongon készült füles korsó, a 727. gyermek-sírban római keskenytalpú, játékszerül használt pohár és négyhasábú, belűl üres csont volt, egyik vége nagyon zöldesszínű. A 728. földúlt sírban kés, a föléje temetett gyermek-tetem mellett nyilt bronzkarika feküdt, valószínűleg gyűrű volt. A 729—30. sírok üresek. A 731. sírban kés és vascsat, a 732. kettős sírban nem volt melléklet, a 723. női sírban kerülékidomú, hengeres bronzhuzalból készült, törött fülönfüggő és két darab dinnyemagalakú fekete nyakgyöngy, a 734. női sírban mállott sárga opál nyakgyöngyök és két darab hengeres bronzhuzalból köralakúlag hajlított bronz fülönfüggő, szára végén és ellentétes oldalán gyűrűpánt, legalsó hajlásán alúl és felül gyöngyös csüngő, az alsó gyöngy fölött háromszor spiralisan futó bronzhuzalból készült köpű. Ilyen szerkezetű köpűs fülönfüggő sírmezőnkön még eddig nem fordult elő.

A 735. férfiú sírjában nem volt más, mint agancsból símára faragott, görbe botfej, rajta középen egymás mellett két kerek nyílás, törött. A 736. női sírban négyélű nyílt bronz-karperecz és hengeres bronzhuzalból készült nyílt gyűrű, a 737-ben sárga opál nyakgyöngyök, mállottak. A 738. sír üres.

A 739. rendesen fekvő tetemen két koponya feküdt, hasonló jelenséggel már többször találkoztunk a győri sírmezőnek egyes sírjaiban. A rendesen fekvő tetem mellett találtam durva művű poharat, a lábak mögött, ágyékán vaskarikát, mellette kést. Nem hiányzott az idegen koponya a következő 740. férfi-sírban sem, ahol a mellkason volt ; más egyéb melléklete : két darab nyílcsúcs, három darab kétféle formájú bronzpityke, kés és nagy bronzszíjvég, csonka. Az egyik nyílcsúcs vasból való és megnyúlt háromélű, a másik bronz és mint ilyen, nagyon eltér a rendes alakú vasnyílcsúcsoktól. Van alul tokja, a pengének két hátraálló bajusza, a tokja oldalán két kerek és szabálytalan nyílás, mind olyan sajátság, mely nálunk a bronzkorszaki tipusoknál szokott föllépni. Valóban ; tárgyunk mind külső alak, mind anyag tekintetében teljesen megegyezik az őskoriakkal, tehát nem is lehet kétség, hogy abból az időből származik. Bronznyílcsúcsuk törött, hegye hiányzik. Mindkettő a lábszárcsontok mellett feküdt.

A bronzpitykék egyike szívidomú, rajta három szeg és különböző hosszúságú levelekkel díszített fa, legfölső levelei ívesen fölfelé hajolva, végeikkel köralakot írnak le, melyekben a szegek foglalnak helyet, a legalsó, legkisebb levelek ellenben ellentétesen hajolnak és egy-egy kerek nyílást fognak körül ; köztük a kiálló csücske háromkarélyú, rajta szeg. Csinos darab.

A másik két darab vastag bronzpityke, téglalapidomú, rajta síma lécz-

keret, a rövidebb keretek mellett középen egy-egy szeg, köztük a bronztengely irányában inda, melynek középszára rhombidomú mélyedést keretel be, két vége pedig két ágra oszolva, két-két levélben végződik, a belső levelek körös idomot alkotnak, benne gödörrel, a külsők háromszögalakúak. Nagyon csinos mustrázatú a nagy bronzszíjvég is; sajnos, csonka, testének külső szabad vége hiányzik, a fönmaradt résznek alakja következő: hüvelytokjának szabad széle egyenes, rajta mindkét lapján síma léczkeret, benne inda, mely öt karélyú, gömböcsöt körülzáró virágmustrával záródik; a szíjvég többi része, nevezetesen két oldaléle középen lehajlik, rajta mindkét lapján magasan kiemelkedő síma léczkeret, benne inda, melynek egymást keresztező két ága hasonlóan ötkarélyú, dudort körülfoglaló virágban végződik. Ugyanezen mustra látható a szíjvég másik lapján is. Öntött s egy darabból áll és ezüstözött.

A 741. férfi-sírban a tetem fejénél vakon végződő ólomcső hevert, valószínűleg botfej volt, a 742. sírban a tetem ágyéka mellett kés és háromélű nyílcsúcs, a 743-ban a tetem bal válla táján négyszögletű vascsat és bronzkapocs, mely félhenger alakúlag hajlított lemezből készült, alján bronzpálczával, melynek végei félkör alakban visszahajlanak; a medencze mellett vakon végződő ólomcső és sok idomtalan alakú szurokanyag, a lábak előtt törött durva pohár feküdt. A 744. sírban kést és vascsatot, a 745. férfi-sírban a lábfej mellett két darab háromélű vasnyílcsúcsok és négy darab korcsolyaidomú faragott csontot (töröttek), ágyékán három darab bronzgombot, bronzlemezből való övdíszt, keskeny hosszú és két végén kerek lyukkal ellátott csontlemezt és négyszögletű vascsatot találtam egy kis bronzgyűrűvel együtt, mely az ujján foglalt helyet.

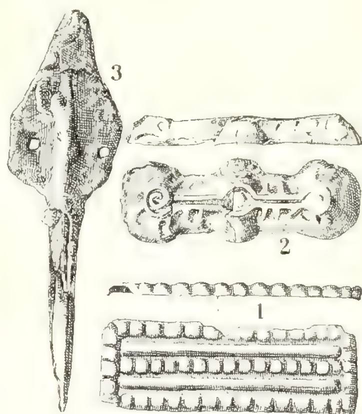
Legérdekesebb a bronzlemezből készült övdísz, mely egészen új mustrázatot tüntet föl. Alakja nagyjában téglalapidomú, melynek két hosszabbik oldaléle középen ívesen kidomborodik, a többi egyenes és mindenütt aláhajló párkánnyal van ellátva, rajta bordák X formára úgy keresztezik egymást, hogy a mezőn a középtengely irányában két nagyobb és kétoldalt három-három kisebb háromszögű és rhombidom keletkezik, amelyeknek minden ízében gyengén kidomborodó dudor van. Hasonló dísz Czikin az 542. sírban fordult elő. Préselt új alak. A sírban talált rozetták (gombok) egyszerűek, síma lapúak aláhajló párkánnyal és középen a lemezt áttörő fejes szeggel, melylyel az övre voltak erősítve. A 746. gyermek-sír üres. A 747. földúlt, a 748. üres, a 749. sírban kés, más semmi nem volt.

Tartalmasabb volt a 750. női sír, melyben a következő tárgyak voltak: két darab köridomú fülönfüggő négyélű bronzhuzalból, szára végén és vele ellentétes oldalon gyűrűpánt alján nagy gyöngydísz két féltekéből összeforrasztott ezüstlemezből; nyakán sok apró barna és sárga opálgyöngy; balkeze szárán két darab nyílt karperecz, síma hengeres bronzhuzalból; egyik példánynak a szára végén fölül néhány haránt futó barázda látható; jobb keze ujján két darab karikagyűrű, hengeres bronzhuzalból; többszörösen egymás fölé hajtogatott bronzlemez a nyak tájáról, valószínűleg a nyakgyöngyök fölfűzését eszközlő fonálnak csomóját takarta; ágyékán négy darab gyöngysorral szegélyzett és préselt díszítésekkel ellátott téglalapidomú lemez aláhajló párkánnyal (töröt-

tek), rajtok két X formára egymást metsző s gyöngysorokból alkotott borda, szárai között négy mező, rajtok gyengén kidomborodó hólyagos kiemelkedések, négyszögletű vascsat és vaskarika; ágyéka mellett kés és pohár.

Földúlt a 751. női sír, benne elszórtan négy dinnyemagidomú, fekete nyakgyöngy és spirálisan hajtott gyűrű, vékonyabb bronzhuzalból.

Érdekes ezüsttárgyakat tartalmazott a 752. férfi-sír, amelyben volt a tetem jobb válla táján két darab ezüst kapocs, ágyékán faragott csont, törött ezüst szíjvég és ezüst ővdísz; a balkéz könyökénél két darab nyílcsúcs, egyik egészen új alak; a lábszárak mellett korcsolyaidomú faragott csontok, töröttek. Ezekből rajzban a következők vannak föltüntetve (ábrák): 1. Ezüstkapocs, téglalapidomú aláhajló párkánnyal, a keret széle, valamint a két síma léczkeret között álló borda harántosan barázdált négyszögletű dudorsorokat hozva létre. Uj mustra. A kapocs testében volt alul azután forrasztva ama bronzhuzal, amelynek két vége kétszer derékszögben hajlik és utóbb levált. Ez nincsen föltüntetve a rajzon, mely elől és oldalnézetben mutatja be a tárgyat.

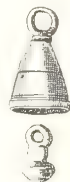
752. sír $^2/_3$ n.

2. Ezüst ővdísz, nagyjában háztetőalakú, mely közepén és két végén körösen kiszélesedik, élén barázdával, mely középes körös formát ölt, két végére pedig a barázdát határoló bordák váltakozva, tekercsforma díszben végződnek; a tárgy oldalán zig-zegforma mélyedések látszanak; a tárgy alsó homorú része, hogy a különben filigrán lemezből készült ékszer kellő szilárdságot kapjon, ólomanyaggal volt kitöltve, melynek oxidált vegyülete sok helyen a fölületet is bekérgezte.

3. Vasnyílcsúcs tüskés szárral és hatoldalú lapos pengével, a pengén gyengén kiemelkedő gerincz és két oldalán egy-egy kerek lyuk látható. Egészen új alak s mint a lyukak bizonyítják, gyújtó nyílcsúcs volt. A másik nyílcsúcs a rendes formájú, háromélű pengével és tüskés szárral.

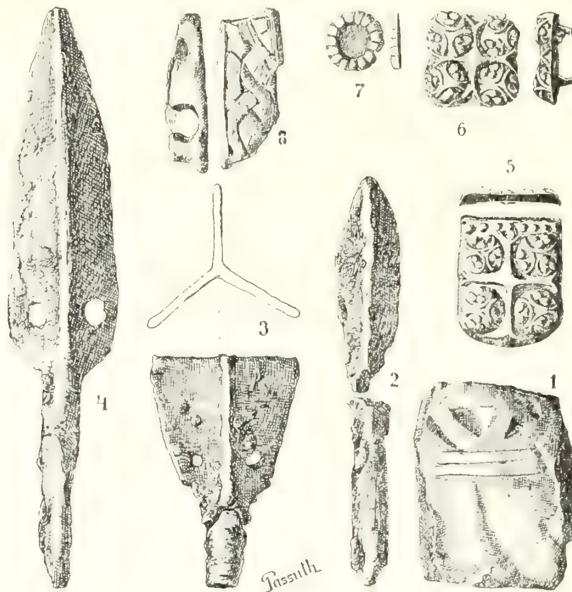
A rajzban föl nem tüntetett törött szíjvég, mint a nyomok mutatják, kettős ezüstlemezből állt, amelynek oldalai egyenesek, szabad vége félkörben végződik, homoktokjának széle pedig egyenes, rajta az aláhajló párkányzat síma, mellette gyöngysor és síma léczkeret határolja a mezőt, amelyen semmiféle dísz nem fordul elő. A faragott csontok a szokott alakúak, díszítés nincsen rajtuk.

1753. gyermek-sír üres, a következő 754. sír kelet-nyugati irányban feküdt és gyermek-tetemet rejtett magában, benne (ábrák) hosszúnyakú füles bronzpitykét és harangocskaidomú füles bronzdíszt találtam mellette; utóbbin középen haránt barázda, ilyen van kettő a pereme közelében is. Ősmagyar eredetűek.

754 sír $^2/_3$ n.

Temetőnk északi táján a következő 755. férfi-sír a legtartalmasabb, a

leggazdagabb, főleg az ágyékőv volt gazdagon díszítve aranylemezzel bevont bronzboglárokkal és szíjvégekkel, itt feküdt továbbá a csontővkapocs, két darab faragott csont egy darab ismeretlen rendeltetésű bronztárgy, vascsat, kapocs és vaskarika, mellette jobbról öt darab nyílcsúcs, aczél, tűzkő, kés és csillámpalakő; bal czombján szíjvégforma ezüstös bronzlemez, térde fölött bronzlemezzel pántolt fa, jobb czombcsontja közepén bronzpityke; jobb lábaszára mellett alul faragott korcsolyaidomú csontlemezek és bronzkarika. Mindezeket jelentékeny mélységből a 225. czm. mélyen félig ülő helyzetben fekvő tetem

755. sír 1/2 n.

mellől szedtem ki, olyan talajból, ahol már a víz is fölfakadt és ezen sáros talaj nagyon megrongálta a máskülönben nagyon szép mustrázatú tárgyainkat; a mellékletekből biztosan megállapítható avar emlékeinket. Ezekből ábrákban a következőket mutathatom be:

1. Csillámpalakő, nagyjában négyoldalú, egyik keskenyebb éle tompán, a másik némileg élben végződik; rajta három barázda.

2. Vasnyílcsúcs, törött, háromélű, hasonló három darab fordult elő a sírban.

3. Tompa nyílcsúcs, ép és háromélű, az élek lapján egy-egy kerek lyuk. Gyújtónyílcsúcs volt és sírmezőnkön már több ilyen darab fordult elő.

4. Gyújtónyílcsúcs, ép és háromélű, minden lapján lyuk az alsó felében.

5. Szíjvég aranylemezzel burkolt bronzlemezből, trébelt díszítéssel; áll két lemezből: egy alsó símából és domborúan hajló felsőből, melyek elől, az egyenes szélű hüvelytok táján szeggel voltak összefoglalva, a többi három oldalon összeforrasztva; oldalai közül három egyenes, a negyedik, a szíjvég külső szabad vége gyengén hajló ívet alkot. Díszítése következő: a hüvelytok

szélén gyöngysor, a többi részen két, egymást keresztező domború vonallal négy mezőre osztott tér, mindegyike félgömbszerűleg kiemelkedik és rajtok három irányban félkörívben hajló domború vonalak vannak, melyek előtt három-három gömböcske, gyöngyös dísz foglal helyet. Hét darab volt az ágyék táján. Uj mustra, hozzá némileg hasonló előfordult sírmezőnk 324. sírjában talált szíjvégen, rozettákkal és leveles indával díszített faragott csonttal együtt.

6. Aranylemezzel bevont bronzboglár, négyzetidomú, középen behajló oldalélekkel. Díszítése teljesen megegyezik az előbbivel. Nyolcz darab volt az ágyék körül, mindegyikben alul két szeg, melyek ólom, horgany és aranytartalmú ötvénybe vannak beágyazva.

7. Rozetta, bronzlemezből, félkörösen kiemelkedő és harántul barázdált párkányzattal és középen kerek bemélyedéssel, amelyben lapos csontlemez foglalt helyet, amely utóbb kiesett és elveszett. A jobb czombcsont közepén foglalt helyet. Egy darab volt a sírban.

8. Övpánt, csontból faragva. Alakja egykor hosszúkás téglalapidomú volt, egy része a földben elpusztult, rajta fölül síma léczkeretben három tagból álló szíjfonadék, alul a volt három kerek nyílás közül kettő látható többé-kevésbbé. Az ágyékon feküdt. Hasonló pántok, csontból és bronzból elég sok fordult elő a mi sírmezőnkön, annak különféle helyein, így a 14., 72., 157., 194., 204., 495., 570. és 707. sírokban.

Rajzban föl nem tüntetett tárgyaink:

Vaskapocs, egyik végén fül-, másik vége horogalakúlag meggörbül; törött; vascsat négyszögalakú, ép; vaskés, egyenes egyélű és ép. Bronzszíjvég két, síma és aláhajló párkánnyal ellátott lemezből, behajló oldalélekkel és hüvelytokján egyenes szegélyzettel, másik, szabad vége nagyon tompa szöget alkot; törött, dísz nincs rajta. Ezüstlemez, tojásdad idomú és síma fölületű; a bal czombcsonton fordult elő. Aczél a szokott formában, a milyen a 120. sírban is volt; törött, faragott csontlemezeink sem különböznek a korábbiaktól; ellenben ama tárgyunknak, a melynek csak fele része van meg és ez bronzlemezekkel három oldalról zárt, b-hez hasonló hüvelyt képez és megszenesedett bőrlemezt tartalmaz, még eddig nem akadt párja sírmezőnkön; hasonló, de ép darabok Peszer-Adácson és Török-Kanizsán fordultak elő avar emlékekkel együtt.

A fát átkaroló bronzlemezünk kerülékalakú és síma, két szélén szalagidomú bronzlemezekkel van megpántolva, amelyek közül egyik kettős barázdával díszített.

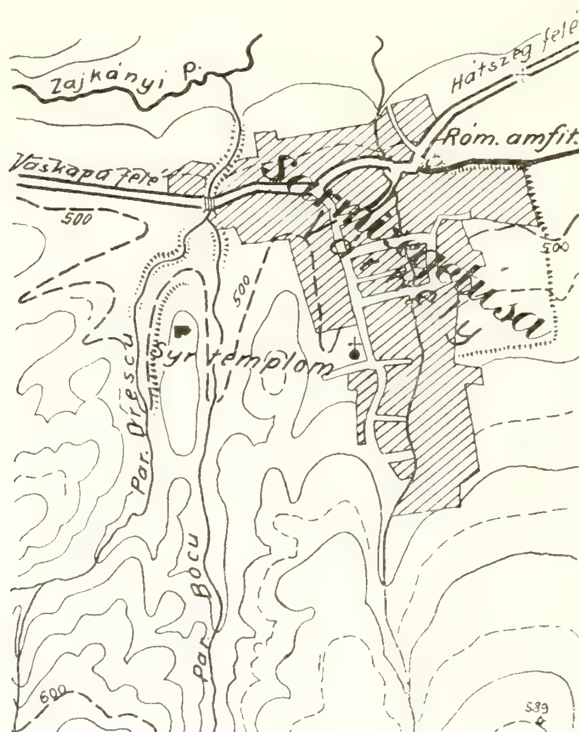
A VÁRHELYI SYRUS TEMPLOM.

Az 1881-ik esztendő nevezetes felfedezéssel lepte meg az alig megalakult Hunyadmegyei Történelmi Régészeti Társulatot, mennyiben az idáig csupán *Salonából* ismeretes *Diis Syriis* * oltár rejtélyes istenségeinek nem csak felirati

* Corpus Inscriptionum Latinarum III. pars prior 1961.

documentálását tette lehetővé, de ezen idáig Dáciából ismeretlen cultus templomának alaprajzát és berendezésének felderítését is lehetővé tette.

Hirschfeld és *Benndorf* Ottó bécsi tanárok a *Corpus Inscriptionum Latinarum* szerkesztősége megbizásából 1873. nyarán gyűjtő utazást végezvén az *Al-Dunától* Erdélyen keresztül s e közben Gyulafehérvár külvárosában egy, fájdalom utóbb meg nem található, hatalmas oltárkőre akadtak, melynek töredezett kezdő sorából Mommsen *Dœab (us) Su . . .* vagyis *Dœabus surist* vélt kiolvashatni, habár a felirat sérült volta miatt az olvasás biztonsága még az ő genialítása mellett sem zárja ki egészen a kételyeket.

I. A VÁRHELYI SYRUS TEMPLOM HELYRAJZI FEKVÉSE

Az érdekes szentélyt gróf Kuún Géza és dr. Sólyom Fekete Ferencz társulati elnökök sürgetésére Király Pál kartársammal ásattuk ki. Ily módon constatálhattuk, hogy a Várhely község által felerészben beépített castrumon kivül s attól nyugatnak jó félórányira egy magános dombtetőn építette meg a maga és övéi üdveért P. Ael. Theimes a colonia duumviralisa ezt a templomot, melyhez áldozó konyhát is függesztett. Hivatalos tulhalmozottságom miatt a negyedszázad előtti ásatásra csakis most térhetek vissza, a mikor nyugalomba vonulva az összehasonlításra több idővel rendelkezem.

A várhelyi főutcza az országuton keletről nyugatra átszeli az egykori Sarmizegetusa helyén a szétszórt házakból alakult szegényes helységet. *A castrum* ettől az uttól délre marad el s a mostani ut és a *castrum* E. fala között

haladt a *via Traiana* is. A helység zöme a castrum nyugati felére helyezkedett s azon is tulterjed nyugatra egészen a kettős patakig, melyek a szomszédos *Paucsinesd* felől EK. felé az előhegyekről leszakadva épen Várhely alatt egyesülten lejtenek az országut hidja alatt a *Zajkány* felől, vagyis a *Vaskapu* hágóról kelet felé sebes iramodással a várhelyi völgy északi szélén átvonuló fővizhez, mely a *Várhelyt* ketté szelő *Hobiczeny* patakjával is egyesül. Az előbb említett kettős patak: a *Puran Dvescu* és *Puran Bocu* tehát épen az országut hidja előtt egyesülnek. Odáig tart a falu is s a hidon tul *Zajkány* felé alig jut pár házacska. Ott a hidnál letérve a főutról s átgázolva a nyár derekán alig szivárgó Paræ *Drescun* DNy. felé lassu emelkedéssel kijutunk a két patak közti emelkedésre: az 520 méternyi *Vurvu Dœdluluj Delinyeszkre*. (Lásd a térvázlatot.) A Várhely által elfoglalt területen kivül, habár az egész környéket sokszor átkutattam, egyetlen római építkezést sem észleltem Ny. felé s így ezen a hegyen a syrus templom, mint legszélső külső építmény Ny. felé teljesen magára állott.

A domb E. felé szabad kutatást nyujtott az előbb 30 méternyire behorpadó várhelyi völgy átellenes erdős magaslataira s nyugatnak fel a Vaskapura. Kelet felé Sarmizegetusa épületei vehették el a közvetlen kilátást; de a háttérben a *hátszegi* dombsor, sőt azontul a szilvási magaslatok fel a gyalári vashegyekig mind kivehetők. Délre *Paucsinesd* s *Hobiczeny* már a hegység lábánál szorongnak s hirtelen a R. *Vurvu* Petri havascsoport első lépcsőzete emelkedik fel.

A hely ezek előtt cserjés parlag vala; de *Delinyeszk* Mihály nevű jó módu várhelyi gazda birtokába jutván, ő mint szorgalmas ember az addig cserjével benőtt köves halmosodásokat is szántogatni kezdte. Az ekevas kemény alapfalakba *ütközvén*, dr. Sólyom *Fekete* Ferencz kir. törvényszéki elnök, mint a társulat alelnöke, a hátszegi járásbiróság akkori vezetőjétől Nemess Sámuel jelenlegi gyulafehérvári kir. törvényszéki elnöktől nyert értesülés után persuadeálni kezdett Király Pállal a hely megásatására. Nem minden vonakodás nélkül fogtunk az oly becses eredménynyel végződött, de akkor még nekünk is szokatlan ásatásokhoz. A kő- és téglahalmazzal teleszórt s dél felé lankásan emelkedő tetőn a törmelék eltávolítása után domborodások jelzék a falak hollétét s rövid próbálgatás után megállapíthattuk a nem nagy terjedelmű épület sarkait.

A templom alaprajza. A templom a délre emelkedő hegyfokon keresztbe keletről nyugatra volt elhelyezve s bejáróját nyugatról, a Vaskapu felőli oldalról nyerte. Minden jel arra mutat, hogy leégetés után falazatát erőszakkal dulták szét, nyilván a becsesebb szobrászati és fémtárgyak kedvéért, azok, akik a rómaiakat Dáciából kiszorították, t. i. a nyugati góthok.

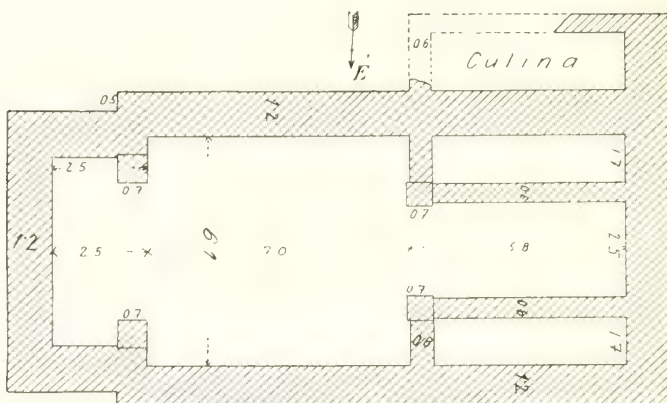
A 8·5 m. homlokszélességgel alapozott épület egészben 20·3 m. hosszúságot mutat kivülről s egész kiállításában egyszerű építmény. A felső falrészletből kevés tájékoztatót örökölhettünk át, mert a terület mivelhetése kedvéért a kivül szóródott faltörmeléket rég elhordatták s csak az maradt meg, a mi az épület belsejében felhalmozódva egy ideig ellenállhatott a vastag alapfalakkal az eke és ásó, kapa bontó erejének.

A falroncsalékok kimélésével vezetett körülárkolások segítségével eltávolítván a törmeléket, lassanként elénkbe tárultak a főépület alapfalai s azzal együtt aż egésznek alaprajza is. (2 rajz.)

Nyugat felől a 2·5 m. széles s 5·1 m. hosszú előcsarnok (B) fogad, melynek jobb és baloldalán 1·7—1·7 m. szélességű s az előcsarnokkal egyenlő hosszú oldalkamara marad el. Ezeket 0·6 m. szélességű alapfal választja el az előcsarnoktól, annak jeléül, hogy ezekre nem nehezedhetett a fedélszék mint a külső falazatra, melynek alapja 1·35, párkánya pedig 1·2 m. széles.

Az előcsarnok két sarkán a főhajó előtt harmadkori homokkőből faragott quader kőtalapzatot találtunk in situ. A 60×70 cm. méretű talapzat közepén mutatkozó négyszögű rés jelzi az oszlop beékelés helyét, mert ezekre helyezett kőoszlopok közt hatolhattak be a templomhajóba.

A 7 méter hosszú s 6·1 m. széles templomhajó 1·2 m. vastag oldalfalazattal bir. A keleti végén jobbra-balra 1·25 hajlik be a körfalazat s ismét az

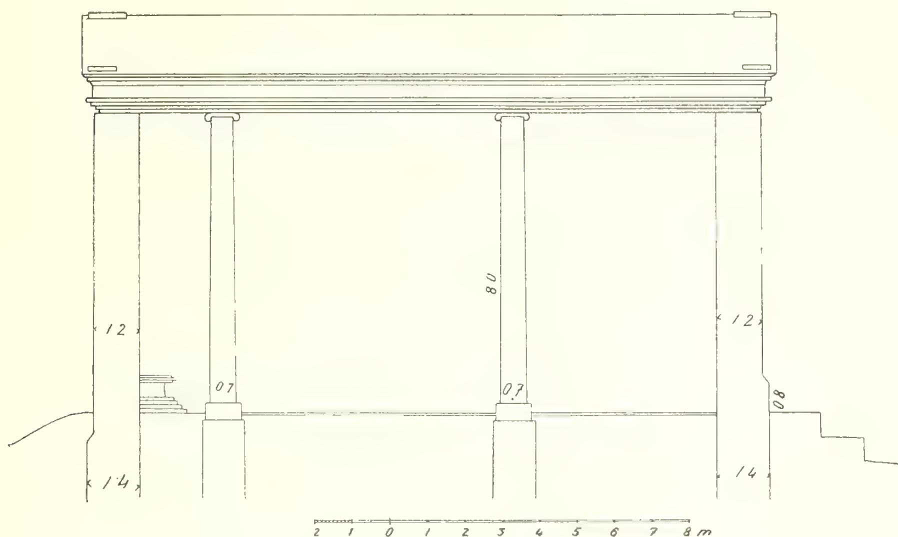
2. A VÁRHELYI SYRUS TEMPLOM ALAPRAJZA.

előcsarnokéhoz (lásd I., II) hasonló két faragott oszlop talpat találtunk 60×70 cm. mérettel. Ezek közt is 2·5 m. ajtórés nyilt a négyszögű sanctuariumba. Ennek külső fala az E. oldalon a fahajótól 0·55 méterrel beljebb szökellve folytatódik tovább, megtartva nagyjában 1·2 m. vastagságát. A sanctuariumba lépve, a portale oszloptalpaitól jobbra-balra alig találunk 0·6 m. keresztfalrészletet. Hosszúsága 2·5 m., szélessége 5 m. vagyis a templomhajóra keresztben fekvő oblongum.

Ennek hátulsó falánál alkalmazhatták P. Aelius Theimes dedicationalis tábláját; míg a második Prisustivos Aug libertus tabularius prov(inciæ) Dac(iæ) Apulens(is) áldozati táblája a fő hajóban állhatott. A főtábla alatt faragott talapzat létezhetett, mint keresztszelvényünk (3. ábra) szemlélteti is.

A falazat, mint említők, hömpöly kövekből mészhabarcscsal épült (opus incertum), a minőt a várhelyi és zajkányi patakból nyertek az illetők. Sarmizegetusa legtöbb épületét kristályos pala hömpölyből rakták fel, nem kimélve a meszet, a melyet itt a közelben *Zajkány* Bukova között az általunk

ugyanezen ásatás közben a vasárnapi szünetelés felhasználásával tett kutató kirándulásunkkal felfedezett bisztrai márványtelepnél máig legjobb minőségben termelnek. Belülről 2 cm. vastagságban bevakolták s a talapzaton felül pompeji vörössel mázolták be. Úgylátszik a piros alapra karczolatos díszítések is következtek. Egy ilyen zigzugosan összefonódó vonalszalag részletét találtuk is a törmelékben, de fennebb a fal minőségéről nem kaptunk tájékoztató maradványokat. Azonban annyi téglatöredék töltötte ki főleg a templom hajóját, hogy a felső falazatnak tégláből történt megépítését és cseréppel való befedetését biztosra vehetjük. Berendezése bizonyos mértékig emlékeztet a római templomokra s hosszmetszetét Huelsen Untersuchungen zur Topographie des Palatins *Magna mater templom mintájára* rajzolhatám meg.*

3. A VÁRHELYI SYRUS TEMPLOM KÉPZELMI HOSSZMETSZETE.

A templom külső falai tekintélyes (1·2 m.) vastagságukkal nyilvánvalóvá teszik, hogy legalább 8—10 méter magasságban építették. Ezt a vastagságot igényelte egyébként a cserépfedés is. Az ismeretes párkányos fedéltéglák és azok párkányközeire borított kupakos cserepek a főhajóban különösen feltünő számban mutatkoztak.

Nyugati felén a *hegylejtő felől* pár lépcsővel juthattak a templomba s az előrész, hol a két oldalkamara látszik, nyitott oszlopos porticus lehetett. Az oszlopokat az alapozás elbirhatta.

A padlózat. Az előcsarnok és két mellékkamara padozata nyilván tégláből állott s az épület összedőlésénél széttöredezett. A teplomhajóban a jól lehengerelt *terrazzot* egész épségben megtaláltuk. Oly kitünőleg készítették és gondosan hengerelték le, hogy a reázudult romhalmaz sulya alatt sem horpadt

* Huelsen, Untersuchungen zur Topographie des Palatins. 1. Der Tempel der Magna mater. Mittheilungen des kaiserlichen deutschen archæologischen Institutes, Römische Abtheilung, Band X. 1895. 11. és 25. lap.

be sehol. A kődarabok mellett téglatörmeléket is vegyítettek, a kitünően elkészített czement alapanyagba.

Az érdekes templom alapítási táblája különös véletlen következtében kikerülvén a szétdarabolást, ebből nemcsak az derül ki, hogy P. Aelius Theimes sajátjából építtette a templomot, hanem az is, hogy et culinam subiunxit. Ezt a culinát azonban már nem építették oly szilárdan, mint a főépületet. Épen azért nem is örökölhettük át annak fundamentumát oly épségben, mint a főépületét. A bejáró csarnok jobb felőli északi kamarája mögé ragasztották az áldozó konyhát s ott 2·5 m. kirúgó alapfalát a belső részen még feltaláltuk ; de a külső záródás és az összekötő fal már a helytulajdonos felforgató buzgalmának áldozatául esett. Hogy a provincialis templomépítkezés mennyire nem tartotta meg az italiai szabványokat s mennyire a helyi viszonyok szerint alakult, arra például szolgálhat a kojincai Mithraeum Dalmáciában. Ott a *Narenta* és *Trstenica* egyesülése felett 35 m. magasságban a Repovica hegy déli meredekjén 9×5 méternyi oblongumot képez a cella vagy cryptának minősíthető építmény. Pronaos vagy apparatorium alapzatra nem bukkantak, úgyhogy azt fából kell feltételeznünk. Még kevésbé találjuk a Mithræumoknál elmaradhatatlan barlangnak, vagy pincze-féle üregnek nyomait s csupán belül a czella E. fala mellett mutatkozik kelet felé 2·7, nyugat felé 1·4 m. hosszú falmaradvány. Amaz 1·6 m., emez csak 0·3 m. távolra állott az északi faltól s mindkettőt oltártartó alapzatnak nyilvánítá az egész kiásatója, Patsch Károly.*

A két előcsarnokban az épület-törmeléken kivül sok hamu, kevés állat csont mutatkozott néhány piros edénydarabbal. A kivül odaragasztott áldozati konyhában (culina, a mint a felirat megörökíti) a hamu és szén között állati csontok mutatkoztak. Az állkapcsi részletekből a juh (Ovis aries), a kecske (Capra), tulok (Bos taurus), házi disznó (Sus scropha) valának felismerhetők. Ezek nyilván az áldozások maradványai. A főhajóban a fal és fedél törmelékein kivül cseréptöredékek, pár erősen oxydált üvegedényrészlet és ólomrögdarab mutatkoztak. Ezek a darabok nyilván a portálék oszlopainak a talapzathoz erősítésére szolgáltak. Vasneműből csupán szegek fordultak elő. Sajátságos, hogy a téglák egyikén sem mutatkozott bélyeg. A téglák oblongumban és négyzetben készültek. A hossznégyzetszögűek 35×15×4 cm. méretüek. A négyszögletes építő téglák 30×25×6 cm. mérettel készültek. Mind annyi jól iszapolt anyagból gondosan ki vala formálva és égetve.

A legbecsesebb lelet a syr templom két felirásos táblája. Az alapitási nagy márványtábla hossza 1·32, magassága 0·88 m., vastagsága 0·15 m. A márványanyag származási helyét sikerült Zajkány és Bukova községek között a *Bisztra* víz felső völgyén ugyanezen ásatás idején felfedeznünk. A márvány ott kristályos palával társulván, szélei felé erősen csillámos és mállékony, de a réteg közepe tiszta szemcsés mész, kissé kékesbe hajló színárnyalattal. A templom építője ebből a színmárványból választott s a *Sarmizegethusában* előfordult

* Dr. Carl Patsch, Archæologisch epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. II. Das Mithræum von Konjica. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. Redigirt von Dr. Moritz Hœrnes. Sechster Band 1899. 187. lapján: Das Heiligtum.

emlékek egyike sem készült ilyen kitünő anyagból. A betük is a legválasztékosabbak s nagyon gondos vésés termékei. A 9 sorból az első sor 1·28 magas, következő sorok valamivel fogynak s a legutolsónál az artifex úgy elszámította magát, hogy csak 0·04 m. szoríthatott be. A szépen kidolgozott és gondosan lesimított táblát díszes keretelés s homlokzatán palmetta ékíti. Ez a gyönyörű emléktábla oly erős volt, hogy a rombolók munkáját is elkerülhette. A templom keleti falzáródása mellett írásos lapjával lefelé fordítva s alig egy ásó nyomnyi mélységben feküdt, mig a szerencsés véletlen felszínre hozta.

A gondosan kidolgozott és palmetta levéldíszszel ékített keret közti felirat szövege.

❦ DIIS ❦ PATRIIS ❦
MALAGBEL ❦ ET BEBELLAHA
MON ❦ ET BENEFAL ❦ ET MANA
VAT ❦ P ❦ AEL ❦ THEISMES n̄ VIRAL
COL TEMPLVM FEGIT SOLO ET
INPENDIO SVO PRO SE SVISQ
OMNIBVS OB PIETATE IPSORVM (sic)
SIRCA SE IVSSVS AB ÞSIS FECIT
ET CVLINAM SVBIVNXIT

Ezen érdekes felirattal vette kezdetét a *Hunyadmegyei* Történelmi Régészeti Társulat múzeuma s alig adott arról hírt *Weber Béla* hátszegi római kath. esperes, rögtön egész irodalom tárgyává vált. A sok fejtegetés daczára *Malagbelen* kivül az itt megörökített *Bebellahamon*, *Benefal* és *Manavat* istenségekről csak annyi bizonyos, hogy *semmi* eredetűek.*

A második tábla már nem kerülhette el a várhelyi emlékek legtöbbjénél észrevehető erős rongáltatást. Ez vékony márványlapot képezvén, könnyebben szétzúzható vala, mint a vastag Theimes-tábla. Anyaga kékes bukovai márvány. Két nagyobb és öt kisebb töredékből állítottuk nagy bajjal össze. Betűi ennek is igen szépek s kiállítása csak annyiban tér el, hogy párkányzata nincs. Ezt nyilván befalazták, mig az előbbi szabadon állott a főoltárnál. Hossza 1·82, magassága 1·5, vastagsága csak 0.2 m. Severus Alexander és Julia Mammæa nevei részben kitörtek ; de azért felismerhetők és így korát is, 222—235., meghatározhattuk.**

* *Weber Béla:* Hermannstädter Zeitung 1881. Finaly Henrik Torma Zsófia levele alapján Erdélyi Múzeum 1881. évf. (VIII.) 293. lapján Torma Károly Archæologisch epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn Jahrg. VI. 109. n. 6. és 45. Heinrich Mueller: Correspondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde VI. 1883. p. 84: Ismételte Studniczka Archæol. epigr. Mittheilungen VIII. p. 49. Corpus Inscriptionum Latinarum III. Supplementum 7954.

** Torma Károly Inschriften aus Dacia, Mœsia superior et Pannonia inferior Archæologisch epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn 1882. Jhg. VI. 111. lap No. 46. Corpus I. Lat. III. Supplementum 7955.

DEO ∨ SAnctissimo MALAGBEL
PROSALVT e imp c AES ∨ M AVREL
SEVERI ∨ alexandri IPII ∨ FEL ∨ AVG
ET ∨ IVLIAE ∨ N u m \E ∨ A V G V S T A r
MATRI ∨ AVG ∨ N̄ ∨ ET ∨ C A S T RO R\M
PRIMITI VOS ∨ AVG ∨ LI B ∨ TABVLAR/S
PROV ∨ DAC ∨ A P V L E N S ∨ POSVIT

Finály H. Bebellahamont sereggyőzőnek, Sayce «Hammon isten házának», Goldzieher a Be előszótag kettőződését a kőfaragónak tulajdonítva, Baal (vagy Bel) Chammon összetételének tartja.

Benefát nevét *Finály* a sötétség fiának fordítja, *Sayce* egy általa feltételezett *Bene Fal* külön istenségének nyilvánítá. Goldzieher a *Tanit* téves vonatkoztatásával *Baal ábrázatjának = Pene Baal* fordítja. Utóbb Lafayehoz intézett levelében, miként ezt *Jupiter Beellefarusról* szóló értekezésében [1] említi, azonosnak nyilánítá az Equites singularesek római laktanyájában tisztelt Jupiter Beellafarussal, a mint az egy Pozzo Pantaleonal, Vigna Bonelli közelében *Beheleparus* néven előfordul.[2]

Trastavernben a porta portese előtt és Vigna Bonellinél is kerültek elé syrus isten nevek. Utóbbi helyen egy palmirai és görög feliratos relief is előkerült *Θεοῖς πατρώοις Βήλοι Ἰαριβώ(λοι καὶ...)ἀνέθηκαν Μακκαῖος Μαλὴ τ(οῦ...* és a nő fej mellett) *Ἀσταρτη*.[3] Majd egy görög-latin feliratra bukkantak, mely Henzen kiegészítése szerint: Imp (Cæs) ... C. Licinius IV ... (et Heliodorus) Palmyrenus (ædem Belo) constitu (erunt és görögül: *Ἠλιοδωρος ὁ (Παλμυρηνός και Γ, Λικίνιας Ν . . .) ὁ τὸν ναὸν Βή(λον θέωι) Παλμυρήν)(ωι ἀνέθηκαν))*.[4] A britt muzeumban látható s lehetőleg ugyanezen templomból származó töredéket Henzen így olvasta (pro salute Imp. Cæs ... C. Licinius N ... et Heliodorus Palmyreenus æ)dem Belo stat(uerunt) és görögül *(Ἡ) λιόδω(ρος ὁ Παλμυρενός και Γ. Λικίνιος (Ν . . . τὸν ναὸν) Μαλαχβωθεῶ ἀνέθηκαν*[5] Vigna Bonelli másik feliratán ex imperio Soli jelzi a syriai istenséget.

Mordtmann Palmyra egyik érmén fiatal napistennek ábrázolja. De épen Dáciából Apulumból felmerült feliraton látjuk, hogy a másik palmyrai holdistent: *Sarhibolt Sol Hierobolus*-nak emlegették.

De Vogué szerint[6] Malagbel nevét *Bol* és «a fiatal bika» nevéből fűzték össze. Malachbel és Aglibol «az ég urával» *Baalschamennel* egy agyag pecsételőn jelentkeznek. Ennek felső részén *Malkut* Wahballath fiát szemlélteti, mig az ellenkező oldalon római katona ruhában Malachbel sugárkoronával Baalschamen Malkut fejdísszel és Aglibol vállán félholddal láthatók. Ugyanezen hármas

[1] Un nouveau dieu syrien à Rome. Revue de l'histoire des religions 171. 1888. p. 219—229.

[2] *Marachi:* Bulletino della commiss. arch. comun. di Roma 1886. p. 143.

[3] C. L. Visconti Annal. d. Instituto di Corresp. archæologico 1860. p. 415—450. l. Preller-Jordan, Römische Mythologie 20. p. 404. 1. jegyzet.

[4] *Visconti* fenti jelentése 424. l.

[5] Corpus Inscript. Latin. VI. 51. és Keubel Inscriptiones Græcæ Sic. et Italicæ 972.

[6] De Vogué Syrie centrale p. 64 és 77. n 126. a.

csoportozatot mutatja egy palmyrai érem, melynek előlapján Nikéhez hasonló istennő egy oszlop fölött kocsit lebegtet.[1]

Palmyran kivül is el vala terjedve. Malachbel tisztelete. Így Haleb (Aleppo) mellett a *Scheich Bereket* hegyén több *Ζεῦς Μάλβαχος*-nak szentelt oltár került elé.[2]

Malachbelos, Malagbelus (*Μαλαχβῆλος*) palmyrai istenség, de Vogué szerint «Belus király».[3] Így fordítja Lajard és Sayce is.[4] Reville szerint «Baal király», Bæthgen szerint két istenség nevének összetétele volna s a phoniczaiaknál *Milk*, Palmyrában *Malak*-nak nevezett isten nevét egyesítették *Bal*-lal. Így szövődött össze Babyloniában *Ann* neve *Malik*-kal, Syriában Hadad *Kimmon*-nal.

Mint napistent Palmyra egyik érmén sugárkoszorúval ábrázolták Rómában egyik bilinguis felírat Sol santissimusnak nevezi s a vonatkozó dombormű sason ülő napistent majd öregektől vont kocsiban ülő napistent ábrázol.[5] Egy más római felirat *Sol invictus Malachïbelusnak* nevezi, miként a sarmizegetusai Deus Sol Malagbelnek.

Palmyraban rendesen más istenségekkel kapcsolatosan fordul elé Malachbel neve vagy ábrázolása. Mordtmannak egy kopott leletén csak ennyi olvasható: *és Makahbelnek*[6] Számos palmyrai mécseken olvasható «*Aglibol és Malakbel*». Ezeket a napisten oltára elé helyezhették.[7] Ugyanaz a név ismétlődik egy agyag bélyegzőn, melynek ellenkező oldala szőlőlevelet mutat. Aglibol vállán sarló jelzi, hogy holdistenséget ábrázolt. Hasonlóképen látjuk egy tesserán, melynek tulsó oldala félholdat tüntet fel öt bolygót ábrázoló gömböcskével[8] s ezzel a kör által *Aglibol oltalmazd Garibot* vagy Bæthyen értelmezésével *Aglibol erősitsd Garibot.*

Goldzieher véleménye szerint a BEBELAHAMON név a BE szótagnak a kőfaragó által történt önkényes megkettőzéséből ered s a semi feliratokon gyakran mutatkozó napistent Baal (vagy Bel *Chammon*-nal azonos s így elesik Sayce ama feltevése: mintha Hammon isten házát jelentve ezen templomnak úgyszólván czímtáblája lett volna a felirat. BENEFAL-ra Goldzieher sem tud végleges magyarázatot. Feltevése szerint a phœniciai oltárokon FENEBAL-nak olvasható és Baal ábrázatjával fordítható névvel lehet dolgunk. Saycenek ama feltevése, hogy a Bene Fäl törzs istenségéről volna szó, alig valószínű. Afriká-

[1] Visconti Annal. d. Instituto di Corresp. archæol. 1860. p. 426. és De Saulcy Revue archéologique 1870/1. p. 294. f. és Numismatique de la Terre Sainte p. 64. n. 1. Pl. 24. 8.

[2] Corpus Inscript. Græcarum 4449., 445c., 4451. n. Lajard Memoires de l'Academie des Inscriptiones et Belles Lettres. 20., 2. p. 17.

[3] De Vogué Bullettin archéologique de l'Athen française 1855. p. 103. n. Syrie centrale Inscriptions p. 163.

[4] Lajard Annali dell Instituto di corr. arch. 1847. p. 56.

[5] Sayce *Torma Zsófia* leveléből értesült a Hunyadmegyei Történelmi Régészeti Társulat nagybecsű leletéről s szintén levélben közölte magyarázatát, melyet Finály Henrik Erd Múzeum 1881. VIII. 10. füzet 293—7. l. kiadott. Corpus Inscript. Latin. VI. n. 710.

[6] Mardtmann: Neue Beiträge zur Kunde Palmyras, Sitzungsberichte der philosophischen, philologischen und historischen Classe der königl. bayerischen Akademie 1875. 2. (Suppl.) Heft. 3. p. 44. No. 24.

[7] De Vogué Bull. archæolog. de l'Athen française. 1855. p. 102—104. vagy Syrie centrale Inscriptions semitiques. 84. n. 141.

[8] De Vogué Syrie centrale p. 84. n. 141.

ból Numidiában találta Drexler a legio III. Augusta egyik palmyrai segédcsapatának castrumában Malagbelus Aug(ustus)[1] Sanctus Mauretania Sitifensisben. *Maadon* egy Numerus Palmyrenorum Malag(belus)-nak *Severus Alexander* jóvoltáért áldoz.[2] Ugyanott El Garaban egy bizonyos (Macro)-bius Secundus áldoz (Deus) sanctus (Mal)agbelusnak.[3] *Vercoutre* az afrikai feliratok *Malagbelusát* azonosnak tartja *Baal Malæaval*, Malaca (Guelma) város *Baaljával*.[4]

MANAVAT ezen igen érdekes név Sayce szerint valamelyik házi istenségre vonatkozhatik ; vagy a szépség syriai istennője volna. Goldzieher szerint valószínübb, hogy az islam előtti arabok *Manat* istennőjét jelenti, a kit a korán is a pogány arabok istenségeül emleget. Etymologiailag azon csoportba tartozhatik, mint az északi semiták *Menije*. Ennek a *Manat*-nak volna tehát szabályszerű pluralisa *Manaval*, mely a sors istennőit jelentené s tudomása szerint egyetlen jelenség idáig, igazolván azt is, hogy nem annyira egyéni elnevezés, mint inkább az istenségek egyik csoportneve az északi Arabiában vagy a syriai vallásos fogalom hatása alatt fejlett ilynemű lakosság által megszállt területen lehetett használatos.

Minthogy Dácziában a régibb leletek véletlen munkálatokkal kincskereséssel kerültek felszínre, a várhelyi syr templom kiásatása annyival érdekesebb, mert nemcsak *Dácziából* birjuk benne az első szabatosan meghatározott templom alaprajzát, hanem a mint a vonatkozó irodalom áttanulmányozásából meggyőződhettem, világszerte is ezt az egyetlen syr templomot sikerült idáig egészében megállapítani. *Téglás Gábor.*

KÉT RÓMAI CSÁSZÁRFEJ.

A kik a római portraitművészet tanulmányozásához fognak, csakhamar fájdalmasan fogják érezni, hogy csak igen lassan és bizonytalanul haladhatnak előre. Az út, a merre járnak, elhagyott és sűrűn ellepte a bozót. Minden lépés munkát és óvatosságot igényel. A római portraitművészet az a tér, a hol az ujabb kutatások csak kevés pozitiv, megbízható, végleges eredményt tudnak fölmutatni. Ennek több oka van. A művészettörténet munkásainak első sorban egymás után le kellett dönteniök a régi, meggyökeresedett előitéleteket, hogy alkotó, szervező munkához foghassanak. Az egyoldalú történeti és személyi (ikonographikus) szempont helyett művészi szempontokat kellett a kutatás alapjává tenni. Le kellett küzdeni azt a balhitet, mely még ma is sok helyütt kísért, hogy a portraitművészet tulajdonkép a rómaiak nagy alkotása s egészen önálló, hatalmas fejlődés csodálatraméltó eredménye. Ujabban mind szélesebben

[1] Corpus Inscriptionum Latinorum VIII. 2497.
[2] Corp. Inscript. Latin VIII. 8795. és Additamenta p. 975.
[3] Ephemeris Epigraphica VII. p. 260. no. 801.
[4] A Vercoutre Sur quelques divinités topique africaines. Revue archéologique 3. n. sev. 17. 1891. (p. 156—160.) p. 150.

terjed azonban a tudat, hogy a portraitművészet első, friss hajtásai messze visszanyúlnak az ötödik századbeli görög művészet fényes idejébe, hogy az egész római művészet tulajdonképen szerves továbbfejlődése a görög művészetnek, lassú hervadása ennek a pompázó virágnak.[1] Ma már valamennyien tudjuk, hogy a hellenisztikus kor mélyen átértett és formailag páratlan tudással megoldott képmásaival szemben, melyekben ott sötétlik és lobog az egyéni élet minden mélysége, keserűsége és izzó szenvedélye, a római portraitművészet már csak kevés újat tudott adni. Az a józan, erőteljes valószerűség, az a becsületes, egyszerű, parasztos erő és férfias komolyság, mely a köztársaság idején s a császárság első századában a római portraitkat jellemzi, csak fölszínre törése annak a realisztikus hajlamnak, mely az etruszk művészetben csírázik s a melynek legfejlettebb kifejezését a híres firenzei Arringatore szobrában csodáljuk.[2] Ez a szobormű meggyőzőn igaz minden részletében, de nem művészi. Állásában és felfogásában kellemetlenül pillanatnyi és józan. Csupa apró, gondos megfigyelés, de nincs benne semmi költői, hiányzik a monumentalis erő. A mit itt látunk, s a mit az egész etruszk művészetben megfigyelhetünk: a rendkívül eleven érzék a valóság iránt. Hogy ez azonban igazán művészetté legyen, arra még párosulnia kellett a görög művészet utólérhetetlen formaérzékével s felfogásának elragadó mélységével.

A történeti és személyi szempont és az elszigetelt szemlélésmód leküzdése után is maradt még a kutatók előtt egy fontos akadály: az anyaggyüjtés munkája még befejezetlen. Arndt derék és mindenképen dicséretes vállalkozásával (Griechische und römische Portraits), újabban igyekszik ugyan a bajon segíteni, de a kívánt czél elérésétől még nagy idő választ el. És ha majd az anyag teljesen együtt lesz, akkor is számos részletkérdést kell előbb alapos tanulmány tárgyává tenni s csak azután foghat valaki hozzá, hogy a római portraitk időrendi sorozatát összeállítva, a művészi fejlődés megbízható képét adja. Bernoulli munkája,[3] mely egyetlen kisérlet e nemben, korántsem öleli fel az egész anyagot s felfogása, módszere már nagyrészt elavult. Sehol annyi szeszély és külsőség, annyi önkény és ingatagság nem vette be magát a társadalomba, mint Rómában a késői császárok idején. S ez a művészeten erősen megérzik. Csak figyelemmel kell kisérni a szüntelen átalakulá sokat ruházatban, hajviseletben, a mintázás technikájában, a különböző mellképalakok alkalmazásában,[4] szemmel kell kisérni a belső tartalom és külső kifejezés összhangjának lassú bomlását és hanyatlását — s megfigyeléseink minden téren máris terjedelmes, fontos tanulmánynyá szélesednek ki.

Mindezekhez járul még, hogy az egyes képmások biztos megnevezése terén még csak a munka legelején vagyunk. A legtöbb elnevezés önkényes, megbízhatatlan. S minő nehéz az ilyen elterjedt téves elnevezéseket kiirtani! —

[1] Winter: Über griechische Porträtkunst; — Bernoulli: Griechische Ikonographie.

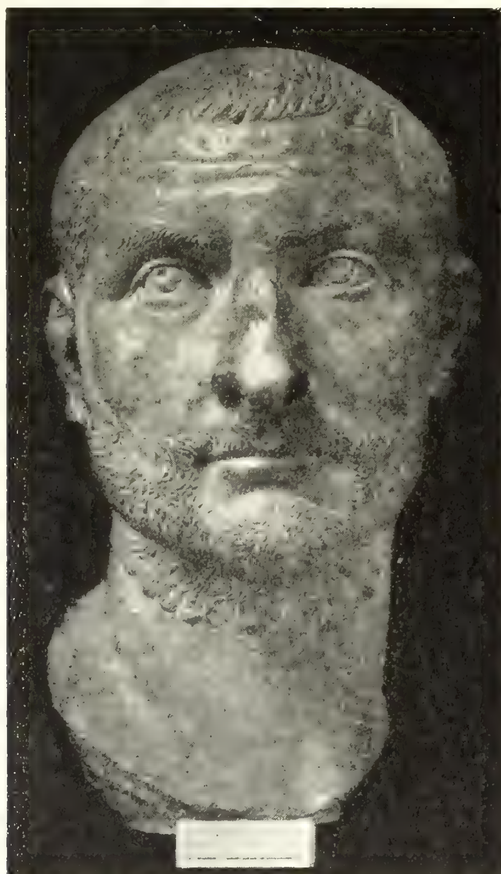
[2] Florenz, Museo archeologico Nr. 249. Katalog (Amelung) S. 257. — Arndt-Bruckmann: Griechische und römische Porträts T. 86—88. — Martha: L'art etrusque p. 375. — Corsen: Die Sprache der Etrusker I. S. 712. fr. §. 237. — Baumeister: Denkmäler. S. 512.

[3] Bernoulli: Römische Ikonographie.

[4] E tárgyról Bienkovszky újabban könyvet írt. Sajnos — lengyel nyelven lévén írva, — tartalma egyelőre hozzáférhetetlen. (Csakúgy mint a mikor magyarul irunk! A szerk.)

A megbízható elnevezés munkáját persze igen nehézzé teszi, hogy egyetlen támaszaink törekvéseinkben: a gemmák s az egykorú pénzek bizony csak nagyjából és fölületes vonásokban őrzik meg az ábrázolt személy képmását. S hányszor látunk egész jelentős eltéréseket az ugyanazon császár arczképét viselő pénzek között! Ilyenkor aztán tág tere nyilik a képzelődésnek.

Mi ezen a helyen csak két császárportraitra akarjuk fölhívni a figyel-

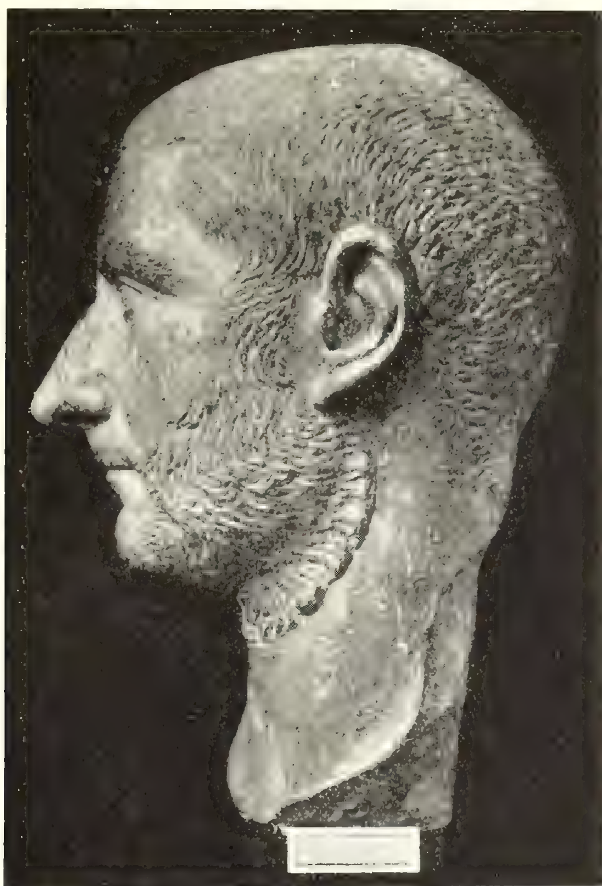

1. RÓMAI FEJ A JACOBSEN GYŰJTEMÉNYBEN.
Arndt-Bruckmann 51. sz. szerint.

met, melyeknek az eddigi elnevezése teljesen tarthatatlan. Mind a kettő a késői római művészet alkotása s kiváló, lebilincselő tulajdonságainál fogva egyik sem nyujt örömet a szemlélőnek. Hatásuk inkább visszataszító, kellemetlen, mint vonzó. Hanyatló birodalom elgyöngült emberei, a kikből a friss tetterő kiveszett. Férfias elszántságot, messzesugárzó értelmességet hiába keresünk vonásaikban. Annak a császári kornak a művészi termékei ezek, melyben a művész stilisztikus érzéke kihal s helyette az udvari divat és viselet önkénye viszi a

főszerepet. Szomorún látjuk rajtuk mint hervadnak el egymásután a görög művészet legszebb, legnemesebb hagyományai s miként gyengül egyre az erőteljes, büszke római faj.

Az egyik portrait csontos, sovány arczú férfit ábrázol * (1. és 2. ábrák). Haja, szakálla kurta és gondozatlan. A tekintet, lelki szelídség, békés természet kifejezője : minden mélyebb értelmiség, szellemi kiválóság nélkül. Az arczél határozott,

2. RÓMAI FEJ A JACOBSEN GYŰJTEMÉNYBEN.
Arndt-Bruckmann 52. sz. szerint.

nagy vonalai merészségükkel elszántságot, erős akaratot és szigort jeleznek, mely makacssággá fajulhat, ha tartósan ingerlik. A szemcsillagot vájt gödör érezteti, melyet bekarczolt gyűrű övez körül. A szemöldök : csupa apró, kuszán bekarczolt vonal. Ezek a technikai sajátságok és a rövid szakáll, mely csak az

* Glyptothek Ny Carlsberg Nr. 583. — Arndt-Bruckmann : T. 51—52. Bernoulli : Röm. Ikonographie III. 3. S. 188.

Antoninusokat követő időben válik ismét divattá, világosan jelzik, hogy ez a portrait csakis a harmadik század második felében keletkezhetett. A Jacobsen-gyűjtemény tárgymutatója szerint az ábrázolt férfi: Florianus, Tacitus császár fivére. Ez az elnevezés azonban feltétlenül téves. Florianus, a mint vonásait a

3. RÓMAI CSÁSZÁR FEJE SZEMKÖZT.
Arndt-Bruckmann 84. sz. szerint.

pénzekről ismerjük,* közönséges, parasztos, nyers egyéniség; feje nagy és egyenletesen, szabályosan kerek; arcza telt, húsos; nyaka széles, izmos. Az egész arcz alapvonala előre tör. A magas, merőlegesen aláereszkedő homlokkal szem-

* Bernoulli: R. I. III. 3. Münztafel VI. 16.

ben az orr feltünően rövid. Csupa olyan vonás, mely a mi képmásunkra nem talál. A haj körvonala is egészen más a szobron, mint a Florianus-pénzeken. Az egykorú pénzekkel való összehasonlítás alapján tehát el kell vetnünk a Florianus-elnevezést. De ugyanezen az alapon más, találó, megnyugtató nevet

4. RÓMAI CSÁSZÁR FEJE OLDALNÉZETBEN.
Arndt-Bruckmann 85. sz. szerint.

adhatunk a Jacobsen-gyűjtemény portraitjának. Marcus Aurelius Probus arczéle, koponyaalkata a pénzeken * vonásról-vonásra megegyezik a mi képmásunkkal.

* Bernoulli: R. I. III. 3. Münztaf. VI. 17. — Imhof-Blumer: Porträtköpfe auf römische Münzen T. IV. 103.

A fej alakja mind a kettőn előkelőbb, nemesebb ; hátul szabálytalan íveléssel kidomborodik s azután hirtelen eséssel fut be a nyakszirt vonalába. Az arcz itt is, ott is egyformán csontos, sovány. A nyak hosszú és vékony. Sokkal jogosabban tarthatjuk tehát ezt a szobrot Marcus Aurelius Probus képmásának (272—283.). A békés, de szigorú arczkifejezés jól illik M. A. Probus természetéhez, a mint azt tetteiből ismerjük. Békés törekvései révén jelentős érdemeket szerzett. A földmívelés felvirágoztatására nagy gondot fordított ; Germaniában és Pannóniában istápolta a bortermelést. Katonái között szigorú rendet tartott s hasznos munkára szoktatta őket. Rendesen Aurelianussal szokták összehasonlítani ; Probus azonban korántsem volt oly akaratos, kemény ; a senatus az ő uralma alatt még nem volt árnyékbeli hatalom. — A kép tehát, a mit a történelem nyujt, csak igazolja és megerősíti az eredményt, melyre jutottunk.

Művészileg és emberileg még jelentéktelenebb a másik képmás, mely a IV. század művészi sivárságáról, hanyatlásáról tesz tanúságot.[1] A valóban művészi alakítást és mintázást a keleti pompázás ékességei, külső, nyers hatásokra való törekvés váltják fel. Technikai erőszakolt fogások : a régi egyszerűség és erő helyett. Az egykori fény elveszett, csak a józanság maradt meg, mely immár csak silány, merev, élet nélkül való művészi formákban nyilatkozhatik meg. A homlokba fésült hajfürtöket gyöngyfüzérbe foglalt, drágakövekből álló hajék övezi. A szemcsillagok gödre kihívón és szervetlenül bontja meg az arcz nyugalmát. A beretvált arcz idomai puhák, ellágyultak, petyhüdtek. Ez a puhaság itt nem művészi stylus, hanem a hanyatlás, az elerőtlenedés jele. Az aczélos jellemek, a bátor, elszánt férfiak kivesztek s maradtak a hiú szenvelgők, a pompázó puhányok. A férfieszmény, az erő, a bátorság ihlete nevelte nagyra a görög művészetet ; ennek a kiveszése vitte lejtőre a római művészetet. — Régebben Nagy Constantinussal akarták azonosítani a leírtuk képmást, de ez a föltevés már talajt vesztett. A hajék alakja sokkal jobban illik a nagy császár valamelyik utódjához. Arndt és Bernoulli I. Valentinianusra gondoltak.[2] Föltevésüket azonban maguk a pénzek, melyekre hivatkoznak, döntik meg. A magas homlok, az ajk mellett elhúzódó, jellemző, erőteljes vonás Valentinianus pénzein teljesen hiányzik. Ott nincs egyetlen élesebb vonal : az egész arcz határozatlan és puha. A haj pedig mélyen elfödi a homlokot. Ez mind épen ellentéte annak, a mit mi a szobrunkon látunk. Az arczélek vonalának hasonlósága csak első pillanatra meglepő. Nem szabad felednünk, hogy a szobron az orr kiegészítés műve. Sokkal meggyőzőbb az egyezés, ha képmásunkat II. Constantinus képével[3] vetjük össze az egykorú pénzeken. Itt magasabb a homlok s az ajk mellett levő jellemzetes aláfutó vonás sem hiányzik. És még valamit! Valentinianus fején a fül sajátságosan magasan fekszik, úgy, hogy felső felével a hajék egy részét elfödi. Egészen más a fül fekvése a szobron és II. Constantinus pénzein. Ez kicsinyes megfigyelés, de kétes esetekben döntő fontos-

[1] Firenze, Museo Archæologico Nr. 102. — Arndt, Bruckmann T. 84—85. — Amelung-Führer Nr. 75. — Bernoulli: R. I. II. 3. S. 219. und 252. T. LI.

[2] Bernoulli: R. I. II. 3. Münztaf. 11., 12.

[3] Bernoulli: R I. III. 3. Münztafel IX. 4.

ságú. A mit II. Constantinusról a történelem mond: megfelel annak, a mit szobrunkról leolvashatunk. Különösen kegyelte a barbárokat, a frankokat fölvette seregébe; az ő idejében kezdenek a germánok jelentősebb teret foglalni a római hivatalokban. S ez a nagy tisztelet és vonzódás a friss erő, a nyers férfiasság hatalmas képviselői irányában nem épen az olyan puha, hanyatló emberek tulajdonsága, mint a minőnek szobrunk II. Constantinust mutatja? II. Constantinus portraitja művészileg a legszomorúbb, lepsiralmasabb hanyatlás jele.[1] Már csak kevés választja el attól a teljes tehetetlenségtől, melyet Theodosius (Barletto) szobrán[2] látunk. A friss, eleven erő itt merev pózzá változott. A művészi felfogás nyers köznapisága, az alakító erő teljes elapadása fájdalmas látvány mindazoknak, a kik a görög művészet egykori magasságait látták.

München, 1905 november havában. *Dr. Hekler Antal.*

RÉGIBB VASKORI EMLÉKEK MUNKÁCS KÖRNYÉKÉN.

Első közlemény.

Az «Arch. Ért.» XXI. kötetében[3] 1901. évben közöltem számos ábra kiséretében a Munkács környékén a régibb vaskorból napfényre hozott emlékekről szóló értekezésemet; mivel pedig azóta ismét szerencsés valék újabb ily emlékeket s egész telepeket felkutatni s feltárni, nem tartom fölöslegesnek azokat itt az előbbiek némi kiegészítéseül előadni; megjegyezvén, hogy mivel az itt lelt házi szerek és fegyverzeti tárgyak kizárólag vasból készültek, az ékszerek pedig bronzból is, de vasból való fibulák, kapcsok is előfordulnak, az őstelepek korát a Krisztus előtti évezredbe lehet helyeznünk s a keltáknak tulajdonítani, kik ez időben hazánk területén roppant nagy számban voltak elhelyezve s itt nemcsak vadászatból és halászatból éltek, hanem földmívelésből is, miről a száznál több itteni trachitból szépen faragott kerekalakú és négyszögű őrlőkövek tesznek tanúságot; valamint az ezüstből készült vastag lovasérmek arról, hogy közöttök és a távol nyugatbeliekkel a kereskedés már nem cserélés, hanem pénzértékkel is eszközöltetett. Hogy pedig e népség, mely a kényelmet és fényűzést kedvelte, igen távoli vidékbeliekkel, sőt az északi tengermellékiekkel is érintkezésben állott, mutatja az, hogy borostyánt, üveggyöngyöket s grafitot szerzett és itteni laktában, mely úgy látszik, nem átmenetileg, hanem hosszabb ideig tartott, iparszerűleg használt. Az is bizonyos, hogy a lovácskai és gallishegyi őstelepeken s környékén az itt tanyázott nép között voltak ügyes iparosok, réz- és vasöntők, kik magok készíték vasból és rézből szükséges szerszámaikat és ékszereiket, valamint az itteni

[1] Wickhoff (Wiener Genesis) és Riegl (Spätrömische Kunstindustrie), a kik eszmekeltő, éleselméjű fejtegetéseikben ezt a kort mint egészen új művészi felfogás és fejlődés nagy jelentőségű hajnalát köszöntik — föltétlenül elfogultan, tévesen itéltek. Ervelésük gyengeségét, eredményeik fonákságát a közel jövőben nagyobb összefüggésben fogom kimutatni.

[2] Bernoulli: R. I. T. LVI. S. 254

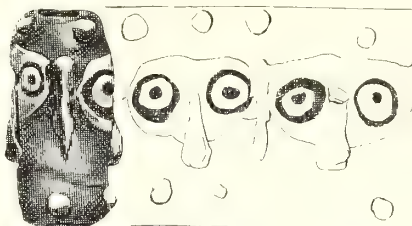
[3] «Arch. Értesítő». XXI. k. 138—146. és 198—220. l.

trachitból őrlőköveiket, mit az itt újólag talált öntőminták, vasból készített kisebb-nagyobb kalapácsok, pörölyök és kőtörésre használt súlyos ékek, vésők igazolnak. Jellemzetes az, hogy tűzhelyeiknél sem bronzból, vagy illetve rézből, sem vasból trébelt üstöt, bográcsot vagy más főzőedényt nem találtam, hanem kizárólag csak agyagból készülteket, oly módon, hogy a közönséges házi használatra szolgált szilkék, fazekak, bögrék, tálak s csészék agyagból valók voltak, míg a tűzhely felett csüngő lánczra alkalmazott nagyobb *bográcsok* grafitos agyagból készültek, melyeknek nyakára fél czentiméternyi vastag vasráfot erősítettek s arra megfelelő kallantyút illesztettek, melynél fogva a tűzfeletti lánczra függesztettek. Egy ily bográcslánczteljes épségben s több szakadozott darabokban került gyűjteményembe; valamint a grafitos tágas edényekből számtalan töredék, melyeknek több darabjai függélyes és vízszintes bemélyített vonalakkal ékíttettek. Érdekes és ritka a maga nemében az egy tanyahelyen kiásott, trachitból kifaragott *kőmozsár* is, mely külsőleg szabálytalan hossznégyzetű tömbből áll, 31 cméter magas és 26 cm. széles és harminc kilogramm nehéz; belső síma ürege 21 cm. mély és 11 cm. átméretű, míg oldalainak vastagsága 4—6 cméternyi; hogy ezt bőven használták, mutatja az, högy egyik oldala két centiméternyire elkoptatott. Vajjon gabonaőrlésre, zúzásra használták-e, mint a délafrikai ovambók még most is, alig tehető fel, tekintetbe véve, hogy a telepeken rendes kézi őrlőkövek párosával bőven találtatnak.

Hogy a rézművesek az ékszerek gyártásához szükséges ily érczet magok olvasztották fel, mutatja az itt kiásott grafitból való *olvasztótégely*, mely 925 gramm nehéz, köralakú, 6 cm. magas és 13 cm. átméretű; alja lapos, sima; felső részén van egy 8 cm. átmérőjű és 3 cm. mélységű félgömbü üreg, mely az ércz befogadására szolgált; külső pereme érdes s a tűz hevétől jól átégetett; a gömbölyű üreg belsejében és külső részein helyenkint még most is meglátszik a zöld patinává vált érczolvadék maradéka. Az újonnan előkerült *öntőminta* pedig sárgás homokkőből való, kerülékes alakú, 12 cm. hosszú, 9 cm. széles és 3 cm. vastag; egyik lapja sima, az alsó pedig érdes, domborús; sima lapján az öntőmintán körbe kimetszve van öt két centiméternyi átmérőjű gyűrű vagy lánczszemkarika, melyek közül három reczés; a legfelső széléről lefelé nyúlik egy 1 cm. széles és fél cm. mély bevágás az ércz beeresztésére. A mintakő súlya 400 gramm. Az előbb közöltem öntőminták grafitból vannak alakítva. (L. Arch. Ért. XXI. k. 206. l.)

Mielőtt az egyes tanyahelyeken előtünt tárgyakat leírnám, nem lesz érdektelen itt a gyűjtött ékszerekről némi közlést tenni. Míg a bronzkori emberek, valószinűen a férfiak úgy, mint a nők, bronzból öntött különféle alakú, vékonyabb-vastagabb tömör s nyilt végű karpereczeket viseltek, melyek roppant nagy számmal s tömegesen is találtatnak, addig a kelták már csontból, sőt az ily hajló csontpántra felfűzött üveggyöngyös karkötőket is használtak ékszerül. Egy ily példány került gyűjteményembe innen, melynek készítéshelye valószínűen valahol távol az északi tenger vidékén keresendő. A feketeszínű csontkeretből fenmaradt hét centiméternyi darab, az egésznek körülbelül egy harmadrésze; a pánt 8 milliméter széles és 6 mm. vastag, egyik lapja domború

a másik lapos s részint azon felfűzve, részint attól már elváltan feküdtek következő gyöngyszemek: *A)* Egy *emberi arczokat mutató* terjedelmes s hengeralakú üveggyöngy (1. ábra), mely 4 cm. hosszú és 2 cm. átméretű, alapszíne sötétzöld, 10—11 milliméternyi fűzőlyukkal; külső hengeres részén kétfelől két fehér színű, álarczszerű emberi ábrázat van illesztve lecsüngő hajtincsféle csepekkel, orra hosszan lefelé konyul és a két szeme sötétzöld színnel van körvonalozva, közepén kiálló ponttal. Azonfelül a henger felső végén négy-négy fehér üvegcsep díszítéseül szolgál. *B)* Két hasonló alaku, de kisebb sötétzöld színű üveghenger, mely 2 cm. hosszú és ugyanoly átméretű; oldalain három-három fehér korongon kékszínű pettyek; belső fűzőlyuka 1 cm.-nyi. *C)* Két darab kékszínű üveggyöngy, átmérete 1½ cm-nyi és 8 mm-nyi vastagságú, lyuka 1 cm-nyi. A kékszínű külsején három fehér korongon kék pontok vannak. *D)* Egy tompított dinnyealakú, kékszínű hornyolt üveggyöngy; magassága 1 cm., átmérete 2 cm.; az átfűzésre való lyuka 7 milliméternyi. *E)* A *C)* alatti gyöngyökhöz hasonló, de valamivel kisebb, tudniillik 8 mm. magas és 1½ cm. átméretű, lapított gömbű, kékszínű gyöngy három fehér petytyel és kék ponttal a közepén. *F)* Egy 1½ cm. átméretű, 7 mm. magasságú fekete üveggyöngy, közepén 2 mm. széles fehér sávval; fűzőlyuka 2 milliméternyi. Ott találtatott még egy 11 mm. magas és 9 mm. átméretű, szennyes, sárgapiros *borostyánból* készült hengeralakú gyöngy, 6 mm-nyi lyukkal; végre egy 3½ cm. hosszú, 2¼ cm. széles és 1⅔ cm-nyi dombhátú *cyprea* nevű kagyló, melyet, mint a végein látható 3 milliméteres koptatott kivájás mutatja, szintén felfűzve hordtak ékszerül, mi különben nemcsak a keltáknál, hanem már a kőkorbeli népnél is divatban volt. Ily cypreák más helyen is találtattak e tájbeli őstelepeken.

1. ábra.

Egy másik tanyahelyen előkerült egy különös vegyületű fémből készült *karperecz*, mely a kiszedésnél nagyon töredezett s abból alig két centiméternyi darab maradt meg; ez fél cm. vastag s halvány kékeszöld színű; felületén sárgás porladozó réteg nyomai vannak s azon csigavonalú díszletek domborulnak.

2. ábra

Ismét más lakhelyen találtam többi között egy vaslemezből készült horgos csüngőt (2. ábra), mely 11 cm. hosszú, felülről lefelé keskenyedik akkép, hogy tetején 3 cm. átméretű félkörű lapja után egy 1 cm-nyi nyakféle bevájás s ez alatt 2 cm-nyi váll következik s így a lemez lefelé fél centiméterig keskenyedvén, itt a vége egy 1 cm-nyi gömbös horoggá válik. Felső félkörű lapján lóg egy 1 cm-nyi sodronyos lánczszem, melynélfogva felfüggeszthető volt.

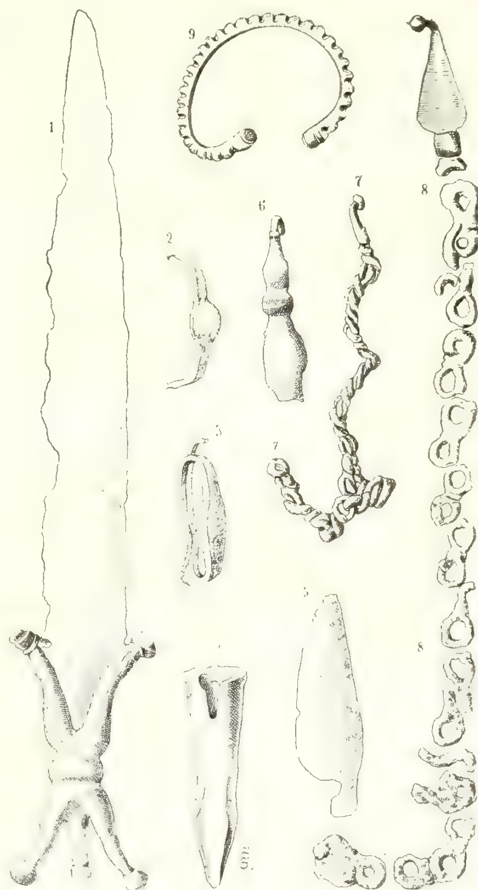
míg a lemez felül körben pontokkal s lefelé cikk-cakkos, keresztező, bevert vonalakkal ékített.

Itt is fordult elő egy fekete csontból készült karpereczféle pánt, melyből, szerfelett törékeny lévén, csupán egy 4 cm-nyi hajlított darabka maradt meg. Úgyszintén volt itt egy darab ezüstféléből való *szijvégpánt*, vagy valamely kapocsnak külső pántja, mely 6 cm. hosszú, 1 cm. széles és 1 mm. vastagságú lemezből áll, oly módon, hogy felső vége hegyes és befelé hajlított, míg alsó vége lapátszerű 2½ cm. széles ívet képez. Külső oldalán három sáv s a közepén X keresztező vonal szolgált díszítésül ; a másik oldalán pedig látszik két szög, mely egy vasrugóféle lemezt tartott, melynek rozsdás töredékei látszanak. Színe feketés s csupán a levakart helyen fényes.

Ismét más helyen találtatott egy bronzból készült csatnak fele része ; ez 5 cm. terjedelmű négyszögű lemezből áll, melynek külső lapja igen díszesen s valóban remekül van akkép kidíszítve. hogy vékony, reczés sodronyzsinór képezi rajta a keretet, a közepén pedig ily kettős keretben egy négylevelű virág (rozette) áll, körülrakva apró mákszerű pontokkal, míg a középső keretet tizennégy helyen 7 milliméternyi kis körök környezik, melyek a csat négy sarkán is kiállanak. A gyönyörű művet, mely a mostani iparosoknak is dicséretére válnék, szép zöld patina lepte el.

A házi és gazdasági szükségletek eszközlésére műszerek számos példányban kerültek ismét elé, úgy a kézi őrlőkövek is, részint párosan, részint egyes darabokban, itt-ott töredezett állapotban is ; kések, ollók, bőrvágó dikicsek és *kalapácsok* szintén. Feltűnőnek találom azt, hogy mennyiben az akkori itteni telepesek a maiakhoz hasonló kalapácsokat már használtak, sőt magok készítettek ; miért mégis még folyvást ragaszkodtak a bronzkorból fenmaradt *tokos vésőalakú* hasító és vágó szerszámokhoz, melyeket fejsze s bárd gyanánt is használtak, holott a nyélre illesztett lyukas fejszeféle eszközöket könnyebben és czélszerűbben használhattak volna s az ehhez való műszaki eszmét már az említett kalapácsok elegendőleg nyujthatták nekik. Különben ők a fahasításhoz és kőtöréshez s bizonyára a trachitból való őrlőkövek faragásához is súlyos vasékeket használtak, melyekből több példány fenmaradt. A vadászathoz s védelemhez szükséges fegyverzetből négy előbbi közleményem óta több érdekes példány került napfényre ; nehány kétélű egyenes kard, számos harczi sarló, illetve kasza, kés, lándsa, kisebbszerű, hengeralakú, hegyes lándsakúpok s egyéb ily szerek. Mégis külön említést érdemel egy *vastőr*, helyesebben *gyilok* (3. ábra 1. sz.), melynek egész hossza 20 centiméter, ebből esik a 2½ cm. átméretű hengeres s a végén gombbal ellátott markolására 13 cm., a többi pedig a végéről *kinyúló kettős, szárnyas, nyilalakú, hegyes szúrójára*, mely két cm. széles a fogantyúnál. Súlya 400 gramm. Keramikai műveikből több kisebb-nagyobb agyagedény, tömérdek különféle sima és díszített cserép és számos vékonyabb-vastagabb falú grafitos öblöny, melyek azonban csak töredezett állapotban, némelyike vasráffal megerősítve került elé s egyáltalában nem oly finomak, nem oly szorgalommal és izlésesen kidolgozottak, minők az előbbi bronzkorból fenmaradtak s melyekből kétszáznál több szebbnél-szebb alakban került gyüjteményembe s így az összehasonlításra elegendő adatokat szolgálnak.

Ezek után felsorolom immár a kelta őstelep, illetve *Lovácska* és *Gallishegy* meredek lejtőinek különböző helyein, egyes volt tanyahelyeken újabban felásatott tárgyakat következőleg: *A Gallishegy* északnyugati lejtőjén mélyen a földben találtatott: *egy kétélű vaskard*, mely a rozsdától annyira át volt hatva, hogy csupán késemmel töredezetten szedhettem fel; ez 92 cm. hosszú és 5 cm. széles; vékony markolatnyúlványa 4½ cm. hosszú és 1 cm. vastagságú. Súlya 825 gramm. Színe egészen barnarozsdás s e miatt még hüvelyének minősége sem állapítható meg. Ennek közelében feküdt egy másik hasonló *kétélű egyenes vaskard*, mely valamivel épebb; ez 66 cm. hosszú s 4½ cm. széles, töredezett markolatnyúlványa 8 cm. hosszú, 1—3 cm. széles és 1 cm. vastagságú; markolatának volt borítéka meg nem állapítható, mert a rozsdától teljesen áthatott. Súlya 575 gramm: vége, úgy látszik, hogy csonka. E mellett feküdt egy *tűzütő aczél*, mely 7 cm. hosszú s végén 2 cm-nyire befelé kunkorodik, közepe pedig 1¼ cm.-nyire kidomborodik; vastagsága fél cm-nyi. Egy feketés színű *agyagöblöny*, 14 cm. magas, pereme kihajlik 1½ cm.-nyire, szája 8 cm. s hasa 18 cm. átméretű; 8½ cm. átmérőjű fenekén van egy 4 cm.-nyi s körkörös vonalakkal díszített korong kimélyítve. Nyakán vonul 1 cm.-nyi széles sáv, míg a hasán két párhuzamos körvonal. A fazekas két darabból illeszté össze ez edényt, mint a közepén meglátszik. — Egy kis barna csésze gömbölyű fenékkel, fenekén szintén van egy korong bemélyítve s nyakát és öblét félkörű vonalak és pontok díszítik, mely pontok fehér színűek. Egy más csonka, sárgásszínű gömbölyű agyagedény, körvonalakkal ékített; egy szennyesbarna töredezett bögre; füle 8 cm. hosszú s hengeres ívezetű. Egy 16 cm. hosszú, 1½ cm. vastag, közepén 3¼ cm. széles s végei felé keskenyedő, s így háromszögalakú barnás quarczit-féle *fenőkő*. Egy 5 cm. hosszú, 2½—3½ cm. széles *kovakő darab*, melyet tűzgerjesztésnél használtak, mint a rajta levő ütések nyomai mutatják. Egy 34 cm. hosszú, 4 cm. széles, 1—2 cm. vastag *vasráf*, melynek súlya 475 gramm. Egy 5½ cm. hosszú, 8 mm. vastag hegyes szög; egy másik 5 cm. hosszú, 1 cm. széles vastag fejjel és egy 7 cm. hosszú

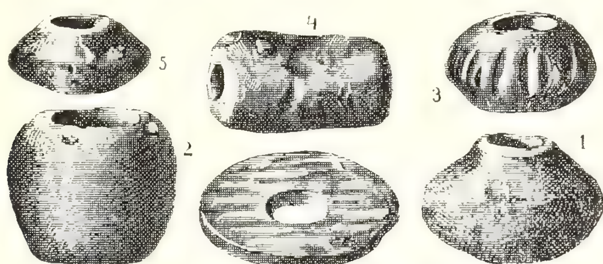
3. ábra.

horogszeg, melynek t. i. egyik vége derékszögben felhajtott. Egy 6 cm. hosszú, hegyes végű szög, melynek feje 2½ cm-nyire laposan kitágul. Egy 10¼ cm. hosszú, 2½ cm. széles és 1 cm. vastag markolatféle lapos vas, melynek végei 3 és 4 cm-nyire háromszögűleg tágulnak s egyikén 1 cm-nyi lyuk vonul át. Súlya 100 gramm. Egy 3 cm. átméretű vaskarika; egy 10 cm. hosszú, fél cm. vastagságú, középen behajlított vasdarab; különféle rozsdaette vasdarabkák. Itt feküdt ama bizonytalan fémű s málladozott *karperecz* is, melyet föntebb leírtam. Az égetett talajú tanyahely környékén találtatott még egy fehéres fövénynyel vegyített agyagból készített *durva fazék*, mely 15 cm. magas és öble 14 cm. vastag; benne volt egy kovaszilánk. Egy másik hasonlóul durva *füles csupor*, 8½ cm. magas, feneke sima és 7 cm. átméretű. Szine sárgás, helyenkint a tűztől megfeketített és egy 8 cm. hosszú, 3½ cm. széles és 2 cm. vastag szürkevereses palából idomított *fenőkő*, a használattól simított. Egy 4 cm. átméretű *vaskarika*, melynek kerete hengeres és 8 mm. vastag; egy 10½ cm. hosszú, 1 cm. széles és 2 mm. vastag, végei felé keskenyedő vaspánt; egy 7½ cm. hosszú, 1 cm. vastagságú *szemes szeg*, t. i. melynek felső vége lyukas; egy sárgás homokkőből alakított, 21 cm. hosszú, 3—6 cm. széles és 3 cm. vastag *fenőkő*, súlya 750 gramm. Egy másik hasonló 18 cm. hosszú, 4 cm. széles és 850 grammot nyom. Egy tompított gömbalakú, 3 cm. hosszú és 2½ cm. vastag, szennyes sárgás szinű, lyukas *orsógomb*. Egy 17×30 cm. terjedelmű, 6—7 cm. vastagságú *homokkőlap*, mely simításra használtatott.

A *Lovácska-hegy* északi oldalán, 60 cm. mélyen feltűnt, égvényes volt lakóhelyen találtattak a következő tárgyak: 1. Egy végein csonka *olló*, mely 18 cm. hosszú; hengeres, hajlított fogója 9½ cm. hosszú és fél cm. vastagságú, pengéje 2 cm. széles. Alakja hasonlít a mi mostani juhnyíróollóinkhoz s még most is mozgatható. Súlya 75 gramm. 2. Egy hosszúkás *szárnyas ásó*, hossza 23 cm.; szárnyas tokja 3½—5 cm. széles és 9 cm. hosszú, pengéje 4 cm. széles. Súlya 325 gramm. 3. Egy harczi *sarló*nak alsó, 14½ cm. hosszú töredéke; fogantyúja végén van egy peczek és fél cm-nyi lyuk, a rúdhoz való megerősítés végett. 4. Egy 50 gramm súlyú, 6 cm. magas, fent 2 cm. átméretű vashengerke, töltsérszerű; aljáról kinyúlik egy 8 cm. hosszú, szögszerű, hajlított hegyes szár (3. ábra 17.). 5. Egy 550 gramm nehéz, tömör vashengerke, mely 10 cm. hosszú és 2½—3½ cm. átméretű s valószínűen üllőül használhatták (3. ábra 12.). 6. Egy 33 cm. hosszú, 7—10 cm. széles és 3—6 cm. vastag *fenőkő*, sárgás, finom homokkőzetből, melynek egyik oldala a használattól elkoptatott. Súlya 2750 gramm. 7. Egy 4½ cm. átméretű, 75 grammos gömbölyített *parittyakő*. 8. Egy 3½ cm. hosszú, 2 cm. átméretű *agyagcső* (4. ábra 4.), 1 cm-nyi lyukkal. 9. Egy 4 kerek idomú szemből álló *láncz*töredék. Súlya 20 gr. 10. Egy 9 cm. hosszú, 1½—2 □ cm.-nyi tokos homorú *véső*, melynek éle félkörű, íves, 5 cm-nyi. 11. Egy 12 cm. hosszú *hegyes tokvég*, felső köpűje 3 cm. átméretű. Súlya 150 gramm. Az e tájon sűrűn előforduló ily hegyes, tokos vashengereket én nem tudom, helyesen-e, elneveztem tokvégnek, azért, mert ilyen egy sírban a tetem mellett egy elkorhadt rúd végén találtatott, míg a másik végét a lándsacsúcs foglalta volt el. A német turisták ily hegyes végű botjaikat czélba is hajítják; az 1903. évi berlini negyedik szövetkezési

ünnepélyükön ők ily módon külön mutatványokat is produkáltak, melyeket az «Illustrirte Zeitung» ábrákban is közölt. Annyi bizonyos, hogy ily tokvégek a beregmegyei kelta telepeken sűrűn fordulnak elő s gyűjteményemben is egész sorozatok láthatók.

Találtatott továbbá itt 12. egy *késpengének* alsó fogantyús töredéke, hajlított markolattal, mely csak 4 cm. hosszú, míg a penge 2½ cm. széles. 13. Egy *harczi sarló* vagy kasza, átmérője 28 cm., fogantyúján 2 cm-nyi peczekje van s a penge itt 2½ cm. széles. Súlya 175 gramm. 14. Egy 3 kilogramm súlyú *nyers vastömb*, lapított czipó alakú; alsó lapja 15 cm. átméretű s érdes, 3—4 cm. vastag s kissé domború; helyenkint durva homokkal borított, mintha homokos üregben öntötték volna az érczolvasztásnál. 15. Egy iszapolt agyagból készült edénynek felső része, pereméje 18 cm. átméretű, 4 cm. széles; színe szennyes barna. 16. Egy 7½ cm. hosszú, 4 cm. széles és 2 mm. vastag-

4. ábra.

ságú *vaslemcz*, melyen két lyuk van átverve. 17. Egy *alsó őrlőnek* fele része, e trachitkőlap 28×31 cm. terjedelmű és 3—7 cm. vastagságú, felső oldala a használattól sima s elkoptatott. 18. Három agyagedénynek, fazéknak, öblönynek töredékei. Az egyik 11 cm. magas s fél dinnye alakú: nyaka alatt két 2 cm-nyi csücske van; a többiek is ilyenek s színük téglavörös. 19. Ismét került elő egy 15 cm. hosszú, 250 gramm súlyú hegyes *tokvég*; köpűje 3½ cm. átméretű. 20—28. A czikk elején leírt üveggyöngyös karperecz, borostyán és cyprea-kagyló. 29. Egy 18 cm. hosszú egyélű *vaskés* (3. ábra 9.), keskeny, nyúlványos nyele 6 cm. hosszú, itt a pengéje 2½ cm. széles s így keskenyedik fél centiméterig. 30. Egy 13½ cm. hosszú, hegyes árféle *nyílhegy*, a nyélnél 8 mm. vastagságú s így a végeig keskenyedik. 31. Egy másik ily négyélű hegyes *vas nyílcsúcs*, súlya 50 gramm. 32. Egy 7½ cm. hosszú s 1 cm. széles *késpenge* (3. ábra 10.), árszerű nyéllel, mely famarkolatba lehetett illesztve. 33. Egy 250 gramm súlyú, lapított gömbű, trachitból idomított *parittyakő*. 34. Egy tűzgerjesztő, 3½ cm. terjedelmű kovakő. 35. Egy 3½ cm. átméretű gömbölyű parittyakő, a tűztől egészen feketített.

A felkutatott tanya környékén találtatott még egy 600 gramm súlyú vas *harczi sarló*, mely jatagánszerűleg kihajlik; hossza 42 cm.; kiálló peczekkel ellátott fogantyúja 7 cm. hosszú; ezen megvan még a 4½ cm-nyi vágott karika is, mellyel a nyélhez erősítve volt; közelében feküdt egy másik ily 40 cm. hosszú harczi sarló, mely a közepén 5½ cm. széles; valamint egy vas

lándsacsúcs, mely 18 cm. hosszú, hengeres tokja 7 cm-nyi s alul 2 cm. átméretű, pengéje kétélű, alul 3 és csonka végénél 2 cm. széles. Valamivel tovább egy 200 gramm súlyú *vaslánczocska*, csomóba megrozsdásodva, oly alakú, minőt a Latèneokorban kardkötőül használtak ; áll több 3½ cm. hosszú s háromrétbe csavart s egymásba helyezett szemekből, melyek 4 mm. vastag sodronyból készültek s legnagyobb szélességök 1 cm-nyi, de a vége csak fél cm. vastagságú s azon van egy fél cm-nyi dudorral ellátott 1 cm-nyi horga ; viszont a túlsó végén van egy 2—3 cm-nyi csavart gyűrűje. Egész hossza, ha kinyujtatnék, lenne 55 cm. Helyenkint 2 cm-nyi rozsdadudorok lepték el, melyek a rászáradt és ragadt fa- vagy bőrkorhányból származhatnak. Egy 6 cm. átmérőjű *vágott vaskarika*, melynek t. i. egyik része egyenes ; ez csat lehetett, magassága 5 cm. s kerete köröskörül fél cm-nyi gömbökkel díszített.

E hegylejtőn, északkelet felőli oldalán, majdnem a felső részén, egy új *kelta tanyahely* felásatván, abból a feljegyzett sorok szerint következő tárgyak kerültek elé : egy trachitból tompa négyzetre faragott 30×34 cm. terjedelmű és 7—8 cm. vastag *kézi őrlőkő*, melynek a mozgatás végett két oldalán bevájt vonala van, úgyszintén a belső lapján is egy vízszintes, melyen keresztül felülről a szokásos maghintő 3 cm. átméretü lyuk vonul át. Egy kiálló gombos füllel ellátott *agyagfazék*, töredezett állapotban ; egy szürke homokkőből való 4—5½ cm. átméretű, 120 gramm súlyú görely, mely fehéres agyaggal bevont ; egy trachitkőből faragott felső *őrlőkőlapnak* negyedrésze, 20 cm. terjedelmű és 4 cm. vastag, a szokásos bevájásokkal s lyukkal. Egy más, nagyon elkoptatott őrlőkőnek 27 cm. terjedelmű töredéke. Egy 32 cm. átméretű és 7 cm. vastagságú korongos őrlőkő, mely, mint látszik, egy négyszögűből lett átalakítva ; közepén levő függélyes lyuka 4 és belül 2½ cmnyi s azonfelül egy kisebb lyuka lévén, ez arra mutat, hogy hegyes vaspeczeken forgattatott. Találtattak különféle agyagedények töredékei s cserepei ; a többi közt egy *grafitos* edényé is, melynek 20 cm. átméretű és 1½ cm. vastag a feneke ; öble függélyes sűrű vonalakkal volt díszítve ; több 4, 5 és 6 cm. hosszú és 2 cm. vastag edényfül stb. Egy grafitos edény falából készült, 5 cm. átméretű s lyukkal ellátott *korong* (4. ábra) ; egy vonalakkal díszített grafitos edény töredékén a 3 centiméternyire kiálló párkánya alatt 7 cm. hosszú és 2 cm. széles vaspánt maradványa látszik. Egy barna színű görelyes palakőből való *fenőkő*, mely 18 cm. hosszú és 4 cm. vastag. Egy 2 cm. átméretű, fél cm. vastag *vaskorong*, egyik lapján apró peczekkel. Ismét egy 19½ cm. hosszú, 6 cm. széles és 4 cm. vastag palás *fenőkő*, mely mindkét oldalán annyira elkoptatott a használattól, hogy piskóta alakot nyert. Egy tompított négyzetű, 26×28 cm. terjedelmű és 6 cm. vastagságú felső *őrlőkő* a szokásos bevágásokkal és maghintő lyukkal. Súlya 8250 gramm. Egy *őrlőkőnek* alsó lapja, síma része a használattól homorúra koptatott, 30×49 cm. terjedelmű ; mellette oldalt feküdt a párja is, t. i. a felső lap, mely 31×39 cm. terjedelmű és 7 cm. vastag ; középső lyuka kívülről 4 s belülről 2 cm-nyi ; az oldalán levő ujjakra való vonalak 3 cm. szélesek és 5 cm. hosszúak ; e mellett volt egy alsó őrlőkőnek 26×34 cm. terjedelmű darabja ; úgy látszik, hogy népes család tartózkodott e tanyán, mely a lisztőrléssel bőven foglalkozhatott. Találtatott továbbá egy agyagból gyúrt és lángon helyenkint

feketére égetett, lapított gömbalakú nehezék (4. ábra 3.), mely 5 cm. átméretű és 3 cm. vastag; szélei reczések s közepén 2 cm-nyi lyuka van. A hamus rétegben lentebb voltak ismét különféle agyagedények cserepei s egy vastag grafitos edénynek töredékei. Egy 18 cm. hosszú, piskótaszerűleg elkoptatott fenő palakőből. Egy csizma vagy másnemű sarúra való *vaspatkónak* fele része (3. ábra 20., 21.), mely 9 cm. átméretű, közepén 17 mm. széles és 3 mm. vastag; a patkó élével lefelé lehetett a sarúhoz szögezve, mert a közepéről kiálló 1½ cm-nyi lyukas lap s a két véglyuk erre mutatnak. Találtattak továbbá: egy lapos *vésőpenge* vasból (3. ábra 8.), mely 9. cm hosszú és 3 cm. széles s fél cm. vastag; felső végén levő csonka csapja mutatja, hogy fanyélbe volt illesztve; súlya 75 gramm. Egy *vasüllő* (3. ábra 14.), mely ékalakú, 11 cm. magas és 4 cm. széles, lefelé 7 mm-ig keskenyedik; feje $3^1/_2 \times 4^1/_4$ cm-nyi s a használattól lapított; súlya 650 gramm. Itt volt a czikk elején felhozott két bronzcsat is; továbbá: egy *vaskés*, mely 26½ cm. hosszú, 1—2 cm. széles és 1 cm. vastag kinyúló s a végén 3 cm. koronggal ellátott hajlított nyele 8 cm. hosszú; a jatagánszerüleg görbített pengéje a nyélnél $3^2/_3$ cm. széles s így egy cm-ig keskenyedik. Súlya 200 gramm. 10 cm. hosszú és 6 cm. széles vaslemezke. Ismét egy a most leírt késhez hasonló, teljesen ép *hatalmas kés*, mely 35 cm. hosszú, ennek is vékony s görbített, 9½ cm. hosszú markolatnyúlványa 3 cm. átméretű koronggal van ellátva s itt az 1 cm. vastagságú háttal biró behajlott pengéje 4½ cm. széles és a végeig keskenyedik; súlya 325 gramm. Egy *tokos vasvéső*, vagy fejsze, mely 11 cm. magas, négyzetű tokja $2 \times 3^1/_2$ cm. terjedelmű s laposas éle 7 cm-nyire kiszélesedik; súlya 250 gramm. Egy 20½ cm. hosszú *vas lándsacsúcs;* köpűje 6¼ cm. hosszú, szája 18 mm. átméretű; kiálló bordája végig vonul s azon a közepén keskenyedő s ismét táguló 4 cm. széles kétélű szárnya vége felé hegyesedve kinyúlik; súlya 100 gr. Ismét feltüntek az omlott föld alatt számos különféle irlás és közönséges agyagú edénytöredékek; némileg épen került elé egy 6 cm. magas, gömbölyű fenekű s 8 mm. vastag falú, bütyökkel ellátott sárgás színű csuporka. Egy *őrlőkőnek* alsó lapja, mely 33×42 cm. terjedelmű, 4—7 cm. vastag s a közepén homorúan elkoptatott. Egy másik alsó kőnek kétfelé tört részei, ezek 25×44 cm. terjedelműek, 5 cm. vastagok; ismét egy más felső *őrlőkőnek* 13×20 cm-nyi töredéke; a közepén átvonuló vonala 2 cm. széles; egy más tört *őrlőkő* 18×24 cm. terjedelmű és egy ötödiknek 16×35 cm-nyi darabja maradt fenn. Majd egy *harczi vassarlót* ástunk ki, mely 31 cm. hosszú, félkörű, a szélén 1—2 cm. széles és 6 cm. hosszú fogantyúval, ennek végéről kiáll 2 cm-nyire a hegyes peczek, mely a fanyélbe illesztetett; a penge tövénél 2½ cm. széles s végei felé keskenyedő; súlya 150 gramm. Egy *vasásó*, mely 30 cm. hosszú; 6 cm. széles szárnyas köpűje 11 cm. hosszú s maga az ásó lent 6 cm. széles és 1½ cm. vastag. Ennek a nyilt tokjába szorult és berozsdásodott egy másik kisebb ily hosszúkás alakú ásó, vagy ily kapa, mely 18 cm. hosszú és 3 cm. széles; 5 cm. vastagságú köpűje három cm-nyire kiáll. Mindkettőnek súlya 1500 gramm. Majd egy *vas üllő* tünt elé, mely ékalakú, 19 cm. magas és 3 cm. vastag s 5 cm. széles; feje, mely a használattól meglapíttatott, 6 □ cm.-nyi. Súlya 1400 gramm. Egy csinos alakú vas *nyitó véső* (3. ábra 15.), mely 12 cm. hosszú,

hegyes felső része 1 cm-ig tágul lefelé s a vége 4 cm-nyi lapos élben kiívesedik. Egy 18 cm. hosszú, 7 mm. vastag vashengerke, végei felé hegyes. Egy 12 cm. hosszú, 6 mm. vastag hengeres szög, egyik végén 1½ cm-nyi dudorral. Egy 7 cm. hosszú kúpos s hegyes henger, melynek tokja 2 cm. átméretű. Egy 8 cm. hosszú, 2 cm. széles vas késpengének darabja. Egy 5 cm. hosszú, 5 mm. vastag szög, 6×12 mm. lapos fejjel. Öt darab 8, 9, 10 és 14 cm. hosszú és 1 cm. széles vaspánttöredék; a leghosszabbnak végei derékszögben meghajtvák. Egy másik 1½ cm. széles és 2 mm. vastagságú pánt, 9½ cm-nyire félkörbe hajlított; itt átmérete 4½ cm-nyi. A földréteg alatt oldalt hat őrlőkőnek kisebb-nagyobb töredékei hevertek.

Munkács, 1906. május. *Lehóczky Tivadar.*

A TIBOLD-DARÓCZI (BORSODM.) BÉRCZÚTI ŐSTELEP.

(Második közlemény.)*

Úgy az elsorolt lelőhelyekről, mint a megásott terület különböző pontjáról kikerült tárgyat anyag és rendeltetés szerint csoportosítva sorolom föl:

A) Kőszerek. Vannak szilánkoltak és csiszoltak. Késpengedarab 18 van, mind töredék, a leghosszabb 5 cm. Legtöbb az 1 cm. sz. Nyílhegyféle szilánk 5 darab. Vakaróféle 4 darab van. Hosszuk 4 cm. Csak egynek van ívalakú, finoman pattogtatott éle. A többi még nincs egészen kidolgozva. Fúróféle szilánk 3 darab. Ezek háromszög-keresztmetszetű, 5 mm. széles, 2—3 cm. h., mindkét végükön törött szilánkok. Késpengéknek alkalmatlanok lettek volna. Az egyik éleit oldalról is kezdték pattogtatni, mint fúrókon szokás. Szabálytalan szilánk van 54 darab. Magkő (nucleus) van 5 darab és közülök 2 obszidián; a 3 kovamagkő csak töredék. Az egyik obszidián diónagyságú s még nem használt; a másik 18 mm. h. s 7 keskeny hasítási lap van rajta. E magkő oly piczi, hogy azt kézben tartva csak a legnagyobb ügyességgel lehetett róla pengét pattantani. S mivel az anyagot ennyire kihasználták, az obszidiánnak nagyon becsesnek kellett lenni előttük. A *35 darab* különböző szilánkolt kőeszköz közt 10 darab obszidián van. Őrlőkő.** 51 esetben találtam 100-nál több töredéket, melyek a legnagyobb mértékű rombolásról tesznek tanúságot. Legalább felerészben ép volt 18 darab. Valamennyi őrlőkő hosszúkás kerülékalakú, homorú kopású (csak egy vízszintes lapú) s a legtöbb nagyon használt volt. Egészen épek: 1. 39 cm. h., 16 cm. sz., a húrtól még csak egy cm-re kopott. 2. 30 cm. h., 14 cm. sz. Egyik végén csorba. E kettő a «K» kunyhóhelyen volt. 3. Hasonló, 32 cm. h. Az őrlőkövek alsó része rendesen gömbölydedre munkált, de csak durva tördelésekkel; van néhány laposas aljú is.

* Az első közleményt lásd 1905. 407—415. l.

** Lokczán József úr birtokában van egy tölcséralakú lyukkal átfúrt, egykor köralakú felső őrlőkő fele, mely az őstelep papföldi részén (a megásott helyhez közel) találtatott. Átmérője 40 cm., vastagsága 8 cm. A lyuk alul 4, fölül 8 cm. széles. Nem egészen korongalakú, mert felső éle körül le van gömbölyítve. E tárgy is egy későbbi cultura adataihoz számítandó.

Zúzókő. A gabnaféle magvak törésére használt ezen eszközök közül *24 darab*ról számolhatok be. 19 félgömbalakú volt és sima lapja már inkább dörzsölésre szolgálhatott. Ezek legnagyobbika 12 cm. átmérőjű s egy fél őrlőkő mellett találtam. Ép nincs köztük. Gömbalakú, érdes felületű 14 van. Egyiknek az anyaga kova. Épek: 1. Laposas gömb, átm. 6½ cm., vastagsága 5 cm. Ez a legnagyobb. 2—6. Kisebbek, 5—6 cm. átmérővel. Simító kavics. A telep különböző pontjáról előkerült nagyszámú kavics között *4* olyan van, melyek mindenikén egy-egy sima, csiszolástól származó lap látható. Egyik 5½ cm. átmérőjű, lencsealakú, de egyik oldalán laposra csiszolt diorit-kavics. Kerületén finoman csorbult s egy nagyobb törés is van rajta. Szilánkpattogtatásra és simításra egyaránt szolgálhatott. A másik három diónagyságú, gömbölyded, mindeniken egyenes a kopási lap. E tekintetben különböznek azon homorú kopású csiszoló kavicsoktól, melyeket Mihalik J. közöl az Arch. Közl. XX. k. 18. lapján s melyek szerinte keményebb tárgyak felületének simítására szolgáltak. Kőcelt. *3 darab.* 1. Zöldesszürke porfirit-tufából csiszolt, felső végén törött s valamivel keskenyebb, 17 mm. v., az élnél 4½ cm. sz. Éle mindkét oldalról csiszolt, de egyik oldala valamivel laposabb. Most 7 cm. h. — 2. Szintén mindkét oldalról csiszolt élű. 10 cm. h., 4½ cm. sz., 1·5 cm. v. Ívalakú éle nagyon töredezett s egyik oldalról ez is jobban csiszolt. Másik végén keskenyebb. — 3. Egyenlőszárú háromszöghöz hasonló alak. Talán természetes alakulású kavicsféle is lehet, de éle táján emberi munka nyoma látható. 9 centiméter hossú. Egyik oldala lapos, másik gömbölyded. Az 1., 2. a Mihalik J. által kettősen domború baltáknak nevezettekhez. a 3-ik a sík-domború celtekhez tartozik. (Archæologiai Közlöny XX. kötet 18. lap.) Kőbalta és kalapácsféle. Van *19 darab* töredék. 1. Kőkalapácsnak a lyuk közepén hosszában lehasadt fele szürke amphibolandesitből. Most 10 cm. hosszú s a lyuk irányában 4·5 cm. széles. Foka letörött s a lyuknak csak negyede van meg, ebből következtetve 2 cm. átm. volt. Ugy a foknál, mint törött oldalán ismét csiszolni kezdték, hogy éket alakítsanak belőle. A kőanyaggal tehát takarékoskodtak. — 2. Egyélű kőbaltának hosszában kettéhasadt fele dioritos földpátkőzetből. Szürke. 9 cm. h. A fúrás irányában fokánál 5 cm. széles, az élnél keskenyebb. Az előbbiénél kissé nagyobb fúrása középen legszűkebb s kissé görbe. Fokánál 3 cm. vastag volt. A lengyeli balták közt vannak hasonlóak. (Arch. Közl. XIV. k. VIII. t. 63., 64., 65.) — 3. Kovásodott zöldkőből készült balta foka a fúráson keresztben eltörve. A fúrásnál négyzet a keresztmetszete, 3·5 cm.-es oldallal, de a foknál már csak felényi széles. Igen szép munka s az élek is meg vannak hagyva. Lyuka 12 mm. átm. A fokon erős használat nyomai. Hasonló alak a vattai leletek közt is van s a M. N. M. is őriz a Csépa-vidékiek közt egyet. — 4. Kalapács vagy balta töredéke az oldalból a fúrás egy részével, sötétszürke szerpentinből. Keresztmetszete 3·5 cm. átm. kör lehetett. 5. Barna színű, elváltozott dioritból készült balta éles fele a fúráson ferdén ketté törve. Fúrása 23 mm. átm., de középen szűkebb. A fúrásnál 6 cm. sz., 4 cm. v. Az él felé nem ékalakúan keskenyedik, hanem a fúrás és él között behajlik a két oldal. Élei le vannak gömbölyítve. Ívalakú éle tompa. Csinos készítésű, késői alak. Az Arch. Ért. 1897. évf. 98. l. 4., 5. ábrája hasonlít hozzá, de a daróczi nem szélesedő élű.

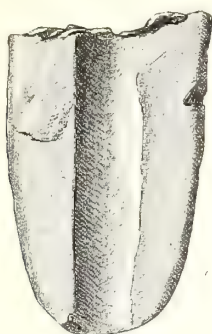
A M. N. Múzeumban 6 ilyen van. (A. szekrény.) Ez alakot fémkori jellegűnek tartják. 6. Kissé lefelé hajló hegyű balta homokos, szürke mészkőből. A fúráson keresztben eltörve. Előbbihez hasonló, de kissé vékonyabb alak. Most 9·5 cm. h. Két oldalról fúrt lyuka 2 cm. átm. Nem élben, hanem igen keskeny lapú fokban végződik. — 7. Ékalakú, fokán hengerfelületet mutató balta foka a fúráson keresztben eltörve. Anyag: diorit. A zöld alapban fehér karikákba foglalt kék pettyek vannak. A szép anyagnak megfelelő csinos készítésű. Egy oldalról, kissé ferdén fúrták, miáltal az egyik oldalfal nagyon elvéknyult. Szélessége, vastagsága 3·5 cm. Hasonlók: Szolnokdobokamegyéből (L. Arch. Ért. 1897. évf. 98. l. 2. ábra.), Vattáról, Csépa és Szelevény vidékéről is kerültek elő. A külön leírást meg nem érdemlő 12 töredék közül 5 a foktól, 3 az oldalból és 4 az éltől való; fúrás nyoma egyiken sincs. A fúrás valamennyin csőfúróval, egy vagy két oldalról történt s a homokszemek nyomait jól lehet látni a lyukakban. Kisebb csőfúróval végzett próbafúrások az egyik agyaggúlán is láthatók. A csőfúró ez alkalmazását bizonyítékul kell elfogadnunk arra, hogy helyben is készültek kőeszközök, az természetes is, mert anyagot a vidék bőven adott.

Csiszolókövek. E finom homokkőből kis téglaalakúra készített tárgyakat csont- és fémeszközök élesítésére, hegyesítésére használták s ennek nyoma a különböző szélességű kopásokban látható is rajtuk. A *8 darab* közül 2 egészen ép. 1. Egyik oldala nem egyenes, hanem kidomborodó. Méretei: 10 + 5 + 2 cm, 2. Sötétszürke homokkőből 7 + 4 + 2 cm. mérettel. — 3. Hasonló anyagból, derékon eltörve, mivel nagyon kopott volt középen, 14 cm. h. volt. A többi is hasonló nagyságútól származó töredékek. Egyik vörös homokkőből.

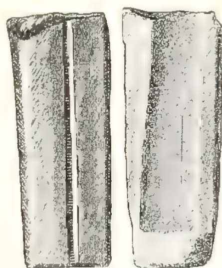
Fenőkövek. A más őstelepeken előfordultaktól igen csinos alakjuk által különböznek. Csak *2 darab* van, az is töredék. 1. Zöldes (pala?)-kőből való fenőkőnek kis lyukkal átfúrt nyéldarabja. 5 mm. v., 1 cm. széles, átfúrt végén laposabb és kiszélesedő kis lécz. Másik vége törött. 4·5 cm. h. — 2. Hasonló anyagból való fenőkő hegye. Ép vége félköralakú, 18 mm. széles. A mészárosok fenőaczéljához hasonló alakú volt. Rajta kopási nyomok.

Öntőminták. A kőtárgyak között legbecsesebb e *3 darab*, melyekkel együtt Borsodm.-ből most már hatot ismerünk. (3 darab Szihalomról került.) 1. Szürkés homokkőből valónak keresztben kettétört kétharmada. Alján kissé domborúra dolgozott, felül sima, kerülékalakú volt. Most 13 cm. h., 8 cm. sz., 4 cm. v. Sima lapjának közepén egy 23 mm. sz., 4 mm. mély, homorúan bemélyített s mindkét végén nyilt vályú van, de ez a törött végén szélesedő és mélyebb is. Égési nyom nincs rajta. Talán még bemintázás közben törött el. Nem állapítható meg, mily tárgy öntésére szolgált. Hasonlít a H. Schmidt: «H. Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer» 301. l. 8683. ábrához, mely köszörűkövet ábrázol. A daróczi semmiesetre sem köszörűkő, mert a mélyedés oly szabályos, körvonalai oly határozottak, hogy nem származhatott élesítendő tárgyak tervszerűtlen ide-odavaló mozgásától (1. ábra.) — 2. Hasonló anyagból készült tőröntő minta egyik lapjának töredéke. Nagyjából négyszögalakú: méretei: 10 + 7 + 2·5 cm. Egyik oldala egyenes, csiszolt, többi törött. Finom vésésben van meg rajta egy tőralak hegye 8 cm. h.-ban. A törés-

nél 2·5 cm. széles a tőrpenge, melynek közepén az erős bordának megfelelő mélyedés fut végig. E mélyedés a tőr hegyénél már fonalvékonyságú. A tőrminta egyik oldalán még 3 vékonyabb és egy vastagabb barázda is van bevésve, mely talán a szokásos görbülettel biró bronzkés mintája volt, de a kopottság miatt nem határozható meg biztosan. E rétegzett kőlap még az ősidőben kettéhasadt s valami csirízféle anyaggal összeragasztották. Ennek maradványa ma is látható a ragasztott lapokon. A minta másik lapján egy hosszúkás kerülékalakú mélyedés van, melyben s mely körül bordószínű porréteg látható; e vájadék tehát ásványi festék szétdörzsölésére szolgált. (2. sz. ábra.) — 3. Ép végén kissé vékonyabb, négyoldalú hasábalakú öntőminta töredéke fehéres homokkőből 7·5 cm. h. Azért is érdekes, mert mind a négy oldalán van minta. Egyiken az ép végtől 14 mm. távolságban egy 18 mm. sz. élű s folyton keskenyedő szárú, lapos és keskeny véső mintája, mely a használattól egészen feketére

1. ábra.

2. és 3. ábra.

égett. Legmélyebb részén 3 mm. A második oldalon 4 mm. sz. és m.; harmadikon 3 mm. sz., 4 mm. mély; negyediken 2 mm. sz. és 3 mm. mély, szabályos, egyenes csatorna van, melyek közül csak a negyedik oldalon levő nem égett. E csatornák mindkét végükön nyitottak s nem homorúak, hanem négyszögű rudacskák befogadására szolgáltak. Az 1. sz. fémeszközt is talán ehhez, hasonlóan önthették. E tárgyon egyszerre négy tárgyat önthettek, ha lapjait egy-egy fedőlappal takarták be s a fedőlapokat ráerősítve, a mintát függőlegesen állították. (3. sz. ábra.)

Ismeretlen rendeltetésű tárgyak. Van *18 darab* olyan részben vagy egészen ép kőtárgy, melyet az ismeretes eszközök egyik csoportjába sem lehetett határozottan beosztani, de emberi kéz által alakítottak. 1. Hosszában kettéhasított, dúgóhoz hasonló andesittufa; méretei 11 + 5 + 3·5 cm., de egyik végén keskenyebb. Kalapácsnak könnyűsége miatt alkalmatlan lett volna. Egyenes lapja kissé homorúan kopott, mintha csiszolásra használták volna. — 2. Eredetileg téglaalakú, 8 + 5 + 2·5 cm. méretű, mindkét végén félköralakúra dolgozott quarzdarab, melyen az élek is le vannak csiszolva. — 3. Félköralakú keresztmetszetet mutató 7·5 + 3·5 + 2·5 cm. cm. méretű, végein gömbölydedre csiszolt kődarab. — 4. A 2. számúhoz hasonló, de egyik oldalán véknyabb kőtárgy. Csak egyik vége félköralakú s az élek is meg vannak részben. —

5—10. Egyik végükön valamivel keskenyebb, 8—10 cm. h., újjnyivastagságú kis téglaalakok kemény kőzetből. Szögleteik, éleik meg vannak. Azon nagyobb fajta, lapos, keskenyebb végükön kis lyukkal átfúrt ékekre emlékeztetnek bennünket, minőket Pilinből, Szelevény és Csépa vidékéről őriz a M. N. Muz., bár a darócziak vastagabbak s élük sincs. Talán ilyen féligkész ékek? — 11. Négyoldalú csonka gúlaalakú kő fele egyenetlenül csiszolt lapokkal, legömbölyített ékekkel. 11 cm. m., alul 10, fölül 7 cm. sz. Függőlegesen kettétört. (Ülő? Nehezék?) — 12. Nagyjából félgömbalakú kő 10 cm. átmérővel. Szélén csiszolt vájadék van. — 13. Mindkét végén törött, fűzfalevélalakú, lapos tárgy homokos mészkőből. Méretei: 11·5 + 6 + 1 cm. Lándzsafejhez hasonló, de élei nincsenek. Egy végén úgy keskenyedik, mintha ott nyele lett volna. — 14. Vedernagyságú szabálytalan kő. Egy sima lapja s azon 18 mm. átm., 8 mm. mély, félgömbalaku fúrás van megkezdve. — 15. Korongalakú kavics, 7 cm. átm. — 16. Két végén laposra csiszolt, hosszúkás, tojásalakú quarzkavics. Egy helyen égéstől származó fekete folt van rajta; 6·5 cm. h. — 17—18. Tojásalakú s nagyságú csonka quarzkavicsok.

Kavicsokat mogyorónagyságútól ökölnyi darabokig igen gyakran találtunk. A békasó néven ismert, különböző tetszetős színű kavicskák ma is kedvelt játékszerei a falusi gyermekeknek. E kisebb kavicskák játékszerek, a nagyobbak parittyakövek lehettek.

Törmelékköveket is nagymennyiségben találtunk a telep különböző pontjain.

Néhány kőeszköz anyagát dr. Koch Ferencz egy. magántanár, pædagogiumi tanár úr volt szíves meghatározni. Eddig a következő anyagok ismeretesek: mészkő, homokos mészkő, quarzkavics, quarzit, szerpentin, diorit, elváltozott diorit, dioritos földpátkőzet, pyroxen-andesit, andesit-tufa, amphibol-andesit, zöldkő, kovásodott zöldkő, zöldkő-afanit, tömör diabaz-afanit, porfirit-tufa; kova, faopál, obszidián. Az anyagok egy része (quarz, mészkő, homokos mészkő) helyben s a Bükkben is feltalálható; a diorit a Mátra és Bükk határáról (Szarvaskő), andesit a Mátrából, Hegyaljáról, obszidián is Tokaj vidékéről szerpentin Dobsina tájáról kerülhetett őstelepünkre. Kova a miskolczi Avashegy oldalában is van; faopál tuskókat pedig a papföldi vízmosásban is találhatni. A törmelékeket nem számítva s az őrlőkövek közül csak a valamennyire épeket véve a kőtárgyak összes száma 134.

B) Csonttárgyak. A bőségben levő és könnyen megmunkálható csontot igen nagy mértékben dolgozták fel használati tárgyakká.

Árak. Az őstelepek ezen gyakori eszköze nagy számmal került elő Daróczon is. Rendesen újjnyivastagságú állati szárcsontból készültek és pedig a következő módokon: A szárcsont egyik csuklóját eltávolítván, a szárcsont ezen végét ferdén lecsiszolták, aztán oldalról is véknyítva, hegygyé alakították. Az ily árak nyele tehát belül üres cső; ezek rövidek, erősek, inkább tompahegyűek, nagyobb erőt kivánó anyagok átfúrására s talán már az átszurt lyuk tágítására valók. Az árak legtöbbje úgy készült, hogy a szárnycsontot hosszában kettéhasították, a hasadási lapot csiszolták s egyik végén kihegyezték. Ezek véknyabb, sugár alakok, hegyük finomabb. Van néhány nagyobb szárcsont szilánkjából készült darab is, egyik végük hegyes, másik hegyes vagy félkör-

alakúra csiszolt. Az árak hegyezése részint csiszolással, részint kovaszilánkkal való vakarással történt. Ide sorozok 3 darab disznófogból készítettet is, melyeknek töve oly hegyesre van csiszolva, mint a tű. A *82 darab* közt 20 többé-kevésbbé ép. A legrövidebb 6·5, a leghosszabb 17 cm. h. Tőr. A 4. sz. ábrán látható, szárcsontból laposra csiszolt. 14 cm. h. tőr teljesen elüt a többi szúróeszköztől. Szépen alakított markolatán 5 mm. v., a hegye felé pedig véknyabb. Markolata végén a szárcsontokon látható kis lyuk is meg van, bizonyára fonalféle volt belefűzve. Ritkább fegyvernek kell lennie, mert hasonló csonttárgyat eddig nem ismerek. Tűk. *3 darab* van eddig. 1. Fokánál 5 mm. sz., laposas, 4 cm. h. Fokán 2 mm. átmérőjű, megkezdett fúrás az egyik oldalon. — 2. Hasonló, de a fúráson keresztben eltörve. Így 5·5 cm. h. Lyukát 2 oldalról fúrták. — 3. Az egyik urnasírból kikerült töredék. Szalmaszálvastagságú, hengeres tű hegye. Ez inkább gombostűféle lehetett. Kéthegyű, kis szúrók. Sem az irodalomban nem találok, sem magam nem tudok megfelelőbb nevet adni a következő *8 darab*nak. 1. Fogpiszkálóalakú, mindkét végén hegyezett, 5·5 cm. h. szúróeszköz. — 2. Hasonló, de csak 4 cm. h. — 3. Előbbihez hasonló hosszúságú, de szélesebb, laposas deltoidalakú. — 4. Ugyanilyen, de egyik végén törött, s így 5 cm. h. — 5. Köralakú keresztmetszetet mutató, 3·5 cm. h., kétharmadán 3 mm. v. és gömbölyded végű, másik végén kissé vastagabb és hegyes. Ezekhez hasonlók a szihalmiak közt is vannak a M. N. Múzeumban. — 6. Egyik végén árszerű, másikon laposas, eredetileg mintegy 7 cm. h. eszköz szarvasagancsból. Közepén 1 cm. sz. és itt, keresztben egy kis kiemelkedő gerincz van rajta, melyen igen piczi lyuk visz át. Csak vékony fonalat fűzhettek bele. Végein törött. — 7. Előbbihez hasonló, de átfúratlan, s csak egyik végén törött. — 8. Hasonló, valamivel nagyobb, de törött; egyik ága lefelé hajló volt. Talán edény díszítők? Az utóbbi háromhoz hasonlókat nem ismerek. Vésők, simítók. *19 darab* közül 6 véső. 1. Egy 17 cm. h. és 1·5 cm. v. szárcsont a szélesebb csuklónál ferdén úgy van lecsiszolva, hogy fülesvésőhöz hasonlít a tárgy. — 2. Ennél az egyik bütyök egészen el van távolítva s a szárcsontot csiszolták le ferdén. Éle félköralakú. 11 cm. h. — 3. Hasonló, valamivel nagyobb. — 4. Nagy szárcsontból hasított, 16·5 cm. h., még nem egészen kész. Éle félköralakú. — 5—6. Hasonló. Simítófélék a következők: 7. Lapátalakú, 6·5 cm. h. Közepétől éléig 2 cm. h. A nyélnek megfelelő, de szintén lapos rész, 1 cm. sz. — 8. Egyik végén kerek, másikon igen tompa hegyű, 9 cm. h., 1·5 cm. sz. — 9. Hasonló, de csak 5 cm. h. Fele lehasadva. — 10—19. Élüknél szélesebb, másik végükön keskenyebb és törött csontok laposra csiszolva. Kettő szarvasagancs kérgéből van. Némelyiken égési nyom látható. A legszélesebb 4·5 cm. Kések. *9 darab* közül 8 bordából készült, ez mind töredék. A legszélesebb 37 mm., a legkeskenyebb 8 mm. sz. A következő állati szárcsontból van. A kettéhasított szárcsont egyik végét ívalakúra csiszolták, másik végét pedig ferdeélűre, mint a czipészek bőrvágója. Ez eszköz állatbőrök lefejtésére nagyon alkalmas lehetett. Oldalán csorba 14 cm. h. Agyarvakaró. *1 darab.* Sarlóalakú, 12·5 cm. h., 1·5 cm. sz., hegye felé keskenyülő, másik végén törött. Külső szélén tompa éle van, melyet keresztben tör-

4. ábra.

tént súrolással állították elő. Hegye s egy helyen éle is csorba. Ezen kívül még hat, kisebb-nagyobb, alakítatlan agyardarab került elő.

Szúró agancsból *16 darab.* 1. Szarvasagancsnak 14 cm. h., vékony ága domborulatán laposra van faragva, hegye csiszolt, másik vége faragott. Középen kettétörve. Egészen hasonló van a M. N. Múzeum szihalmi leletei között. — 2. Szintén vékony ágból 10 cm. h., vastagabb végén 1 cm. átmérőjű s itt egy kétoldalról fúrt, 8 mm. átm. lyuk van. Hegyes és egész felületén simított. — 3. Hasonló, de csak 4 cm. h. s még véknyabb. Az 5 mm. átmérőjű, két oldalról fúrt lyukon keresztben eltörve. E kettőhöz egészen hasonlókról ír Wosinszky az Arch. Ért. 1893. évf. 121. lapján. Az ilyen eszközök fúrása semmiesetre sem nyélluk, hanem zsinórféle befogadására szolgáltak. — A többi 13 szúró már vastagabb ágból készült, rendesen egyenes, de van hajlott is; egész felületük sima, vagy hegyesek, vagy egyik oldalról ferdén súrolva, élt nyertek, vastagabb végökön rendesen töröttek; 8—15 cm. hosszúak. Fúrók agancsvégből. *3 darab.* Csak annyiban különböznek a vastagabb, egyenes szúróktól, hogy rajtuk körül mélyedések, kopások láthatók, melyek a tágítandó lyukban való forgatástól származnak. A szihalmi példányok közt is vannak hasonlók, sőt azok közt vastagabb végén átfúrt is van, melyet beledugott nyél segítségével forgattak. Agancsbalták. *19 darab.* 1. Középvastagságú, 10 cm. h. agancsdarab, egyik végén laposra faragva, másikon ferdén lecsiszolva s az így nyert éllel párhuzamos, 13 mm. átm. fúrás a fokhoz van közelebb. A csiszolt lap kissé homorú. A fúrás előtt két oldalt lefaragták a kérget. — 2. Hasonló, de kisebb, csak 7·5 cm. h. A fúráson keresztben eltörve. E kettőnél nagyobb, erősebb a többi, melyek a rózsától vagy az agancs alsó, vastagabb részéből készültek, de élük amazokéhoz hasonló. — 3. Fokán is kissé kúpos, 17 cm. h., egész felületén simított. Lyuka 25 mm. átm. Oldalából lehasadt egy darab s keresztben is el van törve. — 4. Hasonló, de foka félgömbalakúra dolgozott. Élfelőli végén csorba. — 5. Hasonlónak foka. Így is 10 cm. h. — 6. Karvastagságú agancs aljából készült, 16·5 cm. h. Foka laposra faragva. — 7. Még fúratlan, 16·5 cm. h. Fokáról az oldalág le van faragva. — 8. Balta foka, de a fok is hegyesre van dolgozva. — 9. Valószinűleg kőék befogadására szolgáló baltatok. Foka az agancs elágazásától való s e széles helyen van átfúrva. 11·5 cm. h. Törött volta miatt nem határozható meg pontosan. A többi kisebb-nagyobb töredék. Hét darab a balta foka fúrással, három pedig oldalrész, melyeken az él is megvan. Máshonnan kikerültekkel összehasonlítva, azt látjuk, hogy a darócziak csinos alakúak s egész felületükön csiszoltak, csak egy-kettőn vannak meg a rücskök.

Csákányfélék. *6 darab.* 1. Fejlett oldalág, 19 cm. h. Homorú és domború oldalán szemben két mélyedést súroltak rajta s a belső, lazább részt két felől csontszilánkkal át akarták lyukasztani, de mindkét csont beletört s most is benne van a lyukban. — 2. Tőfelől való, vastagabb ágból készült csákány hegyes vége 9 cm. h. — 3. Az elsőhöz hasonló, de még fúratlan, vastagabb végén törött, hegyén laposra csiszolt. — 4. Hegyén faragási nyomokat mutató. 18·5 cm. h. Másik végéhez közel átfúrt, de oly módon, hogy a csákány hegye oldalt hajlik a nyél sikjától. A lyuk csak 1 cm. átmérőjű, de végein faragással

tágított. Derékon kettétörve. — 5. Hasonlónak darabja, hegye hiányzik. Ezeken oly kicsiny a fúrás, hogy nyelet nem lehetett beléjük alkalmazni. Wosinszky a lengyeli csonttárgyakról irván (Arch. Ért. 1893. 123. l.), szintén említ ilyen oldalthajló hegyű eszközöket, mint a két utolsó s azt véli, hogy azok előbb közös tengelyre alkalmazva, talán gereblyeszerű földművelő eszközök voltak. — 6. Agancs főága és rá merőlegesen álló, végén hegyezett, 18 cm. h. mellékág. A végén törött főág volt tehát a nyél s a vele egy darabból levő csákány ékalakú éle vele keresztben áll. Kalapács *1 darab.* Középvastagságú agancs 7 cm. h., mindkét végén laposra fűrészelt s a fúráson kettéhasadt fele. A lyuk egyik végéhez közelebb van. Nyílhegy. *1 darab.* Csontszilánkokból hegyezettet eddig nem találtam. De van egy érdekesebb. Ez 22 cm. h., négyoldalú gúla, alapnégyzet egy oldala 7 mm. Az alapélek le vannak csiszolva. Aljába 4 mm. átm., 5 mm. mély, befelé kissé szűkülő lyuk van fúrva, melynél fogva kétségtelenül más tárgyra volt erősítve. A Magyar Nemzeti Múzeum pilini tárgyai közt láthatunk ezzel lényegben megegyező, bár háromélű bronz nyílcsúcsokat. (Hampel s Reinecke szerint szkytha-leletek. L. Arch. Ért. 1897. évf. 21. l. 11. ábra.) Herepey K. az Arch. Ért. 1898. évf. 267. és 268. lapjain közli a nagyenyedi szkytha csont nyílhegyeket, melyek valamivel nagyobbak, az élből kiugró szigonyaik vannak, de szintén négyélűek s rövid köpüsek. Ez analógiák alapján e tárgyat nyílhegynek tartom. Vagy szkytha eredetű vagy ily hatás alatt keletkezett. Ékszer, amulette. *8 darab.* 1. Kerülékalakú, de szélein már csorbult, agyarból hasított, 2·5 cm. h., kis lyukkal átfúrt vékony lemez. Felülete simított. — 2. Egyik oldalán lapos, másikon domború, fényes, feketére égett, finoman csiszolt tárgy. 22 mm. h. Keskenyebb végén a sima lapon szélesebb kis lyukkal átfúrva. — 3. Disznónak tövén átfúrt metszőfoga. A fúrás keskenyebb nyílása 2 mm. Hasonlók Lengyelről is kerültek elő. (Arch. Közl. XVI. k. 112. l.) Mint szintén az állatvilág termékeit itt említek meg egy dentaliumcsigaházból való csövet s négy darab átfúrt arca dilluvii kagylóhéjat.

Más tárgyak. E *27 darab* közt részint ismeretlen rendeltetésű, részint még nem kész eszközöket is találunk. 1. Vaddisznó agyarából hasított, 3—4 mm. vastagságú, 7 kis lyukkal átfúrt lemez. Mindenütt gondosan csiszolt, szélein pedig rovátkákkal czifrázott. Hozzá hasonlót láthatunk a Csépa és Szelevény vidékéről a Magyar Nemzeti Múzeumba került leletek közt, de azon a lyukak elrendezése más. A daróczi példány eredetileg részarányos hatszög volt, de néhol már törött. (Lószerszámdísz?) — 2. Állati szárcsont egyik vége, a csukló 0·5 cm. átm. lyukkal átfúrva, másik vége törött. Valami zsinóron hordozható eszköz töredéke. — 3. Agancs vékony ágának 5 cm. h. hegye. Vastagabb vége harántosan le van csiszolva úgy, hogy félköralakú éle van. Domború oldalával az edény falára nyomva, nem használhatták-e ujjbarázdaszerű mélyedések benyomására? — 4. A csukló alatti vékony részen átfúrt állati szárcsont darabja. — 5. Kis lyukakkal átfúrt, 26 mm. h., 3 mm. v. csontlécz. Ép vége félköralakú, másik törött. Talán nyakfűzér része; a lyukakban a többsoros füzér fonalai lehettek. — 6. Különös tárgy olyan nagyobb szárcsontból, melyen erős él, húzódik végig. Alakja hasonló ahhoz, ha egy kerülékalakú, vastag papirlemezt nagy tengelye körül összehajtunk, hogy keresztmetszete

V-t mutat. 10 cm. h. A körszeletalakú lapok domdorú oldalai csiszolással alakíttattak. — 7. Egyik végén közepéig lefaragott, 9 cm. h. agancsdarab. Másik végén e faragásra keresztben 5 mm. mély csatorna volt mélyítve, de e csatorna egyik oldala letörött. — 8. Egyik végén törött, másikon faragott s a faragáson az előbbiéhez hasonló, talán fűrészszel mélyített csatornát mutató agancsvég. E csatornák nem kovaszilánkok befogadására szolgáltak-e? Így mint bőrvágók szerepelhettek volna. — 9. Mindkét végén körülfaragott s aztán eltört, 4 cm. h., véknyabb agancsdarabka, sok oldalúra csiszolva. Közepén egy késsel faragott, de még csak félig kivájt, tölcséralakú lyuk. Kalapácsnak kicsi lett volna. 10. Villaalakú tárgy. Újjnyi vastag szárcsontot középen eltörtek s az így keletkezett, másik végén zárt csőből egymással szemben két szilánkot kihasítottak, de a bütyöknél egy kis nyél is maradt. E hasadás nem véletlen. Az ágakat még nem csiszolták. — Ide sorozok hat darab kisebb-nagyobb, egyik oldalán csiszolt állati ujjpereczet. A csiszolt, sima lap valamennyinek ugyanazon oldalán van. A többi tárgy részint agancsból, részint szárcsontból való, egy vagy mindkét végén faragott, vagy más munkálási nyomot mutató darab és még nem kész ár. Összeolvastam még 186 darab agancstöredéket s ezek közül 123-on látható valamilyen munkálási nyom.

A felsorolt 204 darab tárgy közül 135 csontból, 57 agancsból, 7 agyarból és fogból, 5 kagylóból s egy csigából készült s rajtuk a következő munkálási nyomokat találjuk: törés, csiszolás, kovapengével való vakarás, faragás, kő- és fémfűrészszel való fűrészelés, fúrás. A fúrásnak különböző módjai vannak. Minden előzetes munkálás nélkül csőfúróval átfúrták, például a balták egy részét, de így csak nagy lyukú tárgyakat készítettek s mindig csak egy oldalról fúrták, mi a csont puhább szerkezetéből önként következett. Máskor a tárgy két oldalán, egymással szemben késsel tölcsérszerű lyukat vájtak, míg csak át nem lyukadt a tárgy s belül faragással még tágították, ez is baltákon és csákányfélén; néha egymással szemben 2—2 párhuzamos fűrészelést tettek, a köztük levő részt lehasították s a belső, laza részt áttörték vagy átfúrták; baltákon látható; szintén baltákon néha köralakban lefaragták a kemény kérget s aztán átfúrták. Más mód az 1. sz. csákány fúrása. A kisebb agancsszúrók kis lyuka 2 oldalról fúrt; a kis lemezek pedig egy oldalról fúrattak át. Sok hasonlóság van a lengyeli fúrási módokhoz.

Tűzhely közelében mindig sok csont volt. Az agancsdarabok és eszközök legnagyobb része a *h*, *a*, *H* alkotta háromszögű területről került ki. Egy jó kosárnyi kagylóhéj és csiga is került össze, egy helyen 83 darab univ. volt egy csomóban. Az őstelep faunájának meghatározására rendszeres vizsgálat még nem történt, csak egypár adattal szolgálhatok Franzenau Ágost dr. és Méhely Lajos dr. urak szivességéből: bos primigenius alakcsoportjába tartozó, továbbá juh- és kecskeféle állat, cervus alces; házi sertés, vad sertés; arca diluvii, univ. pict., dentalium, egy vivipara csigafaj és Fer. vindobonensis. Felismerhetők még ló, kutya, hal, őz, szarvas és madár csontjai. *Balázs Béla.*

LEVELEZÉS.

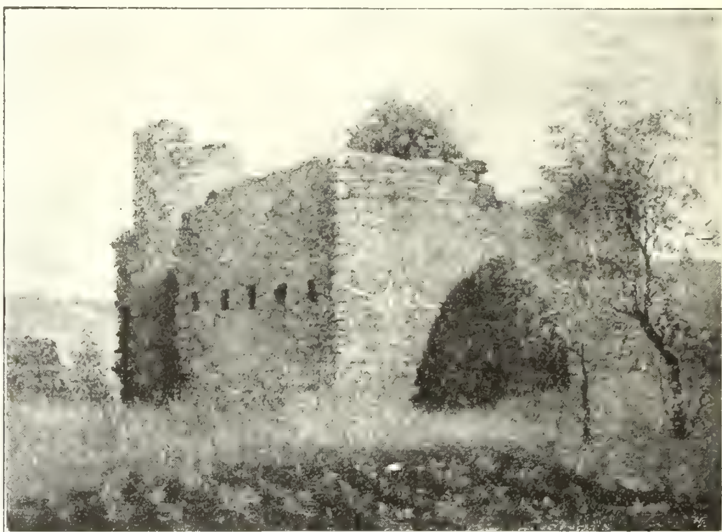
I. HALAVÁTS GYULA ÚTI JEGYZETEI SZÁSZSEBES KÖRNYÉKÉRŐL. Az 1905. év nyarán Szeben vármegyében, Szászsebes környékén folytattam az országos részletes geologiai fölvételeket. És mert meg van az a rossz szokásom, hogy természetvizsgálói munkálkodásom közben érdeklődöm a bejártam terület történelmi múltja iránt is: a hol erre alkalom adódik, igyekszem e tekintetben is gyarapítani ismereteimet. Szászsebes környékén erre ép sok alkalom kínálkozott, s ezekről az archæologiai érdekű tapasztalataimról kívánok most röviden beszámolni.

A kápolnai várrom. A legmesszebb lévő hely, a hová az ókor kulturája elhatott, az akkor még őserdővel fedett hegyek közé, Kápolnától D-re van. Meredek oldalakkal emelkedik ki a Sebes-patak partján a 687 m. magas Csetecz nevű hegy, tetején régi vár nyomaival s elmosódott sánczárkokkal, melyek a hegy nyugati részét lépcsőzetessé teszik. A vár falai helyben fejtett gnajszból épültek, de találkozik faragott kő is a szerteszét heverő kövek között. A faragott kövek 60 cm. hosszú, 30 cm. széles s 25 cm. vastag hasábok s van köztük olyan is, melynek közepen horony van kivésve, Ezek a faragott kövek valószínűleg kapú-bálványok, ajtó-, ablak-keretek lehettek. A faragott kövek lajtamészből, tehát olyan közetből valók, a minő itt a környéken nem fordúl elő, s messze földről kellett ezeket idehozni. Az itt talált tárgyak közül jócskán dr. Mauksch Frigyes szászsebesi városi orvos birtokában vannak. Javarészben a Kr. e. I. századból való római consularis (családi) pénzek, de van egy-két Kr. u. I. századból való római császári (Nerva) pénz is; azután néhány bronztárgy, köztük érdekes egy kanálalakú tárgy. E várnak a helyzete, s az a tény, hogy messziről hozott, durvamészből való faragott kőhasábok és hornyolt köveket használtak föl építésénél: emlékeztet arra a várrendszerre, mely innét DNy-nak nem ép nagyon messze, Hunyad vármegyében Szászvárostól délre van s a mely várak közül kettő Koztesdnél, egy Csoklovinánál a Piatra rossia nevű csúcson, középpontja pedig Újgredistye felett a Csetátye terjedelmes vára, melynek az előbbeniek előváracsai voltak. Nem vélek öreg hibát követni el, a mikor a kápolnai várat az újgradistyei várcsoporthoz sorozom, azokkal egyidőben, ugyanazon néptől épültnek tartom. Téglás Gábor az újgredistyei várcsoportot dáknak tartja s azt állítja, hogy Decebal dák fejedelem, minekutána a rómaiak fővárosát, Sarmizegetusát elhódították, az újgredistyei várban keresett menedéket.

A lázi földvár. A Sebes folyása irányában, Kápolnától északra Láz köz-

séget érjük el, melytől keletre; a község felett, exponált csúcson elipszis alakú földsánczolat van. A sánczolat hossza 55, szélessége 35 lépés, a sánczárok kb. 2 m. mély. Az odavalók e földvárat Csetátye de lemne-nek (favár) nevezik, s az a monda van elterjedve, hogy a nyomban említendő szászcsori várnak az ellenvára volt, melyet czölöpökkel erősítettek meg. Nyilvánvalóan ez csak szóbeszéd, melyet az élénk képzelem teremtett. Típusos egy præchistorikus földvár ez, a minő hazánkban nem egy van ép ilyen magára álló csúcsokon.

A szászcsori várrom. Még tovább északra, Lazon túl a Sebes patak nagyot kanyarog szűk völgyében, mely azonban, a mint a hegységet elhagyja, a dombságban hirtelen kiszélesedik. Ezen a helyen, Szászcsor községe felett, a hegység egyik alacsonyabb előcsúcsát terjedelmes várrom koronázza. A várból

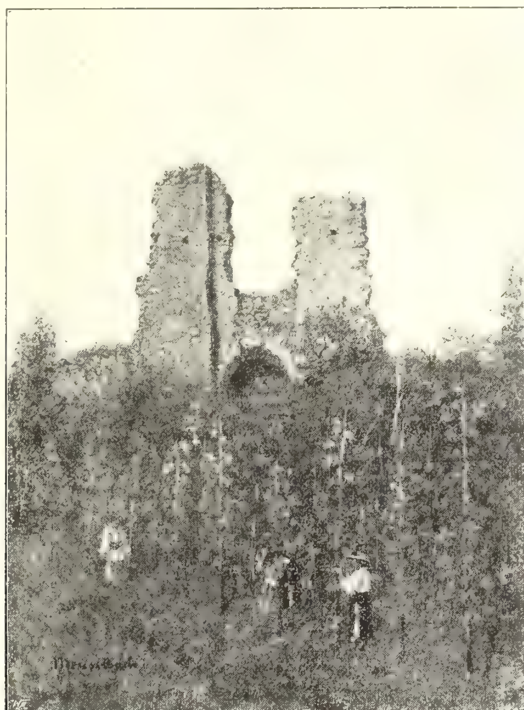

1. A SZÁSZCSORI VÁRROM MEUSELBACH TANÁR KÉPE SZERINT.

manapság már csak a zömök kaputorony s a várfal van meg, a várudvart szőlővel ültették be.

A zömök kaputorony ma már alig 5 m. magas. Még nem rég magasabb volt, mint az az idemellékelt, Meuselbach Hermann, a szászsebesi gymnasium rajztanára festette képeken (1. és 2. ábra) látható, azóta leomlott. Úgy külső, mint belső részén csúcsíves a kapu. A kapu 4 m. széles, 3·60 m. magas, s a csúcsív 1·80 m. magasságban kezdődik, falának vastagsága 2·60 m. Maga a helyenként még mintegy 3 m. magasságban fönmaradt 2 m. vastag várfal hosszúkás poligén udvart zár körül. Alakját a mellékelt, tőlem fölmért alaprajz mutatja (3. ábra). Kapujának csúcsíves volta a középkorra vall. Ugyanezt bizonyítják az udvaron, a rigolirozás alkalmával napfényre került s Moga Illés szászcsori gör. kel. pap tulajdonában levő vastárgyak: sarkantyú, kulcs, lózabla stb. Hogy mikor épült e vár? — Azt biztosan nem tudjuk. Szász

történetírók * szerint régi neve Castrum Petri, s már egy 1309-ben kelt okirat «sacerdos de sub castro Petri»-t említ. Valószinűnek tartják, hogy a szászságból kivált grófok (Erbgrafen) egyike, akik a Szászföldön kívül eső területeken szereztek maguknak birtokokat, Pétrus, a ki a nem messze fekvő Péterfalva alapítója lehetett, építette. Henning von Petersdorf gróf 1343-ban hal meg, s javai, köztük a Pétervár (Castrum Petri), a Kelling grófi családra szállanak.

2. A SZÁSZCSORI VÁRROM MEUSELBACH TANÁR KÉPE SZERINT.

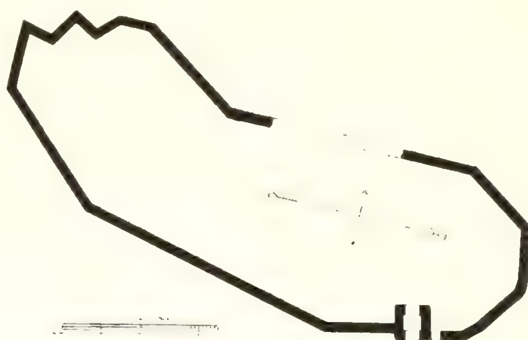
1403-ban Zsigmond király e várat a szomszédos Kissebes (ma Sebeshely) községgel egyetemben Michæl és Salamon von Sätzburg testvéreknek adományozza. 1575-ben Báthory István Szászsebes városának ajándékozza. Ma a község tulajdona. A vár alatt levő község neve 1345-ben Nagy-Oláhfalú, 1447-ben Nagyfalú, 1464-ben Schekchuor, Seckchor, ma Szászcsor. Sohsem tartozott a Szászföldhöz, hanem Alsófehérmegyéhez, s 1848-ig jobbágyfalu volt.

Hasonlóképen a hegység peremére építve, csúcsíves kapuzatú várromot tudok ismét keletre, Hunyad vármegyében Szászvárostól délre, Ósebeshely községe felett, melyből csak még a kaputorony romja s várfalának csak kis részlete van meg, úgy hogy alaprajza föl nem mérhető már. E két vár, tekin-

* *Baumann Fr.* Zur Geschichte von Mühlbach (Programm d. evang. Unter. Gymn. A. B. in Mühlbach, Schuljahr. 1881/82, 88/89). *Teutsch Fr.* Unsere Burgen, 16 Die Szászcsorer Burg (Jahrb. d. siebenb. Karpathen-Verein, IX. Jg. (1889).

tettel az építkezés módjára, nagy valószinűséggel egykorú, s az ósebeshelyit a szászvárosiakból kivált gróf építhette.

A péterfalvi templomrom. Szászcsornál a Sebes-patak elhagyja a hegységet s azontúl lankás domboktól szegélyezett széles sík árteren hömpölyög vize tovább. E síkon, a Sebes-patak bal partján épült Péterfalva községe, ma azonban a jobb parton terül el. A bal parton ma már csak egykori templomának tornya áll a kerek fallal körülvett s ma temetőnek használt téren. A sisakját vesztett torony alaktalan homokkődarabokból épült s legfelső emeletén mind a négy oldalon románstilű ikerablak van, hasonlatos a szászsebesi tornyon levőkhöz, középső oszlopai azonban ma már nincsenek meg, valamint a hozzája épített templom sem. A templomteret övező kerek fal délnyugati részében egy négyszögű bástyatorony nyomai láthatók. A toronyhoz van támasztva egy régi (XVI. századbeli?) sírkő, rajta kehely; valamelyik péterfalvi papnak a sírköve lehet, föliratából azonban csak 1—2 betü látszik, annyira kopott már.

3. A SZÁSZCSORI VÁRROM ALAPRAJZA.

Manapság a község a Sebes jobb partján terül el s a XIX. század 40-es éveiben épült temploma tornyában a legnagyobb harang az, melynek felső részén két lécz között gotstilű betűkkel a megfordított sorrendű A B C helyettesíti a föliratot.* A másik két harang XIX. századbeli nagyszebeni öntvény. A szász evang. egyház tulajdonában van egy szép, gótstilű motivumú és rekeszes zománczczal díszített aranyozott ezüstkehely, melyet a rajta levő bevésett fölirat szerint az egyház 1687-ben kapott.

Péterfalvától nyugatra, a Sebes bal partján urnatemető van; az onnét kikerült cserepeket dr. Mauksch F. városi tiszti orvos őrzi.

Alsópián. A Sebespatak árterét nyugatról kisérő dombsoron túl, a Piánpatak partjára települt az egykor Szászpiánnak nevezett község. Régi románstilű templomának csak néhány boltíve van az 1798-ban újra épült templom jobb és bal falába befoglalva. A tornyában volt «Maria bit dein Kint vor uns» föliratú harangot** 1896-ban újra öntötték. A középső harang felső részén növénymotivumú szalagok között SOLI : DEO : GLORIA : 1787 fölirat van.

* *Müller Fr.* Ver. Arch. N. F. IV. (1859) pag. 213.
** *Müller Fr.* Ver. Arch., N. F. IV. (1859) pag. 259.

A templomot kerítő falnak csak némi nyomai láthatók még.

Az egyház birtokában több régi, pergamentre és papírra írott oklevél van, melyet *Baumann Fr.* közöl* teljes szövegében. Aztán egy 24 cm. magas ónkanna, csinos növénymotivumú díszszel; mellső részén bevésve a következő fölirat:

ZUR EHRE GOTTES | UND ZUM GEBRAUCH | DER CHRIST EVAN | GELISCHEN KIRCH | IN GROSS PIANA ZU GEHÖRIGE 17. KANNE · 57 |

Szászsebes. Péterfalvától északra, a Sebes-patak mellett, sík területen telepedett le a II. Geiza korában bevándorolt szászság egy része, megalapítva Sebes városát. Terjedelmes főterén áll az egykor fallal bekerített érdekes és szép templom, hazánk jól ismert műemlékeinek egyike, melynek már terjedelmes irodalma van.** Tornya és középhajója románstilű egyszerűbb építmény, oldalhajói későbbi góthstílű toldalék. A hajónál jóval magasabb góthstílű szentély, díszes baldachin alá helyezett szobrokkal díszített oszlopaival és támasztópillérjeivel az erdélyrészi legszebb XIV. századbeli csúcsíves építmények közé tartozik. A szentély belsejét 10 oszlop három hajóra osztja, s a hol a növénymotivumú oszlopfejekből elágazó boltozatbordák összeérnek, a mellső rész zárókövein az építést keltező zárókőczímerek láthatók. A középső hajó zárókövén az Anjou-házból származott fejedelmeink királyi czímere: osztott pajzs, jobbról a vízszintes pólyák, balról a liliomok. Ezt a czímert az eddigi irodalom helyesen fejtette meg. De már nem az északi hajó zárókövén levőt, melyről azt mondják: «mit allegorischen Figuren bedeckt», de a melyen én Nagy Lajosnak az acheni kincsről és a zárai Sz. Simeon szarkofágjáról ismert: koronából kiemelkedős truczfej, csőrében patkó — czímerét ismertem föl. Ez a díszes szentély tehát nem, mint azt a szász írók hiszik, Róbert Károly, hanem Nagy Lajos uralkodásának idejében épült. A szentélyben remek szárnyas oltár áll domborművel, szárnyain kívül-belől olajfestésű betétekkel. A rajta lévő fölirat szerint ez az oltár 1418-ban készült s később többször megújították. Készítésének a dátuma azonban nyilvánvalóan hibás, mert az oltár renaissance stílusú, ép úgy renaissance stílű motivumok díszítik az oltárasztalt tartó nagyszögű oszlopokat is. Valószinű tehát, hogy száz évvel későbben készült, annál is inkább, mert az oltár alsó részének bal oldalán levő czímerpajzs nem Zsigmond király, hanem a Jagelló-házból származó királyok czímere: négy felé osztott pajzs a magyar pólyákkal és a cseh oroszlánnal, a szívpajzsban a lengyel sassal. A másik oldalon a megfelelő helyen Szászsebes városának koronás oroszlánja van. — Nagyon kivánatosnak tartanám, hogy valamely műtörténészünk foglalkoznék e műemlékkel és tisztázná készítésének korát.

A templomot kerítő falnak legnagyobb részét már eltávolították, s a mi délkeleti részén még meg van, azt 1716-ban átépítették. Erről tanuskodik az itt álló szögletépület emeletén, a templom felőli oldalon lévő tábla, a következő föliratttal:

* *Baumann Fr.* Zur Geschichte von Mühlbach. (Pogramm d. evang. Untergymn. A. k. in Mühlbach, Schuljahr 1881/82).

** *Gerecze P.* A magyar műemlékek repertoriuma, 789. l.

HOC AEDIFICIUM | FUNDITUS ERECTUM | OFFICIO AMP DNI MICH | GEBELII IUDEX REGII | ANNO MDCCXVI |

Valamint ugyancsak ezen épületnek a tér felőli emeleti részén befalazott tábla; felül díszes párkány alatt: INSIGNE VRBIS SABESIENSIS, alatta levelek között a város koronás oroszlánja, a koronánál szalagon 17 16; majd alúl oválisban 3-soros fölirat, melyet azonban nem tudtam kibetűzni.

A terjedelmes négyszögű téren néhány régi, részben átalakított ház, köztük az északi sorban figyelemre méltó az, melyben János király 1540. évi julius 22-én meghalt, lapos csúcsíves kapuzatával, felső részén czímerpajzson ötágú csillag, mely czímer a templom déli oldalhajójának egyik zárókövén is látható.

A Zápolya-ház közelében állt a városháza, melyet azonban leromboltak. Az itt befalazva volt kőtábla az algymnasiumban van. E táblán felső részén barokkstílű díszítmény között, melyet 3-ágú korona tetőz, a város koronás oroszlánja, alatta:

CURIA CIVITATIS | SABESIENSIS ANO MDCCLXVI | FUNGETIBVS D· ANDREAS | WELTER REGIS D· GEORGIO | GEBEL SEDIS JUDICIBUS ET | D· JOANE BINDER VILLICO | RESTAURATA

fölirat.

Az óvárost kerítő, 1385-ben épült, s a XV. században a lövőfegyverek meghonosodása következtében magasabbra emelt fal majdnem teljes hosszában, helyenként teljes magasságában még ma is fönnáll, három szöglettornyával egyetemben. Az északnyugati torony kerek, s benne laknak; a délkeleti négyszögű s benne az állami erdészeti hivatal levéltára van; míg az északkeleti nyolczszögü, meg van teljes magasságában, de fedele nincs.

Alvincz. Szászsebestől ÉNy-ra, a Maros partján terül el Alvincz község, éjszaki szélén áll György barátnak az a kastélya, melyben 1551. évi deczember 17-én Kastaldó zsoldosai meggyilkolták. Renaissance kapuzaton át, melynek ormát bibornoki kalappal fedett czímere díszítí, lépünk be a tágas udvarra. A kaputól jobbra van a szögletbástyákkal díszített L alakú egyemeletes kastély, míg a többi részét a gazdasági épületek veszik körül. A kastély udvarfelőli részében több díszes, renaissanceízlésű ikerablak is van. De minő állapotban van e tiszteletre méltó építmény! Fedelét az idő megbontotta, több helyütt beléje esik az eső, a minek következtében az emelet stukatúrgerendái elrohadtak s a födény sok helyütt leszakad az emeleten. A földszint boltozata is több helyen beomlott. Ajtó, ablak nincs rajta már rég és szabadon járja át az eső, szél és a sertéskonda. György barát kastélya ez idő szerint a gyulafehérvári róm. kath. káptalan tulajdona, kitől az alvinczi szeszgyár tulajdonosa bérli s e történelmi nevezetességű épületben sertéseit helyezte el, melyek a nap heve elől a kastély földszintjén szoktak hűsölni. — Mindezt azért hozom föl, hogy különösen a Műemlékek Országos Bizottságának a figyelmét fölhívjam ezekre a sajnálatos állapotokra s arra kérjem föl: mentse meg e tisztes műemléket a végleges elpusztulástól Ma még meg lehet menteni, de könnyen megtörténhetik, hogy nehány év múlva már késő, s egy nevezetes műépítménynyel újra szegényebbek leszünk. *Halaváts Gyula.*

II. TÉGLÁS ISTVÁN. PUSZTASZENTMÁRTONI ÉS RŐŐDI ÉPÜLETMARADVÁNYOKRÓL. A midőn a Tordától 12 kilometer távolban fekvő Pusztaszentmárton község határában a Beserikoj nevű dombon egy rég elpusztult templom maradványai után kutattam, arról értesítettek, hogy ott, a hol a község határa a rőődi határral összeér, állott hajdan valamely templom, mert onnan épen most sok követ, téglát, sőt egy-egy régi pénzt is ástak ki. A pusztaszentmártoni gör. kath. pap és a tanító kalauzolása mellett azonnal felkerestem ezt az említett helyet, mely a Rőődről Pusztaszentmárton felé csörgedező kis patak völgyének jobb oldalán a patak árkától fél kilométernyi távolban a lankás hegyoldalon a két község szántóföldjein terül el. A szántóföldek mesgyéin itt-ott az egybegyűjtött kavics, tégla- és kődarabokból kisebb-nagyobb csomók emelkedtek, a szántóföldek között néhol a terület néhány méter hosszúságban s pár méter szélességben felszántatlanul, tövissel és bozóttal volt benőve. Nehány oláh ember épen egy ily terület feltörésével s az ott kiásott alapfalak köveinek elhordásával foglalkozott. Úgy a szántóföldek árkaiban talált tégladarabok, mint kiválóan a most föltárt alapfalakkal együtt napfényre került födélcserepek, téglatöredékek és cserép-edénytörmelékek azonnal elárulták, hogy itt hajdan római épületek állottak. Az említett két község határának ide közel fekvő részében több helyen is ástak ki már ily alapfalakat, téglákat, cserepeket és edénytöredékeket. Azt kelle következtetnem, hogy itt talán több rómainak nyaralója, avagy egy kis római község állott, melyhez közel (Rőőd község házaitól kelet felé) húzódott Potaissától Napoca felé a római út. Itt Rőőd szomszédságában találták az ajtoni római mértföldmutatót is. Ugyanis Rőőd Ajtontól csak alig 4 kilométernyi távolban fekszik. A jelenlétemben ott a pusztaszentmártoni határszélben a Tejetura nevű helyen kiásott alapfalak szabálytalan alakú terméskövekből mészszel voltak egybeállítva. Miután a falakból már korábban is több részletet ástak ki, a hajdan ott állott épület egész terjedelmét és alakját megállapítani nem lehetett. A legutóbb feltárt részlet egy fél méter vastagságú alapfalnak 8·65 méter hosszú darabja volt, melyhez mellékfalak is csatlakoztak. Az ily közfalak kiindulási pontjai jól látszottak s megállapíthattam, hogy egy szoba 4·25 méter, egy második szoba pedig 3·95 méter szélességű, illetőleg hosszúságú volt. Ezen épülettől mintegy 50 méternyi távolban a Budai János gazdaember földjében is nagymennyiségű párkányos födélcserepet, téglát és falrészletet is ástak ki. A lankás lejtőn kissé északfelé az alapfalakon kívül vízvezető cserépcsövek darabjai is napfényre kerültek. Több halom törmeléket, tégla- és fedélcserépdarabot vizsgáltam át, míg végre hosszas kutatásom jutalmául egy tenyérnyi kis tégladarabon sikerült egy bélyeget találnom. Az L betű nagyobb része hiányzott, letörött, de a VM teljesen épen maradt meg s bizonyítja, hogy ott is az ötödik macedoniai legio emberei építkeztek s így valószinűbb, hogy az ott lakott rómaiak inkább Potaissahoz — mint Napocahoz — tartoztak. Az alapfalak kiásása alkalmával nehány pénzdarabot is találtak. Azok közül egy pár annyira rossz anyagból volt és a rozsda annyira szétrombolta, hogy szét is mállott. A gyűjteményem számára Trajanus kis ezüst pénzét, Faustina kis rézpénzét s egy elkopott állapotban levő kis ezüst pénzt szereztem meg. Az említett alapfalaktól kelet felé,

de már a rőődi határban a Bolbokáék földjében szintén ástak ki épületfalakat, téglákat és edénytöredékeket. Ott találtak egy 42 centiméter magas, 53 centiméter széles s 9 centiméter vastag, faragott kőtöredéket is, melyen egy elég ép állapotban megmaradt dombormű látható. A dombormű két alakot tüntet elő. Az egyik — az előtérben levő — melynek vállait bőredőjű köpeny borítja, jobbjában egy kis edényt tart; fejét magasra fodrozott, hullámos haj födi, mely kétoldalt vállaira és ruhájára omlik alá. A háttérben álló alak szintén bő ruhát visel, mely a vállon alul szabályos ránczokba van szedve. Ez az alak az előbbinek haját rendezi. Baljával az egyik hajfonatot gyengéden fogja, jobbjával pedig az első alak által tartott kis edénybe nyul. A kis edény valószinűen kenőcsöt tartalmazó tégelyt ábrázol. A haj rendezésével foglalkozó alak jobb válla fölött látható egy fésű is, mely mindkét oldalán sűrűen van fogakkal ellátva. A mű anyaga az ezen vidéken hidasi homokkőnek nevezett meszes homokkő.

A Tordáról Kolozsvár felé vezető útról a Hármas nevű teleptől északkeleti irányban a rőődi és a Rákospatak összefolyásánál támadt pár száz hold területű nádas fölött elég szabályos domb látszik. Hajdan ezen a dombon falakkal és sánczokkal megerősített templom állott, alant pedig a völgyet a nádas helyett egy terjedelmes tó foglalta el, melynek partján népes község, Torda-Szent-Márton állott. A templom szent Márton tiszteletére volt szentelve és a völgy községeinek anyaegyházáúl szolgált. A vidék magyarságát a sok háború, kiválóan a Basta- és Mihály vajda gyilkolásai, a törökvilág és a kuruczvilág pusztításai nagyon megapasztották, s az időközben unitárius hitre tért jobbágy lakosokat miután a XVIII-ik század elején a gör. kath. vallásra térítettek, csak a magyar családnevek hirdetik, hogy itt hajdan magyarok laktak.

Időközben elpusztult a templom is s a kisebbé lett község is nevet cserélt s ma már Pusztaszentmártonnak hívják és a templom dombot Beserikoj néven emlegetik. A régi templom és erőd köveit a szomszédos községek lakói lassan-lassan széthordták s ma már csak az erődnek a völgy felőli részen elvonult sánczai s a templom szentélyének félköralakú nyomai látszanak. A templom helyén kődarab, vakolat- és téglatörmelék is kevés maradt. A közeli Pusztaszentmárton községben a forrás mellett, a fatemplom alatt a papilakhoz vezető lépcsőben, a temető régebbi sírjain a Beserikojról odakerült faragott köveket s kődarabokat láthatunk. A papi lak küszöbe a régi templomban talán valamelyik hajdani birtokos sírkövéül szolgált. Az elkopott feliratból ma már csak a következő betük látszanak:

OV
SVAR
ISTEN
DE

A temetőben az egyik síron a régi templom ajtójáról letörött kőkereszt hányódik. Ezen a 40 centiméter magas töredéken nagyon elkopott állapotában is a románstyl felismerhető. A kereszt rajzát be is küldöm.

Torda, 1905 január 29.

Téglás István.

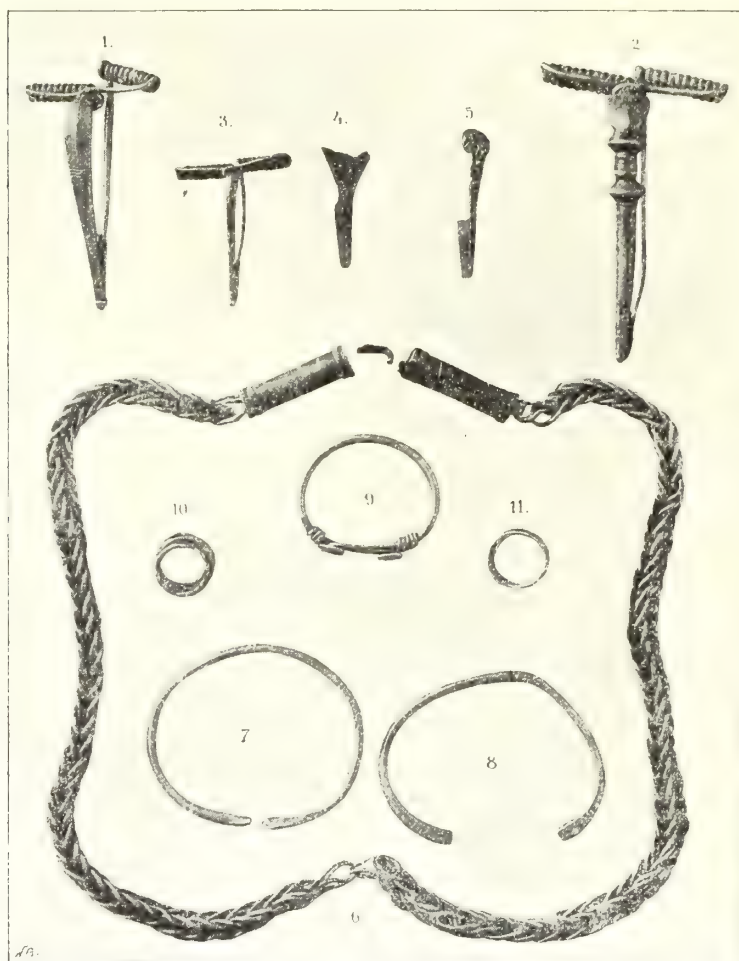
III. Dr. BLEYER IZSÓ: TEMESVÁR-KÖRNYÉKI LELETEKRŐL.

Temes-remetei ezüstkincs. Ignea Lázár földmíves múlt év tavaszán a temes-remetei határban szántás közben jelentékeny — érmekből és ékszerekből álló — ezüstleletre bukkant. Behozta Temesvárra s eladta egy aranyművesnek. Sikerült még idejében a beolvasztástól megmentenem, sőt két fibulát és néhány ezüstérmet, melyet Ignea Lázár magánál tartott, tőle közvetlenül is megszereztem, úgy hogy az egész lelet birtokomba került. A találó előadása szerint a lelet csekély mélységben volt a föld alatt, úgy hogy az ekevas az egészet kiemelhette. A lelet helyét — akkorra magas vetés lévén rajta — sajnálatomra nem vizsgálhattam meg, de a tulajdonos erősíti, hogy ő az összes rögöket apróra átvizsgálta s az egész kis töredékeket is kiszedte illetve kiásta, ott tehát semmi sem maradt a leletből; viszont a lelőhely körül valamely tartálynak vagy edénynek töredékeit sem vette észre. Az egész kincs áll 169 római ezüstdénárból, 7 thasosi tetradrachmonból, 4 teljesen ép és rugalmas ezüstfibulából, egy ezüst és egy aranyfibulatöredékből, egy ezüstláncz, 3 karperecz és 3 ezüstgyűrűből. A thasosi tetradrachmonok Kr. e. 164-től kezdve, hosszú időn át szakadatlan sorozatban verettek, s területünkön, eredeti vagy barbárok által utánzott példányokban, — legalább 150—200 esztendőn keresztül állandóan forgalomban lévén — őket, a többi érmek mellett, a lelet korának meghatározásánál bátran mellőzhetjük. A római érmek között levő 165 consularis ezüstdenárnál 70 római consularis család 116 külön typussal van képviselve. A legrégibb köztük Qu. Fabius Labeo denárja (Bab. 1.) Kr. e. 144-ből. A legkésőbbi pontosan datált érmek Augustus császár monetáriusának L. Mescinius Rufusnak Bab. 1. és 2. szerinti denárjai Kr. e. 16—15-ből. A leletben van még Augustusnak 4 db — nem datálható — ezüstdenárja és pedig a Cohen I. kiadásában 51., 60., 157. és 168. sz. alatt leírt speciesek, melyek egynémelyike későbbi is lehet Mescinius denárjainál. Ez utóbbi érmek középszerű fentartási foka igazolja, hogy azok is forgalomban voltak egy ideig, mielőtt elásattak. Ezt s a lelethelynek Rómából való jelentékeny távolságát is mérlegelve, az elásás idejét időszámításunk kezdetére tehetjük.

Első táblánk mutatja a kincset egészében és folyó számok alatt adjuk a második táblán az egyes tárgyak ábráit oldalnézetben.

1. Sodronytekercses ezüstfibula. (1. ábra.) Súlya 29·80 gr., hossza 8·10 cm. Az egész fibula egy darabból van készítve. Kengyele tömör, felfelé laposan szélesedő, nyakrészén félkörbe görbült. A kengyel tövéből hosszú huzal indul ki, mely balról és jobbról tekercset képezve, a kengyel tövétől a kengyel lábáig lefutó tűbe megy át. A fibula lába oldalt tűtartóvá szélesül, mely háromszegletű, kivágott s gombban végződik. A tűtartó élén két oldalt felfelé futó tördelt vonaldísz. A kengyel hátán három párhuzamos vonal, mely a tűtartó felett ismétlődik. A két tekercsen keresztül eredetileg bronzsodrony volt áthúzva, mely egy vonalba szorította őket; a sodrony kiélegült. Teljesen ép, rugalmas példány. Gondos munka. *2. Ugyanilyen ezüstfibula.* (2. ábra.) Súlya 73 gr. Hossza 9·9 cm. Tűtartója lapos, alul levágott. Szerkezete azonos az előbbivel. A kengyel nyakrésze pánczélalakú s korongidomú nyakgyűrűben végződik, 17 mm. távolságra ugyanez a korongidomú dudorodás. Durva kivitelű, teljesen

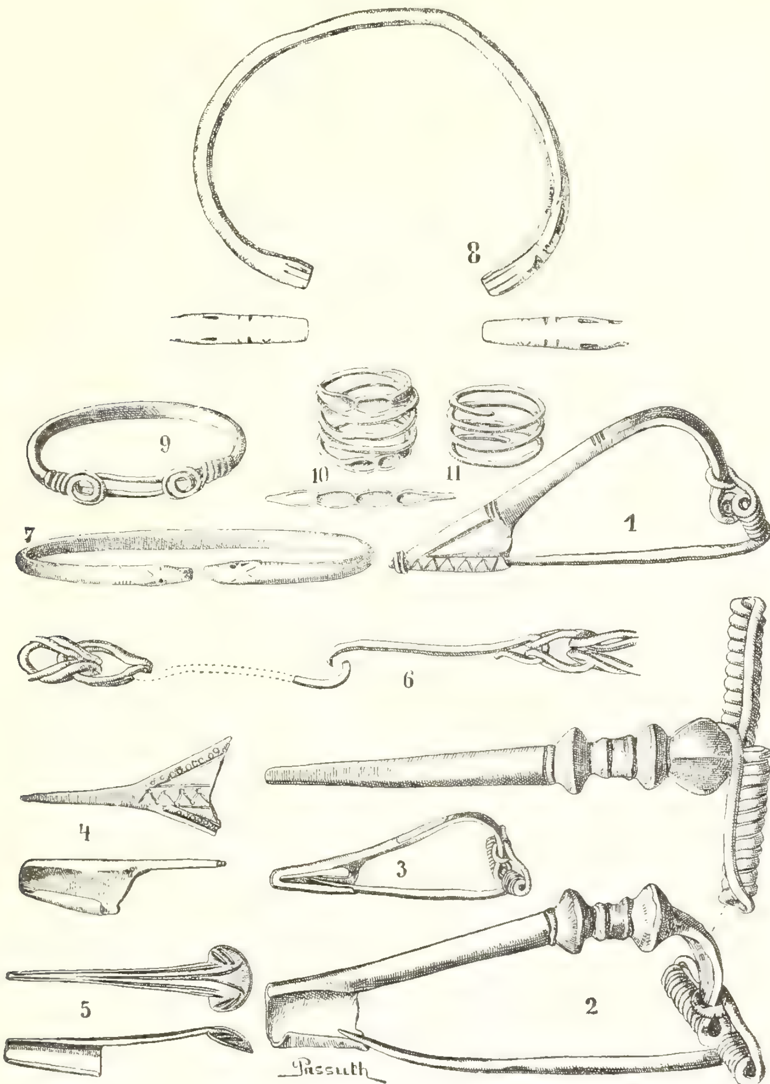
ép, rugalmas példány. Párosan fordult elő a leletben. A másiknak súlya 71 gr. Tűje eltörött. *3. Kis ezüstfibula.* (3. ábra.) Súlya 9·75 gr., hossza 49 mm., azonos szerkezetű az előbbiekkel, de kivágott; háromszegletes tűtartóján gomb nincs. Kengyelhát disznélküli. Rugalmas ép példány. *4. Ezüstfibula* lapos tűtartója, (4. ábra) a kengyel egy darabjával, mely lapos lemezzé szélesedik ki. A lemezen pontok és vonalakból álló dísz. A leletben levő sodronytekercses törött

I. TEMESREMETEI EZÜSTKINCS.

tű valószinűleg e fibulához tartozik. *5. Aranyfibula,* (5. ábra) tű nélkül. Súlya 4·3 gr., hossza 5 cm. Tűtartója oldalt a kengyelből szélesedik ki. A tűtartó hossza 2·2 cm. A lapos kengyel felfelé szélesbedik s befelé hajló csészében végződik. Mélyedésében forrasztásnyomok. A fibula háta s feje vonaldíszes. Anyaga halvány arany. Azonos a dr. Q. B. Mayer által *Gurináról* publikált fibulával. (Tab. III. 19.) A *nauheimi* fibulák között a 9. sz. alatt közölt fibulával

analog, de annak lába visszafelé hajló tűtartóval bir. *6. Négyesfonatú ezüst-láncz,* (6. ábra) hossza 66 cm., súlya 175 gr. A lánczsor 95 duplán összerakott láncztagból van képezve; a láncz két végén két ezüsthenger, melyek valószinűleg a kapcsoló peczkek hüvelyét képezték. A lánczszemek ugyanazok, mint az

2. TEMESREMETEI EZÜSTKINCS.

aszári és verebélyi lánczéi, (Arch. Ért. u. f. V. k. 28. lap és VI. k. 387. l.) de a lánczszem nem a közvetlen előző szembe kapcsolódnak, hanem, azt kihagyva, mindig a második lánczszembe, úgy hogy a láncz sűrű négyszögű fonadékalakot mutat. A hengerek hossza 3·8 cm., átmérője 1·2 cm., súlya 7·3 gr. Valószinűleg fibulatartó láncz volt. (Szebeszlói láncz. Arch. Ért. r. f. XIV. k. XXV. tábla.) *7. Kigyófejű ezüstkarperecz,* (7. ábra) tömör, körátmetszetű ezüst-

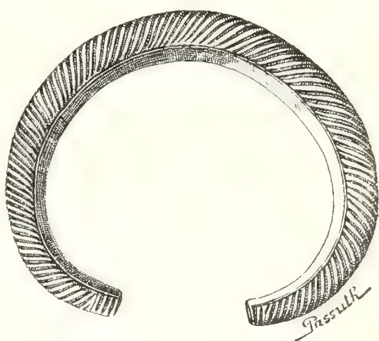
huzalból, súlya 18. gr. *8. u. a.*, (8. ábra) súlya 24 gr., a kigyó feje vastagabb. *9. Kis ezüstkarika.* Átmérője 45 mm., súlya 96 gr. Vékony ezüsthuzalból, melynek két vége akkép csavarodik egymáshoz, hogy a karika tágítható. Az aszári láncz két végén szintén ily karikák láthatók. Előfordult a cserbelyi leletben, a N. Múzeumban (l. Arch. Ért. u. f. VI. k. 391. l. II. tábla, 5. ábra.) és egyebütt is. *10. Nyilt ezüstgyűrű* ötszörös kigyócsavarodással. Súlya 5·3 gr., átmérője 1·9 cm. Az első és ötödik kanyarulaton négy tojásalakú beverettel. Analog beveret-ornamentikát láthatunk a nagyváradi ezüst-torquesen. (Arch. Ért. u. f. VI. 205. l.) A leletben három volt. Egy törött, egyet pedig az aranyműves tartott vissza. *11. Nyilt négyescsavarodású gyűrű*, síma, vékony ezüsthuzalból, súlya 3·2 gr., átmérője 1·9 cm.

Ez ékszerek közül legjellemzőbbek a fibulák, melyek azonos szerkezet mellett a fokozatos fejlődés jeleit mutató öt változatban fordulnak elő a leletben, de akkép, hogy jellegzetes, ujonnan feltünő sajátságaik mindegyiknél egyezőek. E fibulák első tekintetre közismert kelta fibuláinkkal látszanak azonosaknak, melyeket dunántúli keltáink egyik fészkéből Regölyről ismerünk, (lásd Wosinszky Tolnamegye története, II. CXXX. tábla) s melyek a legtöbb kelta lelőhelyen, pl. közel hozzánk Mitroviczán a járkai leletben, beljebb Krajnában sőt Stradonitzon Csehországban is, mint a késő La-Tène-kor jellemző darabjai egyaránt előfordulnak. Így pl. az egész lelet jelentékenyebb darabja a 2. ábrabeli 73 gr. súlyú nagy fibula, nemcsak szerkezetében és kivitelében, hanem kezdetleges ornamentikájának esetleges részeiben is annyira megfelel a Wosinszky által publikált 5. sz. kelta fibulának, hogy kisértetbe jöhetnénk azt hinni, hogy ugyanegy műhelyből kerültek ki a mieinkkel. A temes-remetei fibulák mégis lényegesen különböznek ezen előképüktől. A mi fibuláinknál ugyanis a — melyek kétségtelenül abba a művelődési korszakba tartoznak, a melyben a római ízlés hatalmasan érezteti távoleső vidékeken is átalakító befolyását az uralkodó kelta formákkal szemben — a késő La-Tène fibula elveszti egyik jellegzetes attributumát: a kengyel folytatásakép jelentkező visszafelé hajlított tűtartót és e helyett a fibula lába oldalt szélesül ki tűtartó táskává. Tischler Ottó, a ki azon változásokat, melyeket az előtörő római kultura a provincziák kelta ízlésű kulturáján előidézett, poroszországi és azzal szomszédos leletek révén, alapvető gondossággal tanulmányozta, a La-Tène-fibulából fejlődött és ahhoz közvetlenül csatlakozó legrégibb római, helyesebben provincziális-római ízlésű fibulát, az úgynevezett kapcsos fibulában (Hakenfibel) ismerte fel, mely a La-Tène-fibula **T** alakját és szerkezetét egészben megtartva, attól csak annyiban tér el, hogy a rugótekercsek húrjait kapocs erősíti a kengyelhez, a kengyel lába pedig nem kanyarodik felfelé, hanem oldalt szélesül tűtartóvá. A mi fibuláink, a mint láttuk, megállnak már ezen fejlődés fele útján. A rugószerkezet ugyanaz marad, csak a tűtartó alakulása változik Mint a 2. sz. fibulánál láttuk, a mely kétségtelenül legrégibb és legkezdetlegesebb a lelet fibulái között, ez a változás is nagyon conservativ alapon indul meg és az előképül szolgáló La-Tène-fibula egész külalakja és hagyományos ornamentális részei is tökéletesen ugyanazok maradtak.

Hogy ez a változtatás nem volt elszigetelt esetlegesség, a leletbeli többi

fibulák igazolják, a melyek az újdivatú tűtartót mind átvették és azt éppen a tűtartónál még tovább is fejlesztették, a mennyiben csinosabbá és czélszerűbbé tették.

A fokozatos fejlődés menete nagyon tanulságos. A 2. sz. alatti fibulánál a tűtartó egészen kezdetleges és alul el van vágva, a 3. sz. alattinál a tűtartó – szemrevalóbb — háromszögletes alakot vesz fel és a tűtartó lapja van kivágva. Az 1 számúnál a tűtartó alul gombbal van már ékesítve, kívül pedig vonalornamentikával díszítve. Más irányú fejlődést mutat a 4. sz. a. fibula, melynek kengyele lapos lemezzé szélesedik, míg az 5. sz. a. aranyfibula már fejénél is lényeges eltérést mutat és elhagyja a hagyományos T alakot. Mindezen egymástól eltérő fibuláknál közös jelleg marad a La-Tène ízlésű felfelé kanyaruló tűtartó elhagyása, a mi, — a mint már Pulszky-nk utalt rá, — megint nem esetleges divatváltozás, hanem éppen úgy az egyszerű megoldásokat kereső római ízlés eredménye, mint a hogyan a kelta fibula sajátságos lábalakulata, sem esetlegesség, hanem az azon időbeli kelta ízlés sajátságga, mely a görbületekben visszatérő arabeszk vonalban találta kedvét. (Hœrnes.) A római ízlés ezen térfoglalása a Tischler által alapul vett poroszországi és vele határos területek leleteiben csak a Kr. sz. u. első század második felében észlelhető, de hazánk déli részén — a Balkán tőszomszédságában, mely ezt megelőzőleg már 200 esztendővel római fegyverek uralma alá került — ez a hatás nemcsak hogy sokkal előbb, de a fokozatos fejlődést is feltüntető oly átmeneti formában jelentkezik, mely odaát egyáltalán nem észlelhető. A temes-remetei fibula typusának elterjedtségét, változatosságát s hosszabb időn át tartó virágzását a lelet változatos példányain kívül több más leletből is következtethetjük, melyek mind hazánk délkeleti részein kerültek felszinre. A velünk közel szomszéd hunyadmegyei cserbelyei lelet ezüstfibulái teljesen ugyanezen typust mutatják. A mint már utaltunk is reá, ebben a leletben a fibulákon kívül, a 9. ábrabeli kis karperecz s a 6. ábrabeli ezüstláncz analogiái is feltaláltattak. Az ezen lelettel talált érmek, a lelet korát Julius Cæsar idejére viszik fel. Kora tehát a mi leletünkét egy emberöltővel megelőzi. Ennek daczára a cserbelyi fibula nem a 2. ábra typusához csatlakozik, hanem a 4 alattihoz, melynél a kengyel már széles lemezzé fejlődött. Goosz szerint (Chronik d. arch. Funde Siebenbürgens, S. 37) a cserbelyi lelettel egy kategoriába tartoznak a csórai, guravoji, medgyesi, alparéti és poszáigi leletek. Ebbe a csoportba tartozik az Archæologiai Értesítő új foly. XI. köt. 438. l. közölt dácziai ezüstfibula is, mely azonos szerkezet mellett, további változatot képvisel, a mennyiben a széles lemezzé lapult kengyelhátra teljes arczú női fej van kitrébelve. Leletünk s ahhoz tartozó csoportok arról látszanak tanúságot tenni, hogy hazánk területe, melynek már a bronzkorban meg volt jellegzetes belföldi fibulája, s mely a kelta korszakban a

3. TEMESRÉKÁSI ARANYKARPERECZ.

pannoniai fibulának adott lételt, a római provincziális typusú fibula kifejlődésének idejében is produkált oly hazai fejlődési formát, mely érdekesen járul hozzá a korszak jellemzéséhez és felismeréséhez, s magának az ékszer fejlődésének történetéhez. *Temes-rékási aranykarperecz.* A rajzban felüntetett aranykarpereczet szőlőrigolirozás közben csekély mélységben találták néhány év előtt a temes-rékási határban. Súlya 228·7 gr. Tömör sárgaarany.

Temesvárott, 1906. május 31.-én. *Dr. Bleyer Izsó.*

IV. OROSZ ENDRE: ERDÉLYI BRONZLELETEKRŐL. *Korpád* (Kolozs m.) A község belterületén: a néhai Ferenczy Gyula birtokos udvarházától N. W.-re a szekérút W. oldalán, ettől m. e. 40—50 lépés távolban, a zsellérház mögötti lankás oldalon mint szórványos lelet találtatott szántás közben egy tokos, füles bronzczelt, a melyet F. Gy. úr az Erd. Múz. régiségtárának ajándékozott.* Az élén kissé csorbult vastagfalú czelt hossza a tok fölé kiugró 10 cm., szárával együtt 12·2 cm., élhossza 5 cm. Hátának és füle alatti gerinczének oldalain 2—2 párhuzamos íves vonal díszíti, a melyek a régi szárnyaknak reminiscentiáit jelképezik. A találó patináját lesúrolta. (Lelt. sz. 8484.) — Egy másik adatom is van Korpádról, a mely szerint néhai Ferenczy József birtokos földjén szántás közben egy oly zöld, bronztű találtatott, a melyet Ferenczy úr a mai, ú. n. «Sicherheitstűk»-höz mondott hasonlónak, a mely azonban Ferenczy J. úr házánál elkallódott. A lelet leírását nélkülözve, meg kell elégednünk itten a puszta névvel is, t. i. hogy ez egy fibula volt.

Apahida. (Kolozs m.) A községnek a Szamos folyó és a Grla patak között fekvő — Grlaköz nevű — részében kertásáskor egy 4 cm. hosszú, kis keresztalakú bronztárgy találtatott, melynek alsó vége kis karikává van formálva, úgy hogy itten felfüggeszthető volt, a mi kétségtelenné teszi a lelet csüngődísz voltát. A kereszt kisebb karjainak hossza 12 mm. és két végén meg a közepén mindkét oldalán 1—1 kis félgömbidomú dudor díszíti. Patináját a találó lereszelte. (1. sz. ábra.)

Alsó-Zsuk. (Kolozs m.) 1903. év nyarán czigánykovácstól szereztem itten egy 11 cm. hosszú, díszítetlen, teljesen ép, tokos, füles bronzczeltet, melynek lelőhelyéül a község határának szántóföldjeit mondta a tulajdonosa. Élhossza 44 mm. Patinája a szokott értelemben véve nincsen, csupán sötét élegülés borítja felületét.

Lozsárd. (Szolnok-Doboka m.) A szamosújvári áll. főgymn. muzeumában láttam egy innen származó ép, tokos, füles bronzczeltet. Hossza 9·3 cm., élhossza 5 cm., peremnyílásának nagyobb átm. 3 cm. A patinával borított czeltnek perem alatti részét 3 vízszintes, domború vonaldísz ékíti.

Doboka. (Szolnok-Doboka m.) Innen Józsa János szamosújvári áll. főgymn. tanár ajándékából egy ép, tokos, füles bronzczelt került a feloszlott szolnok-dob. megyei irodalomtört. és ethnogr. társulat múzeumába. Hossza 8·4 cm., élhossz 4 cm. peremének nagyobbik átm. 3 cm. Pereme alatt 2 domború vonal díszíti s felszínét patina borítja.

* L. Erdélyi Muzeum. 1898. évfolyam, pag. 544.

Pánczélcseh. (Szolnok-Doboka m.) Már ismeretes hely a bronzleletek sorozatában, mivel innen Bodor Károly birtokos ajándékából egy 23 darabot számláló gyüjtelékes bronzkincs került a Nemzeti Muzeumba.* E leletnek lelőhelye Bodor úr szóbeli közlése szerint a «Hosszúalj» nevű határ. De azóta egy más lelet is jutott napvilágra a községtől kelet felé eső ú. n. «Kis-Jakabas» határban, a hol szántóföldben egy 62 cm. hosszú, ép bronzkardot találtak. A veszedelmesen éles penge hossza a markolatig 50·5 cm., ez utóbbinak h. 11·5 cm. s a kettő 2 bronz-szeggel van egymáshoz erősítve. (Nieten.) Markolatának a pengét magába foglaló öbléből a pengén 4 keskeny borda indul ki. A markolat alul 5 cm. átm. korongban végződik, a melynek közepén egy 8 mm.-nyi kis gomb áll ki. A korong alsó lapja a gomb körül 4 concentrikus körvonalból, 5 vonalú hullámból és pontsorokból álló díszt visel, a melynek analogiáját Hampel Bronzkora I. köt. XXIII. t. 2. sz. ábrája mutatja. Markolatának 3 harántbordáján kívül a markolat tövén is látszanak párhuzamos egyenesekből, egyenközű zegzugvonalakból és ívekből alkotott, de már lekopott díszítések. Korongja egy 4 mm. átméretű kis lyukkal átfúrt, a mi arra vall, hogy a kincset tevő nagybecsű fegyvert elvesztés ellen biztosítandó felkötötték. Az 1902. év nyarán dr. Finály Gábor fővárosi tanár társaságában végzett régészeti kiránduláson Pánczélcsehet is érintvén, Bodor K. úrnak szíves közlése szerint csak ezen 1 drb. tárgy jött elő a lelőhelyen. A helyenként megmegsúrolt, de másként ősi zöld patinával borított kardot Bodor K. úr a volt dési múzeumnak ajándékozta.

Felső-Tök. (Szolnok-Doboka m.) Mágner Ferencz itteni lakos kertjében találtatott ásatás közben egy ép, tokos, füles bronzczelt, a mely Ornstein József csász. és kir. nyug. őrnagy úr szíves értesítése szerint Radimsky (Die prähistorischen Fundstätten etc.) művében a 35-ik ábrának szakasztott mása volt. A czelt, hír szerint, a volt dési múzeumba került.

Szamosujvár vidéke. 1899. VIII. 4-én Szamosújvárt tartózkodván, tudomásomra jutott, hogy az ottani ószeres zsidó 2 drb bronztárgyat kinál városszerte megvételre. Eredményes utánjárásom 1 bronz-sarlót és 1 bronz-czeltet uttatott kezembe, a melyeket a VII. 23—25-én tartott országos vásár alkalmával hoztak be neki a közeli vidékről ócska lom gyanánt. A 2 drb eszköz első tekintetre elárulja, hogy nem egyazon leletből származik, hanem különkülön helyen találtattak; kétségtelenné teszi ezt a patina teljesen elütő kinézése. A sarlót világoszöld patina borítja és hihetően valamely mezőségi faluból jött oláh embertől vette, a ki (mint találó) a penge hegyét kiváncsiságból letörte. Az ú. n. «erdélyi kampós typus», a minő a Mezőségen és környékén is gyakran fordult már elő, így Oláhvásárhelyen 2 drb, Mocson 10 drb, Katonán 2 drb, Ö.-Füzesen 2 töred., Apahidán és Magyar-Décsén 1—1 drb. A sarló görbületének átmérete annak hegyétől a nyélkampó végéig 23 cm. A penge legnagyobb szélessége 38 mm. Éle ki van reszelve, míg háta tompa és 3 mm. vastag. A sarló a jobbkézben való fogásra van készítve; alja lapos, felül hátának szélei le vannak kerekítve. A czelt egy ép, 8 cm. h. tokos, füles balta, melynek felszínét

* L. Hampel József: A Bronzkor Emlékei Magyarhonban. II-ik köt. CXLIII. táblán.

zöldesbarna színű oxyd-kéreg borítja. Élhossza 4 cm. A tok kerületének erősítésére szolgáló egy vastagabb borda alatt 3 vízszintesen párhuzamos elhelyezésű vékonyabb bordadísztől eltekintve a czelt felülete egészen egyszerű. Az ószeres állítása szerint egy girolti zsidótól vette. S noha ezen két lelet közelebbi lelőhelye ismeretlen, mégsem hagytam az elkallódás sorsára jutni őket, mivel nem lehet kétség aziránt, hogy ezek Szamosújvár vidékének 10—20 km.-nyi sugárral vont körzetéből származhatnak.

Ugyanezen ószeresnél láttam későbbi időben még egy — állítólag mikolai (Szolnok-Dob. m.) embertől megvásárolt — 11·5 cm. hosszú, ép, tokos, füles bronzczeltet, melynek élhossza 5·5 cm. és patinája lesurolt volt. Pereme alatt 6 bordával bírt, melyek közül 3 dudoros perem s 3 fülközi díszítő borda volt. Értékével aránytalan ára miatt megszereznem nem sikerült, tehát elkallódott.

Kápolna. (Szolnok-Doboka m.) Az áll. út éjszaki oldalán fekvő «Gura Vlegyásza» nevű határ erdős környezetű egyik szántóföldjében egy 45 mm. külső átmérővel bíró kis bronzkarpereczet talált Vajna Sándor volt tanítványom. Az eredetileg teljesen zárt s külső oldalain haránt reczézettel díszített hengeres karika még az őskorban kicsorbulván, tulajdonosa elvesztette. A karika belső oldala sima. Anyaga a sárga agyagos talajban (neogén) vastagon oxydálódott és élénkzöld patinát nyert. A karpereczet a találó nekem ajándékozta.

Dobrocsina. (Szolnok-Doboka m.) A volt dési muzeumban két megegyező patinájú, korongos fokú bronzcsákányt találtam, a melyeknek lelőhelyét részint a Dobrocsinán lakó Kondor Mihály nevű találóval, részint pedig Horváth László oláh-fodorházi körjegyző, mint a lelet beküldőjével váltott levél utján a fenti község «Pojén» határában sikerült bizton megállapítanom. A nagyobbik hossza 20 cm., miből a nyéltokig 12·5 cm. esik az éltagra. A korong átmérete 5 cm., a nyéltok átm. 1·8 cm. Éle csorbult és öntése az élfelőli karján aprón likacsos. A kisebbik 17·6 cm. h. miből a nyéltokig eső rész 11·2 cm.-t teszen ki. A korong átm. 5 cm.-nyi s a nyéllyuk átm. 1·8 cm. Öntése tömör; élén friss vagdalás látható. A vastag patinával borított mindkét «harczi balta» nyéltok üregében észlelt sárga agyag szerint neogén talajban feküdtek s egyazon leletből származnak. A Szolnok-Dob. megyei Monogr. III. kötet, 348 lapján hibásan, mint rézeszközök vannak felemlítve. — Ugyancsak Dobrocsináról került a dési muzeumba egy két darabra tört, 8 cm. h., 6 cm. legnagyobb szélessége s 1 mm.-nél vékonyabb bronzlemez, mely övnek, situlának vagy más bronzedénynek képezheti töredékét. Felületét szép zöldfényű patina takarja; széleinek törése régi. Lelőhelyét levélbeli tudakozódásomra a leletet beküldő Veres Imre nagy-ilondai főszolgabíró úr a «Podurile funtini Kosti» nevű dűlőrészben volt szíves feljegyezni, a hol szántás közben került elő.

Alsó-Hagymás. (Szolnok-Dob. m.) A dési megyei múzeumban Telegdy Béla a.-hagymási birtokos ajándékából egy nagyobb és egy kisebb nyilt bronzkarika, Krecsunás Gergely alsó-csobánkai gör. keleti lelkész ajándékából pedig egy két darabra tört bronz-sarló volt kiállítva, melyeknek lelőhelyéül egyrészt Alsó-Hagymás, másrészt Alsó-Csobánka volt megjelölve. 1903. IX. 18-án kirán-

dultam Csobánkára a leletkörülmények alapos megtudása végett ; mielőtt azonban odaérkeztem volna, már az előtte való Nagy-Mező faluban a sors különös szerencsés véletlenségéből az úton összetalálkoztam Csobánkán Péter nevű emberrel, kitől a netalán előfordult régiségek felől tudakozódván, lakására hívott, hol 4 drb egymásba fűzött bronzkarika átadása mellett elmondotta, hogy 1898-ban Alsó-Hagymás község határának «Czigle» nevű erdejében, egy sziklás patakmeder vízmosásos mély árkának partomlásában több ily zöld tárgyat talált, melyeket aztán szerte-széjjel osztogatott. Így Telegdinek 2 karikát, Krecsunás lelkésznek 4 karikát és 4 sarlót, nekem szintén 4 karikát adott át. Elbeszélése szerint 23 szem kis karika volt egy lánczba fűzve s így tehát a meglevő heten kívül még 16 drb elkallódott. A meglévő bronzleletek leírása a következő :

a) A Telegdytől ajándékozott karikák. Nagy, nyiltvégű karika, melynek külső átmérete 12 cm., legnagyobb vastagsága 1 cm.-nyi, végein elkeskenyedő. Felületén érdes, díszítetlen és helyenként súrolt. Kisebb, nyiltvégű, de összeérő és elkeskenyedő végekkel biró karika vagyis karperecz, melynek külső átmérete 8 cm. Belül sima, ellenben külső oldalán haránt rovásokkal díszített. Felülete helyenként súrolt.

b) A Krecsunástól ajándékozott bronzsarló. Ez a találó által közepén kettétört, kampós typusú kis sarló, melynek anyaga vöröses bronz ; alja lapos, felső része dudorgerinczes. Hegye és a nyél kampóvége közötti távolság 17 cm., a penge legnagyobb szélessége a sarló közepén 3 cm. — E három tárgy jelenleg az erdélyi múzeumban van.

c) Az általam szerzett karikák. Négy drb nyilt, de összeérő, keskenyebb végekkel bíró karperecz egymásba fűzve, melyeknek külső átmérete 7·8—8 cm. A karikákkal a kézcsuklóval érintkező belső oldala és végeiknek 1—1 cm.-nyi része köröskörül sima, ellenben a külső oldalak háromnál egyformán haránt rovásokkal megszakítás nélkül díszítettek, míg a negyediken, mely a legvastagabb is, 1—1 cm.-nyi sima mezők által ötször van megszakítva a díszítés, miáltal csinossága ennek változatosabb. Szép zöld patinájuk érintetlen.

d) A Krecsunás lelkész birtokában lévő tárgyak. Két nagy, sima és nyiltvégű bronzkarika 12 cm. külső átmérővel. Végeik felé elkeskenyednek. A patina dörzsölt. Két kis karika azonos jellegű a c) alatt leírtakkal, 8—8 cm. külső átmérővel és sűrű haránt reczézettel. Patinája egyiknek ép, a másiknak súrolt. Egy eredetileg ép, de a találó által eltört kis bronz sarló, kampós typusú, jobb kézre való példány, melynek legnagyobb penge szélessége 28 mm. Sarlóból származó más két pengetöredék : egyiknek nyélrésze hiányzik (½), a másik pengedarabnak gerinczén egy kis peczek áll ki fölfelé, a mi világos bizonyítéka annak, hogy e leletben a sarlónak kétféle — t. i. kampós és peczkes — változata fordult elő. A mi már most az alsó-hagymási egész lelet minőségét illeti, kétségtelen tény, hogy ez egy csupa ép darabokból álló bronzkincs volt, melyből a sarlók a vandál találó aranyat gyanító vizsgálatának estek áldozatul. A lelet darabjainak száma a 3 nagy karikán, 7 karpereczen és 4 sarlón kívül ideszámítva még az elveszettnek jelzett 16 kis karikát is, összesen 30 lehetett. A karpereczeknek lánczba fűzött volta arra enged következtetni, hogy

ez a bronzkincs egy vándor bronzkereskedő készlete volt, a melyből annyi karikát szedett le a vevő részére, a mennyit ez cserekereskedés útján vagyoni viszonyai szerint épen kivánhatott.

Alsó-Csobánka. (Szolnok-Dob. m.) Ugyanazon lelkész birtokában van egy ép állapotban talált, 12·4 cm. hosszú, igen szép kis bronzlándzsa, szárnyas forma, a melynek tokos nyele a rúdhoz való erősítés végett szeglyukkal .van átütve. A zöldesbarna patinával vastagon borított lándzsa levele hármasan bordázott. Eredeti alakját a tudatlan találó teljesen tönkretette, mivel szárnyait lereszelte, hogy az így hegyesebbé tett eszközt bocskorlyuk-tágító árnak használhassa.

Hosszúmező. (Szolnok-Dob. m.) Krecsunás Gergely lelkész elbeszélése szerint itten a «Sztrüncsa» nevű erdőben 1890 előtti években szintén találtatott egy bronzlelet, a mely azonban sajnos, czigánykovács kézre került.

Csáki-Gorbó. (Szolnok-Dob. m.) A dési társulati muzeumban egy ép, fénylő szürkészölden patinált bronzlándzsa volt Gajzágó László megyei aljegyző ajándékából. Hosszúsága 22·4 cm., a nyéltok hosszúsága a levélig 8 2 cm., a penge legnagyobb szélessége 3·8 cm. és kétszer bordázott. A nyéltok a rúdhoz való erősítés végett átlyukasztott. A szép lelet Gajzágó úr levélbeli értesítése szerint «Csáki-Gorbó község határán találtatott.»

Szász-Encs. (Szolnok-Dob. m.) Ép, 86 mm. hosszú, tokos, füles bronzczelt, melynek szép zöld patinája nagyrészben le van súrolva. Élhossza 50—52 mm. Tokjának oldalát 6 vízszintesen párhuzamos dudorvonal díszíti, a melyhez alúl egy pontot körülzáró három egyenközű félkörív csatlakozik. A csinos czelt Debreczeni Dénes kékesi főszolgabíró úr ajándékából került a dési muzeumba, a ki a leletet — levélbeli szíves értesítése szerint — Szász-Encsen vette s ugyanottan is találtatott.

Dipse. (Beszterce-Naszód m.) Innen Juhos Miklós nagyidai (Kolozs vm.) állami tanító ajándékából 2 drb érdekes kis bronz nyílcsúcshoz jutottam, melyeket nevezettnek szíves értesítése szerint 10 más ilyen nyilacskával együtt egy csomóban találtak a «Dipse oldal» nevű dülőben. A lelet szántás közben került elő a földből és pedig a nyílcsúcsok köpüjében visszamaradt sárga agyag tanusága szerint neogén agyagos talajban. A többi tizet nem sikerült megszereznie a találótól. A gyüjteményembe került két nyílhegy leírása a következő: Egyik kételű, 39 mm. hosszú, lapos levélidomú, melynek mindkét oldala közepén a köpüből kiinduló erős gerincz vonul végig. A 26 mm. h. levél oldalának tövéből — a hol a köpü végződik — egy 17 mm. hosszú, kissé ívesen görbülő, hegyes tüske nyúlik lefelé, a mely nem a megerősítés biztosabb módját tette lehetővé, hanem nyilván a sebből való eltávolitás megnehezítésére szolgált. A levél legnagyobb szélessége 10 mm., a köpü hossza 13 mm. Érdekes, hogy a nyíl egyik oldalgerincze épen a szakáll tövénél tűvastagságú lyukkal van átfúrva, a minek rendeltetését másra, mint méregcsepegtetésre és beszárításra, nem lehet magyarázni. E kis lyukon alább a köpü oldalán is van egy nagyobb nyilás, melyről hajlandó vagyok föltételezni, hogy itten zsinegre fűzve hordozták használat előtt elvesztés elleni biztonság okáért, a mi annál valószinűbb, mivel az ilyen apró nyílhegyek inkább többesével voltak a megfelelő korszak

ősemberének birtokában. (Dipsén is 12 drb). Köpüjét, valamint levelének lapjait kékes-zöld patina borítja, melyet hegyén és bordáján a találó lesúrolt. 2. sz. ábra.

A másik szintén 39 mm. hosszú, de 3 élű, hegyes példány, melynek egy-egy gerinczhossza 25 mm., a köpü hossza 14 mm. Az egyik él síkjában a köpü oldalából ennek is lefelé görbül a 12 mm. hosszú kis tüske. Bár a köpü oldala a másik nyílcsúcshoz hasonlóan nincsen átlyukasztva, a köpü alján mégis felismerhető egy kikopott kis lyuk helye. Patinájától egészen megfosztották. 3. sz. ábra. Anyaga mindkettőnek hiánytalan öntésű tömör sárga bronz, alakjuk kifogástalan szabályos és általában igen ügyes és fejlett metallurgiai technika eredményei. Ősrégészeti irodalmunkban már ismeretesek ezekhez hasonló nyílhegyek, melyekről azt olvassuk Hampel «Bronzkor»-ában,[1] hogy: «Ezek az idomok déli és keleti míveltebb tájakról kerültek hozzánk», míg másrészt ethnikai szempontból is nevezetes leleteit képezik erdélyrészi vidékünknek, mert typologiai jellegük alapján kétségtelenül megállapítható az, hogy e tárgyak a Kr. e. VII századtól kezdve Erdélyben lakó skythák culturájának, — mely a hallstadti ízléssel párhuzamosan fejlődött — igen jellemző hagyatékai. Ennek igazolására idézem a skytha kultura érdekes kérdésével behatóan foglalkozó Reinecke Pál eme szavait: «A nyílcsucsok a skytha leletek legjellemzőbb tárgyai közé tartoznak»[2] s hivatkozom Herepey Károlynak Alsófehér vm. őskoráról írott értekezésére, melynek XVI-ik képes tábláján több analog nyílhegy van ábrázolva.[3]

Torda vidéke. Állítólag a tordai hasadékban talált, egy még az őskorban letört hegyű, kis lándzsavéget szereztem Tordán régiségkereskedőtől. Jelenlegi hossza 12·5 cm., a nyéltok üreg hossza 7·7 cm., átmérete alul 2 cm., hegyén 2·5—3 cm.-nyi rész hiányzik, levelének legnagyobb szélessége csak 23 mm. Köpüjének mindkét oldala át van lyukasztva a rúdra való felerősítés végett. A helyenként likacsos öntésű sárga bronzlándzsa felületének patinája ép. Analogia: Hampel Bronzkor I. k. XXVI. t. 2 ábra.

Szind. (Torda-Aranyos m.) A «Kerekborz» nevű határból származó, 40 mm. hosszú, kerek tölcséridomú bronzcsüngőt szereztem idevaló földművestől. A szürkés-zöld patinával vastagon borított tölcsér felső vége ovális nyilást képez, melynél fogva felfüggeszteni lehetett. A nyilás alatt két vízszintes állású párhuzamos vonal díszíti. A tölcsér átmérete 14 mm.[4] A «Pardé» nevű határ szántóföldjein találtatott egy zöldesfekete patinával bevont, 21 mm. átméretü kis karika, melynek teste 4 mm. széles ferdén lapított bronzból van.

Mészkő. (Torda-Aranyos m.) Tordáról a hasadékhoz kivezető szekérút bal oldalán, épen a hasadék torkolata előtt emelkedő s Mészkő határához tartozó «Farkasőre» nevű magaslat szántóin apró bronztárgyakat gyüjtött egy mészkői juhász. A tőle 1901-ben megszerzett leletek a következők: 1. Szabálytalan ellipsis (pogácsa) alakú, 20 mm. hosszú, kis bronzlepény patinával borítva.

[1] A Bronzkor Emlékei Magyarhonban. III. köt. pag. 108.
[2] L. Alsófehér vm. Monografiája. II. kötet. Első rész. Nagy-Enyed, 1901. pag. 59.
[3] L. ugyanott.
[4] Analogia Arch. Ért. 1895. évfoly. pag. 106. Kurdi lelet. 11—12. sz. ábra

Analogia Hampel: Bronzkor. III. köt. CCXXXII. t. 1. sz 2. Gömbösfejű bronztűnek 38 mm. hosszú része, melynek hegye hiányzik. Feje kissé kúposan gömbidomú, melyen összesen 5 párhuzamos vonal fut körül, míg a hengeres tűnyúlvány díszítetlen. Valamint az előbbit, úgy ezt is méregzöld patina borítja. Analogia ugyanott. II. köt. CXXXVI. t. 8. sz. a nováki urnatemetőből, Nyitra megye. 3. Korongfejú bronztűnek 17 mm. átm. korongja, melyről a hengeres sodronytűt a találó levágta. Az 1 mm. vastagságú korong felső lapját 2 concentrikus, emelkedettebb körvonal díszíti. Patina fedi. 4. Bronzcsüngő szürkés-fekete patinával bevonva. A tárgy egy 22 mm. hosszú és 2—3 mm. vastag bronzhenger, melynek egyik végén 5 mm. átméretű nyilású karika volt formálva felfüggeszthetés végett, s a mely jelenleg eltört állapotban látható, míg a másik végén négy szabálytalan gömb keresztalakban van elhelyezve. Ha nem is teljesen megegyező, de hasonló lelet az apahidai — e közlemény 2-ik száma alatt leírt — csüngőékszer. (4. sz. ábra.) 5. Sajátságos és szokatlan alakú, 20 mm. hosszú ép, kis bronztárgy, melynek 19 mm. széles két karja a Megváltó testére emlékeztet keresztfa nélkül. Zöld patinával takart felületét csoportonként álló igen apró félgömböcskék díszítik. Őskori eredetének megfelelőleg más rendeltetése nem lehetett, mint csüngődísz. Meg kell e helyen jegyeznem, hogy a 4. és 5. sz. bronzleletre analogiát az irodalomban nem ismerek. E bronzokkal egyazon lelőhelyen gyüjtött még a juhász 3 drb szarukő szilánkot, melyek mindenike mesterséges hasítást feltüntető kis kés; a leghosszabb 32 mm. — Végül Kiss György műszerésznél Tordán láttam egy patinával bevont kisebb lepényszerű bronzrögöt, a melynek lelhelyéül a nevezett mechanikus Mészkő községnek egy udvarát nevezte meg.

Sinfalva. (Torda-Aranyos m.) Itten 1898 táján a falu mellett fekvő ú. n. «Várfalvi alsó-láb» dülőben Dindár István római szent birodalmi lovag úrnak birtokán egy bronzkincs került napvilágra. A lelet a birtoknak tagosítás előtti körülsánczolása alkalmával körülbelül 50 cm. mélyen egy csomóban találtatott, mely a megtaláláskor jelen volt birtokos úr tulajdonába jutott, ki azt sajnos, szerte-széjjel osztogatta. Én egy — a kolozsvári unitárius collegium gyüjteményébe ajándékozott — czelt nyomán szereztem tudomást a leletről s 1902. V. 8-án jártam künn Sinfalván az előfordulási körülmények megtudakolása végett. Ezen alkalommal beszélte el nekem Dindár úr, hogy a m. e. 50 darabot kitevő leletből, melyben legnagyobb számmal tokos, füles czeltek voltak, a Székely Nemzeti Múzeumnak adta a legtöbb tárgyat. Pataki Viktor kolozsvári tagosító mérnök, — kinek ezen munkálatai révén az erdélyi részekből éveken át egybehordott ősrégészeti gyüjteménye sajnos, az Alföldre: Debreczennek városi múzeumába került, — szintén több darabot kapott ajándékba. Toroczkay Sándor toroczkó-szentgyörgyi nagybirtokos magángyüjteményébe jutottak: 1 bronzkarperecz, 1 karika, 1 háromszögű díszítéssel ellátott tokos, füles czelt és 1 sarló töredék darab, Dindár úr tulajdonában volt még ekkor 2 ép czelt és 1 kard- meg 1 sarló-penge töredék. A következőkben adom az általam is látott tárgyak leírását. A kolozsvári unitárius collegiumban lévő czelt egy 12·2 cm. hosszú, ép, tokos, füles, szép patinával bíró bronzczelt, melynek élhossza 52 mm. A toküreg átmérete 35 és 26 mm. Pereme alatt 3 vízszintes, 3 íves és 3 füg-

gélyes egyenközű vonal díszíti. — A Dindár úrnál látott czeltek egyike 11 cm. hosszú, 52 mm. széles, kissé ívhajlású éllel bíró tokos, füles czelt, melynek pereme alatt mindkét oldalán 3—3 vízszintes vonaldudor s 2 párhuzamos egyenlőszárú háromszög díszíti. Anyaga szépen öntött, tömör bronz sértetlen sötétzöld patinával. Az öntési varrány le van rajta kalapálva. A tok keresztátmérője 3·5 cm. Dindár úr szíves ajándékából jelenleg saját gyüjteményemben van. A másik czelt az előbbitől csak annyiban különbözik, hogy a tok oldalán nem 2, hanem 3 szögvonalú idom díszíti. — A kardrészlet 10 cm. hosszú és 37 mm. széles, kétélű penge darab, melynek megvastagított középvonalától jobbra és balra 5—5 hosszbarázda vonaldísz ékíti. Törése régi és felületét patina vonja be. — A sarlódarab 13 cm. hosszú pengerész a sarlónak hegye felőli töredéke. A 2 cm. széles pengének háta felőli szélét vastag borda erősíti végig. Úgy ez, valamint a lelet többi tárgyai is mind a fejlett bronzöntés mesterségében gyakorlott mesterkézre vallanak. A szétosztogatott több tárgyak leírását ez alkalommal nem adhatom, mivel mindezideig nem volt alkalmam azokat láthatni. Végül még érdemesnek tartom kiemelni azt, hogy Sinfalván már régebben is találtak egy bronzleletet, a mit dr. Kuzsinszky Bálintnak «Délvidéki és Erdélyi Múzeumok» meglátogatásáról írt első közleményében olvashatunk, hogy a Bruckenthal-Múzeumban «a bronzleletek közül figyelmet érdemel a sinfalvi». (Arch. Értesítő. 1888· pag. 245.)

Apahida, Kolozs m. 1906. február hó. *Orosz Endre.*

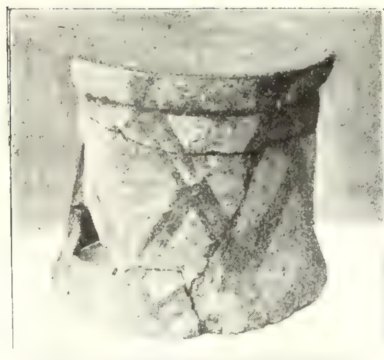
V. TEUTSCH GYULA: NÉHÁNY ÉRDEKES ŐSKORI AGYAGMŰ ERŐSDRŐL. E folyóiratban Oltmelléki őstelepekről származó őskori keramikus maradványokat ismertettem 1904-ben; ezuttal akkori közleményem kapcsán néhány agyagtárgyra kivánok utalni, mely fölvilágosítást adhat az erősdi telep korára és az akkori kulturáramlatról. Hengeres talpú edények nem ritkák Élesden; három jellemző példány ábráját is közlöm. A legnagyobb magassága megközelíti a 40 cmt. Élesden is előfordultak az edények fölállítására szolgáló alacsony hengertalpak, a milyent sok más helyen találtak. Ezek bizonyára jóval régibb idomot képviselnek. A magas hengertalapzaton az eddigi tapasztalás szerint mindig két ellentétes lyuk van a dudoros szélük alatt és alighanem úgy keletkeztek, hogy az ú. n. gombaidomú edények alsó hengerét gyakorlati czélból külön választották. Egy gombaformájú edényt Erősdről mutat 1. ábránk és külön két hengeres talpat mutat 2. és 3. ábránk. Jekelin W. úr brassói gyűjteményéből, a ki szivesen megengedte, hogy közöljem. A hengeres talpakhoz való lapos csészéket szintén megtaláltam Erősdön és van belőle kettő gyűjteményemben. Ugyancsak Erősdön sok hosszúnyelű merítő kanalat is kaptam, a legszebbet mindkét oldalról mutatja a 4. *a)*, *b)* ábra. Ily formájú kanalak előfordulása is szolgálhat becses támpontul lelhelyek egykorúságának vagy rokonvoltának a megállapítására. Egyuttal biztosra veszem, hogy a festés technikája is fontos lehet a lelhelyek korbeli összehasonlításánál, miről már korábban értekeztem és mire legközelebb a berlini néprajzi folyóiratnak szánt közleményben szándékom visszatérni. Négy festéket használtak, színük vörös (vasokker), fehér, fekete és sárga. Ez utóbbi festék majdnem kizárólag arra

1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

4 *a)* ábra.

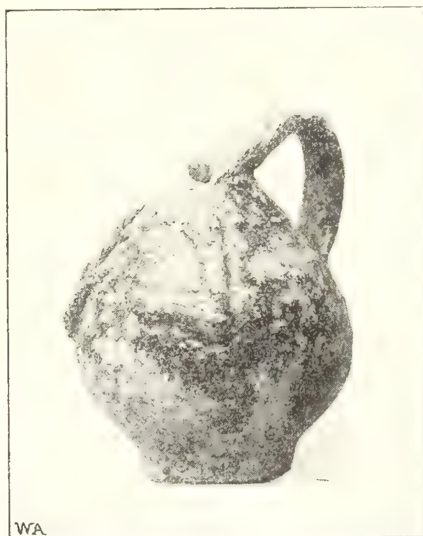
4 *b)* ábra.

ŐSKORI AGYAGTÁRGYAK ERŐSDRŐL (BRASSÓ M.)

szolgált, hogy vele a vörös festéket narancsszinűvé keverjék. Azonban soha sem leltem ugyanegy edényen háromnál több színt. Legtöbbször vékony vörös réteggel borították az edényt, arra reáfektették a fehér festéket úgy, hogy a vörös alapon a díszítésül tervbe vett idomokat nem borították, legutoljára fekete festékkel szegélyezték a széleket. Külön csoport gyanánt elválnak a vékonyfalú edények fekete vagy barna agyagból feketére vagy vörösösbarnára kicsiszolt fölülettel és reáhelyezett fehér vonalú festéssel.

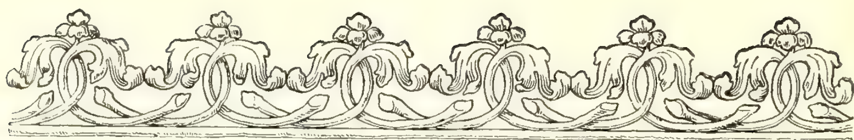
H. Schmidt nem régiben (1904.) «Troja, Mykene und Ungarn» czímű czikkében azt a föltevést vitatta, hogy Kisázsia és Görögország míveltsége a Mykene előtti korban az éjszakibb országok keleti Galiczia, Erdély, Oláhország stb. festett keramikát mutató míveltségi csoportjaiból eredt, ha ez a föltevés állana, akkor oly jellemző tárgyak, mint a magas hengertalpak a déli és délkeleti vidéken is elterjedtek volna. Azonban azt tapasztaljuk, hogy ez az idom Trójában csak a VI. telepen, a Mykene által befolyásolt rétegben lép föl és ez az észlelet nemcsak a kulturális áramlat irányára, de a mi telepeink korbéli megállapítására is különös fontossággal bir. Idézett czikkemben arra is utaltam, hogy a mustrák a «fehérfestés»-nek azon kevés számú példáján, melyet a Bárczaságtól délkeletre eső vidékről említenek, csupán vízszintesen körül futó vonalakra, szögekre, czik-czak szalagokra és vonalzott háromszögekre szorítkoznak, míg a tekercseket és mæandereket, a hogy itt találjuk, a korai Mykene előtti időben nélkülözzük. Tehát meg kell várnunk Erdélyben, Oláhországban és a Balkán egyéb vidékein, hogy több helyről kapjunk példákat a gazdagon kifestett keramikára és azután talán kedvezőbb sikerrel értékesíthetjük a tett észleleteket. Brassó, 1906 április. *Teutsch Gyula.*

a) b) EMBERI ALAKOT PÉLDÁZÓ ŐSKORI KORSÓ SZENTES VIDÉKÉRŐL A SZENTESI MÚZEUMBAN.

cca $^1/_2$ nagys. *a)* elölről — *b)* oldalról tekintve.

IRODALOM.

A KÖZÉPKORI VÁRAK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA Irta: *Könyöki József* tanár. A M. T. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte *Nagy Géza*, N. 8. r. 625 l.; 676 ábrával. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása 1906. Ára 16 korona. Több mintegy ezredév történetének határkövei, régi váraink földsánczai és omladékai. Ahol a nemzet legvéresebb küzdelmeiről, leghősiesebb hadi tényeiről van szó, — a történelem forrásai váraink falaira mutatnak, — hol egyszersmind a béke napjaiban, már a kora középkorban páratlan fényes lovagi élet folyt.

Krónika, néphagyomány, rege és dal századok óta várainkról mesélnek. Sok közülök még ma is régi formáinak szépségében, vagy mint méltóságos omladékok, barna szárnyú királyi sasokként ülik meg sziklabérczeinket. Számra nézve messze meghaladják s szépségre nézve méltán vetélkednek a Rajna partjainak világhírű regényes várromjaival.

Őseink a honfoglalás idejében, a mai Magyarország területén számos várat találtak, a melyet elfoglalva, saját technikájuk szerint átalakítva ők is használatba vettek. Béla király névtelen jegyzője szerint ilyenek voltak: Alpár, Bánya, Baranya, Bihar, Bolondócz, Borsova, Diósgyőr, Galgócz, Gömör, Gyelovár, Harom, Keve, Kurzánvár, Pest mellett, Nógrád, Nyitra, Orsova, Poroszló, Sempte, Sóvár, Szatmár, Trencsén, Ungvár, Várad, a Garam mellett, Vasvár, Veszprém és Zemplén. A magyarok által mindjárt a honfoglalás utáni időben épített váraknak mondja Borsódot, Csongrádot, Himesudvart, Kács, vagy Ursurvárat, Komáromot, Szabolcsot, Szekcsőt, Tas, vagy Sárvárat és Zólyomot s valamivel későbbieknek Csákvárt, Csanádot és Patavárt.

Régebben történészeinknél általában elterjedt vélemény volt, hogy hazánkban a tatárjárás előtt kőből épűlt várak nem voltak. Újabb adataink azonban ellene mondanak ennek. Oly vidékeken, hol kő nem volt, természetesen az akkori rossz közlekedési viszonyok között kénytelenek voltak a földsánczokhoz és fatornyok készítéséhez fordúlni. A hol azonban a kő bővíben volt, ott már akkor is abból építettek. Így az óriási kiterjedésű zólyomi régibb vár, teljesen kőből épűlt. Szent István alatt már a székesegyházak és monostorok is erődszerűleg épűltek, hogy a lakosság szükség esetén értékesebb holmijával annak falai közé menekülhessen. Így voltak építve négy saroktoronynyal a székesfehérvári bazilika és a pannonhalmi és garam-szentbenedeki kolostorok is. A névtelen jegyző Himesudvarról, Szabolcsról, Tasvárról és Csongrádról világosan mondja, hogy földből készűlt, míg a zólyomi várat ő is kőből és fából épűltnek mondja.

Majd a várispánságok, mint védelmi körök megalakultával, egy-egy kerületnek, a későbbi vármegyének magva gyanánt, a várak jelöltettnek ki, vagy részben ily czélból újak építettnek. Ilyenek voltak már Szent István korában Esztergom, Visegrád, Komárom, Hont, Nyitra, Trencsén, Mosony, Győr, Karakó, Tolna, Bodrog, Keve, Marosvár, Valkóvár stb. A bizánczi írók, az 1125—1170-ig ellenünk vívott hadjáratok leírásánál, — dunamelléki váraink közül Zeugmét és Haromot említik.

Az 1241-iki tatárdulás alkalmával a magasabb szikla- és jobban erősített kőből épűlt várak mentek maradtak. Így menekűlt Pozsony, Trencsén, Nyitra, Komárom és Esztergom fellegvára. Ezen ekulva, csakhamar számos új és erős vár keletkezik. Így a túróczi, szigligeti, zágrábi és a budai. Nagy Lajos és

Zsigmond alatt új és új váraink épűlnek s I. Mátyás a várak építésére és védelmére külön mérnökkart szervezett, melynek híre olyan nagy volt, hogy az orosz nagyfejedelem ilyen mérnököket kölcsön kért tőle.

A királyi várakon kívül magas fokra emelték a védművek építészetét felsőmagyarországi és erdélyi városaink. Pozsony, Beszterczebánya, Bártfa, Eperjes, Nagyszombat, Sopron, Körmöczbánya, Nagyszeben és Brassó városok régi számadáskönyvei tanúskodnak róla, hogy már a XV-ik század elejétől kezdve mily sokat áldoztak védműveik fentartására.

Még a XV-ik század végén s részben a XVI-ik elején nem ritkán még az őskori földvárak, vagy a római castrumok alapzatain épűlnek fel, vagy építtetnek újra végváraink. Árva, Lengyelország és Szilézia felé, Dévény, Sopron, Moson, Ausztria ellenében, Németujvár, Styria, Tersat és Clissa az adriai tengerrel szemben, így továbbá a volt rablóvárak: Vöröskő, Beczkó; a királyi mulatóvárak, mint Vajda-Hunyad, Visegrád, Új-Zólyom, Véghles, Tata, Tihany, Visegrád, Diósgyőr, folyamvölgyi váraink : a Vágvölgyi, Hricsó, Óvár, Sztrecsnó, Trencsén, majd Murány, Munkács, Torna, Vinna, Znió s végül sziklaváraink Somoskő, Salgó, Zagyva, Buják, Fülek, Nógrád, Kékkő, Szarvaskő, Eger, Hollókő, Szanda, Revistye, Szászkő, Sáros, Dédes, Kapi, Huszt, Fraknó, Ajnácskő, Oroszlánkő, Lietava és még sok más. Úgy, hogy a legújabb adatok szerint: jelenleg is lakott vár és várkastély van 152, részben lakott 44, rom 345, elpusztúlt vár, (köztük 310 pogányvár), 1108, római castrum 120. A középkoriaknak fölvehető várak száma 678. *Összesen pedig van Magyarországon, Horvátországot ide nem számítva, 1649 vár.*

Nagy Németországnak ezer vára ösmeretes. —

És — kicsiny és szegény nemzet vagyunk, — nincs reá pénzünk, hogy az enyészet munkáját megállíthassuk. A sziklabérczek koronáiból pedig mindennap új és új köveket tör ki s gördít alá a mindent megőrlő idő.

Sietnünk kell tehát, hogy legalább leírásban és képekben megörökítsük váraink emlékezetét. Szakférfiak és történetbarátok egyaránt sürgetik ezt a vállalkozást, a melyet jelenlegi irodalmi viszonyaink között teljesíthetünk is és a melyet immár sokáig elódáznunk nem lehet

Könyöki József munkája nagy lépés e tekintetben. A középkori várakról általánosságban írván, a külföldi irodalmakban gyakori régészeti és műtörténeti lexikonok formájában a vár egyes részeit tárgyazó fejezetek keretében, mindenütt kiterjeszkedik a hazai példákra s könyvének 676 ábrája közül, többnyire saját felvételei alapján hazai várainkra vonatkozó 237 részlet és alaprajzot, valamint látképet közöl.

Fejezetei közül felemlítjük, az ablakpad, alagút, árokvédő, barbacan, bástyavédő, bebocsátási jog, börtön, búvóajtócska, csapórács, czölöpfal, ebédlőpalota, ellenvár, elővár, építési jog, erődgát, escarpe és contreescarpe, falfok, falkötés kapuköz, farkasverem, felvonóhíd, bástyapárna, gátárok, gyepű, gyilokjáró, kandalló, kápolna, kapuerődítmény, kínzókamara, kőfaragó jelek, körfal, kurtina, kút, lovagterem, lövőrés, magasköpeny, monostorok, ostrom és védelem, öntőlyuk, paizsfal, palota, repülőhíd, szobrászat, szuroköntő, tornyok, harangtorony, öregtorony, vérttorony, a várak osztályozása, védőfolyosó, víztartó czíműeket.

Az egész munkának van két feltünő nagy hiánya, az *egyik a hazai irodalom igen hiányos ismerete* s a másik a *várak hadi felszerelése leirásának mellőzése.* A külföldi irodalomból *Piper Ottó*nak Münchenben 1895-ben megjelent Burgenkunde *és Viollet-le Duc* Essai sur l'architecture Militaire au moyen âge czímű művei nyomán írta meg munkája legtöbb fejezetét s illusztrátiói legnagyobb részét is ezekből veszi.

A hazai irodalomból fölsorolja mint forrásmunkákat *Mikszáth Kálmán*nak az ifjúság számára készült Magyarország lovagvárai regékben czímű művét. Diósgyőr várára forrásul idézi a Bükkvidéki turista kalauzt, de nem ösmeri *Wenczel Gusztáv*nak e várról írott monographiáját.

Ily körülmények között természetes, hogy az irodalom fejezetében a következőket írja: Érdemes munkát végezne az, ki hazai könyvtárainkat és levéltárainkat kutatná fel ez irányban, mert nem tehető fel, hogy a harczra oly gyakran kényszerített magyar nemzet, ez irányban följegyzéseket ne tett volna és azokat ne őrizte volna meg. Ha a Hadtörténelmi Közlemények, a

Ludovika Akadémia Közlönye, a Történelmi Tár, Századok s városaink régi számadáskönyveiben hosszú évtizedek alatt megjelent nagybecsű anyagot s a millenniumi kiállítás alkalmából felkutatott s részben közzétett adatokat ismerte volna, nem is említve a speciális monographiákat, bizonyára nem írhatta volna ezeket.

Másik nagy hiánya a munkának, mint már említém, az, hogy míg a várak berendezése czímén a középkori butorzatról, sőt az *éneklő madarakról*, a melyeket a várúrnők kalitkában tartanak, de még a várpapról is külön fejezetben értekezik, addig a várak hadi felszereléséről mit sem olvasunk benne. Például az *ágyú* szót sem tárgyalja. Ezt nem tudom magamnak másként magyarázni, minthogy szerző munkájával elhunytakor még nem készült el teljesen, hogy az még nem volt sajtó alá szánva. Egyes szakbeli tévedéseire röviden a következőkben mutatunk reá:

A boltozatokról szóló fejezetben azt mondja, hogy a téglák általános használata a várak építésénél, de különösen a boltozatoknál csakis a XV-ik század végén kezdődött. Ez nem áll a tornai, diósgyőri, trencséni várak XIV-ik századi részeiben mindenütt találunk már téglát és téglaboltozatot.

Az építési elvről írván, a következőket mondja: *Hazánk várainál építési iskolának, vagy bizonyos építési elvnek létét, a czélszerű védelmet kivéve tagadom.*

Ez a dolog épen ellenkezőleg áll. Hazánk területe a kora középkortól kezdve, még inkább pedig a török háborúk óta Európa valódi hadi iskolája volt, hol a legkülönbözőbb nemzetiségű hivatásos katonák, várépítők, hadi és tűzmesterek mind kipróbálták a saját rendszereiket és technikájukat. Eddigelé több mint ötszáz várerődítési rendszer ösmeretes s ezek legtöbbjére megtaláljuk a példákat hazánk várai között is. Alkalmazást talált itt a burgundi, az angol váracsrendszer, az ó-olasz épúgy mint a németalföldi s utóbb Vauban csillagsáncz rendszere is. Es ez természetes is. A várépítészetet nem lehet teljesen elszakítva képzelnünk az építészet általános fejlődéstörténetétől, s aki középkori profán vagy egyházi műépítészetünk történetét ösmeri, vajon mondhatja-e azt, hogy nem volt hazánkban építési elv, nem volt építési iskola.

Szokásban volt vastagabb várfalak kitöltésénél a falkötésben termésfagerendákat és vastagabb galyakat befalazni, a melyek idővel elkorhadván, a tömör falakban sokak előtt megmagyarázhatatlan, kisebb, nagyobb csatornák támadnak. Szerző szerint erre hazánkban példa nincsen. Tudtunkkal számos helyen van ilyen falszerkezet. Nevezetesen Diósgyőrben, Zólyomban, Detrekőn, Sáros, Zboro, Kapi és Dédes vár romjain, — a melyek nagyrészét szerző is fölvette.

Másutt ismét azt mondja: Hazánk váraiban a faragott kövek általában gyérek; a hol faragott követ találtam, gondosan figyeltem a kőfaragó jelképek (helyesen jegyek)-re is, *de olyanokra seholsem akadtam.*» Hazánk váraiban egyáltalán mindenütt van annyi faragott kő, a hol tudniillik a romok közül építési anyagul el nem hordták, mint bárhol Európában. Kőfaragó jegyek pedig, mint hazai számos középkori egyházi építményünkön, úgy számos várunk építkezésében is bőven fordulnak elő. A lapicida jegyekből volt például megállapítható, hogy a diósgyőri vár egyik épületén a XV-ik század elején, ugyanazon kőfaragók dolgoztak, akik a miskolczi, most már szintén elpusztúlt Boldogságos szűz templomát építették.

A kínzó kamaráról írván, leírja a kínzó eszközöket is, mondván. A birói hatalomnak jelvénye (talán eszköze is) a pallos volt, melyen akasztófa, vagy *róka* volt bevésve, de találni felirásos pallost is, milyet Sebenstein várban (Ausztria) manap még őriznek. Na hát ilyenekre hazánkból is idézhetett volna szerző példákat. Az említett jelképeken kívül ami pallosainkon rendszerint a kerékbetörés jele a kerék is rajta van. Részemről azonban sem a külföldön, sem hazánkban nem ösmerek olyan büntető pallost, a melyen *róka* volna bevésve, a minek vonatkozását nem is igen lehetne megmagyarázni. Hanem igen is az a rókának nézett alak, futó farkas lesz, — a passaui hires fegyverkovácsok, kardcsiszárok jegye, akik a szóban forgó pallost készítették.

Egy helyen «*kutyák*» vezérszó alatt azt olvassuk, hogy a várakban az urnők ölebecskéikkel mulatoztak, a melyeket annyira szerettek, hogy az urnő

halála után az őt ábrázoló sírkő alján kedvencz kutyáját is kifaragták. Tudjuk, hogy ennek a középkori symbolika adja meg helyes és szép magyarázatát. A hősi vitézség jeléül, a vitézek sírkövein, a hős lábainál oroszlánt, a nőknél pedig legszebb erényük, a *hűség jelképéül* ebet faragtak ki.

Egy helyütt a kopogtató és doboló deszkákról, mint jelző eszközről szólván s ismét külföldi példákra hivatkozván mégis felemlít egy hazai példát is. Ethnographiai és archæologiai szempontból szükségesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy ez az eszköz sehol Európában annyira elterjedve nincsen a mai napig is épen mint hazánkban. Nagyböjtben, midőn a harangok elnémúlnak, szegényebb egyházakban a kerepelő helyett a kopogtató deszkával harangoznak be. Felsőmagyarországi bányaműveinknél, s az erdélyi oláhok pásztoréletében egyaránt használatos ez a szerszám a mai nap is.

Lugasról írván, azt mondja, hogy az alatt, tető alatt levő folyosót, vagy nyílt csarnokot értettek, mely egy példa gyanánt felhozott esetben a palota *második emeletén volt.* Világos, hogy a lugast összetéveszti a loggiával, a csarnokfolyosóval.

Szerző megemlíti, hogy kedvtelésből fenevadakat is tartottak a várakban, de arról nem emlékszik meg, hogy a szokásnak az az oka és eredete, hogy a középkorban ostrom alkalmával azután ezeket a fenevadakat az ellenségre eresztették.

A várak tervezetéről írván, azt mondja szerző: «biztosra vehetjük, hogy hazánkban a honfoglalók által talált kővárak, csakis körfallal bekerített lakható tornyok lehettek. Állításomat támogatja — úgymond, a *bécsi krónikában a magyarok bejövetelét* ábrázoló kép is, melyen öt, körfallal körülvett tornyot, azaz különböző hegycsúcson álló öt várat látunk. Azt hiszem szakembereknek alig kell magyaráznom szerző nagy tévedését. A képes krónika képei megbecsülhetetlen és hiteles kulturtörténeti adatot szolgáltatnak készíttetése korára, vagyis a XIV-ik századra nézve. A viselet története szempontjából következtetést engednek a régibb korra nézve is, — de semmiesetre sem kétségtelen bizonyitékok a honfoglalás korát illetőleg, — mert hiszen köztudomású, hogy e krónika miniátora képeiben mindenütt saját világát, saját korát másolta.

A falvak és kisebb városok végén levő s gyakran megvédhető nemesi lakóhelyeket, mint «*kőházakat*» ismerteti. Erre csak annyit kivánunk megjegyezni, hogy ezek minálunk úgy az irodalomban, mint a köztudatban a «*kuriák*» neve alatt ösmeretesek.

A várak osztályozása czímű fejezet a mű legértékesebb része. Ebben szó van a barlang, fa, fensík, föld, gát, kettős, községi, pogány, római, szikla, tüske, vízi és végvárakról.

Hazai szempontból ugyan, ha már osztályozásról van szó, más csoportosításokat kell kivánnunk. A hazai várakat feloszthatjuk földrajzi szempontból, szikla-, síkföldi és vízi várakra. Politikai szempontból: királyi várak, végvárak, főuri vagy lovagvárak és királyi mulatóvárak, továbbá erődített városok, erődített templomok, monostorok, váracsok vagy kastélyok és erődített lakások (kuriák)-ra.

A várak osztályozásának «Pogányvárak» czímű alfejezete a munka legkifogástalanabb szakdolgozata, melyet csaknem egészen *Nagy Géza* a munka sajtó alá rendezője írt. E fejezet becsét emeli, hogy végén az irodalom pontos egybeállítását találjuk napjainkig.

Általában Nagy Gézának igen sokat köszön a munka, aki igyekezett, a hol lehetett, a hiányokat pótolni.

A könyv végén betűrendben és vármegyénkint csoportosítva, egybeállítva találjuk hazai váraink névjegyzékét. Ezt a jegyzéket *Nagy Géza* az újabb tudományos kutatások alapján 616 várral bővítette Úgy hogy, mint elől is említők, váraink összes száma 1649. Ezek között túlnyomó számban (1108) vannak az elpusztúlt és a pogányvárak.

Ezek számát a későbbi kritikai kutatás bizonyára le fogja szállítani, — mert nem szabad minden helyet, melynek nevében a Vár szó előfordul — tényleges várnak elfogadnunk.

Csak egy példát veszek ki a sok közül: Borsód megyénél fel van sorolva Tetemvár (Bábony közelében). A dolog úgy áll, hogy Miskolcz város határá-

ban a bábonyi bércz nevű dülő közelében, van egy domb oldalában épült városrész, — ma pinczékből és borházakból áll, s ezt nevezik Tetemvárnak. E helyt azonban soha vár nem állott.

Könyvünk számos új adatot és képet tartalmaz, — először foglalja össze a hazai várainkra vonatkozó adatokat és így mint úttörő munkát e téren csakis örömmel üdvözölhetjük. *Dr. Szendrei János.*

CZUBERKA ALFRÉD: *Kuruczkori fegyverek.* Irta és a Szent István-társulat tud. és irod. osztályának 1906 január 18-án tartott gyűlésén felolvasta. Budapest, 1906. 8. r. 159 l. 41 kép. Kiadja a Szent-István társulat. Ára 2 K 20 fillér.

Vannak könyvek, a melyeknek czélját, rendeltetését nem lehet megérteni. Ilyen ez a füzet is. A nagy közönség részére nem készült, mert szerző leiró katalógus modorban ismerteti a kuruczkor fegyvereit, de meg előszavában maga is mondja, hogy *a mit irt, szigorúan tudományos módszerrel irta!* A szaktudomány számára nem irhatott, — mert hiszen bocsánat, — de a szakférfiaknak nincsen arra szükségük, hogy ösmert, sokszor feldolgozott és kiadott források és művekből compendium készíttessék. Ha szükségük van valamire, azt bizonyára ők maguk jobban megtalálják.

Tudományos módszerét illetőleg látjuk, hogy adatait leginkább Thaly Kálmánnak e korra vonatkozó adatokban gazdag műveiből s a Történelmi Társ. «Századok»-ban megjelent dolgozatokból állítja egybe. Az egész műben egyetlen új adatot nem találunk, ellenben látjuk, hogy igen sok dologban az alapfogalmakkal sincsen tisztában.

Előszavában az irja, hogy «*irott forrásokul részint az eddig kiadott*, részint pedig az általa felkutatott anyagot használta». A már kiadott forrásokat nem szoktuk irott forrásoknak nevezni, mert azok ha ki vannak adva, már nyomtatott források.

A kardról általában szólván, azt irja a szerző, hogy az *két* fő részből áll: a markolatból és a pengéből. Szerintünk a harmadik rész a *hüvely.* Azt irja továbbá, hogy a keresztvas hegyét a markolatfejjel összekötő kis lánczak *semmi nagyobb jelentősége nincsen.* Ellenkezőleg, igenis fontos jelentősége van, mert már XVI. században ebből indult ki a keresztvas mellett a *kézvédő* alkalmazásának rendszere. Egyik érdekes példája Bebek Györgynek a bécsi udvari fegyver-muzeumában őrzött XVI. századbeli szablyája.

Szerző gyakran esik abba a hibába is, hogy *Apor Péter*nek Erdélyről irott munkájában található adatait alkalmazza Magyarországra is, holott a XVIII-dik század elején a két ország kulturájában még nagy különbségek voltak.

A hegyes tőrökről irván, azt mondja, hogy *szemmel látható emlékek hiányában*, leltáraink adataira kell támaszkodnunk. Hát szemmel látható hegyes tőreinknek hála Istennek bőviben vagyunk! Van egy csomó a M. N. Muzeumban, az erdélyi muzeumban, a bécsi udvari fegyvergyűjteményben és egy csomó magángyűjteményben. Sok volt kiállítva a millenniumi kiállításon is. Különben ezek egyikének rajzát, tehát szemmel látható képét szerző is közli munkája 32. lapján azonban egy szóval sem tartván szükségesnek megemlíteni, hogy az honnan való.

A tüzi lőfegyverekről szólván, a következőket állítja: Az első puskaféle még nem volt egyéb, egy hosszú *faagyba beékelt* és gyujtólyukkal ellátott cső. Ez nem áll. A faagy feltalálása a tüzi lőfegyverek fejlődésében már a későbbi korban lép fel s nagy haladást jelez, mert ez által vált lehetségessé a biztos czélzás. Az első puskák pusztán a csőből állottak, a melyeket karikás végüknél fogva a nyakba vagy a mellpánczélon levő horogba akasztottak.* Szerző azon állítása sem áll meg, hogy a szálfegyvereket a szurony tette volna feleslegessé. Nem az, hanem a lőfegyverek tökéletesedése.

Igyekezett a kuruczkorra nézve minden adatot egybegyűjteni, mégis dobok és lovas dobosokról szólván, nem ismeri Rákóczi híres lovas dobosának képét a krasznahorkai várból.

A sodrony pánczélingről azt mondja, hogy az sodronykarikákból van *összeszőve*, talán összeforrasztva.

Esterházi Ferencz fegyvereiről irván, említi, hogy volt közöttük egy sisak is, melynek arczvédője emberi arczhoz hasonlít. Tudjuk, hogy az e félék a XVI. századi huszár-tornáknál használt tornasisakok, a minők a bécsi udvari fegyvergyűjteményből a millenniumi kiállításon is láthatók voltak. Tehát ez nem kuruczkori fegyver.

És itt mindjárt felemlítjük szerzőnek azt a nagy tévedését, hogy régi leltárakból dolgozván, mindazokat a fegyvereket, a melyeket kuruczkori főuraink fegyverkamaráiban talál, kuruczkori fegyvereknek veszi, holott azok jelentékeny része sokkal régibb családi ereklye, mint azt a föntebbi példa is bizonyítja.

A csigás lószerszám nem mindig kagylóval és gyöngycsigával volt diszítve, mint szerző hiszi, hanem volt csigás ötvösmű is.

A magyar nyergek diszítéséről, «*a magyar legsajátosabb virágáról, a tulipánról*» szólván a szerző, meg kell jegyeznünk, hogy a például felhozott magyar nyergek legnagyobb része, bizony tulipántostól együtt keletiek, illetőleg török művűek. Az a nyereg, a melyik alá a szerző a 146. lapon csak azt nyomatja, hogy «magyar nyereg», a szakemberek előtt annyira ösmert mű, hogy mégis csak meg kellett volna említeni, hogy a gróf Teleki Sámuel gyűjteményéből való.

A 123. lapon hasonló módon ad ki egy mellvértet, teljesen elhallgatva, hogy annak képét honnan veszi, hogy az Savoyai Jenő mellvértje s a turini királyi fegyvergyűjteményből volt.

A sarkantyút szerző a lófelszerelés tárgyai között irja le, a mi ismét nem helyes, mert hiszen azt a lovas és nem a ló viseli.

Idézeteinek alaposságát illetőleg felemlítjük, hogy a 67. lapon kiadott képről azt mondja, hogy, hogy a történelmi képcsarnokban van, holott az alulirott gyűjteményéből való.

Előszavában azt mondja szerző, hogy szigorúan tudományos módszerrel irt és a megfelelő forrásokat mindenütt idézi.

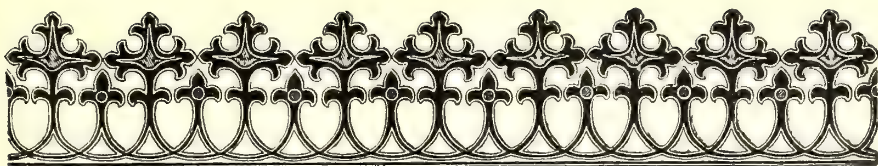
* Viollet le Duc. Dictionnaire raisonné du Mobilier Français. Paris. 1875. VI. kötet 331. l. és 4. tábla.

Hát őszintén szólva, nem szeretnők, ha ez a módszer iskolát csinálna nálunk, mert *tény az, hogy szerző a könyvében közölt összesen 41 képet,* három kis klisé kivételével, valamennyit *mind alulírottnak «Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon» és «A magyar viselet történeti fejlődése» czímű művéből vette, illetőleg használta fel, a nélkül, hogy ezt a körülményt csak egyetlen helyen is felemlítette volna.* Hát ez a legszerényebben szólva mégis csak nagy *módszertelenség.*

Ezzel a nagy fáradsággal, a melylyel jelen könyvét az irodalomból összeválogatta, bizony hasznosabb dolgot mívelhetett volna a szerző, — de meg a kiadó Szent István-társulat is.

Dr. Szendrei János.

ORSZÁGOS RÁTH GYÖRGY MÚZEUM. A főváros az 1906-ik évtől kezdve ritka becsű múzeummal gazdagodott; Ráth György özvegye Melsiczky Gizella úrhölgy boldogult férjének művészeti gyűjteményeit nagylelkűen az országnak ajándékozta. A kormány megvette a Ráth-féle lakóházat és a gyűjtemények ezután is ott fognak maradni, gondozásuk az országos iparművészeti múzeumot illeti. Radisics Jenő a *Magyar Iparművészet* márcziusi számában sikerült ábrák kiséretében bemutatja a gyűjteményeket és a hajlékot, melyet díszítenek. A közleményt rövid statisztika nyitja meg. Van 50 darab olajfestmény, 84 metszett kő, 47 antik bronz, 19 terracotta szobrocska és edény, 47 puszpángfaragvány, 110 ólommedailla, 234 minature tárgy többnyire ezüstből, 31 evőeszköz, tál, gyertyatartó és edény a XVIII. és XIX. század elejéről, 16 régi magyar ékszer és csipke, 10 márványszobor, többnyire római, 253 meisseni és bécsi porczellán tárgy, 59 butor a XVI—XIX. századból, 30 fayence a XVIII. századból és a jelen korból, valamint üveg és egyéb anyagú tárgy, 155 keleti tárgy (szőnyeg, bronz, porczellán, fayence és lakk). Ezeket kiegészíti a múzeum felszereléséhez tartozó modern bútor s egyéb berendezési tárgy. A számbavett tárgyak értékét 1 millió és 100000 koronára tették a becslők. A számszerint fölsorolt emlékcsoportok ezután egyenként meleghangú méltánylásban részesülnek, az ismertetésben olykor-olykor a műtörténeti szempont is érvényesül és néha egy-egy adat az illető gyűjtemény keletkezésére is vet világot. A lelkesedés hevében apró tévedések csúsztak a toll alá, az ábrák aláírásaiban is akadnak ilyenek, melyek gyűjteményről igért lajstromban bizonyára helyre fognak igazíttatni. A lendületesen megírt közlemény így végződik: «Az Iparművészeti Múzeum egy önálló új osztálylyal, a főváros egy európai szinvonalú látványossággal, a nemzet kincsekkel gyarapodott özv. Ráth Györgyné önzetlen nagylelkűségéből. Mit mondhatnék egyebet, mint: a magyarok Istene áldja meg érte.» Radisics fohásza minden hazafinál meleg visszhangra talál! *H.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ZICHY JENŐ GRÓF HARMADIK ÁZSIAI ÚTJA.

Hat vaskos kötetre terjedő nagyszabású irodalmi vállalatban örökítette meg Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útjának tudományos eredményét s áldozatkészségével, mely lehetővé tette ezen a mi irodalmi viszonyaink közt szinte páratlan mű létrejövetelét, elévülhetlen érdemeket szerzett.

A nagy munka anyaga többféle tudományág, ú. m. régészet, néprajz, nyelvészet, népköltészet és állattan között oszlik meg s feldolgozói hivatott szakemberek, egyúttal az állattani rész íróin kívül útitársai is a nemes grófnak (az utóbbiak közül csak Csiky E. volt az), a mit azért emelünk ki, mert az első és második útjáról szóló munkában nagyon érezhető volt az akkor vele járt magyar szakemberek közreműködésének s azon közvetlen tapasztalataiknak és észleleteiknek hiánya, a miket alkalmuk volt tenni a bennünket közelebbről érdeklő tudományos kérdésekben. Nem is lehetett akkor adni egyebet az alkalmi vételekből származó s haza hozott régiségek és néprajzi gyűjtemény leírásánál s ha itt ki is terjeszkedtek az írók az oroszok, németek, francziák kutatásaira, ez csak az általuk végzett munka lelkiismeretességét bizonyítja, de nem pótolhatta azt, a mit csak a helyszínén tett önálló vizsgálódás, az orosz múzeumokban összegyűjtött anyaggal való összehasonlítás nyújthatott volna.

A mostani nagy munkából minket a III., IV. és VI. kötet érdekel közelebbről.* Amott Pósta Béla mondja el az orosz földön tett régészeti kutatásainak eredményét, a VI. kötetben pedig Zichy Jenő gróf számol be utazásáról. Műve három részből áll. Az első részben «Expeditiók és kutatások a középkor elejétől a XIX. század végéig» czímmel kimerítőbb vagy rövidebb ismertetés kiséretében mindazokról megemlékszik, kik Julianustól kezdve kutatásokat tettek Oroszország területén, a Kaukázusban és Ázsia különböző részeiben a magyarság eredetének és őstörténetének földerítése végett.

Ezek közt alig akadt egy-kettő, ki a régészeti szempontokat is figyelmére méltatta volna; túlnyomó részben történelmi, nyelvészeti és néprajzi téren

* *Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása.* Dritte Asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy. III—IV. köt. — *Régészeti tanulmányok az orosz földön* (Archæologische Studien auf Russichen Boden.) Irta Pósta Béla. I—II. rész. Budapest és Lipcse. 1905. 4-r. 340 ábrával, 599. lap. — VI. köt. *Keleti kutatások a magyarság eredetének felderítése érdekében. Történelmi áttekintés és észleleteim, tapasztalataim különös tekintettel expeditióm eredményeire.* (Forschungen im Osten zur Aufhellung des Ursprunges der Magyaren. Geschichtliche Übersicht und meine Wahrnehmungen Erfahrungen mit besonderer Berücksichtigung der Ergebnisse meiner Expeditionen.) Irta Zichy Jenő gróf. Budapest és Lipcse. 1905. 4-r. 106 ábrával, 304 lap.

mozogtak s azért nem is követjük Zichyt e helyt kutatásaik eredményének méltatására. Még sem hagyhatjuk említés nélkül közülük Orlay Jánost (1791), nagylaki Jaksics Gergelyt (1804) és Szabó Nazariust (1805—22), kiknek oroszországi és keleti útja nem gazdagította ugyan semmi irányban sem tudományos ismereteinket, mindamellett sokféle megbeszélésre adott alkalmat s annak idejében nagy feltünést keltett azon értesítésük, hogy az egyik szerint az Ural-hegység körül, másik szerint a Kaukázusban, harmadik szerint pedig a mongol földön még az ő idejükben is nagyszámú magyar nyelvű népség lakott. Bár a fantasztikus hírekben már eleinte is kételkedtek a józanabbul gondolkozók, hatásuk még ma sem tünt el teljesen. S ez annyiban érthető is, mert Jaksics egyenesen azt mondja, hogy egy hetet töltött a kaukázusi magyaroknál s három este beszélgetett magyar nyelven egy murzával, kinek olyanforma «húzókás» volt a kiejtése, mint a palóczoké és székelyeké. Besze János Károly, ki 1829—30. járt Krimben és a Kaukázusban, nem talált ugyan magyar nyelvűeket, de ő is azt állítja, hogy a karacsaj, kabarda, avar, beszleni, oruszpi és nogaj tatár népek főemberei magukat többnyire a magyarok maradékainak mondották. Orlay és Szabó Nazarius tévedését még megmagyarázhatjuk a rossz értesülésből, de Jaksicsnál ez ki van zárva, tehát vagy tudva valótlant mondott vagy pedig ténynek kell vennünk, hogy csakugyan voltak még a XIX. század elején is magyar nyelvűek a Kaukázusban.

Ennek a magyarázata végett azonban nem kell semmiféle messzemenő kalandos föltevésekbe bocsátkoznunk. Az utolsó harmincz-negyven év kutatásai után meglehetősen ismeretesek a Kaukázus legelrejtettebb zugai is, de sem nyelvi, sem régészeti szempontból nem merültek föl olyan jelenségek, melyekből az következtethető, hogy talán Árpád magyarjainak egy különvált töredéke huzta volna meg magát a Kaukázus hegyei között s Jaksics ezeket találta volna föl. Még talán gondolhatnánk ilyen eshetőségre az észak-kaukázusi nyelvek és a magyar közt levő bizonyos egyezésekből, a mik azonban többféleképmagyarázhatók, az érintkezés időpontja tekintetében pedig nagyon is határozatlanok; a régészeti tények kizárják ilyen föltevés lehetőségét. Épen Zichy Jenő gróf expeditiói szolgáltattak erre nézve minden kétséget kizáró bizonyítékot. Olyan jellemző és különálló hazai leleteinkben a honfoglaláskori emlékcsoport, hogy lehetetlen volna föl nem ismerni a kaukázusi régiségek közt, melyek között — akármilyen korlátok közé szorítsuk is az efajta leletek területét — föltétlenül elő kellene fordulniok, ha a honfoglalás előtti években ezen a vidéken vonta volna meg magát egy magyar csapat, mely közel ezer évig meg tudta őrizni nyelvét. De sehol nem fordul elő a honfoglaláskori magyarral egyező lelet azon a területen, hol a kaukázusi magyarok hagyományairól beszélnek; az a kapcsolat, a mi előbb jó félezer éven át volt a régészeti emlékek szerint Magyarország és a Kaukázus között, két- vagy háromszáz évvel előbb, az avarok alatt szünt meg.

Sokkal közelebb eső idők szolgáltatják a magyarázatot. Zichy J. gróf is felhozza, hogy a XVIII. század második felében nagy volt hazánkban a kivándorlás Oroszország felé, a minek régészetileg megállapítható nyomát fölismerhetjük a Mária Terézia korabeli Szűz Máriás magyar kardpengék nagy elter-

jedésében, minőket különösen a Kaukázus északi részeiben talált nagy számmal Zichy J. gróf első útja alkalmával. De aligha ennek tulajdonítható a magyarság előfordulása a Kaukázusban, tekintve, hogy ama kivándorlók jobbára marostiszamenti rácz határőrök voltak. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha a XVII. század második felében folyt török háborúkkal hozzuk kapcsolatba, a mikor ezer meg ezer számra hurczolták rabságba a krimi tatárok a foglyul ejtett magyarokat.

Különösen Erdély szenvedett sokat II. Rákóczi György balul végződött lengyel hadjárata miatt. Csaknem egész hadserege a tatárok kezébe esett s ha sokan ki is váltották magukat, még nagyobb volt azok száma, kik többé nem látták hazájukat. Ez azonban csak kezdete volt a pusztulásnak. Három évig egyik dúlás a másikat követte s 1658-ban a csikszentgyörgyi plébánia anyakönyvében levő följegyzés szerint százezer embert hurczolt el a tatár Erdélyből, 1661-ben pedig százhetvenezer foglyot számláltak meg Maros-Vásárhelyt, mind erdélyieket; magában Csikban Veres Lajos és Kájoni János kézirata szerint több, mint tízezer embert ejtettek rabságba a tatárok.* Ugyancsak Csikból 1694-ben hét ezernél többet vittek a tatárok «siralmas és nyomorúságos fogságba», mint Lakatos István esperest-plébános írja a csik-kozmási plébánia jegyzőkönyvében, «Funesta Tragœdia» cz. a. részletesen elbeszélvén az akkori dúlás lefolyását.** Nagyon kevesen jutottak vissza hazájukba e szerencsétlenek közül, de ha szerteszóródtak is a krimi tatár khán uralma alatt levő területen, ily nagy tömeg nem egyhamar tünt el nyomtalanul a tatárok között s könnyen megmagyarázható, ha még Jaksics ott jártakor is lehettek ivadékaik közt olyanok, kik nem feledték el a magyar nyelvet. Az a székelyes kiejtésű murza, kivel beszélt, nyilván ilyen eredetű volt, a beszédjéből idézett «piribék», «martalócz» és más szavak XVII. századbeli magyar- és pedig háromszéki székely-ivadékra utalnak. A török-tatár társadalmi szervezetben a származás nem szokott akadályul szolgálni az előmenetelre; azon sem kell tehát fennakadnunk, ha a rabszolgák utódaiból főemberek váltak s Besze egész sereg észak-kaukázusi törzset talált, melynek előkelőbbjei magyar eredetre hivatkoztak.

Jól jegyezte meg Zichy, hogy itt is azzal a hagyományfajtával van dolgunk, melynek jellemző vonása, hogy a kritikai kutatás világában nagyon friss keletűnek mutatkozik s kialakulására az apáról fiúra szálló emlékeken kivül befolyással voltak azon beszélgetések is, miket a magyar őseredet künt járt régebbi kutatói folytattak ezen jobbára eltatárosodott magyar-utódokkal.

Tüzetesen méltatja Zichy J. gróf Jerney János 1844—45-ben tett dél-oroszországi kutatásait. Jerney volt az első, ki történeti és ethnologiai szempontokon kivül a régészeti nyomokra is kiterjesztette figyelmét, különösen pedig a Dnyeper, Donecz és Don közti pusztaságon s aztán a Kaukázus felső részén, a Kubán, Kuma, Manics és Terek vidékén s Kabardában, a Csegem és Bakszan völgyben nagy számmal előforduló csészetartó szobrok, az oroszok által ú. n. kamennaja babák keltették föl érdeklődését. A mint meglátta az

* Idézi kisbaczoni Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kászon leírások*. Kolozsvár. 1853. 68. l.
** U. o. 61. l.

elsőt az odesszai múzeumban, az a benyomás, hogy valamely magyarfajta népség emlékei lehetnek, fokozott buzgalomra késztette. Mindenfelé ezek után kérdezősködött s jegyzékbe vette, hol találhatók;[1] a nevezetesebbeket lerajzolta,[2] a Sztenkovszky és más orosz kutatók által készített rajzokról pedig másolatot vett, melyeket Dubois de Montpéreux is lemásoltatott s ez után, nem pedig az eredetiekről közölte a munkája nyomán sokszor kiadott kőszobrokat;[3] megállapítani törekedett Jerney e szobrok földrajzi elterjedését, mit lényegesen az újabb kutatások sem módosították, igaz, hogy Jerney óta nagyon kevés figyelemben részesültek s a lefolyt hatvan év alatt ki tudja, mennyi pusztult el közülük?

Pallas és Klaproth a mongoloktól (tatároktól), Henszlmann I. pedig a góthoktól származtatta e szobrokat. Amazok véleményét azonban megczáfolja Rubruquis vagy Ruysbroek, kit IX. Lajos 1253-ban, a tatár uralom első tizedeiben küldött követségbe Batu khánhoz, tehát nagyon jól tudhatta, szoktak-e a tatárok alkalmazni ilyen szobrokat vagy sem; már pedig ő, bár szól a tatárok temetkezési szokásairól is, egész világosan a kunokról mondja, hogy a sir fölé halmot emelnek s erre egy arczczal keletnek néző szobrot állítanak, mely csészét tart a köldöke előtt.[4] De Henszlmann véleménye sem állhat meg, mert efajta szobrok vannak a Közép-Volga vidékétől (Szamara) Tobolszkon át[5] egész Közép-Szibériáig s a mongol föld észak-nyugoti részéig is, a hol soha nem jártak góthok. Kétségkivül tehát valamelyik turán néptől valók. Jerney Rubruquisra támaszkodva a kunoknak tulajdonítja s véleménye ellen alig lehet ellenvetést tenni, a mennyiben a déloroszországiakról van szó. A több szobron előforduló szablya mindenesetre jóval későbbi időre vall a góth korszaknál; az arcztipus kétféle, vannak csupasz mongoloid jellegű arczok[6] s aztán magyar szabású bajuszos kerek arczok.[7]

[1] Jerney J. *Keleti utazása.* Pest. 1851. I—II. k. Lásd: a II. k. 13—14, 29, 39, 45—46, 48, 52, 56, 60—64, 67—68, 72—73, 128—129. l.

[2] Ezek közül föntebbi művében ötnek a rajzát adja, ú. m. a Jekaterinoszláv körüli kurgánoktól hozott odesszai szoborét (Id. m. II. k 13—14. l. I. t. 1—2.), a M. Tud. Akadémiának küldött mariapoli fejét (U. o. 63—64. l. I. t. 3.) s a cserniovkai (U. o. 60. l II. t. 1.), takmaki (U. o. 58. l. II. t. 2.) és kazeratyinai (U. o. 67. l. II. t. 3.) szobrokét.

[3] Fréd. Dubois de Montpéreux: *Voyage du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Georgie, en Crimée etc.* Neuchatel. 1840. Atlasa IV. Serie d'Archeologie. Pl. XXXI. 14 szobor rajzával. — Ezekből 3-at közöl Henszlmann I. *Tanulmányok a góthok művészetéről.* Ért. a tört. tud. köréből. III. k. 6. sz. Budapest. 1874. (Németül: *Die Kunst der Gothen.* Wien. 1874.) 17. l. 10—12. rajz. és *A bécsi 1873. évi világtárlat magyarorsz. kedvelőinek rég. osztálya.* Budapest, 1875/76. 94—96. ábra. — Hetet közöl Chantre E. *Recherches anthropologiques dans le Caucase.* Paris—Lyon. III. k. 1887. 67. l. 17—19., 23 á. és 68. l. 24—26. á. (a 20—22. sz. ábrák Jerney-félék. L. o. II. t. 2, 1, 3.) — Az utóbbi négyet adja Aspelin J. R. is *Antiquités du Nord Finno—Ougrien.* 84. l. 372—375. sz.

[4] Comani faciunt magnum tumulum et erigunt ei statuam versa facie ad orientem, tenentem ciphum ad umbilicum. V. ö. Dr. Brozik Károly: *Középkori ázsiai utazók.* Ifjusági iratok tára. XII. k. Budapest, 24—26. l.

[5] Pósta B. *Régészeti tanulmányok az orosz földön.* 113. l. két ilyen tobolszkvidéki szobrot közöl.

[6] Ilyenek a Dubois-félék, különösen a Henszlmannál 11 = 95, Chantrenál 17. sz. a. közölt ábrán.

[7] Jerney I. t. 3, II. t. 1—3 = Henszlmann 14 (98), 16 (100), 18 (102), 17 (101) = Chantre —, 21, 20, 22. sz. ábra

A kubán vidékiek inkább alán-jász eredetűeknek tekinthetők. Ezek között régóta ismeretes a jetakai oszlop a Kuma egyik egyik mellékfolyójánál, melyet a cserkeszek (kabardok) Duka-Beknek neveznek s vadászati és csatajeleneteken kivül barbáros görög fölirattal is el van látva. Virchow egy tökéletlen régi rajz után közölte, melyen a görög föliratnak csak első szava, *EKENHΘE*, vehető ki, ez nem más, mint: ἐκοιμήθη (dormivit), a hogy kezdődik egy 1071-ki phryg fölirat is, a miből Mommsen kései byzanczi időre s keresztyén sírra következtetett.[1] Valamivel pontosabb Chantre képe,[2] legpontosabban pedig Miller F. V adja minden oldalról feltüntetve az oszlopot s a rajta levő jeleneteket, egyszersmind a fölirat öt első sorát is elolvasta, a mely szerint a síremléket isten szolgája, a görög Georgiosnak (Georgeou Grek) emelték, ki elhunyt a 130-ik esztendőben *(ετος λρ...)*, márczius 12-én *(ιβ Μαρτευ)*; a 130-ik év Miller szerint vagy a világ teremtése utáni 6130 (Kr. u. 622)-nek, vagy Kr. u. 1130-nak felel meg.[3] Mommsen észrevételei után ez utóbbi évszám a valószinűbb. Egy másik kubánvidéki szobor rajzát Póstánál találjuk,[4] melyre alább még visszatérünk; ez alighanem korábbi időből származik, tekintve az orkhonvidékiekkel való szorosabb összefüggését, egyik jellemző sajátsága, hogy itt a szablya még egész arányosan van a testhez mérten feltüntetve, úgy mint a tobolszkvidékin is s nem csupán jelezve, nagyon kicsinyített alakban, mint a jetakai, meg a Dubois- és Jerney-féle szobrokon. Ez némi kiindulási pontul szolgálhat az ilynemű emlékek fejlődésére nézve.

Közép-Szibériában a déli részeken, a Felső-Jeniszei területén Minuszinszkban, Szagaiszkban, Biiszkben és az Abakan-völgyben vannak csészetartó szobrok.[5] Egyen, mely a Tuba völgyében, Tesz falu közelében van s 1722-ben Messerschmidt födözte fel, ó-turk rovásjegyekből álló fölirat is található, a föl iratot már Strahlemberg közölte, de csak Radloff fejtette meg,[6] e szerint a szobor a 36 éves korában elhalt Eszgesze, Karakán belső tisztjének a síremléke.[7] Radloff a jeniszeividéki ó-turk fölírásokat a kirgizeknek tulajdonítja, kik már a VII. században a Felső-Jeniszei mentén laktak a mai minuszinszki kerületben; a föliratok nyelve török, bár a khinaiak szerint a kirgizek nem tartoztak a turkok közé s Bilgä, altaji turk khágán is az idegen népek közt említi őket. Bármi volt is eredetük, a VII—VIII. században, a mely időből valók a föliratok, már eltörökösödtek.[8]

[1] Virchow R. *Das Gräberfeld von Koban.* Berlin. 1883. 8—9. l.

[2] Chantre E. id. m. III. k. 70. l.

[3] *Materialij po arkheologij Kavkaza.* III. k. Moszkva. 1893. 119—136. l. Tab. LXIII—LXVI.

[4] Pósta id. m. 112. l.

[5] Aspelin id. m. 72—73. l. 331, 342, 333, 335. sz. Utána közli Chantre háromnak a rajzát. Id. m. III. k 78. l. 29—31. á.

[6] *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei.* 3-te Lief. Sz. Pétervár. 1895. 343. l.

[7] A tubavölgyi kurgánleletek közül nehánynak a rajzát Pósta B. is közli (Régészeti tanulmányok az orosz földön. Zichy J. gróf harmadik ázsiai utazása. IV. k.), nevezetesen a 336—340. lapon Andrianov V. A. 1894-ki ásatásainak eredményét, melynél a honfoglaláskori nyiltipus hívja magára figyelmünket, a 399—402. lapon pedig egyenesen a teszi kurgánok azon leleteit, melyeket Aspelin ásatásaiból a helsingforsi múzeum őriz.

[8] Radloff id. m. 425. l.

A mongol földiek az orkhoni föliratok vidékén fordulnak elő, tehát többé-kevésbbé kapcsolatba hozhatók az altaji turkokkal ; Radloff egyenesen a Tukiie = altaji turk dinasztia idejébe teszi az általa közölt szobrokat, melyek közt egy pár Kül-Tegin és Bilgä khágán sírjairól való.[1] Ezeken kivül vannak az Isszyk-Kul vidékén, mint dr. Almássy György mondja, százszámra hevernek a Tien-San belsejében s úgy vélekedik felőlük, hogy valamely turk nép vándorútját jelölik ; egy przsevalsz-vidékinek a rajzát is közli.[2]

Az orkhon-vidékiekről Jadrinczev készített rajzokat, de még nincsenek közölve ; látta azonban fényképeiket Pósta Béla s úgy találta, hogy ugyanaz a szablya-tipus van e szobrokon, minők honfoglaláskori leleteinkből ismeretesek. Ez a szablya-tipus látható az általa közölt három csészetartó szobron is, melyekről már föntebb megemlékeztünk ; közülük egyik a Kubán vidéki Sztorojevozsa sztanicza közeléből való s a tifliszi múzeum tulajdona ; a másik kettőt Szibéria nyugoti részében, a kokcsitávi kerületben találták s most a tobolszki múzeum birtokában vannak. Mindezeken a szablya felkötési módja teljesen megfelel az orkhoniaknak, sőt a kubánvidékinek alacsony csészealakú s elől kereszttel ellátott sisakja is megvan egyik orkhoni szobron.[3]

Nagyon kár, hogy a Jadrinczev-féle rajzok még nincsenek közzétéve s a föntebbiekben elmondott vázlatos ismertetésre kell szorítkoznunk az orkhoni szobrok felől. Annyit ebből is következtethetünk, hogy ezekkel s nem a jeniszei-mellékiekkel hozhatók közelebbi kapcsolatba a déloroszországi szobrok. A kunok, a byzancziak uzai s az arabok ghúzai, az oghuz-törökök közé tartoztak s Bilgä khágán egyenesen a tokuz oghuzokat mondja az ő törökjeinek.[4] Ennyiben tehát megvan az összefüggés a kunok és altaji turkok közt. Más kérdés, hogy e szobrok emelésében nem volt-e része a magyarságnak is ? Ha Jerney vitatta, azon nem csodálkozhatunk. De van nehány szempont, mely bennünket is gondolkozóba ejthet. Ilyen pl. a honfoglaláskorival egyező szablya-tipus, melynek a kun szablya nem egészen felelt meg. Ilyen a déloroszországi szobrokon a gyér szőrzetű arcz-tipus mellett előforduló magyaros arcz ; ha csak itt volna meg, a kunok későbbi vérkeveredésének tulajdoníthatnók, de egyik tobolszki szobron is valóságos magyar arcz-tipust találunk, a mi határozott ellentétben van az Altaji vidékének mongoloid jellegű tipusával, melyre például hozhatjuk az asz-khetei síremlék bajusz- és szakáltalan három alakját.[5]

Az is nagy mértékben felhívja figyelmünket, hogy ilyen csészetartó szobrokat Spanyolországban is találtak,[6] a hol csakugyan nem kereshetünk sem kunokat, sem kirgizeket, sem altaji turkokat. Magyarokról inkább lehetne szó, mert a rablókalandok idején 940-ben egy magyar csapat III. Abderrahman

[1] Radloff : *Atlas der Alterthümer der Mongolei.* St.-Petersburg 1892, Tab. V. 1. VIII. 1. IX. 1—4. X. 1. XI. 2—3, 9—10. XIV. 2.

[2] Dr. Almássy György : *Vándor-utam Azsia szívébe.* Budapest. 1903. 527. l.

[3] Pósta B. *Régészeti tanulmányok az orosz földön.* (Zichy J. gr. harmadik ázsiai utazása III. k.) 112—114. l.

[4] Radloff id. m. 3-te Lief. 425. l.

[5] Radloff W. *Atlas der Alterthümer der Mongolei.* Sz.-Pétervár. 1892. XV. t. 2. sz. s ez után : *Arch. Ért.* XXI. 1901. 114. l. 4. ábra.

[6] Henszlmann I. *Tanulmányok a góthok művészetéről.* 4—8. l.

kordovai khalifa birodalmába is beütött s a magyar mondák szerint, melyek Attila korába helyezik az eseményt, nem mert visszatérni Pannóniába ez a csapat, hanem a cataloniai vidéken maradt; ez lehetett az a nehány ezer magyar, mely utóbb Szalay László szerint III. Abderrahman testőrségében szolgált; más kérdés, hogy tiszta magyarok vagy nagyobb tömegük szerint szlávok voltak-e ezek? Csészetartó szobrok a X—XI. században az északnyugoti szláv területen is előfordulnak s úgy látszik, a spanyolországiaknál első sorban is szlávokra kell gondolnunk, olyan szlávokra, kik a X. század első felében a magyarokhoz csatlakozva velük együtt végigkalandozták Európát s 940-ben ott ragadtak Spanyolországban.*

A miket itt felhoztam, korántsem oldják meg a csészetartó szobrok kérdését. De mindenesetre kitünik belőlük annyi, hogy Jerney sokkal helyesebb nyomokon járt, mint Henszlmann s erre akartam rámutatni Jerney kutatásainak méltatása alkalmából. A végleges megoldást pedig akkorra kell halasztanunk, a mikor akad Jerneynek egy követője, ki ép oly buzgalommal adja magát ezen emlékek vizsgálatára, mint ő tette ezelőtt hatvan és egynehány esztendővel s összegyűjtve a meglevő anyagot, a mai tudományosság színvonalán fog a kérdés tanulmányozásába mélyedni.

A Jerney által megkezdett régészeti irány mindössze két kutatót csábított Zichy J. expeditiója előtt egy-egy kisebb méretű oroszföldi útra. Rómer Flóris 1874-ben meglátogatta a varsói magán- s kievi, moszkvai és szentpétervári nagyobb gyűjteményeket, majd a finn régiségek végett fölkereste Helsingforsot, Revalt, Rigát és Mitaut; ezen útjáról az «Archæologiai Értesítő»-ben számolt be.** Hampel József 1886-ban tett tanulmányokat a szentpétervári, moszkvai és varsói gyűjteményekben s ekkor szerzett tapasztalatait legkimerítőbben «A honfoglalási kor hazai emlékei» cz. művében az Ornamentikáról írt fejezetben értékesítette.

Rómer Fl. és Hampel J. oroszországi tanulmányainak ismertetése zárja be a Zichy J. gróf által szervezett expeditiók előtti utazások jellemzését, melyek általános vonása, hogy a kutatások mindig tisztán nemzeti forrásból eredtek s czéljuk az ázsiai magyarság nyomainak föltalálása volt. A főczélt ugyan nem érték el, de azért nem voltak eredmény nélküliek az általános tudomány szempontjából, mert történeti, régészeti, nyelvészeti és néprajzi téren az egész emberiség tudományos kincsét gyarapították, a hol a vállalkozókban megvolt a tudományos készültség. De nem volt meg mindegyikben, a szükséges anyagi erők hiánya és a vállalkozás magánjellegű természete pedig általában véve valamennyit jellemezte. Arra a végeredményre jutott tehát Zichy J. gróf, hogy minden a magyar őstörténet érdekében végzendő kutatás csak úgy lehet sike-

* A hadjáratot Liutprand említi. Pertz Mon. Germ. Script. III. 332. A cataloniai magyarokról a II. Endre korában készült Hunn Krónika írója az azon időbeli arab viszonyokkal együtt a királyi ház arragoniai összeköttetései utján (Imre neje Konstancia II. Alfonz arragoniai kir. leánya, II. Endre leánya Jolánta I. Jakab arrag. kir. neje) értesülhetett. — Szalay L. Magyarorsz. tört. 2. kiad. I. köt. 34. Utána Szabó K. A magyar vezérek kora. 1869. 220. L. ezzel szemben Pauler Gy. A magyar nemzet története Sz. Istvánig. 73—74, 171. l.

** *Jelentés az északi tartományokba tett tudományos kirándulásról.* (Arch. Ért. 1875. IX. 9—17. 39—48, 75—81. l.)

res, ha a kutató tetemes idővel és megfelelő technikai segédeszközökkel, kellő anyagi dotáczióval rendelkezik. Ez csak erős szervezet által érhető el, melyet a Magyar Tudományos Akadémia és a közoktatásügyi kormány teremthet meg. Egy az orosz terület valamelyik alkalmas központján alapítandó magyar keleti intézetben látja Zichy J. gróf a legczélszerűbb megoldást, hol különböző szakerők vállvetett munkája kutatná a bennünket őstörténelmünk szempontjából közelebbről érdeklő régészeti, ethnographiai és nyelvészeti feladatok megoldását. Utolsó expeditiójának egyik legfőbb eredményét egy ilyen magyar intézet megalkotásában találná.

Műve második részében expeditiója eredményeit foglalja össze Zichy J. gróf dr. Jankó János néprajzi, dr. Pósta Béla régészeti s Pápay Józsefnek a Reguly-féle osztják-hagyaték megfejtése végett tett nyelvészeti kutatásai, valamint Csiky Ernő állattani gyűjtései, meteorologiai följegyzései és magasságméretei nyomán. Itt csak a régészeti eredmények tartoznak reánk s ezekről Pósta B. művével kapcsolatban alább fogunk szólni.

A harmadik részben Zichy J. gróf személyes észleleteit és tapasztalatait adja elő, a miket a Kaukázustól a volgai kalmukok pusztaságán, Szibérián, az Altai vidékén s a mongol földön át Khináig és Khinában tett. Ezt a részt számos kép díszíti. Legnagyobb részük ethnographiai jellegű vagy tájkép, de akad egy pár olyan is, mely a régészetbe vág. Ilyenek a 144. s következő lapokon Georgiából a híres uplosz-czihéi sziklatermek díszítményei és építészeti részletei s egy præhistorikus jellegű, dolmenszerű tüzhely. Aztán a 238-ik lapon Tojukuk, vagy helyesebben Tonjukuk, a khinaiaknál T'un-jü-ku altaji turk hős sírfölirata, ki a VII. század végén s a VIII. század első tizedeiben Ilteresz vagy Kutulu, Kapagan vagy Mocso és Bilgä vagy Mokilien turk khágánok idejében élt s nemzetének egyik legnagyobb alakja volt; a sírt 1897 nyarán a mongolföld északi részében a Felső-Tola jobbpartján Bain-Czoktoban födözte föl Klementzné, Zichy J. gróf is megtekintette s a terepfölvételt közölte Radloffal, ki az ó-turk (s nem ujgur) rovásjegyekből álló föliratot megfejtésével együtt már 1899-ben kiadta.* Khina régebbi építészeti emlékei közül is találunk néhány képet; ilyen a nankaui szoros kapuja (242. l.) a XIII—XIV. századból, a mongol-dinasztia idejéből s aztán több kép (252—259. l.) a mostani mandsu dinasztiát megelőző Ming-császárok sírjairól.

Mindez azonban kiesik az expeditió tulajdonképeni régészeti feladatának köréből, melynek tudományos eredményét Zichy J. gróf harmadik útjának III. és IV. kötetében Pósta Béla írta meg.

Pósta Béla 1897 szeptember elejétől 1898 márczius végéig az európai, aztán pedig 1898 augusztus 31-ig a szibériai területen levő orosz múzeumokat tanulmányozta végig. E múzeumok: a varsói, helsingforsi, a szentpétervári-ak, aztán a moszkvai, tveri, kievi, odesszai, kercsi, tifliszi, asztrakhani, szamarai, szimbirszki, kazáni, permi, jekaterinburgi, tyumeni, tobolszki, tomszki, krasznojarszki és minuszinszki. Figyelme első sorban is honfoglaláskori emlékeink

* Dr. W. Radloff: *Die Alttürkirschen Inschriften der Mongolei.* Zweite Folge. Sz.-Pétervár. 1899. 2—27. l.

oroszországi analogiáira irányult s ezekkel foglalkozik műve első részében, mely 317 két hasábos magyar s német szövegű lapot foglal magában, mig a második részben visszafelé menő sorrendben ismerteti előbb az avar, aztán együvé foglalva a hunn-germán és jazig-szarmata korszakra vonatkozó oroszországi emlékeket s mindezeket beható stilisztikai vizsgálat alá veszi.

A magyarországi régészet sokkal bonyolultabb feladatokat ad fel a kutatónak, mint a nyugot- s még inkább az észak-európai. Nyugaton s északon egyenletesebb és nyugodtabb volt a fejlődés, fokozatosan alakult át egyes korszakok műveltségének kidomborodó jellege s nyomról-nyomra követhető, miként változott meg bizonyos központból kiinduló s mind nagyobb körben terjedő kulturális befolyás alatt egyes használati tárgyak és fegyverek idoma s tipusa. Nálunk nemcsak stilfejlődéssel és kulturális hatással, hanem népvándorlásokkal is számolnia kell a kutatónak, melyek rögtönös változást idéznek elő; a fejlődés egyszerre ölt magára másféle jelleget s a környezettől teljesen elütő, a régebbi művelődési körrel semminemű kapcsolatban nem levő idegenszerű formák honosodnak meg, úgy hogy néha nagyon is messzeeső területen található fel ismét a velük való szorosabb összefüggés, mint pl. avar leleteinknél, melyek nagyon alkalmasak arra, hogy feltüntessék, miféle problemák merülhetnek föl a magyar régészetben.

Az avar leletek csak egy csoportját teszik azon korszak emlékeinek, mely a nagy népvándorlás idejét foglalja magában, de ezek nélkül is oly bonyolult ez az egész korszak, az ú. n. régibb középkor, hogy a nyugot-európai kronologiai felosztás nálunk csaknem teljesen hasznavehetetlen egyrészt azért, mert az ethnikailag különváló emlékcsoportok egymás mellett, egyidejűleg lépnek föl, (ha máskülönben nem födi is egymást időtartamuk s különbség van kezdetük és végződésük időpontjában); másrészt pedig azért, mert bizonyos germán tipusok és formák hol korábbiak, hol későbbiek nálunk a nyugotiaknál, a szerint, a mint a IV. századbeli germán áramlat, vagy pedig az avarkori longobárd-frank befolyás emlékei közé tartoznak.

A magyarországi germán leletek tudvalevőleg szorosan egyeznek a németországi alemann és a francziaországi Meroving-időszak hagyatékával, de — mint a jellemző félköralakú fejjel ellátott fibulák, rekeszbe foglalt gránátos csattok s egyéb ékszerek — az orosz területen is feltalálhatók, különösen a Dnyeper és Don vidékén, ott hol a III. század első évtizedeiben megalakult a góthok birodalma s tartott a hunnokig, — a IV. század dereka felé, Hermanarich alatt jutván hatalmának és nagyságának tetőpontjára. Pósta B. művéből látjuk, mily messze terjedt kelet felé annak a műiparnak hatása, melynek kifejlődését s később az egész germán lakta területen való meghonosodását legalkalmasabb módon az előbb Dél-Oroszországban és Magyarország keleti részeiben tanyázó, majd a IV. század utolsó tizedeiben a Balkánra és Pannóniába, innen pedig az V. század folyamán Italiába, Galliába és Hispaniába nyomuló góthokkal hozhatjuk szoros kapcsolatba. Az olyan elrejtett, valóban fejedelmi kincsek, minők Románia területén a petrossai, nálunk a szilágy-somlyói, apahidai s a N. Múzeum által legutóbb megszerzett beregmegyei, csakis egy olyan gazdag és hatalmas néptől származhatnak, minők voltak a góthok a IV. század első

három negyedében s nyilvánvaló, hogy a hunnok elől rejtették el, a mi a kincs földbe jutásának közelebbi időpontjára (375—380) is világot vet. Már az V. századbeli góthoktól nem maradtak ilyen kincsleletek ; a Tiszától nyugotra eső területen egyetlenegyet ismerünk, a puszta-bakodit, de gazdagságra nézve ez sem hasonlítható a petrossaihoz vagy szilágy-somlyóihoz. Mily nagy hatással voltak a góthok a nyugoti germánokra, rég tudjuk az irodalom-történetből ; abból az összefüggésből pedig, a mi van a nyugot-európai népvándorláskori leletek s a déloroszországiak közt, azt is látjuk, hogy a műiparban is nagy átalakulásra vezetett a góthok Nyugot-Európába való vándorlása s a toulousei és ravennai udvarok antik és keleti elemekből kiformálódott izlése utánzásra talált a többi germán udvarnál is. Ebből önként következik a keleti és nyugoti kronológia közti különbség. A góth műipar kifejlődésének szinhelyén, Oroszország déli részeiben Daciával együtt a III. és IV. századba esik a népvándorláskori germán izlést feltüntető emlékcsoport, Pannóniában a IV. század vége felé tehetjük kezdetét s végződött a VI. század második felében a gepidák leveretése s a longobárdok kivándorlása után, mig nyugoton csak az V. században kezdett elterjedni s fokozatos fejlődéssel átmegy előbb a Karoling-, aztán a románkori izlésbe.

A mikor a góthok a II. század vége felé s a III. század kezdetén levonultak a Visztula vidékéről a Fekete-tengerig, a kései La Tène-izlés jellemezte készítményeiket. A La Tène-fibula elterjed a Kaukázus északi részében egész a Terekig,[1] észak-keleten pedig a permi területig,[2] sőt nyomai nyugoti Szibériába is követhetők, egész Tomszkig, hol egy kurgánban találtak ilyen idomú bronz fibulát a nálunk is ismert s különösen avarkori leleteinket jellemző háromélű nyílcsúcsokkal együtt.[3] A pantikapaioni La Tène-fibulával III. Reskuporis bosporusi király (211—228) érme volt együtt,[4] a mi mutatja, hogy használata a déloroszországi góthok első időszakába esik. A félköralakú fejjel ellátott fibula, valamint a rekeszes ékkövek alkalmazása azonban már nem tartozik a góth ipar ősi készletéhez, ezt csak déloroszországi tartózkodásuk idejében a keleti izlés befolyása alatt sajátították el, mely alól már az ókorban sem tudták kivonni magukat a fekete-tengermelléki iparüző görög gyarmatok, melyeknek nagy részük volt a góth-izlés kialakulásában ; a Krisztus utáni első századokban pedig, mikor újabb, meg újabb népáramlatok tódultak keletről az orosz pusztaságra, melyek többé-kevésbbé hatása alatt voltak a közép-ázsiai indo-irán kulturának, csak fokozódott ez a befolyás. Része volt ebben az irán szellem azon újjászületésének is, mely a III. század első tizedeiben lobbant lángra s a Szasszanidákkal egy újabb perzsa hatalom megalapítására s ezzel kapcsolatban a Szasszanida-izlés kifejlesztésére vezetett. A góthok déloroszországi tartózkodása alatt ugyan még nem jutottak teljes kifejlődésre azon jellemző sajátságok, melyek a Szasszanida-izlést minden mástól megkülönböztetik s ilyen értelemben nem is beszélhetünk Szasszanida-hatásról. De az bizonyos, hogy a rekeszes ékkövek alkalmazása a közép-ázsiai kultura ősi hagyatékához tartozik ; a mi pedig a félköríves fejjel ellátott fibulát illeti, mely különben a

[1] Pósta id. m. 567. l. [2] U. o. 576. l. — [3] U. o. 408, 410. l. — [4] U. o. 447. l.

Kaukázusban ép oly gyakori, mint Dél-Oroszországban a góth időszak tartama alatt, sőt még később is: [1] ennek keletkezésére nézve megemlítjük, hogy egyik Szasszanida-király dorab-gerdi reliefjén ugyanolyan fibulát találunk, mint a minők a régibb góth-germán fibulák.[2]

Ha a Kaukázust olyan pontnak tekintjük, hol kereszteződött egymással a góthok felől jövő nyugoti befolyás a keletivel s visszahatást gyakorolt a góthokra: nem mondhatjuk ezt északkelet szegény és barbár finn-ugor népeire. A permi terület, hol az V—VI. században erős Szasszanida-hatás alatt volt,[3] ezen időszakban a góthok hatalmi körébe tartozott. Ennek emlékei közül való a rekeszes gránátokkal diszített apahidai és bozsoki tipusú muszlyumovoi csatt,[4] de még határozottabb bizonyítékul szolgálnak erre a fibulák. Már föntebb utaltam arra, hogy a kései La Tène-fibula nemcsak Permben, hanem nyugoti Szibériában is feltalálható s a Káma vidékén, a kosibejevi leletben együtt fordul elő azzal a germán fibula-idommal, mely nálunk is igen gyakori, így p. ismerjük az apahidai, szilágy-somlyói, mező-kászonyi, székelyi (Szabolcs m.), kassai, szendrő-ládi, esztergom-vidéki, p. bakodi és perjámosi leletekből. Ugyanezen tipushoz tartoznak Perm területéről a borkovszki fibulák is.[5] A tetején apró gömbökkel diszített s fejlettebb bökény-mindszenti, szentesi (Arch. Ért. 1904., 157, 158, 162) és gátér-kunkisszállási (Arch. Ért. 1906. 220) fibula-idom már csak a voronyezsi kormányzóság területéig követhető, honnan a koloszkovai leletből közli egy párnak a rajzát Pósta B.[6] Minél tovább halad tehát fejlődésében a germán fibula-tipus, annál kisebb körre szorul észak-kelet felé való elterjedése, a mi más szóval azt jelenti, hogy mindinkább közeledik az az időpont, a mikor a hunn áramlat állja utját a góthok további befolyásának s csakhamar az egész góth népet kiszorítja Dél-Oroszország területéről azon kis töredék kivételével, mely Krimben vonta meg magát.

Nincs ilyen szoros kapcsolatban az orosz leletekkel a hunn-szarmata emlékcsoport; legalább a Pósta B. művében közölt anyag inkább csak általánosságban, az összbenyomás szerint emlékeztet azokra a virágmotivumos, griffes és küzdő állatalakos csattokra és szíjvégekre, melyek annyira jellemzik ide-

[1] V. ö. *Materialij po arkheologij Kavkaza.* Moszkva. 1888. I. k. Tab. XXIII. 13. Csegemvidéki, uruszbiai, Kabardából. Egyszerű tipus. II. k. 1889. Tab. XI. 11. a Feketetenger mellékéről (Egyszerű t.). — VIII. k. 1900. Tab. CI. 2. és CII. 8—9. Osszét (alán) földről, Digoriából (Szilágy-Somlyóiakhoz hasonlók, aranyból, rekeszes ékkövekkel). — Tab. LXXXI. 5, 10—12. LXXXII. XCII. 7. (egyszerűek) az Osszét földről, Digoriából. XCVI. 2. (egyszerű) Szanibáról. CIV. 12. (egyszerű) Osszét föld, Ruthka. CXVI. 10. és CXXII. 6. (gömbös fejűek) Osszét földről, Faszkauból és Digoriából. — Chantre E. *Recherches anthropologiques dans le Caucase.* 1887. III. k. Pl. XVI. 7—8., XVII. 3. (egyszerű tipus), XIX. 7. (a szilágy-somlyóiakhoz hasonló), valamennyi az Osszétok (alánok) földéről, Digoriából. — Zichy J. gr. *Kaukázusi és középázsiai utazása.* Budapest. 1897. II. k. XX. 19, 24. (Bakszan-Csegemvölgyi leletekből.)

[2] Flandin és Coste: *Perse ancienne.* Pl. 53. után Huszka J. Ethnographia. IX. 1898. 50. lap.

[3] V. ö. Arch. Ért. XXI. 1901. 318.

[4] Pósta id. m. 379. l. — A bozsoki csatt a Szombathelyi Múzeum tulajdona. L. Hampel J. *Antiquités préhistorique de la Hongrie.* II. r. Esztergom. 1877. Pl. XXIII. 52. E tipushoz tartozik a három bivolai arany csatt is, mely Moldova területén került napvilágra s a bukaresti múzeum tulajdona.

[5] Pósta id. m. 576—577. l.

[6] U. o. 549—550.

tartozó leleteinket. Olyan teljesen megfelelő darabok, minőket a góth-germán csoportbelieknél találunk, itt alig fordulnak elő. Ha egyezik is a forma, a diszítésben már különbség van s általában a mieink egyszerűbbek és durvább kivitelűek. Felhozhatjuk erre nézve a khersoni kormányzóság területéről, Dél-Oroszországból a jaszinovai leletet,[1] melynek virágmotivumos trébelt arany övtagjai még leginkább megközelítik a mieinket, különösen a csúnyiakat, nemesvölgyieket, czikóiakat, ordasiakat, keszthelyieket és regölyieket. E virágmotivumok keleti eredetét világosan mutatja az, hogy annál tisztábbak és fölismerhetőbbek, minél keletibb területre megyünk Oroszország déli részeiben; a kaukázusi leletekben[2] már egész világosan palmetta az a diszítés, mely a hason jellegű keszthelyi és csúnyi táska alakú csattokon egyszerű inda-diszítménynyé durvul. A küzdő állatalakok is, minők nálunk a keszthelyi, csúnyi, ordasi, mártélyi, sziráki, nagysurányi, boldogi, regölyi, abonyi (Arch. Ért. 1901. 295, 1904. 307.), győri (Arch. Ért. 1904. 30.), földeáki (Arch. Ért. 1903. 435.) és más szíjvégeken fordulnak elő, határozottabb körvonalokban vannak feltüntetve a hasonló kaukázusi szíjvégeken s nem olyan zavarosak, mint a mieinken, melyeken össze kuszálódnak a körvonalak, így p. egyik kaukázusi szíjvégen elég jól különválik az ökröt marczangoló griff alakja a háttérben levő s leroskadt ökör alakjától.[3] Észak-keletfelé az egykori Nagy-Bolgárország területén, a bolgaryi leletekben találunk hunn-szarmata emlékeinkre emlékeztető szíjvégeket s szív-, meg táska-alakú diszítményeket; itt is elég tisztán megvan a palmettás diszítés;[4] vannak aztán szívalakú indás boglárkák,[5] minők nálunk többé-kevésbbé módosulva a czikói, csúnyi, sziráki, regölyi, püspök-szenterzsébeti stb. leletekből ismeretesek, más boglárkák két szárból kinövő háromszirmú virág-diszítményükkel inkább honfoglaláskori leleteinkhez közelednek;[6] gyakori az állatalakos szív-, korong-, félkör, tojásdadalakú boglár, egyik-másik állatalak guggoló griffjeinket juttatja eszünkbe, a nélkül, hogy csakugyan griff volna, a mi nálunk az általános forma, úgy hogy nagy ritkaságszámba megy az ettől különböző állatalak, a mi p. egy gátéri (kun-kisszállási) kerek boglárон és szíjvégen látható (Arch. Ért. 1905. 365, 377.), a bolgaryiak közt némelyik inkább kutyának látszik, a mi nálunk egyik győri szíjvégen (Arch. Ért. 1905. 28.) fordul elő, különben pedig a barbár kivitel mellett is elég változatosságot látunk a hol nyomott helyzetben levő, hol futó bolgaryi állatalakok közt, csak abban egyeznek meg, hogy mindegyiknek fel van kunkorodva a farka.[7] Egészben véve az jellemzi a bolgaryi leleteket, hogy némely sajátságban hunn-szarmata, másban pedig honfoglaláskori emlékeinkhez közelednek, de mégsem olyan természetű ez a közeledés, hogy egy közbeneső fejlődési fokot képviselne a

[1] Pósta id. m. 351. l.

[2] U. o 312. l. L. különösen az 1. és 2. számú rajzot. V. ö. Hampelnél *A régibb középkor emlékei.* XC. t. 3. CCLXVII. 9—14.

[3] U. o. 312. l. 3. á.

[4] U. o. 308. l.

[5] U. o. 313. l. 1. á.

[6] U. o. 3. és 6. á. (V. ö. pilini, anarcsi és öcsödi (Arch. Ért. 1905. 35.) szíjvég, tarczali boglár.)

[7] U. o. 313 l. 10—11, 15—17. sz

két csoport között. Az összbenyomás pedig, a mit a hunn-szarmata leleteinknek megfelelő oroszföldi analogiák nyujtanak, abból áll, hogy e csoport Magyarországban önállóbb fejlődésen ment át, mint a góth-germán csoport, a mit annak tulajdoníthatunk, hogy nem volt meg a magyarországi és oroszországi szarmaták közt az a közvetlen kapcsolat, a mi a dnyeper-donvidéki és daciai góthok közt, hanem széles germán öv választotta el őket egymástól, melyen át a III—IV-ik század folyamán egyre tartott ugyan az Alföld felé irányuló szarmata bevándorlás, de olyan tömeges és rögtönös kiköltözés, minő a góthoké volt, nem történt a hunnokat megelőző időkben. Erősebben érvényesülhetett, tehát a római befolyás izlésük alakulására, mely izlés aztán a részben elmosódott s inkább csak lényegükben megőrzött keleti, meg antik idomok összevegyülésével sajátszerű ornamentikát hozott létre,[1] a mit ezek után akár magyarországinak is nevezhetünk.

A longobárd stilt jellemző fonadék-diszítés előzményei tekintetében fontos adalékul szolgál az I. Leo kelet-római császár (457—73) bronz-érmével datált, aranylemezből préselt kercsi övtag, melyet többféle tárgygyal együtt egy katakombában találtak.[2] Analogiai a puszta-tóti, bökény-mindszenti és adonyi övtagok, úgyszintén a fönlaki sajtoló minta (Arch. Ért. 1901. 63.), komplikáltabb kivitelben a nagymányoki szíjvégek és madarasi pántok, ezenkivül hasonló diszítést találunk egy keszthelyi fibulán, valamint egy szeged—öthalmi szíjvég oldalán, legegyszerübb formája pedig a fonadéknak egy a czikói 51-ik sírban lelt övtagon fordul elő. A fonadék-diszítés tehát nem tekinthető leleteinkben valamelyik csoport jellemző sajátságának, mindegyikben feltalálható szórványosan s idő tekintetében mindenesetre az avar korszaknak felel meg, de ha eddig hajlandók voltunk longobard befolyásra vezetni vissza, ebbeli föltevésünket nagyon megingatja a kercsi övtag.[3]

Sajátszerű helyet foglal el népvándorláskori leleteink közt a fenéki, melyet szorosan véve egyik emlékcsoporthoz sem számíthatunk. A sokféle római tárgy, melyet a barbárok két-harmadrészben római téglákkal kifalazott sírjaiban találtak, arra vall, hogy itt olyan barbárok hagyatékával van dolgunk, a kik közvetlen a rómaiak után szállták meg a mogentianai várterületét. Első sorban is germánokra, különösen pedig a keleti góthokra gondolhatnánk, kiknek egyik királya az Attila utáni időkben épen a Balaton mellékén székelt s ezzel összevágna, hogy a legkésőbbi érem, mely a leletben előfordult, III. Valentinianus császártól (425—455.) való. Van is a tárgyak közt nehány germán eredetű, mint p. a görbe orrmányú négy állatfejjel ellátott korongos fibula vagy a stilizált kigyófejben végződő rekeszes ékkövű bronzkarperecz, de általános jellegénél fogva mégis kiválik a lelet a germán csoportból, különösen pedig hiányoznak a góthok hagyatékát szorosabban jellemző tárgyak s bizonyos tekintetben az avarkoriakkal mutat e lelet közelebbi rokonságot. Így a préselt diszítésű

[1] V. ö. Hampel J. *A régibb középkor emlékei.* II-r. 21. s köv. ll.

[2] U. o. 349. l.

[3] Hampel J. azokkal szemben, kik a germánok őstulajdonának tekintik a szalagdiszítést, felhozta, hogy ez a motivum megvolt az egész antik terület hosszában, melyet a barbárok megszállták. *A régibb középkor emlékei.* II. -r. 295. l. L. még 297. l.

hosszúkás szíjvég analogiáit megtaláljuk a kunágotai, pusztatóti, adonyi s gátéri vagy kun-kisszállásl (Arch. Ért. 1905. 369.) leletekben, valamint egyik fönlaki sajtoló mintában (Arch. Ért. 1901. 63. l. 10.), a szintén préselt diszítésű táskaalakú övtagét az adonyi leletben, a sajátságos idomú keresztalakú fejben végződő kapcsoló lemezét ugyancsak az adonyiban, meg a puszta-tótiban s kettétörve a némediiben (Arch. Ért. 1901. 316. l. 4. és 14. á.) Ha az orosz területre fordítjuk tekintetünket, azt látjuk, hogy a fenéki lelet jellemző darabjai — mellőzve a római és germán tipusúakat a keszthelyinek is nevezett kosaras fülbevaló-idommal együtt, melyek kétségkivül a mogentianai tartózkodás szerzeményei közé tartoznak — főleg Oroszország déli és keleti részeiben fordulnak elő a Kaukázustól egész Permig. Így keresztes fejű kapcsoló tagok vannak Pósta B. műve szerint Olbiából,[1] a déloroszországi Szmjela vidékéről Khaczkiból,[2] a Kaukázusból,[3] föntebb a pusztaság területéről Szaraj környékéről,[4] valamint Permből,[5] egyet pedig Aspelin műve nyomán a muromák egykori földjéről, a mai vladimiri kormányzóságból irmerünk.[6] A szarajvidéki leletekhöz tartozik a négy gömb alkalmazásával keresztformára alakított fenéki gyűrűtipus, melyre két változatot is közöl Pósta B.;[7] az üresen maradt gyűrűben egykor ékkő lehetett, mint egy észak-kaukázusi bakszan-csegemvölgyi hasonló alakú arany-lemezzel bevont bogláron, mely rekeszbe foglalt karneollal van diszítve,[8] ilyen a szagai lócsontvázas sírban lelt boglár is a tauri kormányzóság területéről.[9] A szaraji leletek közül hazai leleteink szempontjából figyelemre méltó még az adonyival, némediivel (Arch. Ért. 1901. 316. l. 8.) és fönlaki sajtoló mintával (Arch. Ért. 1901. 65. l. 14.) szorosabban egyező hosszúkás dísztag,[10] mely Perm területén is az imént említett kapcsoló tag kiséretében fordul elő,[11] Pantikapaionban pedig olyan éremutánzatokat mutató ponczolt korongokkal együtt,[12] melyekhez a bosporusi királyok érmei szolgáltatták a mintát s az elbarbárosodás utolsó szakát jelzik, a mi VII. (VIII.) Reskuporis (314—335.) érmein már nagyon is szembeötlő.[13] A fenékivel inkább egyező táskaalakú préselt dísztagok ugyancsak Permből,[14] aztán a muromák régi területéről,[15] valamint Vlagyimirov észak-kaukázusi, különösen terekvidéki gyűjteményéből[16] ismeretesek. A hasonjellegű leletek közül felhozzuk még Kherson területéről, Dél-Oroszországból a dymovkait, melynek különleges jelleget kölcsönöznek a szakállas nyílcsúcsok.[17] Ilyen tipusú csontnyílcsúcsokat közöl még Pósta B. Minuszinszkból, a Jeniszei vidékéről, melyeket a dumnaja-gorai kurgánban találtak.[18] A csontnyílcsúcsot tudvalevőleg a hunnok használták, a későbbi időkbül pedig a tatárokról és mongolokról említik.

A fenéki leletnek s egy pár más leletbeli hasonjellegű tárgynak Pósta B. nyomán itt felsorolt oroszföldi analogiái nagyon fontos következtetésre vezet-

[1] Pósta id. m. 390. l. 4. sz. és 455. l. 10. sz. — [2] U. o. 555. l. — [3] U. o. 312. l. 9. sz. A bécsi Naturhist. Mus. Comijvidéki gyűjteményében is előfordul. — [4] U. o. 543. l. 11. sz. — [5] U. o. 582. a. — [6] Aspelin: *Ant. du Nord Finno-Ougrien.* 189. l. 880. — [7] Pósta id. m. 540. l. a., 541. l. 6. — [8] Zichy J. *Kaukázusi és közép-ázsiai utazásai:* Budapest. 1897. II. k. 458. l. XXV. 3. — [9] Pósta id. m. 492. l. — [10] U. o 540. b. — [11] U. o. 582. l. b. — [12] U. o. 495. l 1—3, 8. sz. — [13] V. ö. Reinach S. *Antiquités du Bosphore Cimmerien.* LXXXVI. 18—21. — [14] Pósta id. m. 573. l., 4—7. sz. — [15] Aspelin id. m. 189. l. 879. sz. — [16] Pósta id. m. 565. l. 11—13. sz. — [17] U. o. 267. l. 1—9. sz. — [18] U. o. 263. l. 16. sz.

nek. Azt hiszem ugyanis, nagyon alkalmasak annak a megállapítására, miféle készletből állhatott a hunnok hagyatéka, melyet eddig nem tudtunk kiválasztani az egyes emlékcsoportokból. Lipp s utána mások a IV. századbeli római érmekkel datált keszthelyi s egyéb szarmata csoportbeli leletben vélték felismerhetni a hunn emlékeket, de e vélemény nem állhatott meg, mert azok a nagy kiterjedésű sírmezők, melyekből állnak az idetartozó leletek, századokon át egy helyen tanyázó népségre utalnak, melynek hagyatéka körülbelől a IV. század elejétől kezdve benyúlik a VII. századba vagy még tovább is. Ez semmikép sem egyeztethető össze a hunnok legfölebb 70 éves itteni tartózkodásával. Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az a népesség, mely fölött a hunnok elhelyezkedtek magyarországi uralmuk idejében, csak igen kis részében volt hunn, hanem a rómaiakon kivül germán és szarmata elemből állt. Nagy kiterjedésű s az országban szerteszét található hunn temetőkre tehát nem igen gondolhatunk, legfölebb kincsleletre, a mi azonban inkább lehet római, görög vagy góth eredetű, mint hunn. Mindezeket számbavéve, a többi emlékcsoporttól különálló fenéki lelet látszik olyannak, melynek az Oroszország keleti részeiben, az Alsó- és Közép-Volga-Káma vidékén, a hunnok előbbi hazájában található hasonjellegű, elég egyszerű kivitelű tárgyait a hunnokkal hozhatjuk kapcsolatba. Hunnak tarthatjuk a kétélű, egyenes fenéki kardot is, melylyel szorosan egyező nincs népvándorláskori kardjaink között, csupán a szászkabányai felel meg mindenben a fenéki tipusnak, ez is minden egyéb melléklet nélkül került 1862-ben a M. N. Múzeumba. Arra, hogy hunnak tartsuk, megint Pósta B. műve szolgáltat támpontokat. A legközvetlenebb az, hogy ugyanezen kardtipus előkerült Perm területén egy Iszétmelléki kurgánban, Zamarajevszkoje határában három élű vasnyílcsúcsokkal, zablával s egyéb tárgyakkal együtt.[1] Közvetett bizonyítékot pedig abban látunk, hogy a szablya csak az avarokkal tűnik föl; a szintén Permben lelt kulagisi csészén[2] a kard egyenes, a markolat tipusa azonban a jellemző rövid rhombusalakú keresztvasnál fogva egyezik az avarszablya markolatáéval; ugyanezt tapasztaljuk azon általam hun-szabirnak tartott fejedelem kardjánál is, kinek képe egy kétségtelenül Szasszanidakori perzsa művű, Dél-Oroszországban lelt ezüst csészén látható.[3] Úgy látszik, Szasszanidakori fejlemény ez a markolattipus, melyhez az avarok idejében a belső-ázsiai eredetű szablyaalakú penge járult. A Közép-Volga- s Kámamelléki, sőt az Uralon túli vidék régebbi markolattipusa a szkitha-tőrből fejlett ki, a penge hosszú s egyenes, ilyenek pl. Póstánál a szamarai, viszimszkaja-dácsai (Perm), jekatyerinburgi, tobolszki s a kirgiz pusztaságról az omszki és szemirjecsenszki kardok,[4] melyek, ha egyszerűbb kivitelben is, megfelelnek az al-dobolyi kard tipusának. A fenéki, meg a zamarajevszkojei kard markolata mindegyik tipusnál egyszerűbb, az azon időbeli germán spatháknál mégis fejlettebb annyiban, mert ez utóbbiaknak nincs keresztvasuk.

Mindezen itt felhozott szemponttal, melyek után a hunnok hagyatékának

[1] Pósta id. m. 361, 367. l.
[2] U. o. 115. l.
[3] V. ö. Arch. Ért. 1901. 318—323. l.
[4] Pósta id. m. 103. és 109. l. 60. á., 252, 105, 106. l. 109. l. 61. á.

véljük a fenéki leletet, még az is összevág, hogy közvetlen a rómaiakra következett Mogentianában az a barbár nép, melytől való a lelet, kora tehát megfelel az V. század első felének. Látszólag ellene mond e rövid időnek a sírok nagy száma (300),[1] de ezt ép úgy tulajdoníthatjuk annak is, hogy a nagy fontosságú mogentianai várban, mely két nagy hadút kereszteződési pontján állt, tekintélyes hunn őrség telepedett meg családostul együtt s Attila ideje sem kellett hozzá, hogy egyedől nőkből és gyermekekből kiteljék ez a szám. Mi sem természetesebb, minthogy a hunnok rövid uralma után akár kincs végett, akár gyűlöletből feldúlták a germánok e sírokat, melyekhez nem kötötte őket semmiféle kegyelet; nem lephet tehát meg, ha a 209 kifalazott sírból össze-vissza négyet talált Lipp Vilmos épen.

A milyen különleges helyet foglal el a fenéki lelet, ép olyannak látszik a gávai Katóhalom tartalma is, mely különben csak egy szintén kétélű s egyenes kardot foglalt magában, de sajátságos jelleget kölcsönöz a kardnak karikában végződő markolata, a mit talán a föntebb említett régi Volga-vidéki s Uralon túli szkitha-szarmata kardok markolatzáródásával hozhatunk közelebbi összefüggésbe.[2] A gávaihoz hasonló kardot a Kubán vidékén, vozdvizsenszkaja sztaniczai kurgánban találtak;[3] van aztán egy, szintén e vidékről származó ugyanilyen markolatú vastőr a jekaterinodári múzeumban,[4] ezenkívül Szpiczin után az oka-kámamenti vidékről említ egyet Pósta B.[5] Arra nézve, hogy mely időből valók e kardok, csak a vozdvizsenszkaja-sztaniczai, meg a Régiségtár által 1904-ben megszerzett szili lelet szolgáltat korjelölő támaszpontot. A gávai halomban csupán a kardot találta a teljesen elporladt csontváz mellett dr. Jósa András, ki az ásatást rendezte, megállapíthatta azonban, hogy a holttest északról délnek feküdt s a sír tölgyfagerendákkal volt körülvéve. Se a kard, se a temetkezési szokás nem felel tehát meg a honfoglaláskorinak, a mely időből származtattuk eddig a gávai leletet, de a temetkezés tekintetében is egyezik a Kubán-vidékivel, hol a sírüreg négy sarkán négy fagerenda volt, melyekre deszkatető volt helyezve, a holttest fejjel nyugotnak feküdt, kissé észak felé elhajolva, kinyújtott kezekkel s oldalhoz tapadó karokkal. A sír mellékletei közé tartoznak: háromélű vas nyílcsúcsok; tojásdad alakú filigrános melldísz, közepén nagy karneollal, melyre nagyban emlékeztet a kúnágotai csüngődísz — hasonló idomú s különben egyszerűbb aranykeretbe foglalt kristályával; bronztükör, hátlapján préselt konczentrikus körökkel; ugyanilyen körökkel vannak ellátva azon aranykorongok, minők nálunk szintén préselt aranylemezből a pusztatóti leletben (Hampel R. Köz. LVI. 26—27) fordulnak elő; a medenczecsont táján lelt préselt zománczos gömbsorokkal díszített övlemezek analogiájául szolgálhat a csornai aranydiadéma (Hampel R. K. I. r. 18. l.), melyen keretbe foglalt s nagyobb ékkövek, főleg gránátok sora helyettesíti a gömbsort, zománcznak itt is van nyoma; végül üveg-, agyag- és szkitha-tipusú edényeken kívül egy

[1] Sőt az újabb ásatások után valami félezer.
[2] L. Erre nézve az Omszk-vidékit. Pósta id. m. 109 l. 60. r.
[3] U. o. 569. köv. U.
[4] Zichy J. gr. *Kaukázusi ut.* 489. l. 20. sz.
[5] Pósta id. m. 575. l.

ponczolt domborművű ezüstkorong egészíti ki a kubáni leletet, mely zergét marczangoló hatfejű hydrát tüntet föl. Bizonyos, hogy e lelet jóval korábbi időszakból való, mint a honfoglalás, és csatlakozhatunk Pósta B. felfogásához, hogy semmi köze a gávai kardnak a honfoglalás korához s közelebb áll a Kr. u. I—III. század közti időkhöz.* Az Azovi tenger környékéről jövő népmozgalmak a IV—VII. századba esnek ; egyszerű tipusú germán fibulájával s ezüst-keverékből készült korongos tükrével a csornai lelet ezen időszaknak legkorábbi, a kunágotai és pusztatóti leletek a legkésőbbi pontját jelzik, de ez utóbbiak már olyan temetkezési szokások és mellékletek kíséretében jelentkeznek, hogy alig tekinthetjük velük egykorúnak a gávai kardot, melynek markolatkarikája különben is, mint már utaltunk rá, a szkitha-szarmata kardmarkolat fejleményének látszik. Csakugyan a somogymegyei szili kalvária mellett napvilágra került lovas sírlelet, melyet 1904 november 29-én szerzett meg a M. N. Múzeum (Rég. N. 91/1904. 4—13), a népvándorlási korszak legelejére mutat. A lelet a gávainak teljesen megfelelő, 45 cm. hosszú, két darabra tört kardon kívül ezüstözött bronzból készült rómaikori övdíszítményeket és rozettás boglárokat foglalt magában. Minden arra vall tehát, hogy e kardokat a fenéki lelettel együtt a hunn uralommal hozzuk kapcsolatba s úgy látszik, az Azovi tenger melléki alánok hagyatékához tartoznak. A hunn uralom rövid tartama s a pusztaság népeinek egy időre a germánok által történt visszaszorítása ritkaságukat is megmagyarázza.

Midőn a hunnok kiszorítása után száz és nehány esztendő mulva ismét egy hunnfajta nép kezébe került Pannonia, újra feltünnek a speczifikus hunn jellegű tárgyak leleteinkben, de már szórványosabban s másféle tárgyakkal kapcsolatban, mint a minőket a fenéki lelet foglal magában.

Az avar leletek egy külön emlékcsoportot tesznek s ha egyben-másban kereszteződnek is a velük egy idejű szarmata vagy ritkábban germán jellegű emlékekkel, mégis élesen kiválnak közülük. Pósta B. oroszországi és szibériai tanulmányai után elég tiszta képet alkothatunk avar leleteink felől. Ezek az itteni környezettől származó tárgyakon kívül is többféle alkatrészből állnak. Egy részükről föntebb a fenéki leletnél szóltam. Másik részükről, mint a kétfelé ágazó levél-, vagy pontosan már meg nem állapítható motivumos, félkörívalakú, préselt p.-tóti, adonyi, czikói (552. sír. Hampelnél II. r. 370. l.), keszthelyi (Hampel C. 10) szíjvégekről, a paizsalakú testtel ellátott, mozgathatlan fejű puszta-tóti, tisza-eszlári, igari (Arch. Ért. 1900. 108. l. 7), némedi (Arch. Ért. 1901. 316. l. 1—3), aztán a závdi (163. sír), czikói (539. sír), abonyi (Arch. Ért. 1904. 305. l. 3), győri (u. o. 39. l. 4), gátéri (Arch. Ért. 1905. 365. l. 3, 1906. 138, 209. l. 6), vagy a hegedűidomú kassai, keszthelyi (Hampelnél CX. 9, CXI. 1—6), czikói (167. sír) és győri (Arch. Ért. 1902. 24, 1905. 32) csattokról már eddig is tudtuk, hogy a byzanczi időszakba (V—VIII. század) tartozó kaukázusi, különösen Kubán-vidéki leleteknek felelnek meg ;** Pósta B. művében pedig

* Pósta id. m. 22. és 575. l.

** Chantre E. *Recherches anthr. d. l. Caucase.* III. k. VI. 4. XIII. 12—15. — Zichy J. gr. *Kaukásusi és k.-ázsiai utazásai.* II. k. XXVI. t. 4. sz. — *Materialij po archeologij Kavkaza.* Moszkva, 1900. VIII. k. Tab. LXV. 13. CXXIV. 14—16.

Khersonból, a Terek vidékéről és Szaraj környékéről találunk egy pár analogiát.[1] Ezek sorába szamíthatók egy keszthelyi lovassír áttört leveles ágakból szerkesztett, szívalakú aranyozott bronz övdíszítményei (Hampelnél CII. 7.), minők a Kaukázusban az osszétföldi makhcseszki leletben a bolgaryakra emlékeztető állatalakos pitykékkel együtt fordulnak elő.[2] Ide tartozik a fönlaki sajtoló-mintak közül a két állatidom, oroszlán vagy párducz (Arch. Ért. 1900. 119. l. 1901. 65. l.), minők szintén Osszétföldön, Digoriában találhatók.[3] Ilyenek továbbá barbáros durva kivitelüknél fogva a szentendrei, peszer-adácsi és buji (Arch. Ért. 1904. 254) gúlaalakú, gömbös, nehéz arany fülbevalók is, melyek byzanczi befolyás alatt terjedtek el a Kaukázusban s észak felé az V—VII. század barbárjainál.[4]

De maradt még avar leleteinkben egy amazoknál kezdetlegesebb és durvább kivitelű csoport. Ilyenek a kúnágotai, madarasi, kömlődi (Hampelnél II. r. 483. l.), kölesdi (Arch. Ért. 1900. 109) és czikói (552. sír) karomforma véggel ellátott, gömbös fejű, keresztalakú szíjdíszítmények, minőknek sajtoló-mintáját is ismerjük a fönlaki leletből (Arch. Ért. 1901. 63) s a mely tipus az előbbieknél sokkal finomabb és díszesebb kivitelben ugyancsak a fönlaki minták közt (Arch. Ert. 121. 1900. l. 11.) és a gátéri vagy kunkisszállási leletben fordul elő (Arch. Ért. 1905. 369); e csoportba tartoznak a szintén karomforma végű. nagy-mányoki, czikói (552. sír) és némedii (Arch. Ért. 1901, 315. l. 6—7) hosszúkás, keskeny szíjpántok a fönlaki sajtoló-mintával együtt (Arch. Ért. 1901. 63. l. 12), valamint a szentendrei tölcséres végű karpereczek. Ezek a jellemző almaidomú s külön tagozással ellátott, magas fülű kengyel-tipussal együtt már nem találhatók fel a Kaukázus vidékén, sem Dél-Oroszországban, bizonyos tehát, hogy a legszűkebb értelemben vett avarság hagyatékának felelnek meg.

A külön tagozású, magas fülű, almaidomú kengyelek Dél-Szibériában fordulnak elő kelet felé egész a Jeniszei vidékéig; innen a minuszinszki kerületben fekvő abakani pusztaságról, a Taseba folyó melletti dsa-taszi kurgánokból valók azok is, melyek rajzát Pósta közli[5] s ezenkívül gr. Zichy J. is hozott magával több példányt, valamennyit a délnyugoti szibériai területről, melyek most a néprajzi múzeum tulajdonában vannak; az Uralon innen Szaraj környéke a végső pont, hol még előfordul.[6] A Káma-Oka közti területről felhozott makszimovi kengyel a kengyelszárból képzett hurkos fülű tipushoz tartozik,[7] mely, bár nálunk is (szentendrei és szeghegyi lelet, l. ezt Arch. Ért. 1903. 273, 275. l.), Szaraj vidékén is, meg a 3-ik tasebai kurgánban is együtt találták amazzal, s a kassai és ártándi avar leletben csakis ez van meg, talán korábbi amannál s inkább a hunnokkal hozhatnánk kapcsolatba; Permben a félkörív-

[1] Pósta B. id. m. 267. l. 24, 541. l. 10, 546. l., 565. l. 8

[2] *Mater. po Arkh. Kavkaza.* VIII. k. Tab. CVII. 10.

[3] Chautre, *Rech. Anthr. d. l. Caucase.* III. k. Pl. XIX. 2

[4] L. p. az osszétföldi leletek közt a komultait. *Mat. po Arkh. Kavkaza.* VIII. k. Tab. CXXIV. 7.

[5] Id. m. 330—331. l.

[6] Id. m. 333. l

[7] U. o. 332. l.

alakú germán kengyel-tipussal fordul elő,[1] miként nálunk a regölyi 18-ik sírban valamint Ordason is,[2] általában pedig sokkal gyakoribb a szarmata csoportban, mint a négyszögű füllel ellátott avar kengyel; sok ideig való fennmaradását a kotaji leletből látjuk (Arch. Ért. 1902. 300), hol honfoglaláskori tárgyak mellékletei közé tartozik. A tasebai kurgán-leletekre nézve a kétfajta kengyelen kívül jellemző még az az S-alakú, feszítővassal ellátott zabla-tipus, minőt nálunk a sziráki 38-ik sírból ismerünk; Pósta B. szerint ez felel meg a dél-szibériai zablaformának, míg a permi s az azzal összefüggő méri és mordvin területen csak az egyenes feszítővasú zabla fordul elő, a mi nálunk is a szokottabb zablaidom a népvándorlás időszakában.

Mindenesetre meglepő, hogy a hazai leleteinkből megállapítható avar kengyel-tipus a sziráki zablával együtt minden közbeneső területbeli kapcsolat nélkül csupán Szibéria délnyugoti és középső részeiben tünik föl ismét az Uraltól egész az abakani pusztaságig, kifejlődésének ugyanolyan fokán, mint nálunk. De ezt könnyen megmagyarázhatjuk. Világos, hogy az avarok gyors előnyomulásával függ össze az az óriási területbeli hézag, a mely elválasztja avar leleteinket a velük egyező délszibériaiaktól. Sokkal gyorsabban tették meg az avarok ezt a nagy utat, semhogy idejük lett volna nyomokat hagyniok maguk után a közbeneső vidéken, vagy hogy Szibériából hozott ősi kulturkészletük átalakítására s továbbfejlesztésére befolyással lehetett volna a kaukázusi és délorosz terület más jellegű s előhaladottabb iparossága. A délszibériaiaktól különváltan, egymásba nem olvadva lépnek föl avar leleteinkben az Uralon inneni terület tipikus tárgyai, úgy hogy nem is annyira a tulajdonképeni avaroknak, mint inkább az utjokba eső s magukkal sodort elemeknek tulajdoníthatók.

Szerencsére olyan helyzetben vagyunk, hogy történelmileg is követhetjük az avarok előnyomulásának folyamatát. Legelőbb Priskus Rhetor említi őket, elmondván, hogy az avarokat hontalanokká tették a messze oczeán partjai mellől kivándorló népek s az avarok ekkor a szabirok földjére nyomultak, kiűzték őket onnan, ezek meg az onogurokat, urogokat és szaragurokat kergették el regi lakhelyükről. A keletrómai udvar abból az alkalomból értesült ezen eseményekről, hogy az utóbbi három nép a 458. vagy 459-ik évben követséget küldött a császárhoz.[3] Bizonyos, hogy itt egy az V. század derekánál nem sokkal előbb végbement nagy népmozgalomról van szó, mely a mandsu tengerparttól egész a Volga vidékéig terjedt ki s nyilván a körülbelül száz évvel előbb megalakult keletázsiai zen-zen (juan-juan) hatalom terjeszkedése idézte elő. Ez tolta előre a szabirok földére az előbb keletibb vidéken tanyázó avarokat 370 tájban, a mikor ez a keleti áramlat a Volgán túl lakó hunnokat is nyugotra szorította. Az avarok régebbi lakhelyét ma már megállapíthatjuk a régészeti leletek után. Pósta B. szerint az abakani pusztaságot metsző Taseba

[1] U. o. 341. l.

[2] Hampelnél (Régibb középkor LXXVI—LXXVIII. t.) nincsenek közölve az ordasi kengyelek. A M. N. Múzeumban a Gyarapodási Napló 95/1880. és 110/1880. számai alatt vannak bevezetve.

[3] *Excerpta e Prisci Historia.* Corpus Script. Hist. Byzantinæ. Bonn. 1829. 158. l. Cap. 14.

folyó melléki leletek jelzik azt a legkeletibb határt, a meddig nyomoznia sikerült az avar kengyel-tipust,[1] e szerint a mai minuszinszki kerület vehető fel a régebbi hazának, hol a VII—VIII. században már kirgizek tanyáztak. Szibéria délnyugati részében, a mai tobolszki kormányzóság középső részében, a Tavda, Tura, Tobol és középső Irtis völgyeiben laktak régebben a szabirok, mely területnek a tatáruralom alatti székhelye, Szibir, (s innen Szibéria) is tőlük vette nevét. A vogul hősmondák ma is emlékeznek a saper-népről s azokat a régi földvárakat és kurgánokat, melyek Perm Uralon túli részében, a sandrini kerületben, s a vele határos tobolszki területen a jalutorovi kerületben, különösen az Iszét, Tecsa, Miasz és Tobol folyók völgyeiben fordulnak elő, az orosz ethnologusok és régészek általában a szabiroknak tulajdonítják.[2] E földvárakról és kurgánokról Pósta B. is megemlékszik s közli a zamarajevszkojei kurgán leleteit,[3] melynek a fenékivel egyező kardjáról és háromélű nyílcsúcsairól föntebb mi is szóltunk s ezek után minden valószinűség szerint a szabirok hagyatékainak tekinthetők. A Rhipaios (Ural) hegyek körül lakó sauarokat már Ptolemæus (III. 5, 10.) említi, bizonyos tehát, hogy régi lakosai voltak azon területnek, honnan az avarok a Kaukázus felé szorították őket a IV. század vége körül s mindenesetre az V. század dereka előtt.

Priskus Rhetor után száz évig nincs szó az avarokról. De 558 körül hirtelen előtörnek keletről, a merre a Fekete Til (Káma) folyik, s legelőbb most is a szabirokra és unnugurokra rontanak, kiket egész a Kaukázus északi lejtőiig nyomnak a Káspi tenger északnyugoti oldalára és a Kubán vidékére s 558-ban már Lasica kormányzója, Justinus utján Sarosius alán fejedelem ajánlatával keresik az összeköttetést Justinianus császárral.[4] Csak kevéssel előbb hatalmasodtak el Belső-Ázsiában az altaji turkok s mint tőlük értesültek utóbb a byzancziak, előlük menekültek az avarok s oly gyorsan és váratlanul tünnek föl a Kaukázustól északra, hogy az Azovi tenger keleti és nyugoti oldalán tanyázó s egymással ádáz harczban álló uturgur és kuturgur hunnoknak nem volt idejük megszüntetni az ellenségeskedést s egyesülni ellenük, sőt a kuturgurok még 559-ben is Konstantinápoly körül csatangoltak, hogy bosszút álljanak, a miért a császár az uturguroknak fogta pártját velük szemben. A kuturgurok aztán az avarokhoz csatlakoztak[5] s a két nép 562-ben az Al-Dunáig nyomul, 566-ban Dacziát foglalják el a gepidáktól, 568-ban vagy 569-ben pedig a longobárdoktól odahagyott Pannóniát is birtokukba veszik.

Valamivel több, mint tíz év telt el tehát az avaroknak a Kámán túli vidékről való kivándorlása és Magyarországban való letelepedése között. Nem csoda, ha nem maradt nyoma gyorsan megtelt hosszú útjoknak a régészeti leletekben, ellenben a tobolszki területen másfél századnál tovább tartó időzés

[1] Pósta id. m. 332. l.

[2] Patkanov S. *A szabirok nemzetisége.* Ethnographia. XI. 1900. 337—344, 385—389. l.

[3] Pósta id. m. 355—368. l.

[4] *Ex historia Menandri Protectoris De Abaris.* Corpus Byzant. Historiæ. Paris. 1648. I. k. 99 s köv. — *Theophylacti Simocatti Historiarum Libri.* U. o. 175. l. Lib. VII. cap. 8.

[5] Menander Protektor sz. (Exc. leg. p. 114.) az avarok és byzancziak közti háborúban 10 ezer kutrigur volt Baján csapatai közt, kiknek megparancsolta, hogy keljenek át a Száván és pusztítsák el Dalmácziát.

archæologiailag is megállapítható. A kuturgurok csatlakozása hunn és kaukázusi jellegű avarkori leleteink történeti hátterét világítja meg ; később sem szünt meg a Kaukázustól északra tanyázó hunn-népekkel való összeköttetés ; 597 körül tarniakhok, kotzagêrok és zabenderek (szabirok), 678 felé pedig Kubánmelléki onugundur (onugur)-bolgárok költöztek Pannoniába az avarok közé.[1]

Azt a tanúságot, hol ilyen jól egészíti ki egymást régészet és történelem, honfoglaláskori leleteinknél sem hagyhatjuk felhasználatlanul. Annyit tudunk, hogy Dél-Oroszországból, a Don és Dnyeper közti Lebediából verték ki őseinket 889 tájban a bessenyők, honnan már 839—840 körül megjelennek az Al-Dunánál Krum bolgár khágán segítségére a byzancziak ellen ; azt is tudjuk, hogy bizonyos ideig a kozárok szövetségesei voltak s tekintve, hogy az onogur vagy unnugur nép, mint föntebb láttuk, már az V. század dereka felé feltünik a közép- és alsó-volgai területen, száz évvel később pedig a Kubánig hatol: könnyen juthatunk olyan gondolatra, hogy ezen népnek voltak ivadékai a honfoglalók s Árpád népének a Kaukázus fölött elterülő pusztaság volt a régi hazája, hol legalább is 300 évet töltöttek őseink. Ezt a föltevést azonban nem igazolják honfoglaláskori leleteink.

Lehettek az onogurok magyarok s véleményem szerint azok is voltak. De ebből nem következik, hogy Árpáddal kellett Magyarországba költözniök s azonosak a honfoglalókkal. Máskép alakul a kérdés ethnikai s máskép régészeti szempontból. Egészen más a jellegük honfoglaláskori emlékeinknek, semhogy a Kaukázus fölötti pusztaságra tehetnénk kifejlődésük szinhelyét. A kaukázusi leletekkel való kapcsolat végpontját az onogur-bolgárok 678 körüli beköltözése jelzi, nincs folytatása honfoglaláskori leleteinkben. Egészen más vidéken kellett tehát tartózkodniok a honfoglalók eleinek, oly vidéken, hol birtokába juthattak azon erős Szasszanidabefolyást feltüntető készletnek, mely annyira jellemzi Árpád népének hagyatékát.

Azokból a szórványos analogiákból, miket Pósta B. művében találunk s minőkre Hampel J. is utalt különösen a tambovi területről származó liadai-lelet nyomán,[2] csak annyit látunk, hogy a magyarság Kelet- és Dél-Oroszországon át történt vonulása húzamosabb ideig tartott s nem volt olyan gyors és meglepetésszerű, mint az avaroké. Ottlétüknek tehát inkább maradhattak emlékei egyes helyeken, különösen Lebediában, hol legalább is félszázadig időztek. De sehol sem tudunk rámutatni olyan pontra, hol a Szasszanida-hatás honfoglaláskori leleteinknek megfelelő formában és erősséggel jelentkeznék s áll a Pósta B. által átvizsgált területről is, a mit Hampel J. megjegyzett a már előbb is ismert oroszföldi leletekről, hogy találunk ugyan a magyarokéval rokon ízlésű műveket, de olyanok is nagy számmal vannak köztük, melyek teljesen elütő helyi jelleget tüntetnek föl s változatosság tekintetében gazdagabb honfoglalóink hagyatéka.[3]

Honnan jött tehát Árpád népe? hol volt a magával hozott műveltség

[1] Theophylacti Simocatti Hist. Lib. VII. cap. 8. Theophanis Chronographia. Corp. Hist. Byz. Paris. 1655. XI. k. 297. l.

[2] Hampel J. *A honfoglalási kor hazai emlékei.* Budapest. 1900. 795 s köv. U.

[3] U. o. 801, 802. l.

kifejlődésének színhelye a lebediai tartózkodást megelőző időkben? Erre ma sem tudunk feleletet adni. Pósta B. sok múzeumot tanulmányozott végig a déli és keleti orosz területen, Kaukázusban és Szibériában. Látta az odesszai, kievi és kercsi gyűjteményeket, hol a lebediai idők emlékei kereshetők. Ugyancsak Kercs, aztán Tiflisz és Asztrakhán a Kubán, Terek és Alsó-Volga vidékére, az alánok, onogur-bolgárok, szabirok és kozárok területére szolgáltathatott és szolgáltatott fontos adatokat. Szamara, Szimbirszk és Kazán az egykori Nagy-Bolgárországra s a Julianustól említett Nagy-Magyarországra, a visszamaradt magyarok földére, a korábbi időkből pedig a hunnok ősi hagyatékára vethetett világot. Permben és Jekaterinburgban feltalálhatta Pósta B. a Káma-vidék, Tyumenben és Tobolszkban a hagyományainkban is emlegetett joriai föld, az oroszok Jugriájának s az onogurokkal együtt emlegetett, velük szorosabb kapcsolatban levő szabirok ősi hazájának emlékeit. Mindenfelé megvannak a szálak, melyek bizonyos szempontból a magyarsághoz fűződnek, csak épen azok nincsenek meg, melyek a honfoglalást megelőző három-négy század fejlődésének szinterére vezetnének.

Ha nagy vonásokban akarjuk feltüntetni honfoglaláskori leleteink legjellemzőbb sajátságait, egész röviden a következőkben foglalhatjuk össze azon formákat és típusokat, melyek élesen kiválnak minden más régibb középkori emlékünk sorából. Különbözik a régebbitől a szablya, kengyel és nyílcsúcs idoma; különleges sajátságai ide tartozó leleteinknek a részint tarsoly-, részint süveg-díszítő lemezek a keleti kultura legrégibb motivumaiból eredő igen szép kivitelű Szasszanida-ízlésű palmettás ékítményekkel ellátva; nagyon jellemzőek a szintén Szasszanída-eredetre valló csüngős ruhadíszítmények; egy más sorozatba tartoznak az ú. n. pilini rózsás boglárok; végül nagyon változatos csoportot tesznek a szívidomú, tojásdad vagy kerek gombalakú kisebb szíjdíszítmények egyszerű és díszesebb kivitelben, melyek még legtöbb érintkezési pontot tüntetnek föl úgy népvándorláskori leleteinkkel, különösen a szármata csoportbeliekkel, mint a kelet-oroszországi emlékekkel.

Eddigi tapasztalataink szerint, pedig meglehetős gazdag anyag áll már ez idő szerint rendelkezésünkre, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, hogy a pilini rózsás bolgárok együtt forduljanak elő a csüngős ékszerekkel. Így p. rózsás boglárokat ismerünk a bukovai pusztáról (Arch. Ért. 1904. 419.), Csornáról, Csorna-Sűlyhegyről, Kis-Tengeliczről, Koronczó vidékéről, Mándokról, Oroszlámosról, Pilinről, Sárospatakról (Arch. Ért. 1903. 303), a szentes-kúnszentmártoni útról (Arch. Ért. 1905. 34.), Szentes-Nagyhegyről (u. o. 36) és Törtelről; csüngős ékszereket pedig Arad-Földvárról, Bezdédről, Dettáról, Győrből, Homorszögről, Kabáról, Kecskemétről, Kis-Dobráról, Nagy-Kürüről, Nagy-Váradról, Oroszlámosról (Hampel 675 és Arch. Ért. 1904. 268), Rákos-Palotáról,* Szeged-Bojárhalomból, Székesfehérvárról, Szelevényről (Arch. Ért. 1905. 38), Szentes-Tőkéről (u. o. 38), Szentes vidékéről (u. o. 39), Tokajról, Tolna-Szántóról, Tömörkényről (Hampel 736. l. 14—15), a törteli Thomka-birtokról (u. o. 734. lap, j. 1.), Verseczről és Zsándról (Arch. Ert. 1902. 308.).

* Rég. N. 82/1905. nov. 27.

Ámde rózsás boglárt és csüngős ékszert csupán Oroszlámoson, Tolna-Szántón és Törtelen találták együtt. Ezeknél tehát minden valószinűség szerint kétféle népelemre, két különböző terület stilisztikus fejlődésére kell gondolnunk. A feleletet nagyon hamar megadja erre a történet. A honfoglalók két nép, t. i. a byzancziak által turknak nevezett Arpád népe s az előbb kozár uralom alatt élő kabarok, hagyományaink szerint hunn-utódok vagy kúnok egyesűléséből álltak s ha jól értjük Konstantinus Porphyrogenitus szavait, ma a kabarok nyelvét beszéljük, vagyis Árpád turkjainak már a második-harmadik nemzedéke fölcserélte régebbi nyelvét a kabarokéval, a mire a két elem súlyának és számának figyelembevétele után nem tudunk más észszerűbb magyarázatot, minthogy az ú. n. turkok zöme, a harczosok tömege azelőtt is «kabar» nyelvü volt, csak a vezető osztály tartozott az igazi turkok közé. Más szóval azt jelenti ez, hogy a magyarfajta népségnek két külön politikai alakulásával, két különböző területen végbement kulturális fejlödésével kell itt számolnunk, melyek közül az egyik csoport az alsó-volgai kozárok, másik a turkok, még pedig speciálisan az altaji, régészeti nyelven szólva, az orkhon-vidéki turkok hatalmi körébe tartozott; e szerint a két fejlődési terület közül is egyiknek amazokhoz, másiknak emezekhez kellett közelebb esnie.

A két elemnek közös tulájdonához tartozik a lapos rhomboikus vagy levélidomú, tüskés végű nyilcsúcs s a lapos lemezű, a szárak egyenes folytatásából alakuló szabálytalan négyszögű füllel ellátott, körteidomú kengyel.

Nyílcsúcs alig van másfajta. Köpüs végűt csupán Selypen találtak; az egri, beregszászi (Arch. Ért. 1900. 400) és bihari (Arch. Ért. 1903. 408), valamint a királyság korából származó pilin-sirmányhegyi (Arch. Ért. 1904. 61. l. 16. sír, 2. sz.) leletekben pedig az a különben úgy a szibériai,[1] mint kaukázusi,[2] területen elég gyakori villaforma hegyű tipus fordul elő, mely fejlettebb alakban egész a középkor végéig fennmaradt nálunk s inkább vadászatra, a gyorslábú vad inának elmetszésére volt alkalmas, mint hadi czélokra. Ugyanilyennek tekinthetjük a lapátalakú hegygyel ellátott monaji és tuzséri (Arch. Ért. 1900. 219) nyilcsúcsot is.[3] Nem számíthatjuk azonban a honfoglaláskori emlékek közé a monaji halomban lelt szkitha-típusú bronz nyilcsúcsokat; bizonyítja ezt, hogy valamivel mélyebben találták a honfoglaláskori tárgyaknál. Volt a leletben egy La Tène-jellegű késtöredék is s mindezeken kívül teljesen elüt a honfoglaláskoritól a mélyebben fekvő rétegzetben észlelt temetkezési mód is, mely a korhadt fa- és szénmaradványok szerint égetésből állt; kétséget sem szenved tehát, hogy itt egymástól nagyon távoleső idők emlékei keveredtek össze. A háromélű népvándorláskori nyíltipus, minőt Pósta B. Tomszkból, aztán a permi terület Uralon túli részéből, a föntebbiekben is már kiemelt s hihetőleg hunn-szabir eredetű zamarajevszkojei, meg a Kaukázusból,

[1] Gr. Zichy J. is hozott magával harmadik útja alkalmával, a bécsi Naturhist. Muzeum ethnographiai csoportjában is látható több példány.

[2] Az osszétföldről Digoriából közöl Chautre E. *Recherches Anthr.* III. k Pl XII. 3., a Kobán-vidékről *Materialij po Arkh. Kavkaza.* VIII. k. Tab. XLVIII., Szukhum-Kale vidékéről Virchow R. *Das Gräberfeld von Koban.* 97. l.

[3] A bukaresti múzeumban az Erdély területéről származó nyílcsúcsok közt láttam ilyen tipusut.

a későbbi szabir vidék legdélibb részéből, egy déli daghesztáni kurgánból hoz fel, és pedig az utóbbi helyről honfoglaláskori idomú csontnyílak társaságában [1] alighanem az avar-szabir-bolgár elem hagyatékához tartozik. Honfoglaláskori leleteinkben nem fordul elő. Későbbi népáramlatot jelez tehát a tüskés végű, lapos rhomboikus idomú nyílcsúcs, mely elég gyakran feltalálható Oroszország keleti részeiben dél felé egész a Kaukázusig. Pósta művében a minuszinszki kerületben fekvő tubavölgyi kurgánok szolgáltatják e nyíltipusra a legszélsőbb keleti határpontot; egyik kurgánban a czikóinak (263. sír) megfelelő gömbsoros lemezdarabokat találtak, az ellenkező irányba néző kettős lófejű díszítmények azonban idegenszerűek nálunk [2] s úgy látszik, azon időből valók e kurgánok, a mikor az avarok helyét Közép-Szibéria déli részeiben a kirgizek foglalták el, kik a VII—VIII. században már itt tanyáztak. Az ezen időbeli népáramlatokkal függnek össze a tomszki kurgánleletek is,[3] melyeket különben a Tang dinasztiabeli Kaj-Juan khinai császár (713—744) érme is datál; ezekben honfoglaláskori nyíltipusunk együtt fordul elő csont- és háromélű nyílcsúcsokkal, megvan itt is a gömbsoros lemez, melyhez, mint népvándorláskori tárgyainkra emlékeztető darab, csatlakozik egy csipkés szélű, szívalakú övtag, de egyébként ezen kurgánleletekről is azt mondhatjuk, a mit az előbbiekről, hogy általános jellegűk a mieinktől elütő készletről tesz tanúságot s nem sorolhatók azon néphullámzás emlékei közé, mely átcsapott a Volga-vidékre s innen tovább terjedve, Magyarországig hatolt. Azt azonban úgy a tubavölgyi, mint tomszki leletekből megállapíthatjuk, hogy Belső-Ázsiában kell keresnünk honfoglaláskori nyíltipusunk keletkezésének színhelyét, mely kétségkívül a kő- és csontnyíl kezdetleges idomából fejlett ki s tekintve, hogy az oroszföldi és magyarországi turánságnál másféle nyíltipus volt a használatban a népvándorlás tartama alatt, nem tartozhatott az avarok ősi készletéhez s így a Közép-Szibériában is csak az avarok kivándorlása utáni időkbe kell tennünk elterjedését. Minden arra vall tehát, hogy az altaji turkokkal hozzuk kapcsolatba, kik 550—580 között Szibéria délnyugoti részein és Közép-Ázsián át egész az Azovi tengerig kiterjesztették hódításaikat s uralmukkal a náluk szokásos nyíltípus meghonosodott a hatalmi körükbe tartozó népeknél.

Nagyobb változatosságot tüntet föl a nyílcsúcsnál a honfoglaláskori kengyel-típus. Nem számítom ide az olyan idegen típusokat, minők a kotaji hurkos-fülű hunn-avar, (Arch. Ért. 1902., 300.) a IV. István-féle réz éremmel együtt lelt mike-budaházi avar (Arch. Ért. 1899. 279), vagy a bodrog-vécsi, kisdobrai stb. nagy hossznégyszögű keretes fülű, körívalakú normann kengyelek. Azokra a változatokra gondolok, melyeknek megmaradt általános jellegük, csak egyes eltérések fejlettek ki. Különösen a fülnél találunk ilyeneket, mely vége felé rendesen keskenyebb lesz, néha pedig egészen kihegyesedik, mint a bereg-

[1] Pósta B. id. m. 284, 410. 366. l. és 557 l. 10. sz. a csontnyílak u. i. 6—9. sz. a. L. még a Terek vidékéről Virchow R. *Das Gräberfeld von Koban.* Berlin. 1883. 96. l. Csmi vidékéről, az Osszétok (alánok) földéről valók a bécsi csász. Naturhist. Muzeum kaukázusi háromélű nyílcsúcsai.

[2] U. o. 336. l. 203 rajz, 340. l.

[3] U. o. 275—288. l.

szászi (Arch. Ért. 1900. 400), bodrogvécsi, domaházi (Arch. Ért. 1902. 301.), karosi, kecskemét-czédulaházi és kis-dobrai kengyeleknél. Még tovább ment a fejlődésben, úgy hogy már szinte külön típusnak tekinthető, honfoglaláskori kengyeleink azon sorozata, hol a rhombus, vagy félköralakú fül külön tagozódik a kengyeltesttől. Ilyenek fordúlnak elő a bihari (Arch. Ért. 1903. 67.), bodrogvécsi, csongrád-petenczhalmi, egri, hajdu-böszörményi (Arch. Ért. 1902. 439.), karosi, kecskemét-madari tanyai, muszkai, nagy-halászi, selypi, szeged-öthalmi,[1] székesfejérvár-demkóhegyi,[2] szentes-nagyhegyi, tarczali és tinnyei leletekben. Tizenöt lelet közül tehát csak kettő esik a dunántúli vidékre, a többi a tiszamelléki területre ; ez némi kiindulási pontul szolgálhat keletkezésére és használatának körére nézve. Fölmerűlhetne az a gondolat, hogy talán épen hazánk területén állt elő ez az idom ; de Pósta B. a varonyezsi Vorobjevorul közöl egy leletet, a Felső-Don vidékéről, hol átmegy a közép-doni területbe,[3] melyben ugyanilyen kengyel fordul elő ; ezen lelet különben azok közé tartozik, melyeket a lebediai magyarok hagyatékának tekinthetünk, lovas-sírból származik, a nyílcsúcsok ugyanolyan típusúak, mint a mieink, volt benne kard is, de ez darabokra tört, idomáról nem szólhatunk, igen jellemzőek azonban a balkányi, balotai (Arch. Ért. 1902. 305.), neszmélyi és tarczali pitykékre emlékeztető ezüst övboglárok, melyek közt úgy idom, mint diszítés tekintetében fölismerhető a rokonság. Egy másik hazai kengyeltípúsnál, mely Tinódrul, Erdőtelekről stb. ismeretes, a fület a kengyel felső részén levő hosszú, keskeny rés pótolja ; ez azonban későbbi a honfoglalás koránál, a Budapest határában a pesti oldalon, a Rákospatak töltése mellett levő dunaparti római erőd hasonló kengyelével p. XIV. századbeli sarkantyút találtak s a mennyiben Tinód a Fejérmegye déli részében volt régi bessenyő és kun területen fekszik, a hevesmegyei Erdőtelek is a jász-kun vidék közelében van, talán a bessenyő-kun elemnek tulajdonítható. Ezen nézetünkkel a Szareptától észak-nyugotra fekvő czarevscsinai kurgán hasonló jellegű kengyele sincs ellentétben,[4] a mely kurgán felásatásánál Pósta is jelen volt s bár fel volt dúlva, azt megállapíthatta, hogy észak-délre feküdt a csontváz s a sírt hatszögű tölgygerenda-kerítés vette körül, a temetkezés jellege tehát mindenesetre különbözött a honfoglaló magyarságétól, miként különbözik a tinódi és erdőteleki szablya típusa is. Nem találtuk Póstánál azt a kengyelt, melyet Zichy J. gróf minuszinszki területről hozott s most a néprajzi múzeum tulajdona. Hamisítatlan honfoglaláskori típus. Mivel pedig ez az idom csak azután kerűlhetett e vidékre, a mikor az avarok oda hagyták az abakáni pusztaságot, honnan valók a föntebb már említett tasebai kengyelek, ismét arra az eredményre jutunk, mint a nyílcsúcsnál, hogy honfoglaláskori kengyelformánk elterjedése az altaji turkhatalom idejére esik.

Ha eddig csak egyéb jelenségek számbavételével, közvetett bizonyítékok

[1] A 23-ik sírban találták 3 darabban, rajza nincs meg a leletet ismertető költeményekben (Rég. N. 66/1879. 266—267)

[2] Rég. Napló 106/1903. 2—3.

[3] Posta id. m. 195 s köv. ll

[4] U. o. 237. l.

alapján szólhattunk altaji turk befolyásról: a honfoglaláskori szablyatípusnál már egyenes adatot is találunk erre nézve Pósta B. művében. Már egyszer utaltam ezen adatra, de most újra felhozom, hogy az Orkhon vidéki csészetartó szobrokon a Jadrinczev rajzairól készített s a helsingforsi múzeum birtokában levő fényképek szerint a mieinkkel egyező szablya-típus látható; felkötési módja ugyanolyan, mint a minőt a tobolszki s Kubán vidékéről a sztorojevozsasztaniczai csészetartó szobrok tüntetnek föl, ezeken pedig egyéb megfelelő tipikus sajátságok mellett azt a hüvelypántot is megtaláljuk, mely ismeretes a nemes-ócsai és Nagy Károly-féle szablyáról.[1] Mint tudjuk, más volt az avar szablya s még inkább különbözött a hunn kard, mely, ha jól fogtam fel a fenéki lelet eredetét, kétélű s egyenes volt. Kétséget sem szenved tehát, hogy a honfoglaláskori típus csak a hunn-avar áramlatok után tűnik fel az orosz, kaukázusi és szibériai területen s e tekintetben a Kubán vidékére nézve, honnan az említett csészetartó szobron kívül Hampel J., valamint a kaukázusi régiségek moszkvai kiadványa után is van tudomásunk effajta szablyákról,[2] Zichy J. gr. is hozott magával még első útja alkalmával,[3] azt is megállapíthatjuk, hogy a 678 körüli onogur-bolgár kivándorlás idejében még nem volt elterjedve, mert különben már avar leleteinkben is előfordúlna. Tudjuk azonban, hogy ezen időtájban (671 után) hatalmasodnak el az Alsó-Volga vidékén a Berzilia belsejéből előtörő s Heraklius császár és a perzsák közti háború idejében keleti turkoknak nevezett kozárok, kiknek a visszamaradt Kubán melléki bolgárok is meghódolnak.[4] Ettől az időponttól számíthatjuk tehát a honfoglaláskori szablya elterjedését Keleti-Oroszországban, hol nemcsak a Kubán és Terek vidékén (ilyen a szanyibai szablya), hanem a zagrebinyi s egyéb leletek szerint a vjatkai területen is előfordúl, még pedig olyan bronz csüngőkkel együtt, melyek a Káma-vidéki csúdok jellemző hagyatékához tartoznak.[5] Eredetét mindezek számbavétele után az altáji turkoknál kereshetjük; ezek alapították a kozár államot s ő belőlük telt Árpád népének is a vezérlő eleme. Nagyon természetes, ha e két népség feltűnésével függ össze az európai területen e szablya típus. Abból pedig, hogy Konstantinus Porphyrogenitus egész határozottan megkülönbözteti Árpád turkjait a kozároktúl, a kiket pedig VII. század első felében szintén turkoknak ismertek a byzancziak, kitűnik, hogy a honfoglalók későbbi «turkok», mint a kozárok. Ha nem lett volna igazi turk a honfoglalók előkelő osztálya, érthetetlen volna ez a megkülönböztetés s általában a turk név használata, a mikor az onogur vagy unugur név, a hogy a szlávoknál és nyugoti népeknél váltak ismeretesekké őseink, már csaknem félszázaddal korábban feltűnik a Kubán vidékén a kozár hatalom megalakulása előtt; tehát Konstantinnak is ép úgy lehetett volna tudomása ezen elnevezésről,

[1] Pósta id. m. 112—114. l. V. ö. Hampel Honfogl. 673. és 747. l.

[2] Hampel id. m. 749. l. *Materialij po Arkh. Kaukaza.* VIII. k. 93. l. Tagauriából és Tab. XLIX. 7. Szanyibáról.

[3] *Kaukázusi és középázsiai utazása* (II. k. 487. l.) nem ezeknek, hanem a jekaterinodari múzeumban levőknek a rajzát adja.

[4] *Theophanis Chronographia.* Paris, 1655. Corp. Hist. Byz. XI. k. 263. 298. l.

[5] Pósta id. m. 65 s köv. ll. (a szablya rajza 80. és 86. l.), egy másik vjatkai szablyáét l. 92. l., a szanyibait l. 239. l.

mint Priskus Rhetornak, Theophylaktus Simokattának, Theophanesnek vagy a lebediai időkből Georgius Monachusnak, ki hol turkoknak, hol ungroknak, hol hunoknak nevezi a magyarokat. Ily módon fogva fel a különböző jelenségek egymás közti kapcsolatát, kétféle turk áramlat előnyomulásáról beszélhetünk ; a korábbival függ össze a kozár hatalom megalapitása, a későbbivel Árpád népének a kozárok szomszédságában való megtelepedése. Mindegyiknél ugyanolyan volt a fegyverzet hagyományos típusa, egyforma szablyát, nyílcsúcsot és kengyelt használtak, mert ugyanazon egy forrásból vették, az altaji turkoktól ; nagyon természetes, ha ezen formák meghonosodása Keleti-Oroszországban első sorban is a korábbi turk elemnek, a kozároknak tulajdonítható. Ha nem így volna a dolog, a honfoglaláskori szablya-típus nagy elterjedése mellett leleteink másféle elemeinek is gyakrabban kellene előfordulniok a szablyatípus által határolt területen.

Jóval ritkább honfoglaláskori leleteinkben a kétélű, egyenes kard. Az ilyenek, minők Kecskemétről a madari-tanyai s a szentesi, hadi zsákmányból származhatnak. A horgosi lovas-sírban honfoglaláskori kengyellel együtt lelt, kétszeresen meggörbített pengéjű kard végén élbe futó keresztvasa a tinódi szablyákéra emlékeztet; ha nem volna ez a keresztvas, melyre a középkori felsővolga-vidéki csúd népek hagyatékában találunk analogiákat,* sokkal korábbinak kellene tartanunk a leletet, nemcsak a kardpenge meggörbített volta miatt, hanem a vödörpántoknál és a legkorábbi germán leleteket jellemző paizsdudornál fogva is s a kengyelvasat egy későbbi temetkezésből ide keveredett, a lelet zöméhöz nem tartozó járuléknak gondolhatnánk. Így azonban számolnunk kell azzal a ténynyel, hogy a horgosi lelet különleges helyet foglal el honfoglaláskori emlékeink csoportjában, s ha szem előtt tartjuk, hogy a Balt vidékén még a X. század körül is szokásban volt a sírba tett kard pengéjének meggörbítése, a mit hazánkban egyébként csak a Krisztus születése körüli századok alatt, a La Téne időszakban tapasztalunk s ezen szokásnak a régi Nagy-Bolgárország területén is nyomaira akadunk a Vareg-uralom idejébe tartozó bjelimeri leletben: nem juthatunk más eredményre, mint hogy a horgosi sír egy a honfoglalóhoz csatlakozó orosz (vareg) vitéz emlékeit foglalja magában.

Az imént említett bjelimeri vagy bulimeri lelet,** melynek tárgyalásával kezdi meg Pósta B. az oroszföldi honfoglaláskori analogiák ismertetését, más tekintetben is felhívja figyelmünket. Feltalálhatók ugyanis benne pilini rózsás bogláraink, úgy hogy a már felhozott vorobjevoi, meg az alább említendő tobolszk-vidéki iszkeri lelet mellett igazán csak itt látunk a Pósta B. által átvizsgált egész területről olyan elemeket, melyek összefüggésbe hozhatók a honfoglalók népével. Bjelimer a kazáni kormányzóság spaszki kerületében fekszik, nem messze a Volgához, az Utka folyó torkolata fölött, délre az egykori Bolgary várostól. A lelet azon kurgánok egyikéből való, melyek a falutól északnyugotra huzódnak s a következő tárgyakat foglalta magában: normann típusú

* Ilyen p. a méri szablya keresztvasa. L. Aspelin *Ant. du Nord Finno-Ougrien.* 207. l. 941 sz.

** Pósta id m. 11—18, 35—52. l.

kétélű, egyenes kard összegörbítve, markolatgombját s keresztvasát beütött apró pontokból szerkesztett rhombussor díszíti; kétféle kerek boglár rossz ezüstből, aranyozott alapból kidomborodó ékítménynyel, egyik fajta hasonló a pilini, törteli, kis-tengeliczi, különösen pedig a csornai és mándoki három szirmú rózsás boglárhoz, másik fajta egyszerűbb, csak a bibekörüli kis rozetta van meg, a szirmok hiányzanak, ez is előfordul nálunk a kis-tengeliczi leletben; volt aztán a bodrogvécsi, gombási, kecskeméti, kis-dobrai és pilis-sirmányhegyi (Arch. Ért. 1902. 237.), 8-alakú típusnak megfelelő csiholó aczél, csontkoczka, aztán valószínűleg késtok fölszereléséhez tartozó bronz félhengerkék. Úgy ezen, mint a többi felásott kurgánban hamúra, szénre, agyagsalakra s égett csontokra akadtak kétségtelen bizonyságául, hogy az egykori bjelimeri népnél a holttest elégetése volt szokásban. Az a kérdés már most, hogy a honfoglalást megelőző időkből való-e a lelet? Ez esetben összeköttetésbe hozhatnánk a lebediai időszaknál korábbi magyarsággal. A normann kard azonban ellene mond ilyen föltevésnek. A normann hódítók csak a IX. század dereka táján tűnnek föl az orosz terület nyugoti és délnyugoti részeiben, a mikor a magyarok már Lebediában tanyáztak és száz év telt el, míg hatalmukat megérezték a közép- és alsó-volgai népek. Taksony fejedelemségének végső éveire esik Szvjatoszláv azon hadjárata, mely megtörte a volgai bolgárokat és kozárokat s a «bulárföldi izmaeliták» elhagyva régi hazájukat, Magyarországba költöztek. Szvjatoszláv tehát kétségkívűl a Felső-Volga mentén hatolt előre s követve a Volga folyását, észak felől nyomúlt be Nagy-Bolgárország területére, hol aztán délnek fordult. Nem kell mindjárt arra gondolnunk, hogy egyenesen e hadjárat emlékeiből való a bjelimeri kard; lehet korábbi, lehet későbbi is, de mindenesetre megtaláljuk Szvjatoszláv hadjáratában azt az időjelző pontot, a mely tájban a Volga vidékre került a normann kardtípus. Őseink ekkor már Lebediát is odahagyták s valami félszázad óta a mai hazában laktak. A bjelimeri lelet tehát, ha csakugyan magyar hagyaték, azoktól a visszamaradt volgai magyaroktól valók, kiket még a XIII. század dereka felé is megtalált Julianus azon a tájon, hol Bjelimer fekszik s a kik a volgai bolgárok alattvalói voltak az egykorú arab irók szerint.

Mint Konstantinus Porphyrogenitus mondja, ezen magyarok továbbra is megtartották a régi «szabartoi aszfaloi» nevet, a hogy azelőtt hívta magát valami, t. i. Konstantin előtt ismeretlen okbúl Árpád népe. Mi azonban már eddig is sejtettük ezen elnevezés eredetét a VI—VII. századbeli szabirok és unugurok közti szoros kapcsolatból, a mi pl. addig ment, hogy Jordanes a a Mæotison túl lakó hunnokat egyszer szabir, aztán pedig minden további magyarázat nélkül hunugur néven említi. Most pedig Pósta B. művében nyomós régészeti adatot is találunk arra, miféle összefüggés lehet Árpád turkjai, meg a «szabartoi aszfaloi» név közt, melynek utórészét csakis a görög *ἀσφαλής* szóra vezethetjük vissza s a fekete-tengermelléki görögök nem valami pontos grammatikai szabályszerűséggel megkülönböztetve a kaukázusiaktól azon független szabirokat jelezhették vele, kik nem voltak a kozárok alattvalói. A szabirokat, mint föntebb elmondtuk, az avarok űzték ki délszibériai tobolszkvidéki őshazájukból s délibb területre tolták, úgy hogy egész a Kaukázusig

hatoltak. De a keleti turkok előnyomulása a VII. század folyamán újabb változásokat idézett elő, a byzanczi irókból azonban csak annyit állapíthatunk meg, hogy a kozár hatalom megalakulása után egész délre szorulnak a szabirok a Kaukázus keleti részeiben. Ezek semmi esetre sem lehettek a Konstan-féle «szabartoi aszfalok». De lehettek a kozár államot alapító turkok által amazoktúl elszakított s a volgai bolgár területtel szomszédos Nagy-Magyarországba visszatolt szabirok, kik a délnyugoti területtel való kétszázados érintkezés alatt új díszítési formákkal, köztük egy pár elbarbárosodott antik motivummal ismerkedtek meg s midőn a kozár-turkok közbe ékelődése miatt a VII. században megszakadt a délnyugoti befolyás folytonossága, magukra hagyatva nagyobb önállóságot tudtak elérni a különben nem nagy számú elsajátított motivum kezelésében.

Ilyennek tekinthetjük a pilini rózsás boglárt, mely ha antik motivumból eredt is, abban a formában, a hogy leleteinkből ismerjük, olyan jellegzetességgel tűnik föl, mely rögtön felismerhetővé teszi s egy bizonyos időtartamú isolált fejlődésre enged következtetni. Ilyen jellemző formában nem is találjuk meg máshol az orosz területen, csak a bjelimeri leletben, azután már csupán az Uralon túl a Tobolszk közelében levő iszkeri földvár emlékei között jelentkezik ismét.[1] A szabirok régi földén vagyunk tehát újra, de a szintén szabirnak vett zamarajevszkojei, díszítési motivumban nagyon szegényes leletet több századdos fejlődés választja el az iszkeritől. Ez áttört, indás motivumú, bár eldurvúlt kivitelű szíjvégével egyfelől népvándorláskori szarmata leleteinkkel van bizonyos kapcsolatban s így az V—VII. századbeli délvidéki befolyás hagyományára utal, a mi még inkább feltűnik a volgai bolgárok hagyatékában, a bolgaryi leletekben,[2] de mint volt alkalmunk már megjegyezni, ezek csak nagyjában, elmosódva emlékeztetnek honfoglaláskori emlékeinkre; annál szorosabban csatlakozik ezekhez az iszkeri lelet nem csupán a rózsás boglárnál, hanem azon áttört állatalakos csattnál fogva is, mely nálunk ugyancsak rózsás boglárokkal együtt a mándoki és bukovai (Arch. Ért. 1904. 419.) leletekből ismeretes. A tobolszki területtől nyugot felé egy más pilini analogiát találunk, a permi kormányzóság cserdini kerületében fekvő Malaja-Anyikova község határából ugyanis több csúd jellegű régiség között előfordul egy rossz ezüstből készűlt s aranyozott alapból kidomborodó díszítésű hatszögű boglár,[3] mely úgy alakjánál, mint négy rhombus és trapez-alakú mezőre osztott s a mező keretének közepéből kiálló rövid szárú levélmotivumos díszítésénél fogva csaknem teljesen megfelel a pilini első sír szintén rossz ezüstből készült s mélyedéseiben aranyozott pitykéinek (Hampel Honf. Eml. I. 17—19.). Hasonló a dunaszekcsői pityke is, mely egy pécsi magángyűjteményből 1905 június 21-én a Régiségtárba kerűlt s a mely egyebek közt két palmettás díszítésű áttört aranyozott bronz korongot és kései germán típusú kengyelvasat foglalt magában;[4] a bukovai (Arch. Ért. 1904. 419.) ugyanilyen jellegű pityke rózsás boglárokkal együtt fordúl elő.

[1] Pósta id. m. 343. l. — [2] U. o. 308, 313. l. — [3] U. o. 250 l. — [4] A pitykét említi Hampel (Honf. eml. 618.), rajzát közli Pósta B. id. m. 251. l. — A múzeumba került leletet l. Rég. N. 38/1905. 87—103. sz. a.

Az a kapcsolat, a mi úgy nálunk, mint az északkeleti orosz területen észlelhető a rózsás boglárok, áttört állatalakos csattok s bizonyos fajta pitykék együttes jelentkezésében, nem lehet esetleges. Ezt a már eddig is külön választott rózsás emlékcsoport közös tulajdonának vehetjük föl a törteli szarvasos szíjvéggel együtt, melynek igaz, csak távolabbi analogiájául szolgál egyik bolgaryi szíjvég állatalakja.[1] Ennél a csoportnál fel-feltűnik egy-egy motivum, a mi némi kapcsolatba hozza a honfoglalók hagyatékát a népvándorláskori emlékekkel s nem teszi merőben idegenszerűvé emezekkel szemben. De a kapcsolat már elmosódott formában jelentkezik s hasztalan igyekeznénk megmagyarázni a kubánvidéki onogurokkal. A föntebbiek után azonban, tekintve a történelmi előzményeket, legalkalmasabb módon az északra visszanyomott szabirokban kereshetjük azt a népelemet, melynek tulajdonítható ezen emlékcsoport. Mindenesetre a régi Nagy Magyarország területén folyt le a szabirok további fejlődése a lebediai időszak előtt, a mely területnek csak a végső kisugárzásait jelzik nyugot és észak felé a bjelimeri és iszkeri leletek, a tulajdonképeni Nagy-Magyarország azonban az orenburgi és ufai vidéket s a kirgiz pusztaság határos részeit foglalta magában. Innen várhatók tömegesebben a hazaiaknak megfelelő emlékek ; kár, hogy nem volt módjában Póstának ezen terület régiségeinek átkutatása.

Nem hiszem azonban, hogy ez a terület is felvilágosítást adhatna honfoglaláskori emlékeink egész összességéről. A csüngős ruhadíszítmények csoportja a palmettás ékítménynyel együtt, melyet legszebb kivitelben a táska- és süveglemezeken, a beregszászi tegezvégen (Arch. Ért. 1900. 401.), az anarcsi (Arch. Ért. 1902. 297.) és dunaszekcsői áttört díszkorongokon[2] s a tarczali szablyamarkolat ezüst lemezein találunk, a középázsiai kulturának sokkal közvetlenebb és erős hatása alatt álló területre utalnak. A csüngős díszítmény hamisítatlan Szasszanida-ékszer, melynek alkalmazása nagyon világosan látható II. Koszru trónraléptének tagi bosztani reliefjén,[3] hol az egész ruházat tele van a honfoglaláskori leletekből jól ismert csüngőkkel aggatva. A palmettás motivum Szasszanida eredetét Hampel J. újabban nem tartja olyan kétségtelennek, mint előbb ; hajlandóbb a késő kelet-római, meg a honfoglalás ideje körül keletkezett szaraczén növényornamentikával hozni rokonságba.[4] Szasszanida-e vagy szaraczén ? Nem változtat a dolog azon lényegén, hogy a magyarság a középázsiai kulturvidék közelségéből hozta magával, olyan területről, mely jobban ki volt téve a Szasszanida vagy szaraczén hatásnak, mint akár Bolgary, akár a Kaukázus, honnan Pósta közöl egy pár palmettás szíjvéget.[5] Ez utóbbiak azonban a mi emlékeinknél sokkal egyszerűbb kivitelben tüntetik föl e motivumot. Szorosabb egyezést találunk a mieink és azon déloroszországi emlékek palmettái között, melyekre Hampel J. hivatkozik. Egyik a csernigovi lemez, másik egy dnyepermelléki kard markolatának ezüst borítéka, hol ugyan-

[1] Pósta id. m. 313. l. 17. sz.
[2] Rég. N. 38/1905. 99—100. sz. a.
[3] Flandin és Coste után Huszka J. Ethnographia IX. 1898. 56. l.
[4] Arch. Ért. XXIV. 1904. 108.
[5] Pósta id. m. 301, 308, 312. l.

ezen díszítést alkalmazták; amazt X. századbeli byzanczi érmekkel lelték együtt, emennél a kardtípus vall a X. századra, vagy valamivel későbbi időre. Semmi ok sincs tehát, hogy ne a magyarsággal való összeköttetésre vezessük vissza eredetüket. Byzanczi befolyásról, akár magában a kelet-római bir. fővárosában, akár Khersonban keressük központját, csakis az esetben lehetne szó, ha a palmettás motivumnak a magyarral egyező kivitelben való elterjedését a Lebediával szomszédos területeken is megállapíthatnánk, még pedig első sorban is olyan közép-oroszországi leletekben, melyek máskülönben rokonságot tüntetnek föl honfoglaláskori emlékeinkkel. Ha byzanczi forrásból eredt volna palmettás díszítésünk, mienkkel egyező kifejlődésének csakis déli Oroszország a színhelye; már pedig ez esetben a régészeti szempontból jól ismert Dél-Oroszországban is oly gyakori volna, mint nálunk s korábbi emlékekre is hivatkozhatnánk, nemcsak X. századbeliekre. Ezen fölül azt is számba kell vennünk, hogy leleteinkben párhuzamosságot észlelhetünk a csüngős ékszer és a palmettás díszítmény előfordulása közt, a mit egyáltalában nem mondhatunk Dél-Oroszországra nézve; a honnan való tehát a csüngős ékszer, ott kell keresnünk palmettás dolgaink eredetét is.

Végső forrásában mégis csak a Szasszanida-kulturkörre kell visszatérnünk honfoglaláskori emlékeink egyik csoportjának magyarázatánál. Hiszen innen vette motivumainak jelentékeny részét a szaraczén ornamentika is s 705-től kezdve, midőn Turkesztán is arab kézbe jutott, legalább is egy századra tehetjük azt az időt, a míg a magyarság keleti ága ezen a tulajdonképeni Szasszanida-időszaknál későbbi, de annak a hagyományaiból élő kulturának a befolyása alatt volt. A szaraczén kultura nyugoti részeiben kifejlett arabeszkes díszítés különben sem talált igazi talajra Turkesztánban, hol mindvégig kedveltebb volt az arabeszknek palmettákból, virágmotivumokból álló változata. Ilyen díszítmények találhatók a VIII. század derekáról. Al-Manzur khalifa iszpahani mecsetjén is, melyeknek honfoglaláskori leleteinkkel való rokonságát lehetetlen föl nem ismerni.*

Mikor a magyarságról a IX. században tudomást vettek az európai népek, egész idegeneknek tűntek föl, úgy hogy a byzancziak — mintha soha sem léteztek volna a kubáni onogurok, a sokkal távolabb eső turkokkal zavarták őket össze. Említettem, hogy ezt nem tudom máskép megmagyarázni, mint hogy csakugyan turkok voltak Árpád népének vezetői. Bessenyőt, úzt, pedig török nyelvűek voltak, nem nevezték turknak, csak őseinket, a kik egészen más nyelven beszéltek s még a kozárokat is megkülönböztették tőlük, holott régebben ezekről szintén azt mondták, hogy keletről jött turkok. Az V. század derekától csaknem a VIII. század derekáig tartó altaji turk államban tehát egy külön török, a legszűkebb értelemben vett turk néptörzs hegemóniáját kell felvennünk, melynek a velük azonos nyelvű újgurok vetettek véget. Ebben a történelmi mozzanatban keresem a keleti magyarság nyugatra való költözésének kiindulási pontját. És most újra ismétlődik a régi történet. Az ujgurok terjeszkedése a VIII. század közepétől fogva mozgásba hozza

* Mme Jane Dieulafoy. *La Perse, la Choldée et la Susiane*. Paris. 1887. 305. l.

az oghuzokat vagy úzokat, ezek a kanglikat vagyis Konstantinus kangar-bessenyőit nyomják, az utóbbiak pedig kiragadják a turk hatalmi körből a magyarságot s nyugat felé tolják Közép-Ázsiának egy ez idő szerint meg nem határozható, de előbb mindenesetre erős Szasszanida-befolyás alatt álló pontjáról. Ez a népáramlat az észak-nyugoti szabir-magyarokat sem hagyja érintetlenűl, hanem mint az eredményből látszik, ketté szakította ; egyik rész visszamarad régi hazájában, másik részt magával ragadja az áramlat s Árpad népével egyesül. Már 833—835 körűl oly veszedelmes méreteket öltött az Alsó-Volga és Alsó-Don körül a néptolongás, hogy a kozár khágán és pekh építőmestereket kért Theophilus byzanczi császártól, a kikkel Szarkel várát építtette s mint Ibn Roszteh után tudjuk, a madsgarok (magyarok) ellen pedig nagy árkot húzatott. Ezen években történt tehát a magyarok benyomulása a dél-orosz területre, honnan 839—840-ben már az aldunai bolgárok segítségére mennek.

Valami 80 év telt el az altáji turkok bukása s a magyarság Lebediába való nyomulása közt, nem egészen 70 év mulva pedig Magyarországba költöznek őseink. A mozgalmas másfél századnak felényi ideje alatt sem volt nyugodt otthonuk, nem is maradhatott utánuk sok emlék. Ha majd pontosan ismerjük azon területet, mely a vándorlások előtt állandóbb hazájuk volt, honfoglaláskori leleteink is olyan megvilágítást nyernek, minőre ez idő szerint még nem vagyunk képesek.

Az a beható magyarázat, melylyel kísérte Pósa B. az oroszföldi régészeti anyag stilisztikus fejlődését, nem tette fölöslegessé, hogy a történelmi kapcsolatban is rá ne mutassunk s meg ne kiséreljük a régészeti jelenségek történelmi hátterének feltüntetését. Itt is, ott is sok a homályos pont, a kettő együtt mégis oly eredményre vezet, mely ha nem is mondható mindig biztosnak, kiindulási pontul szolgálhat későbbi behatóbb vizsgálatoknál.

Nagy Géza.

KELTA PÉNZVERŐ ÉS ÖNTŐ-MŰHELY SZALACSKÁN (SOMOGY M.)

A szalacskai magaslat egész fennsíkja szőlőtelep, közepén kápolnával. Az egész magaslat az őslakók kedvencz tanyája volt a legrégibb időktől fogva. Elegyesen kerülnek elő a neolith-kor csiszolt kőeszközei, orsó gombok, háló és szövőszék nehezékek százai, a bronz és régibb vaskor emlékeivel. De a leletek zöme mégis azt mutatja, hogy a szalacskai őstelep legvirágzóbb korát a vaskor végső szakában, Krisztus születését megelőző utolsó századokban élte.

Jóllehet, a többszáz éves szőlőmívelés kizárja a rendszeres kutatás lehetőségét, mégis a figyelmes kutató az egymáson fekvő rétegekből leolvashatja a telep őskori átalakulásait. Legmélyebben feküsznek a neolith-kor csiszolt kőeszközei, legfelül, alig két ásónyomra a római kor emlékeivel találkozunk.

Majdnem másfél évtized óta kisérem figyelemmel a szalacskai őstelepet, melyre 1892-ben lelt, 14 cm. magas, római istennőt utánzó, barbár bronz szo-

bor irányította figyelmemet. Később egy római sírból Amor vésett alakjával díszített, 18 gr. súlyú művészi arany gyűrű, máskor véletlenül előkerült 9 cm. magas Victória bronz szobrocska és ugyancsak Victoria bevésett alakjával ékített 27 gr. súlyú tömör arany gyürü került Szalacskáról múzeumomba. A legutóbbi időben, félköralakú vájadékokkal díszített tömör arany karikagyürü, több kisebb jelentőségű bronz ékszer, gyöngyök és ékkövekkel gyarapodott muzeumom szalacskai római emlékeinek csoportja.

Itt említem fel I. Justinianus és II. Justinus aranyainak barbár utánzatait, melyek szintén Szalacska környékéről kerültek gyüjteményembe és ugyancsak Szalacskán lelt, mintegy 80 drbból álló római ezüst- és rézpénzsorozatot is, melyek Krisztus utáni II. század második felétől kezdve a IV. század végéig terjedő időből erednek.

Mindezeknél nagyobb érdeklődést és figyelmet érdemel a f. évi ásatások alkalmával feltárt kelta pénzverő és öntő-műhely.

A kelta fémművesség ezen kettős műhelye fából összerótt, sátorszerű épületben lehetett, mely minden valószinűség szerint a római invázió alatt pusztult el. Hogy a műhelyül szolgáló épület fából volt alkotva, az elkorhadt famaradványokon kívül legbiztosabb adatul szolgál az ott lelt 12 drb 34 cm. hosszú kihegyesített, végeivel szögben meghajlított vaskapocs, melyek az épületfák és deszkák összerovására szolgáltak.

A műhely összes fölszerelése, szerszámai szétszórtan, az épület összeomlás által okozott rendetlenségben feküdtek alig 8—10 □-méternyi területen, 80 cm. mélységben; csak épen egy bronz öntőminta, nyilván öntésre előkészítve, volt vasfogó közé szorítva.

A műhely legbecsesebb felszerelései a pénzverő-eszközök voltak. Ismerünk hazai leleteink között kelta-barbár pénz készítésére használt öntőmintákat ugyan, de pénzverő-eszközök, úgynevezett «stancznik» még ezideig nem fordultak elő magyar földön feltárt kelta telepeken. A pénzdarabok öntés útján való létesítése mindenesetre a pénzkészítés könnyebb módja és valószínű, hogy a pénzverés őskorában, a vaskor végső szakában is épen úgy mint napjainkban öntés útján sokszorosították, utánozták a pénzverőkből kikerült pénzeket.

A műhely romjai között lelt hat darab kisebb ezüst kelta-barbár pénz, négy változatot mutatva, azok közül háromfélének fejet ábrázoló előlapja, a negyediknek hátlapján levő lovas alakja bele illik egy-egy pénzverő-ducz lapjába vésett mélyedésébe. Ez a tény tanuságot tehet arról, hogy a kelta telepeinken forgalomban levő pénzek legnagyobb része, hazai pénzverdékben vagy pénzöntő-műhelyekben készültek. Erre vall még azon körülmény is, hogy a pénzverőkbe illő, előkerült kelta-barbár ezüst pénzek mind kopott példányok, tehát használatban levő pénzek voltak, nem közvetlen a verdéből kikerült új példányok.

Telepünkön kétféle verő-készüléket használtak. A kelta-barbár pénzek fejet ábrázoló előlapjának verésére korongalakú, vésett minták szolgáltak, míg a hátlapon levő lovas alakot hengeralakú szerszámmal verték ki.

Korongalakú pénzverő-eszköz három példánya került elő a műhelyből.

Legépebb az 1-ső ábrán bemutatott pénzverő-korong, mely két részből áll, a belső rész, melyen a bemélyített vésés látható, ezüstből való, melyet 9 mm. vastag vasgyűrű vesz körül azon czélból, hogy a pénzverésnek, illetve a kalapácsütésnek jobban ellentálljon. A pénzverő-korong átmérője 44 mm. Magassága 15 mm. Súlya 200 gramm. Az első számú korongalakú pénzverőbe illő kelta-barbár ezüst pénz (2. ábra) 13 mm. átmérőjű. Súlya 2·8 gramm. Előlapján szakállas férfi fej, hajékkel körülvett fürtös hajjal. Hátlapja sisakos (?) lovas alakot mutat.

A 3-ik ábrán bemutatott korongalakú pénzverő-eszköz alkata hasonló az 1-ső számúhoz, csakhogy, mint a vésett lapja is mutatja, nagyobb pénz verésére szolgált. A beleillő kelta-barbár ezüst pénz (4-ik ábra) 17 mm. átmérővel bir és 5·7 gramm súlyú. Előlapja szintén szakálas és fürtös hajú férfi arczot mutat; hátlapján nehezen kivehető, lovas alak látszik. A pénzverő eszköz vésett része kissé be van rozsdásodva.

Az 5-ik számú korongalakú pénzverő, nincs mint a másik kettő vasgyűrűvel körülvéve, bronzból készült és vésett része erősen meg van kopva. Átmérője 33 mm., magassága 21 mm., súlya 150 gramm. A beleillő kelta-barbár pénznek két példányát adta a lelet, mindegyik az előbbiekhez hasonló férfi fejet mutató előlappal bir, de vastagabb és kiemelkedőbb domborodással. Hátlapján menő lovon ülő sisakos férfialak látható, ki térdeivel a lovat szorítja. A ló előtt félhold alak látszik (6-ik ábra). Egyik ezüst pénzen rézrozsda nyomai láthatók. Átmérőjük 16 mm. Súlyuk egyenkint 6·4 gramm és 7 gramm.

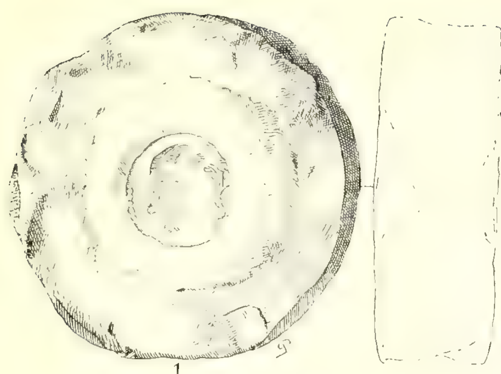
A pénzek hátlapjának kiverésére hengeralaku pénzverő-készülék szolgált, melynek két példányát adta a szalacskai őstelep. A hengeralakú pénzverők egyik példánya teljesen ép, a másiknak vésett része elkopott.

A 7-ik ábra alatt bemutatott hengeralaku pénzverő-eszköz azon felerésze, melyen a véset látható, ezüstből készült, míg a felső fele, hol a kalapácsütés érte, bronzból való. Magassága 35 mm., vastagsága 20 mm., súlya 110 gramm. A vésett részbe illő pénzből szintén két példány van (8. ábra), melynek előlapján felborzolt hajú, hegyes orrú szakállas férfifej látszik. Hátlapja lovon ülő sisakos alakot mutat. Átmérője 14 mm. és 12 mm. Súlya egyenkint 3·2 gr. és 2·4 gr.

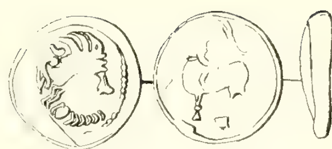
A 9-ik számú hengeralakú pénzverő alakja hasonlít az előbbihez, csakhogy bronzból készült, és vésett része alig kivehetőleg megkopott. Az itt bemutatott öt darab pénzverő-eszköz alakja, úgy a pénzverőkkel együtt lelt kelta-barbár pénzek kellő magyarázattal szolgálnak a pénzverés módozatához is, mely következőképen történhetett.

A pénz alakjának megfelelő nagyságú ezüst darabot tűzben izzóvá hevítették és ily izzó állapotban csiptetővel a fatörzsökre erősített, korongalakú pénzverő, vésett mélyedése fölé fektették, az ezüst darabot néhány kalapácsütéssel a mélyedésbe verték, a felső homorúvá vált sima felületre azután szintén kalapácsütésekkel a hengeralakú pénzverővel verték rá a pénz hátlapját ékítő lovas alakot. Ezen pénzverési mód okozta, hogy a kelta-barbár pénzek előlapja domború és hátlapja homorú szokott lenni.

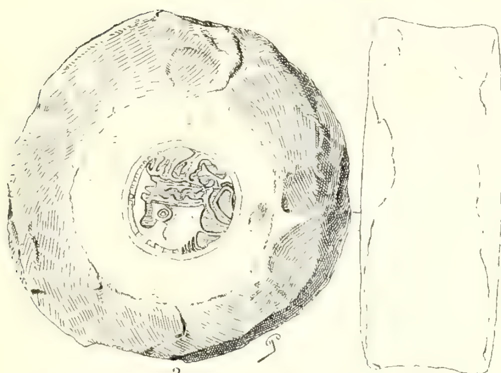
Fordult elő még a telepen egy nagyobb, de rézből készült kelta-barbár

1. ábra 1/1 nagys.

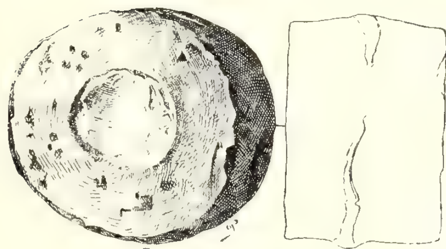
2. ábra 1/1 nagys.

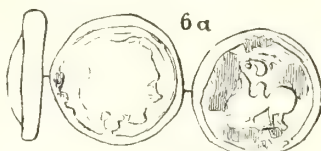
3. ábra 1/1 nagys.

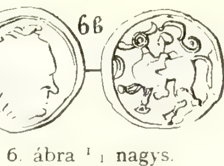

4. ábra 1/1 nagys.

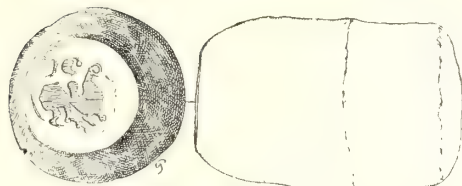

5. ábra 1/1 nagys

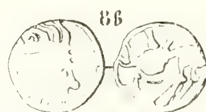

6. ábra 1/1 nagys.

7. ábra 1/1 nagys.

8. ábra 1/1 nagys

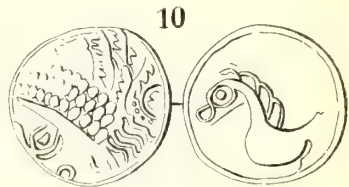
CELTA ÉRMEK ÉS ÉREMVERŐTÖVEK SZALACSKÁRÓL. (SOMOGY M.)

pénz is (10-ik ábra), mely sisakos férfi fejet, hátlapján lovas nélküli, bodros sörényű lovat ábrázol, mely azonban nem áll semmi összefüggésben az imént bemutatott pénzverő-eszközökkel. Átmérője 21 mm., súlya 8·5 gramm.

Mind az öt pénzverő készülék csak kisebb átmérőjű ezüst pénzek készítésére szolgált, így valószínű azon feltevésem, hogy a pénzverés ilyen módozata nagyobb pénzek készítésére nem volt alkalmas és hogy a görög ezüst

9. ábra 1/1 nagys.

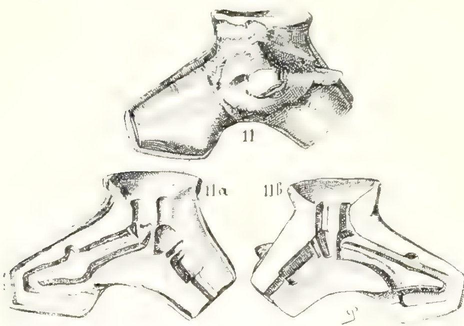

10. ábra 1/1 nagys.

tetra-drahmákat utánzó nagyobb kelta-barbár pénzek öntés és nem verés útján készültek.

A pénzverő-műhely egyszersmint öntő-műhely is volt, a hol bronz ékszerek készültek, kovács-műhely, mely ellátta a telep őslakóit fegyverekkel, házieszközökkel, kijavította a kicsorbult, használhatatlanná vált felszereléseket. Sőt bronztrébeléssel is foglalkoztak a műhelyben, ezt igazolja a felszerelések között lelt néhány trébelő-eszköz, úgyszintén az ott kiásott vaskallantyús nagyobb bronz üst.

Két öntőminta szintén a műhely becsesebb felszereléséhez tartozik. Állítólag az előző évben is leltek egy szintén fibula számára bronzból készült öntőmintát, mely a földmunkások bemondása szerint a nemzeti múzeumba került volna *

11 ábra 1/2 nagys.

A kisebbik bronzból készült öntő-minta, mely első tekintetre emberi lábfej alakját mutatja, fibula öntésére szolgált (11-ik ábra). Az öntőminta két egymáshoz hasonló, két egymásba illeszthető tagból áll és a kelta fibulák legfejlettebb alakjának, a késő La Tène izlésű fibula öntésére szolgált, mely fibula-alak abban különbözik a közép La Tène izlésű fibulától, hogy a fibula ívre ráhajló kapocs kengyele gombban végződik. A két összeillő öntőminta-tagot öntéskor az öntőmintának megfelelő nagyságú vas tűzfogó tartotta össze, mely szemmel látható nyomot hagyott az öntőmintán vasrozsda alakjában. Az öntőmintában a késő La Tène fibulának csak az ívalakban hajló felső része és a tűkapocs készült el öntés útján, míg a tű és a tű folytatását képező spirális rúgó, forrasztás által lett hozzá erősítve.

* Nem tudunk róla. (A szerk.)

Az öntőmintában a tölcséralakú nyilás folytatását képező, két kis csövön át ömlött be a megolvasztott ezüst vagy bronzfém az öntőmintába és az alsó végén levő kis csövön folyt ki a felesleges fém ; ezen csőalakban maradt fém egyszersmint a fibula azon nyújtványát képezte, melyhez a csavaros tű hozzá forrasztva lett. A bronzból készült öntőmintákba való fémöntés többé-kevésbbé mindig némi nehézséggel jár, mert a megolvadt fém áthevíti az öntőmintát és azzal összetapad. Ennek ellensúlyozására az érczöntödékben gyenge sósavval szokták az öntőminta belső részét bekenni. Nagyon valószinű, hogy e czélra a kelta érczöntők valamely növénynedvből készült hasonló hatású folyadékot használtak. Olajnemű vagy zsiradék nem alkalmas e czélra, mert attól az öntvény sima felületén buborékok támadnak. Az öntőmintában készült fibula hossza 45 mm. Az egész öntőminta hossza 60 mm. Súlya 190 gramm. E fibula-öntőminta egyúttal biztos adatot szolgáltat a szalacskai kelta telep öntőműhelyének kormeghatározásánál is, a mennyiben a késő La Têne izlésű fibulák Krisztüs születését megelőző utolsó században voltak forgalomban.

A másik nagyobb bronz öntőmintára (12. ábra) rá volt tapadva a (13-ik ábrán bemutatott vasfogó, illetve a bronz öntőminta a fogónak szájnyilása közé volt szorítva.

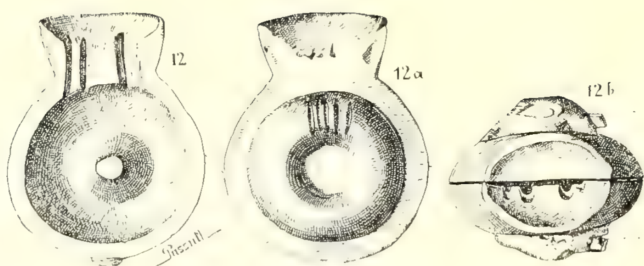
Az öntőminta dudoros körgyürű alakot mutató, lemezszerű bronz díszítés készítésére szolgált. A köralakú öntőminta szintén tölcséralakban kiszélesedő szájrészben végződik és egymással párhuzamba futó két fémbeöntő csővel volt ellátva. Az egész öntőminta átmérője 55 mm. Sulya 435 gramm. Az öntőmintában készült bronz dísz üres gyűrű volt, biztos rendeltetését nem ismerem, de nagyon valószinű, hogy valamely nagyobb fatárgy vagy esetleg bőröv, lószerszám diszítéséül alkalmaztatott. Mindket öntőmintáról a munkások, azokat aranynak gondolva, a zöld patinát lekaparták.

A 13-ik ábrán bemutatott tűzfogó laposra kovácsolt vasrúdból készült. A fogó orra eltérően a mai tűzfogóktól, végeinél nem ér össze, hanem az öntöminta vastagsága szerinti távolságban egymás mellett párhuzamosan haladnak és végei beleillettek az öntőminta külső dudorodványának közepén előkészített lyukjába. Az itt bemutatott fogó balfelől levő orra benntörött az öntőminta mélyedésébe. A fogó egész hossza 25 cm. Szájnyilásának átmérője 3 cm.

Az öntőműhely legfontosabb felszereléséhez tartoznak az ezüst vagy bronzfém megolvasztására szolgáló tégelyek. Az olvasztó-tégelyek az őskorban épen úgy, mint napjainkban erős tűzálló agyagból készültek, de legalkalmasabbak e czélra a graphitos edények. A szalacskai lelet nagyszámú töredékét adta az olvasztó-tégelyek és egyéb műhelyi czélra szolgáló edényeknek, de épen néhány csupron, tálon kívül két, az olvasztás czélját szolgáló tégely került csak elő.

Szürkés színű, tűzálló agyagból készült olvasztó-kanál (14-ik ábra) csöves fogantyúval van ellátva, melyen át a megolvadt fém, könnyen volt beönthető a mintába. A durva szemcsés, erős falú olvasztó kanál hossza 16 cm. Szélessége 9 cm.

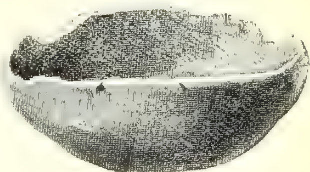
A másik fekete színű graphit mázos tálacska (15-ik ábra) alakja közel

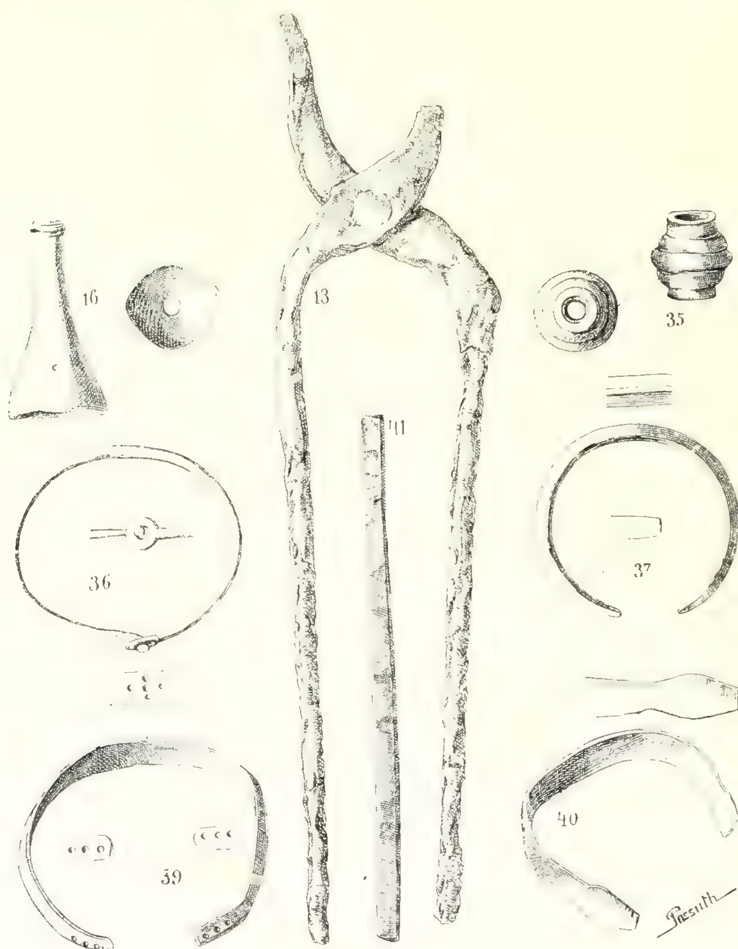
12. ábra ½ nagys.

14. ábra ½ nagys.

15. ábra ½ nagys.

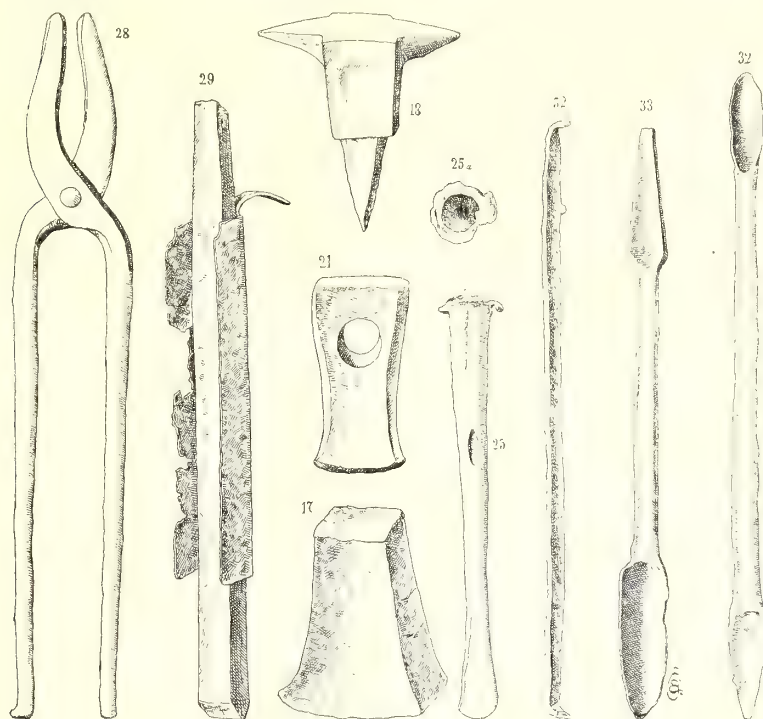

½ nagys.

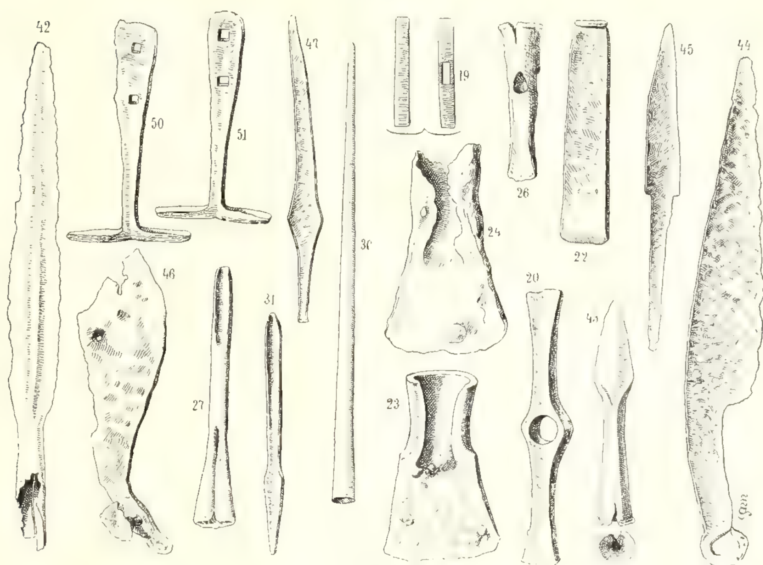
CELTA ÖNTŐ- ÉS ÉKÍTŐSZEREK SZALACSKÁRÓL. (SOMOGY M.)

jár az urnafedélhez, nincs kizárva, hogy szintén mint fémolvasztó-tégely szerepelt. Magassága 4·5 cm. Átmérője 12 cm.

A szorosan vett olvasztó-eszközök, igy az öntőműhely kiegészítéséhez

¼ nagys.

¼ nagys

VASSZERSZÁMOK A SZALACSKAI ÖNTŐMŰHELYBŐL. (SOMOGY M.)

járul a tűz élesztésére szolgáló kézi fújtató, mely valószínűleg fából és bőrből készült, így elpusztult, csak a tűzzel közvetlen érintkezésben volt része, maga a fujtatócső (16-ik ábra) maradt meg teljes épségben. Az 5 cm. hosszú, 2·5 cm. átmérőjű, finom művű bronz fujtatócső hegye körül dudoros perémmel bir és töve felé tölcséralakban kiszélesedik. A tölcséralakú rész keresztlyukkal van ellátva, melyen át szeggel a fujtató szájához lehetett erősítve. A fujócső patinája fényes, szürkés zöld. Súlya 28 gramm.

A pénzverő és öntő-műhelyhez tartoztak a kovácsoló és trébelő szerszámok, melyeknek érdekesebb darabjait bemutatom:

A vas- és bronzművesség fontos szerszáma a kovácsoló és trébelő üllő. A szalacskai kovácsoló üllő egyszerű és kezdetleges alkotás. (17-ik ábra). 4·3 cm. vastag, négyszögletes vasrúdból van alakítva, mely fölfelé fokonkint szélesül, úgy hogy a felső síkja, melyen a kovácsolás történt, 7·5 cm. széles, 8·5 cm. hosszú, szélei felé lefelé hajló lapot ád. A 2690 gramm súlyú vasüllő fatörzsbe volt erősítve és vaskovácsolás czéljait szolgálta.

Finomabb alkotás a másik kettős orrú vasüllő (18-ik ábra), mely részben az öntő-műhely segédeszköze volt, de főkép trébelés műveletére és bronz eszközök készítésére használtatott.

Az üllő teste négyszögű vasrúdból készült, mely vége felé csúcsban hegyesedik ki, melylyel az üllő a fatörzsökben megerősítést nyert. Míg felső részén jobbra kúpalakú, balra négyszögű kupot mutató szarvakkal van ellátva. Az üllő jobb szarván végezték a kisebb edények trébelését, karpereczek és egyéb köralakú bronz ékszerek hajlítását. Míg az üllő balfelől levő szarva a bronz rúd vagy lemez szögben való meghajlítására szolgált. A bronz kovácsolására, simítására az üllő középső négyszögű sima felülete szolgált. Az üllő 12·5 cm. magas, szélessége pedig 12 cm. Súlya 950 gramm.

A műhely felszereléséhez tartozó kalapácsok közül három példányt mutatok be. Egy egész kicsiny trébelő kalapácsot (19-ik ábra), mely azt a czélt szolgálta, hogy a trébelési műveletnél a nagy trébelő kalapács ütésnyomait elsímítva, másrészt a finomabb ékszerek hajlítását végezze. A 7 mm. vastag négyszögletes vasrúdból alakított kis kalapács téglaalakú nyéllyukkal van ellátva. Hossza 63 mm. Súlya 27 gramm.

Érdekes a rézcsákányok alakját utánzó kettős élű vaskalapács (20-ik ábra). E kalapács is kettős czélt szolgált a trébelésnél, a bronz edény vagy a paizsdudor peremének felhajlítását végezte, másrészt a bronzból készült, éllel biró vágóeszközök éle köszörülés előtt kinyújtatott és ezáltal a sűrűn egymás mellé rótt kalapácsütések által a bronz kés, vagy bronz tőr vagy a vasländsa, vassarló éle szívósabbá vált. Hasonló czélt szolgálva, mint napjainkban a kettős élű, úgynevezett kaszakalapács, melylyel a kasza és sarló élét kiverni szokták. E kettős élű kalapács kerek nyéllyukkal van ellátva. Hossza 16 cm. Súlya 240 gramm.

A harmadik, a simító kalapács (Schlichthammer) (21-ik ábra) téglaalakú vasrúdból készült és kerek nyéllyuka nem középen, hanem felső végén van elhelyezve. A simító kalapácsot nem használták kovácsolásra, hanem a kalapácsütések nyomainak kisimítására olyképen, hogy az áthevített vastárgyra

téve, a rámért más nagyobb kalapács ütései által kisimultak a vas felületének kiálló bordái. A simító kalapács hossza 10·5 cm. Szélessége 4 cm. Súlya 910 gramm. Volt a műhelynek még egy nagy kovácsoló és aklaszeg (nitni) szétverésére szolgáló kalapácsa is, melyek alakra nagyon közel járnak a napjainkban is e czélra szolgáló kalapácsokhoz.

A vasból készült vésőknek hat érdekes alakját adta a szalacskai műhely. Egy példányban van képviselve a lapos véső, két példányban a szárnyas vésők alakja és három darab köpüs véső.

A lapos véső a rézvésők alakját utánozza (22-ik ábra) és vége felhornyolódott a kalapácsütésektől. A véső 2·5 cm. széles vasból van alakítva és vége élesre köszörülve. Hossza 13 cm.

A szárnyas vésők gyakran jelentkeznek a vaskori leletekben. A szalacskai lelet két szárnyas vésőjéhez hasonlót ismerünk a somlyói leletek között.[1] Ismerünk közel hasonlót a hallstatti leletek között is, melyek egyikének szárny része bronzból, pengéje vasból való.[2] A szárnyas vésők egyike (23-ik ábra) teljesen ép, a másik (24-ik ábra) nyelet befoglaló részét a rozsda megrongálta. Mindkettő egy-egy tagból van kovácsolva és éle felé 6·5—7 cm.-nyire kiszélesedik. Hossza 11·5—12 cm.

A három darab köpüs véső közül kettő lapos, egy pedig homorú éllel bir. A két lapos véső közül az egyik 24 cm. hosszú (25-ik ábra), míg a másik (26-ik ábra) csak 9 cm. Mindkettőnél a nyél befogadására kerek köpü szolgál. A harmadik (27-ik ábra) 15 cm. hosszú alkotású, az előbbiekhez hasonló, csak éle homorú, így félköralakú mélyedések kivésésére szolgált. Vasból készült köpüs véső ezekhez hasonló alakja 4 példányban van képviselve múzeumomban, melyek közül egyik Vindornya-Szőlősön, három példány pedig Somlyón került felszínre, mely közül egyik ezekhez teljesen hasonló, a másik kettő vastagabb köpűvel és szélesebb éllel van ellátva.[3] Vasból készült köpüs vésők szélesebb, de rövidebb alakjával találkozhatunk a hallstatti temető sírleletei között is.[4] A köpüs vésőkben a rövid fanyél azért alkalmaztatott, hogy a vasköpüt megvédje a kalapácsütésektől. A 25-ik ábrán bemutatott köpüs vésőt valószínű, hogy fanyél nélkül is használták, mert köpűje a kalapács ütéseitől erősen felhornyolódott.

A vasművesség egyik nélkülözhetetlen eszköze a tűzfogó, melynek segélyével a kovácsolásra szánt vasat megtüzesítik és a tűzből kiemelték. A szalacskai nagy tűzfogó (28-ik ábra) alakja közel jár a mai kovács-tűzfogóhoz. Gömbölyű vasból készült szára, szája felé meg van lapítva és ívalakra hajlítva. A két egyforma fogórészlet aklaszeggel van egymáshoz erősítve. Hossza 42 cm.

Bronz edény készítéséhez és a lemez trébeléséhez szolgáló segédeszköz az úgynevezett sarokhajlító vas (29-ik ábra), mely ket részből áll, a sarkosra hajlított csatornaszerű külső burkolat és a téglaalakú betétvas. A kezdetleges

[1] Darnay: Sümeg és vidékének őskora. Arch. Közlem. XXII. köt. 69. old. XXVI. tábla. 1-ső ábra

[2] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. VII. tábla. 17-ik ábra.

[3] Arch. Közlem. XXII. köt. 69-ik oldal 4-ik ábra.

[4] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. VII. tábla 18-ik ábra.

eszköz teljesen megfelelt és elősegítette azon czélt, ha a bronz lemezszalagot derékszögben meghajlítani óhajtották. A meghajlítandó bronz lemezt ráfektették hosszában a vascsatornára és ráillesztve a betétvasat, azt beverték kalapácscsal a csatorna mélyedésébe, ezen művelet a bronz lemezt mindkét oldalon derékszögben fölhajlította. A sarokhajlító eszköz felső végén lehajló vastüske látható, melyet a fatörzsbe verve, a vaseszköz azon megerősítést nyert. A betétvas lelhelyén a csatornaszerű burkolatba volt elhelyezve. A burkolat hossza 21 cm. Szélessége 4·5 cm. A betétvas, mely téglaalakú, 37 cm. hosszú, 2·5 cm. széles, 1·5 cm. magas.

Bronz ékszerek ékesítésére különösen pontozott diszítés kiverésére szolgál a 30-ik ábrán bemutatott vaseeszköz, mely alkalmas volt egyúttal a fatörzsökre fektetett bronz lemez kilyukasztására is. A 26·5 cm. hosszú vasszerszám 12 mm. vastag vasrúdból készült és hegye felé fokozatosan vékonyulva csúcsba fut. A lejebb bemutatandó, e műhelyben készült bronz karpereczek egyikén ilyen ponczoló eszközzel bevert, hármasával egymásután sorakozó pontos díszítés látszik.

A fémművesség segédeszköze a műhelyben lelt hat darab különböző nagyságú kanálfúró. A vasból készült fúrók legrégibb typusa az úgynevezett kanálfúró, mely korban megelőzte az egyszerű csavarodású és a mai napig használatban levő kettős hegyű csavart fúrót. A kanálfúró használata némi nehézséggel járt, mert előbb a fába vasszeggel vagy lyukasztóval mélyedést kellett ütni, melyet azután a különböző nagyságú kanálfúrókkal bővítettek. A kelta műhelyben lelt hat kanálfúró legkisebbike 9 mm-es. Legnagyobbika 27 mm-es lyuk fúrására volt alkalmas. A legkisebb és legnagyobb fúró között levő négy fúró 5—6 mm. különbözettel a közbeeső lyuk méreteit adja.

Az itt bemutatott három fúró közül az egyik a legkisebb kánálfúró (31-ik ábra), melynek hegye kanálszerű vájadékkal van ellátva, másik fele pedig négyszögű csúcsban fut össze, melyet a fanyélbe erősítettek. Egész hossza 14·5 cm. A kanál szélessége 9 mm.

A 32-ik ábrán bemutatott fúró hasonló alkotású, de hosszabb és erősebb szárú és rövid kanállal van ellátva. Egész hossza 38 cm. A kanál átmérője 2 cm.

A 32-ik számú fúró a legnagyobb a sorozatban, 27 mm. kanálátmérővel bír. Hossza 34 cm.

A lelet negyedik csoportjába sorozom azon tárgyakat, melyek nem tartoztak ugyan szorosan a műhely felszereléséhez, de vagy a műhely gyártmányai voltak, vagy a fémműves házi felszereléséhez tartoztak, melyek részben bronzból, részben vasból valók.

Ezek között legbecsesebb a 34-ik ábrán bemutatott sötétzöld, fényes patinával ellátott bronz üst.

A hozzávetőleg 20 liter űrtartalomra becsült nagy bronz üst egy darab bronz lemezből van trébelve, kifelé hajló peremmel, mely alatt 10—10 mm. távolságban körbe futó párhuzamos bordás diszítés látszik. A bordák közötti mezőn meglátszanak a trébelő kalapács ütéseinek nyomai.

Az üst eredetileg földbe vájt tűzhelyen volt alkalmazva, ezt mutatja az

üst fenékrésze, mely a tűzhely lyukjára helyezhető peremmel van ellátva. Az üstre valószinűleg csak később tétetett a vaskallantyú, úgy a vaskallantyút tartó vaskarika és mint ilyen lánczon függő üstképen is szerepelt. E feltevést megerősíti azon körülmény, hogy az eredetileg is kallantyúval ellátott bronzüstök kallantyútartó karikája a bronzlemez alá van foglalva, míg ennél kívülről van ráhelyezve. A bronz üst magassága 25 cm., peremének átmérője 34·5 cm. Súlya 3050 gramm. Dunántúli kelta telepeken, ha nem is gyakran, de mégis találkozunk bronz üstökkel. Leltem kettőt Sümegen [1] és egy diszes kallantyús bronz üstöt Somlyón.[2] A somlyói bronz üst a szalacskainál kisebb, a sümegújhegyi üstök pedig két ennyi ürtartalmúak voltak a szalacskainál.

34. ábra 1/6 n.

A műhely gyártmányainak tartom az ott előkerült bronz gyöngyszemet összefűző karikát, négy bronz karpereczet és bronz karperecz gyártására előkészített bronz rúdat.

A bronz gyöngyszem (35-ik ábra) hengeralakú, közepén kiemelkedő körbefutó hármas dudorodványnyal. Hossza 23 mm. Sulya 20 gramm.

Vékony bronz sodronyból van alkotva a 36-ik ábrán bemutatott bronz karperecz, melynek egyik, a gombocskával ellátott vége a szemben álló lyukas végbe záródik. E karika szolgálhatott apróbb bronz karikák összefűzésére is. Átmérője 60 mm. Súlya 9 gramm. Hasonló alkotású bronz karikát ismerünk a hallstatti őstemető leletei között is,[3] habár az nagyobb átmérővel bir és nyakpereczül szolgált.

Sima felületű karperecz pár is volt a leletben (37—38-ik ábra), háromszög alakú bronz rúdból készült. Egymással szemben álló végei felé arányosan vékonyulva. Átmérőjük 55 mm. Hasonló háromszöges bronz rúdból készült egy másik bronz karperecz (39-ik ábra), melynek közepét keresztalakban bevert öt pont, egymással közel szemben álló végeit pedig egymás után sorakozó 3—3 pont díszíti. Átmérője 6 cm.

Félig kész állapotban került elő a leletből a 40-es számú bronz lemezkarperecz. A karperecz kígyó alakra volt tervezve, mint az a nagyjában kikovácsolt kígyófej alakján látszik. Azonban a karperecz domborítását, úgy a kígyófejet és a vele szemben álló kígyófark kidolgozását nem fejezték be. A karperecz átmérője 55 mm.

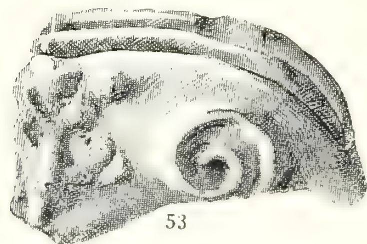
[1] Arch. Közl. XXII. köt. 24. old.
[2] Arch. Közl. XXII. köt. 64 old.
[3] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. XVI. tábla. 21. ábra.

Hogy az imént bemutatott bronz karpereczek tényleg a szalacskai öntőműhely készítményei lehettek, arra tanúság lehet a 40-ik ábrán bemutatott félig kész karperecz. Állításomat egy másik ott lelt kovácsolt bronz rúd is igazolhatja (41. ábra), mely, mint annak 14 cm. hosszúsága is mutatja, bronz karperecz gyártására volt előkészítve. A bronz rudacska felületén megláthatók kalapácsütések nyomai.

A műhelyben készült vastárgyak sorozatát a 42. számú vaslándsával kezdem. A levélalakú vaslándsa hosszú szárnynyal és rövid köpűvel van ellátva. A lándsa szárnyait a középen végigvonuló borda két részre osztja, köpűjét a rozsda megrongálta. Egész hossza 29·5 cm. Szárny szélessége 3 cm. Háromszögű rövid szárnya és aránytalanul hosszú köpűje van a másik kisebb vaslándsának (43. ábra), mely a nyél ráerüsítésére keresztlyukkal van ellátva. A kis vaslándsa, mint alakja is mutatja, nem szúró eszközül, hanem hajító lándsaképen szerepelhetett. Hossza 13 cm.

48., 49. ábrák 2/3 nagys.

53. ábra 1/2 nagys

Két kés és egy hiányos vassarló képviseli a műhely vágó eszközeit. A nagyobbik kés (44-ik ábra) fogantyújával egy tagból van kovácsolva és az egész kés ívalakban hajlik, széles pengéje hegye felé csúcsba fut össze, nyélnyújtványa karikában végződik, mint ilyen, övön csüngő fegyver gyanánt is szolgálhatott. Hossza 30 cm. Penge szélessége 4 cm. E nagy kés gyakori alakja a vaskori leleteinknek.

A kisebbik kés (45-ik ábra) pengéje rövid és szintén ívben hajlik és favagy szarúnyélbe üthető, hosszú nyélnyújtványnyal van ellátva. Hossza 19·5 cm. A vassarló (46-ik ábra) hiányos példány, széles pengéje félkör alakba hajlik, elkorhadt fanyele aklaszeggel lehetett ráerősítve. A penge szélessége 5 cm.

Félig elkészített, illetve nagyjában előkovácsolt kés vagy tőrpenge a 47. sz. vastárgy, mely szintén nyélnyújtványnyal van ellátva. Egész hossza 18 cm.

Két szokatlan jelensége is volt e sorozatnak: két darab vasból készült orsógomb (48—49. ábra), mely rendesen agyagból, csontból, ritkábban homokkőből szokott előfordulni. Átmérőjük 3 cm., rendeltetésük ezideig ismeretlen.

Hogy a szalacskai kelta műhelyben bronz üst készítésével is foglalkoztak, erről még az ott lelt nyolcz darab vasból készült bronz üst-kallantyútartó is tanúskodik. A sorozatból itt bemutatott kallantyútartók (50—51-ik ábra) lapított vasrúdból készültek, alsó végeinél kiszélesítve, a felerősítésre szánt aklaszegek részére 2—2 négyszögű lyukkal vannak ellátva. Felső vége kétfelé hasítva, kereszt alakban van széthajlítva. E két kiálló részből lett kovácsolva később a kallantyú befogadására szánt fül. A két bemutatott kallantyútartó abban különbözik egymástól, hogy a szélesre lapított részének vége egyiknél egyenes, másiknál félköralakú. Hossza egyiknek 12 cm., a másiknak 13 cm.

A vastárgyak sorozatát az épületfák és deszkák összerovására szolgáló 12 darab vaskapocs zárja be, mely mindannyi egymáshoz hasonló. Az itt bemutatott vaskapocs (52-ik ábra) keskeny vasból készült és kihegyesített végei 1½ cm.-nyire le vannak hajlítva. Hossza 34 cm.

Az alsóbb rétegben, nagyszámú kúpalakú agyagnehezékek, hálósúlyok, diszített és sima orsó gombok, különféle agyagedények és töredékeken kívül egy ismeretlen rendeltetésű agyagtárgyat (53-ik ábra) is leltek: Az agyagtárgy valamely állatfej kezdetleges alakját mutatja, hegyes orrától hátán végighúzódó háromsoros mélyedéssel. Jobbról-balról pedig kosszarv csavarodását utánzó domborulattal bir. Magassága 10 cm.

Van a szalacskai leletnek még egész sorozat kisebb jelentőségű, részben töredékes bronz, vas és agyagtárgya, de mert azok úgy sem viszik előbbre ismereteinket, azok bemutatásától eltekintek.

Sümeg, 1906. szept. 21-én.

*

A folytatólagos kutatás, a szalacskai barbár-kelta pénzverő és öntőműhely szinhelyén meghozta a várt eredményt, a mennyiben előkerült a harmadik korongalakú pénzverő hengeres párja, így kiegészítést nyert a három barbár-kelta éremfaj készítésére szolgáló pénzverők sorozata.

A kutatás egyébként is eredményes volt, mert száznál több őskori és római emlékkel gyarapította a szalacskai emlék csoportot.

A felső réteg ezúttal is római emléket adott. Nagy számban fordultak elő ezüst római és bronz érmek, a római császárság korát jellemző ezüstözött kereszt fibula, bronzstylus, övcsatok, bronz- és vaskulcsok, kisebb-nagyobb bronzkarikák. Díszített bronz- és ólompitykék, szerszámdíszítések és egyéb apróságok és végül nagyobb ékszer díszítésére szolgáló, művészi domborművű, női arczot mutató ékkő.

Az alsóbb réteg a kelta barbár pénzverő- és öntőműhely kiegészítő részét adta.

A pénzverő eszközön kívül barbár kelta pénzt, a vaskori fibulák három változatát, keresztgombot, karpereczeket, gyöngyöket és bronzdíszítéseket találtam. Nagyszámban kerültek elő az őskori telepek leggyakoribb jelenségei, az agyagművek. Nagy mennyiségű edénytöredéken kívül 4 nagy négyszögű kúpalakot mutató szövőszék nehezék, 6 kisebb hasonló alakú, agyagnehezék, 2 korongalakú hálósúly, 2 szépen ékített nagy orsógomb, melynek egyike, egykúpú csavaros díszítést mutat, a másik körgyűrű alakú, felületén bevájt kerek ékítésekkel. 38 darab kisebb-nagyobb, egy- és kettőskúpú orsógomb, nagy számú agyaggyöngy stb.

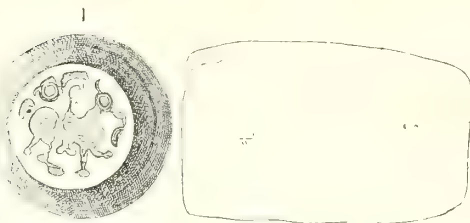
Vastárgyak is kerültek elő. 3 darabbal szaporodott, a már bemutatott bronz üst-kallantyút tartó vasfülek száma. Az övön csüngő nagy vaskést, vaslándsát is a műhely készítményeihez sorozom, úgy az ott lelt sarlót és vaskaszát, melyek tanúságok, hogy a szalacskai őstelepen földmíveléssel is foglalkoztak.

A késői bronzkor emlékei közé csak egy hiányos korongosfejű bronztűt sorozhatok a leletből, melyen csoportonkint elhelyezett körbe futó vonal-

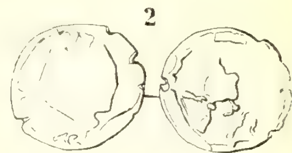
díszítés látszik, hasonló bronztűk gyakori jelenségei voltak a csabrendeki korú La Tène-siroknak is, a hol még a vaskorban feltünő fibulák nem szorították ki teljesen a bronztűk használatát.

Az öntőműhely leletei között 3 csiszolókő is fordult elő, melyek nyilván a vaskések élesítésére szolgáltak. Egyike vájadékos durva szemcsés homokkő, a másik kettő fényesre csiszolt csillámpala. Fordult elő még egy 370 gr. súlyú, fémtartalmú kő is, melyből talán a fémet kiolvasztani szándékoztak. A lelet legbecsesebb darabja a henger alakú pénzverő (1. ábra), melynek az előbbiekhez hasonlóan felső vésett része ezüstből való, alsó fele, melynek széle a kalapácsütésektől lehorzsolódott, bronzból készült. E pénzverő eszköz is hasonlóan a másik kettőhöz, a barbár-kelta érmek hátlapjának verésére szolgált. A vésett rész jobbra menő sisakos lovas alakot mutat, a ló szügye előtt félhold alakkal. A hengeres ezüst pénzverő súlya 125 gramm, 40 mm. magas, alsó része 22, felső vésett része 16 mm. átmérővel bir.

Az ez alkalommal lelt egyetlen barbár-kelta pénz nagyon kopott pél-

1. ábra 1/1 nagys.

2. ábra 1/1 nagys.

dány (2-ik ábra). Előlapján erősen kidomborodó emberfejet, hátlapján nehezen kivehető állat- vagy emberi alakot mutat. Átmérője 17 mm. Súlya: 6 gramm.

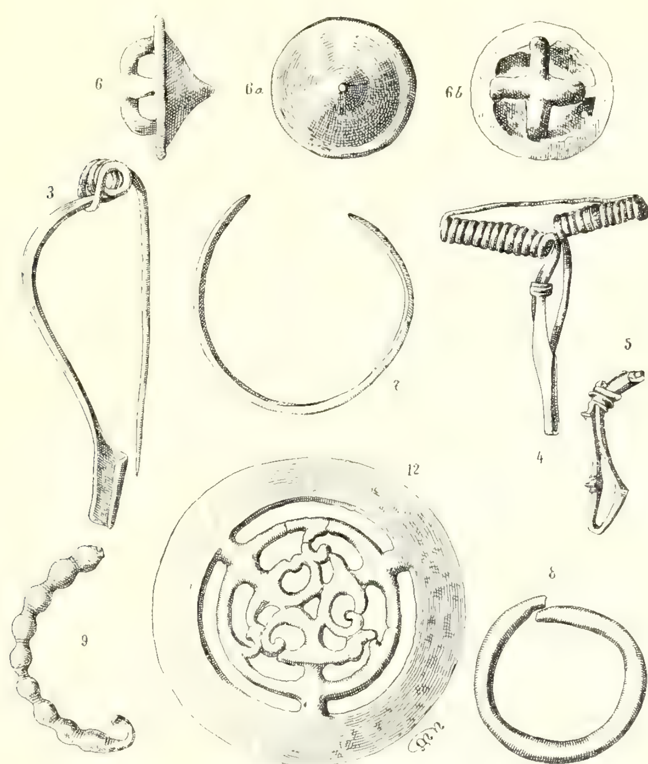
Három érdekes és tanulságos fibulát is adott e lelhely. Korban legrégibb a teljes épségben előkerült íves fibula (3. ábra), mely megelőzi a kora La Tène-fibulák jellemzetes typusát és nélkülözi a végén az ív felé hajló, gombban végződő díszítést. Így a fibulák egyszerű és kezdetleges alakját mutatja. A lapított ív nyergébe akasztódik, a négyszer csavarodó fibularugó folytatását képező tű, mely mai napig is megtartotta ruganyosságát. Egész hossza 10 cm., magassága 3·5 cm., súlya 18 gramm.

Érdekes példánynyal van képviselve a közép La Tène-fibulák alakja (4. ábra), hol a nyereg folytatását képező lapított bronznyújtvány visszahajlik a fibula ívének a közepéig, melyen megerősítették. A fibula aránytalanul hosszú 25 csavarodású rugója a fibulaíven kereszt alakban van elhelyezve. Hossza 5·5 cm. A csavaros rugó átmérője 6 cm., súlya 24 gramm.

A harmadik fibula (5. ábra) tanulságos, a késő La Tène-fibula ívrészlete, vagyis azon rész, melyet egy tagban öntöttek, odaerősítették a csavaros rugót és a vele egytagú tűt. A fibula alakja azonos és talán bele is illik a már bemutatott szalacskai késő La Tène-fibula öntő mintájába. Így nem törött, csak egy félig elkészült fibula, melynek kiálló csapjához még nem forrasztották a csavaros fibula tűjét. A fibula ívének átmérője 4·5 cm.

A bemutatott fibulák közül a 3-ik számú ívfibula gyakori jelensége a hallstatti siroknak is, melyek közül a szalacskai ívfibulához alakra legközelebb jár egy bronzkorongban végződő ivfibula.[1] Leltem közel hasonlót a somlyói vaskori sirokban is.

Egy példányban került elő a kúp alakú keresztgomb (6-ik ábra), mely azon czélt szolgálta, hogy egymást keresztező szijakat összetartson és egyúttal az öltöny díszítésére is szolgáljon. Hasonló keresztgomb egész sorozatát lelték a hallstatti sirokban, melyeknek egyik alakja közel jár a szalacskaihoz.[2] Teljesen hasonlót, de kisebb példányt leltem Somlyón is,[3] honnan több mint 20 példány különféle alakú keresztgomb került elé. A keresztgomb felső köralakú részének átmérője 4 cm. Súlya 38 gramm.

1/2 nagys.

A bronz karpereczek 3 példánya közül legépebb a 7-ik ábrán bemutatott minden díszítést nélkülöző, egymással közel szemben álló végű félhátú bronzsodronyból alakított karperecz, melynek átmérője 6 cm, súlya 9 gramm.

Félig elkészített, illetve karperecznek előkészített, egymásra hajló végű vastag bronzsodrony karika (8. ábra), melyből könnyen kikovácsolható lett

[1] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt XIV. tábla, 6-ik ábra.

[2] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. XVIII. f. 16. ábra

[3] Arch. Közlemények, XXII. kötet 71. lap. 1-ső ábra.

volna az előbbihez hasonló vékonyabb karperecz. Lehet, hogy különféle bronztárgyak összefűzésére szolgáló karika gyanánt szerepelt. Átmérője 4·5 cm. Súlya 25 gramm. Patinája fényes világos szürke, így valószínű, hogy 10%-nál nagyobb óntartalommal bir bronzanyaga.

A 9-ik ábrán bemutatott félkarperecz hiányos példány, melyet egymás után sorakozó borsó nagyságú gömböcskék díszítenek. E karperecz töredékes volta azon feltevésre ád alkalmat, hogy a törött bronztű és egyéb hiányos bronztárgyakkal egyetemben az öntőműhelyben összeolvasztás czéljára gyűjtetett össze. Hasonló gömböcskékkel díszített bronz karperecz teljes ép példányát adta az egyik csabrendeki, két példányt pedig a somlyói sírlelet.* A 10-ik ábrán bemutatott finom kidolgozású, keskeny bronzlemez sodronytekercsekben végződik. A lemezen háromszöges ponczolt díszítés fut végig. A 11-ik fogaskerék alakú, bronztárgyacska öntés útján készült, mindkét apróság valamely nagyobb tárgy díszítésére szolgálhatott. Áttört művű nagyobb bronzkorong a 12-ik számú, mely bronzöv vagy egyéb bőrszerszám díszítésére szolgált. A korong öntés útján készült és inkább a rómaiak kora emlékeihez sorozható. Átmérője 8·5 cm. Súlya 90 gramm.

Két üveggyöngyszem 13—14-ik ábra, körgyűrű alakú bronzgyöngy, 15. ábra, és duplakúpú ólomgyöngy 16. ábra, zárja be e kis csoportot. Az üveggyöngyök egyike kék, másika fehér, mindegyike háromszög-alakot mutat és csúcsain körbenfutó mélyített vonaldísz látszik. A bronz és az ólomgyöngyszem nélkülöz minden díszítést.

Az ez alkalommal kiásott vastárgyak érdekesebb példánya a 17. számú nagy csüngő kés, melynek kevéssé előre hajló pengéje van és fogantyújával egy tagból készült, mely karikában végződik. Hossza 35 cm. Pengéjének szélessége 2·5 cm.

A földmívelő eszközök közül érdekesebb a 18-ik számú kasza, melynek hosszú pengéje hiányos fokú ívbe hajlik és szögben kiálló nyújtványban végződik, mely épen úgy mint napjainkban, a nyélben való megerősítésre szolgált. A kasza pengéjének szélessége 3 cm. Hasonló kaszák pár ép példányát Kékkúton lelték Zalában.

A 19-ik ábrán bemutatott sarló pengéjének 1/4 része hiányzik, alakra közel jár a mai sarlóhoz, csak kevésbé van meghajlítva. Pengéjének szélessége 2·5 cm.

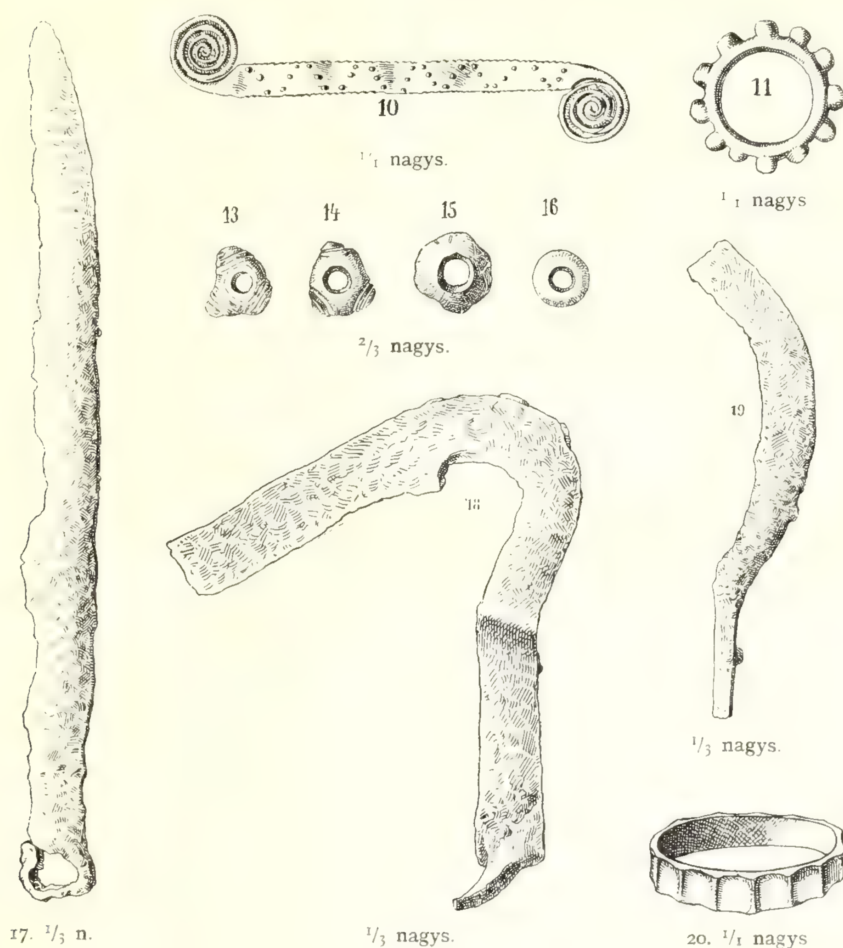
A szalacskai telepen lelt ékkő kapcsán említem ez év tavaszán, úgy a mult évben lelt 3 aranygyűrűt és az ugyancsak ezen a területen előkerült két kis aranypénzt.

A 21×16 mm. átmérőjű gemma kékes alapon kidomborodó fehér művészi domborfaragású női főt ábrázol. Két soros gyöngy nyakékkel, arczát körülfutó hajfonattal. A fejtetőnek mindkét oldalán a hajfonat mögött diadémszerű ékszer látszik.

Két tömör aranyból készült gyűrű egyike 16 gramm súlyú. Háromrétegű onyx kerekded felső lapjába vésett Amor-alak nyillal a kezében. A másik

* Arch. Közl. XXII. köt, 36-ik lap. 28-ik ábra. 70-ik lap. 6. és 7-ik ábra.

27 gramm súlyú aranygyűrű, kétrétegű onyxszal, melybe koszorút tartó Victoria alak van bevésve. Ez év tavaszán folytatott ásatás közben előkerült egy aranykarika (20. ábra), melyet külsején egymás mellé sorakozó vájadékok ékítenek. A tömör karika súlya 7 gramm; átmérője 24 mm. Befejezésül említek két barbár veretü byzanczi aranypénzt, mely ugyanazon a tájon került elé. Gohl úr szives volt a két darabot megállapítani. Mind a kettő harmadsolidus, egyik

Anastasius érme és súlya 1·44 gramm. Sabatier Monnaies byz. közli ábráját I. k. VIII. tábla 27. sz. alatt és leirja az I. k. 152. lapján 5. sz. alatt; a másik I. Justinianustól való, Sabatier hasonlót ábrázol i. h. I. k. XII. tábla. 5. sz. és leirja I. k. 178. l. 6. sz. alatt, súlya 1·43 gramm.

Sümeg, 1906 november.

Darnay Kálmán.

NEHÁNY ERDÉLYI ADAT A THRÁK LOVAS ISTENSÉGEKRŐL.

1. ábra.

2. ábra.

LOVAST ÁBRÁZOLÓ DOMBORMŰVEK A TORDAI RÓMAI ERŐD TERÜLETÉRŐL.

Az «Archæologiai Értesítő» 1903. évi október havi, az 1905. évi február és április havi füzeteiben Hampel József a Duna-vidéki antik emlékeken előforduló lovas istenségekről ismertetést közölt, melynek hatása alatt én is kötelességemnek ismerem az én csekély területemre terjedő kutatásaim közben általam látott avagy talált ily dombormüvekről leszámolni.

Az «Archæologiai Értesítő» 1904. évi junius havi füzetében jeleztem, hogy Tordán a Castra-hegy lejtőjéről a Közép-mál szőlőből egy finomabb homokkőből s finomabb munkával készült nagyobb dombormű, alól 27, felül csak 8 cm. széles s 32 cm. magas töredéke került elé. Ebből a kis részletből is látható, hogy a domborművön egy vágtató lovas és a ló előtt rohanó vadászkutya volt feltüntetve. Talán egy oly élénk vadászati jelenet részlete ez, mint a minőt a Várhelyről a gyulafehérvári múzeumba jutott dombormű («Arch. Értesítő» 1905 február havi füzete 6-ik lapján) feltüntet. Az 1905-ik évben Torda határában, a terjedelmes Castra délnyugoti szegletének közelében, ott, a hol a fensík a szindipatak völgye felé hanyatlani kezd, egy szőlőskert földjének forgatása közben épület alapfala-

kat s szerfölött sok épületkövet, római téglát, födélcserepet, cserépedény töredéket, néhány faragott követ és egy áttörtművű domborművet is ástak ki. Sajnos, a mint a csákánynyal a kőtörmeléket bontották, későre vették észre, hogy ott értékesebb tárgy is rejlik s így a csákányütések a domborművet annyira megsértették, hogy annak talapzata, valamint a ló hátsó lábai is eltörtek. A dombormű csak 23 cm. magas és ugyanoly széles. Anyaga fehér márvány. Egy jobbfelé ugrató lovast tüntet fel. A ló első lábai, bár a hátsóknál magasabb szintben vannak, mégis a talapzat úgy van készítve, hogy mind a négy láb a talapzatot érinti, azonkívül a talapzatról a ló hasa alá is támasz emelkedik s kiválóan ez az oka annak, hogy ez a tárgy áttört műnek mondható. A ló hátán ülő dúshajú ifjú fejét az ugró ló sörényére hajtja s míg baljával a ló nyakát öleli, jobbjával a kantárt magához, csaknem a nyakához szorítja. Czombig érő rövid öltönye fölött chlamyst visel, melynek egy része letörött, de a megmaradt részből is következtetni lehet, hogy a kőfaragó azt úgy igyekezett ábrázolni, a mint a sebes vágtatás következtében a szél a chlamyst redőkbe szedve, a levegőben lengeti. Épen úgy, a mint a chlamys egy része, a ló farka is már korábban letörött s azt megtalálnom nem sikerült. Ez a lovasszobor némileg hasonlít a Hampel József által az «Arch. Ért.» 1903 október havi füzetének 311-ik lapján képben is bemutatott azon áttört művű domborműhöz, mely ismeretlen lelőhelyről a Nemzeti Múzeum tulajdonában van, de hasonlít ahoz a töredékhez is, melyet az «Arch. Értesítő» 1905 február havi füzete 6-ik lapján 70. sz. alatti ábrával is bemutatott s mely tárgy a gyulafehérvári múzeum tulajdona. A tordai domborművet a külföldre szállítás veszélyétől csak áldozat árán menthettem meg.

3. ábra.

DOMBORMŰVES MÁRVÁNYTÁBLA, TALÁLTÁK 1886-BAN VÁRHELYEN (SARMISEGETHUSA).

4. ábra.

DOMBORMŰVES TÁBLA VÁRHELYRŐL (SARMISEGETHUSA).

Téglás István vázlatos rajzai szerint.

Petrovics Aurél nevű hadnagynál láttam bukovai márványból szerfölött primitiven készült domborműves kis kőtáblát, melyről rajzot vettem fel. A kép

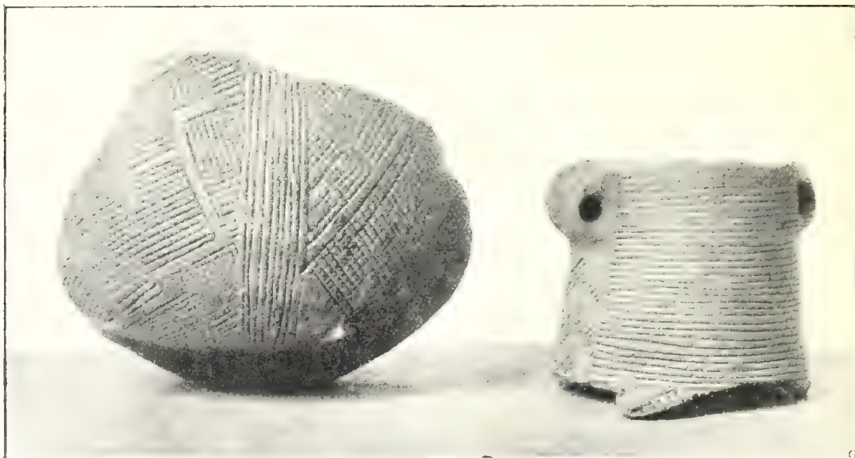
főalakja a jobbra fordult s ágaskodó lovon ülő szakáltalan ifjú, ki arczczal a néző felé tekint s jobbját magasra emelve, egy hegyes végével lefelé fordított lándsát tart; felső testét czombig érő rövid ruha takarja. A lovas előtt női alak áll, ki jobbjával a ló zabláját vagy kantárát fogja. Fejének bal oldalára kendő vagy valamely oly fejék hajlik, melyen sugarakat ábrázoló vonalak látszanak. Feje fölött egy fáról kigyó igyekezik balfelé s fulánkjával egy, a hiányos kidolgozás miatt fel nem ismerhető tárgyat érint. A ló mögött is áll egy alak és annak feje fölött a lovas chamysának fél körívben menő vonalai látszanak. A kép alsó részén, a ló hasa alatt jobbra szaladó vadászkutya látható. A képet léczkeret veszi körül és a keret felső részén V A betűk vannak bekarczolva. A márványtáblán, közepéhez közel, tetejétől aljáig repedés vonul keresztül. A domborműves tábla 25 cm. magas, 20 cm. széles és 4 cm. vastag. Hogy jelenleg hol és kinél van, nem tudom.

Várhelyről a nagyosztrói templomkerítés készítéséhez már régebbi időben sok és tekintélyes terjedelmű faragott követ hurczoltak el a nagyosztrói lakosok. A faragott kövek között több van, a melyet dombormű ékesít s egyiken, 1886-ban, egy lovas alakját láttam. Az erről felvett rajzot is küldöm. Ez is egy lóháton jobbra vágtató szakáltalan ifjút tüntet fel, a ki a czombig érő rövid ruha fölött bő chlamyst visel, mely utána a levegőben lebeg. Azt hiszem, ez a dombormű jelenleg is Nagyosztrón van.

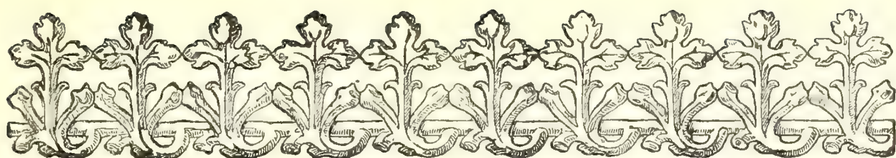
Végül meg kell említenem, hogy az «Arch. Ért.» 1903. évi október havi füzetében a 339-ik lapon 37. p. a. rajzzal bemutatott dombormű nincs a Nemzeti Múzeumban; az a Hévíz (Nagy-Küküllő megye) határában lévő római castra területén találtatott és az én gyűjteményemben van. Ismertetését és ezen rajzot az «Arch. Ért.» 1890-ik évi október havi füzete hozta.

Torda, 1906 november 5.

Téglás István.

ŐSKORI CSERÉPEDÉNYEK TISZA-DOBRÓL 1/2 nagys.

LEVELEZÉS.

I. Dr. JANICSEK JÓZSEF: RÉGI ÉPÍTÉSZETI MARADVÁNYOKRÓL EPERJESEN. Eperjes XVII. s XVIII. századbeli sajátszerű stilű régi házai közismeretűek, kevésbé ismert, hogy vannak itt-ott művészeti maradványok, a melyeket egyik-másik házban újabbi átalakításánál befalaztak, többszörösen bemeszeltek. Félig-meddig beépítve nem egy ház pitvarának utczai részének falából kikandikálnak bevakoltan volutás oszlopfők, architrávok, párkányzatok, stb., a melyeket a régi időkre való emlékeztetőkül a sűrűn váltakozó háztulajdonosok megtartottak.* Pár évvel ezelőtt történt, hogy egy helybeli építész a Fő-utcza 72. sz. (Weiszlovits-féle) házat a pitvar felől s a lépcső- feljárót átalakítván, a régi falak egy részének áttörése, illetőleg lerombolása alkalmával majdnem teljesen ép állapotban levő érdekes oszlopokra bukkant, a melyeknek fejei, illetőleg lábai elütnek a város több házában talált oszlopok e nemű részeitől.** A városunkban (főleg a lépcsőfeljárókon) alkalmazott oszlopok házanként egymástól többé-kevésbé elütnek. A művészetben otthonnal amúgy is biró s faji jellemünkkel egyébként is megférő individualizmusból folyik ez, mely épületeink többi motivumainak egyénibb s szabadabb felfogásán is meglátszik. A fenti oszlopok (csekélység hiján) megkimélt állapotban most az épület kecses díszei s körülbelül két-két méter magasságúak, közepük átmérője körülbelül három deciméter. Ezekből kettő-kettő kiemelkedik a földszinti kávéházi helyiség oldalfalából, a miből azt lehet következtetni, hogy e ház földszintje valamikor olyan oszlopcsarnokos lehetett, a milyen volt például a Rákóczi (Gallotsik)-féle házé is. Egyiknek — mely a másiknál jobban, terjedelmének talán háromötöd részében áll ki a falból — képét itt adjuk. (1. sz. ábra.) Az emeleti lépcsőzet

1. ábra

2. ábra.

* V. ö. «Az eperjesi régibb renaissanc stilű házak ornamentumai általános tekintettel a diszítő művészetre és ennek szellemére» cz. értekezésemet az «Eperjesi Lapok» 1904 évi januáriusi és februáriusi tárczarovataiban.

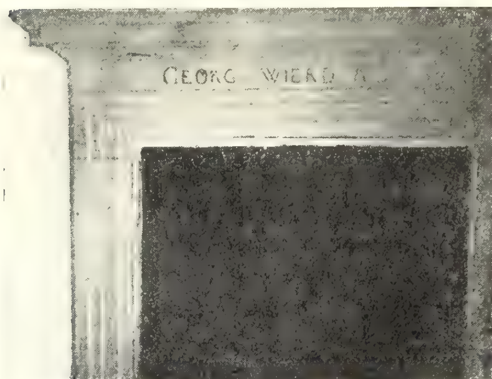
** V. ö. Divald K.: A felsőmagyarországi renaissance építészet. 1900. 36—39. l.

jobboldali végződésénél szintén körülbelül háromötöd részben kiemelkedő oszlopnak főleg dúsan és igen változatosan (legfelül rozettával, a kiemelkedőbb s rövidebb keretelő csúcsos fogakat (?) alátámasztó stilizált levelekkel, továbbá levelekből rótt volutákkal és kymationokkal) tagozott feje köti le figyelmünket. (2. sz. ábra.)

3. ábra.

Két hosszoldalának — felülről véve — kétharmad része táján, körülbelül két deciméter hosszúságban, mértani vonalakban változatos domború ékítményeinél fogva, érdekes az az élénken tagozott kőkeretű ajtó, a mely eme oszloptól körülbelül két méternyi távolságban látható s jelenleg a padlásra vezet (egykor bizonyára díszesebb szobába vezethetett). Az ajtókeret felső gerendáján egészen, két hosszoldalt pedig (a legbelsőbb, még lejebb futó homorú tagozaton kivűl) kétharmad részben kétszer domborúan, egyszer — közbe — léczesen s egyszer belső széle felől az alábbi ékítmény végződéséig homorúan pálczázott. Amazok vízszintesen záródó keskeny vonalú pálczázattal záródnak. A középső — pár helyütt megcsonkított — ékítmény három hosszanti részből áll. A keret külső széle felé esik egy, körülbelül két deciméter hosszú, kidomborodó kecses oszlopocska, közepén nyakkal megszakítva, fent és lent barázdázva. A középső ugyanily hosszanti terjedelemben, de megszakítatlanul, a belsejében kimélyített rombusos szalagékítmény. Ettől befelé ugyanily hosszúságban az előbbinél kevésbé kiemelkedő oszlopocska, a középen szintén nyakkal megszakítva; felső részén hornyolatokkal, lent a középső rombus szalag formájára diszítve. (3. sz. ábra.)

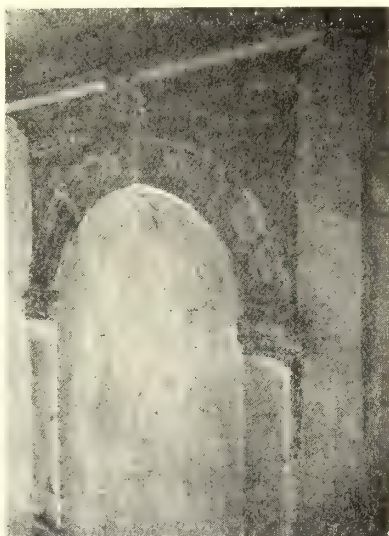

4. ábra.

Ezen sorok írója a Fő-utcza 119. sz. (XVII. századbeli) háznak (a mely most katonai raktárul szolgál), udvari földszinti, előszobából nyiló 12. számú termébe vezető ajtó renaissance stilű tagozott főgerendáján (a párkány alatt) bemeszelten ezen felirást találta: *Georg Wierd* A · 1634 · (4. sz. ábra.)

Nincs kétség, hogy ez azonos azon ismeretes eperjesi harangöntő-mesterrel, a ki a mogyoróskai (Abauj-Torna megye) gör. kath. egyház tulajdonát

képező kis harangot öntötte 1635-ben.* Ugyanez az, a kinek műhelyéből került ki a nyirbátori (Szabolcs megye) ev. ref. templomhoz tartozó, faharanglábban csodálatosan jó épségben látható középnagyságú harang 1640. évből.** A fenti ajtófelirat sejteti, hogy a mester ama házban, illetőleg ama szobában lakott; sőt még valószinűbbé teszi, hogy a ház az övé volt. A ház ezen körülménynél fogva még méltóbb arra, hogy eddig előkerült régi részletei, mint valószinűleg még lappangó egyéb régiségei miatt lehetőleg fentartassék, a mire különben a központi katonai műszaki (?) osztály is figyelemmel van, még inkább, a mióta ez ezen régiségekről részben felvilágosításaim utján is tudomást szerzett.

5. ábra.

Többszörös mészrétegtől megtisztítva, lefényképeztettem a Fő-utcza 78. sz. ház pitvarának oldalfalába befalazott, hajlékonyabb s összetettebb idomú czímeres kőajtókeretet, a mely a két szöglet ívmezejében látható levélornamentumainál fogva a meszelésektől megrongáltan is magára vonja figyelmünket. (5. sz. ábra.) — A helybeli Tanári Kör azon kérelemmel fordult a városi tanácshoz, hogy ez hivatása körében szólítsa fel a háztulajdonosokat, hogy azok a házaikon található becsesebb művészeti régiségeket átalakítások alkalmával is lehetőleg kiméljék meg. A tanács egy új építészeti szabályrendelettel készül erről gondoskodni. Méltán!

Eperjes. *Dr. Janicsek József.*

II. MÓRA FERENCZ ÁSATÁSÁRÓL A FEKETE-SZÉLEN (SZEGED-ALSÓTANYA). Ördögh György alsótanyai gazda ugyanazon feketeszéli földjén, a hol már 1902 márcziusában is történtek eredményes régészeti kutatások, melyek lovas avarsírokat tártak föl, (Arch. Ért. XXII. k. 372—376.) 1905 márczius 21-től 24-ig ismét ásatásokat tartottam. A földnek az a része, mely tájon az előbbi kutatások történtek, be lévén vetve herével és gabonával, első nap az attól nyugotnak mintegy 200 lépésre eső ugarföldön tettünk próbát. Különböző irányokban hat kémlelő-árkot húzattam, minden eredmény nélkül; még csak forgatott földre se találtunk. Másnap sikerült egyességre jutnom a föld tulajdonosával, a ki a behasznált földből mintegy 70 négyzetmétert engedett

* L. Archæol. Ért. 1897. 346. l.

** A harangon a következő körfeliratot találtam: «Fudit me Georgius Wierd in ciwitate Eperyes Anno Domini MDCXL in honorem Dei.» E felirat felülről kisebb, alulról nagyobb levélékítmény közt van. Közepe táján látható en face a négy evangélista dúsan redőzött ruhájú, dombormüvű, némileg egyénített alakja. Szent Máté alatt ezen felirat olvasható: Bethlehem (értsd Bethlen) István és Bethlehem Péter akaratyabol vette az varos ez harangot Fo Biro K. M. M. G. Sz. J. Sz. H. J. Sz. T.

át ásatásra. Ezt a területet, mely keleti és északkeleti folytatása az 1902-ben fölásott területnek, három nap alatt, 9—10 munkással dolgozva, teljesen ki is használtuk. Az ásatások eredményeképen 11 sír került elő, közülök négy minden melléklet nélkül, hét mellékletekkel. Melléklet nélkül találtuk az *1. és 4. számú sírban* egy férficsontvázat, az előbb találtakéhoz hasonló módon rendes fekvőhelyzetben. Fejjel napnyugat felé, hasonlókép a 6. számúban egy női csontvázat; a 7. számúban gyermekcsontváz volt, oldalt fektetve. Mind a négy sír mélysége két méter körül volt. A többi sirok tartalma a következő. *2. sz. sír.* Fejetlen férficsontváz 1·50 m. mélyen, jobb oldalán, a medencze körül *a)* vaspenge 12 cm. hosszú, 1·4 cm. széles, 0·3 cm. vastag. *b)* szintén a medencze körül, részben a csontváz alatt bronz-szíjvéget; áttört munka, hossza 5, szélessége 2 cm.; szíjra való végén öt gömböcskéből álló 2—2 kiálló peczek, közepökben szeggel; az egészet gyöngyszegély veszi körül, mely mellső hátsó lapon meg van; a középtér főmotivuma harántosan álló levélrózsa-pár, mely közös pontból indul a keret felé s hol össze-, hol széthajolva ismétlődik; a levélrózsa-párokat a hossztengely irányában álló ágak kötik össze. *c)* hasonló motivumú, de jóval kisebb méretű szíjvégek, számszerint négy darab; hosszuk 3, szélességük 1·4 cm. *d)* áttört művű bronzkapcsok, csuklóval járó két tagból állók, öt darab; közülök háromnál a csuklórész már hiányzik; fölső lapjukon egyszerű levéldísz van; hosszuk 3—6, legnagyobb szélességük 2—2 cm. *e)* bronzpityke, levéldiszítménynyel, szélén három helyen kerek kihajtásokkal a szegek számára: hossza 2, szélessége 1·8 cm. *f)* bronzpánt, áttört művű, középen dudorral s ebben erős szeggel, két karját indás levelek töltik ki; hátsó fele sima; hossza 7, szélessége 1·4 cm. *3. sz. sír.* Alig 40 cm. mélyben *ülőhelyzetű* férficsontváz, felzsugorított lábbal; lábánál apró vasdarabok hevertek, kengyelvas-részei; ugyanitt volt egy vas-csatrész, lemez nélkül, trapez-formájú, 3 cm. hosszú, 3 cm. széles. *5. sz. sír.* Férficsontváz mellől, mely 1·90 m. mélyen feküdt, egy bronzcsat került ki, vaspeczekkel, egyszerű levéldiszítéssel; tojásdad karikája különtagot képez s berozsdásodott vas-csuklón jár a lemez körül; a lemezben három szögecske; hossza a peczekkel 4·6 cm., a lemez szélessége 2, a gyűrűé 3 cm. Mindezek a sirok az 1902-ben megásott terület északkeleti folytatásába esnek s úgy látszik, határán vannak az őskori temetőnek, mert ebben az irányban hiába ástunk tovább. Áttértünk tehát a sírmező keleti folytatására, a hol 1·50 m. mélyig könnyen ment az ásás s a szerszám sűrűn vetett föl égett állatcsontokat, igen apró, vastagfalú cserépedény-darabokat s lófogakat. Valamivel két méteren alul pár méter hosszú s mintegy fél méter vastag szürke rétegre akadtunk, a mely kilúgozódott hamunak tetszett. Ezen alúl egy ásónyomig igen kemény volt a föld s már abban akartam hagyatni az ásást, mikor az egyik munkás egy ujj-csontot talált. S így találtuk meg 2·40 m. mélyen a *8. sz. sírt*, benne igen korhadt férfi-csontváz volt, rendesen fekvő helyzetben s mellette a következő tárgyak: *a)* két vascsat-részlet, az egyiknél a peczek, a lemez pedig mind a kettőnél hiányzik; átmérője a nagyobbnak 3, a kisebbnek 2·4 cm. Az alsó lábszár mellett feküdtek balról (L. Hampel: A régibb középkor, LXX. tábla, 11. sz.) *b)* vas késpenge, hossza 6, széle 1·5 cm, a jobb czomb mellett.

Ettől a sírtól délnek körülbelül 3 méterre, 2 m. mélyen találtuk a *9. sz. sírt.* Korhadt férficsontváz volt benne, fölötte pár decziméter magasságban több tyúkcsontot (czombcsontok, lábszárak a sarkantyúval, villacsont), 2 lófogat s apró égett csontdarabokat leltünk. Mellékletek: *a)* bronz-csat karika-része vaspeczekkel, a medencze körül; hossza 2·7, széle 2·5 cm. Lemeze, úgy látszik, nem is volt, egyenesen a szíjra volt ráerősítve két vékony rézpánttal, melyek egyikében a szög is megmaradt. *b)* a medencze mellett jobb felől: vaskés, 15 cm. hosszú, legnagyobb szélessége 2 cm, a 6. cm-nél markolatszerű bevágás van s ezen alul a fa-tok elkovásodott rostjai láthatók. *c)* lapos bronzpityke, korongidomú, átmérője 2·2 cm., közepén szögecske (L. Hampel CXLVII, 5—8), a jobb váll táján találtuk, *d)* a nyak körül találtatott néhány darabkája egy papírvékonyságú, keskeny ezüstlemeznek, melynek legnagyobb része elporlott. Bizonyára valami rézlemez lehetett vele bevonva, mert alsó felükön vastag rézrozsdaréteg van; a legnagyobb darabon vonaldiszítések. *e)* összehajtott vékony bronzlemezből készített, minden diszítés nélkül való szíjvégdarab, melynek két lapján szeg van átütve s a szeg körül megmaradt egy parányi szíjfoszlány. Széle-hossza 1 cm. *10. sz. sír*, az előbbitől keletre, mintegy két méterre, 2·20 m. mélységben Benne meglehetős ép nőicsontváz, mellékletei: *a)* bal vállánál agyag orsó-karika, belső átmérője 1, a külső 3 cm. hosszú. *b)* bal-halántékán bronz fülönfüggő-karika, 1·8 cm. átmérőjű, aljára forrasztott gombocska-formájú csüngővel (Analogonját L. Hampel CXXXVII, 12.); *c)* a medencze körül két bronzkarika, síma bronz-sodronyból, átmérőjük 2·5 cm. (L. Hampel: LXXI, 3.) *d)* két, kapocsformán hajlított vékony bronz-sodrony töredéke, szintén a medencze körül.

A leletben különösen feltünő néhány sírnak szokatlan 2·20—2·40 méteres mélysége, míg több sír, már az előbbi ásatások alkalmával is, a talajszíntől alig egy ásónyomra, tehát szokatlan magasságban találtatott. Ennek az ellentétnek a magyarázata abban keresendő először, hogy erről a helyről már több ízben földet hordtak a szomszédos házak építéséhez a tanyaiak, gerendás kubikolással; máskülönben pedig ezen a tájon állandóan nagy a széljárás, mely folyton elsodorva és felhalmozva a könnyű homokot, a méreteket megbízhatatlanokká teszi. *Móra Ferencz.*

III. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: ÁSATÁSOK AL-GYŐN* (CSONGRÁD MEGYE). A Tisza hosszában terjedő falun egy dombhát vonul végig. Valaha magasabb lehetett, de most is látható a nyoma. Utána lapály következik, ez előtt pedig a Tisza felé az ujabb vízvédelmi töltések. E lapálynak a templom melletti, most piacznak használt része felől már régebben különös beszédek hal-

* Győ-e, vagy Al-Győ vagy Algyő? Ma ez utóbbi nevén írják, hívják és nevezik a nyomtatott papiroson, térképen és helységnévtárban, ez azonban helyesírásilag sem egészen járja, mert Csongrád vármegyében, feljebb a Tiszán, nem messze a bőlki révtől, van egy Fel-Győ is, egykor falu, ma puszta, illetve Károlyi-uradalmi majorság Így ez is Fel-Győ lenne, bár manap Felgyőnek írják, miként emez Al-Győ. Felső-Vár és Alsó-Vár. Hogy e nevek az avar időből maradtak-e, nem tudni. De az avar Győr-ök és gyűrűk elméletével egy ujabb, nyelvészeti adatokra támaszkodó elmélet kezd felhagyni s helyette a győ szavat fogadja el, a minthogy Közép-Ázsiában a Gyök-Tepe ma is Tepe várát jelenti. Már mindegy egyelőre, de

latszottak a nép köréből, hogy: ott van valami a föld alatt. E kis mélyedésnek az a sajátsága, hogy a legnagyobb esőzések alkalmával sem áll meg benne tócsa gyanánt a mindenfelől odafutó víz, hanem örvényelve és kavarogva hirtelen eltünik a föld mélyében. Az öregek beszélik is, hogy régente ott ástak s kutattak, falakat találtak, de a «turkálást» az elöljáróság abbanhagyni parancsolta. (Az ásatás alkalmával a közeli dombháton tényleg meg is találtam a falak folytatását.) Nézetük szerint ott valaha nagy pincze lehetett s valami nagy épület állhatott fölötte. A szokásos más vélemények sem maradtak el: betyárok tanyája, meg hogy vár volt ott valaha s annak a titkos útja szolgált le a föld alatt a Tiszáig. A nép, különben bármely szótalan, szava megered, ha régi történetekről s öregapáiktól hallottakról van szó. Emlékeinél és hagyományainál egyebe úgy sem igen van.

Hiradással voltak erről a helyről a mult évben, hogy ott, bent a faluban, a mostani templommal szemben levő dombos helyen, a hol most Lele

ragaszkodom a helynevek olyan irásához, a mely esetleg a hely történetére nézve némi világot vet.

A mai falu népe a falvat Győ-nek nevezi, önmagát gyevinek. A tó és tavi, hó és havi s egyéb hasonlóságoknak ez meg is felel. Mikor még falu gyanánt állott a másik Győ is, nevezhették, mint nevezték is Al-Győnek, amaz azonban megszünvén, emez csak Győnek maradt.

Ez ősi telephelyet Győ-nek mondja egy Árpádkori okmány is. II. Béla a dömösi prépostság alapító levelében, a mely 1138-ban kelt, említi: Villa Geu, Villa Tapai, Villa Sakani, Villa Scer, Durugsa, stb. Községekül közülök máigra megmaradtak: Győ, Tápé, Dorosma.

Itt vannak nem messze körülöttünk. Győ és Tápé egymáshoz közel a Tisza folyásánál, Tápé valamivel lejebb, hozzánk jó negyedórányira, szélmalma, tornya idelátszik. De egykor közöttük volt még egy község, ma pusztaföld, illetve majorság: Fark. E községnek ma nyoma sincs. A gőzeke mélyeket jár az egykori réti földbe, de emléket éles vasai föl nem vetnek. Pedig a falu valamennyire állott még a török behódolás idején is, mint a Fáy-család birtoka. Föl van írva, hogy az elmenekült Fáy György a felsőbb vidékekről hazaóvakodott 1685-ben, hogy farki birtokát megnézze s dézsmát szedjen, de a szegedi Omer basa csauszai hamarosan elfogták, börtönbe tették, a hol el is pusztult volna, ha hűséges farki jobbágyai nem élelmezik. Hanem utóbb a község maga csak elpusztult, nem tudni mikor. 1704-ben a kuruczok elől Erdély felé menekülő német sereg a Tiszán Győ és Tápé között vert hidat. 1708-ban a kuruczok a «német ijesztgetés» alkalmával Győt és Tápét is megszállva tartották, de a két utóbbi történeti eseményben már Farkról nem történik említés. Akkorra alighanem a földdel egyenlővé lőn.

Al-Győt különben a mi városunkkal egyetemben sokszor elöntötte az árvíz is, de azért mindig telephely maradt, mint a hasonló sorsú Tápé. Létének nyomaival régebbi s újabb időkben egyaránt találkozunk. 1690-ben a városból kiutasított kálvinisták Al-Győre telepedtek le, onnan 1743-ban a község tulajdonosa, Erdődy Kristóf gróf kergette őket tovább. Akkor átmentek a Tiszán s Hód-Mező-Vásárhelyen találtak menedéket. A várossal szomszédos algyevi határt 1728-ban kezdték rendezni, de a várossal öt évvel később már megint határvillongásba keveredett, a mely meglehetősen hosszú ideig tartott: csak 1813-ban ért véget; közben 1770-ben megint elvitte a falut a Tisza vize s a város és a falu között a vízvédelmi töltések rendbentartása körül 1836-ban történt egyezség.

Bizonyára az ottlakó mint halászó és vadászó-telep népe élt ott a legújabb időkig. A megyében a Tisza partján fölfelé régente volt ilyen halászfalu több is, de sok elpusztult. Győ megmaradt s a halászatot, vadászatot űzte, a mig csak lehetett. Az öregek e felől sokat tudnak beszélni, de a népe vérében ma is benne van, mint szenvedély. A vizek a halra, a földek a vadra ma már nem szabadok, nehéz ebben a mesterségben valamire vinni, az algyői ember azonban ma is szenvedélyes vadász s van köztük, a ki napokig elkószál egy-egy nyúl után. A rét is eltünt, a réti víz is az ő minden halászati szerszámaival, de emléke még maradt. A halászati eszközöknek és szerszámoknak az a része, a mely ma is azonos az őskorival, illetve rokon az ázsiaival, jó részben ezen a vidéken, Tápén, Algyőn, Szegeden maradt meg.

Lajos kubikos-ember kisded házacskája áll, a ház építésekor régészeti leletekre találtak.

Egy ülő csontvázra akadtak, mellette két «függőt» találtak, voltaképp halántékkarikák, a miket Lele egyik rokonánál meglelhettem s jelenleg régiségtárunkban 1905. 37. a. b. jelzések alatt megőrizve vannak. Egyik ezüst, a másik bronz. Átmérő 35—31 mm. Tovább ásván, olyanforma anyagot találtak a földben, hogy nem vélhették másnak, mint «törkölyös bor után maradt szőlőmagnak». Alighanem köles volt. De nem mondtam nekik: nem egyszer vettem észre, hogy ellenvetések után a szavuk eláll s azután csak hümmögnek. Továbbá, hogy az udvar földjét is áskálták, téglafalakra akadtak (most meglevő kútjukat is ezen téglafalakból vett anyaggal falazták ki). A mint már mondtam, e falakat én is megtaláltam, most is ott vannak, a hol voltak. A téglák nehezek, de épek, erős vakolásúak s körülbelül kétszer akkorák, mint a mostani tégla.

Mikor azonban eddig jutottam, félben kellett hagynom az ásatást, mely kilencz napig tartott. Részint kiálltam a nedves és saras hidegben, bár alig pár lépésnyi szomszédban testvéri ház teljes vendégszeretetével kinálkozott, de amúgy is haza kellett menni az évvégi administrativ munkák miatt.

Pedig ez a régi s bizonyára az egymásra következő népek telephelye sok, még eddig ki nem keresett tárgyat tartalmaz a földjében. Hogy a régi Tiszához vezető barlang van-e benne, mint a nép állítja, azt még nem tudom, de a mostani föld szinétől két méternyi mélyen vannak a rakott téglájú alapfalak, a melyek arra vonulnak, a merre kutatni az időm már nem engedte.

Az ásatás a kert végéből kezdődött, a mélyedésből s haladt a kert egész szélességében a ház, illetve a templom felé, a magaslat irányában. Legelsőbb a konyhahulladékokra akadtunk, sok edénydarabbal, csontokkal, vasakkal. Két méternyi mélységben még mindig forgatott földet érzett az ásó. Az ásás ideje alatt a kert kétharmadáig jutottunk el csak, pedig az első napi sikertelen kémlőárok-ásás helyett a kubikos-döntést alkalmaztam, mely jól beválik és gyorsabb munka.

Persze tovább kell itt a kőben, cserépben, csontban és vasban gazdagnak mutatkozó telepen folytatni az ásatást. Úgy ebben az udvarban, mint a szomszédos plébániakertben, a melyet erre a czélra a lelkész úr már át is engedett. Lele Lajos kertjében a földbe vert karókkal jelöltettem meg a határt, a meddig haladtunk. Az ásatást nem is tartom még befejezettnek, de az eddig lelt anyagot fel kellett dolgozni az elhelyezés érdekében is, a mint a már leírt ezüst és bronz után következnek:

c) vaslakat, azonos a Kőtörésen, Csongrádmegyében tavaly találttal, a melyet az Arch. Értesítő mult évi folyamában ismertettem *Kőtörési leletek* czím alatt. A kőtörési lelet árpádkori; *d)* vasfejsze, a nyélluk letörve, élhossza 12 cm; *e)* vasfejsze, igen élegült, kisebb mint az előző, hossza 11 cm; *f)* törökös formájúnak nevezett vas sarokpatkó; *g)* lándzsacsúcs vasból, köpüvel, a hossza 20 cm; *h—k)* négy darab sarló vasból, mind a négy ketté törve; *l)* kardrész vasból, három darabra törve, a hossza 35 cm; *m)* kés vasból, hat darab, egy kivételével törve; *n)* késnyél csontból, a felső részén vassal borítva;

o) kocsitengelyszeg vasból, három darab; *p)* két lábbeli-patkó, egyik a sarokra felhajtható szárral (téli jeges halászathoz való jégpatkók?); *qu)* ismeretlen rendeltetésü súlyos vasdarab, talán buzogányrész, 24 cm hosszú; *r)* szegek, 5 cm-től 12 cm hosszig, 12 darab; *s)* kulcs, 10 cm hosszú, szakálla letörve, *t)* 18 cm hosszú, felül karikába hajló vas; *u)* ismeretlen rendeltetésű vasdarab. A munkások a régi Werndl-féle katonapuska «csettentőjének» nézték; valószínű, hogy lovaskocsi oldalcserény felső rúdjának első végére való vasalás, a mire manap is a gyeplőszárat akasztják; *v—z)* két egyszerű vasfúró, egyik 13, másik 41 cm hosszú; *x)* állatpatára való patkó, két darab. Nem lópatkó. A Balkánon ma is alkalmazzák a csülkös igavonó jószágra; *y)* patkóalakú vasak, négy darab; *aa)* sarkantyú, Anjoukori, nagy, taraja hiányzik; *bb)* ujabb forma sarkantyú, két darab; *cc)* sarkantyúdarabok, öt darab; *dd)* vasgolyó, átmérője 4 cm; *ee)* sarló vasból, törött; *ff)* 8 és ½ cm hosszú vas, mint a régi házak ablakkallantyúja; *gg)* nagyobb vasedénynek a darabja, füllel, 14 cm hosszú; *hh)* 18 cm hosszú, 3½ cm széles vasdarab, több helyen bevágva, talán kardtöredék; *ii)* 14 és ½ cm hosszú, közepe táján vastagodó s átfúrt vasszeg; *ij)* három késpenge vasból; *kk—ll)* görbefejű vasszegek, hat darab, a legnagyobb 18 cm; *mm)* már rendeltetése felől számot adni nem tudó, különböző formájú vastárgy, 35 darab. Sarkantyú-, lándzsa- vagy nyílcsúcs-alkatrészek, továbbá erősen összegörbült vasdarabok, a mikről szinte önkéntelenül támad az a vélemény, hogy valamely nagy tűzvészben hajoltak el s görbültek meg; *nn) sirlelet* csak *három* volt, az erős televényföld ezekben is már csaknem széjjelette a csontokat. Két sír melléklet nélkül, egyikéből a koponyát behoztam a néprajzi osztály embertani részének a hasznára. A harmadik sírban kinyújtózott állapotban levő csontváz koponyája hiányzott. Ellenben a koponyátlan nyakcsigolyában kés állott. A hossza nyelestől 18 cm. A nyele csont, de meg van vasalva.

A megásott földrétegből, de nem mélyből került elő I. Lipót ezüst osztrák krajczárja, 1697-ediki veret.

Mint már említém, ezek a sírok a konyhahulladékok közvetlen közelében voltak s így nem állapítható meg, hogy az alábbi csonteszközök a sírok mellékletei voltak-e, vagy pedig a konyhaszeméthez tartoztak:

pp) szarvasagancs, igen erős, kifejlett 1·9 cm hosszú. A kőtörési leleteknél sokkal hosszabbak is mutatkoztak. (Tájékunkon olykor iramszarvasagancsok és a Cervus giganteus szarvai is előfordulnak. Az őszszarvas agancsát már kínálták megvételre, de oly magas árt kivántak érte, hogy megszerzéséről lemondtam. Maradjon a jágeroknak trofeumnak s unokáik talán elhiszik nekik, hogy ők lőtték.);

qu, qu) állatcsontokból készített késdarabok. Élük ma is oly erős, hogy a csekélyebb értékű bicskapengével vetekedhetik.

rr) fentő (hálósúly a mély halászathoz) állati lábszárcsontokból, négy darab, mindannyija kilukasztva. (Vidékünkön még a mai halászat is használja ezen ázsiai eszközöket.);

ss) csontkorcsolya (korcsija, ironga), egy darab.

tt) vadkanagyarok, különböző nagyságban, a legnagyobb 11 cm hosszú,

tíz darab. (A vadkan járatos volt ezen a tájon a régibb időben, a kiöntések réti világában. Most másodéve hozott be egy polgár több sertésagyart s egy égetett téglát, a mely koronás nőt ábrázolt. Két méter mélyen találta az újszegedi fekete földekben, ahol régente a Maros járt. Én czigány amulettnek néztem, ilykép is naplóztam. Kevéssel utána egy keletindiai barátom látogatott meg, a ki hindu tárgyakkal kereskedik. Nézete szerint hindu dolgok voltak ezek, «shivágyiak» s a Shiva-isten kultuszára vonatkoztak. Lehet, hogy a czigányok hozták magukkal.)

uu) 5 cm hosszú agyardarab, csiszolt; *vv)* sertésfog, három darab; *zz)* gömbös rézgomb, füllel; *xx)* csonttű, a vékonyuló részén átlukasztva; 13 cm hosszú; *yy)* csonttű-darab, 6 cm hosszú; *a.* 3) fehér kőgolyó, átmérője 3 cm; *b.* 3) két kis agyag kőgolyó; *c.* 3) csiszolt, lapos kődarab **V** alakú bevágással $7^1/_2$ cm széles, $5^1/_2$ cm hosszú; *d.* 3) kisebb üvegedénynek a felső része, a szája, fehérre élegülve; *e.* 3) nagyobb agyagedény diszített darabja; *f.* 3) két orsókarika; *g.* 3) hat darab csuka-állkapocs, köztük egy 1·5 cm hosszúságú; *h.* 3) három darab hosszúkás, négyszegletesre csiszolt kődarab; *i.* 3) fejszealakú csiszolt kő; *j.* 3) három hálósúly égetett agyagból; *k.* 3) állatszarv félig kövülve, 11 cm hosszú; *l.* 3) szűrő agyagedény darabja; *m.* 3) négy kagyló, egyikről a mészréteg félig letisztítva s a gyöngyházas rész kilukasztva. E fajta kagylósállatok három évtized előtt még éltek a szegedi Tiszában, azóta kivesztek a rákokkal együtt; *n.* 3) élesre s hegyesre hasított állatcsontok, 2 darab; *o.* 3) kis csontgomb, faragott körös díszszel; *p.* 3) kerek, téglává égetett hálósúly, oldalain a zsineg befogadására szolgáló mélyedéssel. Átmérője 9 cm; *qu.* 3) égetett hálósúly, téglaalakú, $14^1/_2$ cm hosszú.

A kert hátulsó s a mostani templomtól nézve, baloldali részében meglelt konyhatelep, mint rendesen, sok törött cserépedényt tartalmazott, mik csak részben állíthatók össze.

A régi főzésnél, a mikor az edény fedője is cserép volt, olykor pedig csak napon szárított agyag: bizonyára sok fedő tört össze a szabadkonyhán, részei apró darabokra hullottak, a hamuba keveredtek, de a fedő szokásos gombja, a fogója, erősebb lévén, megmaradt; *r.* 3) ilyen fedőgombot 26 darabot találtunk. Jött hozzá: *t.* 3) nyeles szűrőedény, a nyélvégen füllel, 27 cm hosszú. Égetett fekete agyag; *u.* 3) darabok olyan vizes korsókból, a mikből, a fogón át lehetett az italt kiszürcsölni. A kancsók szája rendszerint szűrővel volt ellátva, hogy a merítésnél vízibogár, giz-gaz ne juthasson bele. Ilyent három darabot találtunk. Utánuk következett *v.* 3) négy darab diszítéssel és jellel ellátott cserép; *z.* 3) korongon készült agyagbögre alsó része. Magassága 7 cm, végül három darab cserépedény, valamennyi mesterjelzéssel ellátva.

A telep kikutatását, ha idő, anyagi erő és ráérés engedi, mindenesetre folytatni fogjuk.

Szeged, márczius, 1906.

Tömörkény István.

IV. GUBITZA KÁLMÁN ÁSATÁSA A CSOKAI «KREMENYÁK»-ON (TORONTÁL M.) A csókai (Torontál m.)[1] «Kremenyák» névvel jelzett ősemberi telep régészeink előtt nem ismeretlen. Felfedezője: Bránovácsky Tódor zentai nyugalmazott gör. kel. tanító, ki — mint egykori csókai lakos — már a nyolczvanas évek előtt is gyakran buvárkodott a «Kremenyák»-on. Szorosabb vizsgálat alá azonban legelőször dr. Szentkláray Jenő vette a telepet. Ő vezette be a szakirodalomba is.[2] Dudás Gyula bejárta a telepet[3] és Orosz Endre szintén megfordult a «Kremenyák»-on.[4] 1904. évi julius 5-én, a Tisza vidékén tett régészeti kirándulás alkalmával, Bránovácsky Tódor társaságában, fordultam meg legjobban a «Kremenyák»-nál. A kora reggeli órákban indultunk el Zentáról úgy, hogy 6 órakor már a telepen voltunk; azonban nyári zivatar oly gyorsan lepett meg bennünket, hogy alig maradt tiz percznyi időnk a telep tanulmányozására. A földhátat — melyen a telep fekszik — a «Nagy-Bará»-nak nevezett rétség határolja. Az utóbbi időkben, innen hordatta a csókai uradalom a töltések és utak javításához szükségelt földet. A telep délnyugati vége részben már meg is van bolygatva. A felásott helyeken rendkívül sok cserép, égett agyagrög, kagylóhéj és csont volt látható. A zuhogó zápor-tól űzve, hamarjában felkapkodtunk néhány jellemző darabot. Leleteim e helyről: 1. 12 db edényfenéktöredék. Valamennyi nagy, tartóedények töredéke. 1½—3 cm. vastagok. Kívül-belül vörösre égetettek. Törésük fekete; szélök felé halványvörös. Akad közöttük teljesen vörös törésű is. Mind durva, iszapolatlan agyagból valók és kézzel formáltak. 2. Egy tepsialakú nagy tálfenék és oldalrészlete. A perem ujjbenyomással van díszítve. Kívül fekete, belül vörös. Magassága 5·5 cm., fenékvastagsága 2 cm. Füle vaskos bütyök. Égetése jó. Kézzel formált durva munka. Anyaga dús homokkeveretű. 3. Négy darab fül. Mind nagyobb edényekről való. Az első átfúrt lapos bütyök. Környílásának átmérője 2 cm. Vörös. A második szintén átfúrt bütyökfül. Nyílása ovális. A harmadik szabálytalanúl alakított bütyökfül, az ujjhegy benyomataival díszítve. Vörös. Törése fekete. A negyedik hosszúkás, tojásdad alakú bütyök, melynek külső felén szintén ujjbenyomással alakított czifrázatot találunk. 4. Hét darab edényoldalrészlet. Jobbára kisebb edényektől származnak. Az első egy kisebb fekete bögre részlete. Babszemnagyságú dudorokkal van díszítve. Vastagsága 4 mm. A többi között érdekes egy csücskös edény töredéke. A csücskök az oldal kihasadó részén vannak elhelyezve. Barnás- vörhenyes. Jól égetett, finomabb munka. Ez is kézzel alakított. A díszített darabok közül három vesszővel czifrázott töredék a legjellemzőbb. Az első egyenközűen haladó zegzúgos vonalakkal van bekarczolva. A második czifrázata hasonló. A harmadik szintén a különböző helyzetben fekvő egyenesek bekarczolásával és pontbenyomatokkal van diszítve. Egyik-másik darabon az agyagcsipetdíszítéssel is találkoztam. 5. Kőeszközök. Az esőmosta partoldalban egy kovaszilánkot és két db csiszolt kőbaltáról vagy vésőről lepattant forgácsot találtunk. 6. Konyhahulladé-

[1] Sp. térk. Z. 22. Col. XXII.
[2] «Tört. és Rég. Ért.» VI. 142; u. o. U. F. 158—160. l.
[3] «Arch. Ért.» U. F. X. 356—357. l.
[4] «Tört. és Rég. Ért.» XIII. U. F. I. f. 66—68. l.

kok. Az ősemberi telepek e nemű tartozékaiból garmadaszámra hevertek az állati csontváz maradványok. A gyűjteményembe került leletek : hasított körmű állatok csüd- és patacsontja; tulok- és lófog ; egy kisebb emlős lábszárcsontja; halszálka; az Unio batavus kagylóhéjtöredékei. 1904 október 18-án Léderer Károly és Arthur csókai nagybirtokos urak meghívása következtében Csókára utaztam, hogy a «Kremenyák»-on végzendő próbaásatást irányítsam. A munkálatot négy napszámos segítsége mellett, Branovácsky Tódor és Peer Gyula urak szíves közreműködésével megkezdvén, annak különös érdekességet a kiegészítő leletek és az az ősemberi csontváz kölcsönzött, a melyet közvetlenül a feltárt őslakás romjai mellett találtunk. Az ásatást a telep délnyugati oldalában végeztettem. A feltárt helyen, 60—80 cm. mélyen, egy 3—4 m. átmérővel biró putrilakás maradványaira akadtunk. Alján, a magas hamurétegben, a cserép- és állati csonttörmelék mellett nagymennyiségű halcsontot találtunk. Teljesen ép edény nem fordult elő. Annál nagyobbb változatossággal voltak különféle edények töredékei. Az edények oldalait vesszővel történt bekarczolások és ugyanazzal eszközölt pontok és pontsorok díszítik. A díszítési motivumok között gyakori párhuzamosok közé benyomkodott pontdísz, futókutya dísz ; zeg-zúgos vonal párhuzamosok közé osztott és szaggatott vonaldísz ; a vízszintesek és a függélyesek keresztezéséből formált alakzatok és hasonlók. Az oldalfalak vastagsága 3 mm. és 4 cm. között váltakozik. A peremek símák és felállók, Az oldalak durvák, kézzel formáltak ; a kisebb edények finomabb kidolgozásnak. A fenék a nagyobb tartóedényeknél és az alacsony szélű tepsialakú edényeknél, — melyek valószinűleg halsütésre szolgáltak — vastagok és durva szemcsés anyagból valók ; a kisebbek tálforma edényekre emlékeztetők. A fülek között leggyakoribb a bütyökfül, De van átfúrt bütyök- és áthajlított szalagfül is. A konyhahulladék között százszámra találtuk a halcsigolyákat ; továbbá 7 db állati állkapcsot ; csigolya- és lapoczkacsontokat ; lábizületi csontokat ; kisebb-nagyobb emlősök tördelt csontjait és kagylóhéjakat. Az emlősök közül leggyakoribb a házi tulok (Bos taurus L.) ; elég gyakori a házi kecske (Capra hirans L.) ; a ló (Equus caballus L.) ; a sertés (Sus scrofa L.); egy állkapocs alapján a hód (Castor fiber L.) ; jelenléte is megállapíttatott, A halakból : a harcsa (Silurus glanis) gyakori s a fenmaradt csigolyacsontok igen nagy példányokra engednek következtetni ; ritkábbak a csuka (Erox lucius L.) maradványai ; de elég gyakori a fogas süllő (Lucioperca Sandra C.) csontvázrészei. A puhatestűek közül bőven képviselve vannak az Unio batavus L. és ritkábban az Unio pictorum L. teknői ; s egy példánynyal a Lymnoph. palustris Müll háza is. Végre néhány apró üreges, hengeres csonttöredék valami kisebb fajta madár jelenlétére enged következtetni.* A kőeszközök közül csak 4 db kova-nucleus és egy obsidián szilánk jutott birtokunkba. Ez utóbbinak hossza 3·8 cm. szélessége 0·9 cm. A törés átmetszete szabálytalan háromszög alak.** A putrilakás közvetlen közelében, azzal mintegy összefüggésben feküdt az az emberi csontváz, melynek helyzete az ősemberi

* A meghatározásokat dr. Koch Antal, egyetemi tanár úrnak köszönhetem.

** A leletek egy részét az uradalom a Magyar nemzeti múzeumnak; az emberi csontvázmaradványokat pedig az «Anthrop.-intézet»-nek felküldötte.

temetkezések sajátosságát itt is elárulta. A halottat ülőhelyzetben temették el. A csontvázat kétrét görnyedve úgy találtuk, hogy a mellkas a térd, a koponya arcczal a lábfejekre hajolt, a karok pedig az oldalak mellett zsugorodtak.* Melléklete egy darab 5.3 cm. hosszú, két szakállal biró, törtszárú csontszigony volt. A sír a földszinttől 54 cm.-nyire feküdt; tehát jóval magasabban, mint a putrilakás szintje. A sír fölött vörösre égett tűzpadtörmeléket találtunk. A tűzhely- és a kunyhótapaszrögökben talált nádbenyomatok arra vallanak, hogy a putrik felett nádból alakított kunyhókkal és sütés-főzésre alkalmas kemenczékkel birtak. E helyről a zentai városi múzeum több becses leletet őriz, melyeket Dudás Andor városi tanácsnok gyűjtött. Ezek között van mintegy 30 db kőkés és szilánk (az egyik obsidián), egy szép nucleus, számos csiszolt kővéső, nyéllyukas balta töredéke; továbbá orsógombok, díszes edénydarabok, tapaszrögök és halcsigolyák. A «Kremenyák» annál inkább érdemelné meg a rendszeres felkutatást, mert ha dombját — mint a hogy megkezdték — töltésépítés és utak javitása czéljaira széthordják, sok érdekes lelet megy veszendőbe.

Monostorszeg, 1906 január 28-án. *Gubitza Kálmán.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 27-én kedden, d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia üléstermében tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak báró Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt: dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, dr. Gohl Ödön, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunváry Fülöp, dr. Marton Lajos, dr. báró Nyáry Albert, dr. Peregriny János, Vásárhelyi Géza választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok, továbbá mint vendégek Balázs Lajos rozsnyói püspök, dr. Hegedüs István és dr. Katona Lajos egyetemi tanárok és hatvan más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, elsőnek *dr. Láng Nándor* értekezett Kréta, mint az ős-görög műveltségnek egyik főhelye czímen, azután *dr. Tragar Ignácz* olvasta fel értekezését, Vácz vára és régi képeiről.

Elnök köszönetet mond a felolvasóknak, tartalmas értekezéseikért.

A hivatalos ügyek tárgyalása folyamán elnök bejelenti, hogy Bartók Géza 200 koronával a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Titkár jelentése folyamán *Bleyer Izsó* ügyvéd Temesvárról és *Kovács Kálmán* főkönyvelő Ráczalmásról (ajánlja mindkettőt dr. Mahler Ede), *Kőváry Arthur* főszolgabiró Kolozsvárról (aj. Orosz Endre) és végre dr. *Rochel Aurél* orvos Sarkadról (aj. Farkas Sándor) a társulat rendes tagjaiul megválasztatnak.

Pénztárnok jelentése felolvastatván, tudomásul vétetett.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. *Finály Gábor* és *Vásárhelyi Géza* ig. választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

